EVROPSKI UNIVERZITET
BRČKO DISTRIKT
BOSNA I HERCEGOVINA

EUROPEAN UNIVERSITY
BRCKO DISTRICT
BOSNIA AND HERZEGOVINA

Zbornik radova međunarodnog naučnog skupa

PRAVO I IZAZOVI XXI VIJEKA

Brčko, 2013.

UREDNIK

Prof. dr Sreto Nogo

Naučni odbor:

1. Prof. dr Mirko Kulić, Srbija,
2. Prof. dr Neđo Danilović, Srbija,
3. Prof. dr Zoran Milošević, Srbija,
4. Prof. dr. Sead Dedić, Bosna i Hercegovina,
5. Prof. dr. Rudika Gmajnić, Hrvatska
6. Akademik prof. dr Vlado Kambovski, Makedonija,
7. Akademik. prof. dr Jurij Golik, Rusija,
8. Prof. dr. Nermina Hadžigrahić, Bosna i Hercegovina,
9. Prof. dr Vladimir Komissarov, Rusija,
10. Prof. dr Sreto Nogo, Srbija,
11. Prof. dr Branko Vučković, Crna Gora,
12. Doc. dr. Faruk Sinanović, Bosna i Hercegovina,
13. Doc. dr. Izudin Tanović, Bosna i Hercegovina,
14. Nedeljko Stanković, Austrija.

Članovi izdavačkog odbora:

1. Prof. dr Mirko Kulić , predsjednik odbora,
2. Akademik prof. dr Vlado Kambovski,
3. Akademik prof. dr Jurij Golik,
4. Prof. dr Vladimir Komesarov,
5. Prof. dr Vladimir Džatijev,
6. Prof. dr Sergej Kapitanov,
7. Prof. dr Vladimir Kanjahin,
8. Prof. dr Vid Jankulin,
9. Prof. dr. Sead Dedić,
10. Prof. dr Miladin Krstanoski,
11. Prof. dr. Nermina Hadžigrahić,
12. Prof. dr Miloš Babić,
13. Prof. dr Ivanka Marković;
14. Prof. dr Ranko Mujović,
15. Prof. dr Zoran Milošević,
16. Prof. dr Nevenka Nićin,
17. Prof. dr Siniša Minić,
18. Prof. dr Sreto Nogo,
19. Prof. dr Neđo Danilović,
20. Prof. dr Rudika Gmajnić,
21. Doc. Dr. Faruk Sinanović,
22. Nikica Gržić,
23. Jovan Čizmović,
24. Mr. Bajro Imširević,
25. Sakib Ibračević,
26. Nikola Protrka,
27. Marin Zadrić,
28. Samir Agić,
29. Albina Abidović.

SADRŽAJ

1.	Pravo i ideologija……..	1
2.	Tradicija izdavanja pravno-diplomatičnih listina bana Stjepana II Kotromanića, kao doprinos recepciji historije prava I običaja na tlu BiH..	11
3.	O ulozi i prespektivi ujedinjenih nacija u XXI veku……..	29
4.	Ujedinjene nacije kao faktor međunarodnih odnosa …….	49
5.	Dualizam stanovišta najznačajnijih svetskih aktera……..……	63
6.	Sistem nacionalne bezbednosti Crne Gore u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije..……	71
7.	Civilnovojna saradnja u mirovnim operacijama 21. Veka……..……	83
8.	Pravni aspekti i praksa integriranog upravljanja rizicima katastrofa…..…	95
9.	Upravljanje sistemom zaštite i spašavanja u Federaciji BiH……..…...	112
10.	Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u odgovoru na prirodnu ili drugu nesreću na području općine…….….	137
11.	Institucionalni mehanizmi zaštite ljudskih prava nakon međunarodnih sigurnosnih prijetnji 21. Vijeka……...	155
12.	BiH kroz pravnu prizmu Evropske unije u oblasti zaštite i spašavanja od katastrofa…….……	173
13.	Aktuelni ekonomski trendovi i savremeni globalni tokovi…….	187
14.	Normativni aspekti zaštite potrošača u oblasti bankarskih usluga……..…	201
15.	Cefta 2006 u funkciji integracija u Evropskoj uniji……...….	209
16.	Transformacija suvereniteta: Evropa, od apsolutnog ka ujedinjenom suverenitetu……....…	225
17.	Perspektive održivog razvoja u BiH…….……..	241
18.	Bankarski poslovi sa posebnim osvrtom na obezbjeđenje kredita…..……	253
19.	Organiziranje zdravstvenih radnika – komore i sidikati…….	265
20.	Etički kodeks i profesija……..	277
21.	Genetsko savetovalište i prenatalna dijagnostika hromozomskih aberacija ploda – kost benefit analiza i etički principi……	283
22.	Konzumacija psihoaktivnih supstanci od strane učenika srednjih škola na području grada Mostara……..……	297
23.	Zaštita prava pacijenata……..	303
24.	Primena metodologije u stomatologiji……...….	311
25.	Propisi o lijekovima i medicinskim proizvodima……..	319
26.	Privatna praksa u dentalnoj medicine……...….	325
27.	Profesionalna tajna u zdravstvu…….….	331
28.	Prisilno liječenje…….....	337
29.	Životni stilovi i zdravlje……..	341
30.	Učestalost defektnog viđenja crvenog i zelenog dijela spektra u uzorku stanovništva iz Lukavca……..……	349
31.	Modeli zdravstvenog osiguranja u Republici Hrvtaskoj…….	359
32.	Računalni kriminalitet u zdravstvu……...…..	367

Originalni naučni rad UDK 342.24/.25:141.82

Zoran Milošević
Fakultet političkih nauka
Evropski univerzitet Brčko distrikta, BiH

PRAVO I IDEOLOGIJA

Sažetak

Savremeno čovečanstvo, prema prikupljenim podacima, proživljava *krizu pravne svesti*. Svetska istorija ne doživljava ovakvu krizu prvi put, dovoljno je da se setimo propasti antičkog sveta. Tada je ta kriza započela sa laganim ali neminovnim raspadom religioznosti, koji je postepeno zahvatio i porodični život i pravnu svest. „Pravna svest koja je izgubila svoje religiozne korene, pokazala se nesposobnom da održi i odbrani monumentalnu državnost i kulturu Rima, i neumoljiva istorija je takvoj pravnoj svesti izrekla svoju presudu". Spas i obnova svetske pravne svesti i pravnog poretka došli su tada od *hrišćanstva*. Pitanje, koje se danas postavlja je, dakle, da li se ovaj obrazac izlaska iz krize pravne svesti može ponoviti i koja je to religija sposobna da učini?

Ključne reči

Pravo, kriza, politika, ideologija, religija, moral, integracije, vrednosti

Pravo je veoma složena pojava, pa se pri određivanju njegovog pojma nailazi na najrazličitije stavove. Pojedine definicije prava se međusobno razlikuju najčešće po tome što obuhvataju različite elemente prava, koji svi stvarno i postoje u pravu. Tako će jedni definisati pravo kao norme koje sankcioniše država svojom prinudom; drugi – kao skup normi i društvenih odnosa koji su njima regulisani; treći će isticati cilj prava, pa će ga odrediti kao sredstvo za ostvarenje reda i mira u društvu itd.; četvrti će obratiti pažnju na objektivno date elemente prava koje ljudi koji pravo formulišu moraju uzeti u obzir, pa će pravo definisati kao poredak određen „prirodom stvari", ljudskom prirodom, prirodom društva ili Bogom, nasuprot onima koji govore o društvenoj, odnosno klasnoj uslovljenosti prava itd.[1] Ni u marksizmu nema pune saglasnosti u određivanju pojma prava. Pravo, prema marksistima, odumire upravo u meri u kojoj prestaje biti izraz i oruđe vlasti jednog dela društva nad drugim, ukoliko više postaje opšte-društvena namesto klasne norme.[2] No, danas se po ovom pitanju ide u suprotnom pravcu: pravo sve više postaje instrument i oruđe transnacionalnih korporacija i denacionalizovanih elita.

Danas, osim ideoloških znamo da postoje i geopolitičke osnove u korenima različitih pravnih sistema. Naime, geopolitika razlikuje dva pravna sistema: romano-germanski („filozofija kopna") i „opšte pravo" anglo-saksonskog sveta („filozofija mora"), koji neposredno utiču na principe organizacije društvenog života.[3] Najvažnija razlika kod ove dve grane prava je u formalnim izvorima prava. Pravna filozofija kod pripadnika kopna nosi religiozni karakter i tu, skoro, pravni principi nisu podložni promenama, a u pravnoj „filozofiji mora" promena prava i njegovo nepoštovanje smatra se nečim prirodnim. Ova

[1] *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 810.

[2] Isto, str. 811.

[3] Мямлин Кирилл, Столкновение цивилизаций на «поле права», http://communitarian.ru/publikacii/pravo/stolknovenie_tsivilizatsiy_na_pole_prava/

činjenice nas dovode do drugog pojma – pojma ideologije, jer sva ova napred naglašena saznanja nas upućuju na snažno prisustvo ideologije, ma kako da se pristupa pravu sa aspekta političkih ideologija ili geopolitike.

Termin „ideologija" prvi put se pojavio 1796. godine u naučnom radu francuskog filozofa Destjuta de Trasija u radu „Projekt ideologije". Početkom XIX veka isti autor je objavio četvorotomno istraživanje „Elementi ideologije" u kojem je pokušao da razradi metodologiju uz čiju bi pomoć sistematizovao ideje novog vremena i stvorio *opštu teoriju ideja* ili *nauku o ideologiji* koja bi imala zadatak da istražuje prirodno proizilaženje ideja i „iluzornih misli".[4] Danas se ideologija, uglavnom, definiše kao sistem ideja, pogleda, predstava, osećanja i verovanja o ciljevima razvoja društva i čoveka, a takođe i kao sredsto i put postignuća ovih ciljeva ovaploćenih u vrednosnim orijentacijama, ubeđenjima, aktima volje i podsticajima (čoveka ili ljudi) u svojim istinskim stremljenjima i ciljevima koje su on ili oni postavili pred sebe.[5] Ideologija može imati pozitivne, ali i negativne implikacije na društvenu zbilju, pa tako i pravo. Ideologija može da čoveka motiviše na dobra dela, ali i zločine.

Da je tako potvrđuju i aktuelni problemi kod sledbenika filozofije prava mora, odnosno anglo-saksonskog prava, kao što je: pojava modernog robovlasništva (iako sve države imaju pravnu relgulativu koja ovo zabranjuje), korupcija, pravni vakum u korišćenju određenih resursa, posebno interneta, sve češće „ukidanje prava na rad, obrazovanje i lečenje",nelegalna trgovina ljudskim organima, privatizacija vodnih i drugih resursa koji imaju optedruštveni značaj, sve gori pravni položaj žene u nekim delovima sveta (na primer u Saudijskoj Arabiji muškarac ne odgovara ako ubije svoju ženu i ćerku, posebno ako je to motivisano „zaštitom časti").[6] „Najnovija iskustva iz rata u Zalivu ukazuju i na spremnost da se pribegne svakom raspoloživom sredstvu, tako da samo po sebi pitanje prava čoveka, pojedinca i staranje o njemu postaje bespredmetno. Ta prava su u takvim okolnostima predmet sistemskih kršenja, a ne dosledne zaštite".[7]

Takođe, neka pravna dokumenta Evropske unije izazivaju ne samo kulturološki već i pravni šok. To se odnosi, na primer, na Evropsku konvenciju o borbi protiv nasilja, koja, kao što je to slučaj u Poljskoj (potpisan decembra 2013. godine), izazvala žestoki otpor, posebno Rimokatoličke crkve. Biskup Jozef Mihalik je izjavio da je „Konvencija udar na porodicu, a slični pravni dokumenti su čudovišne laži, koje nameće Evropska unija." Konvencija izaziva spor oko definicije pola, štetnih prava dece, zaštite homoseksualaca i transsvestita.[8] Opet se, dakle, radi i implenentaciji ideologije uz pomoć prava u društveni život, dok je sam uzrok sukoba geopolitički.

---

[4] Е. М. Бабасов, *Основы идеологии современого государства*, 2-3 издание, дополненное, Амалфея, Минск, 2004, стр. 8.

[5] А. С. Майхрович, *Идеология: сущность, нзначение, возможност*, „Право и экономика", Минск, 2001, стр. 13.

[6] Vidi: Zoran Milošević, *Geopolitika*, Evropski univerzitet, Brčko, 2013, str. 281 – 285.

[7] Vladan A. Vasiljević, Prava čoveka između politike i prava, u zborniku dokumenata: *Prava čoveka*, Prometej, Beograd, 1991, str. 6.

[8] Martyna Bunda, Joanna Drosio-Czaplińska, Pyskówka nad przemocą, *Polityka*, 01/01/2013

Pravna ideologija i diskreditacija mita „o pravnoj državi“ pripadnika mora

Kao u osnovi politička tvorevina **pravo** uvek ima neke ideološke crte koje su izraz posebnih interesa i vrednosnih sadržaja koje u pravne institute ugrađuju subjekti prava. U tom smislu svako pravo je interesno i vrednosno obojeno što znači da ideološki neutralno i u tom smislu „čisto pravo“, ne postoji. Iz toga ne sledi da pravo nema svoju relativnu autonomiju. Pri čemu se ovde rađa novi mit, da u demokratskim društvima postoji veća autonomija, a u autoritarnim mnogo manja.[9]

Međutim, poslednje decenije XX veka i prvih 13 godina XXI veka diskredituju ovaj mit „o relativnoj autonomiji prava“ u demokratskom društvu (u kojem podrazumevamo Zapad, odnosno zagovornike političke filozofije mora). Društvene posledice takvog ideološkog i pravnog voluntarizma su veoma negativne. Među njima je najštetnija sveopšta **pravna nesigurnost** koja ne samo što ometa nego često i potpuno onemogućava racionalno funkcionisanje društvenih institucija i odgovarajući kvalitet života u takvim društvima koji bi bio moguć kad bi se pravo poštovalo. Pravnu nesigurnost šire pre svega SAD, jer na osnovu svoje ekonomske, vojne i političke moći uvek se postave iznad prava. U ovakvim okolnostima, pitanje koje je postavio Noam Čomski, „Zašto je, što god SAD da rade, to zakonito, a kod drugih ne?“[10] predstavlja uvod u današnju nemoć (međunrodnog) prava. No, to je u skladu sa pravnom i političkom filozofijom mora, prema kojoj, kako smo naglasili, pravo je tu da se menja i krši.

Civilizacijski pluralizam i različitost društvenih sistema su sposobni da formulišu različite obrasce prava. No, u svakom sistemu osnovna karakteristika pravnog života je razvijenost pravne svesti, te sposobnost da se život ljudi u zajednici reguliše pravnim i običajnim normama. Naravno, sve te norme i običaji moraju biti prihvaćeni i primenjivi u svakodnevnoj životnoj praksi.

U centralizovanim političkim sistemima i dominirajućoj ulozi države pluralnost pravnog života „maskira se“ i isključuje iz saznanja ljudi, pri čemu dominira etatizovani obrazac prava. U složenim i decentralizovanim društvima, gde postoji duboka stratifikacija[11] (podele na klase) i različite autonomne kulturne institucije postoje mogućnosti za život različitih pravnih škola i prakse. U ovim društvima se priznaje postojanje prava i van države. Najveća razlika u pravu, proistekla iz socijalno-kulturnih uslova, je pravna svest i praksa Istoka (muslimana) i Zapada (hrišćana).[12]

Pravni pluralizam i sukob pravnih škola i mišljenja u život unosi mnoga nejasna shvatanja i teorije, koje otvoreno ili prikriveno nastupaju kao idoeloške koncepcije.[13] Ovde moramo reći da ne posotji jedinsveno shvatanje ideologije. Jedni smatraju da idelogija ima vrednosno-praktični karater i usmerenost na praktičnu delatnost, jer prosuđuje šta je „dobro“,

---

[9] Милован М. Митровић, *Увод у социологију и социологију права*, друго издање, Правни факултет/Службени гласник, Београд, 2007, стр. 279.

[10] Noam Chomsky, Why It's Legal When the US Does It, *The Nation*, 05/02/2013. Pitanje je zapravo iz knjige Čomskog «Power Systems: Conversations on Global Democratic Uprisings and the New Challenges to U.S. Empire» (Sistem vlasti: beseda o globalnim demokratskim ustancima i o novim izazovima američkoj imperiji).

[11] Vidi: Zoran Milošević, *Sociologija*, Evropski univerzitet, Brčko, 2012.

[12] Право и идеология, Коммуникативная концепция права (проблемы генезиса и теоретико-правового обоснования), http://www.law-students.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=197

[13] Isto.

a šta „zlo“. Zato pravo koje nastupa sa pozicija ideologije ima u sebi skrivene vrednosti i orijentacije. No, redukcija prava na bilo koje vrednosti izvodi pravnu nauku iz oblasti nauke dajući mu isključivo ideološki karakter. **Zato je veoma važno, koliko je to moguće, razgraničiti pravo od ideologije**.

Pravne ideje, odnosno pravna ideologija sadrži:

- Predstave ljudi o željenim pravnim normama i o potrebnim zakonima;
- Odnos prema postojećim zakonima: prihvatanje ili neprihvatanje;
- Pravna ideologija uvek je definisana klasnim interesima, a oni su, prema mišljenju marksista, skoro uvek, ekonomski;
- Najvažniji faktor koji formuliše pravnu ideologiju jesu interesi ljudi, jer tu se manifestuje odnos prema aktuelnoj stvarnosti, što se implementira u ekonomsku sferu, a potom i u ideološku.[14]
- Ljudski interesi su brojni i obuhvataju ne samo ekonomsku, već i druge sfere: nacionalno pitanje, religiju, kulturu i politiku, a jedan od interesa je i formulisanje pravne ideologije.
- Specifičnost pravne ideologije u odnosu na druge ideologije proizilazi iz specifičnosti samog prava i njegove uloge u formiranju društvenog poretka i, na kraju,
- Pravna ideologija formuliše pravnu kulturu društva.[15]

Poznati slovenački sociolog, Sergej Flere, u jednoj analizi posvećenoj upravo temi prava i ideologije ističe da pravo sadrži u sebi i politički diskurs (ideologiju), što daje ovoj oblasti gipkost i mogućnost da se koristi u različitim situacijama.[16] Na primer, prava čoveka, mogu da se iskoriste za bombardovanje i uništavanje civilnih ciljeva i mirnog stanovništva (mostovi, putnički vozovi, bolnice itd. tokom agresija NATO-a na SR Jugoslaviju ili napada SAD i njenih saveznika na Irak i Kolumbiju. Nekadašnjim ili aktuelnim sankcijama Srbiji, Iraku, Iranu i drugima Zapad ne dozvoljava da se tamošnjoj deci dostavljaju važni prehrambeni proizvodi i lekovi, a sve je „u okviru međunarodnog prava“. U „okviru prava“ je i finansiranje različitih vojnih formacija u Latinskoj Americi, koje se bore protiv svog naroda. U savremenoj pravnoj ideologiji, prava čoveka se shvataju kao klasična politička prava (sloboda reči i štampe, okupljanja, opšte pravo glasa, itd), a zanemaruju socijalna prava, kao što je pravo na rad, pristup hrani i lekovima. Pokreti u „Trećem svetu“ za uklanjanje strane dominacije (borba protiv neokolonijalizma) i eksploatacije, kao i siromaštva se sprečava, čak

[14] Правовая идеология: содержание, формирование, http://www.studylaw.narod.ru/livshic/livshic_2_5_1.htm

Nivo pravne kulture je društveni pokazatelj, koji otkriva mesto i ulogu prava u životu društva. Pravna kultura odslikava odnos prema pravu, poznavanje prava i zakona i spremnost da se postupa u skladu sa zakonima. Zatim, uvažavanje pravosuđa, obraćanje sudu za zaštitu svojih prava, odricanje od korišćenja nezakonitih sredstava za ostvarenje svojih ciljeva i rešavanje konflikata. Pravna kultura i pravna svest odražava i nivo razvoja jedne države i naroda. Skoro svaka država ima svoj nivo razvoja i u njemu se odslikava i pravna kultura, razvoj prava i pravna svest.

[15] Владимир Борисович Исаков, Право и идеология в демократическом обществе, http://www.lawinrussia.ru/node/178027

[16] Сергей Флере, Права человека и идеология капиталистической глобализациии: взгляд из словении, http://left.ru/2004/16/flere115.html

i otvorenom vojnom silom.[17] Tako je u kapitalizmu. Pravo se koristi u kontekstu političkih prava, odvojeno od socijalnog, ekonomskog i kulturnog konteksta. Zato Flere izvodi zaključak da su društvene nauke uopšte, pa samim tim i pravo, posebno teorija prava i države, tesno povezane sa ideologijom konkretne društvene grupe. No, sve ovo govori o pristrasnosti, a to kako bi rekao poznati ruski pravnik i filozof, Ivan Iljin, „deformiše odgovor".[18] Ovde treba reći da aktuelna pravna ideologija Zapada deformiše i ulogu sudova, posebno za izvršene ratne zločine, jer „fenomen su 20. veka, povezan sa procesom izrastanja SAD u veliku silu. Oni su često sudovi ratnog pobjednika, koji bira sud i određuje sudije, definiše istinu, moralne i pravne norme. Iz američkog istorijskog iskustva razvila se i praksa da sud ne samo što sudi za zločin nego i sam postepeno postaje instrument ratovanja, politički".[19] Neka suđenja za teške zločine, prevashodno iz političkih razloga, nisu ni pokrenuta, a neka su pokrenuta, iako nema krivice ili nije zločin.[20]

Da li je sekularizacija dovela do krize pravne svesti?

Kriza pravne svesti i pretvaranje prava u golu ideologiju, koja treba da opravda dominaciju Zapada, odnosno SAD i njome proklamovanu globalizaciju, deluje krajnje štetno po ljudsku zajednicu. Dok je savremeni „prosvećeni" čovek sklon, pod uticajem ideologije globalizma da posumnja u značaj otadžbine, patriotizma i nacionalizma, ili da jednostavno odbaci ove dragocene osnove života, što kod denacionalizovanih elita predstavlja bespogovornu normu, dotle destrukcija *pravne svesti*, nije u žiži javnosti, iako se ona ubrzano odvija. Ono što najviše o čemu savremeni čovek razmišlja, jesu njegova lična prava i privilegije, zapravo, kako da ih se domogne proširi na sve strane, ne izlažući se po mogućnosti sudskim neprijatnostima. Međutim, o tome da aktuelno pravo u zemlji – zakon, ukaz, ovlašćenje, obaveza, zabrana – ne može da postoji i primenjuje se izvan žive pravne svesti, ne može da sačuva ni porodicu, ni poredak, ni državu, ni privredu, ni imovinu, o tome savremeni čovek skoro i ne pomišlja. To vodi dvema posledicama: s jedne strane aktuelno državno pravo, takozvano *pozitivno pravo*, ne može da se *usavršava* po svom *sadržaju*, i počinje da se osuđuje i odbacuje u celini kao bezvredno „buržoasko pravo"; s druge strane, dolazi do laganog podrivanja i postepenog slabljenja njegove organizatorske, regulativne i zaštitne *životne snage*.[21]

Pored brojnih društvenih grupa i obespravljenih klasa, koji ističui obojenost prava ideologijom, tu su i marksisti i feministkinje. Ako su marksisti ukazivali na zlobotrebu prava od strane buržoazije, feministkinje su ukazivale na mušku zlouputrebu prava, odnosno da uz pomoć prava nije moguće ostvariti ravnopravnost polova. Naime, feministkinje ističu da postoji neravnorpavnost u sferi profesija, materijalnog blagostanja i pristupa političkoj vlasti, nasilja u porodici, prema vlasništvu nad imovinom i naslednom pravu, itd. Prema mišljenju M. Fouculta reč je o fenomenu zloupotrebe prava, koje se sastoji u srastanju prava sa muškom kulturom. Ova kultura koristi pravo za takvo formiranje socijalnih kategorija i normi ponašanja koje lišavaju ženu pravnog lijeka. Ovo nalazi svoj izraz u sveukupnoj pravnoj proceduri:

---

[17] Vidi: Зоран Милошевић, *Повратак белих господара*, ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2012.

[18] Иван Иљин, *О супротстављању злу силом*, Zepter book world, НИЦ Војска, Београд, 2001, стр. 7.

[19] Жељко Вујадиновић, Међународни кривични суд за бившу Југославију као израз свог времена, *Политеа*, бр. 1, Бања Лука, 2011, стр. 225.

[20] Isto, str. 226.

[21] Иван Иљин, *Пут духовне обнове*, Логос, Ант, Београд, 1998, стр. 145 – 146.

1. Pravo se deklarisalo da odnos muškaraca i žena nije moguće regulisati pravom. Samim tim javlja se iluzija o neutralnosti prava u pitanjima kakva su prostitucija i eksploatacija žena.
2. Pravo tvrdi da u materijalne dokaze može biti uključena seksualna istorija žrtve, a ne optuženog. Samim tim masa pravnih rješenja u oblasti nasilja usmjerava se protiv žena.
3. Pravna argumentacija se formira u kategorijama slučajeva – izuzetaka. Apelacija na izuzetke proizvodi tipično muška predubjeđenja u odnosu na ženu. Pri tom se to obrazlaže zaštitom interesa žena koje predstavljaju objekat suda. Rezultat toga je da se pravnik ograđuje od alternative biti profesionalac ili stati na feminističku poziciju. To, naravno, dovodi do toga da žene sa krajnjim podozrenjem gledaju na pravo.[22]

Iskustvo različitih društvenih grupa, pa u tom smislu i žena, sa pravom demaskira njegovu ideološku ulogu koju, u suštini, translatira i propagira liberalni individualizam. No, sve ovo dovodi do krize pravne svesti, jer ako se druge oblasti ljudskog života zloupotrebljavaju to može da se i podnese, ali ako se pravo zloupotrebi i uništi pravna svest kod ljudi onda se stvaraju uslovu za svekoliku primitivizaciju i stvaranje okolnosti u kojima će se pojaviti goli darvinizam i borba za preživljavanje.

Danas preživljavamo period kada je pravni poredak posvuda nesiguran i uzdrman u svojim temeljima, kada se velike i male države nalaze pred mogućnošću propasti i raspada, a svetom se šire sverazarajući kovitlaci ili čak udari revolucionarnog vetra, koji ugrožavaju celokupnu ljudsku kulturu.[23]

Savremeno čovečanstvo proživljava *krizu pravne svesti*. Svetska istorija ne doživljava ovakvu krizu prvi put, dovoljno je da se setimo propasti antičkog sveta. Tada je ta kriza započela sa laganim ali neminovnim raspadom religioznosti, koji je postepeno zahvatio i porodični život i pravnu svest. „Pravna svest koja je izgubila svoje religiozne korene, pokazala se nesposobnom da održi i odbrani monumentalnu državnost i kulturu Rima, i neumoljiva istorija je takvoj pravnoj svesti izrekla svoju presudu“.[24] Spas i obnova svetske pravne svesti i pravnog poretka došli su tada od *hrišćanstva*. Ovaj zaključak je logičan, jer dolazi iz perspektive kopna, gde pravo ima religiozne korene, koji se teško menjaju. Zaključak, naravno, ima u potpunosti geopolitički kontekst.

Hrišćansko učenje, zapravo, nije dalo ljudima nikakvo novo učenje o pravu, o pravnoj svesti, o državi i politici, o zakonima i sudu, o pravima i staležima; ono je takoreći sve ove stvari pomerilo u drugi plan kao nevažne, a prema interpretaciji iz prvih vekova ono ih je čak na neki način odbacivalo i osuđivalo. Ono se radije okretalo poslednjim, najdubljim istočnicima ljudskog duha. Hrišćanska religija je učila čoveka novom odnosu prema Bogu i ljudima. Ona ga je pozivala na *živo jedinstvo s Božanstvom* u celovitoj, požrtvovanoj *ljubavi* i na živo jedinstvo s bližnjima u iskrenom *bogoljubivom čovekoljublju*. Ali u tom pozivu provejavao je nekakav božanstveni, religiozno-moralni duh čije je obitavanje u čoveku sugerisalo nov pristup prema svetu u celini, a potom i prema *pravu* i *državnom životu*. No, poslednjih nekoliko vekova u Evropi je slabio uticaj religije, a kultura se „oslobađala“ – sekularizovala se, što je čovečanstvo uvelo u *iracionalnu krizu*, koja je zahvatila sve, pa i pravo i pravnu svest. „Celokupno unutarnje *pravno iskustvo* čoveka počelo je postepeno da se

[22] C. Smart, *Feminism and the Power of Law*, London, 1989, p. 2.

[23] Isto, str. 146.

[24] Isto, str. 146.

krnji i degeneriše“.[25] Pravna svest je postajala neutemeljena, njeni motivi i pobude su postajali sve površniji, ona je počela da gubi svoj plemeniti pravac. Pravna svest je zaboravila da razlikuje dobro i zlo, pravo i bespravlje; sve je postalo uslovno i relativno, ugnjezdila se buržoaska besprincipijelnost i socijalna ravnodušnost, približila se epoha duhovnog nihilizma i otvorene podmitljivosti. Ovo je pogodovalo procvatu različitih ideologija, koje su objašnjavale, ali i pravdale ovakvo stanje.

Prema Iljinu ideologija marksizma je razradila „formulu degenerisane i rastočene pravne sveti“.[26] Ona glasi: „Država je relativna, uslovna ravnoteža jednakih ljudskih individua koje nisu ništa drugo do materijalna bića koja podležu kvantitativnom merenju i prebrojavanju“. Ovakvo stanje pravne svesti karakterišu sledeća obeležja: negiranje duha, duhovne ličnosti, duhovne kulture, vere, porodice i prava kao samostalnih vrednosti; svođenje ljudskog života na materijalne procese, materijalna merila i materijalno blagostanje; neverovanje u snagu lične slobode, inicijative i organske, stvaralačke ravnoteže ličnog i društvenog života; vera u snagu mehaničke pokornosti, diktatorske naredbe i zabrane, u snagu mržnje, klasne borbe, revolucije, sveopšteg siromaštva i sveopšte jednakosti.[27]

Ovakva „pravna svest“ samo je naizgled pravna svet, u suštini ona jednostavno negira pravo kao manifestaciju duha i slobode, a afirmiše diktatorsku, mehaničku samovolju.[28]

Sledeće pitanje koje se otvara jeste obnova pravne svesti uz pomoć religije. No, ovde se nailazi na trenutno nerešiv problem: ni jedna religija ne manifestuje snagu da učestvuje u obnovi pravne svesti. Drugim rečima, to znači da će stanje krize pravne svesti trajati. Očigledno je da još nisu sazreli impulsi za obnovu religioznosti kod ljudi, a time i obnovu pravne svesti. Kriza pravne svesti, očigledno ima geopolitički kontekst i izazvana je političkom i pravnom „filozofijom mora“ prema kojoj pravne morme trebaju da se, prema potrebi, menjaju, odnosno krše. Time je za anglosaksonski svet to uobičajena pojava, dok za pripadnike kopna to predstavlja nasilje i uvod u svekoliku krizu pravne svesti sa nesagledivim posledicama.

Naravno, spominjanje potrebe poštovanja oba pravna sistema, odnosno davanje autonomnosti u pravnoj „filozofiji mora“ i pravnoj „filozofiji kopna“ je još jedan mit. Stvarnost je takva da će sukob trajati dok se sistemi ne pomire, ili dok jedan ne nadvlada, pri čemu će se u ovom slučaju naneti velika šteta, posebno onim ljudima koji ne mogu da se prilagode „neprirodnom“ pravnom sistemu.

---

[25] Isto, str. 149.

[26] Isto, str. 149.

[27] Zato je potrebno analizirati pravo iz više naučnih opcija, pa i sa pozicije sociologije prava. Ova nauka je sociološka disciplina nastala polovinom XIX veka s ciljem da proučava mesto i ulogu *prava* u društvu. Na razvoj sociologije prava snažno je uticala sociološko-pravna teorija Maksa Vebera. U tom smislu sociološka analiza stoji u službi sagledavanja društveno-istorijskih tokova koji su doveli, prvo, do formalne logike kao takve, a zatim i do njene primene u pravu. Vidi: Aljoša Mimica/Marija Bogdanović, *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 558.

[28] Vidi: Иван Ильин, *У потрази за праведношћу*, Светигора, Цетиње, 2001, стр. 113 – 118.

LITERATURA

Бабасов, Е. М.: *Основы идеологии современого государства*, 2-3 издание, дополненное, Амалфея, Минск, 2004.

Bunda, Martyna / Drosio-Czaplińska, Joanna: Pyskówka nad przemocą, *Polityka*, 01/01/2013

Vasiljević, Vladan A.: Prava čoveka između politike i prava, u zbrniku dokumenata: *Prava* čoveka, Prometej, Beograd, 1991

Вујадиновић, Жељко: Међународни кривични суд за бившу Југославију као израз свог времена, *Политеа*, бр. 1, Бања Лука, 2011.

Исаков Владимир Борисович, Право и идеология в демократическом обществе, http://www.lawinrussia.ru/node/178027

Иљин, Иван: *Пут духовне обнове*, Логос, Ант, Београд, 1998.

Иљин, Иван: *У потрази за праведношћу*, Светигора, Цетиње, 2001.

Иљин, Иван: *О супротстављању злу силом*, Zepter book world, НИЦ Војска, Београд, 2001.

Кирилл, Мямлин: Столкновение цивилизаций на «поле права», http://communitarian.ru/publikacii/pravo/stolknovenie_tsivilizatsiy_na_pole_prava/

Майхрович, А. С. : *Идеология: сущность, нзначение, возможност*, „Право и экономика“, Минск, 2001.

Mimica, Aljoša / Bogdanović, Marija: *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.

Милошевић, Зоран: Нацрт Статута Војводине – основ за денацификацију Срба у покрајини, у зборнику: *Србија политички и институционални изазови*, приредили: Момчило Суботић и Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

Милошевић, Зоран: *Откривање државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

Милошевић, Зоран: Ћирилица, правосуђе и српска држава, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд, 2010.

Милошевич, Зоран: Нужна ли нам реформа демократии?, *Ученые записки*, № 1, Череповец, 2011.

Milošević, Zoran: *Sociologija*, Evropski univerzitet, Brčko, 2012.

Милошевић, Зоран: *Повратак белих господара*, ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2012.

Милошевић, Зоран / Ђурић, Живојин: *Империјално разарање држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Митровић, Милован М.: *Увод у социологију и социологију права*, друго издање, Правни факултет/Службени гласник, Београд, 2007.

Право и идеология, Коммуникативная концепция права (проблемы генезиса и теоретико-правового обоснования), http://www.law-students.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=197

Правовая идеология: содержание, формирование, http://www.studylaw.narod.ru/livshic/livshic_2_5_1.htm

Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975.

Smart, C.: *Feminism and the Power of Law*, London, 1989.

Флере, Сергей: Права человека и идеология капиталистической глобализациии: взгляд из словении, http://left.ru/2004/16/flere115.html

Chomsky, Noam: Why It's Legal When the US Does It, *The Nation*, 05/02/2013

SUMMARY

Zoran Milošević

LAW AND IDEOLOGY

Key words: Law, Crisis, Politics, Ideology, Religion, Morality, Integration, Values

As fundamentally political entity the law always has some ideological traits that are an expression of particular interests and values whose make in law institutions subjects of law. In that sense, every law is entitled as interest and value influenced which means ideologically neutral, and, in the sense "pure law" does not exist. It does not follow that the law does not have a relative autonomy. Which implies a new myth is born, that in democratic societies exists so-called “rule of law” and that it is embodiment of respect for the rights.

Modern humanity, according to collected data, experiencing a crisis of law awareness. World history has not seen such a crisis for the first time, it is enough to remember the fall of the ancient world. Then the crisis started with the slow but inevitable collapse of religiosity, which gradually affected family life and law awareness. "Legal awareness, that has lost its religious roots, proved unable to maintain and defend the sovereignty and monumental Roman culture, and history is such a relentless legal consciousness rendered its verdict." Rescue and recovery global law awareness and law order came from then Christianity. However, in these days the author does not see that conditions matured enough with the help of some religions, including Christianity, renew global law world.

As fundamentally political entity the law always has some ideological traits that are an expression of particular interests and values whose make in law institutions subjects of law. In that sense, every law is entitled as interest and value influenced which means ideologically neutral, and, in the sense "pure law" does not exist. It does not follow that the law does not have a relative autonomy. Which implies a new myth is born, that in democratic societies there is greater autonomy and much less in authoritarian. However, the first thirteen years of the XXI century, discredit the myth "about the relative autonomy of law" in a democratic society (which we mean the West). The social consequences of such an ideological and law voluntarism are very negative. Among them, the most widely pervasive is legal uncertainty that not only hinders but often completely disables the rational functioning of social institutions and adequate quality of life in such societies that would be possible if the law respected.

Civilizational pluralism and diversity of social systems are able to create a large variety of law forms. However, the basic characteristics of each system's law life in each system is development law awareness and the ability that life in the community regulates with law and customary norms. Of course, all these norms and customs have to be accepted and applied in daily life.

In centralized political systems and the dominating role of the state, plurality of law life are "masked" and excludes the knowledge of people, which implies etates law form. In

complex and decentralized society, where there is deep stratification (the class division) and different autonomous cultural institutions, exist the possibility for life different law schools and practice. In these societies is recognized the existence the law out of the state. The biggest difference is law difference, arising from the socio-cultural conditions, the legal consciousness and practice of the East (Muslim) and the West (Christians).

Law pluralism and conflict of law schools and opinions brings in life many vague concepts and theories, openly or covertly, act as ideology concept. Here we have to say that there is no common understanding of ideology. Some believe that ideology has practical value and character and focus on practical activity because judging what is "good" and what is "evil". Therefore, the law that approach from the position of an ideology have in itself hidden values and orientations. However, the reduction of the law on any values takes law science from the science area and giving it exclusive ideological character.

Originalni naučni rad UDK 930.2:003.074(497.15)“13“

Prof. dr. sc. Ivan Balta

međunarodni naučni skup „Pravo i izazovi dvadesetprvog vijeka“, Brčko, 27. II. - 3. III. 2013.

Tradicija izdavanja pravno-diplomatičkih listina bana Stjepana II. Kotromanića, kao doprinos recepciji historije prava i običaja na tlu Bosne i Hercegovine

Abstrakt:
Nekolicina sačuvanih diplomatičkih listina na tlu Bosne iz Hercegovine same po sebi potvrđuju ne samo recepciju rimskog i običajnog prava u XIV. vijeku, nego govori i o tome kako je Bosna u pravno-diplomatičkim radnjama tada išla ukorak sa evropskim pravnim normama i stečevinama, imajući čak i svoju dvorsku kancelariju gdje su se izdavali pravno-diplomatički akti i listine. Ista recepcija pravno-diplomačkih listina i spoznaja tadašnjeg običajnog prava danas može i treba biti zalog budućnosti dvadesetprvog vijeka Bosne i Hercegovine. Uz niz drugih pravno-diplomatičkih listina sačuvano je, uglavnom u prijepisu, nekoliko listina bana Stjepana II. Kotromanića u originalu ili prijepisu (kao što su isprave iz 1310., 1326., 1333., 1334., 1339. i 1345.). Iste listine nalaze se u raznim historijskim arhivima, muzejima i bibliotekama, koja su svjedočanstva žive diplomatske i pravne aktivnosti, kao i moći istog bana, koji je bio gospodar Bosne, Usore, Soli, Rame, ali i dijelova zemalja od Pelješca do Prevlake i Donjih Krajeva te zemalja od Neretve do Cetine. Pravno-diplomatičkom analizom latinskih listina bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića, vidljivo je, da iste imaju sva obilježja srednjovjekovnih srednjoevropskih paleografskih i diplomatičkih pravnih listina, koje se javljaju i u zemljama u neposrednom bosansko-hercegovačkom okruženju, tj. u današnjoj Srbiji i Hrvatskoj. Navedene pravno-diplomatičke listine imaju pravno-sadržajno uobičajene dijelove listine od protokola, konteksta do eshatokola. Uglavnom su iste listine privilegije, darovnice, trgovački i međudržavni ugovori. Vrijednost listina nije samo pravne i diplomatičke naravi, nego su one autentične i originalne u smislu nastanka i onomastičkog i toponomastičkog izričaja, odraz su kulturne i civilizacijske srednjovjekovne Bosne kao banovine, odnosne zemlje bana Stjepana II.
Veliki i presudan utjecaj imale su na bosansku banovinu i ugarski i srpski vladari, ali se osjećao i bizantijski, mletački i dubrovački utjecaj, posebno na pravno-diplomatičke kancelarije i pisanje listina. Vrlo važne, ali možda najkompleksniji dio u pravno-diplomačkim listinama su brojne kratice različite provenijencije, posebno one koje pripadaju bosanskim dvorskim kancelarijama. Latinske pravno-diplomatičke listine istog vladara, predstavljaju vrlo važne historiografsku građu za pravnu, diplomatičku, jezikoslovnu, ekonomsku, političku, kulturnu, vjersku i diplomatsku historiju Bosne i Huma u srednjem vijeku.

Raritetne pravno-diplomatičke latinske listine bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića nalaze se na raznim mjestima i sve su objavljene u kodeksima, knjigama i periodici, neke i po nekoliko puta, no rijetko zajedno na jednom mjestu, za razliku možda od ćirilskih srednjovjekovnih listina sa prostora Bosne i Hercegovine. Veći broj pravno-diplomatičkih latinskih listina bana, objavljen je u Smičiklasovom Kodeksu,[1] sa izvršenom transkripcijom i transliteracijom,[2] sa otežanom deskripcijom skraćenica kojih ima podosta na listinama.[3]

[1] Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. X. i XI., Zagreb, 1912. 1913.
[2] Ivan Balta, Diplomatička analiza latinskih isprava bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića, *Hercegovina*, br., 13-14., Arhiv Hercegovine i Muzej Hercegovine, Mostar, 2001., str. 7-22.
I. Balta, Diplomatička analiza latinskih isprava bosanskih i hrvatsko-slavonskih banova Šubića, *Zbornik radova*, br. 4., Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2003., str. 13-21.

Pravne listine su ne samo važna diplomatička i paleografska djela kao historijski izvori, već su važna sa toponomastičkog, onomastičkog stanovišta, pravnog, ekonomskog, političkog, kulturnog, ali prije svega javnog života Bosne u XIV. vijeku. Stjepan II. iz dinastičkog roda Kotromanića, bio je ban i gospodar ne samo Bosne, Usore, Soli, Rame i Huma, već i zemalja izvan granica današnje Bosne i Hercegovine. Koliko je ban bio uspješan napisao je jedan njegov pisar (dijak) na kraju jedne banove listine: „*Ovo je pisao Pribisav dijak bana Stjepana koji držaše od Save do mora i od Cetine do Drine*“.[4] Ban je uveo novinu za dubrovačke trgovce, koji su ranije bili oslobođeni od poreza, da mu plaćaju deseti dio od vrijednosti robe koju unose u Bosnu. Dubrovčani su se usprotivili ovome, ali postoje određene indicije na osnovu kojih se može indirektno zaključiti da se od doba bana Stjepana II. u Bosni postepeno uvodio carinski sistem.[5]

Historija izdavanja pravno-diplomatičkih listina započinje sa najstarijim sinom bana Stjepana I. Kotromanića, Stjepanom II., izabranim 1322. po volji bosanske vlastele za bana, bez presudnog odlučivanja.[6] Podržavajući u unutrašnjim sukobima u Hrvatskoj Juraja II. Šubića u borbi protiv Ivana Nelipića, zavladao je novi ban Donjim Krajevima, prostorom uz Jadransku obalu od Neretve do Cetine te Duvanjskim Livanjskim i Glamočkim poljem. Zbog Huma se ban Stjepan II. sukobljavao sa srpskim Nemanjićima i Branivojevićima, ali ih je uz pomoć Ugarske i Dubrovčana uspio nadvladati i izbiti na more, posebno na plodno ušće Neretve. Nakon što je Stjepan II. zauzeo Hum 1326. u svom se pravno-diplomatičkom titularu ban nazivao i “*gospodar Humski*”. Dubrovčanima je ban prepustio uz godišnji danak, zvani mogoriš, Jadransku obalu od Stonskog rata (Pelješca) do Prevlake sa otocima te im dao mogućnost trgovanja u bosanskoj i humskoj zemlji. Pravni privilegij trgovanja dao je ban i drugim primorskim jadranskim gradovima, kao Trogiru, a pozivao je čak i Sase kako bi razvili zanatstvo i rudarstvo u zemlji. Kako su se Kotromanići rodbinski, ženidbama i udajama, povezali sa srpskim Nemanjićima i hrvatskim Šubićima, to su kasnije sebi davali pravo na nasljednu vlast u tim zemljama. U početku je blagonaklono Stjepan II. gledao na širenje patarena, heretika tzv. “*Crkve bosanske*”,[7] koja je imala u Bosni sve veći broj pristalica, no kasnije, uz pomoć ugarskih kraljeva, katoličke crkve i samog pape, pokušali su zajednički iskorijeniti tu istu herezu,[8] no bez većih uspjeha, jer je i većina vladara Bosne pripadala istoj heretičkoj sekti. Na zalazu Stjepanove banske vladavine, srpski car Dušan uspio je na kratko zauzeti Hum, ugrozivši čak i sama banska sjedišta u Kraljevoj Sutjesci i Milama kod Visokog. Ubrzo je ban uspio povratiti Hum i učvrstiti svoju vlast i dinastiju pred smrt 1353., dinastičkom ženidbom svoje kćeri Elizabete za ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvinca, davši kao miraz istom kralju Hum.[9]

Nekoliko je pravno-diplomatičkih latinskih listina bana Stjepana II. Kotromanića pronađeno, registrirano i objavljeno, naprimjer:

- Pravno-diplomatička listina bana Stjepana II. od 6. septembra 1310., kojom se potvrđuju povlastice rogozničkim knezovima,[10]

---

[3] I. Balta, K problematike definovania vulgárnej alebo l’udovej latinčiny, *Sambucus*, nr. IV., Filozofická fakulta Univerzitá v Trnave, 2009., str. 64-82.

[4] L.Thallóczy, Istraživanja o postanku bosanske banovine s naročitim obzirom na povelje Körmendskog arkiva, *Glasnik Zemaljskog Muzeja ,* br. XVIII., Sarajevo, 1906., str. 407.

[5] Desanka Kojić Kovačević, Razvoj i organizacija carina u srednjovjekovnoj Bosni, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine,* br. VI., Sarajevo, 1954., str. 231.

[6] Veljan Trpković, Kada je Stjepan II Kotromanić prvi put prodro u Hum, *Istorijski glasnik,* br. 1-2., Beograd, 1960., str. 151-54.

[7] I. Balta, Srednjovjekovna Bosna kao poprište sukoba patarena i katoličke crkve u ispravama Diplomatičkog zbornika, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, broj 1., Tuzla, 1999., str. 17-27.

[8] Salih Jalimam, *Historija bosanskih bogumila*, Tuzla, 1999., str. 117-128.

[9] Pavo Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i Povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, Mostar, 1994., str. 25-28.

[10] Milko Brković, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zadar-Mostar, 1998., str. 343.

- Pravno-diplomatička listina bana Stjepana II. i brata mu Ladislava iz oko 1326., kojom daje knezu Vukoslavu u trajno nasljedstvo njegovu djedovinu,[11]
- Pravno-diplomatička listina bana Stjepana II. od 15. februara 1333., izdana u Srebreniku, kojom se daruje Dubrovačkoj općini Rat (Peljašac), Ston, Prevlaku, otoke od Rata, sve od Prevlake i Lovišća uz godišnji danak,[12]
- Pravno-diplomatička listina bana Stjepana II. od 10. decembra 1334., izdana u Dubrovniku, kojom se javlja Dubrovčanima da su njegovi trgovci na trgu Neretva podmirili sve dugove,[13]
- Pravno-diplomatička listina bana Stjepana II. od 7. oktobra 1339.,[14] kojom se Trogiranima daju trgovačke povlastice,[15]
- Pravno-diplomatička listina bana Stjepana II. od 23. juna 1345.,[16] izdane u Kninu, kojom se daju neka prava cetinskom knezu Ivanu Nelipiću i njegovoj majci Velislavi u vezi gradova Unca, Počitelja, Stoga, Knina, Breča, Klisa i Cetine.[17]

Latinske diplomatičke isprave bana Stjepana II., uglavnom se danas čuvaju u arhivima u Dubrovniku[18] te u austrijskom Eisenstadtu i drugdje.[19] U prikupljanju i diplomatičkoj analizi bosanskih latinskih isprava značajnu ulogu imali su: I. Lučić,[20] T. Smičiklas,[21] Š. Ljubić,[22] Gy. Fejér,[23] M. Brković,[24] B. Krčelić,[25] E. Fermendžin,[26] S. Novaković,[27] S. Stanojević,[28] A. Solovjev,[29] G. Čremošnik,[30] F. Rački,[31] M. Vego,[32] Vj. i N. Klaić,[33] P. Anđelić,[34] A. Babić,[35] Ć.

---

[11] Isto, 343.
[12] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, vol. X., Zagreb, 1912., str. 77-78.
[13] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, vol. X., Zagreb, 1912., str. 195-196.
[14] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...,* vol. X., Zagreb, 1912., str. 494-495.
[15] M. Brković, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zadar-Mostar, 1998., str. 344.
[16] M. Brković, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zadar-Mostar, 1998., str. 344., datira istu ispravu na 25. juna 1345.
[17] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...,* volumen XI., Zagreb, 1913., str. 207-209.
[18] Državni arhiv Dubrovnik, fond: *Acta et diplomata*, zbirka XIV. vijeka
Državni arhiv Dubrovnik, fond: *Diversa cancellaria*, knjige
[19] Arhiv knezova Eszterhazyija u Železnom
[20] Ivan Lučić (Johannes Lucius), *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstalaedami, 1666.
I. Lucius, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto di Trau*, Venezia, 1674. (MDCLXXIV) (isto djelo prevedeno kao; *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, I.,II., Split, 1979.)
[21] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*..., vol. X. i XI., Zagreb, 1912.-1913.
[22] Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga slavenstva i Mletačke republike*, svezak III. i IV., Zagreb, 1868.-1891.
[23] György Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 42, Budae, 1829-1844.
[24] M. Brković, *Latinske povelje i pisma bosansko-humskih vladara i velmoža od XII. do XV. stoljeća*, Zadar, 1989.
[25] Ljudevit Thállóczy, *Codex diplomaticus partium regni Hungariae* (Comitatum: Dubiza, Orbasz, et Szana), Budapest, MCMXII.
Lj. Thállóczy, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Körmendskog arhiva, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, br. XVIII., Sarajevo, 1906., str. 401-444.
[26] Euzebije Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiasticus cum insertis editorum documentorum regestis a anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae, 1892.
[27] Stojan Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Beograd, 1912.
[28] Stanoje Stanojević, Studije o srpskoj diplomatici, *Glasnik srpske kraljevske akademije*, Beograd, 1953.-1962.
[29] Aleksandar Solovjev, Vlasteoske povelje bosanskih vladara, *Istorisko-pravni zbornik,* I., Sarajevo, 1949.
[30] Gregor Čremošnik, Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, III., Sarajevo, 1948.
[31] Franjo Rački, Prilozi za zbirku srpskih listina, *Rad JAZU*, I., Zagreb, 1867.
[32] MarkoVego, *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1980.
[33] Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882.
Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972.
[34] Pavo Anđelić, *Doba srednjovjekovne bosanske države, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, (grupa autora), Sarajevo, 1966.

Truhelka,[36] S. Ćirković,[37] W. Vlaić,[38] I. Kukuljević Sakcinski,[39] F. Miklošić,[40] P. Živković,[41] Lj. Thallóczy,[42] te njegov savremenik historičar F. Šišić.[43] Važan je i *Diplomatar Sibenicense,*[44] koji sadrži nekoliko bosanskih latinskih isprava u prijepisu.

- Listina od 1310. bosanskog bana Stjepana II. nalazi se u prijepisu u *Codexu diplomaticusu...*[45] Tadije Smičiklasa, a kako ne odgovara vremenski banovanju istoga bana, neki historičari smatraju da je listina falsifikat. Sadržaj listine se odnosi na banovo davanje povlastica uglednim Rogozničanima, dakle pravna listina je zapravo darovnica.
- Listina od 1326. bana Stjepana II. nije, kao niti listina od 1310., ubilježena u *Codexu diplomaticusu...*[46] T. Smičiklasa, ali se nalazi i u zajedničkom djelu *Studien zur Geschichte Bosniens...* Thallóczyija i Echarta.[47] no kao prijepis listine, ne smatra se falsifikatom i neka je vrsta trgovačkog ugovora sa elementima teksta državne diplomacije.
- Listina od 1333. bana Stjepana II. je vrlo važna i aktualna sa pravnog, diplomatičkog i historijskog stanovišta. Pisana je u gradu Srebreniku (*...Actum sub Zerebernik...*), a potpisnici i svjedoci listine bili su ugledni građani za koje se može pretpostaviti da su bili domaći ljudi iz Bosne, što govore njihova imena i prezimena: Vilim Tehoradić (*Vilano Thehoradich*), Radoslav Hlapović (*Radozlao Hlapouich*), Miloš Vukazoć (*Milos Vlkazoch*), Hrvatin Stjepanić (*Horuatin Sthepanich*), Stjepan Drašić (*Sthepano Draschich*), Tvrtko Anačnović (*Tuerthko Anachnouich*). Nadalje se spominju pristaldi Divoš Teoradić (*Diuosius Anachnouich*), Stečko Hlapović (*Stechko Hlapovich*), Mihajlo (*Mihael*) od Menče (*Menche*) iz Dubrovnika. Može se primjetiti kako se među njima nalaze originalna bosanska imena kao Tvrtko, Stečko, Stjepan i slično.

Da je pismenost bila razvijena u smislu diplomatskih odnošaja između Bosne i Dubrovnika, govori podatak iz same listine, jer je pisana u četiri primjerka (*...facta et scripta sunt quatuor priuilegia...*). Dva primjerka listine pisana su na latinskom (*...duo scripta in gramatica latina...*), a druga dva primjerka na slavenskom jeziku (*...et alia in sclauonico*).

Ban je dobio jedan primjerak na oba jezika (*...idem dominus banus habet duo, unum videlicet in latino et aliud in sclauonico...*), a isto tako i općina Dubrovnik (*...et comune et homines Ragusii similiter...*). Ban Stjepan II., kako je napisano u listini, po božjoj milosti bio je ban Bosne, Soli, Usore i gospodar čitave Hercegovine, tada zvane Hum (*...Stephanus dei gracia banus Bosne, Sale, Vzore ac dominus generalis tocius terre Chelmie...*), što govori o moći istoga bana. Ono što je važno u listini konstatirati, jest činjenica da bosanski ban gospodario i dijelom Jadranske obale sa otocima od Stona do Prevlake, a koju u listini daje Dubrovčanima uz godišnji danak

---

[35] Anto Babić, Diplomatička služba u srednjevjekovnoj Bosni, *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine*, III., Sarajevo, 1960.
[36] Ćiro Truhelka, *Naši gradovi*, (*Opis najljepših srednjovječnih gradova Bosne i Hercegovine*), Sarajevo, 1904.
[37] Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd, 1964.
[38] Wenzel Vlaić, *Untergang des bosnischen Königreiches*, Sarajevo, 1926.
[39] Ivan Kukuljević-Sakcinski, Spomenici bosanski i crnogorski, *Arhiv za povestnicu jugoslavensku,* XI., Zagreb, 1872.
[40] Fran Miklošić, *Monumenta serbica spectantia historium Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Wienae, 1858.
[41] Pavo Živković, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću – Pojava građanske klase i novog plemstva*, Tuzla, 1986.
[42] Baltazar Adam Krčelić, *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares,* Zagreb, 1770.
[43] Ferdo Šišić, *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i hercegovine od najstarijih zemalja do godine 1463*., Sarajevo, 1942.
F. Šišić, Iz arkiva u Körmendu, *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva*, br.VII., Zagreb, 1905.
[44] *Diplomatar Sibenicense*, (nalaze se prepisane bosanske isprave koje se odnose na Šibenik i Trogir), diplomatar se nalazio u Beču, a sada je u Zagrebu.
(isto djelo prevedeno kao; Šibenski diplomatar, *Zbornik šibenskih isprava*, Šibenik, 1986.)
[45] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...,* br. VIII., Zagreb, 1910., str. 263-266.
[46] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...,* br. IX., Zagreb, 1911., str. 273-321.
[47] Ljudevit Thallóczy – Echart, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig, 1914., str. 9-10.

(*...concedimus et donamus comunitati et hominibus Ragusii amicis predictis et deuotis nostris karossimis totam Puntam Stagni cum Preulaca et omnibus suis pertinenciis supra se et infra se habitis et constitutis...*). Dakle, Bosna i Hercegovina je po istoj listini, gledajući iz današnjih spoznaja, imala veliki dio Jadranske obale i sve otoke od Stona[48] (odnosno *Pelješca*) do Prevlake, izuzimajući tada malu površinu općine Dubrovnik. Bosanski ban je listinom obavezao Dubrovčane da mu za taj ustupak moraju svake godine na dan sv. Vlaha davati po petsto perpera (*...omni anno in festo beati Blasii vsque ad finem mundi perperos quingentos in Ragusio, illa moneta, que tunc temporis habebit cursum in ciuitate Ragusii...*) i to po kursu koji će vrijediti u gradu Dubrovniku.[49] „Original" listine nalazi se u Dubrovačkom državnom arhivu u zbirci *Acta sanctae Mariae maioris* (*XIV. vijek*), a njezin je prijepis objavio T. Smičiklas[50] koristeći se ranijim prijepisom F. Miklošića.[51]

- Listina od 1334. bana Stjepana II. (*...Stephanus dei gracia banus Bossinae...*), zapravo je saopćenje bana Dubrovačkoj općini, a u kojem se napominje kako su dubrovački trgovci, koji su držali trg na Neretvi (*...nostris super foro vel mercato nostro de Narente, quod ipsi ex dono nostro et voluntate tenuerunt...*), podmirili svoje obaveze. Iz sadržaja listine je vidljivo kako čitava tadašnja Hercegovina (Hum) sa Neretvom, pripada bosanskom banu, koji sklapa sa dubrovačkom općinom trgovačke ugovore, kao neku vrstu međudržavnog ugovora. Da je ban imao razvijenu dvorsku kancelariju i diplomatsku službu, govori podatak iz listine kako je sačinjena u njegovoj kancelariji (*...Datum in Bossina in curia nostra die et anno prenotato...*). Listina se nalazi u Dubrovačkom arhivu u zbirci *Diversa Cancellariae*, a prijepis je objavio T. Smičiklas[52] koristeći se ranijim prijepisom M. Pucića.[53]
- Listina od 1339. bana Stjepana II. je trgovačka privilegija trogirskim trgovcima (*...ut mercatores se cives vestri per nostrum districtum, iurisdictionem, forciam liberum et securum introitum et egressum habeant...*), koji mogu slobodno trgovati raznim stvarima po svim mjestima banovine (*...quando placet ita quidem, ut predicti mercatores... ...ubique locorum per regnum nostrum cum personis et mercimoniis et rebus omnibus eorum...*). Listinu je u latinskom i slavenskom prijepisu objavio T. Smičiklas,[54] koristeći se ranijim prijepisima I. Lučića[55] i Gy. Fejéra.[56]
- Listina od 1345. Stjepana II. napominje kako ban ima pod svojom vlašću današnji prostor Bosne i Hercegovine (*...Nos Stephanus dei gratia banus Bosne, nec non tarrarum Vsure, Salis, Dolinne, Crayne, Rame ac totius Cholm princeps et dominus...*). Listina je neka vrsta mirovnog ugovora između bana Stjepana II. i maloljetnog cetinskog kneza Ivana Nelipića od Knina (*...adolescentem comitem Johannem filium quondam comitis Neliptii de Tign et nobilem dominam Velislaum matrem predicti comitis Johannis parte ex altera...*) i njegove majke Velislave. Listina je načinjena u gradu Kninu (*...Actum et datum Tignini...*), a navodi niz svjedoka uglednog porijekla što je potvrda njezine vjerodostojnosti. Svjedoci su ljudi, uglavnom domaćeg porijekla, što potvrđuju njihova narodna imena: vojvoda Vuk (*Wolk voywoda*), Pavao sin Horvatinov (*Paulus filius Chorwatini*), Dabiša (Dabyssa), Stjepan Družić (*Stephanus Drusik*), Dragiša sin kneza Stipkonića (*Dragissa filius comiti Stypkonis*), Žarko (*Zerkoe*), Ostoja (*Ostoya),* Pribislav Člapović (*Pribislauus Chlappouik),* Ticin sin Vitanov (*Ticinus filius Vitani*), Rogat (*Rogati*) i Stjepan Gojslavić (*Stypan Goislauik*). Pravno-diplomatička listina je napisana

[48] Vinko Foretić, Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika, *Pelješki zbornik*, 1976., str. 81-92.
[49] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...,* br. X., str. 77-79.
[50] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...,* br. X., str. 77-81.
[51] F. Miklošić, *Monumenta serbica spectantia historium Serbiae, Bosnae, Ragusii,* Wienae, 1858., 105-107.
[52] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...,* br. X., str. 195-196.
[53] Medo Pucić, *Spomenici srpski*, knjiga II., Beograd, 1862., br. 14., 15.
[54] M. Pucić, *Spomenici srpski...*, str. 494-495.
[55] I. Lucius, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Trau*, Venezia, MDCLXXXIV., 224.
[56] G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac cvilis* , br. VIII., Budapest, 1829-1844., str. 170-171.

na pergameni i bez pečata je sa ostatkom crvene vrpce, a nalazi se u arhivu knezova Eszterházyja u Eisenstadtu.[57] Prvi prijepis listine objavio je T. Smičiklas,[58] koristeći se ranijim objavljenim prijepisom u zagrebačkom Vjesniku kraljevskog zemaljskog arhiva.[59]

Listine bosanskog bana Stjepana II. mogu se pratiti pravno-diplomatički kroz gotovo sve, tada uobičajene elemente pravno-diplomatičkog *protokola, teksta i eshatokola*. Pojedine listine bana imale su neke svoje posebnosti, što upućuje na autentičnost i samostalnost banovine kao države, bana kao vladara i dvorsku kancelariju kao originalnu i prepoznatljivu pravnu, paleografsku i diplomatičku pismenost.

- *Protokol* pravno-diplomatičke listine bana Stjepana II. ima slijedeće dijelove;

-*Invokacija* kao prizivanje božjeg imena, spominje se u listini bana Stjepana II. od 1326., a koja je verbalna i ista je kao i u listini bana Kulina od 1189.: *In nomine patris et filii et spiritus sancti*.[60] Istu invokaciju ima još samo listina iz 1333. od istoga bana: *In nomine sancte et individue trinitatis amen.*

-*Datacija* kao pokazatelj vremena nastanka listine, kao prva datacija na listinama bana Stjepana II. je iz 1310., za koju neki historičari tvrde da je falsifikat. Datacija *Datum in Civitate Millossero die 6. Septembris 1310*..., nespojiva je sa godinama banovanja Stjepana II. U istoj listini napominje se kako je ban podijelio povlastice rogozničkim knezovima Radićima, Vojnićima, Mikolićima, Davidovićima, Rubnićima, Blaževićima i Dikličićima. U listini iz 1333. datacija stoji iza invokacije: *Anno domini millesimo trecentesimo tercio, indictione prima, die XV mensis februarii*. Istu listinu Dubrovčanima je ban Stjepan II. obećao 12. februara, kada je boravio u Humu.[61] U listini bana od 1334. datacija je na kraju: *Datum in Bossina in curia nostra die et anno prenotato.* Kako je ista listina sačuvana u prijepisu, tako je prepisivač naknadno na početku listine stavio dataciju: *Die sabati decimo decembris,* time je po prvi put u jednoj bosanskoj pravno-diplomatičkoj listini navedeno ime dana. Listina bana od 1339. ima dataciju: *Datum per manum magistri Viti nostri fidelis cancellarii, 7. die octobris, 1339*., koja se nalazi na kraju listine. Listina bana od 1345., koja je izdana kao međudržavni ugovor, namijenjena cetinskom knezu Ivanu Nelipiću (...*Johannes Neliptii...*) i njegovoj majci Velislavi (...*Velislauam...*), u vezi je povratka posjeda Unca, Počitelja i Stoga (...*Vnaz, Potcitel, Serb et Stok...*) ugarskom kralju Ludoviku (...*domini Ludouici dei gracia regis Hungarie...*) te zadržavanju gradova Knina i Breča (...*et castrum Tign ac castrum Brec...*) te povratku gradova u njihove ruke Klisa i Cetine (...*scilicet Cethina et Cliss...*). Datacija je na kraju isprave: *Actum e datum Tignini, in uigilia beati Johannis Baptiste, anno domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto*, gdje se ne navodi dan i mjesec izdavanja listine već blagdan sv. Ivana Krstitelja (*beati Johannis Baptiste*), što je dakle 24. juni.

-*Intitulacija* prezentira u listini osobu ili vladara u čije se ime izdaje, kao što je to u listini od 1310. naveden ban Stjepana II.: *Nos Stephanus Cotromanovich Dei Gratia Banus Supremus Bosinae etc.* Listina od 1326. bana Stjepana II. ima intitulaciju: *Ego comes Stephanus banus, filius domini similiter Stephani, necnon frater meus comes Ladislaus.* Listina od 1333. ima intitulaciju: *Stephanus dei gracia banus Bosne, Sale, Vzore ac dominus generalis tocius terre Chelmie*. Ovaj posljednji dio: *dominus generalis tocius terre Chelmie*, preuzeti su zasigurno od knezova Bribirskih, a odražavaju stanje i činjenicu kada Bribirski nemaju dio Bosne. Listine od

[57] Arhiv knezova Eszterházyija, Eisenstadt (Željezno), Rep. 42., fasc. B., br. 9.
[58] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...,* br. XI., str. 207-208.
[59] *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonskog-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, Zagreb, 1899-1912., br. VIII., str.143-144.
[60] Lj. Thallóczy, Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Körmendskog arkiva, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, br. XVIII., Sarajevo, 1906., str. 403-404.
[61] V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882., str. 116-117.

1334. i 1339. bana Stjepana II. imaju istu intitulaciju: *Stephanus dei gracia banus Bossine*, dok listina bana od 1345. ima najkopletniju intitulaciju: *Nos Stephanus dei gratia banus Bosne, nec non terrarum Usure, Salis, Dolinne (Dolmine), Crayne, Rame ac totius Cholm princeps et dominus.*

-*Devocija* uglavnom izražava utemeljenost političke vlasti u božanskoj milosti, stoga je najčešći oblik devocije u ispravama *dei gratia* (božjom milošću). Devocija se samo jednom samostalno spominje u listini Stjepana II., i to u listini od 1326.: *ex gratia de domini*, ali je većinom devocija sastavni dio intitulacije.

-*Inskripcija* ima i ulogu adrese, a u listinama bana Stjepana II. inskripcije se odnose na cijelo područje banove vladavine. Jedina banova listina koja nema inskripciju je od 1345., a koja je sastavljena u obliku međudržavnog ugovora. U inskripciji se nerijetko navode i banovi službenici, kao vojvode, suci, knezovi i drugi, koji su uglavnom izvršitelji banove vlasti. Inskripcija listine od 1334. odnosi se na dubrovačkog kneza Marka Justinijana (*...Marcho Justiniano...*), suce, vijeće i na cijelu dubrovačku općinu (*...honorabili comiti Ragusii, consilio et comuni Ragusii...*). Inskripcija listine od 1339. odnosi se na trogirskog kneza Filipa de Molino (*...Philippo de Molino comiti Traguriensi...*), suce, vijećnike i cijelu trogirsku općinu (*...iudicibus, consilio et communi ciuitatis eiusdem reverendis amicis suis...*).

-*Salutaciju* u listini kao svojevrsni pozdravi vladara ili vladaru, nema većina banovih listina, već samo neke, kao listina od 1310.: *...dilectione*, *et salutem auguramus...,* te listina od 1334.: *...salutem cum amore...* i listina iz 1339.: *...salutem et sincere dilectionis.*

- *Korpus* pravno-diplomatičkih listina bana Stjepana II. sastoji se od;

-*Arenge* koja sadrži moralnu, teološku, filozofsku i pravnu sentenciju i izražava uglavnom biblijske misli i citate kako bi se opravdalo ono što je u listini napisano.[62] Listine Stjepana II. nemaju niti jedne arenge, kako je i sa većinom ostalih banovih listina.

-*Promulgacija* ili *notifikacija* je formula kojom se najavljuje sadržaj listine,[63] a kod Stjepana II. najčešće se pojavljuje izraz *significamus,* a ponekad se cijela promulgacija sastoji samo od toga izraza. Promulgacija u listinama stoji najčešće iza intitulacije, ali i poslije naracije, poslije arenge i poslije salutacije, pa čak je u listini od 7. oktobra 1339., spojena je promulgacija sa dispozicijom: *...Ecce nobilitati vestre... tenore presentis fidem...*

-*Naracija* ili *expozicija* govori o okolnostima i razlozima koje su prethodile pisanju listine,[64] a u listinama Stjepana II. slijedile su ispred dispozicije. Naracije su uglavnom bile kratke, a -*peticije* uopće nije bilo. Sadržaj naracije u listinama bana je pravno-historijska datost.

-*Dispozicija* kao najvažniji dio svake listine izražava volju onoga koji ju izdaje, a u svim listinama bana Stjepana II. dolazi odmah poslije naracije. Obično je dispozicija u listinama bana započinjala: *Ecce nobilitati vestre... tenore presentis fidem...* (1339.), *...quod idem comes Johannes ..., Eodem modo..., ...Nam illum..., Nos vero..., Nosque attendetes...*

-*Sankcija* kao diplomatička formula izricala je kazne ili nagrade onima koji je provode ili trebaju provesti izvršnu radnju i nalog u listini.[65] Tako u listini Stjepana II. od 1310. sankcija glasi: "*Ako tko ove naše odluke pokuša prekršiti neka njegova dobra budu oduzeta i pohranjena u riznicu naše banovine*".[66]

-*Koroboracija* kao pravno-diplomatička formula je zapravo napomena kako je listina pokazana svjedocima i ovjerena pečatom. U listinama Stjepana II. koroboracija se izričito ne spominje,

---

[62] F. Rački, Prilozi za zbirku srpskih i bosanskih listina, *Rad JAZU*, br. I., Zagreb, 1867.
[63] Stjepan Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo, 1971., str. 55.
[64] Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1985., str. 151.
[65] Josip Nagy, Diplomatičko-paleografske studije, *Vjesnik Kraljevskog državnog arkiva u Zagrebu*, br. I., Zagreb, 1925., str. 35.
[66] Državni arhiv u Zadru, fond: *Spisi vlade za Dalmaciju godine 1802*.,
Kategorija VII., svežanj 167., ad numero 852.

osim u jednom slučaju. Općenito se smatra da je listina Stjepana II. od 6. septembra 1310. falsifikat,[67] a samo se u njenoj koroboraciji napominje da postoji i pečat (*et Sigillo Nostro Argenteo pendente munimus*), koji je srebrni i visi na povelji. U drugim pravno-diplomatičkim listinama Stjepana II. u formuli koroboracije je pečat sredstvo ovjere, ali su spomenuti i svjedoci u ispravi, oni koji će svojom prisutnošću potvrditi valjanost i autentičnost pravnog čina te njegov učinak. U koroboraciji listine iz oko 1326.,[68] navode se samo *svjedoci* bez ikakvih drugih izjava i sredstava, tako su u listini od 15. februara 1333.[69] navedeni svjedoci, a postojao je i pečat (*nostro aureo sigillo pendenti munimine roborari*), koji je bio zlatni i visio na listini, kao potvrda punomoćnosti pravno-diplomatičke listine. Listina Stjepana II. od 15. februara 1333. napisana je u četiri primjerka, od čega su dva pisana na latinskom, a dva na bosanskom ili slavenskom jeziku na ćirilskom pismu, namijenjena donatoru i destinatoru, od svakom po primjerak. Listina od 10. decembra 1334.[70] nema koroboracije, kao i listina od 7. oktobra 1334.,[71] koja je spojena sa nekom vrstom dispozicije. U listini od 23. juna 1345. u koroboraciji je postojao i pečat i navođenje svjedoka, koji se zajedno sa banom obavezuju da će sve napisano u listini biti i izvršeno. U listini od 1326. navodi se anatema u toj sankciji, što se u drugim listinama ne pojavljuje.

- *Eshatokol* u pravno-diplomatičkim listinama bana Stjepana II. sastoji se od;

-*Subskripcije*, kao i dijela koroboracije koju čine i potpisi sudionika u sklapanju pravno-diplomatičkog čina. U listini od 1310.[72] Stjepana II. subskripcija je napisana u obliku navođenja vladara: *Stephanus Cotromanovich Banus Supremus.*

-*Aprekacija* je završna želja svih sudionika listine, tj. izražavanje želje ili navoda u listini da budu uspješno ostvareni,[73] a mogu biti stavljene i želje: *Stephanus per gratiam domini dei*, ili *sic me deus et hec sancta evangelia adiutant*, ili *recommendando nos vestris piis orationibus*, ili jednostavno: *amen* ili *feliciter*.

-*Pisari* se često navode u listinama, pa tako i bana Stjepana II., gdje se navodi da je listinu pisao *Domanja Divolčić Bubulić* kao *Secr. Primus Potentis Stephan Cotromanovich Bani Supremi Bosinae.* U listini iz 1326., navodi se da je pisana u Milama od pisara ćirilskih isprava Priboja, inače pisara bana Stjepana II.: *Presentem autem literam scripsit Priboye notarius in victissimi gloriossimi domini bani in Melch ignario qui sit.* Drugi pisar bana Stjepana II., Vito (*...per manum magistri Viti nostri fidelis cancellarii...*), spominje u listini od 1339. na banovom dvoru*: Datum per manum Magistri Viti nostri fidelis Cancellarius.*

Navedene pravno-diplomatičke listine imaju tradicionalni srednjovjekovni obrazac diplomatičkih elemenata od protokola, kontekstu ili teksta do eshatokola.[74] Pravno-diplomatičke latinske listine bana Stjepana II. su važni historiografski i historijski izvori za pravnu, jezikoslovnu, političku, ekonomsku, vjersku i kulturnu historiju srednjeg vijeka na tlu Bosne i Hercegovine.

-Primjer pravno-diplomatičko-paleografske analize listine bana Stjepana II. Kotromanića:

---

[67] Državni arhiv Dubrovnik, fond: *Acta sanctae Mariae maioris*, br. 38.
[68] Lj. Thallóczy – Echart, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig, 1914., str. 9-10.
[69] Državni arhiv u Dubrovniku, fond: *Acta et diplomata*, br. 90. (zbirka XIV. vijeka)
[70] Državni arhiv u Dubrovniku, fond: *Diversa cancellariae*, knj. br. 12., f. 12.
[71] I. Lucius, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto di Trau*, Venetia, M.DC.LXXIV, str. 224.
[72] I. Kukuljević-Sakcinski, *Codex diplomaticus...,* br. II, Zagreb, 1875., str. 133.
[73] E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiasticus cum insertis documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae, 1892., str. 227-228.
[74] I. Balta, *Povijest srednje i jugoistočne Europe u srednjem vijeku*, Osijek, 1999., str. 93-102.
I. Balta, *Historija zemalja jugoistočne Evrope*, Tuzla, 2005.

Pravno-diplomatička listina bosanskog bana Stjepana II. kojom daruje Dubrovniku Rat, Ston, Prevlaku, otoke oko Rata i sve što je od Prevlake do Lovišća uz godišnji dohodak – 15. februar 1333. godine

Listina bana Stjepana II. izdana je Dubrovčanima (15. februara) 1333. u Srebreniku, sačuvana je u prijepisnom originalu u dva primjerka, jedan je pisan latinskim pismom, a drugi slavenskim pismom - bosančicom. Ovom listinom ili pravnom darovnicom, bosanski ban poklanja dubrovačkoj općini Stonski Rat, Prevlaku i sve što je od Prevlake do Loišta (današnje Lovište i Rt Lovište na Pelješcu) uz godišnji prihod (danak) od 500 perpera. Pravno-diplomatički latinski tekst isprave objavljivan je nekoliko puta u neistovjetnim transkripcijama, među kojima su neke necjelovite, odnosno nepotpune.[75] Na objavljenenom latinskom tekstu „originalne" listine moguće je analizirati diplomatičko-pravni tekst, odnosno izvršiti unutarnju analizu njenih diplomatičkih formula te izvršiti prijevod sa latinskog na bosanski/srpski/hrvatski jezik i obraditi njezin značaj kao pravnog i historijskog izvora.

Tekst listine sa pravno-diplomatičkim formulama objavljene na latinskom jeziku:[76]
a) – ***invokacija***; In nomine sancte et indiuidue trinitatis amen. b) – ***datacija***; Anno domini millesimo trecentesimo tricesimo tercio, indicione prima, die XV° (decimo quinto) mensis februarii. c) – ***intitulacija sa devocijom***; Stephanus dei gracia banus Bosne, Salle, Vzore ac dominus generalis tocius terre Chelmie. d) – ***arenga;*** Si amicos deuotos et seruitores nostros diligimus et eis graciam nostram inpendimus cum amore sicut expedit immutatam bona singulis ostendentes. e) – ***promulgacija***; Notum igitur facimus f) – ***inskripcija***; vniuersis tam presentibus quam futuris, g) – ***naracija;*** quod nos inspecta deuocione ac beniuolencia sincera necnon

[75] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus,*vol. X, Zagreb 1912., str. 77-79, br. 43;
S. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka,* Beograd 1912., str. 301-303.
– prema J. Gelcich, *Monumenta ragusina, libri reformationum,* V., Zagreb, 1879-1897., str. 375.;
M. Brković, Latinska povelja bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića iz godine 1333. (15. II.), *Istorijski zbornik,* br. 10., godina X., Banjaluka, 1989., str. 7-9.
[76] Državni arhiv u Dubrovniku, fond: *Acta et diplomata,* br. 90. (Zbirka XIV. vijek) – original.

prerelata seruicia, que comune et homines Ragusii et sui successores nobis et nostris ante(ce)ssoribus magnifice prestiterunt et sunt prestitui annuentt(e) domino in futurum, per nos et nostros filios heredes et descedentes ex linea masculina vsque ad finem mundi h) – ***dispozicija sa pertinencijom***; damus, concedimus et donamus comunitati et hominibus Ragusii amicis predictis et deuotis nostris karissimis totam Puntam Stagni cum Preulaca et omnibus suis pertinenciis supra se et infra se habitatis et constituits, et cum omni iuris accione et iurisdiccione, que modo quolibet ad illas pertinere noscuntur et cum omnibus villis, planis, montanis, siluis, buscis, aquis, ban(n)is, placitis, seruiciis et sanquine in pariter et quite vsque ad caput Loyste habendas, tenendas, possidendas et vsufragandas, et de ipsis perpetuo quodlibet eorum velle faciant tamquam de eorum propria re. Et quod dictum comune et homines Ragusii ipsas Pontam , Preulacam murare et fortificare possint et foveam facere a vno mari vsque ad aliud et alibi vbicunque eis videbitur et placuerit intus ad eorum beneplacita uoluntatis. Et si quo tempore ipsa Punta et Preulacha seu pars ipsius aut terra seu pertinencia ipsarum intra uel intus murum existencia molestarent uel inquietarent dicto comune Ragusii et hominibus suis in generali uel speciali per aliquam seu aliquos locum, uniuersitus (!) dominationi uel dominatori offerimus nos predictum dominum banum et nostros filios masculos et heredes et successores dicto comuni et homines Ragusii, vsque ad finem mundi illam defendere autoritate et disbrigare toto nostro posse. Cuis rei causam (!) nos comune et homines Ragusii cum obligacione omnium bonorum dicti comunis promittimus et nos obligamus eadem domino bano recipienti et stipulanti pro se et suis heredibus et seccessoribus et descendentibus ex linea masculina dare et soluere pro tributo et censu dicte Punte et Preulache omni anno in festo beati Blasii vsque ad finem mundi perperos quingentos in Ragusio, illa in moneta, que tunc temporis habebit cursum in ciuitate Ragusii, tam si ipse dominus banus et eius filii masculini et descendentes ex linea masculina tenerent terram Chelmi quam non, nichilominus habere et recipere debeat omni anno a dicto comuni in festo dicti Blasii supradictos quingentos perperos modo predicto vsque ad finem mundi. Et si accideret, quod ipse dominus banus uel eius filii masculini seu descendentes ex linea masculina vallent venire aliquo tempore ad habitandum Ragusii, nos comune et homines Ragusii teneamur eis dare et concedere vnam domum decentem precam ? et calcinas (!) pro sua habitacione, donec starret in Ragusio, sine aliquo affictu soluendo, pomittentes eciam nos et comune et homines Ragusii non tenere vel receptare in Stagne vel Preulacha siue in ysulis nobis datis et concessis a dicto domino bano aliquem eius nobilem hominem qui fuerit rebellis uel inobediens eidem domino bano et suis filiis uel descendentibus ex linea masculina vsque ad finem mundi. i) – ***zakletva***; Que omnia nos Stephanus banus predictus per nos et nostros filios masculinos condescendentes ex linea masculina iurauimus ad sancta dei euangelia et quatuor euangelistas et XII apostolos et per omnes uirtutes, que sunt in ciuitate Ragusii propter (?) firma et rata tenere et non contra facere uel venire de iure uel de facto aliqua racione uel causa per me uel per meos filios et heredes masculos et successores ex linea masculina. Et similiter nos comes et homines Ragusii per nos et nostros heredes et sucessores ex linea masculina usque ad finem mundi iuramus ad sancta dei euangelia et quatuor ewangelistas et XII. apostolos et omnes uirtutes, que sunt in ciuitate Ragusii habere firma et rata omnia suprascripta et non contrafacere uel uenire de iure uel de facto aliqua racione uel causa. j) – ***koroboracija***; In cuius rei testimonium et veritatem euidencie pleniorem presentes scribi fecimus sigillo nostro aureo pendentis munimine roborari. k) – ***actum*** (***mjesto izdavanja isprave***); Actum sub castro Zerebernik, l) – ***svjedoci***; presentibus nobilibus viris Vitano Thehoradich, Radozlao Hlapouich, Milos Vlkazoch, Horuatin Stepanich, Stephano Druschich, Tuerthko Anachnouich; pristaldi autem huius rei hii sunt: Diuosius videlicet Thehoradich, Stechko Hlapouich, Mihael de Menche ciuis Ragusinus. m) – ***jezik i broj primjeraka isprave***; Et de predictis omnibus facta et scripta sunt quatuor priuilegia simile vnum alteri, duo scripta in gramatica latina, et alia in sclauonico, de quibus idem dominus banus habet duo, vnum videlicet in latino et aliud in sclauonico, et comune et homines Ragusii similiter habemus alia duo vnum in latino aliud in sclauonisco.

Prijevod iste listine sa latinskog na bosanski/srpski/hrvatski jezik:
a) – ***invokacija***; U ime svetoga i nedjeljivoga Trojstva. Amen. b) – ***datacija***; Godine Gospodnje 1333., indikcije prve, na petnaesti dan mjeseca februara. c) – ***intitulacija sa devocijom***; Ja, Stjepan, po Božjoj volji, ban Bosne, Soli, Usore i glavni vladar cijele Humske zemlje, d) – ***arenga;*** poštujem i volim svoje odane prijatelje i vjerne podanike i sa ljubavlju im iskazujem svoju veliku zahvalnost i činim svakom ponaosob protuusluge baš onako kako i dolikuje. e) – ***promulgacija***; Sam odnos dubrovačke komune i njenih stanovnika prema meni i mojim prethodnicima uvijek se f) – ***inskripcija***; odlikovao dokazanom vjernošću, iskrenim prijateljstvom i već pominjanom odanom službom, što će se uz Božju pomoć i ubuduće nastaviti. g) – ***naracija;*** Uzimajući sve to u obzir, ja u svoje ime i ime svojih sinova, nasljednika i potomaka po muškoj liniji do kraja (vremena vladavine), h) – ***dispozicija sa pertinencijom***; dajem, darujem i dodjeljujem komuni i stanovništvu Dubrovnika, pomenutim prijateljima i svojim najdražim podanicima, cijeli teritorij Stona, Stonskog Rata i Prevlake, te sve otoke oko Rata i sve što ide uz te posjede. U to spadaju još i sudska i poreska nadležnost zatim, pravo postupanja po svojoj volji i sela, ljetnikovci, livade, brda, šume, gajevi, vode. Neka se time u ratu i miru služe, koriste i uživaju u svemu što se nalazi između Prevlake i Lovišta, neka sa tim područjem čine što ih je volja kao da je njihovo vlasništvo. Osim toga, dubrovačka komuna i njeni žitelji mogu dizati zidine, prokapati kanale kako bi spojili zaljev sa otvorenim morem ili u unutrašnjosti koliko žele i koliko im se, prema njihovoj slobodnoj procjeni, učini ispravnim. Ako bi se nekada desilo da Ston ili Prevlaka ili bilo koji njihov dio naude Dubrovniku i uznemire Dubrovčane, ja se obavezujem da ću, koliko bude u mojoj moći, pomoći i koliko budem u stanju bilo to osobno ili posredno te ih braniti i osloboditi napasti. Zbog toga se i mi, i dubrovačka komuna i njeni žitelji, uz garanciju svih prvaka pomenute općine, obavezujemo i obećajemo da ćemo gospodinu banu, njegovim nasljednicima kao i njegovim potomcima po muškoj liniji isplaćivati svake godine i do kraja vremena, na dan sv. Blaža 500 perpera kao nadoknadu za Ston i Prevlaku, i to u onoj moneti koja se u budućnosti bude koristila u Dubrovniku. Pa, ako i ne bude gospodin ban, njegovi sinovi ili muški potomci vladali humskom zemljom, ipak će svake godine do kraja (vremena vladavine) na dan sv. Blaža od nas dobivati pomenutu sumu u protuvrijednosti od 500 perpera. Ako bi gospodin ban, sam, poželio doći u Dubrovnik ili njegovi sinovi ili nasljednici i potomci po muškoj liniji i boraviti u njemu neko vrijeme, obavezujemo se dati im i ustupiti jedan pristojan dom za boravak, dokle god da ostanu u Dubrovniku, i to bez plaćanja ikakvog zakupa. Osim toga, mi, komuna dubrovačka i njeni žitelji, obećajemo da Ston, Prevlaka ni otoci, koje nam je ustupio gospodin ban, nikada neće primiti pod svoje okrilje nekog velikaša koji je bio buntovan i neposlušan istomu gospodinu banu, njegovim sinovima ili potomcima po muškoj liniji dok je svijeta i vijeka. i) – ***zakletva***; Zbog toga ja, rečeni ban Stjepan, u svoje ime, svojih sinova i nasljednika po muškoj liniji, kunem se svetim Božjim evanđeljima, četvoricom evanđelista, dvanaestoricom apostola i svim dobrom što je u Dubrovniku, da je ovaj ugovor vjerodostojan i pravovaljan i da ga nećemo prekršiti niti se pravno, praktično ili iz kojeg drugog razloga oko njega sporiti, a to govorim u svoje ime, mojih sinova i nasljednika i potomaka po muškoj liniji dok je svijeta i vijeka. Sve što je gore napisano pravovaljano je i vjerodostojno i nećemo to prekršiti niti se oko toga sporiti pravno, stvarno ili bilo kako a tako mi svetih Božjih evanđelja, četvorice evanđelista, dvanaestorice apostola i svega dobra što je u Dubrovniku. j) – ***koroboracija***; Za ovo svjedočanstvo i potvrdu njegove istinitosti i autentičnosti uzet je veliki broj svjedoka a uz to je utisnut i žig moga zlatnog pečata. k) – ***actum*** (***mjesto izdavanja isprave***); Napisano pod gradom Srebrenikom l) – ***svjedoci***; uz prisustvo velikaša Vitana Tihoradića, Radoslava Hlapovića, Miloša Vukosića, Hrvatina Stepanića, Stjepana Družića i Tvrtka Anahnovića, pristava Divoša Tihoradića i Srećka Hlapovića te dubrovačkoga građanina Mihovila Menčetića. m) – ***jezik i broj primjeraka isprave***; Ugovor je napisan u četiri primjerka, od čega su dva pisana latinskim jezikom, a druga dva slavenskom.

Gospodin ban je zadržao dva primjerka, jedan na latinskom, a jedan na slavenskom a isto tako je učinila i dubrovačka komuna i njeni žitelji odnosno zadržali su jedan latinski i jedan slavenski primjerak ugovora.

Vanjske karakteristike pravno-diplomatičke listine:
Jedan od „originala" listine sačuvan je i nalazi se i u Državnom arhivu u Dubrovniku, a osim primjerka koji je pisan na latinskom, nalazi se i jedan primjerak pisan ćirilskim pismom, odnosno bosančicom. Međutim i drugi podatak govori kako je pravno-diplomatička listina pisana u četiri primjerka, dva na latinskim i dva ćirilskim pismom, a to se saznaje iz završnog dijela teksta listine. Latinski primjerak, konkretno sadrži četrdeset redova teksta i pisan je kancelarijskom goticom na pergamentu velikih dimenzija. Pisar nije pridavao značaj jednakom razmaku između redova pa su tako na mjestima ili dosta zbijeni ili razmaknuti, što se primjećuje od druge polovice listine gdje se vidi da je pisar štedio prostor. No, kada je pisar vjerojatno uvidio da će ipak imati dovoljno prostora da napiše cijeli sadržaj listine, u završnom dijelu teksta, ponovo je napravio velike razmake redova. Pergament je svijetlo žućkaste boje, a na mjestima svijetlo smeđe i nekoliko je puta presavijan. Karakteristično je prvo slovo (*I*) verbalne invokacije koje je ukrašeno i kao inicijal izdvojen u prostor lijeve margine na početku listine. Izdvojen inicijal u prostor lijeve margine, svojom veličinom obuhvaća visinu četiri reda početka listine. Iako se pisar potrudio da početno slovo ukrasi, ipak ono nije tako dominantno kao na nekim ranijim listinama, kao naprimjer na ispravi bana Prijezde iz 1287., koji svojom visinom zauzima više redova napisanih rečenica. U listini su istaknuta još dva slova, jedno u prvom i drugo slovo u drugom redu teksta listine. U prvom je redu istaknuto slovo *I*, sa kojim počinje indikcija, te slovo *S* u drugom redu inicijalom imena bana Stjepana. Na listini su vidljivi ostaci crvene svilene vrpce gdje se nekad nalazio pečat, a koji je sa toga mjesta vjerojatno otrgnut i izgubljen. Gdje i kako je nestao pečat vjerovatno će se teško ikada saznati, a jedino što se o pečatu zna je ono što piše u koroboraciji teksta listine, tj. da je bio zlatan i viseći.

Unutarnje karakteristike pravno-diplomatičke listine bana Stjepana II.:
Listina ima oblik međudržavnog ugovora, te je veoma bogata pravno-diplomatičkim formulama gdje se mogu naći pravno-diplomatičke formule: *verbalna invokacija, datacija, intitulacija sa devocijom, arenga, promulgacija, inskripcija, naracija, dispozicija sa pertinencijom, zakletva, koroboracija, actum, svjedoci, te navođenje broja primjeraka isprave i jezici na kojima je pisana*. Zahvaljujući tako velikom broju pravno-diplomatičkih formula moguće je uraditi temeljnu paleografsko-diplomatičku i pravnu analizu njenih unutarnjih karakteristika.

a) Protokol listine iz 1333. godine
-Verbalna invokacija, u ovoj listini je zastupljena u kraćem obliku i glasi: "*In nomine Sancte et individue Trinitatis amen"* ili „*U ime Svetog Trojstva i nedjeljivog jedinstva"*. Ovdje se imena kršćanskih/hrišćanskih božanskih osoba, Oca, Sina i Svetoga Duha, ne zazivaju posebno, nego upotrijebljenom riječju *„Trinitatis"* ili Sveto Trojstvo. Uz tu riječ spominju se pridjevi koji označavaju svetost i nedjeljivost kršćanskog/hrišćanskog Trojstva. Smatra se da je listinu pisao dubrovački pisar, ali i pored toga njena verbalna invokacija ne odstupa od drugih verbalnih invokacija bosanskih pravno-diplomatičkih latinskih listina.
Iza invokacije dolazi formula -datacije što je rijetkost u listinama bana Stjepana II., ali i u drugim bosanskim listinama, jer se po nekom pravilu, gotovo uvijek datacija nalazi na kraju listine. To može biti jedan od dokaza da je ovu listinu pisao dubrovački pisar. U dataciji postoji samo vremenski datum *„data chronica",* sa godinom, indikacijom, danom i mjesecom. Tu bi se trebala nalaziti i *„data topica"*, ali je nema, već se ona nalazi na kraju listine *„actum"*. U listini mjesto izdavanja „*actum*" i „*datum*" nisu isti, a što je moguće opravdati time, da se ban Stjepan II. nekoliko dana prije izdavanja isprave nalazio u Humu (12. februara). U Humu je Dubrovčanima

dao obećanje da će izdati listinu, što je i učinio 15. februara 1333. godine. U listini se prvi puta spominje i indikcija,[77] a koje odgovara dotičnoj godini. Slijedeća formula u listini je –intitulacija: *„Stephanus dei gracia banus Bosne, Salle, Vzore ac dominus generalis tacius terre Chelmie“.* Primjetno je da u intitulaciji nema zamjenice *„nos“* (mi, ja), ali to i nije jedinstveni slučaj kada su u pitanju intitulacije bana Stjepana II.[78] Intitulacija u listini pruža podatke o teritorijama koje su tada bile pod banovom vlašću, gdje se vidi se da je Stjepan II. ban Bosne, ali i Soli i Usore i na kraju je isti ban i „glavni vladar cijelog Huma“. Naime, Hum je ban Stjepan II. oduzeo od srpskog vladara i on će u sastavu srednjovjekovne bosanske države ostati sve do kraja njenog postojanja. Uz ovu intitulaciju ide i devocija koja glasi *„dei gracia“* i koja se često susreće u latinskim pravno-diplomatičkim listinama bosanskih vladara.
Poslije intitulacije uobičajena je -inskripcija i -salutacija, ali to u ovoj listini nije slučaj, jer je salutacija potpuno ispuštena, a inskripcija dolazi poslije arenge i promulgacije. Ne zna se zbog čega je tako u napisanoj pravno-diplomatičkoj listini, ali to i nije jedini slučaj gdje su u ispravi ispuštene pojedine formule ili se nalaze na nekom drugom mjestu, a ne na onom uobičajenom mjestu sadržaja listine.

b) Kontekst i eshatokol listine iz 1333. godine

-Arenga je u pravno-diplomatičkoj listini kratka i nije direktni uvod u listinu, a u kojoj nije naglašen ni neki poseban uzvišeni stil, već obična moralna, filozofska i pravna misao: *„Si amicos deuotos et seruitores nostros diligimus et eis graciam nostram inpendimus cum amore sicut expedit immutatam bona singulis ostendentes“.* Arenga govori o tome da ako su prijatelji ili podanici vjerni svom vladaru, onda ni njegova milost prema njima neće izostati.
Lisnina je javnosti obznanjena kratkom -promulgacijom: *„Notum igitur facimuus“.*
O destinatoru se ne saznaje ništa iz -inskripcije jer je u listini nema pojedinačno nego je ona općenita, što znači da nema ni pravu ulogu -adrese. Sličan je slučaj u još jednoj drugoj listini bana Stjepana II. koju je izdao 23. juna 1345. cetinskom knezu Ivanu i njegovoj majci Velisavi.
Posljednja formula u uvodu isprave je -naracija, koja se nastavlja na inskripciju, no njezin je sadržaj drugačiji, nego što je to uobičajeno jer donosi ime destinatora listine, koja se odnosi na Dubrovčane.
-Dispozicija obuhvaća najveći dio teksta listine zbog čega predstavlja, što se i očekuje, jer je dispozicija najvažniji dio listine. Dispozicija izražava volju donatora u pogledu pravnog čina, odnosno donosi materijalni objekt ove listine. Dispoziciona uloga, donosi činjenice za određeno razdoblje na osnovu kojih se kao historijski izvori i pišu historije. U slučaju listine Stjepana II. iz 1333. saznaje se mnogo toga o odnosima između Bosne i Dubrovnika u 14. vijeku, odnosno u doba vladavine Stjepana II. Uz dispoziciju, u ovoj listini, ide i -pertinencija, odnosno pojedinačno nabrajanje poklonjenih teritorija.
-Zakletva je slijedeća formula poslije dispozicije kojom se daje garancija da će pravni čin iz listine biti sproveden u djelo. Zakletvom se ne navode nikakve posljedice u slučaju ako se koja stranka ne bi držala ugovorenog, a što govori da je ona izdvojena iz sankcije. U listini je zakletva samo ukrasna pravno-diplomatička formula koja sa koroboracijom, pečatom i svjedocima traži da se izvrši ono što je dogovoreno u listini.
-Koroboracijom donator je najavio sredstva koja pravnom činu osigurava pravni učinak, a to su u listini -pečat i potpisi -svjedoka. Kao svjedoci se navode poznati bosanski velikaši i jedan

[77] Indikcija je kotrolni element datuma, tj. vremensko razdoblje od 15 godina što ga je uveo car Konstantin (1. januara), a koje je dijelilo dva izvanredna ubiranja poreza: kasnije su se po indikcijama počele računati godine uopće, pa se takvo računanje primjenjuje i u papinskim bulama (broju tekuće godine doda se 3 i taj se broj podijeli sa 15; ostatak kazuje redni broj godine u nekoj indikciji, ako nema ostatka, broj godine je 15).
[78] Isti je slučaj sa latinskim pismom koje je ban Stjepan II. uputio Dubrovčanima 1334. (10. decembra) i latinskim pismom upućenim Trogiranima 1339. (7. oktobra), gdje, također, nije upotrijebljena zamjenica „nos“ (mi).

predstavnik iz Dubrovnika. O pečatu nema puno podataka osim napomene u koroboraciji da je bio zlatni.

Značaj pravno-diplomatičke listine kao historijskog izvora:
Materijalni objekt donesene listine je područje Stonskog Rata i Prevlake, zatim otoci oko Rata i sve što se nalazilo između Prevlake i Lovišta. Nekada je poluotok Pelješac nosio naziv Stonski Rat (*Puncta Stagni*) ili samo Rat.[79] Prije nego su Dubrovčani u pravno-diplomatičkoj listini (15. februara) 1333., od bosanskog bana Stjepana II. dobili navedene teritorije oni su mjesec dana ranije (22. januara) te iste godine, uspjeli isposlovati pravno-diplomatičku listinu i od srpskog kralja Dušana.[80] To, onda, govori da su ta mjesta, konačno pod bosansku vlast došla sredinom februara 1333. godine. Desilo se to nakon završenog rata između bosanskog bana Stjepana II. i srpskog kralja Dušana, koji je trajao između 1331. i 1333. godine. Tada je bosanski ban zauzeo i onaj dio Zahumlja koji nije uspio zauzeti 1326. godine.[81] Kao iskusni diplomati i političari Dubrovčani su iskoristili slabljenje srpske, a jačanje bosanske vlasti uz pomoć Ugarske u Zahumlju te od srpskog kralja Dušana, koji je bio zauzet ratovanjem u Grčkoj i Makedoniji, zatražiti i proširiti svoje teritorije, na Stonski Rat sa okolinom, Prevlaku i Posrednicu. Međutim, Dubrovčani sa time nisu završili svoju misiju, jer im je ban Stjepan II., u svojoj listini, ustupio samo Stonski Rat čime je jasno pokazao da su te teritorije pod bosanskom vlašću. Logično je da spomenute teritorije daruje onaj tko ima stvarnu vlast nad njima, a ne onaj čija vlast slabi. Kralj Dušan je bio svjestan situacije, ali je i pored toga smatrao da ima pravo na Zahumlje te da dijelom tog teritorija raspolaže i ustupa ga kome hoće. Isto tako, ban Stjepan II. smatrao je da ima pravo nad Zahumljem i Stonskim Ratom kao dijelom Zahumlja te ga može ustupati kome hoće.
Kako su Dubrovčani bili u dobrim odnosima i sa jednom i sa drugom stranom, u interesu im je bio da Stonski Rat dobiju mirnim putem. Za dobivenu teritoriju, obavezuju se i jednom i drugom vladaru na plaćanje godišnjeg dohotka (tributa).[82] Bosanskim vladarima su taj danak plaćali sve do pada Bosne pod vlast Osmanlija 1463., a isto tako nastavljaju davati dohodak i srpskom vladaru. Dubrovčani su od kralja Dušana za Stonski Rat dobili još jednu listinu (19. maja 1334.).[83] Vjerojatno su Dubrovčani sklopili dvije listine kako bi teritorijalno proširili i osigurali prirodno zaleđe Dubrovnika. Očito je da su Dubrovčani htjeli da zauvijek zavladaju Stonskim Ratom, jer je dubrovačka akcija u tom je pogledu započela još 1326., kada je bosanski ban oduzeo Hum od srpskog kralja i time nagovijestio daljnje širenje Bosne prema Dubrovačkom zaleđu. Dubrovčanima nije bilo važno kako će dobiti tu teritoriju, da li kupovinom ili u najam kao feud, već su željeli teritoriju Stonskog rata priključiti svojoj općini. U listini bosanskog bana Stjepana II. navodi se da im se Stonski Rat daje u baštinu, a ne kao feud, dakle daje im se trajno. Razlika između baštine i feuda je u tome što je baština trajno, a feud privremeno posjedovanje nekog teritorija. Dubrovčani te posjede nisu kupili, ni dobili u najam ni kao feud, već su im „darovani zauvijek u baštinu“ uz obavezu plaćanja godišnjeg poreza od 500 perpera bosanskim vladarima i to svake godine na dan sv. Blaža.[84] Ta dubrovačka obaveza nije smjela prestati ni ako bi ban Stjepan II. kojim slučajem prestao biti vladar Huma. Na taj se način pravno-diplomatičkom listinom ban osigurao da mu Dubrovčani nastave plaćati dohodak i u slučaju ako bi stvari krenule drugačijim tokom i da on kojim slučajem izgubi Hum. Osim obaveze

[79] V.Foretić, Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika, *Pelješki zbornik,* 1976., str. 81-92.
[80] Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma,* I-1, Sremski Karlovci, 1929., str. 48-52.
[81] V. Foretić, Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika,... str. 86-87.
[82] Ćiro Truhelka, “Dohoci krune”, u: Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u srednjem vijeku, br. 12/1901., str. 20-22.
[83] Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma,...* str. 53-54.
[84] Beati Blasii - Sveti Blaž - Taj se svetac obilježava 3. februara
J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1972., str. 186.
I. Balta, *Pregled pomoćnih povijesnih znanosti,* PH, Osijek, 2000.

Dubrovčana u plaćanju poreza, nisu smjeli Dubrovčani primati banove pobunjenike u svoja mjesta, te su banu i njegovim sinovima, kao i banovim nasljednicima, bili dužni obezbijediti kuću za stanovanje, bez naknade troškova, kada oni budu dolazili u Dubrovnik. Zauzvrat, Dubrovčani su mogli podizati zidine prema Humu, prokapati kanale, ako bi željeli spojiti zaljev sa otvorenim morem, odnosno ako Stonski Rat žele učiniti otokom i ako se njihovom slobodnom procjenom to učini ispravnim. Vjerovatno se radilo o kanalu koji bi Dubrovčanima poslužio u svrhu obrane otoka, a ne kanala za plovidbu brodovima. Sve što je bilo dogovoreno u ovoj pravno-diplomatičkoj listini ban se obavezuje da će poštivati i da nikom neće dopustiti da to na bilo koji način ospori ili nanese nepravdu Dubrovčanima. Ako bi se neko usprotivio, ban će upotrijebiti svu moć kako bi obranio dubrovačka prava.

U listinama bana Stjepana II. kratice, interpunkcije, sigle te druge vrste kratica i brojevni znakovi, bili su sustavni dio srednjovjekovnih listina, kao i drugih vladara i drugdje u Evropi u tom vremenu. Kako je izrada materijala za pisanje bila veoma skupocjena, posebno izrada kože (pergamene) za pisanje, pribjegavalo se skraćivanju riječi u tekstu kako bi se na manjem prostoru moglo napisati što više teksta. Složenost problematike jest ta da je svaka kancelarija i regija pisala raznim vrstama latinskog pisma (od karoline, beneventane, kurijale do gotice i humanistike) te imala svoj sistem skraćivanja riječi. Način dešifriranja pojedinih skraćenica u listinama na granici je nauke i umjetnosti, a u kojem su neki autoriteti imali svoje svojstvene stavove i rješenja. Dešifriranje i iščitavanje latinskih rukopisa je diplomatici i paleografiji dalo vrlo važno mjesto u pomoćnim historijskim, pravnim, lingvističkim i drugim naukama, a na čemu se zasniva temeljni razvoj nauka uopće. Pojavu pisanja skraćenih latinskih riječi uvjetovala je štednja prostora i materijala na kojemu se pisalo. Kratice su davale povoljnije prednosti za pisara ali i stvarale teškoće, koje su vremenom postajale sve teže i zagonetnije.[85]

Naprimjer, djelomični isječak iz protokola diplomatičke analize kratica latinske listine kralja Stjepana Tvrtka I. Dubrovčanima 1375., kojim se potražuje Svetodmitarski dohodak:

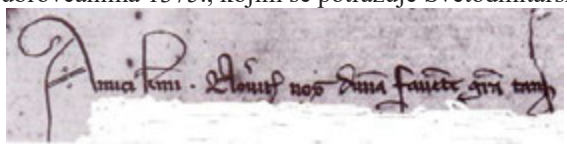

Amici karissimi. Noueritis nos diuina fauente gratia tam (*transkripcija*)
Prijatelji najdraži, da znate naklonošću božanske milosti kako

Riječi: *amicus, -i, m.* = prijatelj *carus, -a, -um*, adi. = mili, drag
novo, 1. = vidjeti, poznavati *nos*, pro. = naš
divine, adv. = božji, božanski *faveo, favi, fautum, 2.* = željeti (*-ntus, -nta, ntum*)
gratia, -ae, f. = milost *tam,* adv. = ako, tako

Kratice: 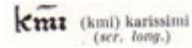

A. Cappelli, *Abbreviature latine...* str. 197. i 153.[86]

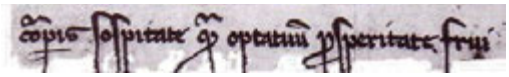

corporis sospitate, quam optatuum prosperitate frui (*transkripcija*)
tjelesno zdravlje tako i željeni uspjeh radosno…

[85] Viktor Novak, *Latinska paleografija*, Naučna knjiga, Beograd, 1980., str. 282-285.
I. Balta, *Pregled pomoćnih povijesnih znanosti*, MH, Osijek, 2000., str. 41.
A. Kožar – I. Balta, *Pomoćne historijske nauke*, Tuzla, 2003.
[86] A. Cappelli, *Dizionario di Abbreviature latine ed italiane.* Sesta editione, Milano, 1979., str. 1-531.

Riječi: *corpus, -oris, n.* = tijelo *sospes, -it is,* adi. = zdravlje *quam,* adv. = tako, … *optatus,* adi. = radosno, veselo *prosperitas, -atis, f.* = uspjeh, … *frui* (radost)

Kratice: 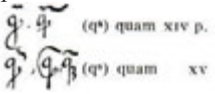

A. Cappelli, *Abbreviature latine...* str. 303.

U historijskoj i pravnoj diplomatici i paleografiji srednjovjekovnog latiniteta bosanskih listina posvećuje se posebna pažnja studiju kratica, a posebno kratica u rukopisima listina te njezino dešifriranje. No i dalje su brojne kratice izvjesne epohe i određene zone specifičnih oblika i sistema ostale neistražene i kompleksne. Poznavanje specifičnosti kratica omogućavao je određivanje vremena postanja rukopisa te zemlje u kojoj je rukopis nastao. I dalje kratice često zadavaju muke naučnicima, u njezinom pravilnom čitanju i dešifriranju. Velika upotreba kratica uvjetovala je potrebu priručnika, među kojima bio Walter,[87] što pokazuje kolika se potreba osjetila za jednim sistematskim djelom o kraticama, neophodno historičaru, pravniku, latinistu, paleografu i diplomatičaru. No, za potrebe odgonetavanja kratica na bosanskim latinskim listinama možda je primjereniji leksikon kratica Cappellija,[88] ali i nove naučne metode proučavanja kratica Traubea[89] i Schiaparellija,[90] koji su unaprijedili sistematiziranje skraćenica. Prema Novaku,[91] glavninu srednjovjekovnih kratica u latinskim listinama balkanskih zemalja čine: *notae iuris, nomina sacra*, te *notae Tironianane*, ali i dalje nema jedinstvenog stava o grupiranju i podjeli vrsta srednjovjekovnih kratica.

Sve to istina dodatno komplicira pravno-diplomatičko proučavanje latinskih srednjovjekovnih listina nastalih na prostoru Bosne i Hercegovine, ali samo postojanje istih potvrđuje izvornost pravno-diplomatičkih listina na kome bi se fundamentalne nauke mogle razvijati, na istraživanjima recepcije „domaćih" pravno-historijskih izvora, tj. nekadašnjih običaja.

[87] J. L. Walter, *Lexicon diplomaticum, abbreviationes syllabarum et vocum in diplomatibus et codicibus a saeculo VIII ad XVI usque occurentes exponens, iunctis alphabetis et scripturae speciminibus integris*, Gottingae 1745, Ulm 1756.

[88] Adriano Cappelli, *Lexicon abbreviaturarum. Dizionario di abbreviature latine ed italiane usate nelle carte e codici specialmente del medio-evo riprodotte con oltre 14000 segni incici*, Milano 1899, 1912, 1929.
Cappelli je klasificirao kratice u šest grupa: 1. *Abbreviature per troncamento* (*suspenzije*), 2. *A. per contrazione* (*kontrakcije*), 3. *A. per segni abbreviativi con significato proprio,* 4. *A. per segni abbreviativi con significato relativo*, 5. *A. per lettere sovrapposte,* i 6. *A . per segni convenzionali*,

[89] Ludwig Traube, *Nomina sacra. Versuch einer Geschichte der christlichen Kürzung*, München, 1907., str. 15.

[90] Luigi Schiaparelli, *Avviamento allo studio delle abbreviature latine nel Medioevo*, Firenze, 1926., str. 97-98.

[91] V. Novak, *Latinska paleografija*, II. izdanje, Beograd, 1980., str. 293.

Ključne riječi: *Pravne i diplomatičke listine bana Stjepana II. Kotromanića, listine, Bosna*
Keywords: *legal and diplomatic charters ban Stjepan II. Kotromanić, charters, Bosnia*

Sažetak:

Tradicija izdavanja pravno-diplomatičkih listina bana Stjepana II. Kotromanića, kao doprinos recepciji historije, prava i običaja na tlu Bosne i Hercegovine

Pravno-diplomatičke srednjovjekovne listine bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića same po sebi potvrđuju ne samo recepciju rimskog i običajnog prava, nego govori i o tome kako Bosna u pravno-diplomatičkim radnjama nije zaostajala za evropskim pravnim normama i stečevinama, imajući čak i svoju dvorsku kancelariju gdje su se izdavali pravno-diplomatički akti i listine.
Uz druge pravno-diplomatičke listine sačuvano je, uglavnom u prijepisu, nekoliko listina bana Stjepana II. u originalu ili prijepisu u raznim arhivima, muzejima i bibliotekama. Latinske listine su svjedoci diplomatske i pravne aktivnosti bana, koji je bio gospodar Bosne, Usore, Soli, Rame, ali i dijelova zemalja od Pelješca do Prevlake i Donjih Krajeva te zemalja od Neretve do Cetine.
Pravno-diplomatičkom analizom latinskih listina bana Stjepana II., potvrđuje se da imaju sva obilježja srednjovjekovnih srednjoevropskih paleografskih i diplomatičkih pravnih listina. Pravno-diplomatičke listine imaju uobičajene dijelove listine od protokola, konteksta do eshatokola, a bile su privilegije, darovnice, trgovački i međudržavni ugovori. Presudan utjecaj imale su na bosansku banovinu i pravno-diplomatičku kancelariju u kojoj su se pisale listine, posebno utjecaj srpskih, bizintijskih i ugarsko-hrvatskih vladara, uz mletačke i dubrovačke. Najkompleksniji dio u pravno-diplomačkim listinama su brojne kratice različite provenijencije, ali i one koje su nastale u domaćim dvorskim kancelarijama. Latinske pravno-diplomatičke listine bana Stjepana II., predstavljaju vrlo važnu historiografsku građu za pravnu, diplomatičku, jezikoslovnu, ekonomsku, političku, kulturnu, vjersku i diplomatsku historiju Bosne u srednjem vijeku. Samo postojanje listina potvrđuje pravno-diplomatičku izvornost na kome bi se fundamentalne nauke mogle razvijati, posebno na istraživanjima recepcije „domaćih" pravno-historijskih izvora, tj. nekadašnjih običaja.

Summary

The tradition of issuing legal-diplomatic charters of ban Stjepan II. Kotromanić, as a contribution to the history, laws and customs of Bosnia and Herzegovina

Legal and diplomatic medieval charters of Bosnian Ban Stjepan II. Kotromanić not only confirm the acceptance of Roman and customary laws, but also explain about how Bosnia in both legal and diplomatic actions was not lagging behind the European legal norms and acquisitions. It even kept original court chambers where they kept and published Diversification of legal acts and charters.
In addition of other preserved legal and diplomatic charters, several charters of ban Stjepan II. Were found as originals or a copy in various archives, museums and libraries. Latin charters are also a witness of diplomatic and legal actions of Ban, who was the ruler of Bosnia, Osora, Soli, Rama, but also of parts from Peljesac peninsula to Prevlakaas well as from the Neretva River to Cetina.
By doing legal analysis of Latin Diplomatic charters of ban Stjepan II, it was confirmed that they all have the characteristics of medieval central European palaeographic diplomatic and

legal charters. Legal and diplomatic charters that are common in the determining protocol, contexts, privileges, grants, shopping and interstate agreements. Charters also had crucial influence on Bosnian Banate and legal office where diplomats wrote charters, they all had some Serbian and Croatian-Hungarian ruler influence, as well as from Venetian and Dubrovnik ruler influence. Most complex part in the legal diplomatic charters to determine were numerous shortcuts of different provenance, and those that have occurred in the domestic court offices.

Latin legal and diplomatic charters of ban Stjepan II., represent important historiographical material for legal, linguistic, economic, political, cultural, religious and diplomatic history of Bosnia during the Middle Ages. The very existence of charters confirmed legal diplomatic authenticity where fundamental science could develop, especially in acceptance of "domestic" studies that later formed customs.

Originalni naučni rad UDK 341.123.043:355.356UN “20”

Prof. dr Boris Krivokapić[1]

O ULOZI I PERSPEKTIVI UJEDINJENIH NACIJA U XXI VEKU

Rad se bavi mestom i ulogom Ujedinjenih nacija u XXI veku i, s tim u vezi, mogućim pravcimanjihove reforme. Autor se oslanja na ono što se u stvarnosti dešava u tom pravcu, ali daje svoje viđenje mogućih promena, nezavisno od koraka koji se preduzimaju u okviru same OUN.

Rad ima pet delova. Prvi je uvodni i u njemu pisac objašnjava zašto je kod bilo kakvog razmatranja perspektive međunarodnog prava u XXI veku ne samo neizostavno, već u neku ruku i prethodno pitanje ono koje se tiče uloge i perspektive Ujedinjenih nacija.

Drugi deo je kratak osvrt na Društvo naroda, organizaciju koja je prethodila Ujedinjenim nacijama i koja je po mnogo čemu bila uzor kod osnivanja UN.

Treći deo je kratak komenatar doprinosa UN čovečanstvo. Tu autor ukazuje na razne oblasti u kojima su UN postigle veoma zapažene rezultate – očuvanje mira, saradnja na drugim poljima, dekolonizacija, finansijska pitanja, doprinos razvoju međunarodnog prava i dr.

U četvrtom delu pisac pokazuje da je i pored postignutih rezultata reforma UN neizbežna. Više je razloga za to: prevaziđenost Poveljom UN utvrđenih rešenja, demokratski deficit, birokratizacija, finansijskiproblemi, čitav niz problema u vezi sa radom glavnih organa UN (pre svega Generalnle skupštine, Saveta bezebdnosti i Međunarodnog suda pravde), potreba osnivanja novih organa itd.

Peti deo govori o koracima koji su preduzeti u okviru samih UN i o mogućim pravcima reforme, a šesti o uticaju reforme UN na razvoj međunarodnog prava i prava uopšte.

Autor na kraju konstatuje da koje god se rešenje činilo najrazumnijim, najkvalitetnijim itd. konačna odluka će biti ona koju će doneti odlučioci u državama, pre svega u ekonomsko, vojno i na drugi način najmoćnijim zemljama. A bilo kakvi osetni pomaci na tom polju će zahtevati promenu svesti, međusobno poverenje itd. Imajući sve ovo u vidu, izgleda da ćemo zaista uskoro biti svedoci nekakve reforme UN, ali da ona neće biti dramatična, bar ne sa stanovišta međunarodnog prava.

Klučne reči: Međunarodno pravo, Ujedinjene nacije, Reforma, XXI vek.

1.Uvod

Kod bilo kakvog razmatranja perspektive međunarodnog prava u XXI veku ne samo neizostavno, već u neku ruku i prethodno pitanje je ono koje se tiče uloge i sudbine

[1]Redovni professor, Fakultet za državnu upravu i administraciju Megatrend univerziteta, Beograd.

Ujedinjenih nacija.[2] Ovo zato što su one u praksi u velikoj meri odavno postale „središte za usklađivanje akcija preduzetih radi ostvarivanja“ zajedničkih ciljeva navedenih u čl. 1. Povelje UN.[3] Uostalom, UN su neposredno doprinele kodifikaciji mnogih važnih oblasti međunarodnog prava i usvajanju niza drugih važnih međunarodnopravnih instrumenata,[4] bilo tako što su organizovale diplomatske konferencije u tu svrhu,[5] bilo tako što su tekstovi konvencija usvajani od strane Generalne skupštine.[6] Tome treba dodati da je, ma šta mislili o tome, određenu zakonodavnu aktivnost u praksi razvio i Savet bezbednosti UN.[7]

Razume se, sudbina i međunarodnog prava i Ujedinjenih nacija zavisiće od sudbine sveta. A to su pitanja koja izlaze iz okvira prava i ulaze u domen politike. Potpisnik ovih redova je, nažalost, sklon da očekuje da će se relativno brzo dogoditi jos jedan veliki (svetski) rat,[8] posle koga će se svet opet nakratko otrezniti i početi da izgrađuje neki novi, savršeniji, i, nadajmo se, savršeniji i humaniji poredak.[9]

Međutim, čak i ako od sutrašnjeg dana konačno zavlada večni mir u čitavom svetu, u ovom trenutku nemamo odgovor na mnoga ključna pitanja. Pravo ne nastaje samo od sebe, ono nije samo sebi svrha. Pravo, pa tako i međunarodno pravo, je proizvod politike, ono služi

---

[2]Problemom perspektiva i međunarodnog prava i Ujedinjenih nacija već smo se i to mnogo detaljnije, bavili u: Krivokapić Boris: Međunarodno pravo – koreni, razvoj, perspektive, Beograd 2006. Ovaj rad se jednim delom oslanja na stavove i zaključke koje smo tada izneli, ali ide i korak dalje, što je i razumljivo kada ima u vidu da je u međuvremenu proteklo 7 godina, a da je u pitanju živa materija.

[3]Član 1/1/4 Povelje UN precizira da je jedan od ciljeva Ujedinjenih nacija: „da postanu središte za usklađivanje akcija preduzetih radi ostvarivanja ovih zajedničkih ciljeva.“ (ti zajednički ciljevi navedeni su u tačkama 1-3 istog člana).

[4]Već sama Povelja UN u čl. 13/1/a stavlja u zadatak Generalnoj skupštini da, pored ostalog, radi na podsticanju kodifikacije i progresivnog (postupnog) razvoja međunarodnog prava. U tom cilju Generalna skupština je kao svoj pomoćni organ obrazovala Komisiju za međunarodno pravo koja je ovlašćena da, kada to smatra potrebnim, preporuči Generalnoj skupštini kodifikaciju pojedinih pitanja.

[5] Na diplomatskim konferencijama organizovanim od strane UN usvojeni su veoma važni univerzalni međunarodni ugovori, kojima je izvršena kodifikacija odgovarajućih oblasti, kao što su: Bečka konvencija o diplomatskim odnosima (1961), Bečka konvencija o konzularnom pravu (1963), Bečka konvencija u ugovornom pravu (1969), Konvencija UN o pravu mora (1982) itd.

[6] Tako su npr. u okviru UN odgovarajućim rezolucijama Generalne skupštine usvojeni i za potpisivanje otvoreni: Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Konvencija o položaju specijalnih misija (1969), Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina protiv međunarodno zaštićenih lica uključujući i diplomatske agente (1973), Drugi fakultativni protokol koji se odnosi na Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, a ima za cilj ukidanje smrtne kazne (1989), i dr.

[7]Pored ostalog, rezolucijama Saveta bezbednosti 827 (1993) i 955 (1994) osnovani su *ad hoc* međunarodni krivični tribunali za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i utvrđeni statuti tih tela.

[8]Premda se, razume se, iskreno nadamo da se to neće dogoditi, trezveno gledajući na stvari, ne može se olako preći preko mogućnosti izbijanja novog velikog (svetskog) rata, i to već u narednih 10-15 godina, možda čak i pre. Na to ukazuju brojne nagomilane protivrečnosti u međunarodnoj zajednici, koje čine da se postojeća stabilnost u međunarodnim odnosima mora oceniti kao samo prividna i vrlo krhka. Ruku na srce, vreme u kome živimo veoma podseća na period između dva svetska rata, kada je Društvo naroda zapalo u krizu, velike sile počele da vode svoje “male” prljave, ali zato krvave ratove, a razuman deo čovečanstva se nadao da će političari da se dozovu pameti i spreče sunovrat u provaliju nezapamćenog krvoprolića i sveopšteg haosa. I danas se, nažalost, vode “mali” (ali zato pravi!) ratovi na raznim tačkama planete, već godinama smo svedoci svetske ekonomske krize, Ujedinjene nacije su dobrim delom marginalizovane, očita je politika Zapada na čelu sa SAD da vojno opkoli Rusiju, itd. Uostalom, zapitajmo se, koliko je ljudi 1.8.1939.imalo ideju da će samo mesec dana kasnije početi Drugi svetki rat? Po onome što nam je poznato, ni sam Hitler nije sa tim računao (mislio je da zbog njegovog napada na Poljsku Britanija i Francuska ipak neće zaratiti sa Nemačkom).

[9]Nije nam, razume se, uopšte namera da čitaoca plašimo novim svetskim ratom. Ali isto tako, svaka ozbiljna analiza mora uzeti u obzir i tu mogućnost. Jer od toga će zavisiti i pogled na međunarodne odnose, a time i međunarodno pravo kroz 10, 20, 50 i više godina.

politici koja je u datom trenutku dominantna, ili, preciznije, političkim snagama koje su u poziciji da donose ključne odluke.[10] Dakle, kakvo će biti međunarodno pravo u XXI zavisi pre svega od toga ko će biti ključni faktori i ujedno ključni subjekti međunarodnog prava u veku koji smo počeli da trošimo.

Mada se, uporedo sa jačanjem svekolike globalizacije, suverenitet država sve više kruni, za sada sve ukazuje da će još dugo osnovni subjekti međunarodnog prava biti države, a da će uz to sve više rasti uloga međunarodnih organizacija i nekih novih subjekata međunarodnog prava.[11] Takođe, nema sumnje da će, ako se sve bude odvijalo povoljno po ljudski rod,[12] sve više morati da jača pozicija i značaj najvažnije svetske organizacije – Ujedinjenih nacija ili neke njihove naslednice, ma kako se ona zvala.

Sve što bi se dalje o ovome reklo, ulazi u domen špekulacija. S jedne strane, s obzirom na očigledan trend usitnjavanja država, ima onih koji smatraju da bi već 2025. godine u svetu moglo da bude i do 800 država, pa i više! Druge procene govore da bi u XXI veku Ujedinjene nacije mogle imati čak 400 do 500 članica![13] U ovom trenutku sve to izgleda neverovatno, pa i nemoguće… Ali – šta je sve, čak i u novijoj istoriji, izgledalo nemoguće pa se ipak dogodilo?[14]

S druge strane, činjenica je da gradovi sve više rastu i da su mnogi od njih već sada pravi megapolisi,[15] koji imaju vise stanovnika od velikog broja, ako ne čak i većine, država članica UN.[16] Na toj osnovi ima mišljenja da će ulogu država kakve danas znamo (tzv. teritorijalne države) postepeno preuzeti "države-gradovi". Naime, dok se države sve više usitnjavaju, istovremeno gradovi postaju sve veći – i po broju stanovnika, i po teritoriji, i po

---

[10] Umesto bilo kakvih drugih argumenata, dovoljno je samo zapitati se šta bi bilo da je kojim slučajem Hitler pobedio u Drugom svetskom ratu? Nema nikakve sumnje da bi svet izgledao sasvim drugačije, a sa njim i međunarodno pravo.

[11] Više o subjektima međunarodnog prava: Krivokapić Boris: Aktuelni problemi međunarodnog prava, Beograd 2011, str. 65-149.

[12] Ako ne bude nekih uništavajućih ratova, pandemija, sudara sa nebeskim telima i drugih katastrofa.

[13] Kegli Č. V. Jr., Vitkof J. R.: Svetska politika – trend I transformacija, Beograd 2004, str. 62-63.

[14] Dovoljno je podsetiti samo na to da se posle strahota koje je doneo Prvi svetski rat smatralo da su ljudi izvukli pouke i da se ništa slično više nikada neće ponoviti. A samo 20 godina kasnije izbio je mnogo veći, krvaviji i u svakom pogledu strašnijih sukob – Drugi svetski rat. Takodje, čak i oni koji su verovali da će jednog dana istočni blok izgubiti hladni rat, bili su zatečeni gledajući kako se moćna tvrdjava SSSR-a i njegovih saveznika preko noći ruši kao kula od karata. Čitalac će se i sam setiti još nekog primera.

[15] Ako se ostane samo na terenu broja stanovnika, zanimljivo je primetiti da su 2012. godine najmnogoljudniji svetski gradovi bili: 1.Tokio (Japan) – 32,45 miliona stanovnika, 2.Seul (Južna Koreja) – 22,55 mln., 3.Meksiko Siti (Meksiko) – 20,47 mln., 4.Njujork (SAD) – 19,75 mln., 5.Mumbaj (Indija) – 19,2 mln., 6.Džakarta (Indonezija) – 18,9 mln., 7.Sao Paolo (Brazil) – 18,85 mln., 8.Delhi (Indija) – 18,68 mln., 9.Osaka/Kobe (Japan) – 17,35 mln., 10.Šangaj (Kina) – 16,65 mln., 11.Manila (Filipini) – 16,3 mln.,12.Los Anđeles – 15,25 mln., 13.Kalkuta (Indija) – 15,1 mln., 14.Moskva (Rusija) – 15 mln., 15. Kairo – 14,45 mln.,16.Lagos (Nigerija) – 13,49 mln., 17.Buenos Aires (Argentina) – 13,17 miliona, 18.London (Ujedinjeno Kraljevstvo) – 12,88 mln., 19.Peking (Kina) – 12,5 mln., 20.Karači (Pakistan) – 11,8 mln., 21.Daka (Bangladeš) – 10,98 mln., 22.Rio de Žaneiro (Brazil) – 10,56 mln., Izvor: Largerst Cities if the World (by metro population), *World Atlas,* http://www.worldatlas.com/citypops.htm(25.1.2013).

[16] Neka istraživanja, koja se, istina, moraju uzeti s rezervom, jer obuhvataju i određene teritorije, nepriznate režime i entitete koji nisu članovi UN i nisu nezavisne države (u nekim slučajevima, kao npr. Hong Kong i Makao, u pitanju su čak samo autonomni delovi teritorija određenih država) govore da je u 2011. godini od ukupno 212 država i kvazidržava sveta, čak 121 od njih imalo manje od 10 miliona stanovnika, što znači da su manje naseljene od velikog broja postojećih gradova. Štaviše, neke od pomenutih tvorevina, pa i članica UN, nemaju ni čitav milion stanovnika (dovoljno je pomenuti Andoru, Lihtenštajn, Luksemburg ili Monako). Podaci: 2011 World Population Data Sheet, tabela: *Population, Health, and Encironment Data and Estimates for the Countries and Regions of the World,* http://www.prb.org/pdf11/2011population-data-sheet_eng.pdf (27.1.2013).

ekonomskoj i svakoj drugoj snazi.[17] Moderni gradovi su sve više u svakom pogledu samodovoljne sredine, sposobne da opstaju i razvijaju se, staraju o svojoj bezbednosti, sarađuju sa spoljnim subjektima (među kojima i drugim takvima gradovima) i dr.[18]

Napred izložene tendencije (usitnjavanje država i porast uloge gradova) su samo na prvi pogled suprotstavljene. U stvari one se dopunjuju. Ali ko može da kaže da li će prevladati taj razvojni put ili, naprotiv, stvaranje regionalnih odn. kontinentalnih super-država?[19]Ili neko treće, mešovito rešenje?

No, ovde je mesto da dalja razmišljanja o budućnosti država i sveta uopšte prepustimo futuristima i sličnim stručnjacima, a da se mi vratimo temi našeg rada.

Mada njena uloga slabi, država je i dalje realnost i ona će opstati još dosta vremena. Država je i dalje potrebna "da bi ljudima dala identitet, ubirala porez, obezbedila sigurnost siromašnima, zaštitila životnu sredinu i obezbedila vojnu sigurnost",[20]ali i da bi održavala izvesnu stabilnost u međunarodnim političkim, ekonomskim i drugim odnosima.

Možda će u jednom trenutku država stvarno postati prevaziđena i ustupiti mesto nekim drugim oblicima organizovanja (stvaranje "svetske države"), ali to se neće dogoditi u bližoj budućnosti. Pa čak i ako (kada) događaji poprime takav tok, to bi trebalo da bude samo na osnovu dobrovoljnog pristanka država,[21] odnosno kao rezultat njihovog spontanog odumiranja.

Sve dotle, dok ne nastane nekakva svetska „superdržava", „svetska federacija" i sl. postojaće države, a samim tim i neka svetska organizacija u kojoj će one biti predstavljene i preko koje će zadovoljavati svoje zajedničke interese. Čak i ako dođe do privremenog prekida kontiuniteta (npr. svetski rat) takva organizacija će kasnije nastaviti da postoji ili će biti stvorena nova organizacija koja će preuzeti ulogu svoje prethodnice. Drugačije rešenje jednostavno nije moguće. Uostalom najbolji primer su Društvo naroda i, nakon Drugog svetskog rata, Organizacija ujedinjenih nacija, koja je, u osnovi, nastavila misiju Društva, s tim da je postigla neuporedivo veće rezultate od njega. Uostalom, nešto govori i to da, za razliku od Društva naroda koje je postojalo svega 20 godina, život UN je već sada više nego 3 puta duži.

Radi boljeg razumevanja samih Ujedinjenin nacija, prvo ćemo se u najkraćim crtama podsetiti Društva naroda, zatim ukazati na zasluge i slabosti Ujedinjenih nacija, a nakon toga osvrnuti i na eventualne pravce reforme svetske organizacije, kako bi ona na pravi način odgovorila izazovima i zahtevima sveta XXI veka.[22]

2.Društvo naroda

[17]Tome treba dodati sa se u mnogim državama drastično smanjuje brojno stanje oružanih snaga (vojske), ali zato je u porastu broj pripadnika policije, žandarmerije i drugih snaga, koje su, razume se, prevashodno stacionirane u gradovima.

[18] Smatra se da već sada vise od polovina svetskog stanovništva živi u gradovima.

[19] Misli se na pretvaranje sveta u federaciju kontinenata-država, što je ideja koja je odavno eksploatisana u romanima i filmovima koji pripadaju žanru naučne fantastike, ali i u delima filozofa.

[20] Kegli Č. V. Jr., Vitkof J. R.: *op. cit.,* str. 62.

[21]Misli se, razume se, na slobodno izraženu volju stanovnika država.

[22]Više o međunarodnm organizacijama uopšte (hronološkim redom): Bowett D.W.: The Law of Internatioal Institutions, London 1970; Račić Obrad, Dimitrijević Vojin: Međunarodne organizacije, Beograd 1980; Feld W. J., Jordan R.S., Hurwitz L.: International Organizations, New York 1983; Sands Philippe, Klein Pierre: Bowett's Law of International Institutions, London 2001; Schermes Henry G., Blokker Niels M.: International Institutional Law, Boston – Leiden 2003; Bennet A. LeRoy, Oliver James K: Međunarodne organizacije, Zagreb 2004.

Revolucionaran trenutak u razvoju međunarodne zajednice predstavljalo je osnivanje 1919. Društva naroda - prve opšte međunarodne organizacije, koja je imala zadatak da putem sistemakolektivne bezbednosti osigura očuvanje međunarodnog mira, s tim da je istovremeno bila pozvana da se stara o unapređenju ekonomske i svake druge saradnje među državama.[23]

To je bilo prvo u istoriji relativno čvrsto i trajno povezivanje država iz raznih delova sveta, uz uvođenje ograničenja prava pribegavanju ratu u međusobnim odnosima.Društvo naroda ostvarilo je i druge, konkretne rezultate: ono je uspešno rešilo Alandski spor (1920–1921), sprečilo rat između Grčke i Bugarske (1925), doprinelo osnivanju Stalnog suda međunarodne pravde (1921), staralo se o zaštiti izbeglica, angažovalo se u borbi protiv trgovine belim robljem i opijumom itd.

Međutim, istorija ove međunarodne organizacije bila je kratka (20 godina), a uz to i opterećena nedoslednostima i protivrečnostima. Iako je stvoreno sa takvom idejom, Društvo nikada nije postalo prava univerzalna organizacija. Od sedam velikih sila toga vremena jedna nikada nije bila član Društva (SAD, čiji je Senat odbio da ratifikuje Pakt Društva naroda), tri su ga pred Drugi svetski rat napustile (Nemačka, Japan, Italija),[24] a jedna je bila isključena (SSSR, 1939. zbog napada na Finsku). Tako je Društvo, posebno u godinama pred Drugi svetski rat, zapravo bilo evropska organizacija u kojoj su glavnu reč vodile Velika Britanija i Francuska.

Bilo je i problema u vezi sa praktičnim funkcionisanjem (npr. preplitanje nadležnosti između Skupštine i Saveta Društva), a efikasan rad je posebno bio sputan time što su, u skladu sa principom suverenosti i pravne jednakosti država, odluke i Skupštine i Saveta morale biti donete jednoglasno (čl. 5/1 Pakta Društva naroda).[25]Odluka koju nije prihvatila makar samo jedna država (ne računajući zemlje u sporu), nije smatrana obavezujućom, već je predstavljala samo preporuku, tj.izraz želja i nije imala pravno dejstvo u odnosu na datu državu.

Posebnu slabost predstavljala je činjenica da diplomatske, ekonomske ili vojne sankcije predviđene sistemom kolektivne bezbednosti protiv prekršilaca međunarodnog prava nisu bile obavezne. Naime, svaka članica Društva bila je slobodna da sama odluči o tome da li će primeniti sankcije protiv agresora. Istovremeno, sâmo Društvo nije imalo sopstvene vojne snage koje bi, po odluci svojih organa, moglo da upotrebi, te ne čudi što se pokazalo nemoćnim da ispuni osnovnu funkciju – očuvanje svetskog mira.[26] Sve to je navelo države da zaključe kako se ne mogu osloniti na zaštitu Društva već da problem svoje bezbednosti i zaštite sopstvenih interesa rešavaju drugim putevima.

Izbijanjem Drugog svetskog rata Društvo naroda je prestalo da funkcioniše, a

[23]Članovi osnivači Društva bile su pobedničke savezničke i udružene sile (bez SAD) i jedan broj država koje su u Prvom svetskom ratu bile neutralne. Kasnije su u članstvo primljeni još neke države: Bugarska (1920), Austrija (1920), Mađarska (1922), Nemačka (1926), Meksiko (1931), Turska (1932) i Sovjetski Savez (1934). Više o Društvu naroda, Krivokapić Boris: Enciklopedijki rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, Beograd 2010, odrednica „Društvo naroda“ (str. 211-212) i odrednice na koje se u njoj upućuje.

[24]Nemačka i Japan su dobrovoljno napustile Društvo naroda 1933, a Italija je to učinila 1937. Razlog za ove postupke bio je taj što je članstvo u Društvu naroda bilo nespojivo sa osvajačkim težnjama ovih država.

[25]Tekst Pakta Društva naroda dustupan je u raznim oblicima, a posebno na Internetu. Vidi npr.: The Covenant of the Laegue of Nations, *The Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy,* Yale School of Law, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp, (27.1.2013).

[26] Još 1921. Društvo nije uspelo da reši pitanje iznenadne okupacije litvanskog grada Viljnusa od strane poljskih trupa, kao ni 1931. pitanje japanske invazije na Mandžuriju (pored ostalog, nije bilo u stanju da obezbedi efikasne sankcije protiv Japana). Kada su 1933. zaratili Bolivija i Paragvaj, Društvo je odgovornost za rešenje problema prenelo na regionalni međuamerički sistem koji, ispostavilo se, nije bio u stanju da se nosi s takvom situacijom. Najzad, kada je 1935. Italija napala Abisiniju (Etiopiju), Društvo je uspelo da postigne potrebnu saglasnost u vezi sa uvođenjem ekonomskih sankcija, ali kada su se one pokazale nedelotvornim, nije se usudilo da pribegne nekoj efikasnijoj meri.

formalno je okončalo postojanje zaključkom skupštine država članica 1946.godine. Njegova imovina je preneta na OUN koja, strogo uzev, nije nastavljač Društva već nova tvorevina.

3.Doprinos UN čovečanstvu

Ujedinjene nacije stvorene su Poveljom UN, potpisanom na konferenciji u San Francisku 26.6.1945, od strane predstavnika 50 zemalja učesnica. Povelja je potpisana u vreme dok Drugi svetski rat još nije bio završen.[27] Slobodno se može reći da su Ujedinjene nacije rezultat Drugog svetskog rata i odnosa koji su se tokom njega i odmah po njegovom okončanju izgradili u svetu.[28]

Glavni ciljevi UN definisani su već u čl. 1. Povelje UN: 1) održavanje međunarodnog mira i bezbednosti i rešavanje mirnim sredstvima međunarodnih sporova i situacija koje bi mogle da dovedu do narušavanja mira; 2) razvijanje prijateljskih odnosa među nacijama, zasnovanih na poštovanju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda; 3) postizanje međunarodne saradnje rešavanjem međunarodnih problema, ekonomske, socijalne, kulturne ili humanitarne prirode i unapređivanje i podsticanje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru i 4) da postanu središte za usklađivanje akcija preduzetih radi postizanja ovih zajedničkih ciljeva.

Postavlja se pitanje, da li su UN dosledno ostvarile ove ciljeve i da li su u punoj meri odigrale ulogu koja im je namenjena sada već daleke 1945.godine?

Opšte uzev, nema sumnje da su UN odigrale i te kako pozitivnu ulogu. Možda je njihov doprinos mogao biti i veći, ali sasvim sigurno da njih nije bilo svet bi se odavno suočio sa mnogo težim problemima nego što je danas slučaj i veliko je pitanje da li bi bio u stanju da nađe bolje odgovore od onih koji su postignuti u okviru UN ili zahvaljujući UN i njihovim mehanizmima. Ovde će biti pomenuto samo nekoliko polja na kojima su UN bile posebno aktivne i uspešne.

1.Očuvanje mira. - Mada su zamišljene kao svetski centar za obezbeđenje mira, kao stvarno efikasan sistem kolektivne bezebdnosti, Ujedinjene nacije u mnogim slučajevima nisu uspele ni da obezbede mir, ni da spreče agresora, ni da uvedu sankcije protiv agresora. Suviše često sudbina malih država bila je samo deo globalnih planova i strateških nadmudrivanja velikih sila. Uostalom, sam podatak da je u oružanim sukobima od osnivanja UN 1945. do naših dana poginulo između 70 i 170 miliona ljudi govori za sebe. [29]

S tim u vezi, može se primetiti da je lako kritikovati UN i njihov dosadašnji rad, pored ostalog i na polju obezbeđenja svetskog mira. Treba međutim, biti pošten pa priznati da ako su u nečemu UN i podbacile, to je ponajpre bilo zato što su tako htele velike sile ili zato što se velike sile nisu mogle dogovoriti oko zajedničkih koraka.

Uz to, mada Ujedinjene nacije zaista nisu uvek uspele da prevaziđu svoje slabosti, pa tako ni da spreče sve svetske krize i sukobe, nema sumnje da su isto tako u mnogim slučajevima svojim posredovanjem, slanjem mirovnih misija i na druge načine sprečile izbijanje odnosno eskalaciju sukoba. Uz to, ne treba zaboraviti da su mnogi sporovi rešeni ne samo u Savetu bezbednosti ili Generalnoj skupštini, već i pred Međunarodnim sudom,

---

[27]Nemačka jeste kapitulirala 9.5.1947, ali je rat završen tek kapitulacijom Japana, 2.9.1945.

[28]Više o UN, Krivokapić Boris: Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnh odnosa, *op. cit.,* odrednica „Ujedinjene nacije“ (str. 1095-1096) i odrednice na koje se u njoj upućuje.

[29]Ovde podsećamo da Povelja UN (čl. 2/1/4) zabranjuje ne samo upotrebu sile, već i pretnju silom u međunarodnim odnosima, te da najteža međunarodna krivična dela u savremenom međunarodnom pravu predstavljaju zločini protiv mira. Ne postoje precizni podaci o ukupnom broju ratova od 1945. Pa do naših dana, ali manje-više sve procene se kreću negde u rasponu između 250 pa do čak 600 oružanih sukoba! I sve to u vreme postojanja UN koje su stvorene sa prvenstvenim zadatkom da se staraju o očuvanju svetskog mira i bezbednosti.

glavnim sudskim organom UN ili jednostavno zahvaljujući posredovanju UN.

2.Saradnja na drugim poljima. - Ne manje važno je i to da su UN doprinele razvoju svekolike ekonomske, kulturne, naučne i svake druge saradnje između država (ovo, pored stalog, posredstvom specijalizovanih agencija UN i drugih organizacija, programa i tela iz sistema UN),[30] da su odigrale izuzetno važnu ulogu u procesu dekolonizacije, u borbi za ljudska prava širom planete i dr.

3.Dekolonizacija. - Neposredno pred Drugi svetski rat razni kolonijalni posedi činili su 1/3 planete, sa oko 1/4 svetskog stanovništva, a još 1945. u kolonijama je živelo 675 miliona ljudi! Nakon Drugog svetskog rata započet je ubrzani proces dekolonizacije tj. oslobađanja kolonijalnih poseda njihovog pretvaranja u suverene države, koji je danas praktično završen, s tim da velika zasluga za to pripada Ujedinjenim nacijama. Kao razultat tog procesa posle 1945. pojavilo se više od 80 država koje su, stekavši samostalnost, postale članice Ujedinjenih nacija. Time su, istovremeno one došle u poziciju da učestvuju u odlučivanju o važnim pitanjima iz domena međunarodnih odnosa i međunarodnog prava.

4.Doprinos razvoju međunarodnog prava. -Najveći doprinos UN je potpuna zabrana sile i pretnje silom. Mada su u praksi pojedine države ovu zabranu nekažnjeno kršile, posle Povelje UN niko više ne može da otvoreno pribegava sili u međunarodnim odnosima. Čak i najveće svetske države, kada iz nekog razloga koriste silu, obavezno nastoje da pronađu kakve-takve međunarodnopravne argumente za svoje akcije.[31]

Pored toga, sa stanovišta međunarodnog prava, od posebnog značaja je činjenica da je pod okriljem UN pripremljen i usvojen veliki broj izuzetno važnih međunarodnih dokumenata.[32] Bez njih međunarodno pravo ne bi ni izbliza ličilo na ono koje danas poznajemo.

Međutim, a to se lako može prevideti, bez toga ni unutrašnja prava država ne bi bila takva kakva jesu! Dovoljno je pomenuti samo Univerzalnu delaraciju o ljudskim pravima koju je 10.12.1948. usvojila Generalna skupština UN.Iako izvorno doneta kao pravno-politički dokument, strogo uzev, bez pravno obavezujuće snage, njena rešenja su u međuvremenu prerasla u opšte običajno međunarodno pravo, što znači da su obavezna za sve države. Štaviše, ustavi velikog broja država se bilo pozivaju na Deklaraciju, bilo ponavljaju njene odredbe. Ovo je samo jedan od mnogih primera koji bi se mogli navesti, ali i on je sasvim dovoljan.

5.Finansijska pitanja. -Mada se neretko optužuju za rasipničko ponašanje, Ujedinjene nacije zajedno sa svojim specijalizovanim agencijama (dakle sa još 20-tak drugih međunarodnih organizacija) godišnje troše oko 30 mlrd. američkih dolara, ili oko četiri dolara po glavi stanovnika planete.[33] S obzirom na usluge koje čine čovečanstvu (dovoljni su samo

---

[30]Više o svemu: Basic Facts about the United Nations, United Nations Department of Public Information, New York 2011, pp. 29-55.

[31]U tu svrhu najčešće se pribegava pokušajima da se prinudne akcije opravdaju sa pozivom na navodnu nužnost i dopuštenost humanitarne intervencije odnosno sa pozivom na pravo tzv. preventivne samoodbrane. Više o tome: Krivokapić Boris: Aktuelni problemi međunarodbnog prava, *op. cit.,* str. 567-632.

[32]Neke od njih smo već pomenuli, ali ima i drugih. Dovoljno je podsetiti samo na: Bečku konvenciju o diplomatskim odnosima (1961), Bečku konvenciju o konzularnim odnosima (1963), niz ugovora iz materije ljudskih prava na čelu sa Međunarodnim paktovima o ljudskim pravima (1966), Bečku konvencija o ugovornom pravu (1969), Konvenciju UN o pravu mora (1982), ugovore iz domena kosmičkog prava i dr. Univerzalna deklaraciju o ljudskim pravima (1948), Deklaraciju UN o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima (1960), Deklaraciju UN o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država u skladu s Poveljom UN (1970), Definiciju agresije (1974) i dr. Naročito je važno to da su upravo zahvaljujući UN i pod njihovim okriljem doneti mnogi višestrani međunarodni ugovori kojima su kodifikovane odgovarajuće oblasti međunarodnog prava, neki od kojih su napred već pomenuti.

[33]Global Policy Forum: UN Finance, http://www.globalpolicy.org/un-finance.html (26.1.2013).

rezultati u smirivanja sukoba i obezbeđenju mira), to zaista nije mnogo. Ova suma je mala posebno u poređenju sa budžetima većine država, a naročito kada se uporedi sa ogromnim izdacima za naoružanje.[34] Uz to, treba imati u vidu da ogroman deo sredstava UN odlazi na mirovne operacije tj. da kada njih ne bi bilo, troškovi bi bili daleko manji.[35]

4.Potreba reforme

Mada su, prema izloženom, UN u velikoj meri ispunile svrhu svog postojanja, činjenica je da im se s pravom stavljaju na teret i određene zamerke. Ovde će biti pomenute samo neke.[36]

1.Prevaziđenost rešenja. -Ujedinjene nacije su stvorene u vreme kada Drugi svetski rat još nije bio okončan i bile su primerene sasvim drugačijoj stvarnosti. U međuvremenu svet se iz korena promenio. Ne samo da se članstvo Organizacije učetvorostručilo (sa 50 osnivača 1945. godine, na 193 članice 2012. godine!), tako da danas obuhvata praktično sve države sveta, već su i političke i druge prilike suštinski izmenjene.

Ako je 1945. glavna preokupacija bila da se državama koje su poražene u Drugom svetskom ratu ne dopusti da ponovo ugroze svetski mir, danas su te iste države (prvenstveno Nemačka i Japan) među najuglednijim članovima UN. S druge strane, svet se u naše vreme suočava sa sasvim dugačijim izazovima, kao što su međunarodni terorizam, transnacionalni organizovani kriminal, borba za obezbeđenje doslednog poštovanja ljudskih prava, problemi zaštite životne sredine[37]... Pa ipak, osnovna institucionalna i druga rešenja ostala su suštinski nepromenjena, što znači da sve teže zadovoljavaju zahteve novog vremena i izazova koje ono sobom nosi. Tako npr. Povelja je okrenuta međudržavnim sukobima. Danas je, međutim, sve više sukoba unutar država, dok istovremeno jednu od najvećih opasnosti predstavlja međunarodni terorizam koji, strogo uzev, ne spada ni u unutrašnje, ni u međunarodne sukobe.[38]

Uz ove načelne konstatacije, mogu se izdvojiti i neka konkretna rešenja koja su postala prevaziđena. Tu spadaju npr. odredbeo prinudnim merama protiv bivših neprijateljskih država (država koje su u toku Drugog svetskog rata bile neprijatelj bilo kog potpisnika Povelje),[39]o starateljskim područjima,[40] o nesamoupravnim teritorijama, o vetu

---

[34] Poređenja radi, prema istraživanjima Stokholmskog instituta za istraživanje međunarodnog mira (*Stockholm International Peace Research Institute*) u 2011. je u svetu za vojne budžete potrošeno ukupno 1.738 mlrd. američkih dolara! Što znači oko 58 puta više od ukupnih troškova UN i svih njihovih specijalizovanih agencija! Samo SAD su na vojne potrebe potrošile potrošlie 711,4 mlrd. dolara! To je 41% ukupnih svetskih troškova ove vrste i čak 23,7 puta više od troškova UN i njihovih specijalizovanih agencija! Izvor: SIPRI Military Expenditure Database, SIPRI 2012, http://www.sipri.org/databases/milex (26.1.2013).

[35] U fiskalnoj godini jul 2012-jun 2013 troškovi mirovnih operacija iznosili su 7,33 mlrd. američkih dolara, što je oko 24,4% svih troškova UN i njihovih specijalizovanih agencija, ali je istovremeno manje od 1% od ukupnih svetskih troškova za vojne potrebe. Vidi: United Nations Peacekeeping: Financing Peacekeeping, http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/financing.shtml (26.1.2013).

[36] Nešto drugačiji pristup vidi u: Račić Obrad: Uz šezdesetogodišnjicu Ujedinjenih nacija: između uočenih promena i odsustva spremnosti da im se organizacija prilagodi, *Godišnjak Udruženja za međunarodno pravo Srbije i Crne Gore 2004-2005,* Beograd 2006, str. 21-41; Račić Obrad: Ujedinjene nacije između moći i prava, Beograd 2010, str. 190-221.

[37] Ako čovečanstvo svojom nebrigom i ohološću uništi uslove za život na našoj planeti, sasvim nevažni će postati svi postignuti rezultati u domenu mirnog rešavanja sporova, razoružanja, ljudskih prava itd.

[38] Više: Krivokapić Boris: Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, *op. cit.,* odrednice „Građanski rat" (str. 307-308) i „Terorizam, međunarodni" (str. 1064-1065) i odrednice na koje se u njima upućuje.

[39] Čl. 53. i 107. Povelje UN.

stalnih članova Saveta bezbednosti, o Komitetu vojnog štaba UN, i dr.

Uz sve pomenuto treba primetiti i da je u međuvremenu osnovano mnoštvo međunarodnih organizacija, organa i tela u sistemu UN čije se funkcije preklapaju odn. ne uklapaju najbolje u nasleđenu shemu UN, javlja se problem redovnog popunjavanja budžeta UN itd.

2.Demokratski deficit. -Jedna od konkretnih primedbi jeste i da je za UN, kao i za mnoge druge međunarodne organizacije uostalom, karakterističan tzv. demokratski deficit. Pod tim se ima u vidu tvrdnja da te organizacije, posebno mehanizmi izbora njihovih organa i način odlučivanja u njima, nisu dovoljno demokratski.

Konkretno, primećuje se da organi UN ne poseduju potreban demokratski legitimitet koji je karakterističan za državne organe i proističe iz izbornosti. Umesto toga, predstavnike država u UN određuju same vlade, po svom nahođenju.Tome treba dodati i činjenicu da u jednom od dva najvažnija organa UN, Savetu bezbednosti, već po slovu same Povelje uvek sede predstavnici određenih država (pet stalnih članova Saveta) koji uz to imaju i druga posebna prava (pravo "veta").

3.Birokratizacija. - Ujedinjenima nacijama se stavlja na teret i to da su suviše birokratske, previše udaljene od običnih građana, da imaju preterano složene metode rada, da njihov rad nije dovoljno na uvidu svetske javnosti, da postoji spajanje zakonodavnih i izvršnih funkcija u istom organu i sl.

4.Finansijski problemi. -Jedan od prigovora, koji se obično povezuje sa onim prema kojem su UN pretvorile u neprirodno veliki administrativni aparat, leglo međunarodne birokratije, jeste taj da UN da troše ogromne količine novca, a zauzvrat pružaju suviše malo. A novac za finansiranje UN i dalje ponajpre obezbeđuju države članice, odričući se u to ime dela svog društvenog bogatstva.[41]

Drugi problem tiče se stalnog dovođenja u pitanje utvrđenih udela pojedinih država. Primera radi, s pravom se primećuje da bi npr. Rusija kao velika sila i stalni član Saveta bezbednosti morala više da učestvuje u finansiranju svetske organizacije. Njen udeo je samo 1,602%, što je svrstava tek na 15. mesto glavnih finansijera UN.[42]

Postojeći način finansiranja UN koji najvećim delom počiva na plaćanju doprinosa država članica, utvrđenih posebno za svaku od njih, po svemu sudeći je već prevaziđen. Ne samo da se uvek može postaviti pitanje da li su nacionalni udeli u svakom slučaju razrezani na najbolji i najpravičniji način, već se u praksi dešava da pojedine države ne izmiruju blagovremeno svoja dugovanja, a da Organizacija nije sposobna da prema njima preduzme

[40]Svih 11 teritorija nad kojima je vršeno starateljstvo u međuvremenu su stekle nezavisnost i u svojstvu punopravnih članica primljene u UN. Poslednja teritorija pod staratejstvom bila je Palau, ali je i ona oktobra 1994. proglasila nezavisnost, a već 15.12.1994. primljena u članstvo OUN. Istini za volju, ne može se sa sigurnošću tvrditi da se u budućnosti neće javiti potreba da se pod starateljstvo stave neke nove teritorije. Ipak, čak i u tom slučaju, sistem starateljstva onakav kako je regulisan Poveljom UN je po mnogo čemu relikt prošlosti.

[41]Mada se finansiraju i iz drugih izvora (npr. prodaja raznih publikacija), najvažniji izvor prihoda UN jeste redovan budžet. Popunjava se doprinosima država članica, koji su utvrđeni posebno za svaku državu kao procentualni deo u ukupnom redovnom budžetu, s tim da minimalno učešće jedne članice ne može biti manje od 0,001% budžeta. Doprinosi pojedinih zemalja redovnom budžetu vremenom su se menjali. U 2012. najveće udele u finansiranju redovnog budžeta imali su: 1.SAD 22,000%, 2.Japan - 12,530%, 3.Nemačka - 8,018%, 4.Ujedinjeno Kraljevstvo - 6,604%, 5.Francuska - 6,123%, 6.Italija - 4,999%, 7.Kanada - 3,207%, 8.Kina - 3,189%, 9.Španija - 3,177%, 10.Meksiko - 2,356%, 11.Koreja - 2,260%, 12.Australija - 1,933%, 13.Holandija - 1,855%, 14.Brazil - 1,611%, 15.Rusija - 1,609%, 16.Švajcarska - 1,130%, 17.Belgija - 1,075%, 18.Švedska - 1,064% itd. Navedeni podaci pokazuju da prvih 10 država pokriva preko 72,2%, a sve ostale članice (njih 183) – manje od 27,8% redovnog budžeta UN. Izvor: United Nations Secretariat: Assessment of Member States' contribution to the United Nations regular budget for 2012, ST/ADM/SER.B/853, 27 December 2012, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=ST/ADM/SER.B/853 (25.1.2013).

[42] Pored ostalog, i iza realno u svakom pogledu manjih država kao što je npr. Holandija.

odgovarajuće mere, koje joj u načelu stoje na raspolaganju (npr. suspendovanje prava glasanja i nekih drugih članskih prava). Štaviše, u praksi se uskraćivanje blagovremene uplate dugovanih doprinosa javlja kao instrument politike i, nažalost, neretko efikasan mehanizam za pritisak na UN.

U traganju za mogućim rešenjima mogu se čuti razni predlozi. Jedni sugerišu uvođenje neke vrste globalnog (svetskog) poreza, drugi se zalažu za uvođenje takvog poreza, ali samo u određenim oblastima (takse u vezi sa zaštitom prirode, porez na prodaju oružja i sl.) itd. Države se za sada opiru ovim inicijativama zbog zebnje da će, usvoje li se takva rešenja, njihov politički značaj i uticaj na svetsku organizaciju i njen rad biti znatno umanjeni. Ipak, rešenje će se i dalje tražiti.

6.Generalna skupština. - U vezi sa Generalnom skupštinom u načelu se javljaju tri osnovna problema: 1) kako ubrzati njen rad i učiniti ga efikasnijim, 2) kako unaprediti sistem glasanja i 3) kako obezbediti da odluke ovog organa dobiju veću težinu tj. da on makar u određenim oblastima preuzme neku vrstu zakonodavne uloge.

Prvo pitanje vezano je za činjenicu da se članstvo UN sve više povećava. Ako svaka od skoro 200 članica učestvuje u debati makar samo nekoliko minuta, svaki sastanak prerasta u zamorni skup, gde preti opasnost da se zaboravi o čemu je zapravo reč.

Drugi problem je ozbiljniji i tiče se činjenice da se možda bližimo trenutku kada će u vezi sa glasanjem u Generalnoj skupštini praksa zahtevati neka nova rešenja, koja će značiti odstupanje od principa suverene jednakosti članica tj. po sistemu jedna država - jedan glas. Vrlo je verovatno da će pre ili kasnije biti usvojeno neko drugo rešenje, koje će značiti uvažavanje realne uloge svake države i bazirati se na nekim unapred utvrđenim kriterijuma ili čak njihovoj kombinaciji (broj stanovnika, ekonomska snaga, veličina kvote za finansiranje budžeta UN, učešće u mirovnim operacijama i dr.). I zaista, sem zbog tradicionalističkog pozivanja na suverenitet, sve je teže braniti rešenje prema kojem npr. mikrodržave koje su i po površini teritorije i po broju stanovnika manje od omanjeg grada imaju isti pravo glasa kao supersile ili države s preko milijardu stanovnika.

Teško je proceniti kakvo će rešenje usvojiti praksa: možda će države u zavisnosti od svojih karakteristika (broja stanovnika, ekonomske snage i sl.) dobijati određenu „kvotu glasova"; a možda će „mikrodržave" biti zastupljene u okviru posebnih grupacija. Eventualno, moguće je da budu predstavljene čitave regije.

Kao jedno od mogućih rešenja, posebno za proces donošenja važnih odluka u Generalnoj skupštini UN, pominje se ideja o dvokružnom sistemu glasanja, pri čemu bi se u prvom krugu glasalo kao i do sada, po pravilu jedna država – jedan glas, a u drugom – po nekom sistemu odmeravanja glasova, s tim da bi rezolucija bila usvojena samo ako u oba kruga dobije dvotrećinsku većinu.[43] To bi mogao da bude jedan od puteva za zaštitu interesa većih država, ali i za uvažavanje političke i svake druge realnosti. Ipak, teško je u ovom trenutku nešto više reći o tome.

Konačno, usvajanjem novog sistem glasanja koji bi bio izbalansiran i realno predstavljao ulogu pojedinih zemalja, stvorile bi se mogućnosti i da se Generalna skupština pretvori u neku vrstu svetskog parlamenta sa određenim zakonodavnim ovlašćenjima, tj. pravom da donosi obavezujuće odluke.[44]

Uz navedeno, Skupština bi mogla da dobije neke sasvim nove funkcije (npr. kontrola rada Saveta bezbednosti). Uostalom, moguća su i mnoga druga nova rešenja, među kojima i to da jednog dana predstavnike država u Skupštini prestanu da imenuju vlade država članica,

[43] Sličan mehanizam glasanja već funkcioniše u okviru Evropske unije (tzv. dvostruka većina).

[44] Ostavljajući po strani nekoliko izuzetaka (odluka o budžetu UN, postupanje po rezoluciji „Ujedinjeni za mir" i dr.) sada odluke Generalne skupštine imaju veliku moralno-političku snagu, ali su, opšte uzev, bez pravne obaveze za države članice.

već da se ti predstavnici biraju u svojim zemljama na javnim i neposrednim izborima. Iako u ovom trenutku izgleda da je suviše rano baviti se takvim predviđanjima, činjenica je da se događaji u svetu ubrzavaju, te da za ono za šta su nekada trebali vekovi ili bar decenije, danas je dovoljno svega nekoliko godina.[45]

5.Savet bezbednosti. - Mada su problemi s kojima se suočavaju UN daleko složeniji i raznovrsniji, kao dobra ilustracija nužnosti promena može poslužiti Savet bezbednosti.

Postojeći Savet bezbednosti, koji je posle okončanja hladnog rata sve više voljan da odlučuje ne samo o pitanjima za koja je nadležan, već i o nekima za koja je sporno da li je pozvan da se njima bavi,[46] u velikoj meri ne odgovara zahtevima današnjice, a posebno budućnosti. Kao i same Ujedinjene nacije, formiran je imajući u vidu odnose u vreme okončanja Drugog svetskog rata, a situacija u svetu se od tada dramatično promenila u svakom pogledu. Savetu se danas s pravom prigovara da je ne samo nedemokratičan, već često i neefikasan (zbog prava veta stalnih članova), kao i da ne reprezentuje međunarodnu zajednicu (članice UN) na pravi način.

I zaista, da li Savet bezbednosti ima moralno pravo da predstavlja međunarodni zajednicu, kada se npr. zna da u njegovom sastavu nema nijedne države iz Afrike, nijedne iz Južne Amerike, a da je mnogoljudna Azija zastupljena samo posredstvom Kine? Ili, posmatrano iz drugog ugla, iz ugla statistike – u vreme nastanka UN, u Savetu bezbednosti je bilo zastupljeno 11 od ukupno 50 tadašnjih članica, dakle 22% tadašnjeg članstva. Danas članstvo UN broji 193 države, a u Savetu sede predstavnici samo 15 država, što znači da je predstavljeno svega 7,77% članica. Pošto OUN počiva na načelu da su sve članice pravno jednake, da li 7,7% njih može da donosi odluke, pa i one koje mogu biti sudbonosne, u ime čitave Organizacije? Dakle, i u ime preostalih 178 članica?

Stvari postaju još zanimljivije kada se uzme u obzir da je za odluke o svim suštinskim pitanjima dovoljna saglasnost svega devet članova Saveta bezbednosti. To znači da odluku koja obavezuje i Organizaciju i sve njene članice može doneti svega 4,66% članica UN. I najzad, ključevi svake odluke u krajnjoj liniji leže u rukama pet država (stalnih članova Saveta bezbednosti) koje predstavljaju svega 2,59% članstva UN, ali zato, prema Povelji, mogu svojim vetom sprečiti svaku odluku.[47] Kako obezbediti efikasno funkcionisanje Saveta bezbednosti kada je blokiran vetom nekog od stalnih članova? Savet sada radi skoro neprekidno, baveći se sve obimnijim i raznovrsnijim problemima.

Najzad, jedan od najvažnijih problema je kako prevazići postojeću situaciju u kojoj Savet bezbednosti u suštini nikome ne polaže račun za svoj rad, kako postići transparentnost i kontrolu zakonitosti njegovog rada.[48] Jedno od mogućih rešenja moglo bi biti uvođenje

---

[45] Najbolji primer je evropska integracija koja se za nekih 50-ak godina od prvih koraka koji nisu previše obećavali transformisala u naddržavu kakva nije viđena u istoriji.

[46] U poslednjih 20-tak godina Savet bezbednosti je počeo da „kreativno" tumači svoja ovlašćenja i svoju ulogu, pa je sam sebi dodelio određene kvazizakonodavne (npr. osnivanje *ad hoc* krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu i donošenje njihovih statuta) i kvazisudske funkcije (npr. primeri uvođenja sankcija pojedincima i grupama, zbog kršenja ljudskih prava).

[47] Više, uključujući i prateću statistiku: Krivokapić Boris: Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, *op. cit.,* odrednica „Veto u Savetu bezbednosti" (str. 1127).

[48] Za nešto više vidi: Wood M. C.: Security Council Working Methods and Procedure: Recent Developments, *International and Comparative Law Quarterly* 1/1996, pp. 150-161. i tamo navedenu literaturu. Takođe vidi: Đorđević S.: The Control of the Legality of the Acts of the United Nations Security Council, *Facta Universitatis,* Series: *Law and Politics,* 4/2000, pp. 371-387, elektronsko izdanje: http://facta.junis.ni.ac.yu/facta/lap/lap2000/lap2000-03.pdf

prava osporavanja određenih odluka Saveta bezbednosti kod Međunarodnog suda pravde.[49]

6.Međunarodni sud pravde. - Iako je u nekim slučajevima popustio pod pritiscima politike, Sud je u velikoj meri opravdao svoju ulogu. Međutim, da bi se konačno nametnuo (uz diplomatska sredstva, razume se) kao osnovni put za rešavanje sporova među državama, on bi trebalo da pretrpi određenu reorganizaciju. Ovo kako zbog činjenice da i same Ujedinjene nacije predstavljaju koncept koji se poprilično potrošio i vapi za prilagođavanjem zahtevima XXI v., tako i zbog načelnih i praktičnih momenata vezanih za sam Sud.

Stvar je u tome da je Sud ostao relativno učauren u okvirima koji su mu davno nametnuti.Ne samo da je osnovan daleke 1945.godine, već je u osnovi modeliran prema Stalnom sudu međunarodne pravde čiji je statut napisan pre više od 90 godina (1920) i, što je važnije i od samog protoka vremena, nastao je u drugačijoj međunarodnoj zajednici, za bar delimično drugačije potrebe. U međuvremenu, svet se znatno promenio. Usled završetka procesa dekolonizacije, ali i raspada nekih zemalja, danas postoji oko 200 država, dakle, mnogo više nego između dva svetska rata ili 1945. kada su osnovane Ujedinjene nacije. Porastao je i broj raznih međunarodnih organizacija, i to kako univerzalnih, tako i regionalnih. Današnji svet obeležavaju i neki drugi bitni momenti, kao što su: pojava novih subjekata međunarodnog prava; nezaustavljivi procesi globalizacije; slabljenje suvereniteta država; jačanje uloge međunarodnih organizacija; sve razvijeniji oblici međunarodne ekonomske i druge integracije, uz istovremenu podelu sveta na ekonomskim, kulturološkim, religijskim, ideološkim i drugim osnovama; međunarodni terorizam; transnacionalni organizovani kriminal; dosad neviđeni razvoj koncepta ljudskih prava; sve veći problemi u vezi s uništavanjem odn. propadanjemprirode i dr.

S tim u vezi, postavlja se pitanje nije li vreme da se Sud, u novim prilikama, uz očuvanje osnovne funkcije, otvori i za druge subjekte međunarodnog prava, u prvom redu međunarodne organizacije, a ne samo države. U XXI v., kada se očekuje da će i dalje opadati značaj suverenosti država, a rasti uloga drugih faktora na međunarodnoj sceni, nema vidljivih razloga zbog kojih Sud ne bi mogao da rešava i sporove između država i međunarodnih organizacija (npr. između UN i njenih članica), između određenih međunarodnih organizacija (npr. UN i neke od specijalizovanih agencija UN, između UN i Evropske unije i sl.), a eventualno i drugih subjekata (velikih multinacionalnih kompanija, tih kompanija i međunarodnih organizacija i sl.). Ovo sve pod pretpostavkom da je reč o sporovima koji makar delimično spadaju u domen međunarodnog javnog prava.

S druge strane, čini se da bi trebalo ohrabrivati traženje savetodavnih mišljenja od Suda. Posebno bi Savet bezbednosti (koji je dosad. Za sve ove godine, savetodavno mišljenje tražio samo jedanput) bio daleko sigurniji u pogledu zakonitosti svojih odluka kada bi prethodno imao potvrdu o tome (u vidu savetodavnog mišljenja) od glavnog sudskog organa UN. To bi, zapravo, bila neka vrsta preventivne sudske kontrole rada ovog tela.Razume se, ovome bi valjalo pribegavati samo kada se radi o posebno važnim odlukama (npr. primeni prinudnih mera, tumačenju Povelje UN i sl.) i kada to opravdavaju drugi relevantni razlozi.

S tim u vezi, mnogo toga pokazuje da je vreme da se obezbedi i neka vrsta (naknadne) kontrole Suda nad radom političkih tela UN i takvih tela nekih drugih međunarodnih organizacija univerzalnog karaktera. U sadašnjem trenutku ova tela, u prvom redu Savet bezbednosti (u kojem su predstavnici samo 15 država) suštinski gledajući ne polažu nikome račun o svojim odlukama. One su zapravo rezultat podudarnosti interesa glavnih aktera (velikih sila) i postignutih političkih kompromisa, što ne znači da su uvek i zakonite sa stanovišta međunarodnog prava. Daleko veća sigurnost u tom pravcu bila bi postignuta kada

[49] Vidi: Akande D.: The International Court of Justice and the Security Council: Is there room for judicial control of decisions of the political organs of the United Nations?,*International and Comparative Law Quarterly* 2/1997, pp. 309-343.

bi nezadovoljnim stranama na raspolaganju stajala mogućnost da relevantne odluke ospore kod Međunarodnog suda pravde.

Ovome treba dodati i to da struktura Suda (15 sudija) po broju odgovara sastavu Saveta bezbednosti UN.Ako već postoje razmišljanja o tome da se proširi krug članova Saveta bezbednosti, nije li vreme i da se, možda i s više razloga, poveća i broj sudija Suda? Utoliko pre što je broj predmeta kojima se Sud bavi u stalnom porastu, pa bi veći broj sudija, pored ostalog, doprineo i da se ti predmeti rešavaju znatno brže nego do sada.

Jedno od mogućih rešenja jeste i da Sud ima uslovno rečeno ogranke na svakom kontinentu koji bi se bavili rešavanjem sporova na regionalnom nivou. Ti sudovi bi bili mnogo bliži stranama u sporu, troškovi suđenja bili bi manji, sudije bi bolje poznavale regionalne i lokalne običaje itd.Takođe, to bi omogućilo jednu vrstu dvostepenosti, u smislu da bi nezadovolna strana moga da izjavi žalbu Međunarodnom sudu pravde u Hagu.

Ova i neka druga pitanja (npr. kako postići da se presude Suda izvršavaju bez pogovora u svakom predmetu, čak i kada je reč o stalnim članovima Saveta bezbednosti, kako urediti odnos Suda sa Međunarodnim krivičnim sudom i drugim posebnim univerzalnim sudovima, ali i raznim opštim sudovima na regionalnom nivou, ne bi li možda trebalo u okviru Suda otvoriti specijalizovana odeljenja za određene vrste sporova i sl.) trebalo bi da budu rešena u sklopu reforme UN koja je delimično već u toku.

7.Novi organi. – Reforma bi neizostavno trebalo da se odnosi i na druge organe. Kao što bi trebalo preispitati opravdanost daljeg opstanka Starateljskog saveta (makar ovakvog, kakav je sada, po Povelji), tako isto treba razmotriti ideju o pojavi novih organa, s tim da bi neki od njih mogli čak da uđu u krug glavnih organa UN.[50]

Najbolji primer je Savet za ljudska prava, osnovan Rezolucijom Generalne skupštine UN 60/251 od 3.4.2006. umesto dotadašnje Komisije za ljudska prava. Dok je Komisija bila pomoćni organ Ekonomskog i socijalnog saveta (ECOSOC), Savet je pomoćni organ same Generalne skupštine. Ono što je ovde posebno zanimljivo, to je da postoji ideja da se Savet jednog dana transformiše u samostalno telo, tačnije u jedan od glavnih organa UN. Uostalom, zato je i nazvan savetom, slično kao drugi odgovarajući glavni organi UN.[51]

S obzirom na to da se svet sve vise povezuje, te da se sve više značaj pridaje materiji ljudskih prava, ne treba isključiti ni mogućnost da se u okviru UN relativno brzo osnuje poseban univerzalni sud za ljudska prava. On bi mogao postatiti drugostepeni sud za regionalne takve sudove,[52] mogao bi preuzeti i ulogu Administrativnog suda UN odnosno drugih administrativnih sudova na univerzalnom nivou. Takođe, njegovo osnivanje, svakako bi ubrzalo osnivanje regionalnih međunarodnih sudova za ljudska prava tamo gde još nisu osnovani (Azija, Okeanija). I ono što je najvažnije, nivo zaštite međunarodnim pravom zajamčenih ljudskih prava znatno bi se podigao i to na razne načine.

Veliki korak u razvoju međunarodnog prava napravljan je kada je Rimskim statutom (1998) osnovan prvi u istoriji stalni Međunarodni krivični sud.Sud ima svojstvo međunarodnog pravnog lica (čl.4. Rimskog statuta). Mada je osnovan u saradnji sa Ujedinjenim nacijama nije deo sistema UN, već je nezavisni međunarodni organ koji sarađuje s UN u skladu sa posebnim sporazumom o tome. Čini se sasvim prirodnim da jednog dana, i to relativno brzo, i ovaj sud preraste u organ Ujedinjenih nacija.

---

[50]Više o organima koji se ovde pominju: Krivokapić Boris: Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava imeđunarodnih odnosa, *op. cit.,* odrednice „Savet za ljudska prava“ (str. 965-966), „Administrativni sud Ujedinjenih nacija“ (str. 18-19), „Administrativni sudovi“ (str. 19), „Međunarodni krivični sud“ (str. 543-546) i odrednice na koje se u njima upućuje.

[51]Savet bezbednosti, Ekonomski i socijalni savet, Starateljski savet.

[52]Evropski sud za ljudska prava, Međuamerički sud za ljudska prava, Afrički sud za ljudska prava i prava naroda.

Razume se, moguća su razmišljanja i o drugim važnim organima. Pored ostalog, ako UN počnu da doslednije, aktivnije i efikasnije ostvaruju svoju osnovnu ulogu očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti, moraće se ustanoviti određena stalna vojna struktura unutar organizacije, koja bi se starala o vojnim pitanjima.[53]

8.Ostali problemi. –Svemu pomenutom može se dodati veliki broj drugih pitanja, kao što su: kako se izboriti s birokratizmom, nepotizmom i korupcijom, za šta se aparat Ujedinjenih nacija sve više optužuje; kako obezbediti pravovremeno i dovoljno efikasno reagovanje Ujedinjenih nacija na situacije koje prete da prerastu u konflikte i na sukobe do kojih je već došlo; kako postići da se sankcije koje izriče Savet bezbednosti primenjuju nepristrasno, a opet dovoljno efikasno i da pri tome pogađaju vladu odnosne države, a ne nedužne stanovnike; nije li vreme da UN prodube svoju saradnju s regionalnim institucijama i rasterete se određenih poslova koje mogu prepustiti odgovarajućim regionalnim organizacijama, kao što je npr. OEBS i dr.

Navedeni problemi dovoljni su za ilustraciju činjenice da se Ujedinjene nacije nalaze na nekoj vrsti prekretnice. Iako se svi slažu da nešto treba menjati, još nema opšte saglasnosti oko konkretnih mera i pravaca transformacije svetske organizacije.

5.Reforma i njeni mogući pravci

Nismo slučajno ovaj rad počeli podsećanjem na Društvo naroda. Ujedinjene nacije modelirane su po ugledu na Društvo. Međutim, ne bi se smelo dopustiti da dožive njegovu sudbinu. Jer to bi značilo i propast samih Ujedinjenih nacija, ali najverovatnije i urušavanje međunarodnog prava i izbijanje novog svetskog rata. Istorija se ponavlja, ali ipak na ljudima je da učine sve što je u njihovoj moći da se neke stvari izbegnu. U svakom slučaju, primer Društva naroda nam je pred očima i jasno nam kazuje – dođe li do ozbiljnih poremećaja u međunarodnim odnosima, to će biti kraj Ujedinjenih nacija. Istovremeno – dođe li do drastičnog slabljenja Ujedinjenih nacija, to će biti i početak verovatno najstrašnijeg sukoba u istoriji. Grubo rečeno, ali istinito.

Na početku XXI v. jedno od ključnih pitanja je kakva će biti uloga Organizacije ujedinjenih nacija. Iako se ne sme isključiti mogućnost nestanka Organizacije, bilo da je zameni druga međunarodna organizacija, neka vrsta svetske vlade ili da se u praksi nametne neočekivano rešenje, čini se najverovatnijim da će ona uspeti da opstane, u svakom slučaju bar još neko vreme. Svetu će i dalje biti potrebno postojanje opšteprihvaćenog centra odlučivanja, a u ovom trenutku jedini pravi kandidat za tu ulogu su upravo Ujedinjene nacije.

Da bi uspela da se na pravi način nosi sa svim postojećim i budućim izazovima, OUN će morati da se suoči sa ozbiljnom i neodložnom reformom. Svest o tome postoji već godinama, pa su već preduzete određene mere da se unapredi njen rad. Na inicijativu generalnih sekretara Butrosa Galija i Kofija Anana, još od 1992. odn. 1996. preduzeti su određeni koraci za unapređenje rada OUN, koji nisu podrazumevali izmene odredaba Povelje: preduzete su mere za konsolidaciju organizacione strukture UN; smanjenje

[53]Već sama Povelja UN predviđa osnivanje Komiteta vojnog štaba, kao savetodavnog i pomoćnog organa Saveta bezbednosti, sastavljenog od načelnika generalštabova stalnih članova Saveta bezednosti ili njihovih predstavnika. Povelja (čl. 45-47) stavlja u zadatak Komitetu davanje saveta i ukazivanje pomoći Savetu bezbednosti u svim pitanjima koja se tiču vojnih potreba Saveta u svrhu održavanja međunarodnog mira i bezbednosti i upotrebe i komandovanja snagama stavljenim mu na raspolaganje, regulisanja naoružanja, kao i mogućeg razoružanja i dr. Zbogpolitičke zategnutosti među velikim silama do kojeje došlo odmah nakon završetka Drugog svetskog rata, Komitet nikada nije funkcionisao u pravom smislu reči – prvi put se sastao 3.2.1946, ali je prekinuo svoj rad već 1950. Čak i da postoji politička spremnost da se ovaj organ ponovo aktivira, njegov sastav sigurno ne bi odgovarao odnosima koji postoje u međunarodnoj zajednici početkom XXI veka, a time ni interesima država članica UN ili makar nekih među njima (Nemačka, Japan, Indija, Brazil, Nigerija itd.).

preklapanja funkcija; smanjenje administracije UN (od 1992. broj vodećih mesta u upravi UN smanjen je za 30%); za ostvarivanje Milenijumske deklaracije UN; uveden je novi sistem umrežavanja; informatički su osavremenjene upravne, budžetske i kadrovske jedinice; uveden je novi sistem ocenjivanja rada službenika; reorganizovana je logistička služba UN i dr. Godine 2001. uvedena je funkcija ombudsmana UN; 2006. Komisija za ljudska prava zamenjena je Savetom za ljudska prava itd.

Jasno je, međutim, da su potrebne suštinske promene.

Na ovom mestu zanimljivo je primetiti da je odmah po svom imenovanju za Generalnog sekretara, Kofi Anan definisao pet osnovnih zadataka UN: 1) mir i bezbednost, 2) ekonomija i socijalna pitanja, 3) humanitarni zadaci, 4) razvoj i 5) ljudska prava. Njihovo ostvarivanje poverio je različitim odeljenjima Sekretarijata, a jedan deo posebnim organima i programima.Za prva četiri zadatka obrazovani su izvršni komiteti, dok su ljudska prava definisana kao pitanje koje zalazi u sve oblasti. Time je, kako su neki konstatovali, izvršena „tiha revolucija" koja je ostavila po strani Savet bezbednosti. Na taj način, reforma Ujedinjenih nacija je započeta, ali se, po mnogima, ne odvija željenom brzinom.

U izveštaju o reformi usvojenom na Milenijumskom sastanku na vrhu (2000)[54] Generalni sekretar je bio još precizniji, označivši tri strategijska cilja koja su okosnica debate o reformi: 1) razvojni program (oslobađanje od siromaštva), 2) bezbednosni program (oslobađanje od straha) i 3) ekološki program (ekološki orijentisana budućnost).[55]

U svom izveštaju od 7.3.2006. Kofi Anan je još jednom ukazao da su sadašnja pravila, doneta pre 60 godina, prevaziđena jer regulišu rad organizacije kao konferencijske tribine, mahom fiksirane u palati na Ist Riveru, što ne odgovara izmenjenoj realnosti. S tim u vezi, kao prioritete u tranziciji Ujedinjenih nacija izdvojio je zahteve da se, pored ostalog: pooštri kontrola trošenja sredstava Organizacije; izvesne službe presele iz skupog Njujorka u jeftinije gradove drugih zemalja; prošire ovlašćenja Generalnog sekretara; modernizuje zastarela tehnologija, a kadrovi dokvalifikuju i budu bolje plaćeni; osnuje profesionalni tim mirotvoraca čiji bi sastav od 2.500 specijalaca bio spreman da se u svakom trenutku uputi na neko od globalnih žarišta. Uz to, precizirao je da su posle hladnog rata glavne aktivnosti postale mirovne misije, humanitarna pomoć, saradnja u nacionalnim telima i nadzor nad ostvarivanjem ljudskih prava, tako da se u tim operacijama sada troši 70 % budžeta UN.[56]

Ovi predlozi naišli su na podršku SAD, Evropske unije i jednog broja drugih država koje zahtevaju da se poveća efikasnost UN, a smanji rasipanje sredstava. Nasuprot tome, druge članice UN (u prvom redu nerazvijene zemlje) izrazile su bojazan da bi predložene mere mogle da dovedu do dalje polarizacije u Organizaciji, tako što bi ojačale ulogu najjačih država i istovremeno još više oslabile položaj najslabijih članica.

Novi momenti nastupili su kada je 31.5.2011.sadašnji Generalni sekretar UN Ban Ki Mun imenovao Atul Harea (*Atul Khare*) iz Indije da rukovodi naporima usmerenim za jačanje uloge i efikasnosti OUN. Hare je imenovan za rukovodioca posebnog tima za

---

[54] Annan Kofi A.: "We The Peoples" – The Role of the United Nations in the 21st Century, New York 2000. Ovaj i prateće dokumente vidi na sajtu UN: http://www.un.org/millenniumgoals/reports.shtml (27.1.2013).

[55] Više o svemu tome: Strenghtening the UN:http://www.un.org/en/strengtheningtheun/index.shtml (27.1.2013).

[56] Uz to, precizirao je da su posle hladnog rata, glavne aktivnosti postale mirovne misije, humanitarna pomoć, saradnja u nacionalnim telima i nadzor nad ostvarivanjem ljudskih prava, tako da se u tim operacijama sada troši 70% ukupnog budžeta UN. Po njemu, više od polovine ukupnog sastava UN, koji broji 30.000 službenika, nalazi se negde na terenu, dok je 80.000 mirovnjaka raspoređeno na 16 globalnih "vrućih lokacija".

Vidi: Investing in the United Nations: for a stronger Organization worldwide, *Report of the Secretary General*, A/60/692, 7 March 2006, http://www.un.org/refor/reform7march06.pdf.

upravljanje promenama (*Change Management Team*)[57]

Sve ukazuje da, iako niko ne spori potrebu za reformom UN, nije lako postići saglasnost ni oko pravaca ni oko konkretnih rešenja. S druge strane, jasno je da je reforma Ujedinjenih nacija neizbežna. Kojim tempom ćese odvijati, u kom pravcu će ići, da li će uspeti da zadovolji interese i želje svih ili bar većine sadašnjih i budućih članica (uključujući, razume se, najmoćnije države) – pokazaće vreme.[58]

6.Uticaj na razvoj međunarodnog prava i prava uopšte

Za kraj, sasvim je jasno da će se bilo kakve promene u strukturi, ovlašćenjima i načinu rada Ujedinjenih nacija snažno odraziti i na međunarodno pravo. Pre svega, u okviru međunarodnog prava postoji posebna grana koja se zove pravo međunarodnih organizacija. Bilo kakve promene koje se tiču najvažnije međunarodne organizacije već po logici stvari uticaće na tu materiju.

Još je važnije to što bi, ako reforme budu uspešne i korenite, Ujedinjene nacije zaista mogle da postanu i u pravom smislu centar stvaranja i obezbeđenja izvršenja međunarodnog prava u najužem smilu. Ukoliko se Generalna skupština snabde takvim ovlašćenjima i istovremeno obezbedi stvarna demokratičnost odlučivanja, bez mogućnosti bilo kakvih pritisaka na bilo koga (što, ruku na srce, u ovom trenutku ipak izgleda još prilično daleko) Generalna skupština bi se mogla pretvoriti i u neku vrstu svetskog zakonodavca, pa makar to za prvo vreme bilo u uslovno rečeno nepolitičkim ili politički manje osetljivim materijama. To će istovremeno uticati i na pravne poretke država članica UN. Dobar primer onog što bi moglo da se dogodi je ono što karakteriše tzv.komunitarno pravo Evropske unije.[59]

No, koje god se rešenje činilo najrazumnijim, najkvalitetnijim itd.konačna odluka će biti ona koju će doneti odlučioci u državama, pre svega u ekonomski, vojno i na drugi način najmoćnijim zemljama. A bilo kakvi osetni pomaci na tom polju će zahtevati promenu svesti, međusobno poverenje itd. Imajući sve ovo u vidu, izgleda da ćemo zaista uskoro biti svedoci reforme UN, ali da ona neće biti dramatična, bar ne sa stanovišta međunardong prava.

S druge strane, mi smo tek na samom početku XXI veka. Ko je npr. 1913. godine mogao da predvidi da će samo godinu kasnije izbiti Prvi svetki rat? Ko je mogao da ima

---

[57]Secretary General: Secretary General Appoints Atul Khare of India Leader of Jis Change Management Team, SG/A71295, BIO/4292, 31 May 2011, http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sga1295.doc.htm (27.1.2013).

[58]Nešto više o reformi UN može se naći na zvaničnom sajtu UN: Strenghtening the UN, *op. cit.*

[59]Uobičajen naziv za specifičan pravni sistem koji je nastao, važi i razvija se u okvirima Evropske unije. Ovde nas posebno zanima ona grupa izvora ovog prava, u koju spadaju propisi koje nadležni organi Unije - Savet, Komisija i Evropski parlament. To su: pravila (pravilnici, uredbe), direktive (uputstva), odluke, preporuke i mišljenja. Pravila odn. uredbe su opšti propisi koji u potpunosti obavezuju sve države članice i sva njihova fizička i pravna lica i neposredno se (bez ratifikacije i sl.) primenjuju u svakoj državi članici. Njima Unija neposredno reguliše pitanja iz svoje nadležnosti. Za razliku od toga, uputstva odn. direktive u principu se ne primenjuju neposredno, već samo obavezuju države članice kojima su upućene u pogledu ciljeva koji treba da se postignu, s tim da je nacionalnim organima prepušten izbor forme i sredstava izvršenja. Njihov značaj naročito je veliki u domenu usklađivanja nacionalnih prava država članica. Uputstva se mogu odnositi na sve ili samo neke države članice. Konačno, odluke su pojedinačni pravni akti koji neposredno obavezuju konkretne subjekte (države, pravna i fizička lica) na koje se odnose, dok su preporuke i mišljenja, strogo posmatrano, pravno neobavezujući akti, mada pod određenim uslovima i oni mogu imati obavezujuću snagu. Preporuke ukazuju na poželjno ponašanje, a mogu biti upućene kako državama članicama, tako i pojedinim pravnim ili fizičkim licima.

ozbiljnu viziju kasnijih događaja – pojave Društva naroda, Drugog svetskog rata, osnivanja UN, hladnog rata, dekolonizacije, neverovatnog uzleta međunarodnog prava ljudskih prava… S obzirom na to da se događaji na međunarodnoj sceni sve vise ubrzavaju, moguće je da nas čak i velike promene iznenade brže nego što smo očekivali.

Literatura

Akande D.: The International Court of Justice and the Security Council: Is there room for judicial control of decisions of the political organs of the United Nations?,*International and Comparative Law Quarterly* 2/1997, pp. 309-343;

Basic Facts about the United Nations, United Nations Department of Public Information, New York 2011;

Bennet A. LeRoy, Oliver James K: Međunarodne organizacije, Zagreb 2004;

Bowett D.W.: The Law of Iternatioal Institution, London 1970;

Đorđević S.: The Control of the Legality of the Acts of the United Nations Security Council, *Facta Universitatis,* Series: *Law and Politics,* 4/2000, pp. 371-387, elektronsko izdanje: http://facta.junis.ni.ac.yu/facta/lap/lap2000/lap2000-03.pdf ;

Feld W.J., Jordan R.S., Hurwitz L.: International Organizations, New York 1983; Sands Philippe, Klein Pierre: Bowett's Law of International Institutions, London 2001;

Kegli Č. V. Jr., Vitkof J. R.: Svetska politika – trend I transformacija, Beograd 2004;

Krivokapić Boris: Međunarodno pravo – koreni, razvoj, perspektive, Beograd 2006;

Krivokapić Boris: Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnh odnosa, Beograd 2010;

Krivokapić Boris: Aktuelni problemi međunarodnog prava, Beograd 2011.

Račić Obrad, Dimitrijević Vojin: Međunarodne organizacije, Beograd 1980;

Račić Obrad: Uz šezdesetogodišnjicu Ujedinjenih nacija: između uočenih promena i odsustva spremnosti da im se organizacija prilagodi, *Godišnjak Udruženja za međunarodno pravo Srbije i Crne Gore 2004-2005,* Beograd 2006, str. 21-41;

Račić Obrad: Ujedinjene nacije između moći i prava, Beograd 2010;

Schermes Henry G., Blokker Niels M.: International Institutional Law, Boston – Leiden 2003;

Wood M. C.: Security Council Working Methods and Procedure: Recent Developments, *International and Comparative Law Quarterly* 1/1996, pp. 150-161.

Internet:

The Covenant of the Laegue of Nations, *The Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy,* Yale School of Law, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp;

Global Policy Forum: UN Finance, http://www.globalpolicy.org/un-finance.htmlLargerst Cities if the World (by metro population), *World Atlas, http://www.worldatlas.com/citypops.htm*;

Investing in the United Nations: for a stronger Organization worldwide, *Report of the Secretary General*, A/60/692, 7 March 2006, http://www.un.org/refor/reform7march06.pdf;

Secretary General: Secretary General Appoints Atul Khare of India Leader of Jis Change Management Team, SG/A71295, BIO/4292, 31 May 2011, http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sga1295.doc.htm;

SIPRI Military Expenditure Database, SIPRI 2012, http://www.sipri.org/databases/milexThe Covenant of the Laegue of Nations, *The Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy,* Yale School of Law, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp;

Strenghtening the UN:http://www.un.org/en/strengtheningtheun/index.shtml.

United Nations Peacekeeping: Financing Peacekeeping, http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/financing.shtml;

United Nations Secretariat: Assessment of Member States' contribution to the United Nations regular budget for 2012, ST/ADM/SER.B/853, 27 December 2012, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=ST/ADM/SER.B/853

World Population Data Sheet, tabela: *Population, Health, and Encironment Data and Estimates for the Countries and Regions of the World,* http://www.prb.org/pdf11/2011population-data-sheet_eng.pdf.

Prof. Boris Krivokapić
Full Professor
Facutly of State Administration, Belgrade

ON ROLE AN PERSPECTIVE OF THE UNITED NATIONS IN THE 21st CENTURY

S u m m a r y

The paper deals withthe place and roleof the UnitedNationsin the21stcenturyand, in this regard, the possible directionsof the UN reform.The authordraws onwhat ishappeningin realityinthat direction, but giveshis views onpossible changes,regardless ofwhat isinthis directionis currently takingpartintheUN.

The paperhas fiveparts.The firstone is the introductionand in itthe writerexplainswhywhen it comes toanyconsideration ofthe perspectiveof international lawin the21stcenturyis notonlyinevitable, but in a way,therole andperspectiveof the UnitedNations is the prejudice guestion.

The second part is a brief review of the League of Nations, an organization which preceded the United Nations, and was in many ways a model for the establishment of the UN.

The third part is a brief analysys of the contribution of the UNto the humanity. Here the author points to several areas in which the UN achieved great results - the preservation of peace, cooperation in various other fields, decolonization, financial issues, contributing to the development of international law, etc.

Peti deo govori o koracima koji su preduzeti u okviru samih UN i o mogućim pravcima reforme, a šest o uticaju reforme UN na razvoj međunarodnog prava i prava uopšte.

In the fourth part of the writer shows that in spite of the results achieved,the UN reform is inevitable. There are several reasons for this: outdated solutions defined by the UN

Charter, democratic deficit, bureaucratization, financial problems, a number of problems related to the work of the main organs of the United Nations (primarily the General Assembly, the Council

Council, the International Court of Justice), the need for establishing new bodies, etc. The fifth section discusses the steps taken within the UN itself in respect to possible directions of reform. Finally, the sixtpart deals with the impact of the reform of the UN development on international law and the law in general.

Stručni rad UDK 341.123.043(100)

UJEDINJENE NACIJE KAO FAKTOR MEĐUNARODNIH ODNOSA
UNITED NATIONS AS A FACTOR OF INTERNATIONAL RELATIONS

mr Zeljić Dejan

Visoka škola „Primus“ Gradiška

College „Primus“ Gradiška

Apstrakt: Razvojem država i državnih sistema rasla je i potreba za diplomatskim djelovanjem. Po završetku I svjetskog rata, došlo je do prve veće institucionalizacije diplomatskih odnosa kada je formirana Liga naroda. Liga naroda kao institucija diplomatije je formirana sa namjerom da donese ravnotežu snaga na globalnom nivou, međutim, nije naišla na značajniju podršku velikih sila, naročito SAD-a, što je i uticalo na njen neuspjeh.

Po završetku II svjetskog rata, nakon neuspjeha Lige naroda, formiraju se Ujedinjene Nacije kao globalna institucija diplomatije i međunarodnih odnosa. Ujedinjene Nacije preuzimaju vodeću ulogu u međunarodnim odnosima, pogotovo za vrijeme blokovske podjele.

Međutim, u zadnje vrijeme se sve češće postavlja pitanje da li su Ujedinjene Nacije, nakon prestanka blokovske podjele, izgubile svoj uticaj na globalne međunarodne odnose i koliko su to slabljenje iskoristile velike sile. Sve je više primjera u svijetu gdje velike sile javno i bez usprezanja pokazuju svoju moć u odnosu na druge države. Jedan od takvih primjera su i SAD koje silom intervenišu na druge države, a sve pod maskom očuvanja mira i stabilnosti, zaštite ljudskih prava i demokratije, dok su njihovi ciljevi manje – više svima poznati.

Ključne riječi: diplomatija, Ujedinjene Nacije, međunarodni odnosi

Abstract: Development of states and the state system grew and the need for diplomatic initiatives. By the end of World War I, there was a first greater institutionalization of the diplomatic relations when he formed the League of Nations. The League of Nations as an institution of diplomacy is formed with the intention to bring the balance of power at the global level, however, did not encounter significant support from major countries, especially the U.S., which has affected its failure.

By the end of World War II, after the failure of the League of Nations, formed the United Nations as a global institution of diplomacy and international relations. United Nations take the lead in international relations, especially during the Cold War.

However, in recent times are increasingly asking whether the United Nations, after the end of the Cold War, lost its influence on the global international relations and how to take

advantage of the weakening of the great country. More and more examples in the world where more powerful countries openly and without hesitation and show their power in relation to other states. One example that the United States has forcibly intervene in another country, all under the mask of maintaining peace and stability, human rights and democracy, and their goals are more - or less known to everyone.

Key words: diplomacy, United Nations, international relations

Ujedinjene nacije tokom Hladnog rata (1946-1988) - Velika očekivanja koja su prilikom osnivanja postavljena pred organizaciju vrlo su brzo iznevjerena. Konflikt Istok - Zapad, koji je najkasnije 1947. godine postao sasvim očigledan, u prvoj je deceniji prilično otežavao konstruktivan rad tijela UN-a[1].

Jedinstvo saveznika i velesila koje je nastalo tokom drugog svjetskog rata razbilo se odmah pri pokušaju raspodjele ratnog plijena, a time i nada u „jedinstven svijet", koji je trebao biti institucionalno organizovan u Ujedinjenim Nacijama i preko njih zaštićen od izbijanja novog rata. Iako su Ujedinjene Nacije odmah nakon završetka rata ostvarile i neke uspjehe, kao što je povlačenje trupa Sovjetskog Saveza iz Irana, regulisanje pitanja Trsta i povlačenje Britansko - Francuskih trupa iz Sirije i Libanona, ipak su bivša braća po oružju, zapadne velesile i Sovjetski Savez, završila u jednoj konfliktnoj situaciji koja će, kao što je poznato, u sljedećih 40 godina biti veoma važna za sve međunarodne odnose i rad Ujedinjenih Nacija.

Ideološke i političke rasprave između ova dva bloka predstavljale su dominantnu temu u svim tijelima UN-a, a posebno u Vijeću sigurnosti. Zbog toga je trpio glavni zadatak koji je organizacija postavila pred sebe - osiguravanje mira u svijetu. „Miroljubive velesile", koje su po Statutu imale najveću odgovornost za održanje mira u svijetu, počele su, tokom svojih borbi oko različitih sfera uticaja, kršiti mir u zemljama Trećeg svijeta.

Blokada u radu Vijeća sigurnosti, do koje došlo zbog Hladnog rata, ne smije nas dovesti do zaključka da su prve četiri decenije rada Ujedinjenih Nacija jednostavno izgubljene i da istorija UN-a počinje epohalnim preokretom tokom 1989 i 1990. godine. Takva ocjena bi zanemarila važnost rada organizacije u područjima poštivanja ljudskih prava, napretka i razvoja međunarodnog prava i dekolonijalizacije. Iako se, dakle, poglavlje VII Povelje UN-a kao osnova kolektivnog sistema sigurnosti nije moglo primjenjivati, Organizacija je našla druga važna težišta svog rada. Uprkos blokadi ili upravo zbog nje, preduzele su se neke mjere koje imaju veoma važan uticaj na današnju sliku Organizacije kao foruma za rješavanje i prevladavanje globalnih problema.

Područje akcijskog djelovanja UN-a se u prvoj fazi ograničavalo na pitanja koja nisu bila od direktnog i strateškog interesa za velesile. Prvi glavni sekretar, Trygve Lie iz Norveške, u najvećem se dijelu svog mandata (1946-1952) bavio uspostavljanjem Sekretarijata i omogućavanjem rada Ujedinjenim Nacijama u sjedištu Organizacije, u New Yorku. Osim toga, osnovan je cijeli niz posebnih i pomoćnih organizacija čiji je zadatak bio izgradnja ratom uništenih područja u Evropi. Vrhunac tih godina predstavlja „**Opšta povelja o ljudskim pravima**", koju je razradila UN-ova Komisija za ljudska prava - stručno tijelo Vijeća za ekonomska i socijalna pitanja, a koju je 10. decembra 1948. godine jednoglasno usvojila Generalna skupština.

Nakon Staljinove smrti 1953. godine, lagano opuštanje napetosti između dva bloka (mirna koegzistencija) omogućilo je i olakšavanje uslova rada Ujedinjenih Nacija. Nakon

[1] *Čok, Vida, Dekade Ujedinjenih nacija, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu ; 35, 1985*

dugogodišnje zabrane pristupanja novih članica, 1955. godine omogućeno je pristupanje 16 novih zemalja. Zemlje Istočnog bloka počele su učestvovati na nekim programima koje finansira UN i u radu posebnih organizacija, iako su tokom prve decenije postojanja Organizacije bojkotovale te programe. Osim toga, 1953. godine za novog glavnog sekretara UN-a je izabran Dag Hammarskjöld. Taj Šveđanin do danas važi za najboljeg vršioca dužnosti glavnog sekretara.

Dag Hammarskjöld nije se smatrao samo predstavnikom i šefom uprave Ujedinjenih Nacija. Sa tačno određenim ciljem i veoma spretno on je tokom sljedećih godina koristio pravne rupe u UN-ovoj Povelji da bi u kontinuitetu proširivao zadatke i područja djelovanja glavnog sekretara. Bez naročitog traženja i ovlaštenja Vijeća sigurnosti ili Generalne skupštine, on je u smislu „preventivne diplomatije" pokušavao posredovati prilikom nastanka spora, prije nego što bi došlo do zaoštravanja.

Na temelju rezolucije *Uniting-for Peace* iz 1950. godine, a na zahtjev novog glavnog sekretara, Ujedinjene Nacije su razvile potpuno novi instrument koji nije bio predviđen Poveljom - takozvane operacije za osiguravanje i održavanje mira (Peacekeeping-Missionen). Za razliku od mjera „nametanja mira" predviđenih u poglavlju VII, te operacije ne počivaju na upotrebi vojne sile, već služe stabilizaciji i daljem odricanju od upotrebe sile, a provode se instaliranjem „tampon zone" između konfliktnih strana.

S obzirom na to da je takva vrsta angažmana Ujedinjenih Nacija na održanju mira moguća samo uz prethodni pristanak strana u konfliktu, te da UN-ovi vojnici ne smiju prilikom tih operacija upotrebljavati oružje, osim u slučaju samoobrane, one su u budućim godinama predstavljale veliku većinu UN-ovih angažmana, za razliku od vojnih akcija UN-a.

Povod za prvi angažman „Plavih šljemova" bila je Sueska kriza 1956. godine. Tokom tog angažmana UN-trupe su djelovale kao ispitivači između konfliktnih strana. Nakon toga su uslijedili dalji angažmani, pri čemu se stalno proširivalo područje djelovanja mirovnih misija.

Od sredine pedesetih godina pitanja dekolonijalizacije predstavljaju težište rada. Nakon što je put kolonija u nezavisnost bio obilježen krvavim (oslobodilačkim) ratovima, uz pomoć Ujedinjenih Nacija uspjelo je skretanje na mirnodopski kolosijek.

Sam proces dekolonijalizacije imao je dalekosežne posljedice i na samu Organizaciju. Države koje su postale samostalne priključile su se Ujedinjenim Nacijama, tako da je od 1955. do 1962. godine broj članova Organizacije porastao za 50. Ujedinjene Nacije su 1965. već imale 118 članova, a zastupljenost članova s obzirom na njihov geografski položaj bitno se promijenila. Godine 1945. UN se sastojao u prvom redu od država Sjeverne i Južne Amerike i Evrope, a sa velikim valom dekolinijalizacije Organizaciji su se priključile i države Azije i Afrike, te Okeanije i Kariba. Na taj način je UN prerastao iz tijela kojem su najprije pripadale savezničke snage iz drugog svjetskog rata u pravu organizaciju svjetskih razmjera.

To je, naravno, potpuno promijenilo lice Ujedinjenih Nacija. Od tri područja rada, najvažnije - osiguranje mira - je bilo gotovo potisnuto blokadom rada Vijeća sigurnosti, a područje rada koje je podrazumijevalo ekonomski i socijalni razvoj je postalo težište.

Geografska zastupljenost 127 članova UN-a(1970)	
Afrika	42
Azija	29
Evropa	27
Amerika	26
Okeanija	3
Ukupno	**127**

Tabela 3: Zastupljenost članica UN po kontinentima[2]

Bivše kolonije predstavljale su, gotovo bez izuzetka, zemlje u razvoju koje su pristupile UN-u. Zemlje „Trećeg svijeta" imale su većinu glasova u Generalnoj skupštini. Razvojna politika bila je u središtu rada UN-a. Sithu U Thant iz Burme izabran je 1961. godine za glavnog sekretara, a Generalna skupština je proglasila „Prvu dekadu razvoja". Dvije promjene Povelje Ujedinjenih Nacija stupile su na snagu 1963. godine, a tim promjenama povećan je broj ostalih članova Vijeća sigurnosti sa 6 na 10 i broj članova Vijeća za ekonomska i socijalna pitanja sa 18 na 27. Broj članova Vijeća za ekonomska i socijalna pitanja povećan je još jedanput 1974. godine sa 27 na 54.

Sa većinom glasova u Generalnoj skupštini zemlje u razvoju isposlovale su osnivanje UNCTAD-a (Konferencije Ujedinjenih Nacija za trgovinu i razvoj). Ta organizacija trebala je predstavljati ravnotežu organizacijama *Bretton Woods* - Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond. U tim organizacijama broj i jačina glasova zavisi od količine kapitala država, pa je time skoro potpuno bio uskraćen uticaj siromašnim državama.

Od dvije već postojeće institucije - tehnički razvojni program EPTA i posebni fond koji je osnovan 1959. Godine. 1966. godine je osnovan Razvojni program UN-a UNDP. Konflikt Istok - Zapad je i dalje postojao i dalje je otežavao rad UN-a, ali je sada bio prisutan i konflikt Sjever - Jug.

Zapadne države su se uvijek suprotstavljale automatskoj dvotrećinskoj većini zemalja Trećeg svijeta. Zemlje u razvoju su se žalile zbog „ignorisanja manjine", jer zapadne države nisu imale interesa za rješavanje problema velike većine čovječanstva. Industrijske zemlje, a prije svega SAD kao najveći finansijer UN-a, žalile su se zbog „tiranije većine" zemalja Trećeg svijeta u svim tijelima UN-a. S obzirom na to da su zemlje u razvoju pridonosile sa manje od 3% cjelokupnom budžetu Organizacije, Amerikanci nisu bili spremni prihvatiti njihove preporuke i odluke o važnim pitanjima, a posebno o pitanjima budžeta.

Helmut Volger ukratko je opisao razvoj UN-a tokom ove faze: „Sedamdesete godine u Ujedinjenim Nacijama su bile godine nade za zemlje Trećeg svijeta. Taj osjećaj nade još se više povećao odlukom Generalne skupštine u oktobru 1971. godine da Narodna Republika Kina zamijeni Republiku Kinu (Tajvan) na mjestu stalnog člana Vijeća sigurnosti. Zemlje

[2] *Izvor: Steve Smith, John Baylis, (Eds.)* T*he Globalization of World Politics-An Introduction to International Relations , Oxford University Press, New York, 2005, Third Edition pp. 1- 6*

Trećeg svijeta su se na taj način osjećale jačima, s obzirom na to da je Narodna Republika Kina istupala kao portparol i zastupnik interesa zemalja Trećeg svijeta.

Okosnicu rada UN-a u tom razdoblju činili su napori za ostvarenjem reforme svjetske ekonomije. Tako je na posebnom zasjedanju UN-ove Generalne skupštine 1974. godine konsenzusom usvojena „Deklaracija o uspostavljanju novog poretka svjetske ekonomije". Ta Deklaracija dopunjena je Poveljom o ekonomskim pravima i obavezama država koju je Generalna skupština usvojila u decembru 1974. godine u formi rezolucije.

U programske tačke „Novog svjetskog ekonomskog poretka", među ostalim, ubrajali su se fer odnosi kad su u pitanju cijene za Treći svijet, postepeno premoštavanje tarifnih i netarifnih trgovinskih prepreka, da bi se na taj način olakšao pristup zemalja Trećeg svijeta industrijskim zemljama, kao i povećanje javnih službi za razvoj i pomoć.

S obzirom na to da su Deklaraciju o reformi novog svjetskog ekonomskog poretka usvojile sve države - dakle i industrijske države zapada - zemlje Trećeg svijeta bile su veoma optimistične u pogledu stvarnog sprovođenja pojedinačnih koraka reforme. Međutim, zbog diplomatski veoma spretno izraženog, ali i veoma tvrdog otpora industrijskih zemalja po tom pitanju, tokom sledećih godina, na UNCTAD-ovim konferencijama o svjetskoj trgovini ili prilikom pregovora sa Svjetskom bankom, tokom pregovora sa Međunarodnim monetarnim fondom i u Opštem sporazumu o carinama i trgovini (GATT), zemlje Trećeg svijeta nisu mogle ostvariti značajniju promjenu struktura svjetskog ekonomskog sistema i morale su se zadovoljiti manjim ustupcima zapadnih zemalja. UNCTAD-ova Konferencija 1983. godine u Beogradu dala je konačan signal da su nastojanja zemalja Trećeg svijeta da stvore „novi svjetski ekonomski poredak" propala, a to je imalo dalekosežne posljedice za životne uslove stanovništva u mnogim zemljama Trećeg svijeta."[3]

Ti problemi podjele širom svijeta i nepravde koja je rezultat toga ostali su do danas neriješeni. Oni su se, šta više, još zaoštrili tokom procesa koji su prisutni u posljednjoj deceniji i koji su nazvani globalizacija.

Razultati u području osiguranja mira - Rezultati u pogledu na glavni zadatak Ujedinjenih Nacija - osiguranje mira i sigurnosti u svijetu, u prvim decenijama postojanja Organizacije izgledaju veoma ambivalentno. Možemo govoriti o tome da se Organizacija dokazala tokom Berlinske, Sueske i Kubanske krize, ali je misija u Kongu bila prevelik zalogaj, što je rezultiralo kasnijim problemima u mirovnim misijama.

Berlinska kriza: U slučaju blokade Berlina, koja je na inicijativu zapadnih velesila razmatrana pred Vijećem sigurnosti u septembru 1948. godine, Sovjetski Savez je spriječio donošenje rezolucije koristeći se pravom veta, ali je nakon toga došlo do diplomatskih aktivnosti u vezi sa tim pitanjem u tijelima Ujedinjenih Nacija. U oktobru 1948. godine glavni sekretar Lie je, na molbu Američkog predstavnika u UN-u, Jessupa, preko svojih saradnika, Soboleva iz Sovjetskog Saveza i Fellera iz Amerike, posredovao u razgovorima sa zamjenikom Sovjetskog ministra vanjskih poslova Višinskim. Ipak, ta inicijativa je ostala bez uspjeha.

Kada je američki predsjednik Truman 31. januara 1949. godine odlučio Staljinu dati indirektnu ponudu za pregovore, tu je ponudu spomenuo tokom intervjua za jednu američku novinsku agenciju. SAD je tada svjesno odabrala tajni put pregovora koristeći forume Ujedinjenih Nacija. Američki predstavnik Jessup ponovno se sastao sa Sovjetskim

[3] *Helmut Volger, Zur Geschichte der Vereinten Nationen; in: Aus Politik und Zeitgeschichte 42/1995, Bundeszentrale für politische Bildung Bonn, S. 7-8*

predstavnikom u UN-u, Malikom, i sa njim razgovarao o uslovima blokade. Pored toga što je Vijeće sigurnosti bilo blokirano vetom, kojem je pribjegao Sovjetski Savez, Ujedinjene Nacije su se u Berlinskom konfliktu pojavile kao instrument za prevladavanje spora.

Kolektivni sistem sigurnosti: Berlinska kriza pokazuje da važne funkcije Ujedinjenih Nacija nisu bile na nivou „spektakularnih" mirovnih misija. Namjera je bila da se stvori funkcionalan, kolektivni sistem sigurnosti, s osnovnom idejom da potencijalni agresor ostane sam i da mu se suprotstavi front svih članova UN-a, zbog čega je (u idealnom slučaju) trebalo doći do odstupanja od rata. U slučaju agresije izvršene nad nekom državom, u odbranu te države trebali su stati svi članovi UN-a.

Ovakav sistem (do sada) nije funkcionisao, a stručnjaci tvrde da on iz strukturalnih razloga ne može ni funkcionisati, što je potvrdila i dosadašnja istorija Ujedinjenih Nacija. Naime, ili ovaj sistem nije potreban (kada se svi članovi slažu) ili ne funkcioniše (kada se članovi ne slažu).

Uprkos tome, nakon agresije Sjeverne Koreje na Južnu Koreju 1950. godine došlo je do vojne akcije Ujedinjenih Nacija pod vodstvom SAD-a. Vijeće sigurnosti je ovlastilo SAD za izvršenje te akcije. Ipak, taj slučaj predstavlja odstupanje, jer Sovjetski Savez u to doba nije učestvovao na sjednicama Vijeća protestujući tako što Narodnoj Republici Kini nije dano mjesto Tajvana kao stalnog člana Vijeća sigurnosti, pa je rezolucija o angažovanju trupa u Korejskom ratu donesena bez glasanja Sovjetskog Saveza.

Sueska kriza: Jednu od najvažnijih proba za sistem osiguravanja mira predstavljala je Sueska kriza 1956. godine. I pored umiješanosti dva stalna člana Vijeća sigurnosti (Velike Britanije i Francuske) u taj konflikt, Vijeću sigurnosti je uspjelo održavanje rada i djelovanja, zahvaljujući jačem političkom pritisku koji je SAD usmjerio prema ovim članovima i zahvaljujući tome što su SAD i Sovjetski Savez, nakon što su Velika Britanija i Francuska, koristeći se pravom veta, blokirale rad Vijeća sigurnosti, sazvali vanredno zasjedanje Vijeća sigurnosti, pozivajući se na postupak iz rezolucije „Uniting-for-Peace".

Generalna skupština, na prijedlog glavnog sekretara Hammarskjölda, donijela je odluku da pošalje UN-trupe za nadgledanje i održanje već ranije dogovorenog primirja. To su bile prve trupe UN-a, a to je podrazumjevalo dalji razvoj Povelje. To su bile trupe koje nisu trebale sprovoditi vojne sankcije u skladu sa poglavljem VII, već su u saglasnosti sa konfliktnim stranama trebale osigurati održanje primirja. Danas je to, bez sumnje, najvažniji instrument Ujedinjenih Nacija.

Konflikt u Kongu: Mirovna misija u Kongu (1960-1964) jasno je pokazala granice ovog novog instrumenta UN-a i dijelom uništila optimizam koji se povezivao sa mirovnim trupama. Sven Gareis i Johannes Varwick opisuju neuspjeh misije:

„Uspjesi UNEF-misije doveli su do toga da je početak šezdesetih godina bio obilježen optimizmom u pogledu osiguranja mira. Izraz tog optimističnog razmišljanja bio je i angažman mirovnih trupa u Kongu (ONUC). Taj angažman nije se striktno pridržavao principa koje je razvio Hammarskjöld. Počevši od rezolucije broj 143 koja je usvojena u junu 1960. godine u sljedeće četiri rezolucije Vijeća sigurnosti produžen je mandat trupa".

Hammarskjöldovi osnovni principi za angažman Plavih šljemova:

- Sve strane u konfliktu moraju se složiti s angažmanom
- Ujedinjene Nacije su odgovorne za angažman trupa, što znači da su posmatračke misije i posebne organizacije dodatna tijela Vijeća sigurnosti.

- Plavi šljemovi su nezavisni.
- Plavim šljemovima je dopušteno korištenje oružja samo u slučaju samoobrane[4].

Oko 20.000 vojnika - pripadnika ONUC - misije najprije su poslati u Kongo da bi nadgledali povlačenje belgijskih trupa, a na taj su se zadatak nadovezali sljedeći: osiguranje teritorijalnog integriteta Konga, sprječavanje izbijanja građanskog rata, pomoć vladi prilikom struktuisanja upravnih službi.

Sa rezolucijom broj 161 Vijeća sigurnosti iz februara 1961. godine mirovnim trupama je prvi put bila dopuštena upotreba oružja i u slučajevima koji nisu samoobrana. U daljem toku misije to odobrenje je dovelo do toga da i same mirovne trupe postanu jedna od konfliktnih strana. Nakon početnih uspjeha ONUC je postao prvi „major peacekeeping failure" (veliki neuspjeh u području očuvanja mira). Ujedinjene Nacije su se sve više uplitale u unutardržavne konflikte Republike Kongo.

Pouka koju su Ujedinjene Nacije izvukle iz misije u Kongu, a koju je William Durch pomalo pretjerano označio kao „Vijetnam UN-a", bila je trajna. Misija, koja bi po veličini i kompleksnosti bila slična onoj u Kongu, UN nije autorizovao više od tri decenije nakon njenog neuspjeha. Nakon toga su i ciljevi mirovnih misija bili skromniji. Ujedinjene Nacije su se pozivale na Hammarskjöldove principe i tražili su prije bilo kakvog angažmana pristanak konfliktnih strana.

Kubanska kriza: U kubanskoj krizi 1962. godine, koja je sa sobom donijela akutnu opasnost od nuklearnog rata između SAD-a i Sovjetskog Saveza, Ujedinjene Nacije su imale jedan od najvažnijih angažmana. Na vrhuncu konfrontacije, kada su sovjetski brodovi bili na putu prema Kubi, čije je pomorsko područje Američki predsjednik Kennedy proglasio zabranjenom zonom za sovjetske brodove, tadašnji glavni sekretar UN-a U Thant uputio je identična direktna pisma Hruščovu i Kennedyju 24. oktobra. U tom pismu je glavni sekretar zamolio za sklapanje kratkog primirja, a 25. oktobra je poslao odvojena pisma obojici u kojima je ponovio svoje molbe i podstakao obje strane da izbjegnu konfrontaciju i zaustave mehanizme eskalacije.

Iz pisma U Thanta upućenog Hruščovom i Kennedyju:

„*Mislim da će primirje u vremenu od dvije ili tri sedmice umnogome opustiti situaciju i dati objema stranama dovoljno vremena da se sastanu i diskutuju u cilju pronalaska mirnog rješenja za probleme. U tom smislu ja stojim na raspolaganju svim stranama da im pružim usluge koje sam im u stanju pružiti*."[5]

Ujedinjene Nacije su u Kubanskoj krizi odigrale odlučujuću ulogu: Inicijativa U Thanta dovela je do sprječavanja direktne konfrontacije, objema stranama dala je dovoljno vremena da potraže i druga rješenja i dala im je prostora da se usaglase oko mirnog rješenja problema, ne oduzimajući im istovremeno njihovu dotadašnju vjerodostojnost.

Ako analiziramo istoriju Ujedinjenih Nacija tokom prve četiri decenije postojanja Organizacije, dobićemo pomiješanu sliku. Prije svega, važno je napomenuti da je svaka misija slučaj za sebe i da se ne može djelovati u svakoj situaciji po već unaprijed razrađenom planu. Idealna slika realnosti iz UN-ove Povelje (posebno ona koja se tiče poglavlja VII) u

[4] *Semjuel Hantington, Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka , CID, Podgorica, 1998*

[5] *Helmut Volger, Zur Geschichte der Vereinten Nationen; in: Aus Politik und Zeitgeschichte 42/1995, Bundeszentrale für politische Bildung Bonn, S. 6, Anm. 17*

praksi se pokazala kao gotovo neupotrebljiva, zbog čega je i razvijen novi instrument Ujedinjenih nacija – Plavi šljemovi, koji nisu bile predviđeni u prvobitnoj Povelji.

Angažmani Ujedinjenih Nacija imali su primarni cilj da pomognu konfliktnim stranama da pronađu rješenje, odnosno da „umire nasilnički dio konflikta“ (Kühne). Angažmani Plavih šljemova bili su instrument za smirivanje konflikata, a ne za njihovo rješavanje. Razlog za to nije bila skromnost, niti nedostatak povjerenja u sposobnost rješavanja konflikata, već konceptualno oklijevanje, strateško razmišljanje i ograničavanje na samo ono što je sigurno moguće ostvariti. Cilj smirivanja konflikta je u većini slučajeva ostvaren, doduše u mnogim slučajevima, kao što je, na primjer, slučaj Kipra, to je uslovilo trajnu prisutnost mirovnih snaga. Da su u mirovnim misijama ova ograničenja prekoračena - kao što je to učinjeno u slučaju Konga - rezultati bi bili negativni.

Kriza Ujedinjenih Nacija - Ograničenje mogućnosti osiguravanja mira putem Ujedinjenih Nacija tokom sedamdesetih i osamdesetih godina još je više poraslo. Bilo je govora o krizi Ujedinjenih Nacija, koja je tokom osamdesetih godina imala egzistencijalne razmjere za Organizaciju.

Organizacija je ostala prisutna sa svojim mirovnim misijama na Bliskom istoku i na Kipru, ali se i uz prisutnost trupa nije mogao spriječiti vojni sukob. Ujedinjene Nacije nisu mogle dati svoj doprinos ni smirivanju novonastalih konflikata u Nikaragvi, zapadnoj Sahari, Kambodži i Afganistanu, ali ni ratu između Iraka i Irana.

Osnovni problem u ovoj fazi međunarodne politike bio je u tome što se preporukama Ujedinjenih Nacija poklanjalo veoma malo pažnje. Tako je Pérez de Cuéllar u svom glavnom izvještaju pred Generalnom skupštinom govorio o „procesu razlaganja multiralizma i internacionalizma“, što je veoma loše uticalo na rad Ujedinjenih Nacija. On je izrazio svoje žaljenje zbog tendencija velikih sila da se u regionalnim konfliktima angažuju samostalno i upotrebljavajući oružje: U nekim slučajevima ovo je išlo čak tako daleko da su regionalni konflikti postajali međusobni ratovi moćnijih nacija. U takvoj situaciji razvila se tendencija da se prilikom rješavanja takvih problema zaobilaze Ujedinjene Nacije, odnosno da se u potpunosti isključuju iz procesa.

Kriza u osiguranju mira u svijetu je prerasla u egzistencijalnu krizu Ujedinjenih Nacija, posebno povlačenjem i odbijanjem plaćanja doprinosa SAD-a pod vodstvom Ronalda Regana sredinom osmadesetih. Takva politika SAD-a uslijedila je nakon nadglasavanja u Generalnoj skupštini američkih stavova o rezoluciji Vijeća sigurnosti. Tom prilikom SAD je bio prisiljen iskoristiti pravo veta da bi spriječio sankcijske mjere protiv Južnoafričke Republike i kritiku Izraelske politike prema graničnim državama i Palestini.

Ovome još treba dodati stalne kritike unutar SAD-a usmjerene prema upravnom aparatu Ujedinjenih Nacija. Ti glasovi kritičara naglašavali su da ovaj aparat ne funkcioniše djelotvorno te da rasipa novac. Ono što je bilo od izuzetne važnosti za tu krizu Ujedinjenih Nacija je odbijanje SAD-a 1986. godine da plati doprinos Organizaciji.

Postizanjem kompromisa je spriječena potpuna nelikvidnost Ujedinjenih Nacija, ali je Organizacija ostala u sjeni međunarodne politike. Ovo se naglo promijenilo završetkom konflikta Istok - Zapad.

Ujedinjene nacije nakon okončanja Hladnog rata (1989-2004) - Epohalne promjene koje su se dogodile 1989 i 1990 godine gurnule su Ujedinjene Nacije ponovo u centar političkih zbivanja nakon više dekada blokade rada. Vijeće sigurnosti dobilo je sposobnost odlučivanja

i djelovanja kakva mu do tada nije bila poznata. Inicijativu je pokrenula Sovjetska unija. Sledeći tekst autora Helmuta Volgera (Folger) opisuje taj period:

„Do kraja osamdesetih mogućnosti Ujedinjenih Nacija, prije svega u području osiguravanja mira i sigurnosti u svijetu, bile su relativno ograničene budući da glavno tijelo UN-a - Vijeće sigurnosti - nije bilo u stanju djelotvorno raditi zbog nedostatka saradnje između dva stalna člana, SAD-a i SSSR-a. Doduše, u toj fazi je došlo do ograničene saradnje nakon Kubanske krize, ali je ta saradnja uvijek i iznova dospijevala u nove krize.“[6]

Tako, na primjer, Vijeće sigurnosti nije moglo djelovati u Afganistanskom konfliktu ili u Zaljevskom ratu između Iraka i Irana, jer su u oba ta konflikta bili upleteni i interesi velikih sila: u Afganistanski konflikt SSSR je bio umiješan kao agresor, a SAD kao dostavljač oružja za afganistanski pokret otpora; u ratu između Iraka i Irana obe velike sile su bile dostavljači oružja.

Do radikalne promjene kursa UN-ove politike došlo je zahvaljujući novom vanjskopolitičkom konceptu SSSR-a pod vodstvom Gorbačova, na koji je odgovorio i SAD u Ujedinjenim Nacijama. Najbolji odraz te nove politike SSSR-a predstavljao je govor Gorbačova održan 7. decembra 1988. godine pred Generalnom skupštinom UN-a. On je naglasio nove izazove i mogućnosti pred kojima stoje Ujedinjene Nacije i zauzeo se za jačanje Organizacije.

Nakon početnog oklijevanja SAD-a pod vodstvom Regana, do saradnje je došlo pod vodstvom Georgea Busha, starijega. „Broj iskorištenih prava na veto se spustio na nulu, a poput eksplozije je porastao broj rezolucija i mjera koje su usvojene konsenzusom“ (Gareis/Varwick). Prvi rat u Zalivu između Iraka i Irana priveo se kraju, a okončan je i konflikt u Afganistanu.

U oba, ratom zahvaćena, područja poslane su mirovne misije, a broj mirovnih misija bio je u stalnom porastu: Plavi šljemovi postali su najvažniji instrument međunarodne politike, dok su ranije predstavljale samo marginalnu pojavu. Godine 1988. Plavi šljemovi su dobili i Nobelovu nagradu za mir. Osim toga, došlo je do uspješnog prevladavanja konflikata u Angoli, Namibiji, Kambodži i u zapadnoj Sahari. Veliki optimizam se ponovno osjećao kao i u fazi osnivanja Ujedinjenih Nacija. George Bush je govorio o „new world order“ (novi svjetski poredak) u kojem će Ujedinjene Nacije igrati jednu od najvažnijih uloga.

Napad Iraka na Kuvajt razorio je iluziju i nade o svijetu bez međudržavnih konflikata, a raspadi država u Africi (Somalija) i Evropi (Jugoslavija) koji su završili oružanim sukobima postavili su sasvim nove izazove pred Organizaciju. Ujedinjene Nacije morale su se sve češće suočavati s unutardržavnim konfliktima.

Postepeno proširivanje nadležnosti Vijeća sigurnosti na postupke koji su još prije nekoliko godina spadali pod zabranu uplitanja u unutardržavna pitanja koja se spominje i u Povelji uslovili su stvaranje nove generacije UN-ovih mirovnih misija. U razdoblju između 1988. i 1992. godine stvoreno je 14 novih misija, što je više nego u četiri protekle decenije zajedno. Samo tokom 1993. godine tim misijama se pridružilo još šest sledećih angažmana UN-a i uprkos odgađanju slanja trupa od sredine devedesetih godina broj UN-ovih mirovnih misija je do 2001. godine porastao na ukupno 54.

Svjetske Konferencije tokom devedesetih godina - Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina Ujedinjene Nacije su se morale hvatati u koštac sa otporom industrijskih zemalja

[6] *Helmut Volger, Zur Geschichte der Vereinten Nationen; in: Aus Politik und Zeitgeschichte 42/1995, Bundeszentrale für politische Bildung Bonn, S. 9*

prema multilateralnim programima pomoći koji su, prije svega, predstavljali finansijsko opterećenje za njih i ublažavati rastuće socijalne, ekonomske i humanitarne probleme koji su nastali u mnogobrojnim državama - članicama zbog nastojanja da se napravi nova struktura u svjetskom ekonomskom sistemu. Tokom devedesetih javlja se pokušaj da se na svjetskim konferencijama, koje su veoma intenzivno pripremane, pronađu rješenja za akutne globalne probleme.

Na svim ovim konferencijama jednako se bilježe i uspjesi i neuspjesi. Kao jedan od uspjeha svakako treba spomenuti učešće nevladinih organizacija, prisutnost političara iz država - članica i veliki interes masovnih medija za te konferencije. Samo djelimičan uspjeh ostvaren je u pogledu međunarodno - pravno obavezujućih sporazuma. U pravilu su se učesnici konferencija zadržavali na usvajanju deklaracija i programa djelovanja. Ipak, na Konferenciji o zaštiti životne sredine u Riju usvojene su dvije okvirne Konvencije o zaštiti umjetnina i klime, kojima je za uspješno provođenje potrebna sadržajna dopuna na daljnjim konferencijama.

I pored nedostatka pravne obaveze u pogledu mnogih deklaracija o svjetskim problemima, Ujedinjene Nacije su se razvile u forum za kontinuirano prevladavanje globalnih problema. U svim konceptima Global Governance, Ujedinjene Nacije igraju najvažniju ulogu kao jedina globalna organizacija. Jedna od najvećih poteškoća u političkim formama koje pokušavaju odgovoriti na probleme globalizacije sastoji se u organizovanju efikasnog, ali ipak demokratskog vladanja izvan nacionalne države. Razvijanje novih inovativnih modela u ovom području predstavlja jedan od najvažnijih problema za političke nauke.

Rezultati u području osiguravanja mira - Rezultati Ujedinjenih Nacija u području osiguranja mira su veoma pomiješani. Uspjesi, kao što je uspješna operacija u Namibiji prilikom prelaska države na samostalno upravljanje, pali su u sjenu nakon neuspjeha Organizacije u Somaliji i Bosni. Ti su neuspjesi ugledu Organizacije nanijeli veliku štetu[7].

Kao i prilikom misije u Kongu 1960. godine, Plavi šljemovi su dobili suviše zadataka za koje nisu bili opremljeni ni obučeni i koje nisu mogli ni ostvariti. Dok su klasične mirovne misije imale zadatak ispitivača između strana u konfliktu, mandati Plavih šljemova „druge generacije" imali su veoma široko područje djelovanja.

Novi zadatci misija bili su pomoć državama u tranziciji, pomoć prilikom procesa pomirenja unutar jedne države, pomoć demokratskim procesima konsolidovanja, razoružavanje i reintegracija pripadnika vojnih jedinica sukobljenih strana, povratak i integracija izbjeglica i vremenski ograničeno preuzimanje pojedinačnih nadležnosti u državama.

Takve mirovne misije druge generacije nisu upotrijebljene samo u Namibiji, već su relativne uspjehe ostvarile i u Nikaragvi, El Salvadoru, na granici između Kuvajta i Iraka, nakon operacije oslobađanja Kuvajta pod mandatom Vijeća sigurnosti te u Kambodži gdje je angažovana do danas najskuplja misija UN-a koja je u potpunosti organizovala prelaznu upravu. Zajedničko za sve te navedene angažmane bilo je to što su sadržavali jedan element klasičnih mirovnih misija, naime ti angažmani UN-a se nisu događali *tokom*, već *nakon* ratnih konflikata u određenim područjima.

Dalji razvoj doktrine peacekeepinga (održavanja mira) „druge generacije" imao je više stepenastu prirodu nego misije u postkonfliktnim situacijama, dakle, misije koje su se događale u mirnodopskim okolnostima nakon zaključivanja mirovnog sporazuma. Neki od

[7] *Čarls V. Kegli, Jr., Judžin Vitkof, Svetska politika-trend i transformacija, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004*

mirovnih angažmana koji su pokrenuti nakon 1992. godine kosili su se s načelima koncepcije Plavih šljemova.

Tokom misije UNOSOM II u Somaliji prvi put nakon angažmana u Kongu mandat mirovnih trupa bio je povezan sa poglavljem VII Povelje UN-a i sa upotrebom vojne prisile. Ta prva humanitarna intervencija Ujedinjenih Nacija nije postigla svoj cilj - razoružavanje sukobljenih strana i uspostavljanje trajne humanitarne pomoći stanovništvu. Nakon pogibije 24 pakistanska vojnika, Plavi šljemovi su se odrekli svoje neutralnosti i sami su postali strana u konfliktu. UNOSOM II je doživio neuspjeh upravo zbog ove protivrječnosti: umjesto da osiguraju održanje već dogovorenog mira između strana u konfliktu, Plavi šljemovi su morali prisiliti strane u konfliktu da dogovore taj mir, a pod pritiskom velikih gubitaka i sami su postali strana u konfliktu.

Angažman UNPROFOR-a u bivšoj Jugoslaviji na samom početku je bio pokušaj da se provede klasični *peacekeeping* (održanje mira). Ipak, veoma brzo se pokazalo da su veliki neuspjesi određenog instrumenta u okruženju za koje nije namijenjen. Plavi šljemovi su jednostavno dislocirani a da prije toga nije postignut nikakav pouzdan sporazum sa stranama u konfliktu. Misija koja je 1992. godine počela u Hrvatskoj proširivanjem mandata postala je intervencija za zaštitu civilnog stanovništva od masovnog kršenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

Glavni sekretar je više puta upozoravao da se mirovnim trupama ne trebaju davati zadaci za koje nisu stvorene. Sukcesivno proširivanje mandata UNPROFOR-a pod pritiskom događanja nije se pratilo odgovarajućom vojnom opremom niti jasnim pravnim i političkim pravilima, pa su Plavi šljemovi u više slučajeva bili taoci ili su dospijevali u područje takozvane ničije zemlje, to jest između dva fronta.

Neuspjesi misija u Somaliji i bivšoj Jugoslaviji simbolizuju početak krize peacekeepinga i osiguravanja mira putem Ujedinjenih Nacija. Iskustva koja su napravljena sa peacekeepingom „treće generacije“, prilikom kojeg je mandat Plavih šljemova proširen mogućnošću upotrebe vojne prisile, različita su. Slike ubijenih američkih vojnika iz Somalije ili vojnika mirovnih trupa koji su u Bosni i Hercegovini uzeti kao taoci, a koje su obišle cijeli svijet, smanjile su spremnost velikog broja država da svoje vojnike šalju u misije UN-a.

U Ruandi je i uz prisutnost UN-ove mirovne misije ubijeno više od 800.000 ljudi prije nego što je usaglašeno vojno djelovanje. „Zbog ovih neuspjeha u javnosti je stvorena loša slika o Ujedinjenim nacijama, a uspoređuju ih sa papirnim tigrom“ (Gareis/Varwick). Postalo je jasno da mirovne misije novog tipa zahtijevaju i potpuno novu koncepciju. Gareis i Varwick ukratko kažu: „Iako ukupan rezultat osiguravanja mira putem Ujedinjenih Nacija ni u kom slučaju nema samo negativan predznak, mora se naglasiti da je Organizacija tokom devedesetih godina bila u dubokoj krizi u pogledu svoje najvažnije nadležnosti.“

Uprkos intenzivnim naporima da se provede reforma i uvedu inovativni koncepti (posebno Boutrosa Ghalija „Program za mir“) ova kriza je dovela do toga da se fokus u području osiguranja mira pomakne sa Ujedinjenih Nacija i Vijeća sigurnosti na regionalne saveze i grupe država. Ta tendencija postala je jasnija tokom rata na Kosovu, a pojačala se SAD-ovim „ratom protiv terorizma“. Na taj način ne samo da se Ujedinjene Nacije nalaze u opasnosti, već i cjelokupna zamisao da sve države snose zajedničku odgovornost za mir i sigurnost u svijetu.

Zaključak: Iako je doživjela neuspjeh, Liga naroda je bila osnova za stvaranje Ujedinjenih Nacija po završetku drugog svjetskog rata. Ujedinjene nacije kao globalna diplomatska

institucija su se pokazale više nego uspješne, pogotovo ako se uspoređuju sa svojom prethodnicom, Ligom naroda.

Formiranjem Ujedinjenih Nacija znatno se smanjio uticaj velikih sila koje su do tada svojom moći diktirale tokove međunarodnih odnosa u svijetu. Samim tim, Ujedinjene Nacije su postigle ono što nije uspjela Liga naroda, a to je ravnoteža snaga. Najveći uticaj Ujedinjene nacije su imale za vrijeme blokovske podjele svijeta, kada se većina zemalja, pogotovo jačih, podjelila na istočni blok predvođen tadašnjim SSSR-om, i zapadni blok predvođen SAD-om. Tadašnja uloga Ujedinjenih Nacija je bila neka vrsta diplomatskog posrednika između ova dva bloka.

Uloga svjetskog policajca, koja je na neki način dodjeljena Ujedinjenim Nacijama, je koliko –toliko uspješno obavljana putem mirovnih misija, većinom za vrijeme blokovske podjele, međutim, krahom komunizma i prestankom blokovske podjele, Ujedinjene Nacije polako gube na značaju. Najveći udarac reputaciji Ujedinjenih Nacija su zadale mirovne misije u Somaliji i bivšoj Jugoslaviji, koje su ocjenjene kao neuspjele.

Zamisao Ujedinjenih Nacija da izgrade globalni sistem za osiguranje mira, sa sveobuhvatnim nadležnostima i legitimnim zahtjevom da se na međunarodnom nivou poštuju i slijede pravila i norme definisane u Povelji UN-a, stavljena je pod znak pitanja. Prebacivanja da su industrijske nacije potpuno instrumentalizovale Ujedinjene Nacije za ostvarivanje i zadovoljavanje svojih interesa postala su sasvim glasna. Zbog toga Ujedinjenim Nacijama prijeti opasnost da budu marginalizovane u području zbog kojeg su 1945. godine i osnovane.

Sa ovakvim razvojem nije povezana samo briga o mogućem raspadu Međunarodne organizacije. Mnogo je više riječ o principijelnoj problematici, da li pitanja međunarodne sigurnosti i mira treba i u budućnosti rješavati uz pomoć kolektivnog sistema za osiguranje mira ili se potrebno koncentrisati na nivoe država, odnosno na osnivanje regionalnih saveza država.

Ako ta opcija bude prepuštena državama ad hoc, ovaj put će se prije ili poslije okrenuti od međunarodnog pravnog sistema koji se razvio nakon drugog svjetskog rata i za čiju nužnost postojanja ipak postoji kakav - takav konsenzus među državama.

Conclusion: Although it has experienced a failure, the League of Nations was the basis for the creation of the United Nations after the Second World War. The United Nations as a global diplomatic institutions have proved to be more than successful, especially when compared with the League of Nations.

Founding of the United Nations fell significantly influence the powerful countries that had previously dictated his power flows of international relations in the world. Therefore, the United Nations has reached what failed League of Nations, and that the balance of power. The biggest impact of the United Nations had during the Cold War, when the majority of countries, particularly strong, deeply divided by the Eastern block led by the then Soviet Union, and the Western block led by the U.S. Role of the United Nations was a kind of a diplomatic mediator between these two blocks.

The role of world policeman, which is somehow assigned to the United Nations, has been more or less successfully carried out by peacekeepers, mostly during the Cold War, however, the collapse of communism and the end of the cold war, the United Nations is slowly losing

its significance. The biggest blow to the reputation of the United Nations have set the peacekeeping mission in Somalia and former Yugoslavia, which are evaluated as unsuccessful.

The idea of the United Nations to build a global system for ensuring peace, with full powers and a legitimate claim to the international level, respect and follow the rules and standards set forth in the UN Charter, is put into question. Objections that the industrial nations fully instrumentalized the United Nations for the achievement and satisfaction of their interests have become quite loud. That is why the United Nations is in danger of being marginalized in the field that made the 1945th year established.

With this situation is not just concern about the possible collapse of the International Organization. It is much more a matter of principled issues, whether the issue of international peace and security should be addressed in the future with the help of the collective security system for peace or the need to concentrate on the state level, and the establishment of regional union of states.

If this option is left to the States to solve ad hoc, this time will be, sooner or later, turn of the international legal system, which was developed after the Second World War and the necessity for whose existence there is still some kind of consensus among the states.

Literatura:

1. Čok Vida, Dekade Ujedinjenih nacija, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu; 35, 1985
2. Steve Smith, John Baylis, (Eds.) The Globalization of World Politics-An Introduction to International Relations , Oxford University Press, New York, 2005, Third Edition
3. Helmut Volger, Zur Geschichte der Vereinten Nationen; in: Aus Politik und Zeitgeschichte 42/1995, Bundeszentrale für politische Bildung Bonn
4. Semjuel Hantington, Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka , CID, Podgorica, 1998
5. Čarls V. Kegli, Jr., Judžin Vitkof, Svetska politika-trend i transformacija, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004

Stručni rad UDK 323.269.6:004.738.5

Autori: dr Nevenka Jeftić Šarčević[1], dr Milena Jakšić[2]

Cybersecurity: Dualizam stanovišta najznačajnijih svetskih aktera

Cybersecurity: Dualism point of view the most important global actors

Abstract

Obezbeđivanje sajberprostora uslovljeno je njegovim primarnim vredostima: slobodom i održavanje celovitosti njegovog funkcionisanja. Na prostor i funkcionisanje sajberbezbednosti preliva se dualni pristup ostvarivanja primarnih vrednosti sajberprostora: prelazak u nadležnost država ili da funkcioniše kao slobodan, planetarni, transnacionalni sajberprostor.

Ključne reči: sajberbezbernost, sajberprostor, globalni konsenzus, državni suverenitet

Abstract

Securing cyberspace is determined by its primary values: freedom and maintaining the integrity of its operation. The space and function cyber security overflowing dual approach achieving the primary value of cyberspace: the transition to the state or to function as a free, planet, transnational cyberspace.

Keywords: cyber security, cyberspace, global consensus, state sovereignty

Nakon eksplozivnog razvoja sajberprostor Interneta došao je u kritičnu fazu. Od pojave prvog internet virusa 1988. godine broj i kapacitet malignih elemenata enormno se povećava. Tehnički napredak, uključujući visoko dosegnuti stepen konvergencije – nastanak prodornog Mobilnog interneta, u sadejstvu sa malignim elementima ometa i ugrožava funkcionisanje Interneta. U pitanju su primarne vrednosti: bezbednost, sloboda i održanje celovitosti sajberprostora. Tehnološki napredak omogućio je i prodore u najzaštićenije mreže i sajtove političke i vojne prirode i ugrožava arkanus prostore politike. To su osnovni razlozi za iniciranje određenih promena u upravljanju sajberprostorom. Sjedinjene Države, u kojima je nastao Internet, pokreću inicijativu i akciju za reformu. Na Londosnkoj konferenciji

[1] Dr Nevenka Jeftić Šarčević je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

[2]Dr Milena Jakšić, zaposlena u Poslovnom prostoru SO Novi Beograd

(novembar 2011. godine)[3] potpredsednik Džordž Bajden (George Biden)[4] i državni sekretar Hilari Klinton (Hillarz Clinton)[5] prezentovali su osnovnu projekciju reforme i otvorili globalnu raspravu o budućnosti sajberprostora. Inicijativa Sjedinjenih Država iznela je na videlo dva različita pristupa među velikim akterima tj. najznačajnijim zemljama.

Stanovišta najznačajnijih aktera

Stanovište Sjedinjenih Država

Stanovište Sjedinjenih Država je „globalni konsenzus" za otvoren i siguran sajberprostor (*global consensus for open and secure cyberspace*).[6] Termin „globalni konsenzus" predstavlja ključno stanovište Sjedinjenih Država koje su podržali i saveznici (članovi NATO), Japan i niz drugih zemalja. Iako ne izgleda na prvi pogled taj termin neprihvatljiv on je suprostavljen terminima: međunarodni i međudržavni način upravljanja Internetom (što se pokazalo na Konferenciji Međunarodne telekomunikacione Unije u Dubaiju 2012. godine).[7] Termin „globalni konsenzus" isključuje mogućnost prenošenja nadležnosti nad Internetom na međunarodne organizacije i države pojedinačno.

Globalni konsenzus predviđa osnivanje tela kao „Foruma za upravljanje Internetom (Forum for Internet Governance). Forum ne bi bio međunarodno – međudržavno telo nego transnacionalni upravni bord sastavljen od tri predstavnika: a) predstavnika vlada - politički sektor; b) privatnog sektora - ekonomija; c) civilni sektor – građansko društvo.[8]

---

[3] http://www.chathamhouse.org/research/security/current-projects/london-conference-cyberspace-1-2-november-2011
Internet: 28.12.2012.

[4] http://iipdigital.ait.org.tw/st/english/texttrans/2011/11/20111101180602su0.4332653.html#axzz2IK20aTE0
Internet: 02.01.2013

[5] http://london.usembassy.gov/humrts017.html
Internet 28.12.2012.

[6]
http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2011/05/20110516180150su0.9489819.html#axzz2IK2US27p
Internet: 02.01.2013
http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2011/05/20110516172917nehpets0.988598.html#axzz2IK2US27p
Internet: 02.01.2013
http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/internationalstrategy_cyberspace.pdf
Internet: 02.01.2013

[7] http://www.itu.int/en/wcit-12/Pages/default.aspx
Internet: 28.12.2012.
http://www.guardian.co.uk/technology/2012/dec/03/telecoms-unitednations
Internet: 28.12.2012.
http://world2012.itu.int/dubai
Internet: 28.12.2012

[8] http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2011/11/01/vice-president-biden-delivers-remarks-london-conference-cyberspace
Internet: 03.01.2013.

Stanovište Belike Britanije

Velika Britanija – organizator Londonske konferencije 2011. godine o reformi Interneta, podržava stanovište Sjedinjenih Država i zastupa „globalno koordinirani odgovor" (*global co-ordinated response*) na pretnje bezbednosti sajberprostora i kontinuirane tehnološke izazove. Globalno koordinirani odgovor treba da se ostvaruje putem sedam principa sajber-kooperacije:

1. Vlade trebaju delovati srazmerno i u skladu sa međunarodnim zakonom.
2. Svako mora biti osposobljen za pristup sajberprostoru uključujući veštine, tehnologiju, poverenje i mogućnosti da to čini.
3. sajberprostor treba da iskazuje toleranciju i respekt za različitost jezika, kulture i ideja.
4. Sajberprostor mora ostati otvoren za inovacije i slobodan protok ideja, informacija i izražavanja.
5. Sajberprostor treba da poštuje individualna prava na privatnost i da omogući podesnu zaštitu intelektualne svojine.
6. Svako treba da radi zajedno i kolektivno u ukljanjanju pretnji onlajn kriminala.
7. Sajberprostor treba biti kompetitivno okruženje koje osigurava fer povratak novčanih ulaganja u Internet, u servise i sadržaj.

Stanovište Rusije

Rusija kao i mnoge zemlje, ima organe za informaciono-komunikacionu bezbednost. Najvažnija je Federalna bezbednosna služba u čijem sastavu je Direkcija za kompjutersku i informacionu bezbednost.

Rusija se zalaže za kompetencije države u sajberprostoru i protivi se konceptu Svetskog internet foruma, odnosno konceptu transnacionalnog upravljanja Internetom. U tom pravcu Rusija nastoji da obezbedi državni suverenitet i u sajberprostoru.[9] Stanovište Rusije o suverenitetu države uključuje i pravo na dodelu domena drugim zemljama. Istovremeno, povodom pojava napada i razvoja elektronike za sajber rat, Rusija na nivou Ujedinjenih Nacija zalaže se za zabranu primene „virtuelnog oružja", koje bi širom sveta ometalo, blokiralo ili uništavalo elektronski vođene sisteme u fizičkom prostoru odnosno u ekonomiji, oružanim snagama itd.[10]

Stanovište Kine

Stanovište Kine slično je stanovištu Rusije. Kina nastoji da se državni suverenite produži i na suverenitet u sajberprostoru Interneta. Za bezbednost sajberprostora, prema kineskom viđenju, primarna je odbrana od sajbernapada i komponenti Interneta koje nisu u skladu sa društvenim sistemom.

[9] http://www.dv.de/03.12.2012
Internet: 04.01.2013.
[10] http://www.informacija.rs/Ostalo/Ruska-sluzba-bezbednosti-protiv-Gmail-a-Hotmail-a-i-Skype-a.html
Internet: 04.01.2013.
http://srb.fondsk.ru/news/2012/03/28/saiber-bezbednost-nove-pretne-nove-moguhnosti.html
Internet: 04.01.2013.

Svoj stav Kina iskazuje povremenim blokadam Internet pretraživača kao što je Google i drugih mreža. Stanovište Kine teži suzbijanju „subverzivnih“ sadržaja koji remete društveni sistem.[11]

Stanovište Kine iskazano je i u započetim pregovorima sa Evropskom Unijom o sveobuhvatnom strateškom partnerstvu uključujući i sajberbezbednost. Stav Kine u pregovorima je da za sajberprostor važi princip državnog suvereniteta i nemešanja. Taj stav suprotan je stavu Evropske Unije o globalnom konsenzusu tj. transnacionalnom upravljanju. Pozicije dve strane ostale su nepromenjene sa zaključkom: “Jedno partnerstvo – dva pristupa“.[12]

Stanovište Međunarodne telekomunikacione unije - ITU

Stanovište međunarodne telekomunikacione unije počiva na pet stubova i sedam glavnih strateških ciljeva.[13]

Pet stubova:

1. Zakonomernost koja je globalno primenljiva i interoperativna
2. Tehničke i proceduralne mere
3. Organizaciona struktura
4. Izgradnja kapaciteta
5. Međunarodna kooperacija.

Sedam ciljeva:

1. Elaboracija strategija za razvoj modela legislative protiv sajberkriminala, koja je globalno promenljiva i interoperativna sa postojećim nacionalnim i regionalnim zakonskim merama.
2. Elaboracija globalnih strategija za stvaranje podesnih nacionalnih i regionalnih organizacionih struktura i politika o sajberkriminalu.
3. Razvoj strategija za globalno uspostavljanje prihvatljivog minimuma bezbednosnih kriterija i akreditacija šema za hardver i softver aplikacije i sisteme.
4. Razvoj strategija za stvaranje globalnog okvira za osmatranje, upozorenje i reakciju na inicidente da bi se osigurala prekogranična koordinacija između novih i postojećih inicijativa.
5. Razvoj globalnih strategija za stvaranje uslova za genetički i univerzalno ujednačen digitalni sistem i neophodnih organizacionih struktura radi identifikacije digitalnih akreditiva preko geografskih granica.
6. Razvoj globalnih strategija za pomoć u izgradnji ljudskih institucionalnih kapaciteta za povećanje teorijskih i praktičnih znanja među sektorima i napred navedenim oblastima.
7. Predlozi za okvirni plan globalne multibazične strategije međunarodne kooperacije, dijaloga i koordinacije u svim napred navedenim oblastoma (ITU – Global Cybersecurity Agenda / GCA).

[11] http://www.internetgovernance.org/2012/06/21/threat-analysis-of-the-wcit-4-cybersecurity/
Internet: 06.01.2013.

[12] http://www.fride.org/publication/1014/after-the-china-eu-summit:-reaffirming-the-partnership
Internet: 06.01.2013.

[13] http://www.itu.int
Internet: 09.01.2013.

Stanovište Indije

Indija kao jedan od velikih aktera u sajberprostoru pristupa sistematski pitanju sajberbezbednosti. Osnovano je više tela i institucija usmerenih na praćenje sajberprostora i sajberbezbednosti. Najvažnije institucije su:

- Nacionalni savet za bezbednost (Nacional Security Council Secretariat / NSCS) u čijoj nadležnosti je i bezbednost sajberprostora.
- Zajednička radna grupa (Joint Working Group / JWG) koja se bavi aktivnostima privatnog prostora (npr. ekonomije) u domenu sajberbezbednosti.
- Institut za odbrambene studije i analize (Institute for Defence Studies and Analyses / IDCA).

U definisanju svojih stanovišta Indija se rukovodi i aktivnostima ostalih velikih aktera i drugih zemalja kao i činjenice da Sjedinjene Države, Rusija, Kina, Iran i Izrael već imaju formirane borbeno operativne sajber snage.

Da bi se umanjile pretnje i izazovi sajberbezbednosti i izbegao „sajber Parl Harbur", vlada Indije preuzela je sve nadležnosti u oblasti sajberbezbednosti i poziva civilni/javni i privatni sektor da se maksimalno angažuju u tom domenu.[14]

Položaj Međunarodne telekomunikacione unije u odnosu na pokrenutu reformu Interneta i novi poredak u sajberprostoru

Pozivi Sjedinjenih Država na reformu Interneta na Londonskoj konferenciji 2011. godine i Konferencije Međunarodne telekomunikacione unije u Dubaiju 2012. godine pokrenuli su pitanje novog regulisanja sajberprostora i upravljanja Internetom i, što je značajno, izneli su na videlo fundamentalne razlike u projekcijama budućnosti Interneta. Ispoljene razlike stavljaju po strani ili čine bespredmetnim skoro sve prethodne aktivnosti i dokumente u domenu regulisanja sajberprostora (od samita u Ženevi 2003., Tunisa 2005. do Dubaija 2012. godine). Prethodno utvrđena agenda predviđa dalje konsultacije o regulisanju sajberprostora 13-17. maja 2013. u Ženevi.

Na početnom samitu u Ženevi 2003. godine usvojena je Deklaracija principa (Declaration of Principles) i Akcioni plan (Plan of Action). U Tunisu 2005. godine usvojena je Agenda za informativno društvo (Agenda for Information Society). Na samitu u Dubaiju 2012. godine predložena je Deklaracija koju je podržao veliki broj zemalja, ali koja je kategorički odbijena od strane Sjedinjenih Država i saveznika. Sjedinjene Države i saveznici promovišu „globalni konsenzus", „globalni koordinirani odgovor" za otvoren i siguran sajberprostor. Time je pitanje regulative sajberprostora Interneta u upravljanja ostalo je više nego otvoreno.

---

[14] Rahul Bhonsle, *India Cyber Security: Need For More Robust Approach – Analysis*, hhtp://www.euroasiareview.com/18102012-india-cyber-security-need-for-more-robust-approach-analysis/, Internet: 06.01.2013.

Osim navedenih dokumenata i aktivnosti postoji niz regionalnih dokumenata posebno na evropskom kontinentu.

Rešavanje pitanja regulative, upravljanja i budućnosti sajberprostora odrediće više faktora: kontinuirani tehnološki razvoj, korisnici Interneta i veliki akteri. Kategoričan stav Sjedinjenih Država i saveznika isključio je Međunarodnu telekomunikacionu uniju iz sajberprostora u domenu nadležnosti upravljanja. *De facto*, ITU su isključili i drugi veliki akteri: Rusija, Kina..., koji se zalažu za državni suverenitet sajberprostora.

Sajberbezbednost u akcionom i pojmovnom određenju

Na svetskom samitu o Informativnom društvu (Ženeva 2003 – Tunis 2005) razrađena je i usvojena Deklaracija o principima (Declaration of Principles) budućnosti Informativnog društva i globalnim izazovima 21. veka. U Deklaraciji o principima jedan od najvažnijih komponenti predstavlja bezbednost Interneta odnosno sajberprostora. Bezbednost i poverenju u informacije i mrežu su fundamenti zaštite autentičnosti, privatnosti i konzumenata. U Deklaraciji se navodi globalna kultura kao najopštiji potencijal bezbednosti sajberprostora:

1. Globalnu kuturu neophodno je promovisati, razvijati i implementirati u saradnji sa glavnim nosiocima i međunarodnim ekspertskim telima.
2. Potrebno je promovisati, razvijati i osigurati univerzalni i nediskriminatorski pristup informacijama i komunikacionim tehnologijama za sve.
3. Delovati preko Ujedinjenih Nacija u sprečavanju upotrebe tehnoloških potencijala za svrhe suprotne ciljevima održanja međunarodne stabilnosti i bezbednosti odnosno elemenata koji mogu naneti štetu bezbednosti država.
4. Signifikantan i rastući problem predstavljaju neželjene email poruke (spam) za korisnike mreže i Internet u celini. Neželjene poruke (spam) trebaju se tretirati na odgovarajućim nacionalnim i međunarodnim nivoima.[15]

Deklaracija o principima dopunjena je Opštom deklaracijom o sajberbezbednosti i klimatskim promenam (ITU Secretary-General's Declaration on Cybersecurity and Climate Change) Međunaarodne telekomunikacione unije u Ženevi 2008. Godine. Naglasak se stavlja na međunarodnu kooperativnost u suzbijanju i sprečavanju pretnji sajberprostoru. Deklaracija predlaže:

a) Uspostavljanje Međunarodnog multilateralnog partnerstva protiv sajberpretnji (International Multilateral partnership Against Cyber-Threats)
b) Uspostavljanje Globalne sajberbezbednosne agende (Global Cybersecutity Agenda) koju je izradila Grupa eksperata visokog nivoa (High Level Experts Group – HLEG) polazeći od procene da je sajberbezbednost jedan od najvažnijih izazova našeg vremena.[16]

Opšte određenje sajberbezbednosti usmereno je na poverenje u tehnologije i sisteme u kontekstu sajberbezbednosti. Ali u detaljnijem određenju prisutna su, kao što ukazuju

[15] Summit on the Information Society, Geneva 2003/Declaration of Principles, http://www.itu.int/docs/geneva/official/dop.html/World, Internet: 20. 01. 2013.
[16] Level Segment (HLS) of Council 2008, u: ITU Secretary-General's Declaration on Cybersecurity and Climate Change, Geneva 12-13 November 2008. http://www.itu.int/C2008/hls/statements/closing/sg-declaration.html/High; Internet: 20.01.2013.

stanovišta velikih aktera, različiti do suprostavljeni pristupi i stanovišta i tumačenja. Različitosti potiču iz različitih vrednosni, državnih interesa, ideologija i različitih očekivanja od daljeg tehnološkog razvoja.

Međunarodna telekomunikaciona unija pokušava da osigura sajberbezbednost putem tehnološke standardizacije i zakonomernosti zaštite sajberprostora. Od pojave prvog virusa pre dve i po decenije do malignog crva „Moris" (Morris) 2011. godine ustanovljeno je preko 70 miliona tehnoloških pretnji. Druge pretnje sajberbezbednosti sa stanovišta Međunarodne telekomunikacione unije jesu zakonomerne prirode.Zakonomerne pretnje prouzrokovane su različitim regulativima država u okviru nacionalnih kaznenih mera, koje često ne idu u korak s vremenom ili su neusklađene sa globalnim trendovima. Kao primeri za to navode se softver piraterija, diseminacija dečje pornografije, finansijske prevare. Ipak, prema Međunarodnoj telekomunikacionoj uniji, „zakoni nisu jedini ili najbrži odgovor na sajbernapade".[17] Tehnička rešenja mogu biti dopunjena standardima koji postižu interoperativnost i konformitet za sigurnosno merenje. Sektor za standardizaciju Međunarodne telekomunikacione unije izradio je i objavio oko 300 standarda za sajberbezbednost.[18]

Pored Međunarodne telekomunikacione unije koja pretenduje da putem standardizacije osigura sajberbezbednost, pojavljuju se Sjedinjene Države sa sopstvenim konceptom sajberbezbednosti. Koncept Sjedinjenih Država, uz podršku saveznika, zasnovan je na globalnoj transnacionalnoj bezbednosti. Mnoge druge zemlje stavljaju naglasak na državni suverenitet sajberprostora uključujući i sajberbezbednost iako tehnološki razvoj ide u suprotnom pravcu odnosno prema globalizaciji i transnacionalizaciji sajberprostora i sajberbezbednosti.

Nacionalna inicijativa za obrazovanje u sajberbezbednosti Sjedinjenih Država (NICE – National initiative For Cybersecurity Education) izradila je detaljan akcioni i obrazovni program za sajberbezbednost pod nazivom „21st Century Cybersecurity Workforce Framework". To je najpotpuniji profesionalni program obuke i profesionalne delatnosti u domenu sajberbezbednosti. Program ima sedam oblasti sa detaljno razrađenim obrazovnim metodama, ciljevima i poljima profesionalne delatnosti i nosi naslov „Karijera u domenu sajberbezbednosti" (Cybersecurity Career Field). Zbog obimnosti programa i detaljne razrade ovde se prikazuje samo okvir „Karijere" u domenu sajberbezbednosti: „Profesionalci sajberbezbednosti obavljaju aktivnosti koje uključuju „...strategiju, politiku i standarde koji se odnose na bezbednost i operacije u sajberprostoru, i obuhvataju puni obim redukcije pretnji, redukcije ranjivosti, zastrašivanja, međunarodni angažman, odgovor na incidente, elasticitet i povraćaj političkog delovanja uključujući pouzdanost informacija i aktivnosti, sprovođenje i primenu zakona, diplomatiju, vojsku i sofisticirane zadatke koji se odnose na bezbednost i stabilnost globalne informacione i komunikacione infrastrukture".[19]

Stanovište i koncept Sjedinjenih Država u celini podržan je od strane saveznika kao koncept globalne sajberbezbednosti. Ostale zemlje pre svih veliki akteri okrenuti su se sopstvenim bezbednosnim koncepcijama i aktivnostima.

[17] WCIT BACKGROUND BRIEF 6, WCIT 2012, Dubai 3-14 December; www.itu.int/org/csd/cybersecutity/gca; Internet: 20.01.2013.

[18] Isto.
[19] Vidi: *National Initiative For Cybersecurity Education*; Cyberspace Policy Review, May 2009, Nice; p. 8.

Zaključak

U toku je preispitivanje Interneta kao novoosvojenog prostora – sajberprostora. Sajberprostor je postao paralelni prostor delovanja u odnosu na fizički – geografsko-administrativni prostor država. Tehnološki napredak razvio je Internet u multilateralni potencijal velikih razmera. Internet se razvio iz prvobitne informaciono-komunikacione mreže u mnoge druge oblasti ljudske delatnosti.

Preispitivanje uloge i funkcija Interneta pokreću dva osnovna faktora:

a) Tehnološki napredak kombinovan sa korisničkim veštinama doveo je do opšte globalne povazanosti individua, grupa, naroda i država u pozitivnom i negativnom smislu. On je razvio potencijale koji predstavljaju prosperitet ali i pretnju slobodi i otvorenosti Interneta. Pretnje predstavljaju pre svega potencijali sajberkriminala, sajbernapada, blokada i prodora u arkanus prostore političke i vojne prirode država
b) „Arapsko proleće“ demonstriralo je potencijale Interneta u rušenju društvenih sistema država. Ono je pokazalo moć digitalnih tehnologija nad najčvršćim diktatorskim režimima kao i sposobnost Interneta da u manjoj, većoj ili najvećoj meri – zavisno od stanja u pojedinim društvenim sistemima – utiče na političke i društvene tokove nezavaisno od volje centara političke moći.

To su ključni razlozi u članku izloženog dualnog pristupa o budućoj ulozi sajberprostora - Interneta. Dualni pristup ogleda se u težnjama da se sajberprostor - Internet podeli i pređe u suverenitet država na jednoj ili da Internet ostane slobodna planetarno-transnacionalna mreža na drugoj strani

Stručni rad UDK 343.9.02(497.16)

Dipl. pravnik Momčilo Sekulić, Podgorica[1]
Dipl. Politikolog Goran Milićević, Leposavić[2]

Sistem nacionalne bezbednosti Crne Gore u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije

Apstrakat: Poznato je da sprega organizovanog kriminala sa korupcijom, pranjem novca, terorizmom i drugim posebno teškim krivičnim delima predstavlja jedan od društveno najopasnijih fenomena, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom planu. U kontekstu opredeljenja Crne Gore da preduzme sve neophodne aktivnosti kako bi ispunila uslove za planiranu integraciju u evropske, evroatlantske i druge međunarodne bezbednosne strukture, ključna pitanja postaju sredstva i snage koje se takvoj sprezi mogu efikasno suprotstaviti. To je ujedno i osnov za normativno prilagođavanje i dalji razvoj sistema nacionalne bezbednosti, koga sačinjavaju tela političke (civilne) koordinacije i kontrole (Skupština, Predsednik Republike i Vlada Crne Gore, te Savet za odbranu i bezbednost), Agencija za nacionalnu bezbednost, vojne obaveštajno-bezbednosne službe, policija, tužilaštvo, sudovi i druge institucije i organi.

Ključne reči: Crna Gora, sistem nacionalne bezbednosti, organizovani kriminal, korupcija, sprečavanje i suzbijanje

Uvod

Strukturu sistema nacionalne bezbednosti Crne Gore u širem smislu čine institucije i organi koji upravljaju, planiraju, organizuju, usklađuju i ostvaruju mere i aktivnosti u sistemu bezbednosti. Kao osnovni elementi ovako shvaćenog sistema nacionalne bezbednosti definisani su: tela političke (civilne) koordinacije i kontrole (Skupština, Predsednik Republike i Vlada Crne Gore, Savet za odbranu i bezbednost), snage bezbednosti (vojska i policija), snage za delovanje u vanrednim situacijama, Agencija za nacionalnu bezbednost, tužilaštvo i sudovi.

Aktuelni sistem nacionalne bezbednosti Crne Gore baziran je na Strategiji nacionalne bezbednosti Crne Gore, usvojenoj 27. novembra 2008. godine, dok je prethodni dokument Strategije nacionalne bezbednosti bio usvojen 20. juna 2006. godine - neposredno po proglašenju nezavisnosti Crne Gore. U kontekstu, opredeljenje Crne Gore da preduzme sve neophodne aktivnosti kako bi ispunila uslove za njenu integraciju u evropske, evroatlantske i druge međunarodne bezbednosne strukture, dokument Strategija nacionalne bezbednosti predstavlja osnovu za suštinsku reformu sektora nacionalne bezbednosti, kao i za normativno prilagođavanje i dalji razvoj sistema nacionalne bezbednosti.[3]

[1] Momčilo Sekulić, samostalni advokat iz Podgorice
[2] Goran Milićević, direktor Doma kulture u Leposaviću
[3] Savić Andreja; Mašulović Ivan, *Sistem nacionalne bezbjednosti*, Bar, 2009, str.185-191

Što se tiče prevencije korupcije, u Crnoj Gori postoje i druge specijalizovane institucije i organi, uključujući Upravu za sprečavanje pranja novca; Upravu za javne nabavke, i dr. Takođe je Skupština Crne Gore osnovala 2004. godine posebnu Komisiju za utvrđivanje konflikta interesa. Osnivanje navedenih organa i tela pratila je i odgovarajuća nova zakonska regulativa, koja se stalno menja i dopunjava, u smislu da poveća nivo standarda koje treba primenjivati.

Tela političke (civilne) koordinacije i kontrole

Upravljanje sistemom nacionalne bezbednosti ostvaruju politička (civilna) tela za koordinaciju i kontrolu, i to: Skupština Crne Gore (unutar koje funkciniše poseban Odbor za bezbednost i odbranu), Predsednik Crne Gore, Vlada Crne Gore i Savet za odbranu i bezbednost (čine ga po funkciji predsednici Republike, Skupštine i Vlade Crne Gore).

Skupština Crne Gore, između ostalog: donosi zakone; donosi Strategiju nacionalne bezbednosti i Strategiju odbrane; proglašava ratno i vanredno stanje; odlučuje o upotrebi snaga u međunarodnim misijama, vrši nadzor nad Vojskom i bezbednosnim službama. Ona je odgovorna za obezbeđenje zakonskih pretpostavki za funkcionisanje sektora bezbednosti i odbrane. S tim u vezi treba naglasiti da se nadležnost, ovlašćenja i postupanje svih institucija i organa Republike Crne Gore koji učestvuju u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije uređuje kroz više zakona, među kojima su:

- Krivični zakonik (”Službeni list RCG“, br. 70/03 i 47/06, ”Službeni list CG“, br. 40/08 i 25/10);
- Zakonik o krivičnom postupku (”Službeni list CG“, br. 57/09 i 49/10);
- Zakon o državnom tužilaštvu (”Službeni list RCG“, br. 69/03 i 40/08);
- Zakon o sudovima (”Službeni list RCG“, br. 5/02, 49/04 i ”Službeni list CG“, br. 22/08);
- Zakon o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorizma (”Službeni list CG“, br. 14/07 i 4/08);
- Zakon o policiji (”Službeni list RCG“, br. 28/05 i ”Službeni list CG“, br. 88/09);
- Zakon o Agenciji za nacionalnu bezbjednost (”Službeni list RCG“, br. 28/05 i 86/09);
- Zakon o parlamentarnom nadzoru u oblasti bezbjednosti i odbrane (”Službeni list CG“, br. 80/10);
- Zakon o odbrani (”Službeni list RCG“, br. 47/07, ”Službeni list Crne Gore“, br. 86/09 i 88/09);
- Zakon o graničnoj kontroli (”Službeni list CG“, br. 72/09);
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (”Službeni list CG“, br. 79/08 i 70/09);
- Zakon o tajnosti podataka (”Službeni list CG“, br. 14/08 i 76/09), i dr.

Skupština Crne Gore vrši i parlamentarni nadzor rada Agencije za nacionalnu bezbednost (ANB), preko nadležnog radnog tela – Odbora za bezbednost i odbranu, kome ANB podnosi godišnji izveštaj o radu. Skupština Crne Gore je krajem 2010. godine donela i Zakon o parlamentarnom nadzoru u oblasti bezbednosti i odbrane, kojim je ova oblast prvi put zakonski uređena, a nadležnom telu - Odboru za bezbednost i odbranu - data su i ovlašćenja za vršenje konsultativnih saslušanja, kontrolnih saslušanja i parlamentarnih istraga.

Savet za odbranu i bezbednost, između ostalog: donosi odluke o komandovanju Vojskom Crne Gore; analizira i ocjenjuje bezbednosnu situaciju u Crnoj Gori i donosi odluke za

preduzimanje odgovarajućih mjera; predlaže Skupštini proglašenje ratnog i vanrednog stanja; predlaže upotrebu Vojske u međunarodnim snagama.

Predsednik Crne Gore predsedava Savetom za odbranu i bezbednost, komanduje Vojskom (na osnovu odluka pomenutog Saveta) i odlučuje o njenoj upotrebi, u skladu sa zakonom.

Vlada Crne Gore vodi nacionalnu bezbednosnu politiku: predlaganjem Strategije nacionalne bezbednosti i Strategije odbrane, kao i zakona iz ove oblasti; realizacijom Strategije nacionalne bezbednosti; praćenjem stanja nacionalne bezbednosti; eventualnim donošenjem uredbi sa zakonskom snagom za vreme vanrednog ili ratnog stanja (ako Skupština nije u mogućnosti da se sastane); utvrđivanjem organizacije rada organa državne uprave u slučaju vanrednog ili ratnog stanja; obezbeđivanjem materijalnih i finansijskih sredstava za potrebe sistema nacionalne bezbednosti i potrebnog nivoa operativne i borbene sposobnosti snaga bezbednosti; zaključivanjem i staranjem o sprovođenju međunarodnih ugovora i sporazuma iz oblasti nacionalne bezbednosti i kompatibilnosti nacionalnih zakona s međunarodnim dokumentima.

Posebno treba napomenuti da je Vlada Republike Crne Gore sredinom 2005. godine usvojila Program borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, a potom i Akcioni plan za sprovođenje pomenutog Programa. Ovim dokumentima utvrđene su konkretne mere i aktivnosti resornih ministarstava, organa uprave i institucija nadležnih za sprečavanje i suzbijanje korupcije i organizovanog kriminala. Takođe, utvrđeni su i ciljevi, rokovi, tj. dinamika izvršenja obaveza, indikatori za merenje uspeha i mogući faktori rizika.

Polazeći od toga, Vlada Republike Crne Gore je 15. februara 2007. godine donela Odluku o formiranju Nacionalne komisije za praćenje implementacije Akcionog plana za sprovođenje programa borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala ("Službeni list CG", br 15/07), imenovala predsednika, podpredsednika, sekretara i sastav nacionalne Komisije, i utvrdila delokrug njenog rada. U organizaciji Kabineta podpredsednika za evropske integracije, koji je predsedavajući Nacionalne komisije, održano je više pripremnih sastanaka, sa predstavnicima Uprave policije i Uprave za antikorupcijsku inicijativu, kojom prilikom su sačinjeni predlozi svih neophodnih dokumenata za konstutivnu sednicu Nacionalne komisije.

Sprovođenjem Akcionog plana uvažavaju se i prioriteti iz odluke Saveta EU o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu (24. 01. 2006 i 22. 01. 2007. godine), Konvenciji UN o transnacionalnom organizovanom kriminalu (Palermo, UNTOK konvencija) i proisteklih iz zahteva inplementacije Konvencije UN protiv korupcije (stupila na snagu 19. 01. 2006. godine), Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i drugih obaveza koje proističu iz članstva Crne Gore u međunarodnim organizacijama i institucijama.

Agencija za nacionalnu bezbednost (ANB)

Agencija za nacionalnu bezbednost je pravni sukcesor Službe državne bezbednosti MUP-a Republike Crne Gore, i predstavlja autonomno-centralnu obavještajno-bezbednosnu ustanovu, koja nema policijska ovlašćenja, osim onih koja propisuje Zakon[4]. Kao deo

[4] Lučić Milo, "Transformacija bezbjednosno-obavještajnih sistema bivših jugoslovenskih republika",

integrisanog sistema bezbednosti, ANB u saradnji sa državnim organima, ministarstvima i organima uprave, u skladu sa bezbednosnim standardima, a na osnovu Ustava i Zakona, vrši poslove koji se odnose na zaštitu Ustavom utvrđenog poretka, bezbednost i teritorijalni integritet Crne Gore, Ustavom utvrđena ljudska prava i slobode, kao i druge poslove od interesa za nacionalnu bezbednost Crne Gore.

Odgovornosti Agencije za nacionalnu bezbjednost u borbi protiv organizovanog kriminala, visoke korupcije i terorizma proističu iz samih zakonskih nadležnosti Agencije, koje uključuju i prikupljanje podataka i informacija od neposrednog značaja za nacionalnu bezbednost, prikupljanje podataka o potencijalnim opasnostima, planovima ili namerama organizacija, grupa i pojedinaca usmerenim protiv teritorijalnog integriteta, bezbednosti i Ustavom utvrđenog poretka, te prikupljanje podataka i informacija o delatnosti organizacija, grupa i pojedinaca usmerenoj na vršenje unutrašnjeg i međunarodnog terorizma i organizovanog kriminala.

U funkcionalnom smislu ANB je podređena Vladi, a kontrolu zakonitosti njenog rada vrši Skupština. Direktora Agencije za nacionalnu bezbednost imenuje i razriješava Vlada, uz pribavljeno mišljenje Skupštine. Direktor ne sme biti član ni jedne političke stranke, niti aktivno učestvovati u političkom životu. Za ostale službenike ANB Zakon predviđa obavezu da poslove i zadatke koji su im povereni izvršavaju u skladu sa zakonom, drugim propisom i opštim aktom, pri čemu ni oni ne mogu biti članovi političkih stranaka.

U zakonsku nadležnost ANB, između ostalog, spada: prikupljanje podataka i informacija o potencijalnim opasnostima, planovima ili namerama organizacija, grupa i pojedinaca usmerenim protiv teritorijalnog integriteta, bezbednosti i Ustavom utvrđenog poretka; prikupljanje podataka od neposrednog značaja za nacionalnu bezbednost; prikupljanje podataka i informacija o delatnosti organizacija, grupa i pojedinaca usmerenoj na vršenje unutrašnjeg i međunarodnog terorizma i organizovanog kriminala; prikupljanje podataka i informacija o najtežim oblicima krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava; bezbednosna i kontraobaveštajna zaštita Skupštine, Vlade i predsednika Crne Gore, drugih državnih organa, ministarstava i organa uprave; obezbeđenje štićenih lica, objekata i prostora, i dr.

U obavljanju poslova iz svog zakonskog djelokruga, ANB je ovlašćena da tajno prikuplja podatke primenom specifičnih sredstava i metoda, uključujući uspostavljanje saradnje sa domaćim i stranim državljanima, tajno praćenje, opserviranje i dokumentovanje, te nadzor nad poštanskim pošiljkama i drugim sredstvima komunikacija[5].

S obzirom da se primenom nadzora nad sredstvima komunikacije privremeno ograničavaju Ustavom i zakonom utvrđena ljudska prava i slobode, svaki pojedinačni slučaj nadzora na obrazloženi pisani predlog direktora ANB se odobrava odlukom predsednika Vrhovnog suda Crne Gore, i to u slučajevima kada postoje osnovi sumnje da je ugrožena nacionalna

---

Crnogorska revija za krivično pravo i kriminalnu politiku, br.1, Budva, 2009, str. 232.

[5] U skupštinsku proceduru je u tokom 2011. godine ušao Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o Agenciji za nacionalnu bezbednost, u kome Vlada Crne Gore, pored ostalog, predlaže proširenja ovlašćenja ANB u slučajevima postojanja osnovane sumnje o pripremama atentata na javne funkcionere, te odavanja podataka i dokumenata koji sadrže državnu tajnu (tajni nadzor unutrašnjosti objekata po odobrenju predsjednika Vrhovnog suda, obaveza operatora elektronskih komunikacija i poštanskih operatora da službenicima ANB omoguće pristup povjerljivim podacima), kao i da se službenicima ANB koji obavljaju poslove kontraobavještajne i bezbednosne zaštite, da pravo nošenja službenog oružja.

bezbednost: pripremama za oružani napad na Crnu Goru; tajnim aktivnostima usmerenim protiv teritorijalnog integriteta Crne Gore; tajnim aktivnostima, planiranjem i vršenjem priprema za izvodjenje unutrašnjih i međunarodnih terorističkih akcija i drugih nasilnih akcija protiv državnih organa i nosilaca javnih funkcija u Crnoj Gori ili inostranstvu; dostavljanjem podataka i dokumenata koji sadrže državnu tajnu neovlašćenom licu iz inostranstva ili u inostranstvu; obavještajno-subverzivnom delatnošću pojedinaca, grupa i organizacija u korist drugih država; te organizovanom kriminalnom aktivnošću.

ANB je dužna da građanina, na njegov pisani zahtjev, obavijesti da li su preduzimane mere prikupljanja podataka o njemu i da li ANB vodi evidenciju njegovih ličnih podataka i da mu, na njegov pisani zahtjev, stavi na uvid dokumenta o prikupljenim podacima. Agencija nije dužna da postupi u skladu sa ovom odredbom ako bi obaveštenje dovelo u opasnost izvršenje poslova ANB ili bi moglo dovesti do ugrožavanja bezbednosti drugog lica.

Što se tiče kontrole rada, Zakon o Agenciji za nacionalnu bezbjednost predviđa dva njena oblika: unutrašnju i parlamentarnu kontrolu. Unutrašnja kontrola se odnosi na: zaštitu podataka; efikasnost realizacije programa i planova rada; primenu i prekoračenje ovlašćenja; finansijsko poslovanje i efikasnost izvršenja drugih poslova i zadataka iz nadležnosti ANB. Unutrašnja kontrola je povjerena generalnom inspektoru, koga postavlja i razriješava Vlada na period od pet godina, sa mogućnošću reizbora. O nalazima kontrole generalni inspektor ima obavezu da podnosi izvještaje direktoru Agencije, kao i da daje preporuke i određuje rok za otklanjanje uočenih nepravilnosti. Pored direktora ANB, generalni inspektor ima obavezu da izveštaj o kontroli podnese i Vladi Crne Gore.

Na zahtjev Odbora za bezbednost i odbranu, ANB podnosi i posebne izvještaje o pojedinim poslovima iz svog delokruga. Agencija je dužna da, na zahtijev tog radnog tela, dozvoli uvid u postupak nadzora nad poštanskim pošiljkama i drugim sredstvima komunikacije, ukoliko se time ne ugrožava nacionalna bezbednost zemlje. Članovi Odbora i lica koja učestvuju u njegovom radu dužni su da štite poverljive informacije do kojih dođu u radu tog tela zbog čega, nakon izbora, potpisuju izjavu o obavezi čuvanja državne, službene, poslovne i vojne tajne. Dužnost čuvanja poverljivih informacija ih obavezuje i nakon prestanka članstva u nadležnom radnom tijelu. Najzad, sednice Odbora za bezbednost i odbranu su zatvorene za javnost, a predsednik Odbora obaveštava javnost o radu saglasno zaključcima tog tela.

U svom radu, ANB primenjuje sve savremene obaveštajne metode i sredstva u cilju prikupljanja obaveštajnih podataka i vršenja drugih poslova i zadataka iz svoje nadležnosti, uključujući suzbijanje organizovanog kriminala i korupcije, te prevenciju i sprečavanje terorizma. S tim u vezi, Agencija može od građana, uz njihov prethodni pristanak, da traži obaveštenja, podatke i stručnu pomoć od značaja za obavljanje poslova nacionalne bezbednosti. ANB je ovlašćena i za primenu tajnih obaveštajnih metoda i sredstva, odnosno tajno prikupljanje obaveštajnih informacija i podataka od značaja za nacionalnu bezbednost, uključujući saradnju sa domaćim i stranim državljanima, (agenturni metod), praćenje i osmatranje, uz korišćenje tehničkih sredstava za dokumentovanje, te kupovinu dokumenata i predmeta (tajni planovi, izveštaji, skice i drugi dokumenti i predmeti).[6]

Što se tiče primene agenturnog metoda delovanja, ANB ima zakonska ovlašćenja da na principima dobrovoljnosti i tajnosti, u saradnji sa domaćim i stanim državljanima prikuplja obaveštajne informacije i podatke, pri čemu ima pravo da izda svom operativnom radniku

[6] Detaljnije videti: Mašulović Ivan, „ANB i terorizam“, *Perjanik*, br. 11, Danilovgrad 2006.

zvanični dokument ili oznaku u cilju prikrivanja njegovog stvarnog identiteta i identiteta lica sa kojim je uspostavljena tajna saradnja. Uz agenturni metod, ANB je ovlašćena da sprovodi i mere tajnog praćenja i osmatranja, na osnovu posebne odluke direktora Agencije.[7] Takođe, Zakonom o agenciji za nacionalnu bezbjednost propisani su uslovi i postupak davanja određenih obaveštenja i podataka ANB policiji i drugim nadležnim organima, a koji se odnose na poslove iz njihovog delokruga.

Odredbama istog Zakona predviđeno je da "nadzor nad poštanskim pošiljkama i drugim sredstvima komunikacije, na obrazloženi pisani predlog direktora Agencije za nacionalnu bezbednost, za svaki pojedinačni slučaj odobrava, odlukom, predsednik Vrhovnog suda Crne Gore, ako postoje osnovi sumnje da je ugrožena nacionalna bezbednost...tajnim aktivnostima, planiranjem i vršenjem priprema za izvođenje unutrašnjih i međunarodnih terorističkih akcija i drugih nasilnih akcija protiv državnih organa i nosilaca javnih funkcija u Crni Gori ili inostranstvu".

Najzad, shodno obavezama koje proističu iz Akcionog plana za prevenciju i suzbijanje terorizma, pranja novca i finansiranja terorizma, a u cilju unapređenja kadrovskih, administrativnih i materijalno-tehničkih kapaciteta, Agencija za nacionalnu bezbednost je izradila, a Vlada Crne Gore u novembru 2011. godine utvrdila novi Pravilnik o organizaciji i sistematizaciji.[8]

Vojne obaveštajno-bezbednosne službe

Bezbednosni i obaveštajni poslovi u oblasti odbrane se organizuju u okviru Odeljenja za vojno bezbednosne poslove i Vojne obaveštajne službe, kao organizacionih jedinica Ministarstva odbrane, Odeljenja za obaveštano-izviđačke poslove (J-2), kao organizacione jedinice Generalštaba Vojske Crne Gore (VCG).

Odeljenje za vojno bezbednosne poslove obavlja poslove i zadatke koji se odnose na: prikupljanje podataka o krivičnim delima sa elementima organizovanog kriminala usmerenim protiv Ministarstva i Vojske ili kada se kao učinioci ovih djela pojavljuju zaposleni u Ministarstvu i lica na službi u Vojsci; bezbednosnu zaštitu Ministarstva, Vojske, Direkcije za zaštitu tajnih podataka i objekata i prostora koje koriste Ministarstvo i Vojska; bezbednosnu zaštitu ministra, načelnika Generalštaba i rukovodećih lica u Ministarstvu; vršenje bezbedonosnih provera za prijem na rad, školovanje i raspoređivanje na određene poslove, odnosno dužnosti u Ministarstvu i Vojsci; stručno usmjeravanje Vojne policije.

Odeljenje za vojno bezbednosne poslove je ovlašćeno da na području Crne Gore prikuplja i evidentira podatke na način propisan Zakonom o odbrani, korišćenjem javno dostupnih izvora i komunikacijom sa garđanima, koja se vrši po principu dobrovoljnosti. Ti podaci se mogu koristiti isključivo u svrhu radi koje su prilupljeni. Odeljenje takođe vodi zbirke podataka i evidencije koje se odnose na pitanja iz delokruga rada. Način vršenja tih poslova, kao i vrste evidencija, bliže se uređuju podzakonskim propisom ministarstva, uz saglasnost Vlade.

[7] Uporedi: Bajagić Mladen, *Špijunaža u XXI veku: Savremeni obaveštajno-bezbednosni sistemi*, Book&Marso, Beograd, 2008., str. 375-376.

[8] *Drugi izvještaj o sprovođenju Strategije za prevenciju i suzbijanje terorizma, pranja novca i finansiranja terorizma za period 2010-2014. godine*, Podgorica, 2011, str. 2.

Obaveštajni poslovi u Vojsci Crne Gore se planiraju i koordiniraju iz Generalštaba VCG. Za te poslove, koji uključuju prikupljanje, analiziranje, procenjivanje i dostavljanje obaveštajnih informacija i podataka vojnog, vojno-političkog, vojno-ekonomskog ili naučno-tehnološkog karaktera o potencijalnim i realnim opasnostima, aktivnostima, planovima ili namerama stranih država i njihovih oružanih snaga, međunarodnih i stranih organizacija, grupa i pojedinaca, usmerenih protiv Vojske Crne Gore, suvereniteta, teritorijalnog integriteta i odbrane zemlje, zaduženo je *Odjeljenje za obavještajno-izviđačke poslove (J-2).*

Posebno treba napomenuti da je članom 40. Zakona o odbrani bilo utvrđeno je da se obaveštajni i kontraobaveštajni poslovi u oblasti odbrane organizuju u okviru ANB i vrše na način propisan Zakonom o agenciji za nacionalnu bezbednost i podzakonskim aktima za njegovo sprovođenje. S tim u vezi, direktor ANB je bio u obavezi da analitički obrađene podatke koji se odnose na odbranu, u vidu izveštaja i situacionih procjena, dostavlja ministru odbrane. Pomenuti izveštaji i procene su se dostavljali i načelniku Generalštaba Vojske Crne Gore, ukliko bi sadržali podatke koji se odnose na Vojsku.

Međutim stupanjem na pravnu snagu izmena i dopuna Zakona o odbrani od 27. 02. 2012. godine, zvanično je formirana *Vojna obaveštajna služba* u okviru Ministarstva odbrane Crne Gore. Po oficijelnom obrazloženju, formiranje vojne obaveštajne službe deo je nastavka evroatlantskih integracija i stvaranja uslova za efikasno obavljanje odgovarajućih misija i zadataka, odnosno njime će se obezbediti pravni okvir za razvijanje vojnoobaveštajnih, kontraobaveštajnih i bezbednosnih sposobnosti u Ministarstvu odbrane i VCG. Smatra se da će nova zakonska rešenja, usklađena sa savezničkim standardima, otvoriti mogućnost za razmenu prikupljenih vojno-obaveštajnih informacija i podataka sa partnerskim oružanim snagama, što je posebno značajno zbog učešća jedinica VCG u mirovnim misijama u inostranstvu.

Policija Crne Gore

Dokumentom Strategije nacionalne bezbjednosti se utvrđuje da Policija obezbjeđuje opštu, ličnu i imovinsku sigurnost i zaštitu građana. Kao takva, Policija je nosilac unutrašnje bezbednosti i obavlja poslove koji se odnose na sprečavanje i suzbijanje organizovanog i svih drugih oblika kriminala, zaštitu ljudskih prava, nadzor i kontrolu državne granice, obezbeđivanje javnog reda i mira, bezbednost građana i bezbednost saobraćaja i pomaže civilnim vlastima prilikom prirodnih ili veštački izazvanih katastrofa. Policija je i nosilac borbe protiv terorizma, proliferacije oružja za masovno uništavanje, korupcije i proizvodnje i stavljanje u promet opojnih droga.

Policijski poslovi u Crnoj Gori se vrše u organizacionim jedinicama Uprave policije, osnovane Zakonom o policiji i Uredbom o izmenama i dopunama Uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave, koju je Vlada Crne Gore donela 19. 10. 2005. godine. Prema tom aktu, Uprava policije je uspostavljena kao samostalni organ državne uprave. U sedištu Uprave policije su uspostavljene sledeće organizacione jedinice: Kabinet direktora, Sektor kriminalističke policije, Sektor granične policije, Sektor policije opšte nadležnosti, Sektor za obezbeđenje ličnosti i objekata, Sektor za ljudske resurse, pravna pitanja, telekomunikacione i informacione sisteme, Operativno komunikacioni centar, Odeljenje za unutrašnju kontrolu i primenu ovlašćenja, Specijalna antiteroristička jedinica, Posebna jedinica policije, Odjeljenje

za međunarodnu policijsku saradnju i evropske integracije i Odeljenje za planiranje, razvoj i analitiku. U okviru Sektora kriminalističke policije formiran je posebni Odsek za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije, kao i Jedinica za zaštitu svedoka.

Pravilnikom o organizaciji i sistematizaciji Uprave policije, koji je stupio na snagu u januaru 2007. godine, izmenjena je teritorijalna organizacija crnogorske policije, tako što su umesto dotadašnjih Centara i Odjeljenja bezbjednosti uspostavljene Područne jedinice (Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Herceg-Novi, Nikšić, Pljevlja i Podgorica) i Ispostave policije (Andrijevica, Danilovgrad, Žabljak, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Plav, Plužine, Rožaje, Tivat, Ulcinj, Cetinje i Šavnik).

U nadležnosti Policije Crne Gore je, shodno zakonskim odredbama: zaštita bezbednosti građana i Ustavom utvrđenih sloboda i prava; zaštita imovine; sprečavanje vršenja i otkrivanje krivičnih dela i prekršaja; pronalaženje i hvatanje učinilaca krivičnih dela i prekršaja i njihovo dovođenje nadležnim organima; održavanje javnog reda i mira; obezbeđivanje javnih skupova i drugih okupljanja građana; obezbeđivanje određenih ličnosti i objekata; nadzor i kontrola bezbednosti u saobraćaju; nadzor i obezbeđenje državne granice i vršenje granične kontrole; kontrola kretanja i boravka stranaca; obezbeđivanje uslova za nesmetan rad sudova, održavanje reda, zaštita lica i imovine, kao i drugi poslovi određeni zakonom.

Radom Policije Crne Gore rukovodi Direktor policije, koga imenuje i razrešava Vlada Crne Gore, na predlog ministra unutrašnjih poslova i javne uprave. Predlog za imenovanje Direktora policije Vlada dostavlja Skupštini Crne Gore, radi davanja mišljenja. Skupština, nakon rasprave u nadležnom radnom telu, daje mišljenje o predloženom kandidatu. Direktor policije ne može biti član političke stranke, niti politički delovati.

Nadzor nad celishodnošću i zakonitošću rada Uprave policije vrši Ministarstvo za unutrašnje poslove. U Ministarstvu se za potrebe Uprave policije obavljaju i zajednički, opšti, upravni, materijalno-finansijski, normativno-pravni i personalni poslovi.

Kontrola rada policije u Crnoj Gori obezbeđuje se parlamentarnom, građanskom i unutrašnjom kontrolom. Unutrašnju kontrolu policije vrši ovlašćeno službeno lice. Pod poslovima unutrašnje kontrole podrazumevaju se: kontrola zakonitosti vršenja policijskih poslova i kontrola primene ovlašćenja od strane policijskih službenika; finansijska kontrola; kontraobavještajna zaštita; druge kontrole od značaja za efikasan i zakonit rad policije. O nalazima unutrašnje kontrole podnosi se izveštaj starešini policije. Oblike i način vršenja unutrašnje kontrole propisuje Ministarstvo za unutrašnje poslove.

Međunarodna policijska saradnja je od izuzetne važnosti za Crnu Goru, s obzirom da se procenjuje da 80% njenog organizovanog kriminala ima neki međunarodni aspekt. Proglašenje državne nezavisnosti 2006. godine imalo je veliki uticaj na međunarodnu policijsku saradnju Crne Gore. Iako je crnogorska policija delovala prilično nezavisno i poslednjih godina državne zajednice sa Srbijom, novi status omogućio je Upravi policije da formalizuje svoje međunarodne aktivnosti. Svega nekoliko meseci po sticanju nezavisnosti, Crna Gora je primljena u članstvo INTERPOL-a, nakon čega je ušla u brojne međunardne aranžmane, te potpisala i ratifikovala veliki broj međunarodnih konvencija i protokola u oblasti borbe protiv organizovanog kriminala i terorizma (pored onih nasleđenih iz zajedničke države sa Srbijom). Posebno je značajno da je Crna Gora pristupila Konvenciji o

policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi (Bečka konvencija) kojom se uređuje policijska saradnja među zemljama zapadnog Balkana. Nekoliko zemalja ima u Crnoj Gori svoje policijske atašee ili ostale izaslanike za pitanja sprovođenja zakona, dok je Crna Gora poslala policijskog atašea u SECI centar (sada SELEC) u Bukureštu.[9]

Druge institucije i organi Crne Gore u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije

Uprava za antikorupcijsku inicijativu formirana je u sklopu reforme državne uprave tokom 2004. godine, kao pravni sledbenik Agencije za antikorupcijsku inicijativu, s tim što su joj nadležnosti u međuvremenu značajno proširene. Naime, Vlada Republike Crne Gore je početkom 2001. godine donela Uredbu o osnivanju Agencije za antikorupcijsku inicijativu („Službeni list RCG", br. 2/01). Agencija je po tome bila prvi specijalizovani antikorupcijski organ u Crnoj Gori, u smislu prevencije i podizanja nivoa javne svesti, te predlaganja, ratifikacije i primene međunarodnih standarda, a imala je značajnu ulogu i u izradi antikorupcijskih zakona i osnivanju drugih antikorupcijskih organa.

Prema čl. 27. Uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave od 04.09.2009. godine („Službeni list CG", br. 59/09), Uprava za antikorupcijsku inicijativu vrši poslove uprave koji se odnose na: propagandno-preventivno delovanje, kao što su podizanje nivoa javne svesti o problemu korupcije i sprovođenje istraživanja o obimu, pojavnim oblicima, uzrocima i mehanizmima nastanka korupcije; saradnju sa nadležnim organima u cilju izrade i implementacije zakonodavnih i programskih dokumenata od značaja za prevenciju i suzbijanje korupcije; saradnju sa nevladinim i privatnim sektorom u cilju suzbijanja korupcije; saradnju sa državnim organima u postupku po prijavama korupcije koje uprava dobija od građana i drugih subjekata; predlaganje Vladi zaključivanja i primene evropskih i drugih antikorupcijskih međunarodnih standarda i instrumenata; praćenje implementacije preporuka Grupe zemalja Saveta Evrope za borbu protiv korupcije (GRECO); koordinaciju aktivnosti koje proizilaze iz primene Konvencije Ujedinjenih nacija protiv korupcije, vršenje drugih poslova koji proizilaze iz članstva u Paktu stabilnosti za jugoistočnu Evropu i u drugim međunarodnim organizacijama i institucijama, kao i druge poslove koji su joj određeni u nadležnost.

Uprava za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma je samostalni organ državne uprave (finansijsko-obaveštajna služba administrativnog tipa), formiran Uredbom Vlade Republike Crne Gore od 15. decembra 2003. godine, pod nazivom Uprava za sprečavanje pranja novca. Nakon donošenja Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma 2007. godine, pomenuta služba je promenila naziv u Uprava za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma, a u nadležnost joj je stavljeno vršenje poslova u vezi otkrivanja i sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma koji se odnose na prikupljanje, analiziranje i dostavljanje nadležnim organima podataka, informacija i dokumentacije potrebnih za otkrivanje krivičnih dela, pre svega korupcije i pranja novca.

Uprava za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma ima zakonsko ovlašćenje da kod nadležnih državnih organa inicira izmene i dopune propisa koji se odnose ili su u vezi sa

[9] Stojanović Sonja, Gajić Novak, *Reforma policije u Crnoj Gori 2006-2011: Procjena i preporuke*, Misija OEBS u Crnoj Gori, Podgorica, 2012, str. 46.

sprečavanjem i otkrivanjem pranja novca i finansiranja terorizma. Pri ovom se naročita pažnja pridaje preporukama i specijalnim preporukama organizacije FATF (Financial Action Task Force),[10] kao i odgovarajućim rezolucijama Saveta bezbednosti UN. Takođe, Uprava učestvuje u obuci zaposlenih i ovlašćenih lica u nadležnim organima, organizacijama sa javnim ovlašćenjima i drugim institucijama, objavljuje spisak zemalja koje ne primenjuju standarde iz oblasti sprečavanja i otkrivanja pranja novca i finansiranja terorizma, itd.

Direkcija za zaštitu tajnih podataka, u skladu sa Zakonom o tajnosti podataka, organizuje vršenje poslova državnih organa u vezi sa razmenom tajnih podataka sa stranim državama i međunarodnim organizacijama posredstvom Centralnog registra, vrši poslove izdavanja dozvola za pristup tajnim podacima fizičkim (Personal Security Clearance) i pravnim licima (Facility Security Clearance), kao i inspekcijski nadzor nad sprovođenjem Zakona i primenom međunarodnih ugovora.[11] U skladu sa Sporazumom o bezbednosti informacija, u delu koji se tiče razmene i zaštite tajnih podataka NATO, Direkcija je označena kao NSA (National Security Authority).

Odeljenje za suzbijanje organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina Vrhovnog državnog tužilaštva Crne Gore, je specijalizovani organ krivičnog gonjenja kojim rukovodi specijalni tužilac, a koje postupa pred višim sudovima u Podgorici i u Bijelom Polju. Odeljenje rukovodi pretkrivičnim postupkom, usmerava rad Uprave policije i preduzima potrebne mere radi otkrivanja krivičnih dela iz svoje nadležnosti; zahteva sprovođenje istrage, podiže i zastupa optužnice i preduzima druge zakonom predviđene radnje i mere u cilju zaplene i oduzimanja predmeta i imovine stečene krivičnim delima.[12]

Po pitanju krivičnog gonjenja i procesuiranja, Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore i Uprava policije kontinuirano izrađuju polugodišnje analize o statističkim pokazateljima u odnosu na broj predmeta iz oblasti terorizma, uz redovno sprovođenje obuka iz oblasti finansijskih istraga. Uz analizu usklađenosti zakonodavstva sa međunarodnim standardima i konvencijama, ovo su neophodni indikatori efikasnog sprovođenja krivičnog gonjenja i procesuiranja izvršilaca, saučesnika ili lica koja su na bilo koji način povezana sa terorističkim aktivnostima.[13]

Specijalizovano odeljenje Višeg suda u Podgorici i u Bijelom Polju nadležno je za suđenje u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina. Naime, u Crnoj Gori ne postoje posebni sudovi ili posebna sudska odeljenja koja se bave samo predmetima organizovanog kriminala već su za postupanje u tim predmetima nadležni redovni sudovi koji postupaju i u ostalim predmetima. Razlika je jedino u sastavu veća u odnosu na ostala krivična dela, jer se krivična dela organizovanog kriminala u prvom stepenu

[10] Financial Action Task Force je međudržavno telo koje ima za cilj da razvija i unapređuje mere i radnje u oblasti borbe protiv pranja novca i finansiranja terorizma na nacionalnom i međunarodnom nivou. FATF predstavlja kreatora politike moji radi na stvaranju političke volje za reformu propisa i regulatornog okvira u oblasti sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma na nacionalnom nivou. FATF prati napredak koji države članice postižu u implementaciji neophodnih mera, analizira tehnike pranja novca i finansiranja terorizma i njihove protivmere, te promoviše usvajanje i implementaciju odgovarajućih mera na globalnom nivou.

[11] Videti: http://www.nsa.gov.me/organizacija

[12] Prema: http://www.tuzilastvocg.co.me

[13] *Izvještaj o sprovođenju Strategije za prevenciju i suzbijanje terorizma, pranja novca i finansiranja terorizma za period 2010-2014. godine*, Podgorica, 2011, str. 6.

sude u veću sastavljenom od troje sudija profesionalaca, a u drugom stepenu veće je sastavljeno od petorice sudija profesionalaca.[14]

Najzad, *Savet za građansku kontrolu rada policije* vrši građansku kontrolu policije. Reč je o telu koje ocenjuje primjenu policijskih ovlašćenja radi zaštite ljudskih prava i sloboda i kome se mogu obraćati građani i policijski službenici. Savet za građansku kontrolu rada policije se sastoji od pet članova koje imenuju Advokatska komora Crne Gore, Lekarska komora Crne Gore, Udruženje pravnika Crne Gore, Univerzitet Crne Gore i nevladine organizacije koje se bave ljudskim pravima. Predsednik Saveta bira se većinom glasova od ukupnog broja članova, a mandat članova Saveta traje pet godina. Predsednik Skupštine Crne Gore pokreće postupak imenovanja članova Saveta upućivanjem poziva subjektima ovlašćenim za imenovanje, a Skupština konstatuje završetak postupka imenovanja članova ovog tela. Policija je dužna da, na zahtev Savjeta, pruži potrebne informacije i obaveštenja. Savet za građansku kontrolu rada policije daje ocene i preporuke koje se dostavljaju Direktoru policije, koji je dužan da o preduzetim merama obavesti Savet.

Zaključak

Suzbijanjem organizovanog kriminala i korupcije u Crnoj Gori prevashodno se bave Uprava policije, državno tužilaštvo i sudovi. Tako je u okviru Sektora kriminalističke policije formiran Odsek za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije. Za poslove suzbijanja organizovanog kriminala, ali i visoke korupcije, terorizma i drugih teških dela političkog kriminaliteta, u Vrhovnom državnom tužilaštvu obrazovano je Odeljenje za suzbijanje organizovanog kriminala kojima rukovodi Specijalni tužilac.

U sprečavanju pojava korupcije, nadležne institucije i organi Crne Gore postupaju u skladu sa Konvencijom Ujedinjenih nacija protiv korupcije, koja definiše celi set mera kako u odnosu na javni, tako i u odnosu na privatni sektor. Konvencija posebno uključuje modele preventivne politike, kao što je formiranje antikorupcijskih tela i jačanje transparentnosti u finansiranju političkih partija i izbornih kampanja. Imajući u vidu da su države članice nadležne za implementaciju ovog međunarodnog dokumenta, treba istaći da je Crna Gora, kroz reformu krivičnog zakonodavstva i izgradnju institucionalnih kapaciteta, već preduzela korake u tom pravcu, te da je pitanje implementacije Konvencije UN protiv korupcije, zauzelo svoje mesto i pre punopravnog prihvatanja ovog međunarodnog instrumenta. Naime, Republika Crna Gora je još 23.10.2006 godine, kod Generalnog sekretara UN deponovala instrument o pristupanju Konvenciji UN protiv korupcije, a pristupila je i Krivčnopravnoj konvenciji Saveta Evrope i time 2006 godine postala punopravna članica GRECO-a.

Takođe, Vlada Republike Crne Gore je 2001. godine osnovala Upravu za antikorupcijsku inicijativu, a kasnije i druge organe i tela – Upravu za sprečavanje pranja novca; Upravu za javne nabavke, i dr. Takođe je Skupština Crne Gore osnovala 2004. godine Komisiju za utvrđivanje konflikta interesa. Osnivanje navedenih organa i tela pratila je i odgovarajuća nova zakonska regulativa, koja se stalno menja i dopunjava, u smislu da poveća nivo standarda koje treba primenjivati. S tim u vezi učinjen je niz pokušaja da se ograniči politička korupcija, a najznačajniji od njih je Zakon o sprečavanju konflikta interesa, kojim se

[14] O sprečavanju i suzbijanju protiv korupcije i organizovanog kriminala u Crnoj Gori detaljnije videti: Ratković Vesna: „Borba protiv korupcije i organizovanog kriminala kao dio ukupnih reformskih procesa u Crnoj Gori“, *Crnogorska revija za krivično pravo i kriminalnu politiku*, br.1/2008, str. 217-299: i sl.

pokušalo ograničiti postavljanje ljudi na funkcije koje su na neki način nespojive sa položajem koji oni već imaju ili nespojive sa njima iz nekih drugih razloga, te postavljanje ljudi na više funkcija. Ovim se zakonom propisuje i da javni funkcioneri moraju prijaviti svoju imovinu, funkcije i poklone.

U svakom slučaju, s pravom se smatra da je kapacitet Agencije za nacionalnu bezbednost, policije i drugih institucija i organa od značaja za istragu i krivično gonjenje organizovanog kriminala i korupije realno poboljšan novim zakonima i tehničkim sredstvima, ali je još uvek potrebna obuka o primeni ovih novih instrumenata, a posebno je potrebno o tome obučiti sudije. Takođe se smatra da postoje preduslovi za uspešno suočavanje sa organizovanim kriminalom i korupcijom i da će „uskoro doći vreme da se uspeh ne meri samo brojem donesenih zakona, već i brojem izrečenih osuđujućih presuda“. [15]

Literatura

Bajagić Mladen, *Špijunaža u XXI veku: Savremeni obaveštajno-bezbednosni sistemi*, Book&Marso, Beograd 2008.

Lučić Milo,”Transformacija bezbjednosno-obavještajnih sistema bivših jugoslovenskih republika“, *Crnogorska revija za krivično pravo i kriminalnu politiku*, br.1, Budva, 2009

Mašulović Ivan, „ANB i terorizam“, *Perjanik*, br. 11, Danilovgrad 2006.

Mašulović Ivan, *Sistem nacionalne bezbjednosti Crne Gore*,Fakultet za poslovni menadžment, Bar, 2008.

Milošević Milan; Srećković Zoran, *Bezbednosne službe sveta*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2010

Ratković Vesna: „Borba protiv korupcije i organizovanog kriminala kao dio ukupnih reformskih procesa u Crnoj Gori“, *Crnogorska revija za krivično pravo i kriminalnu politiku*, br.1/2008, str. 217-299.

Stojanović Sonja, Gajić Novak, *Reforma policije u Crnoj Gori 2006-2011: Procjena i preporuke*, Misija OEBS u Crnoj Gori, Podgorica 2012.

Savić Andreja; Mašulović Ivan, *Sistem nacionalne bezbjednosti*, Fakultet za poslovni menadžment, Bar, 2009.

[15] http://www2.undp.org.yu/montenegro/home/actualities/UNDP%20Brosura.pdf.

Pregledni rad UDK 355.356NATO:355.02 „20“

MrMiroslavBaljak

CIVILNOVOJNA SARADNjA U MIROVNIM OPERACIJAMA 21. VEKA

Sažetak:

Jednaodnajvažnijihmetodakojemodernevojskeusvetukoristeumirovnimoperacijamaismirivanjimanapetostiubezbednosnoosetljivimpodručjimajestecivilno-vojnasaradnja- CIMIC (Civil-Military Cooperation). Civilno-vojnasaradnjapodrazumevasaradnjuizmeđuvojnihkomandanataijedinicasalokalnimstanovništvomimeđunarodnimilokalnimcivilnimakterimanaodređenomprostoru.

Većinadržavačlanica NATO-aiprogramaPartnerstvozamir CIMIC primenjujupresvegaumirovnimoperacijamauinostranstvu. UBiHjecivilno-vojnasaradnjapredviđenausvimmisijamaOSBiH. Takavpristupizabranjeizrazlogainteroperabilnostisa NATO, kaoitradicijeizvremenaSFRJ, kadajevojskabilačestoangažovanauzadacimapomoćicivilnomstanovništvuapogotovounerazvijenimpodručjima.

CIMIC obezbeđujespojizmeđuvojnekomponentemirovneoperacijeiaktivnostirazličitihcivilnihorganizacijanazadacimapolitičke, humanitarneilisocioekonomskenaravi.Tojeključnafunkcijasvakesloženemirovneoperacije. UN CIMIC službenicisuobučenidarazumejuhumanitarneprincipeismernice, takodaonimoguolakšatikoordinaciju,vojno-humanitarnispojiobezbeditidasvakavojnapomoćnudibesplatanhumanitarniprogram. Onisutakođeobučenidarazumejuuloguifunkcijeuizgradnjimira, takodaonimogudaolakšajuikoordinirajupodrškudamirovnesnagepružajupomoćdrugimaumisiji, kaoilokalnimzajednicama.

Ključnereči: civilnovojnasaradnja, mirovneoperacije, NATO

Uvod

Preovlađujućobliksukobadevedesetihgodinabiojegrađanskirat. PremaobjavljenomgodišnjakuMeđunarodnoginstitutazamirovnaistraživanjauŠtokholmu[1] od 25 oružanihsukobau 1997. godinisamojejedanbiomeđudržavni. OružaneborbeuKongukaoinaKosovupokazalesudajetakvatendencijanastavljenaiunarednimgodinama. Velikajeverovatnoćadaćeubudućnostidominiratilokalnioblasniratovi.

Ovavrstasukobauglavnompredstavljanekonvencionalneratoveiuglavnomuključujumešovituvojskusastavljenuodekstremista, vojnika, neregularnihsnagainaoružanihgrupakojenepoštujupravilaratovanja. Oružjasenekoristesamozavojneciljeve, negoizapretnjeiubijanjecivila, zauništavanjedruštveneinfrastruktureiliprivatnogvlasništva.

[1] SIPRI – Међународни институт за мировна ситраживања Штокхолм

Jednaodvažnihposledicaovakvogstanjajevelikopovećanjebrojaizbeglihiosobakojesuizvansvoji hdomova. Oko 50 milionaljudidanasusvetuodgovarakategoriji „nasilnoproteran“. Materijalneštetesutakođedostiglevelikerazmere. StatistikaSvetskebankepokazujedajeuBosniiHercegovini 63% stambenogfondapretrpelomaterijalneštete, 18% porušeno, a 50% školajeporušeno.

CIMIC jebitanzasvevojnejedinicenezavisnoodtogapripadajuliNATOiliEU, poštosučestoposrednikizmeđuborbenihsnagaicivilnogdruštva, usituacijamagdesumogućisukobirazličitihkultura, interesaiočekivanja.Moramosepriseti tidaljudstvovojnihjedinicakojeseangažujuizvangranicasv ojezemlje, ostajeumisijamaponekolikomeseci, poslečegasevraćajukući. Ljudikojiživenatimpodručjima, ostajugdjesu. StogajevažnoimatinaumudajeosobljeCIMIC-amehanizamkojiposredujeizmeđuvojskeistanovništva.

DoksuorganizacijepoputNATO-abiledirektnouključeneuvojnenaporezazaustavljanjesukoba, međunarodneorganizacijekaovladineinevladineorganizacijeangažovalesuseupružanjuhumanit arnepomoći, programimaobnoveiizgradnje.

1. Snažnevojnesnageicivilnamisija

Uposlednjevremesvesevišejavljapotrebazaefikasnimvojnimsnagamazaočuvanjemirana konpotpisivanjamiraizmeđusukobljenihstrana. Ovakvesnagesuustrojeneiopremljenezaobezbeđenjesprovođenjauslovamirovnogsporazuma. Umirovnimoperacijamanakonsukobapotrebnajesjednestraneneutralnostištomanjekorištenjevoj nesile, kadatrebakoristitidiplomatiju, asdrugestraneodvraćatiodsukobaipopotrebitrebajuimatidovoljnosposobnostiiovlaštenjadasem ožeobezbeditisprovođenjetačakamirovnogsporazuma.[2]

Ključobezbeđenjatrajnogmirajeuspehprimenecivilnihsegmenatamirovnogsporazuma. Mnogemeđunarodneinevladineorganizacije (NGO)semešajuuoveposlove, iuopštemorganizacijskomneredukojisepojavi, budurazlogzategnutosti, raznihnesporazumameđubirokratama, čakiizvorštete.

Civilneinstitucijenemoguraditikaovojnekomande. Regrutovanjepersonalauoveinstitucijeuzimamnogovremena. CivilneoperacijenemajuolakšicakaoACTWARNS, ACTREQSiliACTORDS[3]. Zabilokakavrasporedsnaga, preneophodnihizvora, zbognepostojanjamehanizamakojićepokrenutioperaciju, uglavnomseosnivajuiznova. Planiranjezadatakaunekimslučajevimamožesevršitisamonakonpočetkamisije, aneprenegoonapočne. Kadasenastrateškomnivouobavezeiodgovornostinepodeleracionalno, uoperacijisegubisprovođenjemirovnogsporazuma.

Ujedinjenenacijepreduzimajuaktivnostidadrugemeđunarodneorganizacijeproširerаspol oživekapaciteteiunekimzemljamacivilnukoordinaciju. Jedinstvensistemcivilnekomandejošuvekjeutopija,

[2]AJP 3.4.1 „*PSO*“, 2001., стр. 97

[3]Термини које користи НАТО до почетка војне операције: упозорење за операцију, захтев за операцију, наредба за операцију

aodređenesuprotnostimeđunekimrazličitimcivilniminstitucijamaćesesavelikomverovatnoćomi daljenastaviti.

2. Razvojcivilnovojnesaradnje

PeriodposlepadaBerlinskogzidaikomunizmanaprostoruEvropeobeležen jenovimbezbednosnimizazovimaipretnjamapoputlokalnihsukobaigrađanskihratovakakavsedogodionaprostoru bivšeJugoslavije.
Takviizazovidovelisudoangažovanjameđunarodnezajedniceumisijamanametanjaiodržavanjamira. Doksuorganizacijepoput NATO-abiledirektnouključeneuvojnenaporezazaustavljanjesukoba, međunarodneorganizacijekaovladineinevladineorganizacijeangažovalesuseupružanjuhumanitarnepomoći, programimaobnoveiizgradnje.

StabilizacijskemisijeuBosniiHercegovini,IFOR, akasnijeSFORiEUFOR, pokazalesudaizgradnjamiranijemogućabezizgradnjepoverenjapremalokalnomstanovništvuisinhronizovanogradameđunarodnihvojnihicivilnihaktera.

CIMIC danaspredstavljastandardnielementoperacijapodrškemiruNATO-akojisekoristiodKosovadoAvganistana.

MeđunarodnesnagenaKosovufinansiralesuvišeprojekataCIMIC-aukojimasubiliangažovaniinžinjerijaidrugejedinicepotrebnezaobnovuiizgradnjuinfrastrukture, kuća, školaislično. PremapodacimaNATO-aodzapočinjanjamisijeKFOR-adodanas, realizovanojeprekohiljaduaktivnostiCIMIC-anaplanuhumanitarnepomoći,obnoveiizgradnjedruštva. Timovizavezuimonitoring– LMT (Liaising Monitoring Teams) KFOR-ajednosuodosnovnihoruđakojemeđunarodnesnagenaKosovuiMetohijikoristezaCIMIC aktivnosti. LMT sarađujusalokalnimsrpskimialbanskimstanovništvomipomažuurešavanjusvakodnevnihproblema. Istovremeno, LMTpomažukomandantuKFOR-adaboljerazumeproblemeistavovelokalnogstanovništva.

Civilno-vojnasaradnjazameđunarodnesnagezabezbednosnupomoć – ISAF (International Security AssistanceForce) uAvganistanusedanaskoristikaojedanodosnovnihmehanizamazastabilizacijutedržave. OdpokretanjamisijeISAF 2001. godinepodkomandomNATO-aimandatomUNdodanasjepokrenutnizprojekataprekokogameđunarodnesnageukoordinacijisdrugimmeđunarodnimvladiniminevladinimakterimanastojedarešenizizazovaskojimasesuočavaAvganistaninjegovostanovništvo.

Timovizaobnovupodručja – PRTs (Provincial ReconstructionTeams) raspoređenisuusvimzonamaodgovornostiISAF-a. Uzpomoć PRT-ova ISAF jedirektnouključenuprojekteobnoveiizgradnjeinfrastruktureipomoćiavganistanskomstanovništvu. Kroz PRTmeđunarodnesnagepomažuiobezbeđujuradmeđunarodnihilokalnihcivilnihagencija,vladinihinevladinihorganizacijakaoilokalnihvlasti.[4]

[4] Kristin M. Haugevik, Benjamin de Carvalho, „*Civil-military cooperationin multinational andinteragency*

Sredinom 2012. godineuAvganistanujebilo30 PRT. Svitimovisupodoperativnomkomandom ISAF-a, alipojedinedržavekojesurazmestilesvojekontingenteutumirovnumisijupredvodetimove. TakosuuAvganistanuodukupno30 PRT tokom2012. godinečetrnaestpredvodileSAD, aostalihšesnaestdrugedržavekojesuangažovaneu ISAF-u. Američki PRT sastojiseodvojnogosobljakaoicivilnogpersonalaizorganizacijapoput USDA, USAID isličnо.Popotrebiutimovimamogubitiidiplomatekaoistručnjacizarazličiteoblasti.

Timovezaobnovupodručjaprvesuprimenileameričkeoružanesnage. KoristenisuiuIrakukaoiuAvganistanutokomoperacije*Trajnasloboda– OEF* (*Enduring Freedom*). UstvaranjukonceptaPRT korištenasuiskustvaizmirovnihistabilizacijskihmisijanapodručjubivšeJugoslavije.PristupSever noatlantskealijansecivilno-vojnojsaradnjidefinisanjedoktrinomVojnogsaveta 411/1 iZdruženomsaveznickompublikacijomdevet- AJP-9. AJP-9 pružavodećeprincipeiprocedurezaplaniranjeisprovođenjeaktivnosti CIMIC-a. SvedržavečlaniceAlijanse2002. godinesuusvojileAJP-9.

3. Principiupravljanjacivilnovojnimoperacijama

Opštiprincipi

PrincipiCIMIC -asuuputstvakojautičunasprovođenjeCIMIC - aširokomspektrusukoba. Oniserazvrstavajuudveširekategorije:[5]

a. **Principiupravljanjavojnimdirektivama CIMIC-a**
Tiprincipivodeunutrašnjevojneprocesekojiomogućavajurazvoj CIMIC planapodrškeiregulišunjegovoizvršavanje.
b. **Principiupravljanjacivilno-vojnimodnosima**
Tiprincipinudeuputstvozauspostavljanjeiodržavanjeefikasnihcivilno-vojnihodnosasacivilnimvlastima,vodećimagencijama, organizacijamaistanovništvom.

Principiupravljanjavojnimdirektivama CIMIC-a

NATOsprovodiCIMIC upodrščivojnojmisiji. CIMIC omogućavakomandantudasespojisacivilnimaspektomambijentaukomeizvodioperacijuidaprito meuzmeuobzircivilnefaktoreuprocesplaniranja. Umisijireagovanjanakrizu, vojnesnagećebitirazmeštenekaodeonaporamеđunarodnezajednicedarešikompleksnupolitičkukrizu.[6]Zaistajevojscimoždadataeksplicitnaulogapodrškesveukupnojcivilnojvlastiunutarzonezdruženeoperacije.Ipak, samokomandantmožedaodlučinivodokogaćevojniresursibitidodeljenizadacimaCIMIC-a. Dodatnizadacinetrebadabudupreuzetibezprethodneproceneraspoloživostiresursa. Poredtoga, bilokojilokalniCIMIC zadatakplaniranodpodređenogkomandantatrebadabudekoordinisanidasenesudarasdrugimzadacimananačindanedovedeuneprilikudugoročneciljevenanivouceleoperacije.

---

operations“, Осло, стр. 84
[5]AJP 9 „*PSO*“, 2003, стр. 2-3
[6] Ibidem, стр. 3

OdgovornostjekomandantanasvimnivoimadausmeravaCIMIC aktivnosti, dapostiženeophodnojedinstvoukomandovanjuidaujedininaporeiprepoznavažnostintegrisanjau ukupninapor.Komandantitrebadaimajuuviduuticajvojnihoperacijanacivilnookruženjeiuticajciv ilnogokruženjananjihoveoperacije. OnitrebadaodredeprioriteteiusmeravajuCIMIC aktivnostinatajnačindasevojnaefikasnostodržibezizazivanjacivilnihteškoćailikompromitovanja krajnjegciljaucivilnomdomenu.

Komandantimorajudaizbegavajuupotrebuvojnihsredstavausprovođenjunevojnihzadata ka.Vojniresursisuograničeniimorajusečuvatizavojnesposobnosti. Samominimumkojisezahtevazaispunjenjezadatkaupodršcicivilimaicivilnimorganizacijamatre badasekoristi. Komandantitakođetrebadasepostavetakodasenestvoridugotrajnazavisnostcivila, vladinihagencija, međunarodnihorganizacijainevladinihorganizacijapremavojnimresursima. CIMIC aktivnostisečestoizvodeusituacijamagdesecivilnostanovništvosusrećesaneadekvatnominfrastr ukturominedostatkomosnovnihdobaraiusluga. Zbogtogaresursikojisejednompružeposlemoguteškodasepovukuilismanje, štozaposledicutakođeimanarušavanjecivilno-vojnihodnosa, usporavanjejačanjacivilnihvlastiimogudananesudugotrajnuštetupoverenjujavnostiuvojnesnage .[7]

SredstvakojastojenaraspolaganjuCIMIC-uverovatnoćebitiograničena. Zbogtogatrebadabudukoncentrisananazadatkeodnajvišegprioriteta. Koncentracijaimaprednostjerunapređujepercepcijucivilaovojnimsnagamaipokazujeimrešenost vojskedadelujeuinteresucivilnogstanovništva. Rasipanjesredstava, sadrugestrane, možedaimaminimalneefekteisasobomnosiriziknepotrebnogprolongiranjaupostizanjuželjenogs tanja.

Komandantiimajupravnuodgovornostdaseponašajuuskladusazakonimaooružanomsuko bu. Pravnoosobljećesavetovatikomandantaotimpitanjima. Uskladusaograničenjimamisijekomandantitrebadanastojedasmanjeuticajvojneoperacijenaosob ekojenisuučesniciusukobu. Tojeodsuštinskogznačajazakonsolidacijulegitimitetamisije. Ljudskapravanaindividualnomigrupnomnivoumorajudaseuvažavajuidabuduzaštićenauskladus ameđunarodnimpravomizakonomooružanomsukobu.

Principiupravljanjacivilno-vojnimodnosima

Održivapažnjapremalokalnimobičajima, kulturiinačinuživota, odfundamentalnogjeznačajazasvemisije. Upolitičkiosetljivomambijentunepromišljenokršenjelokalnogobičajailizakonamožedasepretvo riuveomakontraproduktivnuvestitimedaozbiljnopodriješansezauspehmisije. Vojskamoradaizgradiosećajzarazumevanjelokalnekulture, običajaiprava.CIMIC imaključnuuloguuobaveštavanjuokulturnimspecifičnostimaprekoedukacije.

Uspostavljanje, održavanjeijačanjecivilno-vojnihodnosaodključnesuvažnostizauspehuambijentuoperacije. Iakouzonizdruženeoperacijemožedabudedrugačijihinteresa, kadagodjemogućetrebauspostavitiiprepoznatizajedničkeciljevekojeimajusveNATOsnageicivil neorganizacije. Ikolektivnaodbranaimisijeodgovoranakrizeodigravajuseuokruženjukojesebrzomenja,

[7] Ibidem, стр. 4

zbogčegaprocesdonošenjaodlukamoradabudedobrousmereniodgovarajući.
Svakaorganizacijakojaučestvujemoradarazumeobavezekojepostojeinapolitičkomnivouiudome nupotrebnihresursa. Razumevanjestvaraosnovuzacivilno-vojnusaradnjuiposvećenostsestvarapredviđanjemciljevakojimogubitidostignuti, anepoštovanjemrokova.

Strukturainačinradacivilnihorganizacija, agencijesakojimaNATOvojnesnagemorajudasarađujuveomasuraznovrsne.
Analizazajedničkihciljevatrebadadovededodefinisanjadogovorenepodeleodgovornosti, kakobiseuspostaviliiodržalidugotrajniiuzajamnokorisniodnosi. CIMIC moradauspostaviaranžmanesaradnjeiprelaznemehanizmescivilnimorganizacijamaštojepremog ućekakobiseizbegloneravumevanjeikakobisedefinisalizadaciiodgovornosti.

Trebauložitisvakinapordaseobezbediiodrživoljnasaradnjascivilnimorganizacijamakoje radesasavezničkimsnagama. Prinudamožedaimaefekteslične saglasnosti, alipostižemaloinijetrajna.
Nedostataksaglasnostimožedasedogodinagloizrazlogakojimoguizgledatitrivijalno.
Zbogtogakomandantimorajudabudupremnidauložeivremeienergijuuspostavljanjuiodržavanj usaglasnosti.

UspešanCIMIC zahtevauzajamnopoverenjesvihakterauključenihuoperaciju.
ZadaciiaktivnostiCIMIC-atrebadabudutransparentni, dapokazujuznanje, sposobnostiodlučnostupridobijanjupoverenjasvihelemenatacivilnogokruženja.
Tenzijeizmeđupolitičkih,vojnih, humanitarnihidrugihkomponenatacivilno-vojnihodnosadovešćedozabuneinerazumevanja.
Tetenzijemogudapogoršajupolitičkapristrasnost, medijskenepreciznostiilinetačnostikaoinedovoljnorazvijenakomunikacija.Transparentnostjeod suštinskevažnostiusprečavanjuiublažavanjutakvihpotencijalnoopasnihsituacija,jerstvarapover enjeiohrabrujemeđusobnorazumevanje.OsobljeCIMIC-apredstavljaćevredanizvorlokalnihinformacijaizagovornikazavojnustvar, alimožebrzopostatiinedelotvornoakosekoristizaprikupljanjepodatakauobaveštajnesvrheilikaos redstvozaširenjedezinformacija.Važnoje, takođe, razumetidaobaveštajnainformacijanetrebauvekdasepodelisacivilnimorganizacijamaivlastima.
OsobljeCIMIC-amorabliskodasarađujesakolegamaizobaveštajnogsektorakakobiinformacijakojaseprosleđujeci vilnimorganizacijamabilapruženapreciznoiblagovremeno. Dobardeotihinformacija, poputonihopokretimaizbeglica, kojeseustupecivilnimorganizacijamaivodećimagencijamamogudapomognukomandantu, jerdopuštanjemdaseangažujeodgovarajućacivilnaagencijapostiženeimanjetrošenjeimanjerasipa njevojnihresursa.Takveinformacijeomogućavajucivilnimagencijamadaseuskladesaaktuelnoms ituacijomisprečavajuvojskudanepotrebnotrošisvojeresurseilidapostanenepotrebnoutvrđenatok omizvođenjaoperacije.
Određenapravilaiaranžmanisaskidanjaoznakepoverljivostisavojnihinformacijaiobaveštajnihpo datakatrebadabuduuspostavljenaipreduzetaunapred.

Efikasnakomunikacijasacivilnimvlastima, agencijama, organizacijamaistanovništvomodsuštinskogjeznačajasaodržavanjesaglasnostiisaradnje.
Razlikeizmeđuvojskeicivilnihorganizacija, shvatljiveiline,zahtevajuvremezaprevazilaženje.
Civilneorganizacijesakojimaćesevojskasusretativerovatnoćeimatisvojesopstveneprioritete.
Nekibičakreklidasaradnjasavojskominezavisnostudelovanjuisključujujednodrugo.

Ključzaprevazilaženjetihpoteškoćajeuspostavljanjeiodržavanjestalnekomunikacije.
JasneiefikasnemerezauspostavljanjeiodržavanjetekomunikacijesprovodiosobljeCIMIC-akojesesastajesapredstavnicimaodgovarajućihcivilnihorganizacijaivodećihagencija.
Timeseizbegavajupotencijalninesporazumiirazmirice.
Poštotokomoperacijedelujunovecivilneorganizacije,
trebaihohrabrivatidaseuklopeuvećuspostavljenisistem.[8]

4. PrimenaSIMIC iodnosi

Opštiprincipi

KakobiseharmonizovaodoprinosNATOsnagaicivilnihorganizacijakojeradeuzonioperacije, neophodnojerazvitiefikasneodnoseizmeđudvestrane. CIMIC jekomandantovalatzaizgradnjutihodnosauokvirunjegovezonezdruženeoperacije.
Teodnosećepodržatiiuspostavljeniodnosiizmeđu NATO-aimeđunarodnihorganizacijainevladinihorganizacijanastrategijskomnivouiviše.
IakomogudapostojeinstitucionalniodnosiizmeđusedištaNATO-aitihorganizacija,
takođepostojeimanjeformalniodnosiizgrađenizajedničkimradom,
planiranjemizajedničkomobukom.
Toćeomogućitidasepreitokomizvođenjamisijenaadekvatannačinizvršiobjedinjenoplaniranjenastrategijskomnivou.

CIMIC imavažnuuloguuraznovrsnimaspektimakonflikta.
Pomažeuspostavljanjustabilnogambijentaukomemisijamožedaseizvršijednostavnije.
Vojnesnagemogubitimakardelimičnozavisneodcivilnihinstitucijaistanovništvausmisluresursaiinformacija, kaoidaseoslanjajunacivilnevlastiuobezbeđivanjuodređenihoblasti.
Bilobinemogućeuspostavitipunuslobodudelovanjaipokretabezsaradnjesacivilnimvlastima.
OsobljeCIMIC-aćeimaticentralnuuloguuprocenjivanjutrenutnihpotrebalokalnogstanovništvaisposobnostikojeimajulokalnevlastiicivilneorganizacije.Teprocenebićeodključnevažnostiuoperativnomplaniranju,ispunjavanjutrenutnihlokalnihpotreba,
postizanjustabilnostiistvaranjuplanazakasnijuglatkuprimopredajuodgovornosticivilnimvlastima.

Zadaci

PrimenaCIMIC-arazlikujesekodprimeneČlana 5 kolektivneodbraneikodoperacijaodgovoranakrize.Terazlikesenesastojesamoodprirodeokruženjavećihčineiodnosiizmeđuvojske, civilnihorganizacijaivlasti.Ipak, postojebrojnizadacinaoperativnomnivoukojeizvodiosobljeCIMIC-aikojistvarajudelokruguokvirukogasezadacitaktičkognivoasprovodenaistovetannačinusvimoperacijama. Tizadacimogudasegrupišuutrimeđusobnopovezaneetape: preoperativne, operativneiprelazne.

[8] Kristin M. Haugevik, Benjamin de Carvalho, „*Civil-military cooperationin multinational andinteragency operations*“, Осло, стр. 98

UpreoperativnojetapiosobljeCIMIC-aćeštojepremogućepomoćisavezničkimsnagamadasepripremezacivilniambijentskojimćesesusrestiuzoniizvođenjazdruženeoperacije – JOA. Touključuje:

a. **Planiranje:**OsobljeCIMIC-apripremaCIMIC inputuglavnioperativniplan. Onoće, takođe, raditinatomedafaktorikojiseodnosenacivilnudimenzijubuduugrađeniusveaspekteplaniranja. Inputićesezasnivatinaizviđanjuidetaljnojproceni.

Touključujesledećeelemente:

(1) političkuikulturološkuistoriju
(2) prilikeucentralnimilokalnimvlastima
(3) civilnuadministracijuiusluge
(4) potrebestanovništva
(5) pokretestanovništva
(6) prisustvo, mandate, sposobnostiinameremeđunarodnihinevladinih organizacija
(7) civilnuinfrastrukturu
(8) ekonomijuiprivređivanje
(9) mentalitetipercepcijecivilnogstanovništva

b. **Savetovanjekomandanta**

v. **Obukaiedukacija:**Obukaiedukacijaćebitisprovedenazakomandanteinjihovoštabnoosoblje, kaoizaonekojisuposvećenizadacimaCIMIC-a.

KljučnizadatakCIMIC-autokuizvođenjavojneoperacijeuoperativnojetapijestedapodržimisijukomandantaobezbeđivanjemefikasnecivilno-vojnesaradnje.

Tajpristupzahtevauspostavljanjeiodržavanjeodnosasanizomcivilnihaktera. Uspostavljenevezesanekimorganizacijamaneisključujupotrebuuspostavljanjaodnosasanovimakterimaprepoznatimutekućemprocesuprocene. Temeljtesaradnječinišestaktivnosti:[9]

a. **Komunikacija:**Efikasnasaradnjajejedinomogućaakopostojistalnakomunikacijanasvimnivoima. Tomožebititežakzadatakzbognedostatkaefikasnekomunikacioneinfrastrukture. Komandantćeverovatnobitiuvezisalokalnimpolitičkimvođamaičelnicimamađunarodnihinevladinihorganizacijasamandatom.Istotako, oficirizavezućeverovatnobitiraspoređeniutimorganizacijama. VažnojedaosobljeCIMIC-a,posebnousamojzonioperacije, održiproaktivniodnossasvojimkolegamautimorganizacijama.

b. **Razmenainformacija:**CIMIC funkcionišeikaocivilno-vojnirazmenjivačinformacija. Civilniizvoraćečestopružitiinformacijeodoperativnogznačaja. Obostranarazmenainformacijaverovatnojeodkoristizaobestrane,iakototrebarazmatratiikrozbezbednosnuprizmu.

v. **Koordinacija:**Imajućiuvidurazličitemandate,kultureiperspektive, postojaćestalnizahtevdasekoordinišuaktivnostikojećeobezbeditidasenepodrijudugoročniciljevi. Istotako, uzonioperacijepostojaćepotrebadasekoordinišuindividualneilinacionalneaktivnostiCIMIC-a.

g. **Sprovođenjesporazuma:**OsobljeCIMIC-aćepomagatiuizradibilokakvogformalnogsporazumailimemorandumaorazumevanjukojijepotrebanzacivilno-vojnusaradnju.

d. **SprovođenjeaktivnostiCIMIC-a:**AktivnostiCIMIC-amogudasesprovodeidabisepopuniovakumupružanjuuslugailipotrebakojesuprekopotrebneloka

[9] Stephen E. Henthorne, „*CIVIL-MILITARYCOORDINATION*“, Williamsburg, 2008, стр. 102

lnomstanovništvui/ilidabiseobezbedilaodrživostzajedniceuzonizdruženeoperacije.Tajvakumće proisteći izprivremenenesposobnosticivilnihvlasti, ilimeđunarodnezajednice, daodgovorinatepotrebe.
Bilokojavrstaaktivnostitepriroderealizovaćeseuokvirimapostojećihkapacitetaiograničenjaispro vodićeseuokvirukontekstaplanaprelaskatakvihodgovornostinacivilneinstitucijekojezatoimajuo dgovarajućimandat. Zanekepotrebepotrebnojenaćiidonatore.
đ. **Procenjivanje:**Svenavedeneaktivnostitrebadaserealizujunaosnovukontinuiranihprocena. Topodrazumevaprocenjivanjeprirodeinivoavakumaucivilnomaspektuiprepoznavanjeiliprilago đavanjepogodnihprekretnicaprilikomtranzicijeodgovornostinacivilneinstitucije.

Etapatranzicijepredviđaglatkuprimopredajucivilnoorjentisanihaktivnostiodgovarajući morganimavlastikojezatoimajumandat.

PorednavedenihCIMIC zadataka,postojaćeidrugiuskladusakarakteristikamaambijentaukomeseizvodioperacija. Zbogtogajevažnodaseispitajufaktorikojisuspecifičnizaoperacijeizdelokrugakolektivnebezbedn ostiuskladusaČlanom 5, kaoizaoperacijeodgovoranakrizekojenespadajuuČlan 5.

5. Operacijeizdomenačlana 5 okolektivnojodbrani

IakojedirektnapretnjateritorijamadržavačlanicaNATO-asvemanja, kolektivnaodbranaostajeosnovnamisijavojnihsnagaAlijanse. Ipak, mogućjescenarioukomeambijentkojinepripadaČlanu 5 prerasteuonajkojiispunjavausloveiztogčlana.
Kadadođedoprekidaneprijateljstava,komandantioperacijakolektivneodbranekojeseizvodeuskla dusaČlanom 5 mogudasesuočesaizazovimakojiseviševezujuuzambijentkojinijeuvezistimčlanom,poputpružan japomoćilokalnomstanovništvusaosnovnimpotrebamailiaktivnostimaobnove.[10]

FaktorispecifičnizaCIMICuoperacijamakolektivneodbraneuskladusČlanom 5.

UmnogimdržavamačlanicamaNATO-aodnosiizmeđusnagaAlijanseidržavedomaćinaregulisanisubilateralnimimultilateralnimaranžm anima, apresvegaNATOSporazumimaostatususnaga – SOFA(StatusofForcesAgreement). MnogečlanicesavezaimajusvojestruktureiprocedurezaCIMICuslučajuvojnogsukoba.
Poredtoga,
Združenesavezničkesnagekojebibilerazmešteneudržavisaveznicimogudaočekujudadržavadom aćinnasebepreuzmedeoCIMICposlova.
Podrškacivilnomokruženjupredstavljalabidržavnuodgovornostimemorandumiorazumevanjubi moglidaobuhvatemnogeaspektepodrškesnagama.Čakitamogdebidržavačlanica NATO-azboginvazijebilaizloženavećemstepenuštete,
pretpostavljasedabivladatedržaveodržalaispremnostisposobnostdaorganizujeisprovedecivilnu obnovudržavekojubipodržaleidrugemeđunarodneorganizacije, anesamoNATO. Ipak, CIMICjeistotolikoodključnevažnostizakomandantakolikoidrugefunkciještabnogosoblja.
Tonijetakosamozbogpovećanihrizikakojimasuizloženisavezničkivojniciidodatnihobavezakom andantapremacivilnomstanovništvuvećizbogizmenjenogambijentaukomeseizvodedanašnjeope racijeupoređenjuspristupomuizvođenjuoperacijaizerehladnograta.
Jedanodindikatorapromenejestevećamogućnostprisustvakojomudanašnjevremeraspolažusve

[10] Stephen E. Henthorne, „*CIVIL-MILITARYCOORDINATION*“, Williamsburg, 2008. str. 52

tskimediji. Brzinaoperacijajetakomunjevitadaonoštosečini, iposledicekojeiztogaproističunedajumnogovremenazaplaniranjeikoordinacijuaktivnostiCIMIC-a. TakviuslovistogazahtevajurobusnesposobnostiCIMIC-a.

Iakovelikibrojizbeglicairaseljenihosoba, kaoivelikibrojevakuisanihosobamogudabuduprisutniusvimvrstamaNATOoperacija,kadajereč osituacijamaizdomenaČlana 5, teosobemogudabuduuposebnojopasnostiimogudaseuplićuuoperacijesavezničkihsnaga. NaporiCIMIC-adakoordinišepokretiprebacivanjetihosobamoguimatiključnuuloguučitavojoperaciji.

Uoblastimasukobavisokogintenzitetaverovatnoćebitimanjemeđunarodnihorganizacijaz apružanjepomoći. Napočetkusukobatransportuzonuoperaciječestoćebitiograničensamonavojneformacije. Pristupagencijazapomoćuvećideozoneoperacijebićeograničen, iliganećebiti, doknedođedosledećihfazauborbi. Umeđuvremenu,međunarodnazajednicaćemožda zatražitiodvojnihkomandanatadaizađuusret potrebamacivila.Zatoplaniranjemoradabudeutkanoodpočetka, kakobiseobezbediloprebacivanjeipružilasigurnostvelikombrojuraseljenihlicaiizbeglica.[11]

Zadaci

Upreoperativnojfaziporedprocesaplaniranjakojijevećopisan, elementCIMIC-auokvirustrukturisanihsnagabićeoblikovanutojetapi. Onoštotutradicionalnufazučiniizazovnijomjestepotencijalnifokusoperacije. BilokojaoperacijaizdomenaČlana 5 ilikojaimadodirasateritorijomnekedržavečlaniceNATO-apodrazumevaćepokretevelikogbrojavojnikaicivila.Koordinacioniaranžmaninanivouoperacije iliregionamorajustogadabuduznatni.

ZadaciCIMIC-atokomoperativnefazemogubiti:
(1) **Civilno-vojnaveza**
(a) Koordinacijasacivilnimvlastimaiorganizacijama
(b) Saradnjaikoordinacijasaosobljemzaplaniranjeuslučajuvanrednihsituacija
(2) **Podrškacivilnomokruženju**
(a) Koordinacijaplaniranjaevakuacijecivilnogstanovništvakadajetopotrebno
(b) Pružanjehumanitarnepomoći
(v) Koordinacijaipomoćupopravciključneinfrastrukture
(g) Koordinacijaplaniranjaradasaizbeglicamasavodećimcivilnimagencijama
(d) Organizacijaprihvataizbeglicasavodećimcivilnimagencijama
(3) **Podrškasnagama**
(a) Pomoćprilikompregovaranjaopodršcidržavedomaćina
(b) Savetodavnaulogaprilikomplaniranjavojnihciljevakakobiseizbeglakolateralnašteta.Tokomoperativnefazetrebadabuduizrađeniplanovizaprelaziokončanjeoperacijekojićebitiizvršeniutranzicionojfazi.

Kakoseoperativnasituacijastabilizuje,uprelaznojfazi, osobljeCIMIC-akoordinišeradsadržavomdomaćinomkakobiseintegrisaoprilivorganizacijazacivilnupomoćiobnovu.

[11] Feaver, P.D, „*Thecivil-military problematique: huntington, janowitz, andthe question of civilian control*" Armed Forces and Society, 1996, стр. 39

Možda će takođe postojati zahtev da se usaradnji sa policijskim jedinicama uspostavi osnovna bezbednost. Osnovna civilna infrastruktura i sistemi održivotnog značaja (snabdevanje vodom i električnom energijom) moguutokuratadabuduuništeniilitolikooštećenidazahtevajuihitnuintervencijuipopravke. Koordinacija sa bilo kojom međunarodnom ili nevladinom organizacijom koja radi u zoni operacije i onima koje tek dolaze zahteva će razvoj međuvezesavodećimagencijama. Možda će, takođe, biti potrebna koordinacija dopremanja, skladištenja i adekvatne distribucije velike količine humanitarne pomoći. ZbogtogabiCIMICaktivnostiuvelikojmeripodsećalenaonekojeseizvodeuoperacijamakojenespadajuukolektivnuodbranupoČlanu 5.

ZAKLjUČAK

Dokazano je da je zajedničko civilno vojno delovanje nakon sukoba umirovnim operacijama potrebno izdvarazloga. Kao prvo, sve dokvojne snage neobezbedesigurnost, civilno provođenje bićeveomateško, čak i bezuspešno. Drugo, postoje ćikapacitetivojnihsnaga, obučenostisredstva, moguigratiznačajnuuloguupodršciiposlovimastranaicivilnihorganizacija.

Uloga CIMIC-a se ne treba umanjivati, ali ni je ne treba preuveličavati. CIMICnerealizujecivilnuprimenu, on daje podršku civilnim poslovima. Onigraveomaznačajnuuloguupopunjavanjuprazninedoonogstepenadokojegcivilneorganizacije nebuduustanjuisamesobomupravljatiumirovnomprocesu. Drugo, uloga CIMIC-a nesastojiseodponovneizgradnjemesnihškolaibolnica. Makakoovakveaktivnostibileznačajneistvarajuvojnicimamogućnostzalokalnupodršku civilnom provođenju, CIMICusvakomslučajumožeimatisvojuulogukao: povratakizbeglihiproteranihsvojamesta, izgradnjapravnogporetkaizakonitosti, oživljavanjeekonomije, izgradnjainfrastrukture, organizacijaizboraisl. Koracikojeuimemirapreduzima CIMIC, povećavajumeđusobnuradnuefikasnost.

Koncepcija razvoja strategije danas se određuje od strane UN i NATO-a i znova. Ovakoncepcijaćesereflektovatiunovimzadacimamirovnihoperacija.

LITERATURA:

1. AJP 3.4.1 „*PSO*“, 2001.
2. AJP 9 „*PSO*“, 2003.
3. Feaver, P.D, „*Thecivil-military problematique: huntington, janowitz, andthe question of civilian control*” Armed Forces and Society, 1996.
4. Kristin M. Haugevik, Benjamin de Carvalho, „*Civil-military cooperationin multinational andinteragency operations*“, Oslo
5. Nelson, D.N, „*Civil armies, civil societies, and NATO's enlargement*“ Armed Forces and Society, 1998.
6. PoveljaUN
7. Stephen E. Henthorne, „*CIVIL-MILITARYCOORDINATION*“, Williamsburg,2008.
8. http://www.cimic-coe.org
9. http://www.cimicgroupsouth.org
10. http://www2.army.mod.uk/cimic/index.htm
11. https://pksoi.army.mil
12. http://www.usacapoc.army.mil
13. http://armyapp.dnd.ca/pstc-cfsp/default_e.asp

Abstract: *One of the most important methods of modern military in the world used in peacekeeping operations and easing tensions in security-sensitive areas is the civil-military cooperation - CIMIC (Civil-Military Cooperation). Civil-military cooperation involves cooperation between military commanders and units with the local population and the international and local civilian actors in a particular area.*

Most member states of NATO and Partnership for Peace CIMIC primarily applied in peacekeeping operations abroad. In BiH civil-military cooperation envisaged in all missions AF BiH. This approach was chosen for reasons of interoperability with NATO, as well as traditions from the time of Yugoslavia, when the army was frequently engaged in tasks to help the civilian population and especially in underdeveloped areas.

CIMIC provides the connection between the military component of peacekeeping operations and the activities of various civic organizations, task-political, humanitarian and socio-economic nature. It is a key function of any complex peace operations. UN CIMIC officers are trained to understand the humanitarian principles and guidelines so that they can facilitate the coordination of military and humanitarian circuit and ensure that any military assistance offers free humanitarian program. They are also trained to understand the role and function of the building of peace, so that they can facilitate and coordinate support for the peacekeeping forces provide assistance to others in the mission, as well as local communities.

Key words: *sivil-military cooperation, peacekeeping operations, NATO*

CONCLUSION

It has been shown that the joint civil-military activities in post-conflict peace operations necessary for two reasons. Firstly, as long as the military forces do not provide security, civil enforcement will be very difficult, even without success. Second, the existing capacity of the armed forces, training and resources can play a significant role in supporting the activities of the parties and civic organizations.

The role of CIMIC should not be diminished, but he does not need either overestimated. CIMIC is not realized civilian applications, it provides support for civilian jobs. He is playing a very important role in filling the gaps to the extent that civil organizations are unable to govern themselves and to the peace process. Secondly, the role of CIMIC does not consist of rebuilding local schools and hospitals. However these activities were important and create opportunities for local soldiers to support civil enforcement, CIMIC in any case may have a role as: the return of refugees and expelled their seats, the construction of legal system and laws, reviving the economy, infrastructure, organization of elections and the like. The steps to take in the name of peace CIMIC, increases efficiency.

The concept of development strategy seems to be determined by the UN and NATO over. This concept will be reflected in the new tasks of peacekeeping operations.

Originalni naučni rad UDK 005.334:355.58(094.5)

Dr. sc. Samir Huseinbašić, Ministarstvo sigurnosti BiH – Sektor za zaštitu i spašavanje

PRAVNI ASPEKTI I PRAKSA INTEGRIRANOG UPRAVLJANJA RIZICIMA KATASTROFA

Sažetak

Globalne klimatske promjene rezultiraju škodljiivm pojavama velikih razmjera, koje imaju nove manifestne oblike u područjima u kojima se ranije nisu javljale. Intenzivnije su, pogađaju veća područja i široko eksploatiraju ranjivost zajednica i društava. Nesreće katastrofalnih posljedica uzrokovane prirodnim ili antropološkim opasnostima (olujni vjetrovi i uragani, grád, led i obilne snježne padavine, požari, poplave, klizišta, akcidentalno ispuštanje opasnih materija, i dr.) moguće je reducirati institucionalno sistemski, integriranim upravljanjem rizicima.

Međunarodna i nacionalna legislativa daje okvir za institucionalno djelovanje u integriranoj redukciji rizika. Međunarodni okvir za akciju i najbolje prakse uređenih sistema od pomoći su državama u razvoju da uspostave vlastite mehanizme redukcije utvrđenih rizika. Sistem je efektivniji i efikasniji sa jasnijim mjestom i ulogom nadležnih institucija na različitim nivoima. Bosna i Hercegovina je jedina država u jugoistočnoj Europi koja do sada nije uradila vlastitu platformu za redukciju rizika katastrofa. Toj nepovoljnoj činjenici pogoduje njena složena i asimetrična institucionlana struktura vlasti.

Svrha ovog članka je da predstavi međunarodne pravne instrumente i praksu redukcije rizika katastrofa, ukratko predstavi stanje u ovoj oblasti sigurnosti u Bosni i Hercegovini, i na osnovu činjenica ukaže na važnost integriranog upravljanja rizicima nesreća prirodnog ili antropološkog porijekla u svrhu društveno – ekonomskom razvoja.

Ključne riječi: rizik, integrirano upravljanje rizicima, redukcija rizika katatsrofa, nesreća, katastrofa.

Abstract

Global climate changes result in harmful phenomenons of large scale, which have new manifest forms in areas where they had not previously occurred. They are more intense, affecting larger areas and widely exploit vulnerability of communities and societies. It's possible to mitigate consequences of disasters of catastrophic consequences caused by natural man made hazards (wind storms and hurricanes, hail, frostbite and heavy snowfall, fires, floods, landslides, accidental release of hazardous substances, etc.) if risks are reduced institutionally and systematically.

International and national legislation provides a framework for institutional action in integrated risk reduction. International framework for action and best practices of well regulated systems are of assistance to the developing countries to establish their own mechanisms for reduction of identified risk. The system is more efficient and effective with a clearer place and role of relevant institutions at various levels. Bosnia and Herzegovina is the only country in Southeastern Europe, which so far has not done its own National platform for

Disaster Risk Reduction. That unfortunate fact favors its complex and asymmetric Institutional structures.

The purpose of this article is to present international legal instruments and good practices of disaster risk reduction, briefly present conditions of this respective security area in Bosnia and Herzegovina, and on basis of facts to point out the importance of an integrated management of risks of natural or man- made disasters for effective socio- economical development.

Key words: risk, integrated risk management, disaster risk reduction, disaster, catastrophe.

Uvod

Rizici su sastavni dio života, vezani su za način života i odnos čovjeka prema živoj i neživoj prirodi. Cjelokupni društveni odnosi, kao i mjesto, uloga i odgovornosti pojedinca, društvenih grupa, institucija vlasti, nevladinog i privatnog sektora u sistemu sigurnosti, uređeni su normativno- pravno zakonima i drugim pravnim aktima država.

Nivo društveno – ekonomskog razvoja i prethodna iskustva sa nesrećama manjih ili katastrofalnih razmjera u velikoj mjeri određuju koliko je država spremna za nesreće, odnosno koliko su dobro razvijeni pravni mehanizmi i praksa redukcije rizika nastanka nesreća. Pojedini regioni i države „žive sa nesrećama“ i kroz duži vremenski period stanovništvo je izgradilo svijest i steklo kognitivnu sposobnost spoznaje rizika nastanka nesreća, kako izbjegavati rizično ponašanje i kako se zaštititi. U društvima i državama sa razvijenom svijesti i znanjem o rizicima nesreća čovjek je izvor sigurnosti.

Nasuprot državama razvijene svijesti, znanja o rizicima i društvene akcije za redukciju rizika nesreća, u državama koje se u dužem vremenu nisu suočavale sa nesrećama velikih razmjera i nije izgrađena javna svijest o rizicima nesrećama, odsustvuje šira društvena akcija za redukciju rizika nesreća.

Kao članice globalne zajednice, države usklađuju svoje propise i društvenu akciju sa međunarodnim pravnim instrumentima i standardima globalnih i regionalnih organizacija (Organizacija ujedinjenih nacija i njene specijalističke organizacije i agencije, Međunarodna federacija crvenog križa i polumjeseca, Europska unija, Vijeće Europe, Sjevernoatlantski savez/ NATO i druge organizacije i regionalne inicijative).

Najveće globalne prijetnje sigurnosti i rizici nesreća proističu iz atmosfere i biosfere, ali ništa manji nisu ni oni iz litosfere i tehnosfere. Uz sve škodljive efekte klimatskih promjena, transfera i širenja biohazarda, te dr. pojava na Zemlji i u njenoj kori, važno je češće uzimati u obzir tehnološke nesreće, nesreće usljed djela terorizma i upotrebe oružja za masovno uništenje, kao i nesreće vanorbitalnog porijekla (kosmičke prijetnje). Sve te nesreće mogu biti kataklizmičkih razmjera.

Da bi se spriječile veće nesreće, odnosno mitigirale (ublažile) posljedice nesreća potrebno je reducirati procjenjene rizike nesreća. Da li će hazard (opasnost) rezultirati nesrećom zavisi od ranjivosti zajednice (nepripremljenosti za nesreće) i njene izloženosti hazardu.

Globalno i regionalno su utvrđene pravne norme (rezolucije, konvencije, protokoli, odluke) i metodologije za redukciju rizika nesreća. U nastavku ove studije, u skladu sa nazivom članka, predstavljene su terminološke odrednice rizika i njihove redukcije, te pravni instrumenti i praksa integriranog upravljanja rizicima u kontekstu redukcije rizika nesreća, koji su zasnovani na međunarodnim standardima, procjenama rizika i iskustvima iz prethodnih nesreća.

1. Općenito o riziku i upravljanju rizicima - Elementi upravljanja rizicima

Da bi se razumjella integrativna dimenzija upravljanja rizicima važno je razumjeti pojam rizika u kontekstu prirodnih ili drugih nesreća, te upravljanja rizicima i njegove redukcije. Rizik i redukcija rizika nesreća nužno uključuje druge relevantne pojmove koji bliže objašnjavaju suštinu pojma rizika i njegove redukcije. S tim u vezi, pravne instrumente i praksu integriranog upravljanja rizicima katastrofa bliže determiniraju sljedeći ključni pojmovi:

Rizik, kao pojam sa velikim brojem značenja, po UNISDR općenito predstavlja kombinaciju vjerovatnoće događaja i njegovih negativnih posljedica. Ova definicija rizika bliska je pojmovnom određenju rizika po ISO Vodiču 73: 2009. Riječ rizik sadrži dvije različite konotacije: u popularnoj upotrebi naglasak je na izgledu ili mogućnosti, dok je u tehničkom smislu naglasak obično na posljedicama, u pogledu nekih "potencijalnih gubitaka" zbog nekog posebnog uzroka, mjesta i vremena (UNISDR, 2007).

Nesreća, ozbiljan prekid funkcioniranja zajednice ili društva usljed velikih ljudskih, materijalnih, ekonomskih ili ekoloških posljedica nesretnog događaja, koji prevazilazi sposobnosti pogođene zajednice ili društva da se nosi sa posljedicama vlastitim resursima. Magnituda, trajanje, pogođena površina, ljudski i materijalni gubici, uticaj na kritičnu infrastrukturu i usluge, ekološke, i druge posljedice, određuju obim nesreće, odnosno da li je nesreća manjih ili katastrofalnih razmjera (u daljem tekstu: ***katastrofa***). Često se nesreća ili katastrofa razumije kao kombinacija: izloženosti hazardu (ili opasnosti), stanje zatečene ranjivosti pogođene zajednice i nedovoljnosti kapaciteta ili mjera da se reduciraju ili ublaže potencijalno negativne posljedice (UNISDR, 2007).

U interpretaciji drugih međunarodnih organizacija, nesreća/ katastrofa se razumije kao „kombinacija dva elementa, samog događaja i ljudske osjetljivosti. Dogodi se na način da u tolikoj mjeri izazove osjetljivost ljudi koji žive u određenoj zajednici, tako da su njihovi životi direktno ugroženi ili je velika šteta nanijeta ekonomskim i društvenim strukturama, zbog čega je smanjena šansa za opstankom (IFRC).

Rizik katastrofe, potencijalni gubici losses, in lives, health status, livelihoods, assets and services, usljed katastrofe, koji bi mogli nastati u nekoj zajednici ili društvu tokom određenog vremena u budućnosti. Rizik od katastrofe uključuje više mogućih rizika, od kojih se za ovu temu naročito izdvajaju: intenzivni, ekstenzivni i rezidualni rizik. Ovi rizici imaju sljedeće značenje:

Upravljanje rizicima katastrofa, sistematičan proces korištenja administrativnih uputa, organizacija, i operativnih vještina i kapaciteta za provedbu strategija, politika i primjenu poboljšanih sposobnosti odgovora, kako bi se umanjili negativni uticaji hazarda i mogućnost nastanka katastrofe. Upravljanje uključuje aktivnosti i mjere prevencije, mitigancije (ublažavanja) i pripravnosti (UNISDR, 2007)

Da bismo bolje objasnili rizike katastrofa i njihovu redukciju, u nastavku ilustrativno i odovarajućim objašnjenjem podsjećamo na značenje i sadržaj redukcije rizika katastrofa.

U nastojanju bližeg određenja, a u skladu sa navedenim definicijama, **rizik** u nastavku opisa objašnjavamo kao vjerovatnoću nastanka nesreće usljed interakcije hazarda i ranjivosti i izloženosti pojedinca, zajednice i društva škodljivim pojavama u prirodi, tehnološkom procesu (industrija, transport, i sl), ili društveno opasnim pojavama (kriminal, terorizam i sl.).

Matematički rizika se predstavlja kao: R = H x V, ili vrlo često (što koristimo i u ovom članku) kao: R = f (H, V, E), pri čemu je rizik presjek skupova elemenata hazarda, ranjivosti i izloženosti, odnosno:

R – rizik, f – presjek (fraction), H – hazard i E – izloženost (vidi sliku 1).

S obzirom na prikrivenu, ali često i iznenadnu i brzonastupajuću pojavu i prirodu hazarda i potencijalnu ranjivost zajednice i sistema, ne može se pouzdano ustvrditi da je R = 0, već se teži kvantificirane i kvalificirane rizike svesti na što niži mogući rizik prihvatljiv za zajednicu i nadležne institucije (tzv. prihvatljivi rizik).

Kako onda reducirati rizike katastrofa, kako spriječiti ili ublažiti njihove efekte?

Saglasno predstavljenoj organizaciji skupova na slici 1, **redukcija rizika katastrofa** se, postiže:

- monitoringom, ranim upozoravanjem i uklanjanjem ili ublažavanjem hazarda,
- redukcijom ranjivosti, primjenom sistemskih mjera upoznavanja za hazardima, jačanjem svijesti, primjenom strukturalnih i nestrukturalnih mjera redukcije rizika i izgradnjom kapaciteta odgovora,
- i fizičkim udaljavanjem zajednica od mjesta potencijalnog hazarda kroz mjere prostornog planiranja i gradnje, i slično (npr. zabrana i sankcioniranje gradnje opasnih instalacija blizu stambenih zgrada, bolnica ili škola, jačanje politika osiguranja i ograničavanja prava na osiguranje u zoni hazarda, i sl.).

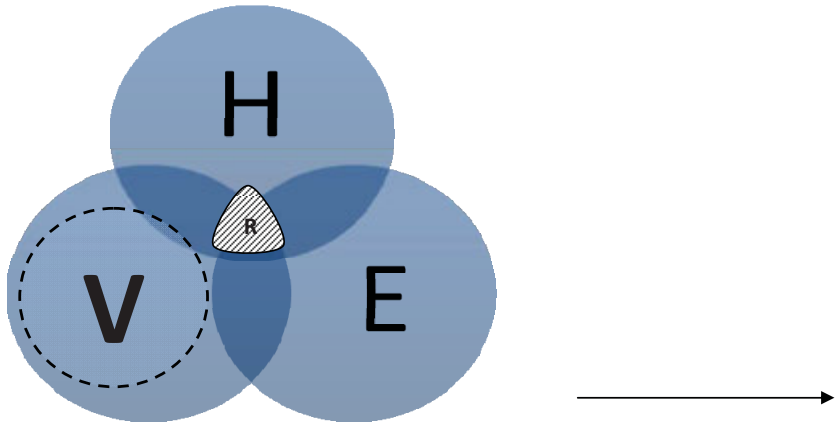

Slika 1: redukcija rizika katastrofa

Upravljanje rizicima katastrofa po terminološkom sadržaju određuje obavezu svakog zasebnog aktera u sistemu da analizira i procjenjuje identificirane rizike u oblasti iz zakonom utvrđene nadležnosti. Svaka organizacija koja igra ulogu aktera u upravljanju rizicima katastrofa procjenjuje redovne poslovne rizike (upravljanje rizicima kontrole kvaliteta redovne proizvodnje ili pružanja usluga) i vanredne rizike, odnosno rizike katastrofa (upravlja rizicima katastrofa), koji utiču na oblast za koju je formalno pravno nadležna (npr. zdravstvo procjenjuje zdravstvene rizike, mediji – komunikacijske rizike, agencije za zaštitu okoline – ekološke rizike, i sl.). Dakle, sistemu upravljanja rizicima katastrofa treba, i kontinuirano zahtijeva, priliv podataka i informacija od različitih sektora, agencija i disciplina.

Kako parcijalna rješenja u upravljanju rizicima katastrofa ne rezultiraju kvalitetnim mjerama zaštite i spašavanja, javlja se potreba integriranog pristupa upravljanju rizicima. Radi lakšeg razumijevanja, integrirano upravljanje podrazumijeva koordinirani napor ovlaštene stručne organizacije (organa uprave) i vladinog tijela da objedini procjene rizika u jedan metodološki usaglašen i sistematičan dokument pomoću kojeg će identificirani nosioci mjera upravljanja

rizicima i odgovora na katastrofe moći zajednički i usaglašeno nastupati u redukciji rizika katastrofa, kao i u poduzimanju mjera zaštite i otklanjanja posljedica.

Akteri upravljanja rizicima kao subjekti sistema zaštite i spašavanja imaju zakonsku obavezu razmjene informacija i izvoda dokumenata od značaja za upravljanje rizicima katastrofa, ali u integriranom upravljanju načelno treba da nađu i interes. Pozitivno kritički gledano, interes je izraženiji ukoliko su zajednica i društvo podložni rizicima katastrofa i na zajedničko djelovanje gledaju pozitivno kao na mehanizam olakšanog djelovanja i zaštite od odgovornosti.

U državama koje nisu u većoj mjeri podložne rizicima katastrofa i u kojima je složen sistem utvrđene subordinacije, nadležnosti i odgovornosti, taj interes se razlikuje u većoj ili manjoj mjeri, odnosi u sistemu upravljanja su također složeniji i teško se dolazi do usaglašenog djelovanja u potrebnom kratkom vremenu. Ako izostane pravovremena mjera redukcije rizika ishod je poznat - nastaje katastrofa. Izostanak adekvatnog upravljanja rizicima možemo prepoznati i u Bosni i Hercegovini, o čemu su u naslovu o legislativi i praksi upravljanja rizicima u Bosni i Hercegovini (naslov 3) predstavljene osnovne karakteristike višeslojnosti i usložnjene koordinacije upravljanja rizicima katastrofa.

Međutim, u široj stručnoj javnosti prisutna je dilema da li upravljanju rizicima pristupiti holistički ili kao integrirano upravljanje, što može zahtijevati ciljan i sadržajan analitički pristup. Čini se da oba pristupa imaju opravdanost – holističkim je lakše obuhvatiti upravljanje za okvirnu opservaciju, a integriranim pristupom se bliže i detaljnije istražuje sistem ili pojedini njegovi elementi. Bliže razmatranje izbora pristupa istraživanju upravljanja rizicima katastrofa zahtijeva više prostora i može poslužiti kao predmet novog istraživanja ili opservacije kroz sličan stručni članak. Na ***slici 2***. Ilustriran je načelni sistem upravljanja rizicima katastrofa, koji je razvijen kao integrirani sistem (uvršteni akteri upravljanja rizicima) u kojem je u centralnoj poziciji integrirano upravljanje rizicima a okolo su po vanjskom rubu predstavljeni akteri upravljanja rizicima. ISO 31000: 2009 definira aktere (ili nosioce) upravljanja rizicima kao ljude i organizacije koji mogu zahvatiti, biti zahvaćeni, ili sagledati svoju poziciju i ulogu kao subjekte zahvaćene nekom (izvršnom) odlukom ili aktivnosti.

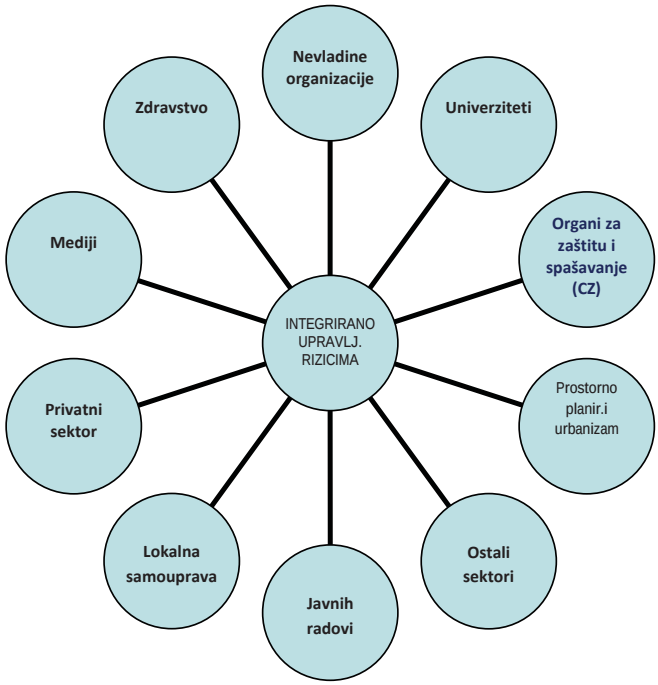

Slika 2: *načelni sistem integriranog upravljanja i redukcije rizika katastrofa*

Integrirano upravljanje rizicima u određenju suštinski sadrži sljedeće ključne zahtjeve: kapacitiranost za GIS, integriranje podataka, procjenu rizika i mehanizam podrške donošenju odluka, što je saglasno sa ISO 31010: 2009 Tehnike upravljanja rizicima .

2. Međunarodni pravni okvir i praksa redukcije rizika katastrofa

Na osnovu analize posljedica katastrofa u posljednjih 35 godina utvrđeno je da je „život izgubilo oko 2.2 miliona ljudi i da je šteta ana globalnoj ekonomiji iznosila cca. 1.527,6 milijardi USD, te da su oluje i uragani, poplave, suše, tropske vrućine i drugi prirodni fenomeni nastali usljed hidrometeoroloških i klimatskih promjena odgovorni za 2/3 smrtnih slučajeva i ekonomskih gubitaka u nastalim katastrofama“ (ISDR, 2011).

Po izvršenim analizama UNISDR očekuje da će rizik katastrofa i dalje usložnjavati upravo klimatske promjene, ali i napominje „da klimatske promjene i redukcija rizika imaju i pozitivnu povezanost: metode i alati za redukciju rizika katastrofa daju snažne kapacitete za adaptaciju na klimatske promjene, a jedan od takvih alata je legislativa. Legislativa je kritična osnova za efikasnu i odgovornu akciju na državnom i nižim nivoima (Llosa i Zodrow, ISDR, 2011).

2.1. Globalni pravni instrumenti za redukcija rizika

Od 1990. godine počelo je značajnije globalno djelovanje svjetske zajednice država u odnosu na sve veći broj i fatalnije posljedice prirodnih katastrofa. Do 1990. Godine Svijet nije mogao biti jedinstven na ovim humanim osnovama zbog četrdesetogodišnjeg perioda hladnog rata i geopolitičke polarizacije na Istok i Zapad.

Nakon okončanja tog perioda geopolitičke različitosti, u periodu 1990 – 2011. godine, Generalna Skupština UN je u oblasti redukcije rizika katastrofa usvojila ukupno 12 rezolucija[1] i to: 2011-A/RES/66/199; 2010-A/RES/65/157; 2009-A/RES/64/200; 2008-A/RES/63/216; 2007-A/RES/62/192; 2006-A/RES/61/198; 2005-A/RES/60/195; 2004-A/RES/59/231; 2003-A/RES/58/214; 2002-A/RES/57/256; 2001-A/RES/56/195 i 1999 - A/RES/54/219. Korisno je napomenuti da u pravnom sistemu UN-a svi organi OUN mogu donijeti rezolucije iz nadležnosti, ali samo one koje donesu Generalna skupština i Vijeće sigurnosti su obavezujuće za države članice i izvršne su. Također, u navedenom periodu 1990. – 2011. godine Ujedinjene nacije su uvele u sistem redukcije katastrofa obilježavanje Međunarodne dekade redukcije katastrofa. Do sada su obilježene dvije takve dekade: u periodu 1990.- 1999. i 2000. – 2009. godine.

Države članice UN su tokom prvog obilježavanja Međunarodne dekade redukcije prirodnih katastrofa[2], 1990-1999 (IDNDR), usvojile Međunarodnu strategiju za smanjenje rizika od katastrofa (ISDR) i uspostavile UN/ISDR Sekretarijat (1999). Strategija poziva na interdisciplinarno uključivanje u koordinaciju, vođenje i implementaciju redukcije rizika katastrofa (DRR), sa razvojem partnerskog rada u jakoj saradnji sa institucijama za upravljanje u katastrofama.

Jedan od najnačajnijih dokumenata iz perioda prve Međunarodne dekade redukcije prirodnih katastrofa, koji je sadržavao temeljna načela redukcije rizika katastrofa je ***Yokohama strategija za sigurniji svijet***[3] iz 1994. godine. Uz ovu Strategiju donešen je i Plan za akciju koji utvrđuje smjernice za prevenciju, spremnost i ublažavanje posljedica prirodnih katastrofa, kroz dokument pod nazivom "Sigurniji svijet u 21. stoljeću: katastrofe i smanjenje rizika".

U toku trajanja druge Međunarodne dekade redukcije katastrofa, 2001. godine proširen je mandat UNISDR, tako da je ovaj Sekretarijat utvrđen kao centralna tačka u sistemu Ujedinjenih naroda za koordinaciju aktivnosti na redukciji rizika od katastrofa, a u cilju obezbjeđenja sinergije među aktivnostima sistema Ujedinjenih naroda i regionalnih organizacija.

Glavne oblasti rada Sekretarijata obuhvataju proces redukcije rizika katastrofa (DRR) i primjenjuju se u oblastima adaptacije na klimatske promjene, povećanja investicija za DRR, izgradnju otpornosti gradova na katastrofe (posebno škole i bolnice), kao i jačanje međunarodnog sistema za DRR.

Svjetska konferencija o smanjenju rizika od nesreća usvojila je na 9. plenarnom sastanku, 22. januara 2005.godine, dokument pod nazivom "Hyogo deklaracija", a uz njega i "Hyogo okvir za akciju 2005. – 2015: Izgradnja otpornosti nacija i zajednica na nesreće". Posebnost dokumenta Deklaracije predstavlja usvojena strategija implementacije projekta, kojom su zacrtane vodeće smjernice za narednu dekadu u oblasti redukcije katastrofa. Zaključcima ove sesije UN potvrđen je značaj i velika važnost provođenja usvojenog dokumenta kroz konkretne akcije na svim nivoima i u svim oblastima društvenog organiziranja.

Ovim dokumentima cjelokupnoj svjetskoj javnosti je predstavljena globalna potreba izgradnje otpornost država i zajednica na katastrofe kroz sistem ranog upozoravanja, procjene rizika, edukaciju i druge aktivne, višekorisničke i multisektorske pristupe i aktivnosti u kontekstu redukcije katastrofa, koji se sastoji od prevencije, pripravnosti i hitnog odgovora, ali u konačnici obuhvataju i pitanja oporavka i obnove.

---

[1] http://www.unisdr.org/we/inform/resolutions-reports#gaisdr; posjeta 2. oktobra 2012. godine. Stranica je pogodna za istraživanje različitih aspekata u oblasti upravljanja u katastrofama.

[2] http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r236.htm

[3] http://www.preventionweb.net ; posjeta 2. oktobra 2012.godine.

Učesnici Globalne platforme su potvrdili važnost primarne odgovornosti država u zaštiti stanovništva i svojine na njihovoj teritoriji od hazarda (opasnosti), te ocijenili ključnim potrebu da države daju visok prioritet redukciji rizika katastrofa u politici, u skladu sa vlastitim kapacitetima i dostupnim resursima. Potvrđena je potreba ojačavanja kapaciteta na nivou državnih zajednica da bi se smanjili rizici katastrofa na lokalnom nivou, cijeneći da interakcija državnog i lokalnog nivoa omogućava napredak i povećava nivo sigurnosti lokalnih zajednica i građana. Naglašena je kao urgentna potreba da se poboljša kapacitet katastrofama sklonih zemalja, posebno nerazvijenih zemalja i malih ostrvskih zemalja, da smanje uticaj katastrofa kroz jačanje državnih napora i poboljšaju bilateralnu, regionalnu i međunarodnu saradnju, uključujući tehničku i finansijsku pomoć.

Pet glavnih područja u "Okviru za akciju" za 2005.-2015.godinu u kojima su utvrđeni propusti i izazovi su:

a) upravljanje: organizacijski, zakonski i politički okviri,
b) utvrđivanje rizika, procjena, monitoring i rano upozoravanje,
c) upravljačko znanje i edukacija,
d) redukcija podložnih faktora rizika i
e) spremnost za efektan odgovor i oporavak.

U svrhu postizanja očekivanih rezultata, na "Konferenciji" su usvojeni sljedeći strategijski ciljevi:

a) Efektnije uključivanje razmatranja rizika od nesreća u politiku održivog razvoja, planiranja i programiranja na svim nivoima, sa posebnim naglaskom na prevenciji, ublažavanju i pripravnosti na katastrofe i smanjenju ugroženosti;
b) Razvoj i jačanje institucija, mehanizama i kapaciteta na svim nivoima, posebno na nivou zajednice, može sistematski doprinijeti izgradnji otpornosti na katastrofe; i
c) Sistematsko uključivanje pristupa redukcijerizika u kreiranje i implementiranje spremnosti,i odgovor na katastrofe i programe obnove pogođenih zajednica.

Konferencija je usvojila sljedećih pet prioriteta za akciju:

1) Osigurati da je smanjenje rizika od nesreća državni i lokalni prioritet sa jakom insitucionalnom osnovom za implementaciju;
2) Identificirati, procjeniti i nadzirati rizike katastrofa i poboljšati rano upozoravanje;
3) Koristiti znanje, otkrića i obrazovanje za izgradnju kulture sigurnosti i otpornosti na svim nivoima;
4) Reducirati osnovne faktore rizika; i
5) Ojačati spremnost za efikasan odgovor na katastrofe na svim nivoima.

Države se obavezuju jednom godišnje podnositi izvještaj o provedbi ovih ciljeva i prioriteta.

2.2. Redukcija rizika i integrirano upravljanje u Europi

Jedan od ključnih dokumenata novog doba (21. stoljeća) koji u domenu sigurnosti identificira globalne prijetnje i izazove u odnosu na Europu je ***Europska sigurnosna strategija*** (2003), sa sloganom „Sigurna Europa u boljem Svijetu".

Ističući u prvim rečenicama ocjenu kako Europa nikada do sada nije bila tako prosperitetna, sigurna i slobodna, Strategija u nastavku identificira globalne prijetnje i izazove sigurnosti. Kao ključni izazovi sigurnosti identificirani su: konflikti i širenje siromaštva, globalno zagrijavanje i nove migracije u različite regione zbog sve veće nestašice vode i gubitka plodnog zemljišta, energetska zavisnost Europe.

Kao ključne prijetnje identificirane su: terorizam, proliferacija oružja za masovno uništenje, regionalni konflikti kao potencijalna prijetnja sigurnosti Europe (Kašmir, Region Velikih jezera, Korejski poluotok i, naročito, Srednji istok), kolaps vlasti država, organizirani kriminal.

Europska platforma za redukciju rizika katastrofa je ustvari Europski forum za redukciju rizika katastrofa (engl. EFDRR), osnovan tokom sastanka državnih platformi u Europi i Kontakt osoba Hjogo okvirnog plana za akciju (engl. HFA) u Londonu, 11. – 13. novembra 2009 u Londonu, Velika Britanija. EFDRR služi kao forum koji podstiče i olakšava razmjenu informacija i znanja među kontakt osobama – predstavnicima država strana Hjogo okvira za akciju, državnih platformi i regionalnih/ subregionalnih partnera. Olakšava diskusiju i unaprjeđenje pitanja od značaja za redukciju rizika katastrofa na koordiniran način na regionalnom nivou.

U Strategiji Europske unije za podršku smanjenju rizika katastrofa u zemljama u razvoju (2009), COM(2009) 84 Final, uz statistiku katastrofa u globalnim i regionalnim razmjerama kojom potvrđuju važnost dokumenta, i opredijeljenost Europske unije (EU) da doprinese Hjogo okviru za akciju i drugim instrumentima za podršku državama u razvoju u razvoju kapaciteta redukcije rizika katastrofa, utvrđene su osnove za akciju, ciljevi, oblasti i strategija EU za djelovanje, te implementacija Strategije.

Predložena strategija, koju je 2009. godine usvojilo Vijeće i Parlament EU, izrađena je na strategisjkom radu Europske komisije i država članica EU i na lekcijama naučenim o redukciji rizika katastrofa (DRR) u svim regionima zemalja u razvoju.

Osnove za akciju EU po ovom dokumentu su:

- nedostatak politika i strategijskih okvira za redukciju rizika katastrofa (DRR),
- nedostatak zajedničkog stava unutar EU,
- ograničen napredak u integraciji DRR u politike razvoja,
- kao i ograničena veza između DRR i klimatskih promjena.

Glavni cilj Strategije je doprinijeti održivom razvoju i iskorjenjivanju siromaštva kroz smanjenje tereta katastrofa za siromašne i najranjivije države i grupe stanovništva, posredstvom poboljšane redukcije rizika katastrofa.

Za ostvarenje glavnog cilja utvrđeni su sljedeći strategijski ciljevi:

- Podrška državama u razvoju u efikasnom integriranju DRR u njihove razvojne politike i planove;
- Podrška društvima i državam u razvoju u efikasnijoj redukciji rizika katastrofa, putem ciljanih akcija na prevenciji i oblažavanju katastrofa, te na pripremljenosti za katastrofe; i
- Efikasnije integriranje DRR pitanja u EU politike i programe razvoja, humanitarne pomoći i reakcija na krize (što uključuje odgovor na katastrofe i obnovu).

Područja prioritetna za intervenciju (kroz koje će EU konkretnim akcijama nastupati) su:

- Osigurati da DRR bude državni i lokalni prioritet sa jakim institucionalnim osnovama za implementaciju;
- Identificirati, procijeniti i nadzirati rizike katastrofa i poboljšati rano upozoravanje;
- Korištenje znanja, inovacija i edukacije u izgradnji kulture sigurnosti i otpornosti na svim nivoima;
- Reducirati skrivene faktore rizika katastrofa;
- Jačati pripremanje za katastrofe u cilju efikasne reakcije na svim nivoima.

Prioriteti u implementaciji strategije su:

- Politički dijalog o DRR-u;
- Regionalni akcijski planovi o DRR-u,
- Integracija DRR u politike i planiranje EU i država u razvoju, i podrška za ključna investiranja tih država u DRR.

Bijelim dokumentom Europske komisije o adaptaciji na klimatske promjene - Ka Europskom okviru (2009), čiji nosilac je Europska komisija, potvrđuju se prijetnje i rizici koji proističu iz klimatskih promjena i gubitka vode i drugih vitalnih resursa i energenata,a koji su načelno identificirani u Hjogo okviru za akciju i strategijskim dokumentima EU (Europskoj sigurnosnoj strategiji, konceptu Europskog DRR foruma, te EU strategiji za podršku smanjenju rizika katastrofa u zemljama u razvoju).

Cilj ovog EU Okvira je poboljšati otpornost EU u odgovoru na posljedice klimatskih promjena, pri čemu će poštovati princip supsidijarnosti i pružiti podršku ciljevima EU o održivom razvoju.

Dokument ističe važnost bliske saradnje svih nivoa vlasti u državi učesnici sa EU.

2.3. Legislativa i najbolja praksa u razvijenim sistemima

Države koje su sklone katastrofama, te shodno tome imaju izgrađenu javnu svijest i znanje o rizicima, imaju najbolju implementiranost propisa i investiranja u redukciju rizika katastrofa. Institucije vlasti koje su izgradile osjećaj odgovornosti na osnovu prisutnih rizika i prethodnih katastrofa bez uticaja javnosti planiraju velike budžete za mjere prevencije i pripravnosti za katastrofe.

Najbolji primjer je Japan, kao država sinonim za uređenost sistema i velika investiranja u prevenciju i pripravnost. Po prethodno predstavljenim strukturalnim i nestrukturalnim mjerama redukcije rizika katastrofa, Japanci su razvili sisteme monitoringa hazarda i ranog upozoravanja na njihovu pojavu, izvođenje javnih radova na stabilizaciji tla i objekata i drugim strukturalnim mjerama, a naročito su zastupljene mjere redukcije ranjivosti kroz edukaciju stanovništva svih uzrasta i izvođenje dril vježbi postupanja u slučaju nekih od tipičnih hazarda (zemljotres, tsunami, uragan, tajfun, poplava, nuklearna havarija i druge). Japanci su svjesni da katastrofe ne mogu spriječiti, ali rizike katastrofa mogu svesti na nivo tolerantnosti i ublažiti efekte katastrofe.

Druge razvijene države u Svijetu također su razvili mjere redukcije rizika u skladu sa procjenjenim rizicima katastrofa kojima su te države sklone i koje su se često dešavale u prošlosti. U Japanu i drugim razvijenim državama visoke javne svijesti javnost aktivno učestvuje u planiranju prevencije i ublažavanja katastrofa. Javnost učestvuje u razmatranju nacrta planova zaštite i spašavanja, za uočene nedosttake nosioci vlasti dobijaju pismene predstavke i ne oglušavaju se o zahtjeve građana. Ignoriranje javnih interesa stanovništvo nerijetko kažnjava na lokalnim izborima demokratkom promjenom loših nosilaca vlasti.

2.4. Standardi za integrirano upravljanje rizicima katastrofa

Dok organi, specijalističke organizacije i agencije Ujedinjenih nacija i vodeće regionalne organizacije donose globalne i regionalne pravne okvire za djelovanje država u redukciji rizika nesreća (utvrđuju šta se regionalno i nacionalno treba uraditi da bi se globalno reducirali rizici i mogućnosti nastanka nesreća kataklizmičkih razmjera), Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO) razvija alate za praktično djelovanje u redukciji rizika. Naravno, i vodeće regionalne organizacije Europska unija i Vijeće Europe imaju razvijene programe za redukciju rizika nesreća (kao što je npr. EUR-OPA u Vijeću Europe).

U smislu prethodnog uvoda u okvir za djelovanje u redukciji rizika katastrofa važno je spomenuti navedeni Okvirni plan Ujedinjenih nacija za akciju iz Hjoga, za period 2005. – 2015. godine, a u domenu davanja organizacijama i državama praktičnih alata vrlo uputni i nezaobilazni su globalno poznati ISO standardi. Pri pozivanju na ISO važno je podsjetiti da je ISO organizacija.

ISO je Međunarodna organizacija za standardizaciju, osnovana 1947. godine, sa sjedištem u Ženevi, čije članstvo čini 163 organa za standardizaciju država (velikih i malih, industrijskih, u razvoju, u tranziciji) , iz svih regiona Svijeta. ISO ima portfolio od cca. 19 000 standarda u oblasti poslovanja, vladinog sektora i kritične infrastrukture I drugih društveno – ekonomskih oblasti od značaja za održiv razvoj. Upravljanje rizicima za koje iSO razvija praktične alate ne odnosi se isključivo ni na jednu konkretnu oblast već nalaizi značaj u svim društvenim, prirodnim, tehničko- tehnološkim i drugim privrednim sektorima u kojima je važno pravovremeno identificirati, procijeniti rizike i upravljati njima u cilju redukcije posljedica. U tom smislu ih cijenimo korisnim I primjenjivim I u redukciji rizika nesreća (i katastrofa). Kako bi se sagledao značaj standard ukratko su predstavljene osnovne karakteristike standarda ISO 31000: 2009 I referentnih standarda i praktičnih vodiča (principe, smjernice, vokabular I tehnike upravljanja rizicima).

2.4.1. Principi i osnovne karakteristike upravljanja rizicima po ISO standardu

Standardom ISO 31000: 2009 *Risk management – principi i smjernice, utvrđen je izvjestan broj principa koji su važni za efikasno upravljanje rizicima.* U primjeni metodologije procjene rizika, države, organizacije i zajednice trebaju se držati sljedećih temeljnih principa upravljanja rizicima:

- da stvara i štiti utvrđene vrijednosti;
- da se integrira u sve organizacijske procese;
- da informira nivo odlučivanja;
- da eksplicite adresira neizvjesnosti;
- da je sistematično, strukturirano i pravovremeno;
- da je zasnovano na najboljim raspoloživim informacijama;
- da se može prekrojiti;
- da u obzir uzima ljudske i kulturološke faktore;
- da je transparetno i inkluzivno;
- da je dinamično, iterativno i da reagira na promjene; i
- da olakšava kontinuirani napredak.

Po standardu ISO 31000:2009, uspjeh upravljanja rizicima zavisi od: "…efikasnosti okvira za upravljanje koji daje osnove I od aranžmana koji ga položiti u cijeloj organizaciji na svim nivoima". Odgovarajući okvir treba da osigura da će informacije o rizicima vanrednih situacija biti adekvatno proslijeđene i korištene na relevantnim nivoima donošenja odluka. Okvir za upravljanje rizicima je dizajniran da pomogne integriranju upravljanja rizicima, a njegovi rezultati da se usmjere u vladin sektor i poslovne sisteme i aktivnosti. (ISO 31000: 2009).

Ključne komponente okvira za efektivno upravljanje rizicima uključuju:

- mandat i obavezu zadanu od vođa i rukovodilaca,.
- procese dizajniranja efikasnog ovira za upravljanje rizicima,
- programe za implementaciju okvira i procesa za upravljanje rizicima,
- programe za odobravanje monitoringa i reviziju okvira,

- i procese kontinuiranog poboljšanja okvira.

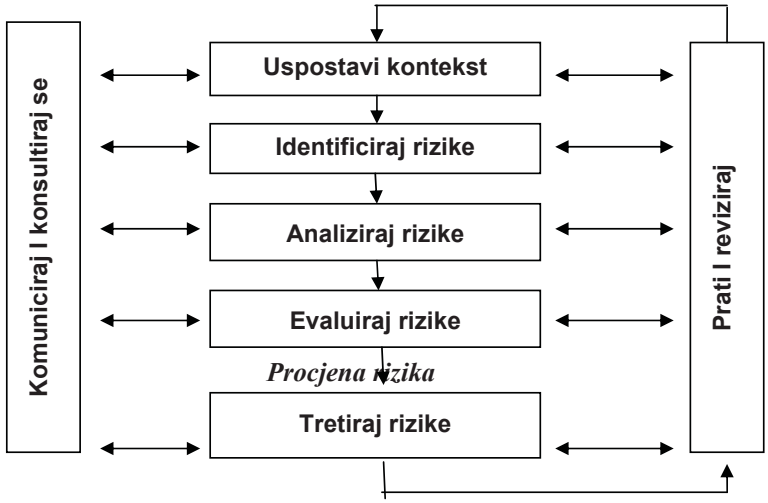

slika 3. *Proces upravljanja rizicima (ISO 31000: 2009)*

Na ***slici 3*** predstavljen je općeprihvaćeni proces upravljanja rizicima koji treba da je zastupljen institucionalno u svim sistemima i koji nužno uključuje integrativnu dimenziju (obuhvat javnog sektora sistema sigurnosti, nevladinog sektora i privatnog sektora)

U toku cijelog procesa upravljanja rizicima, kao što je prikazano na slici 3, odvija se komuniciranje o rizicima, te kontinuirani monitoring i revizija procesa. Ključni pojmovi procesa upravljanja rizicima imaju sljedeće značenje:

„***Uspostavom konteksta***, definiraju se osnovni parametri u okviru kojih će se upravljati rizicima. Uspostava konteksta uključuje brojne aktivnosti, odnosno: utvrđivanje obima, uspostavu svrhe i ciljeva, definiranje odgovornosti, definiranje ključnih elemenata, identifikaciju ključnih aktivnosti i procesa i potvrđivanje metodologije za upravljanje rizicima.

Identifikacija rizika, proces pronalaska, prepoznavanja i opisivanja rizika.

Analiza rizika, proces razumijevanja prirode rizika i određivanja nivoa rizika.

Procjena rizika, sveobuhvatni proces identifikacije, analize i evaluacije rizika.

Evaluacija rizika, proces poređenja rezultata analize rizika sa kriterijem rizika kako bi se odredilo da li je rizik i/ili njegova magnituda prihvatljiv ili tolerantan.

Tretiranje rizika, proces izbora i provedbe mjera za promjenu rizika.“

(ISO 31000: 2009)

3. Legislativa i praksa u BiH

Upravljanje rizicima katastrofe u Bosni Hercegovini je uređeno shodno ustavima i zakonima na različitim nivoima. Uz državu, entiteti i kantoni imaju svoje ustave i tripartitnu vlast, što im bitno osigurava pravnu samostalnost u svim oblastima društveno - političkog sistema i podsistema sigurnosti.

Svaki navedeni nivo ima zakone i podzakonsku regulativu u oblasti sigurnosti, kojom inter alia uređuje pitanja zaštite i spašavanja.

Upravljanje rizicima i redukcija rizika katastrofa u izvršnoj je nadležnosti entiteta i Brčko Distrikta. Svaka od prethodno navedenih oblasti sistema ima svoje propise koji uređuju

redovne djelatnosti institucija pitanja upravljanja rizicima (npr. zakoni o unutarnjim poslovima, o zdravstvenoj zaštiti, socijalnoj politici, obrazovanju, poljoprivredi, zaštiti životne okoline, o prostornom planiranju i dr. oblastima). Međutim, jedino zakoni o civilnoj zaštiti i zaštiti i spašavanju entiteta i Brčko Distrikta BiH (koji je do pisanja ovog članka još u proceduri razmatranja i usvajanja) osiguravaju integriranost upravljanja rizicima i integrirano planiranje zaštite i spašavanja (federalni Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih ili drugih nesreća iz 2003. godine, sa amandmanima 2006. I 2010. godine; i Zakon o civilnoj zaštiti Republike Srpske, iz 2002. godine sa izmjenama i dopunama iz 2003. I 2010. godine, a do pisanja ovog članka u proceduri razmatranja je nacrt Zakona o zaštiti i spasavanjuu vanrednim situacijama).

U entitetima i Brčko Distriktu BiH nosioci integriranog upravljanja rizicima i planiranja zaštite i spašavanja su nadležne uprave i službe civilne zaštite, a u Brčko Distriktu BiH Odjel javne sigurnosti. Kada se pojavi hazard i eskalira u nesreću mjerama prevencije i pripravnosti i intervencije na nastalu nesreću aktiviraju se štabovi civilne zaštite.

Na državnom nivou institucije i organi uprave imaju regulatornu i koordinacijsku ulogu, što znači da nadležna ministarstva i organi uprave iz svake oblasti od značaja za zaštitu i spašavanje mogu donositi odgovarajuće propise i podazkonsku regulativu, prihvatati međunarodnu regulativu, koordinirati njiihovu primjenu, te koordinirati mjere redukcije rizika te kooridnirati mjere odgovora i o situaciji i provedbi međunarodnih pravnih instrumenata izvještavati nadležne međunarodne organizacije.

U oblasti zaštite i spašavanja, oblasti koja je nosilac upravljanja i redukcije rizika katastrofa, na državnom nivou nosilac mjera koordinacije u zaštiti i spašavanju su Ministarstvo sigurnosti BiH (Sektor za zaštitu i spašavanje) i Koordinacijsko tijelo BiH za zaštitu i spašavanje (sastavljeno od 21 predstavnika iz Vijeća ministara BiH i vlada entiteta i Brčko Distrikta BiH).

U koordinaciji provođenja međunarodnih propisa (Hjpgo okvirni plan za akciju i dr.) i standarda (ISO) i izvještavanju o provedbi, kao i donošenja regulative u domenu procjene rizika i planiranja zaštite i spašavanja, nadležno je Ministarstvo sigurnosti BiH.

U slučaju nastanka hazarda ili nesreće u/izvan BiH, sa potencijalno prekograničnim efektima, koordinaciju mjera prevencije i pripravnosti i mjera zaštite i spašavanja, u domenu podrške institucija i organa BiH i koordinacije traženja i pružanja međunarodne pomoći, shodno odredbama Okvirnog zakona o zaštiti ljudi i materijalnih dobara od prirodnih ili drugih nesreća u BiH (2008), aktivira se Koordinacijsko tijelo BiH za zaštitu i spašavanje (čl. 16. i 17. Okvirnog zakona).

Dosadašnja praksa u odgovoru na hazarde i nesreće potvrđuje da koordinacija na državnom nivou ima velike probleme koordinacija se ne shvata kao procesna funkcija upravljanja koja usmjerava različite aktere ka postavljenim ciljevima u utvrđenom vremenu, već kao usklađivanje dobre volje. Česta primjedba koja se čuje od nadležnih predstavnika entitetskih organa za civilnu zaštitu odnosi se na navodne pokušaje prenosa nadležnosti na državni nivo, što ne odgovara istini jer ustavi u BiH i zakoni jasno utvrđuju nadležnosti nivoa vlasti, a zakoni ih konkretiziraju.

4. Zaključna razmatranja

U razmatranju relevantnosti integrirane redukcije i upravljanja rizicima katastrofa na globalnom, regionalnom i lokalnom (državnom) nivou može se uočiti dosta varijabilnosti u razumijevanju i pristupu pravnom uređivanju, standardizaciji i razvoju dobre prakse.

Na globalnom i regionalnom nivou prisutan je visok stepen razumijevanja problema klimatskih promjena i drugih globalnih prijetnji i izazova sigurnosti, te u vezi s tim

kontinuirano intenziviranje napora ka univerzalnosti pravila i prakse redukcije rizika katastrofa.

U upravljanu rizicima, gdje imamo više aktera, susrećemo različite interese koje treba približiti u cilju efikasnog upravljanja rizicima. Na lokalnom nivou (u državama), gdje je suština razumijevanja rizika i djelovanja u njihovoj redukciji, gdje ima manje aktera na manjem prostoru, gdje nastaju hazardi i gdje se odvija život, potrebno je da ima najmanje različitih interesa. Na lokalnom nivou je značajno uzeti u obzir i rizično ponašanje pojedinaca u zajednici društvu. Čovjek u sticanju materijalne i finansijske koristi iz prirode nerijetko gubi osjećaj za racio i uzrokuje pojavu hazarda i nesreća, čime postaje izvor ugrožavanja sigurnosti zajednice i društva.

Uočavamo iz globalnih i regionalnih mjera, kao i dobre prakse razvijenih država, da intergirano upravljanje rizicima upućuje na sistemske akcije izgradnje i jačanja javne svijesti, znanja o hazardima i rizicima, rano upozoravanje, strukturalne i nestrukturalne mjere redukcije rizika katastrofa. Ipak, shodno predstavljenim pravnim instrumentima i praksi, može se zaključiti da je redukcija rizika i integrirano upravljanje rizicima kao dobra zamisao, društvena potreba i sistemska akcija, suočena sa velikim izazovima sveukupnih društvenih odnosa i ponašanja svakog pojedinca u društvu.

Pravne norme i standardi podstiču dobru praksu i zato su dobar korektiv ponašanja pojedinaca, zajednica i društava. Primjenom međunarodnih i domaćih pravnih instrumenata, standarda i druge regulative u redukciji rizika katastrofa postižu se dalekosežne koristi, odnosno:

- ostvaruju se isplative investicije razvoja,
- postiže se bolje korištenje ograničenih resursa,
- efektivna i efikasna primjena lokalnog znanja i iskustava,
- i dobro upravljanje u sistemu.

Društva u tranziciji se susreću sa brojnim izazovima u redukciji i upravljanju rizicima, među kojima su najizrazitiji:

- opterećenost prošlošću i neriješeno nacionalno pitanje,
- konsekventno prvome, nepostojanje razvojne ekonomije,
- nepostojanje vladavine prava i odsustvo odgovornosti,
- neizgrađenost svijesti, sigurnosne kulture i kulture življenja.

Bosna i Hercegovina, kao država sa kompliciranim političkim sistemom, u upravljanu rizicima katastrofa i ispunjenju međunarodnih obaveza kontinuirano se suočava sa unutarnjopolitičkim problemima koji limitiraju funkcionalnost sistema. Ti problemi onemogućavaju je da pravno djeluje i provodi obaveze europskih i euroatlantskih integracija. Politika kontinuirano vrši pritisak na strategiju, a greške koje učini politika strategija neće moći ispraviti. Stoga, politika mora dopustiti strategiji da provodi obaveze, jer su međunarodni procesi dinamični a institucije vlasti u BiH sporo djeluju.

Concluding considerations (abstract)

In a managed risk, where there are more players, we meet different interests that need to be closer to effective risk management. At the local level (in the states), where the essence of the understanding of risk and action in their reduction is, where there are fewer players in a smaller space, where hazards can occur and where the life is, it is necessary to have at least as possible of different interests. At the local level it is important to take into account the risk-taking behavior of individuals in the community and society. In the acquisition of material

and financial benefits from nature the man often loses sense of rational and causes hazards and accidents, and thereby becomes a source of threat to community and society safety.

Legal norms and standards encourage good practice and therefore are a good corrective to the behavior of individuals, communities and societies. By application of international and national legal instruments, standards and other regulations in disaster risk reduction, the following far-reaching benefits are achieved:

- the cost-effective development investment,
- the best use of limited resources,
- effective and efficient use of local knowledge and experience,
- and good governance.

Bosnia and Herzegovina, as a state with a complicated political system, continually faces with internal political problems in managing disaster risks and fulfillment of its international obligations, which limit the functionality of the system.

These problems make it impossible to legally operate and fulfill obligations of European and Euro-Atlantic integration. Politics are continuously putting pressure on the strategy, so that strategy will not be able to correct policy mistakes. Therefore, politics must allow the strategy to implement the obligations, because the international integrations' processes are dynamic and governmental institutions in BiH are slow to act.

Literatura

Europska komisija (2009), EU Strategija za podršku redukciji rizika katastrofa u zemljama u razvoju, COM(2009) 84 Final, Brisel (prevod dokumenta);

Europska komisija (2009), Bijela knjiga o adaptaciji na klimatske promjene: Ka europskom okviru za akciju, COM(2009) 147 Final, Brisel (prevod dokumenta);

Government of Japan – Cabinet Office (2005), Disaster Management system in Japan;

Huseinbašić, Ćamil (2006), Rukovođenje i upravljanje u katastrofama, Sejtarija, Sarajevo;

Huseinbašić, Samir (2008), Civilna zaštita u euroatlantskim sistemima sigurnosti, Jordan studio, Sarajevo;

United Nations Environment Programme (1992), Hazard Identification and Evaluation in a Local Community, Technical Report No. 2, Paris;

Propisi i strategijski dokumenti

Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih ili drugih nesreća u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH", br. 50/08);

Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih ili drugih nesreća („Službene novine FBiH", br. 39/03, 22/06, 43/10);

Zakon o civilnoj zaštiti Republike Srpske („Službeni glasnik RS", br. 26/02, 29/10);

Vijeće ministara BiH (2012), Procjena ugroženosti BiH od prirodnih ili drugih nesreća;

Internet

www.unisdr.org, (UNISDR Terminology, UN Hyogo Framework for Action)

www.iso.org, (Emergency Management Department, ISO 31000: 2009 Risk Management, ISO 31010: 2009- Risk Managament Techniques, Guide 73: 2009)

Stručni rad UDK 355.58:005(497.6)

Upravljanje sistemom zaštite i spašavanja u Federaciji Bosne i Hercegovine

mr Bajro Imširović

Abstract

The signing of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina under the Dayton Agreement in 1995, the year, Bosnia and Herzegovina begins the process of building its national security system suitable circumstances and the complexity of the internal political system of the state. So during this period of organization and adaptation of all of the state of Bosnia and Herzegovina and the system of protection and rescue experiencing its transformation and organization to make it more functional and efficient in order to get closer to the standards that regulate the system of protection and rescue of the European Union and the international system of protection and materijalanih rescue people and goods.

After the reorganization of NATO in 1995. year, when the committee was renamed the Civil Defense Committee of Civil Protection in Bosnia and Herzegovina has also begun the process of transformation of civil protection that takes place in specific circumstances: the reorganization and transformation of Civil Protection of the previous system and Civil Protection that has recently emerged from war. A characteristic feature of this period is to be identified with the Civil Protection system of protection and rescue and the organization began its first work at the entity level and the lower levels of government. Establishment of the Ministry of Security in 2003. year and his future organizational structure, which is involved in the system of protection and rescue as part of the system of internal security to begin the process of unification of the system of civil protection with respect to the socio-political structure of the state and the specifics that govern the various levels of government.

In the Republic of Serbian civil defense since 1998. The functions on the basis of the law on civil protection. In the Federation, after the enactment of the federal ministries and other government bodies, in 1999, civil protection is removed from the system and the defense and from then is seen as part of a system of protection and rescue. The adoption of the Law on Protection and Rescue, 2003, created the preconditions for the formation of the FACP.

The third way to separate functionality of the system whose objectives should be unique considering the justification for the existence and geographical location of the same area and the relevance of building interlinked and most efficient system of protection and rescue services in the areas of Bosnia and Herzegovina is a system of protection and rescue in Brcko - District in which the 01.januara 32,003 . was established civilian protection.

With such diversity of design and operation of the system of protection and rescue half of 2008. was enacted, the State Law on the protection and rescue of people and goods.

From this short review above we manage the organization of system of protection and rescue of vision is that the diversity and disunity of the organization and the organization was and still is a major problem in establishing funcionalnog system of protection and rescue in Bosnia and Herzegovina.

State structures were difficult to establishing themselves in all areas including the segment protection and rescue of people and goods matrijalnih. At the entity level followed the formation and structure of the entity Administration of Civil Protection, in accordance with the entity rules governing this area. This was done, and at the District level in his establishment and organization of the control system.

1. Uvod

Potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini u Dejtonu 1995. godine, Bosna i Hercegovina započinje proces gradnje svog nacionalnog sistema sigurnosti primjeren specifičnostima i složenosti unutrašnjeg političkog sistema uređenja države. Tokom tog periodu ustroja i prilagođavanja svih sistema države BiH i sistem zaštite i spašavanja doživljava svoju preobrazbu i ustroj kako bi bio što funkcionalniji i efikasniji s ciljem da se približi standardima prema kojima su uređeni sistemi zaštite i spašavanja zemalja Evropske unije i svjetskim sistemima zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara.

Nakon reorganizacije u NATO-u 1995. godine, kada je Komitet Civilne odbrane preimenovan u Komitet Civilne zaštite, u Bosni i Hercegovini je započet proces transformacije civilne zaštite koji se odvijao u specifičnim okolnostima preustroja, odnosno izvršena je transformacija Civilne zaštite iz prethodnog sistema i Civilne zaštite koja je netom izašla iz rata . Karakteristično za ovaj period je da se Civilna zaštita poistovjećuje sa sistemom zaštite i spašavanja te da se na njenom ustroju počelo prvo raditi na entitetskom nivou i nižim nivoima vlasti. Osnivanjem Ministarstva sigurnosti BiH 2003. godine i njegovog daljnjeg organizacionog ustrojstva, u koji je uključen i sistem zaštite i spašavanja kao dio sistema unutarnje sigurnosti, započet je proces ka unificiranju sistema civilne zaštite uz uvažavanje društveno-političkog uređenja države te specifičnosti koje vladaju na različitim nivoima organizacije vlasti.

U Republici Srpskoj je Civilna zaštita bila u sastavu Ministarstva odbrane sve do 1997. godine kada se civilna zaštita izdvaja iz Ministarstva odbrane RS i nakon donošenja Zakona o civilnoj zaštiti u RS[1]. Republička uprava civilne zaštite se u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske nalazi od 1. januara 2009. godine[2]. U Federaciji BiH, nakon donošenja zakona o federalnim ministarstvima i drugim organima državne uprave,1999.godine, civilna zaštita se izdvaja iz sistema odbrane i od tade se posmatra kao dio sistema zaštite i spašavanja. Donošenjem zakona o zaštiti i spašavanju[3],2003.godine, stvoreni su preduvjeti za formiranje Federalne uprave civilne zaštite. Entitetske Uprave civilne zaštite imaju dva pravca djelovanja: horizontalno i vertikalno (shema 1)[4].

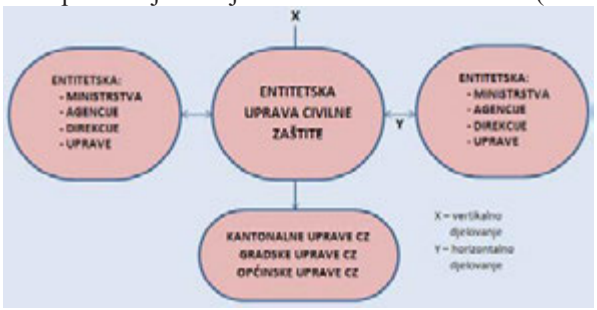

Shema 1. Upravljački pravci djelovanja

Treći zaseban način funcioniranja sistema zaštite i spašavanja, čiji ciljevi bi trebali biti jedinstveni obzirom na opravdanost postojanja i teritorijalnu pripadnost istom prostoru i

[1] Zakon o civilnoj zaštiti („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj:20/97, 26/02 i 39/03)
[2] Donošenjem Zakona o zaštiti i spašavanju u vanrednim situacijama („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj:121/12) vrši se kvalitativno poboljšanje organizacije i funkcioniranja civilne zaštite.
[3] Zakon o zaštiti i spašavnju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“,broj: 39/03, 22/06 i 43/10)
[4] Ćamil Huseinbašić, Rukovođenje i upravljanje u katastrofama, d.o.o. Sejtarije, Sarajevo, 2006.godine, strana 40.

bitnost izgradnje povezanijeg i svrsishodnijeg sistema zaštite i spašavanja na prostorima BiH, je sistem zaštite i spašavanja u Brčko – Distriktu u kojem je od 01.januara 2003. godine uspostavljena civilna zaštita[5].

Nakon ovakve raznolikosti uređenja i funkcionisanja sistema zaštite i spašavanja polovinom 2008. godine donesen je državni Okvirni Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara[6].

Iz ovog naprijed iznesenog kratkog pregleda načina ustroja upravljanja sistemom zaštite i spašavanja, uočavamo veliku raznolikost i nejedinstvo organizacije i ustroja sistema zaštite i spašavanja što predstavlja veliki veliki problem u uspostavljanja jedinstvenog i funcionalnog sistema zaštite i spašavanja na prostoru cijele Bosne i Hercegovine.

Državne strukture su se teško ustrojavale u svim resorima pa tako i u segmentu zaštite i spašavanja ljudi i matrijalnih dobara. Na entitetskim nivoima je uslijedilo formiranje i ustroj entitetskih uprava civilne zaštite, u skladu sa entitetskim propisima koji reguliraju ovu oblast. To je urađeno i na nivou Brčko Distrikta BiH po njegovom osnivanju i ustrojstvu sistema upravljanja.

Nakon skromnog početka kao odsjek, a vrlo brzo potom i kao sektor civilne zaštite, pri Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine, započeo je veoma spor i težak napredak ka ustroju jedinstvenog sistema zaštite i spašavanja na nivou Bosne i Hercegovine koji je potrebno uskladiti sa standardima Evropske unije.

Objedinjavanje sistema zaštite i spašavanja na državnom nivou daje garanciju da će se sistem zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara Bosne i Hercegovine ustrojiti na jedinstven i funkcionalan način. Upravljanje sistemom zaštite i spašavanja ljudi i matrijalnih dobara cjelokupne zajednice se mora dovesti na nivo kako je to učinjeno u zemljama Evrope, na dobrobit svih građana Bosne i Hercegovine u cilju zaštite njihovih života i imovine u svim nesrećama koje ih mogu zateći.

2. Upravljanje i civilna zaštita

Naučno verificirane spoznaje o upravljanju stare su 7000 godina[7]. Propise vezano za upravljanje poslovima, zanatima i trgovinom, o ponašanju ljudi i odnose među njima, naknadama za rad, sistemu kažnjavanja onih koji se ne pridržavaju propisanih ili običajnih normi je donijeo još babilonski kralj Hamurabi (2123 – 2018.godine, p.n.e.). Pored toga, uredio je organizaciju državne uprave i organizaciju popisa stanovništva i sve to ovjekovječio u svom pisanom zakoniku sa 282 zakona u klesanom kamenu. Ovim pitanjima su se bavili i Sun Cu Vu, Konfučija, Aristotel, Platon, Leonardo da Vinči, Galileo Galilej, Dekart i td. Razvojem društva čovjek se organizirao stvarajući raličite organizacije sa različitim očekivanjima i vremenom trajanja, neke su nestajale s vremenom a neke su se održale prilagođavajući se promjenama. Preteče u izrastanju nauke o organizaciji i upravljanju koji su dali svoj doprinos tome su: Nikolo Makijaveli, Tomas Man, Džejms Stjuart, Džejms Vat, Adam Smit, Vitnej, Metju Bolton, Robert Oven i Marks i dr. Od početka dvadestog stoljeća najveći doprinos su dali Frederik Tejlor, Henri Fajol i Maks Veber.

Prvi naučni radnik ali i praktičar, koji razmatra upravljanje kao isključivu „privilegiju“ ljudi na višim hijerarhijskim pozicijama u organizaciji je bio Henri Fajol (1841-1925) koji, baveći

[5] Zakon o javnoj upravi Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, broj:19/07, 2/08 i 43/08). Do dana izrade ovog rada Brčko DC nije imalo svoj Zkon o zaštiti i spašavavanju.

[6] Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u Bosni i Hercegovini, „Službeni glasnik BiH“, broj:50/08)

[7] Lazić-Subozić, Uvod u teoriju i praksu rukovođenja, Prosveta, Beograd, 1997.godine, str.17.

se administrativnom teorijom, definira pet povezanih „karika“ u lancu upravljanja i rukovođenja (shema 2.):

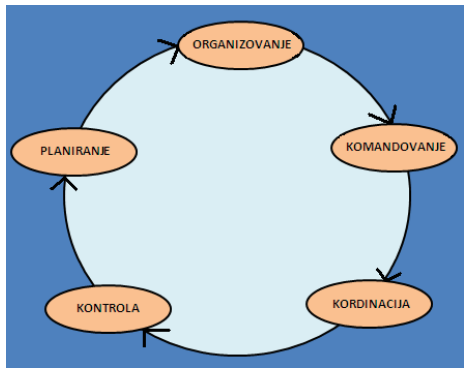

Shema 2. Henri Fajol – funkcije upravljanja i rukovođenja

Upravljanje se veoma često koristi prilikom razmatranja problema vezanih za organizaciju. Iz tog razloga, učinit će mo kratak osvrt na etimološko značenje riječi organizacija kako bi nam pojam upravljanja bio potpuno jasan i razumljiv.

„Riječ organizacija potječe od grčke riječi ergon (rad, djelo, čin) i iz nje izvedene riječi organon (u izvornom značenju: oruđa, alati, a kasnije: dijelovi tijela). Taj izraz je u latinskom preuzet kao organum. Iz korijena te riječi: u novolatinskom organisatio, u francuskom glagol organiser i imenica organisation, a prema njima u njemačkom jeziku 18. stoljeća odgovarajuće riječi: organisieren i organisation. Iz iste su se osnove u engleskom jeziku razvile riječi organize i organization da bi njima označilo najprije oblikovanje živih bića, a kasnije općenito koordiniranje dijelova u sistemsku cjelinu. S fiziološkog stajališta riječ organ označava dio nekog živog bića koji vrši svoju posebnu funkciju, npr. čulni organ, organ vida itd. Često se ovaj termin upotrebljava u figurativnom značenju: državni organ, predstavnik vlasti (organ inspekcije, organ policije i sl).

Riječ organizacija upotrebljava se dakle, u smislu: ustrojstvo, uređenje, sastav, sistem, sklop, društvo, udruženje, ustanova, preduzeće itd. Organizacija je spajanje, ustrojstvo, ujedinjenje nečega u jednu cjelinu, dovođenje u uređeni sistem, ona je dakle, red, sistem, stvaranje, oblikovanje, sastav, sklop. S druge strane to je grupa ljudi sjedinjenih zajedničkim programom, ciljem ili zadatkom (društvena zajednica, privredno društvo, ustanova, udruženje, država, nacionalna zajednica, politička stranka, religijska zajednica, sportsko društvo i sl.).

Prema tome, pojam organizovanje podrazumijeva: dovođenje u uzajamni odnos i sklad svih elemenata, materijalnih ili duhovnih, ili jednih i drugih, da bi se izgradila jedna materijalna i/ili duhovna, i/ili kombinovana struktura, odnosno tvorevina, ili da bi se ostvario određeni cilj, ili da bi organizovana struktura mogla ostvariti svoj cilj. Krajnji cilj organizovanja je da učini ljudsku saradnju efikasnijom[8].“ Svaka organizacija mora imati svoju politiku, ciljeve, programe, planove i normativni okvir ispoljavanja djelatnosti koje donose njeni najviši organi upravljanja u svim fazama: planiranja, usmjeravanja, kontrole i ocjenjivanja a njihovu operacionalizaciju vrše organi rukovođenja.

Pojam upravljanja nastao je od pojma uprava, administracija, glagol upravljati, administrirati. To je funkcija kojom se određuju ciljevi, politika, funkcioniranje i odlučuje o pitanjima razvoja i zadacima nekih od snaga ili subjekata sigurnosti.

[8] Kurtić Adil, Poslovna organizacija, Off-Set, biblioteka Naučna knjiga, Tuzla,2005.godina, str.6-7

Upravljanje je širi pojam od pojma rukovođenje koji označava vođenje poslova, poslovođenje, usmjeravanje pojedinaca, organizacije pojedinaca, organizacija i organa kao cjeline od strane organa rukovođenja ili pojedinca-rukovodioca, radi ostvarivanja postavljenih ciljeva. Odnosno, rukovođenje je rad ljudi na rukovodećim funkcijama.

Iz svega naprijed navedenog proizilazi da rukovođenje i upravljanje nisu sinonimi, već su različiti: rukovođenje je funkcija upravljanja, njegova operacionalizacija.

Upravljanje je kontinuirana djelatnost svih faza funkcionisanja sistema:

- planiranja
- usmjeravanja
- kontrole i
- ocjenjivanja

ali i utvrđivanja politika i ciljeva upravne organizacije o provođenju donešene odluke koju treba ostvariti, pa se javlja i peta faza ili funkcija političkog usklađivanja interesa koja ima dva aspekta:

- ostvarivanje interesa i
- rješavanje njihove divergencije[9].

U nekim leksikografskim izdanjima sistem je definiran kao „Ono što je sastavljeno, cjelina. Uređena i od raznovrsnih stvari ili saznanja sastavljena cjelina[10].“ Jedna šira i prihvatljivija definicija sistema je: „Skup entiteta stvarnih ili apstraktnih koji čine jednu cjelinu, gdje svaka komponenta međudjeluje ili je u odnosu sa bar jednom od drugih komponetata. Bilo koji drugi objekt, koji nema odnos ni sa jednom komponentom sistema, nije dio sistema, nego spada u okolinu sistema. Podsistem je skup elemenata, koji je i sam sistem, a istovremeno je dio cijelog sistema[11].“ Zaštita i spašavanje jeste dio sistema unutarnje sigurnosti, tj. njen podsistem, ali je po svom sadržaju i karakteristikama i zaokružen sistem zbog svojih organizacijskih i funkcionalnih elemenata koji ga čine. Iz navedenih razloga je i definisana kao „ sistem zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u entitetima i Brčko distriktu BiH...[12]“ i kao „oblik pripremanja i učešća nosilaca poslova i zadataka zaštite i spašavanja u odgovoru na prirodne i druge nesreće[13].“ Unutar sistema zaštite i spašavanja „civilna zaštita je planski organiziran dio sistema zaštite od prirodnih i drugih nesreća koja obuhvata: organiziranje, pripremanje i učešće građana, preduzeća i drugih pravnih lica i profesionalnih službi, organiziranje i udruživanje na zaštiti i spašavanju ljudi, materijalnih dobara i okoliša od prirodnih i drugih nesreća, te njihovih posljedica. Civilna zaštite je humanitarnog i civilnog karaktera[14].“

U daljem toku razmatranja, nakon što smo definirali pojmove organizacije, upravljanja, rukovođenja i sistema, možemo zaključiti da je civilna zaštita podsistem sistema zaštite i spašavanja ali i da, kada sagledamo kompleksnost njene organizacije i infrastrukture, civilnu zaštitu možemo prihvatiti i razumjeti kao samostalan sistem. Prema tome, de iure i de facto, možemo govoriti o civilnoj zaštiti u Bosni i Hercegovini umjesto civilnoj zaštiti Bosne i Hercegovine, odnosno, o civilnoj zaštiti njenih entiteta i Brčko Distrikta.

3. Upravljanje sistemom civilne zaštite

[9] Prezentacija “Upravljanje sistemom zaštite i spašavanja” prof. dr. Ćamila Huseinbašića i ass. mr. Zlatana Bajramović, 2009. godine

[10] M.Vukajlija “Leksikon stranih riječi i izraza“, Prosveta, Beograd,1976. godina

[11] S.Huseinbašić, “Civilna zaštita u Euro-atlantskim sistemima sigurnosti”, Jordan studio, Sarajevo, 2008.godine,str.11.

[12] Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u Bosni i Hercegovini, „Službeni glasnik BiH“, broj:50/08), član. 1.tačka 2.

[13] Isto, član 2. tačka 1.

[14] Isto, član 2. tačka 2.

Nakon što smo jasno razgraničili pojmove rukovođenja i upravljanja, u daljem se nećemo zadržavati na njihovom pojmovnom determiniranju nego će mo detaljnije razraditi upravljačku poziciju civilne zaštite. Od Dejtonskog mirovnog sporazuma[15] iz 1995.godine pa sve do donošenja Zakona o ministarstvima i drugim tijelima uprave u Bosni i Hercegovini[16] civilna zaštita je bila organizirana na nivoima entiteta a kasnije i na nivou Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Posmatrajući državni nivo, upravljanje civilnom zaštitom vrši Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine u okviru kojeg je civilna zaštita organizacijska jedinica nivoa sektora za civilnu zaštitu. Civilna zaštita je dio sigurnosne strukture kojom upravlja državna struktura kao na shemi 3.

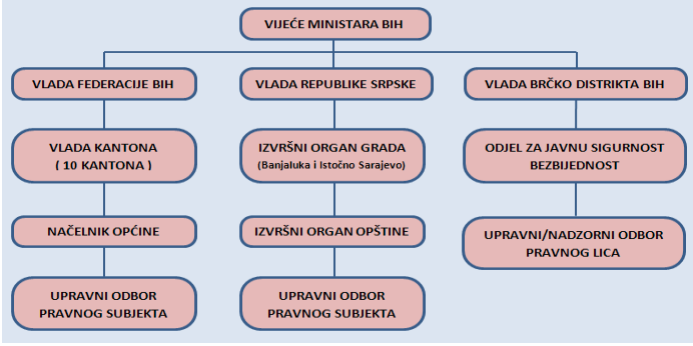

Shema 3. Organi upravljanja mogućim katastrofama u BiH

Nesporna je i evidentna koordinirajuća uloga najviših državnih organa u odnosu na organe entiteta i Brčko DC te po načelu supsidijarnosti[17] upravljanje sistemom zaštite i spašavanja, a time i sistemom civilne zaštite, se vrši u entitetima i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. Na ovim nivoima je smještena kompletna infrastruktura zaštite i spašavanja: od normativno-pravne regulative, preko personalnih i materijalnih do edukacijskih priprema. Na svim ovim nivoima nosioci upravljanja su vlade entiteta i Brčko DC, vlade kantona, regionalnih i gradskih zajednica do nivoa općina gdje je nosilac upravljanja općinski načelnik. Za obavljanje administrativno – upravnih poslova određeni nivoi upravljanja imaju svoje uprave, službe civilne zaštite a u pravnim licima službe i referate (shema 4.).

[15] Entitetsko ustrojstvo Bosne i Hercegovine je posljedica Općeg okvirnog sporazuma postignutog na mirovnim pregovorima vođenim od 1. Novembra do 21. Novembra 1995. Godine u zračnoj bazi Rajt-Peterson u Dejtonu, država Ohajo u SAD-u.

[16] Zakon o ministarstvima i drugim tijelima uprave u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj:05/03 i 42/03)

[17] Članom 2. tačka 11. Okvirnog zakona o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u Bosni i Hercegovini je regulisano precizno daje definiciju: „Supsidijarnost je princip donošenja odluka i njihovog provođenja na najnižem mogućem nivou uz koordinaciju na najvišem potrebnom nivou. Lokalni nosioci odgovora na nesreću trebaju biti kamen temeljac za odgovor bilo kojeg obima“., („Službeni glasnik BiH“, broj:50/08)

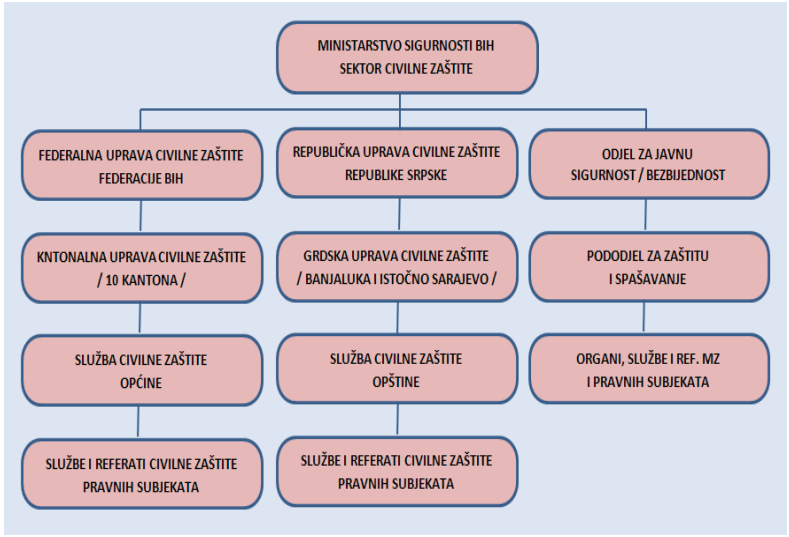

Shema 4. Upravno-administrativna struktura civilne zaštite

3.1. Upravljanje sistemom civilne zaštite Federacije Bosne i Hercegovine

Nadležnost organa vlasti Federacije BiH u oblasti zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća utvrđena je u doredbama Zakona o zaštiti i spašavnju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“,broj: 39/03, 22/06 i 43/10) (u daljem: Federalni zakon) na svim nivoima (federacije, kantona i općine) čime su stvorene pravne predpostavke za efikasno upravljanje sistemom zaštite i spašavanja i njegove izgradnje. Ovim zakonom je u cjelini utvrđena nadležnost svih federalnih organa vlasti.

Za nivo kantona, grada i općine je utvrđena samo njihova zbirna nadležnost, osim nadležnosti organa civilne zaštite tih nivoa organiziranja, jer prema ustavu Federacije BiH svaki nivo vlasti svojim propisom osniva svoje organe vlasti i utvrđuje njihovu pojedinačnu nadležnost. Kada svi kantoni, gradovi i općine u federaciji BiH svojim propisima utvrde nadležnost svojih organa vlasti, tek tada se stiču pravne pretpostavke za potpunu primjenu ovog Zakona i izgradnju jedinstvenog sistema zaštite i spašavanja i unutar njega sistema civilne zaštite.

3.1.1. Nadležnost Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine

U nadležnost Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine[18] je dato samo donošenje Programa razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem: Federalni program). Federalni program je centralni dokument za izgradnju sistema zaštite i spašavanja na području cijele Federacije BiH zbog čega je i stavljen u nadležnost Parlamenta Federacije BiH. Utvrđeni zadaci iz Federalnog programa se moraju razraditi u planu zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u Federaciji BiH kao i ostalim dokumentima sistema zaštite i spašavanja.

[18] Zakona o zaštiti i spašavnju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“,broj: 39/03, 22/06 i 43/10), član 23.

3.1.2. Nadležnost Vlade Federacije Bosne i Hercegovine

Federalnim zakonom je utvrđena osnovna nadležnost Vlade Federacije BiH u oblasti zaštite i spašavanja i civilne zaštite koja je osnovni nosilac izvršne vlasti. Vlada Federacije BiH ima značajna ovlaštenja u oblasti zaštite i spašavanja koja ostvaruje onda kada predviđena dokumenta i akta izrade federalni organi uprave koji su zaduženi za njihovu izradu i Vladi dostave u vidu nacrta ili prijedloga na razmatranje i usvajanje. Nadležnost Vlade Federacije BiH je precizno definisana Federalnim zakonom[19] i to tako da:

a) Donosi procjenu ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća u Federaciji koju izrađuje Federalna uprava civilne zaštite uz učešće svih federalnih ministarstava i drugih tijela federalne uprave. Ova procjena se izrađuje na osnovu Metodologije koja se donosi na osnovu federalnog zakona.
b) Predlaže Federalni program razvoja koji izrađuju federalni organi uprave a donosi ga Parlament Federacije BiH.
c) Donosi Plan zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u Federaciji Bosne i Hercegovine koji takođe izrađuju federalni organi uprave.
d) Utvrđuje jedinstvenu Metodologiju za procjenu šteta od prirodnih i drugih nesreća koju izrađuje Federalna uprava civilne zaštite. Ovaj propis je jedinstven i veoma značajan za utvrđivanje šteta koje nastanu od djelovanja prirodnih i drugih nesreća na cijelom području Federacije BiH.
e) Razmatra stanje zaštite i spašavanja u Federaciji i donosi propise o organiziranju, pripremanju i djelovanju civilne zaštite na prijedlog Federalne uprave civilne zaštite. Razmatranje stanja zaštite i spašavanja se ostvaruje putem razmatranja izvještaja ili informacija ili analiza o stanju zaštite i spašavanja na nivou Federacije BiH kojima se može obuhvatiti ukupno stanje zaštite i spašavanja a može i pojedinačno po pojedinim oblastima. Na osnovu dobijenih informacija, izvještaja ili analiza, Vlada Federacije BiH može utvrditi određene zadatke Federalnoj upravi civilne zaštite i drugim federalnim organima uprave u cilju otklanjanja konstatovanih nedostataka i dogradnje sistema zaštite i spašavanja. Federalna vlada donosi federalne propise o organiziranju, pripremanju i djelovanju civilne zaštite u Federaciji BiH na prijedlog resorno nadležnih federalnih organa uprave.
f) Donosi odluku o proglašenju nastanka prirodne i druge nesreće u Federaciji BiH koju izrađuje i predlaže Federalni štab civilne zaštite.
g) Osigurava finansijska sredstva u budžetu Federacije potrebna za finansiranje zadataka zaštite i spašavanja iz nadležnosti Federacije BiH na prijedlog Federalne uprave civilne zaštite. Kao osnov za utvrđivanje visine potrebnih sredstava se uzimaju zadaci utvrđeni u Federalnom programu razvoja zaštite i spašavanja i Federalnom planu zaštite i spašavanja.
h) Pored gore navedenih poslova, Federalna vlada vrši i druge poslove koji su joj Zakonom o zaštiti i spašavnju i drugim propisima stavljeni u nadležnost. Ove poslove Federalna vlada vrši na osnovu akata i dokumenata koje joj izrađuje i dostavlja Federalna uprava civilne zaštite i drugi federalni organi uprave nadležni za pojedina pitanja.

3.1.3. Nadležnost federalnih ministarstava i drugih organa Federacije

Globalna nadležnost za sve federalne organe uprave i druge federalne organe je utvrđena odredbom člana 25. Federalnog zakona i koja se odnosi na: sva federalna ministarstva, sve federalne uprave (samostalne i u sastavu ministarstva), sve federalne upravne organizacije

[19] Zakona o zaštiti i spašavnju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“,broj: 39/03, 22/06 i 43/10), član 24.

(zavode, direkcije, agencije i druge upravne organizacije), stručnu službu federalnih organa uprave, sve stručne i druge službe koje osniva Vlada Federacije BiH, stručne službe Predsjednika i Potpredsjednika Federacije BiH i stručne službe Parlamenta Federacije BiH. Svi navedeni organi, agencije i službe su obavezni da kroz svoju redovnu djelatnost vrše i određene poslove zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara a posebno:

a) Vrše poslove zaštite i spašavanja koji se odnose na vlastite potrebe organiziranja, planiranja i osiguravanja provođenja preventivnih mjera zaštite vlastitog ljudstva, materijalnih sredstava i objekata koje koriste u svom radu te određuju izvršioce planiranih mjera , obezbjeđuju sredstva i opremu za provođenje planiranih mjera te osposobljavaju i obučavaju državne službenike i namještenike za provođenje planiranih mjera zaštite i spašavanja. Ova pitanja se rješavaju u vlastitim planovima zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća koje izrađuju navedeni federalni organi i službe.
b) Učestvuju u izradi dva osnovna planska dokumenta iz oblasti zaštite i spašavanja na nivou Federacije:
    - Procjene ugroženosti Federacije BiH,
    - Federalnog programma razvoja zaštite i spašavanja,
    - Federalnog plana zaštite i spašavanja.

    Pored obaveze na učešću u izradi ovih dokumenata te rješavanja svih pitanja iz oblasti zaštite i spašavanja iz svoje oblasti za koju su osnovani, imaju obavezu da izvršavaju sve zadatke utvrđene ovim dokumentima. Izvršavanje tih zadataka vrši se u sve tri faze: fazi preventive – u okviru redovnih poslova i svog godišnjeg programa rada, u fazi spašavanja ljudi i materijalnih dobara kada nastane prirodna ili druga nesreća i u fazi otklanjanja nastalih posljedica.
c) Provode mjere zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara iz svoje oblasti i izvršavanje naredbi Federalnog štaba CZ koje se odnose na angažiranje službi zaštite i spašavanja, privrednih društava i drugih pravnih lica u zaštiti i spašavanju. Ova odredba se odnosi samo na federalna ministarstva i upravne organizacije koje su osnovane za određene upravne oblasti.
d) Federalna ministarstva, ali i drugi federalni organi, su obavezni da obavještavaju Federalnu upravu civilne zaštite o podacima koji su od značaja za planiranje, organiziranje i provođenje zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara iz nadležnosti Federacije BiH u sve tri faze zaštite i spašavanja. Ovdje se radi o podacima iz oblasti zaštite i spašavanja koji mogu biti značajni za planiranje, organiziranje i sprovođenje zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara iz nadležnosti Federacije BiH ili o pojavi koja može dovesti do nastanka određene prirodne ili druge nesreće. Dostava podataka se vrši s ciljem stvaranja uslova da Federalna uprava civilne zaštite, kao osnovni stručni organ za oblast zaštite i spašavanja, može blagovremeno preduzimati i predlagati odgovarajuće mjere na dogradnji sistema zaštite i spašavanja ili izvršiti aktiviranje Federalnog štaba CZ.
e) Obavezni su da organiziraju i izvode odgovarajuće združene ili samostalne vježbe te učestvuju u izradi elaborata za izvođenje ovakvih vježbi. Vježbe imaju za cilj da se praktično vrši osposobljavanje tih organa javne uprave za izvršavanje mjera zaštite i spašavanja za koje su oni zaduženi kao i otkrivanje i otklanjanje slabosti u cilju dogradnje sistema zaštite i spašavanja.
f) Vrše i druge poslove u oblasti zaštite i spašavanja u skladu sa zakonom, drugim propisima i općim aktima.

3.1.4. Federalna uprava civilne zaštite

Odredbom člana 26. stav 1. Federalnog zakona ustanovljena je Federalna uprava civilne zaštite kao federalni organ uprave koji ima status samostalne federalne uprave. Njeno

osnivanje i djelokrug rada utvrđeni su u odredbama člana 22. Zakona o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave[20]. Federalna uprava civilne zaštite predstavlja centralni federalni stručni organ uprave za sve upravne, stručne i druge poslove iz oblasti zaštite i spašavanja iz nadležnosti Federacije BiH koja svoje djelovanje vrši horizontalno na nivou Federacije BiH i vertikalno prema kantonima, gradovima i općinama.

Odredbama člana 26. stav 2. Federalnog zakona utvrđena je osnovna nadležnost Federalne uprave civilne zaštite koja se odnosi na sljedeće poslove:

a) Provodi utvrđenu politiku koja se odnosi na oblast zaštite i spašavanja iz nadležnosti Federacije BiH koja se u suštini utvrđuje u Procjeni ugroženosti Federacije BiH, Programu razvoja i Planu zaštite i spašavanja Federacije BiH. Obavezna je i da provodi Federalni zakon i podzakonske propise donesene na osnovu Federalnog zakona kao i druge propise u kojima je regulirana oblast zaštite i spašavanja. Ovdje se radi o obavezi i ovlaštenju Federalne uprave civilne zaštite da u odnosu na federalne, kantonalne i općinske organe uprave preduzima konkretne mjere, pokreće inicijative i ali i da im pruža odgovarajuću stručnu pomoć.
b) Obezbjeđuje izradu procjene ugroženosti za teritoriju Federacije BiH uz učešće svih federalnih organa uprave. Procjenom ugroženosti se u suštini vrši prognoza za buduće vrijeme koje treba da odgovori na pitanje da li će i do koje vrste prirodne ili druge nesreće moći nastati na određenom području. Federalna uprava CZ je osnovni nosilac izrade Procjene ugroženosti što podrazumijeva njenu obavezu da pokrene i vodi sve aktivnosti od njene izrade do donošenja odnosno usvajanja.
c) Izrađuje Federalni program razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u Federaciji BiH koji se donosi na period od najmanje pet godina. Program razvoja se izrađuje u saradnji sa federalnim ministarstvima, svako iz svoje oblasti za koju je nadležan.
d) Predlaže Federalni plan zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u Federaciji BiH. Federalna uprava civilne zaštite ima ulogu koordinatora svih aktivnosti federalnih organa uprave na vršenju zadataka koji su utvrđeni u Federalnom planu zaštite i spašavanja.
e) Donosi odgovarajuće podzakonske propise kojim se bliže reguliraju pitanja vezana za sadržaj, način i rokove izvještavanja o prirodnim i drugim nesrećama.
f) Dužna je da organizira, priprema i obučava štabove, jedinice i povjerenike civilne zaštite i službe zaštite i spašavanja.
g) Organizira i usklađuje provođenje mjera zaštite i spašavanja te organizuje i provodi poslove zaštite od požara i vatrogastvo.
h) Organizira Federalni operativni centar civilne zaštite koji vrši prikupljanje, obradu i distribuciju podataka o svim opasnostima koje mogu da dovedu do nastanka prirodne ili druge nesreće ili je ista već nastupila.
i) Ovlaštena je da, putem nadležnih organa Bosne i Hercegovine, a prvenstveno putem Ministarstva sigurnosti BiH, jer su u njegovoj nadležnosti nalaze poslovi zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća iz nadležnosti Bosne i Hercegovine, ostvaruje međunarodnu saradnju u oblasti zaštite i spašavanja u skladu sa propisima u nadležnosti državnih organa vlasti. Određeni poslovi se mogu realizirati i putem drugih organa Bosne i Hercegovine.
j) Prema potrebi, može donijeti i izdati određene instrukcije kantonalnim organima uprave, kantonalnim ustanovama i općinskim službama za upravu za izvršavanje Federalnog zakona i drugih federalnih propisa iz oblasti zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara. Federalna uprava civilne zaštite može donijeti instrukcije na inicijativu kantonalnih ili općinskih službi za upravu ili po svojoj inicijativi, odnosno kada za to

[20] „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 58/02, 19/03, 38/05, 2/06, 8/06 i 61/06

procijeni potrebu s ciljem da se bliže reguliraju pitanja koja nisu dovoljno jasna i da se obezbijedi jedinstven način vršenja navedenih poslova u svim kantonima i općinama.

k) Vrši inspekcijski nadzor u oblasti zaštite i spašavanja. Inspekcijski nadzor vrši federalna inspekcija civilne zaštite koja se nalazi u sastavu Federalne uprave civilne zaštite koja je organizirana kroz Inspektorat civilne zaštite kao osnovne organizacione jedinice kojom rukovodi glavni federalni inspektor civilne zaštite.
l) Vodi propisane evidencije i vrši druge poslove zaštite i spašavanja u skladu sa federalnim zakonom i drugim priopisima i općim aktima.

Nadležnost Federalne uprave civilne zaštite je utvrđena i u čitavom nizu drugih odredbi Federalnog zakona

3.2. Upravljanje sistemom civilne zaštite kantona

Kantoni i općine imaju veoma značajnu ulogu u oblasti zaštite i spašavnja koja je uređena u skladu sa njihovom ustavnom pozicijom u društveno-političkom sistemu Federacije BiH. Federalnim zakonom su regulirana sva najznačajnija pitanja iz nadležnosti kantona čime se obezbjeđuje izgradnja jedinstvene organizacije sistema zaštite i spašavanja od svih vrsta prirodnih i drugih nesreća na području cijele Federacije BiH. Federalnim zakonom nisu u cijelosti regulirana sva pitanja iz nadležnosti kantona u oblasti zaštite i spašavanja te je predviđeno da svaki kanton svojim propisom o zaštiti i spašavanju reguliše određena specifična pitanja[21].

Polazeći od svojih ustavnih ovlaštenja te ovlaštenja delegiranih Federalnim zakonom, svaki kanton donosi svoje Zakone o zaštiti i spašavanju kojima utvrđuje nadležnosti čime se u potpunosti pravno zaokružuju sva pitanja u oblasti zaštite i spašavanja koja su značajna za kanton i za koja je, u skladu sa odredbama člana 27. Federalnog zakona odgovoran (nadležan). Svaki kantonalni zakon bi načelno trebao da reguliše sljedeća pitanja:

- osnovne (opće) odredbe,
- nadležnost kantonalnih organa vlasti,
- organizirane strukture civilne zaštite,
- kantonalni operativni centar civilne zaštite,
- obučavanje i osposobljavanje,
- programiranje i planiranje,
- finansiranje i naknade,
- prelazne i završne odredbe.

U nastavku će mo analizirati odredbe Zakona o zaštiti i spašavanju Tuzlanskog kantona[22] (u daljem tekstu: Kantonalni zakon) s ciljem njegove analize načina podjele nadležnosti između kantonalnih organa vlasti: zakonodavne – Skupštine kantona i izvršne vlasti – vlade sa njenim ministarstvima i kantonalnom upravom civilne zaštite.

3.2.1. Nadležnost kantonalnih Skupština

Odredbom člana 4. Kantonalnog zakona Skupštini kantona je data nadležnost da donosi Program razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća koji izrađuje Kantonalna

[21] Odredbama tačke 3. i 5. stava 1. i stava 2. člana 27. Federalnog zakona je utvrđeno da se ta pitanja reguliraju posebnim propisom kantona tj. Ona pitanja koja regulišu organizaciju i funkcionisanje ukupne zaštite i spašavanja kao i civilne zaštite te da utvrdi nadležnost kantonalnih organa vlasti u izvršavanju poslova iz oblasti organizacije i funkcionisanja zaštite i spašavanja kantona.

[22] Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u Tuzlanskom kantonu („Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj: 10/08)

uprava civilne zaštite u saradnji sa resorno nadležnim kantonalnim ministarstvima i drugim kantonalnim organima. Program razvoja prvo razmatra i utvrđuje kantonalna vlada koja ga predlaže Skuptini kantona na usvajanje. Programom razvoja se utvrđuju ciljevi, politika i strategija zaštite i spašavanja na području kantona na duži period a najmanje na period od pet godina.

3.2.2. Nadležnost kantonalnih Vlada

Odredbama člana 5. Kantonalnog zakona su regulirana pitanja iz nadležnosti kantonalne vlade a koja se odnose na vršenje sljedećih poslova:

a) Na prijedlog Kantonalne uprave CZ donosi procjenu ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća u kantonu. Procjena ugroženosti se donosi u skladu sa Metodologijom za izradu procjene ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća[23] koja se jedinstveno primjenjuje za sve nivoe vlasti koji se bave planiranjem i procjenjivanjem u oblasti zaštite i spašavanja.
b) Donosi kantonalni Plan zaštite od prirodnih i drugih nesreća kojim se razrađuju zadaci utvrđeni u Programu razvoja zaštite i spašavanja kantona na prijedlog Kantonalne uprave civilne zaštite. Plan zaštite se donosi i na osnovu procjene ugroženosti područja kantona od prirodnih i drugih nesreća. Sadržaj i način izrade Plana zaštite je bliže regulisan Uredbom o sadržaju i načinu izrade planova zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća[24].
c) Ovlaštena je da razmatra stanje priprema za zaštitu i spašavanje i da donosi mjere za organiziranje, razvoj i jačanje civilne zaštite u kantonu. Ove mjere kantonalna vlada vrši kroz dvije vrste poslova:
   - Poslove koji se odnose na razmatranje stanja priprema u oblasti zaštite i spašavanja vrši kroz uvid u cjepkupno stanje zaštite i spašavanja na području kantona i ima ovlaštenje da utvrdi da li je ta organizacija optimalna i da li zadovoljava potrebe kantona, da utvrdi nedostatke i slabosti koje se pojave u domenu organizacijskih, materijalnih, kadrovskih i drugih pitanja i da predloži i preduzme odgovarajuće konkretne mjere za otklanjanje tih nedostataka. Ove poslove kantonalna vlada vrši, po pravilu, razmatrajući pripremljene informacije, analize, izvještaje i druge materijale koje priprema Kantonalna uprava civilne zaštite najmanje jednom godišnje a prema potrebi i češće, o čemu konačnu odluku donosi vlada kantona.
   - Druga vrsta poslova, koji se odnose na donošenje mjera za organiziranje, razvoj i jačanje civilne zaštite u kantonu, kantonalna vlada vrši na osnovu izvršene procjene stanja zaštite i spašavanja. Kantonalna vlada može preduzeti mjere koje mogu biti organizacijske, kadrovske, materijalno-tehničke, finansijske i druge prirode a sve u cilju doprinosa na razvoju i jačanju sistema civilne zaštite, odnosno ukupne zaštite i spašavanja na području cijelog kantona.
d) Dužna je donijeti propis kojim se treba regulirati organizacija i funkcioniranje civilne zaštite na području kantona kojim se mora regulirati i ukupna organizacija zaštite i spašavanja. Kanton, donošenjem ovog propisa, obezbjeđuje sve pravne predpostavke za izgradnju jedinstvene i cjelovite organizacije i funkcioniranja sistema zaštite i spašavanja na području kantona.
e) Donosi akt o osnivanju Kantonalnog štaba civilne zaštite kojim utvrđuje njegov sastav, koji mora biti reprezentativan, a što se obezbjeđuje time da u njegovom sastavu mora biti što više rukovodilaca i rukovodećih državnih službenika iz kantonalnih organa uprave. Štab CZ je jedini organ koji ima značajna ovlaštenja da vrši funkciju rukovođenja

[23] „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj:35/04
[24] „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 23/04 i 38/06

akcijama zaštite i spašavanja na području kantona nakon što nadležni organ proglasi stanje prirodne ili druge nesreće na pogođenom području.

f) Na prijedlog Kantonalnog štaba civilne zaštite, kada zaprijeti ili je nastala prirodna ili druga nesreća velikih razmjera na području dvije ili više općina istovremeno, odnosno na cijelom prostoru jedne općine, a snage i sredstva tih općina, odnosno te općine, nisu dovoljna za sprečavanje opasnosti, odnosno uklanjanje posljedica njihovog djelovanja, proglašava nastanak prirodne i druge nesreće na području kantona ili njegovom dijelu i donosi naredbu o upotrebi snaga i sredstava civilne zaštite, organa uprave, privrednih društava i drugih pravnih lica sa područja kantona na prevenciji, ublažavanju i otklanjanju štetnih posljedica po ljude i materijalna dobra.
g) Za potrebe finansiranja izvršavanja zadataka zaštite i spašavanja iz nadležnosti kantona, planira i osigurava potrebna finansijska sredstva u budžetu kantona. Ova sredstva se planiraju neposredno u toku faze pripreme i izrade budžeta Kantona o čemu se neposredno stara Kantonalna uprava civilne zaštite koja treba predložiti iznos potrebnih finansijskih sredstava. Kao osnov za utvrđivanje visine iznosa potrebnih finansijskih sredstava se uzimaju zadaci utvrđeni u Kantonalnom Programu razvoja zaštite i spašavanja i Kantonalnom Planu zaštite i spašavanja.
h) Na prijedlog Kantonalne uprave civilne zaštite određuje pravna lica i uduženja građana od kojih će se organizirati službe zaštite i spašavanja za područje kantona. Službe zaštite i spašavanja imaju prioritet u formiranju zato što se u sistem civilne zaštite uvode već iztrenirane, obučene, opremljene i popunjene strukture kojima je redovna djelatnost zaštita i spašavanje. Njihovim organiziranjem, Kanton stvara predpostavke da, putem Kantonalne uprave civilne zaštite, radi na njihovom stručnom, kadrovskom i materijalnom usavršavanju.
i) Ukoliko ne postoje uvjeti da se u okviru određenog pravnog lica ili udruženja građana formira određena specifična služba zaštite i spašavanja, može da osnuje samostalnu službu zaštite i spašavanja za potrebe Kantona. Ova mogućnost je veoma važna iz razloga što Kantonoj vladi daje pravo da može obrazovati specifične multidisciplinarne višenamjenske službe zaštite i spašavanja s deficitarnim kadrovima i popunjene sa visokosofisticiranom opremom za zaštitu i spašavanje.
j) Ukoliko ne postoji mogućnost organiziranja službi zaštite i spašavanja, osniva jedinice civilne zaštite specijalizirane namjene u Kantonu.
k) Kantonalna vlada vrši i druge poslove zaštite i spašavanja u skladu sa Federalnim i Kantonalnim zakonom i drugim propisima.

3.2.3. Nadležnost kantonalnih ministarstava i drugih organa kantona

Utvrđivanje nadležnosti kantonalnih organa vlasti predstavlja prvi i osnovni uslov da bi kanton mogao vršiti poslove zaštite i spašavanja. Nadležnost predstavlja utvrđivanje određenih poslova koje će vršiti pojedini organi vlasti. Ovdje važi princip da nadležnost organa vlasti, a naročito izvršnih organa i organa uprave i upravnih organizacija predstavlja zakonsku materiju i može se utvrđivati samo zakonom. Za utvrđivanje nadležnosti organa uprave i upravnih organizacija, taj pravni princip izričito je utvrđen u članu 5. Zakona o organizaciji organa uprave u Federaciji BiH[25] kojim je predviđeno da se nadležnost federalnih i kantonalnih organa uprave i upravnih organizacija utvrđuje zakonom kojim se uređuje određena upravna oblast, s tim da su kantonalni organi uprave dužni vršiti i upravne i stručne poslove koji se federalnim zakonom delegiraju ili prenesu u njihovu nadležnost.

[25] „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 35/05

Odredbom člana 6. Kantonalnog zakona je utvrđena nadležnost kantonalnih ministarstava i drugih organa uprave Kantona u oblasti zaštite i spašavanja i to:

a) U cilju zaštite vlastitog ljudstva, materijalnih sredstava i objekata koje koriste u svom radu moraju organizirati, planirati i osigurati provođenje preventivnih mjera zaštite i spašavanja.
b) Prema donešenim programima rada na njihovoj izradi, dužni su da učestvuju u izradi Procjene ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća u Kantonu, Programu razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u kantonu i Plana zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u Kantonu u pitanjima iz oblasti za koju su osnovani. U okviru svoje redovne djelatnosti planiraju realizaciju utvrđenih zadataka, koji se za njihove oblasti utvrde u tim dokumentima i odgovorni su za stanje te zaštite u svojoj oblasti.
c) Prema naredbama Kantonalnog štaba CZ su dužni da provode mjere zaštite i spašavanja a koje se odnose na angažiranje službi zaštite i spašavanja, privrednih društava i drugih pravnih lica u zaštiti i spašavanju.
d) O svim podacima koji su od značaja za planiranje, organiziranje i provođenje zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara iz nadležnosti Kantona obavještavaju Kantonalnu upravu civilne zaštite te po tim pitanjima ostvaruju stalnu saradnju.
e) Sa općinskim službama civilne zaštite i općinskim službama za upravu ostvaruju stalnu saradnju i pružaju im stručnu pomoć u smislu osiguranja svih potrebnih podataka pri izradi procjene ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća u općini kao i Programa razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u općini te općinskog Plana zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća. Ova saradnja se ostvaruje i kada je u pitanju izrada drugih planskih dokumenata koji se izrađuju u općinama kao i realiziranju zadataka utvrđenih u tim planovima i programima.
f) Planiranje i izvođenje združenih ili samostalnih vježbi je veoma efikasan način da se izvrši provjera uspostavljene organizacije i njenog funkcioniranja u uslovima djelovanja prirodne ili druge nesreće zbog čega su obavezni da učestvuju u izradi elaborata za izvođenje tih vježbi zaštite i spašavanja.
g) U skladu sa Federalnim zakonom, Kantonalnim zakonom, drugim propisima i općim aktima vrše i druge poslove u oblasti zaštite i spašavanja.

3.2.4. Nadležnost Kantonalnih uprava civilne zaštite

Kantonalna uprava civilne zaštite predstavlja organ uprave koji ima status samostalne kantonalne uprave a kako je to precizirano odredbama člana 28. stav 1. Federalnog zakona i koja vrši upravne, stručne i druge poslove iz oblasti zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća. Postojanje kantonalne uprave civilne zaštite je veoma važno i nužno zbog raznovrsnosti i obima poslova i zadataka zaštite i spašavanja koji su od posebnog značaja za kanton. Ovakav zaključak proizilazi iz činjenice što razne prirodne nepogode i druge nesreće mogu ugroziti sve ljude i materijalna dobra na cijelom području kantona.

Kantonalna uprava civilne zaštite svoju ulogu u izgradnji jedinstvenog sistema zaštite i spašavanja na području cijelog kantona ostvaruje crpeći ovlaštenja iz odredbi stava 2. člana 28. Federalnog zakona a koja se odnose na vršenje sljedećih poslova i zadataka:

a) podstiče, usmjerava i koordinira aktivnosti svih kantonalnih organa uprave da vrše poslove zaštite i spašavanja iz svoje nadležnosti. U tom cilju, dužna je da tim organima pruži odgovarajuću stručnu pomoć s ciljem da poslove zaštite i spašavanja vrše pravilno i kontinuirano. Na ovaj način uprava civilne zaštite obezbjeđuje izgradnju i funkcionisanje sistema zaštite i spašavanja na području cijelog kantona.

b) Uz obezbjeđenje učešća svih kantonalnih organa uprave izrađuje procjenu ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća za područje kantona.
c) Predlaže Vladi kantona da donese akt o formiranju interresorne grupe sastavljene od svih kantonalnih organa uprave koja će u saradnji sa Kantonalnom upravom civilne zaštite pripremiti Program razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u kantonu.
d) Predlaže Plan zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u kantonu koji se takođe izrađuje uz učešće svih kantonalnih organa uprave, načelno, kroz formiranje interresorne grupe za njegovu izradu. Veoma je bitno da se u izradi sva tri navedena dokumenta angažiraju svi kantonalni organi uprave jer se radi o planskim dokumentima koja su centralna za ukupnu organizaciju sistema civilne zaštite i spašavanja na području kantona i njegovo efikasno funkcioniranje.
e) Kroz vršenje inspekcijskog nadzora ali i putem razmatranja raznih izvještaja i informacija od kantonalnih organa uprave, pravnih lica i službi civilne zaštite općina sa područja kantona o stanju i problemima u organiziranju i funkcioniranju zaštite i spašavanja u pojedinim oblastima na području kantona. Nakon izvršene analize i procjene dobijenih podataka, a u cilju rješavanja utvrđenih problema i slabosti Kantonalna uprava može da sama, u okvirima svojih nadležnosti, preduzme odgovarajuće konkretne mjere i aktivnosti kod nadležnih kantonalnih organa uprave i pravnih lica kao i organa civilne zaštite općina u cilju da se riješe i otklone konstatovani nedostaci i propusti uz pružanje svoje stručne pomoći. U situaciji kada procijeni da je to potrebno, može i da upozna vladu kantona i predloži mjere koje bi vlada kantona utvrdila za kantonalne organe uprave u čijoj oblasti postoje problemi i nedostaci u pripremama zaštite i spapšavanja kroz pripremu odgovarajućih informacija i drugih akata.
f) Organizira i provodi obučavanje svih struktura civilne zaštite koje formira kanton kao i državnih službenika i namještenika iz kantonalnih organa uprave i drugih tijela kantonalne uprave. Ova obaveza obučavanja se odnosi samo na one službenike i namještenike koji nisu raspoređeni u određene strukture civilne zaštite i odnosi se na obučavanje i osposobljavanje za ličnu i kolektivnu zaštitu. Obučavanje i osposobljavanje pripadnika civilne zaštite se vrši kroz organiziranje specijalističkih kurseva za pojedine strukture prema posebnim nastavnim planovima i programima koje donosi Federalna uprava civilne zaštite.
g) Organizira i koordinira provođenje mjera zaštite i spašavanja koje predstavljaju organizirane mjere, radnje i postupke preventivne i operativne prirode koje se preduzimaju s ciljem sprečavanja nastanka, umanjenja ili otklanjanja posljedica od prirodnih i drugih nesreća kojima mogu biti ugroženi život i zdravlje ljudi kao i materijalna, kulturna i druga dobra. Pored toga, organizira i provodi poslove zaštite od požara i vatrogastvo na način predviđen zakonom kojim se regulira ta zaštita od požara i vatrogastvu. Obje vrste poslova se vrše na taj način što Kantonalna uprava određene poslove zaštite i spašavanja i poslove zaštite od požara i vatrogastva rješava samostalno a za neke poslove je ovlaštena da koordinira, podstiče i usmjerava aktivnosti kantonalnih organa uprave i pravnih lica na njihovom angažiranju u vršenju tih poslova iz njihove nadležnosti.
h) U cilju vršenja prikupljanja, obrade i distribucije podataka, naredbi i izvještaja iz oblasti zaštite i spašavanja, organizira kantonalni operativni centar civilne zaštite i obezbjeđuje njegov rad.
i) Organizira i izvodi prektične vježbe na jedan od sljedećih načina:
   - organizira samostalne vježbe za strukture civilne zaštite za koje je nadležna: kantonalni i općinski štabovi civilne zaštite, jedinice civilne zaštite kantona i općina i službe zaštite i spašavanja kantona i općina.
   - organiziranjem zajedničkih vježbi civilne zaštite u saradnji i uz učešće kantonalnih organa uprave i drugih organa kantonalne uprave a može i uz učešće općinskih ogana

uprave sa područja kantona. Zajedničke vježbe se organiziraju na osnovu odluke Vlade kantona koju predlaže kantonalna uprava civilne zaštite, dok se učešće općinskih organa uprave u tim vježbama vrši u saradnji sa općinskim načelnicima. Vježbe se organiziraju s ciljem da se provjeri stanje organiziranosti i način funkcioniranja struktura civilne zaštite, odnosno svih subjekata zaštite i spašavanja kantona i općina.

j) Vrši poslove i preduzima mjere oko organiziranja i popune struktura civilne zaštite ljudstvom: štabove, jedinice civilne zaštite i službe zaštite i spašavanja te sve poslove vezano za njihovo opremanje materijalno – tehničkim sredstvima i opremom te vođenje propisanih evidencija o pripadnosti civilnoj zaštiti. Navedeni poslovi su veoma važni jer prestavljaju uslov da bi strukture civilne zaštite postojale i da bi mogle funkcionirati, odnosno vršiti svoje poslove. Prema tome, strukture civilne zaštite prvo moraju biti popunjene ljudstvom a zatim opremljene odgovarajućim materijalno-tehničkim sredstvima i opremom koja je neophodna za vršenje poslova za koje je struktura nadležna. Osnovni uslov za popunu struktura civilne zaštite ljudstvom jeste postojanje odgovarajućih evidencija pripadnika civilne zaštite.

k) Priprema propise iz oblasti zaštite i spašavanja iz nadležnosti kantona vršeći izradu predmeta, nacrta i prijedloga propisa koji se odnose na Skupštinu kantona i Vladu kantona.

l) Organizira i provodi obuku stanovništva na jedan od načina: mogu se građani okupljati u manje grupe u određenim prostorima i vremenskim periodima radi vršenja predavanja uz angažiranje stručnjaka raznih profila ili vršenjem snimanja određenih sadržaja i njihovim emitiranjem putem radio i TV stanica (filmovi, reportaže i sl.). obuka se može vršiti i dijeljenjem letaka, brošura itd.

lj) Vršeći inspekcijski nadzor iz oblasti zaštite i spašavanja koji spada u jednu vrstu upravnog nadzora, kako je to utvrđeno u odredbi člana 15. i 18. Zakona o organizaciji organa uprave u Federaciji Bosne i Hercegovine[26]. Iz ovih zakonskih odredbi proizilazi da inspekcijski nadzor predstavlja aktivnost organa uprave da na licu mjesta – neposredno na terenu ostvaruje vlast (pregleda, naređuje i zabranjuje) zbog čega inspekcijski nadzor predstavlja najautoritativniji vid nadzora putem kojeg se osigurava izvršavanje zakona i drugih propisa prinudnim putem.

m) Odredbe koje se odnose na vođenje evidencija i vršenje drugih poslova zaštite i spašavanja u skladu sa zakonom, drugim propisima i općim aktima imaju upućujući karakter. Naime, predhodno nabrojanim ovlaštenjima nisu obuhvaćene sve nadležnosti Kantonalne uprave civilne zaštite, već su određeni poslovi i nadležnosti utvrđeni u odredbama drugih članova Federalnog zakona ali i u odredbama Kantonalnog zakona i drugim kantonalnim propisima u kojima se reguliraju određena pitanja iz oblasti zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća na području kantona.

3.3. Upravljanje sistemom civilne zaštite općina/grada

Općina je jedinica lokalne samouprave koja je na osnovu ispunjavanja propisanih kriterija uspostavljena zakonom[27]. Općina je osnovna jedinica lokalne samouprave i njena osnovna organizacija i način funkcioniranja uređena je u poglavlju VI. čl. 1. do 7. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine i amandmanima LIV (54) i LXIII (63), LXXXVI (86) na ustav Federacije Bosne i Hercegovine[28]. Pored pitanja reguliranih Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, osnovna rješenja o općini nalaze se i u ustavima kantona.

[26] "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj: 35/05

[27] Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH", broj: 49/06), član 4.

[28] „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj: 1/94 , 1/94, 13/97, 13/97, 16/02, 22/02,

Prema ustavu Federacije BiH postoje dvije vrste gradova kao jedinica lokalne samouprave i uprave i to: grad predviđen Amandmanom XVI na Ustav Federacije BiH kojim je predviđeno da grad ima status jedinice lokalne samouprave i uprave i Grad Sarajevo koji je predviđen u Amandmanu XXVI na Ustav Federacije BiH koji Sarajevu daje status jedinice lokalne samouprave ali, između ostalog, utvrđuje da se nadležnost Grada Sarajeva utvrđuje Ustavom kantona, kantonalnim zakonom i Statutom Grada. Grad je jedinica lokalne samouprave koja predstavlja urbanu, infrastrukturnu cjelinu povezanu svakodnevnim potrebama stanovništva[29]. Polazeći od sličnosti u pogledu nadležnosti i organizacije (općinsko-gradsko vijeće; općinski načelnik – gradonačelnik) to će mo se u nastavku, kroz analizu propisa na primjeru općine Srebrenik upoznati sa upravljačkom strukturom sistema civilne zaštite i zaštitom i spašavanjem u cjelini na području općine/grada.

3.3.1. Nadležnost općine/grada

Osnovna nadležnost općine, kao jedinice lokalne samouprave, je utvrđena Federalnim zakonom[30] koja poslove zaštite i spašavanja vrši na sljedeći način:

a) Općina je dužna donijeti posebnu odluku kojom se moraju regulisati sva pitanja iz oblasti organizacije i funkcioniranja sistema zaštite i spašavanja na području općine. Ovom odlukom se obuhvataju sva pitanja iz člana 29. Federalnog zakona kao i pitanja koja su drugim odredbama Federalnog zakona stavljena u nadležnost općine. Ova odluka, koju donosi Općinsko vijeće, je prvi i osnovni uslov za stvaranje pravne predpostavke za vršenje svih poslova zaštite i spašavanja koji su ovim Federalnim zakonom stavljeni u nadležnost općine.
b) Općina je dužna donijeti svoj Program razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća koji mora biti usaglašen sa Programom razvoja i Planom zaštite i spašavanja kantona u onom dijelu kada su ovim kantonalnim planskim dokumentima utvrđeni zadaci za općinu. Program razvoja izrađuje služba civilne zaštite općine, jer je ta služba osnovni stručni organ za oblast zaštite i spašavanja iz nadležnosti općine. Ova služba pokreće inicijativu da se na izradi ovog planskog dokumenta angažiraju sve općinske službe za upravu, svaka iz svoje nadležnosti, i vodi sve aktivnosti dok se ne okonča proces njegove izrade i usvajanja. Obaveza učešća ostalih službi za upravu u izradi ovog dokumenta leži u činjenici da se navedenim planskim dokumentom utvrđuju pitanja u svim oblastima društvenog života iz nadležnosti općine kao jedinice lokalne samouprave. Prema tome, uloga službe civilne zaštite je da koordinira i usmjerava sve aktivnosti svih općinskih službi za upravu i obezbijedi izradu Programa razvoja prema propisu koji se odnosi na sadržaj i način njegove izrade.
c) U budžetu općine treba da planira i obezbijedi finansijska sredstva potrebna za zaštitu i spašavanje i to:
   - opremanje, obučavanje i rad službe civilne zaštite općine;
   - pripremanje, opremanje, finansiranje i obuku Općinskog štaba civilne zaštite, štabova civilne zaštite u mjesnim zajednicama, službi zaštite i spašavanja, operativnog centra civilne zaštite općine i jedinica civilne zaštite koje organizira općina i povjerenika civilne zaštite općine, kao i troškove koji nastanu tokom njihovog učešća u provođenju mjera zaštite i spašavanja po naređenju općinskog štaba civilne zaštite;

52/02, 60/02, 18/03, 63/03, 9/04, 32/07, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05, 88/08)

[29] Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, broj: 49/06), član 5. stav. 1.

[30] Zakona o zaštiti i spašavnju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“,broj: 39/03, 22/06 i 43/10), član 29.

- opremanje pravnih lica u dijelu kada postavljene zadatke tim licima nadilaze njihove materijalne mogućnosti;
- prilagođavanje i održavanje drugih zaštitnih objekata potrebama sklanjanja ljudi i materijalnih dobara;
- nabavku i održavanje sistema za uzbunjivanje stanovništva;
- saniranje dijela šteta nastalih prirodnom i drugom nesrećom, u skladu sa svojim materijalnim mogućnostima;
- prema potrebi može pružiti finansijsku podršku drugim općinama, a naročito za opremanje i obuku štabova civilne zaštite, službi zaštite i spašavanja, jedinica civilne zaštite, operativnih centara civilne zaštite i pomoć u saniranju posljedica prirodnih i drugih nesreća. Prema potrebi može vršiti udruživanje sredstava posebne naknade sa općinama, kantonima i Federacijom u zajedničkim projektima razvoja sistema zaštite i spašavanja.
- druge potrebe zaštite i spašavanja, u skladu sa zakonom ili drugim propisima.

Ova obaveza se ne odnosi na sredstva koja se prikupljaju za potrebe zaštite i spašavanja prema odredbi člana 180. Federalnog zakona, jer to nisu budžetska sredstva. Namjenska sredstva su posebna i služe isključivo za finansiranje potreba zaštite i spašavanja i prikupljaju se na način predviđen u ovoj zakonskoj odredbi. Namjenska sredstva mogu da posluže kao jedan od elemenata za planiranje visine sredstava koja treba obezbijediti u budžetu općine. Prema tome, svaka općina, pored namjenskih sredstava mora obavezno planirati i obezbijediti posebna sredstva za planiranje potreba u oblasti zaštite i spašavanja koja utvrdi u svom Programu razvoja zaštite i spašavanja.

d) Organizira operativni centar civilne zaštite u općini u skladu sa Federalnim zakonom i osigurava njegovo funkcioniranje. Ovi centri se organiziraju u okviru organa civilne zaštite općine a što se preciznije regulira Pravilnikom o sistematizaciji poslova i zadataka u organima uprave općine. Operativni centar je ovlašten da stalno prikuplja podatke o svim pojavama i opasnostima sa područja općine koje mogu dovesti do pojave prirodne ili druge nesreće. Sva pravna lica, udruženja, organi uprave, ustanove i institucije imaju obavezu da dostavljaju informacije o svim opasnostima i pojavama koje su u njihovoj djelatnosti pojave, a odnose se na oblast prirodnih i drugih nesreća. Operativni centri primljene podatke obrađuju i odmah dostavljaju nadležnim organima vlasti i pravnim licima na dalje postupanje. Bliža pitanja o organiziranju i funkcioniranju Operativnih centara se uređuju posebnim pravilnikom[31].
e) Osniva Općinski štab civilne zaštite posebim aktom te postavlja komandanta i načelnika štaba i određuje funkcije u općinskim službama za upravu i službi civilne zaštite čiji su nosioci po položaju članovi Općinskog štaba civilne zaštite. Pitanja sastava i kriterija za sastav općinskog štaba CZ regulišu se u odluci o organiziranju i funkcioniranju zaštite i spašavanja općine koju donosi Općinsko/gradsko vijeće. Ovom odlukom se određuju funkcije općinskim organima i općinskim službama za upravu i drugim organima čiji su nosioci po položaju članovi Općinskog štaba CZ i svakom od njih dodjeljuje jedna ili više mjera zaštite i spašavanja za koje će biti odgovoran. Najoptimalnije rješenje je da se za komandanta postavlja općinski načelnik iz razloga što se na taj način stvara najdirektnija veza između izvršne vlasti i Općinskog štaba CZ spajanjem funkcija u jednoj osobi. Spasilački odgovor troši resurse za čije plaćanje se moraju obezbijediti značajna finansijska sredstva u budžetu općine a nalogodavac za izvršenje budžeta je upravo općinski načelnik. Takođe, za članove općinskog štaba je najracionalnije i najadekvatnije rješenje da se postavljaju rukovodioci službi za upravu i direktori značajnih pravnih lica iz

[31] Pravilnik o organiziranju i funkcioniranju operativnih centara civilne zaštite („Službene novine Federacije BiH“, broj:8/07)

oblasti zdravstva, veterinarstva itd. Na ovaj način popunjen Općinski štab postaje reprezentativan i autoritativan uzimajući u obzir i obim njegovih ovlaštenja u rukovođenju akcijama zaštite i spašavanja ugroženih ljudi i materijalnih dobara, odnosno u otklanjanju nastalih posljedica u vrijeme trajanja prirodne ili druge nesreće. Općinski načelnik, na osnovu ove odluke Općinskog vijeća a na prijedlog općinske službe civilne zaštite, donosi rješenje o postavljenju komandanta, načelnika i članova općinskog štaba civilne zaštite prema funkcijama koje su utvrđene u odluci Općinskog vijeća.

f) Donosi općinski plan zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća koji se izrađuje u skladu sa Uredbom o sadržaju i načinu izrade planova zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća koji donosi Vlada Federacije BiH. Plan je obavezujući za sve subjekte zaštite i spašavanja na području općine jer se njime utvrđuju mjere zaštite i spašavanja u sve tri faze zaštite i spašavanja kao i način organizacije sistema zaštite i spašavanja u cilju realizacije utvrđenih mjera i zadataka.

g) Općina proglašava nastanak prirodne ili druge nesreće na dijelu ili cjelokupnom području općine i određuje snage i sredstva civilne zaštite, općinske službe za upravu, pravna lica i udruženja građana na području koja će učestvovati u spasilačkom odgovoru. Proglašenje stanja prirodne ili druge nesreće i određivanje snaga i sredstava koje će učestvovati u spasilačkom odgovoru načelno se vrši jednim aktom, tj. odlukom o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće. Ova odluka sadrži obavezu učešća navedenih struktura u spasilačkom odgovoru a samo učešće i konkretne zadatke naređuje Općinski štab CZ kada rukovodi akcijama zaštite i spašavanja na pogođenom području.

h) Obzirom da navedenim članom nisu obuhvaćene sve nadležnosti općine, to zadnja podtačka ima upućujući karakter i određuje da općina vrši i druge poslove zaštite i spašavanja u skladu sa zakonom, drugim propisima i općim aktima. Neophodno je da općina u svom radu koristi sve te propise jer se samo na taj način mogu vršiti svi poslovi zaštite i spašavanja koji spadaju u nadležnost općine.

Općine/grad svojim propisom[32] razrađuju odredbe predhodnog člana uz jasno definisanje i podjelu nadležnosti u oblasti zaštite i spašavanja između općinskih organa vlasti. Odlukom o organiziranju i funkcioniranju zaštite i spašavanja općine, koju donosi općinsko vijeće, naročito se definišu sljedeća pitanja:

- opće odredbe,
- način ostvarivanja prava i dužnosti građana i pravnih lica u zaštiti i spašavanju,
- nadležnost općinskih organa vlasti,
- strukture civilne zaštite,
- programiranje i planiranje,
- obučavanje i osposobljavanje,
- finansiranje i naknade i
- prelazne i završne odredbe.

Donošenjem navedene odluke stvaraju se sve pravne predpostavke da se Federalni i Kantonalni zakon u oblasti zaštite i spašavanja mogu u cijelosti i po svim pitanjima sprovoditi u općini/gradu, a to znači da time općina/grad stiče uslove da organizira i vrši sve poslove zaštite i spašavanja iz svoje nadležnosti i da pravilno organizira sistem zaštite i spašavanja na svom području.

[32] Odlukom o organiziranju i funkcioniranju zaštite i spašavnja općine/grada

3.3.2. Nadležnost Općinskih/gradskih vijeća

Odlukom o organiziranju i funkcioniranju zaštite i spašavanja se utvrđuje i nadležnost općinskog/gradskog vijeća u oblasti zaštite i spašavanja. Imajući u vidu sadržaj i značaj određenih pitanja te funkcionalnost organizacije cjelokupnog sistema zaštite i spašavanja, općinskom/gradskom vijeću je najracionalnije utvrditi sljedeća ovlaštenja u oblasti zaštite i spašavanja:

a) da donosi Odluku o organiziranju i funkcioniranju zaštite i spašavanja općine/grada i osigurava njeno provođenje koju priprema općinska služba civilne zaštite a predlaže općinski načelnik;
b) na prijedlog Općinskog načelnika/gradonačelnika donosi Program razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća općine/grada koji izrađuje služba civilne zaštite u saradnji sa svim općinskim/gradskim organima uprave;
c) prilikom razmatranja i donošenja budžeta, planira i utvrđuje izvore finansiranja za izvršavanje poslova zaštite i spašavanja a prvenstveno onih zadataka koji su utvrđeni u Programu razvoja i Planu zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća općine/grada;
d) odlukom o organiziranju i funkcioniranju zaštite i spašavanja općine utvrđuje sastav Općinskog/gradskog štaba civilne zaštite što predstavlja ujedno i akt o njegovom osnivanju;
e) usvaja Procjenu ugroženosti područja općine od prirodnih i drugih nesreća. Nosilac izrade ovog akta je služba civilne zaštite u saradnji sa ostalim organima općinske uprave. Prije usvajanja od strane Općinskog/gradskog vijeća, Procjenu ugroženosti prvo razmatra Općinski/gradski štab CZ uz čije mišljenje Općinska/gradska služba civilne zaštite upućuje Općinskom načelniku/gradonačelniku koji je zatim sa svojim mišljenjem dalje upućuje prema Općinskom/gradskom vijeću.
f) razmatra informacije i izvještaje o stanju zaštite i spašavanja na području općine/grada i na osnovu dobijenih podataka utvrđuje mjere za otklanjanje nedostataka u cilju razvoja i usavršavanja sistema zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća;
g) organizaciju i funkcionisanje zaštite od požara i vatrogastva na području općine utvrđuje posebnom odlukom koja se donosi u skladu sa Zakonom o zaštiti od požara i vatrogastvu[33] i propisima kantona i osigurava provođenje te zaštite;
h) osigurava kadrovske, materijalne, tehničke i druge uslove potrebne za uspješno funkcioniranje profesionalne vatrogasne jedinice općine/grada za gašenje požara;

3.3.3. Nadležnost Općinskog načelnika/gradonačelnika

U ostvarivanju prava i dužnosti u oblasti zaštite i spašavanja na području općine/grada,Općinski načelnik/gradonačelnik ovlašten je i dužan da organizira i vrši sljedeće poslove i zadatke:

a) Pravilnikom o sistematizaciji radnih mjesta u organima uprave planira i organizuje Općinski/gradski operativni centar civilne zaštite u skladu sa Zakonom i osigurava njegovo funkcionisanje. Općinski/gradski operativni centar obavezno mora funkcionirati u toku radnog vremena. Ukoliko se to Procjenom ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća općine/grada utvrdi, može funkcionirati i neprekidno. Bez obzira na procjenu ugroženosti, Općinski/gradski operativni centar civilne zaštite obavezno funkcionira neprekidno kada općinski načelnik/gradonačelnik proglasi stanje prirodne i druge nesreće i funkcionira do donošenja odluke o prestanku tog stanja;

[33] Zakon o zaštiti od požara i vatrogastvu („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“,broj: 64/09), član 16 stav 1. tačka 1.

b) donosi rješenje o postavljanju komandanta, načelnika štaba i članova Općinskog/gradskog štaba civilne zaštite u skladu sa Odlukom[34] koju donosi općinsko/gradsko vijeće ;

c) donosi akte o postavljenju komandanta, načelnika štaba i članova štaba u štabovima civilne zaštite koji se obrazuju u mjesnoj zajednicu ili za dvije i više mjesnih zajednica (mjesnim područjima) u skladu sa Odlukom iz predhodne tačke ;

d) donosi Plan zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća Općine/grada na prijedlog općinske/gradske službe civilne zaštite;

e) proglašava stanje prirodne i druge nesreće i naređuje upotrebu snaga i sredstava civilne zaštite, službi za upravu, privrednih društava i drugih pravnih lica sa područja Općine/grada na prevenciji, ublažavanju i otkanjanju štetnih posljedica od prirodnih i drugih nesreća po ljude i materijalna dobra na području Općine/grada. Odluka o proglašenju prirodne ili druge nesreće se donosi na prijedlog Općinskog/gradskog štaba civilne zaštite ili odmah po saznanju da su nastupile takve okolnosti da se opasnost po živote i zdravlje ljudi i materijalna dobra nemože otkloniti ili umanjiti kroz redovnu djelatnost općinskih organa uprave, pravnih lica i udruženja građana;

f) proglašava prestanak prirodne i druge nesreće na području Općine/grada. Općinski načelnik/gradonačelnik, na prijedlog Općinskog/gradskog štaba civilne zaštite svojom Odlukom proglašava prestanak stanja prirodne ili druge nesreće. Snage i sredstva civilne zaštite angažirane naredbama Općinskog/gradskog štaba civilne zaštite nastavljaju svoj rad i poslije donošenja Odluke o prestanku stanja prirodne ili druge nesreće dok ne izvrše posljednje dobijene naredbe. Stanje prirodne ili druge nesreće traje sve dok se ne stvori minimum uslova za život i rad ljudi na pogođenom području o čemu procjenu vrši Općinski/gradski štab civilne zaštite;

h) naređuje mobilizaciju građana i njihovih sredstava i sredstava pravnih lica, samostalnih privrednika, državnih organa kao i jedinica, štabova,povjerenika i službi za zaštitu i spašavanje. Građani su dužni da se sa svojim materijalnim sredstvima uključe u akcije zaštite i spašavanja u svojim mjestima stanovanja odmah po uočavanju da prijeti opasnost od nastanka prirodne ili druge nesreće i kada u tim akcijama učestvuju na području svoje mjesne zajednice za taj rad nemaju pravo na naknadu;

i) organizira i provodi zaštitu od požara iz nadležnosti općine/grada u skladu sa Zakonom i propisima općine/grada[35]. Organizacija zaštite od požara se reealizira donošenjem propisa iz nadležnosti općine/grada a njeno provođenje se osigurava formiranjem profesionalnih i dobrovoljnih vatrogasnih jedinica kao i vatrogasnih jedinica u pravnim licima.

j) donosi Plan zaštite od požara općine/grada na prijedlog općinske/gradske službe civilne zaštite i osigurava njegovo realiziranje. Realizacija plana zaštite od požara općine se obezbjeđuje planiranjem i izvršavanjem svih utvrđenih zadataka u sve tri faze od kojih su posebno važne faze preventivne i represivne zaštite od požara;

k) planira i osigurava finansijska sredstva u budžetu općine/grada za potrebe zaštite od požara i vatrogastva na prijedlog općinske/gradske službe civilne zaštite a u skladu sa donesenim planskim dokumentima: Programom razvoja zaštite i spašavanja općine/grada i Plana zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća općine/grada;

m) vrši i druge poslove zaštite od požara i vatrogastva, u skladu sa Zakonom i propisima kantona.

---

[34] Odluka o organizovanju i funkcionisanju zaštite i spašavanja kojom se reguliše sastav, odnosno funkcije čiji se nosioci postavljaju na dužnosti u Općinskom štabu civilne zaštite.

[35] Organizacija i provođenje zaštite od požara i vatrogastvu je utvrđena posebnim federalnim Zakonom o zaštiti od požara i vatrogastvu. Najodgovornija osoba za stanje zaštite od požara i vatrogastvu na područje općine je općinski načelnik, kao nosilac izvršne vlasti.

3.3.4. Nadležnost općinskih/gradskih organa uprave

Općinski organi uprave u okviru svojih prava i dužnosti utvrđenih zakonom, statutom općine i drugim propisima, u oblasti zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća vrše sljedeće poslove i zadatke:

a) izvršavaju i obezbjeđuju izvršavanje zakona, drugih propisa i općih akata kroz vršenje redovne djelatnosti za koju su osnovani;
b) staraju se o organiziranju i sprovođenju mjera zaštite u oblasti za koju su osnovani i odgovorni su za stanje te zaštite. Organi uprave su dužni da u svojim godišnjim planovima rada planiraju i razrađuju zadatke utvrđene u planskim dokumentima iz oblasti zaštite i spašavanja općine/grada;
c) prate stanje zaštite i predlažu mjere za razvoj i unapređenje zaštite. Svaki organ uprave, kroz vršenje redovne djelatnosti ima najdirektniji uvid u stanje u oblasti za koju je zadužen i, analogno tome, dužan je da preduzima mjere na unapređenju tog stanja. Organ uprave ove poslove vrši neposrednim preduzimanjem potrebnih korektivnih mjera ili, ukoliko procijeni da je to potrebno, sačinjavanjem informacije za potrebe općinskog načelnika/gradonačelnika sa prijedlogom mjera za poboljšanje stanja.
d) vrše nadzor nad sprovođenjem zakona, planova zaštite i sprovođenje preventivnih mjera zaštite u pravnim licima i druge poslove koje su im zakonom i drugim propisima stavljeni u nadležnost.

Organi uprave su dužni da sve navedene zadatke razrađuju u svojim planovima rada a po završetku izvještajnog perioda kroz sačinjavanje informacije o svom radu obavezno obuhvataju i realizaciju planiranih zadataka iz oblasti zaštite i spašavanja.

3.3.5. Nadležnost općinskih/gradskih službi civilne zaštite

U odredbi člana 31. stav 2. Federalnog zakona utvrđena je osnovna nadležnost općinske/gradske službe civilne zaštite u oblasti zaštite i spašavanja. Organiziranjem i vršenjem tih poslova izgrađuje se sistem zaštite i spašavanja na području općine/grada. Ove poslove služba civilne zaštite općine/grada vrši na sljedeći način:

a) Organizira, priprema i provodi zaštitu i spašavanje na području općine na taj način što se angažira na preduzimanju svih mjera i aktivnosti na organiziranju ukupnog sistema zaštite i spašavanja na području općine što predstavlja njenu primarnu funkciju kao centralnog stručnog organa općine/grada za te poslove. Općinska/gradska služba civilne zaštite je ovlaštena a time i obavezna da podstiče i usmjerava aktivnosti organe uprave, pravna lica i institucije na vršenju tih poslova i tako obezbijedi izgradnju sistema zaštite i spašavanja na području općine.

   U okviru ove funkcije, služba CZ preduzima sve neophodne načelne i konkretne mjere koje imaju za cilj da svi organi vlasti općine/grada i pravna lica, kao i građani izvršavaju poslove zaštite i spašavanja koji su zakonom[36] i propisom općine/grada[37] stavljeni u njihovu nadležnost. U saradnji sa organima uprave izrađuje Procjenu ugroženosti općine/grada od prirodnih i drugih nesreća. Ovo je temeljni akt koji ima veoma veliki značaj u daljem procesu izgradnje sistema zaštite i spašavanja kroz izradu ostalih planskih

[36] Federalni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća je krovni zakon u Federaciji BiH. Svaki kanton je donijeo svoje Zakone o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća kojim je regulirao najvažnija pitanja iz svoje nadležnosti a koja nisu razrađena Federalnim zakonom.

[37] Svaka općina donosi odluku o organiziranju i funkcioniranju zaštite i spašavanja na svom području razrađujući svoja ovlaštenja dodijeljena federalnim i kantonalnim zakonom o zaštiti i spašavanju.

dokumenata. Iz tih razloga, Procjenu ugroženosti prvo razmatra Općinski/gradski štab civilne zaštite koji daje svoje mišljenje. Služba civilne zaštite s dobijenim mišljenjem i otklonjenim nedostacima, Procjenu ugroženosti dostavlja općinskom načelniku/gradonačelniku na razmatranje koji sa svojim mišljenjem istu upućuje općinskom/gradskom vijeću na razmatranje i donošenje. Općinska/gradska služba civilne zaštite, prema posebnoj proceduri[38] vrši redovno ažuriranje Procjene ugroženosti.

b) U saradnji sa ostalim organima uprave priprema Program razvoja zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u općini/gradu koji donosi Općinsko/gradsko vijeće. Program razvoja se donosi na duži period, najčešće na period od pet godina, i sadrži razradu politika i ciljeva na izgradnji sistema zaštite i spašavanja općine/grada utvrđenih u Planovima zaštite i spašavanja.
c) Predlaže planove zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u općini/gradu općinskom načelniku/gradonačelniku na usvajanje. Planovi zaštite i spašavanja se izrađuju poslije donošenja Programa na izradi planova zaštite i spašavanja. Iako je služba civilne zaštite nosilac, najoptimalnije rješenje je da se formira multidisciplinarni tim stručnjaka iz raznih oblasti koji će raditi na njegovoj izradi a za čiju podlogu se uzimaju zaključci iz Procjene ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća općine/grada.
d) Općinska/gradska služba civilne zaštite, kao centralni općinski/gradski organ za poslove zaštite i spašavanja je ovlaštena i dužna da prati stanje zaštite i spašavanja na području cijele općine/grada u svim oblastima privrednih i društvenih djelatnosti. Praćenje stanja u oblasti zaštite i spašavanja se vrši s ciljem da, s jedne strane, služba civilne zaštite samostalno u granicama svojih ovlaštenja, može preduzeti odgovarajuće mjere i aktivnosti kako bi se riješili određeni problemi ili da općinskom načelniku/gradonačelniku ili općinskim/gradskim službama za upravu predloži da u granicama svojih ovlaštenja preduzimaju potrebne mjere za rješavanje određenog pitanja u oblasti zaštite i spašavanja.
e) Koristeći različite metode, organizira, izvodi i prati realizaciju obuke građana na provođenju lične i uzajamne zaštite. Jedna od mogućnosti je organiziranje predavanja po mjesnim zajednicama, međutim, uzimajući u obzir današnja društvena dostignuća, ovaj način je veoma spor i neefikasan. Kao najefikasniji način masovnog obučavanja građana treba koristiti sredstva medija kao što su televizija i radio, osmišljavanjem i izradom sadržajnih emisija. Obavezno se mora uzeti u obzir i moć interneta te koristiti njegove prednosti za izvođenje obuke. Štampanje letaka, plakata, brošura treba prakticirati povremeno za neposredne kontakte sa građanima u raznim prigodama.
f) Organizira i koordinira te provodi mjere zaštite i spašavanja i zaštite od požara i vatrogastvo. U okviru vršenja poslova obučavanja i osposobljavanja struktura civilne zaštite u općini/gradu organizira i izvodi vježbe struktura civilne zaštite za koje je zadužena: Općinski/gradski štab civilne zaštite, povjerenici i jedinice civilne zaštite i službe zaštite i spašavanja općine/grada. Vježbe se izvode prema posebnim programima koje usvaja općinski načelnik/gradonačelnik a prema elaboratu za organiziranje i izvođenje vježbe koji izrađuje služba civilne zaštite uz učešće svih općinskih/gradskih službi za upravu. Organiziranje i izvođenje vježbi se vrši sa ciljem da se na praktičan način provjeri osposobljenost svih subjekata zaštite i spašavanja na vršenju poslova zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća.
g) Organizira općinski/gradski operativni centar civilne zaštite i obezbjeđuje njegov rad.

[38] Metodologija za izradu procjene ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 35/04

h) Vrši popunu ljudstvom štabova civilne zaštite, službi zaštite i spašavanja i jedinica civilne zaštite i određuje povjerenike civilne zaštite i osigurava njihovo opremanje materijalno-tehničkim sredstvima, te „organizira, izvodi i prati realizaciju njihove obuke“[39].

i) Priprema nacrte i prijedloge propisa iz oblasti zaštite i spašavanja iz nadležnosti općine/grada, koje donosi općinsko/gradsko vijeće i općinski načelnik/gradonačelnik s tim da se u izradi tih propisa obezbjeđuje učešće i općinskih/gradskih službi za upravu i to onih kada se određenim propisom reguliraju pitanja zaštite i spašavanja iz njihove nadležnosti.

j) Vršenje poslova na vođenju određenih evidencija se realizira u skladu sa odgovarajućim podzakonskim propisima. Vrši i druge poslove zaštite i spašavanja jer se Federalnim zakonom utvrđuju samo osnovni poslovi, te se potpuna nadležnost službe civilne zaštite utvrđuje u propisu općine/grada.

4. Zaključak

Donešenom legislativom iz oblasti zaštite i spašavanja i civilne zaštite kao njenog podsistema su struktuirani državni organi i njihova upravno-administrativna struktura sa jasno utvrđenim pozicijama u ostvarivanju ustavnih i zakonskoh obaveza, odgovornosti i prava. Federalnim zakonom iz oblasti civilne zaštite utvrđena je pozicija državnih organa u vršenju poslova upravljanja sistemom civilne zaštite te pozicija njihovih administrativno-stručnih organa u ostvarivanju njihove funkcije upravljanja (Shema 5).

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, vlade kantona, gradonačelnici i općinski načelnici te direktori pravnih lica imaju zaokruženu regulativu tako da u punom kapacitetu mogu, kao najviši organi, vršiti svoje funkcije upravljanja sistemom civilne zaštite kroz donošenje i utvrđivanje politika, ciljeva, programa, planova i normativnih okvira u svim fazama: planiranja, usmjeravanja, kontrole i ocjenjivanja a njihovu operacionalizaciju vrše organi rukovođenja.

Nesporno je da pomenuti organi vrše svoje funkcije upravljanja u čemu im pomažu njihovi upravno- administrativni organi: Federalna uprava civilne zaštite, kantonalna uprava civilne zaštite, gradski odjeli i općinske službe civilne zaštite i štabovi civilne zaštite odnosno službe ili referati civilne zaštite u pravnim licima.

Upravljačka struktura sistema civilne zaštite omogućava samostalno funkcioniranje svakog nivoa vlasti u Federaciji Bosne i Hercegovine neovisno od drugog, dajući mu potpunu slobodu da oblast zaštite i spašavanja na svom nivou organiziranja i planiranja uredi na njemu najprihvatljiviji i najfunkcionalniji način.

[39] Zakona o zaštiti i spašavnju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“,broj: 39/03, 22/06 i 43/10), član 31. stav 2. tačka 9.

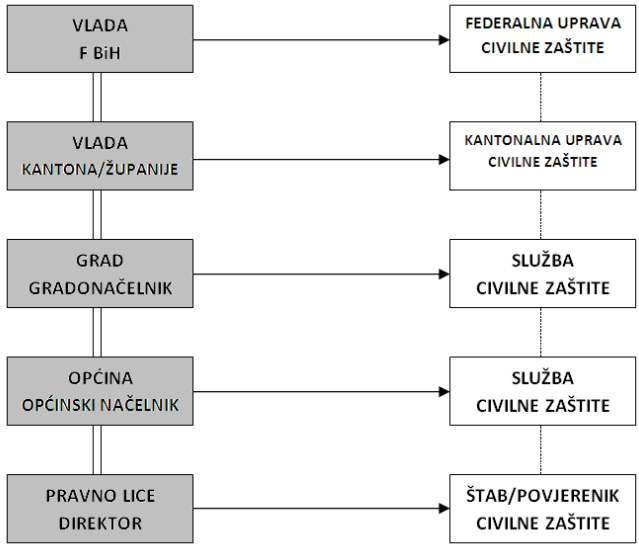

Shema 5. Upravljanje sistemom civilne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine

Donešenim Zakonima o zaštiti i spašavanju su jasno i nesporno, unutar organa javne uprave Federacije BiH, kantona i općina pozicionirane uprave i službe civilne zaštite kao nesporni autoriteti noseći punu odgovornost za uspješnost uspostavljenog sistema zaštite i spašavanja.

Conclusion

Enacted legislation in the field of protection and rescue and civil protection as its subsystems are structured by national authorities and their administrative and administrative structure with clearly defined positions in the exercise of the constitutional and legal obligations, responsibilities and rights. Federal law in the field of civil protection established by the position of state authorities in executing their management systems for civil protection and the positions of their administrative and professional bodies in the exercise of their functions of management (Scheme 5).

The Federation of Bosnia and Herzegovina, the Canton government, mayors and municipal mayors, directors of corporate regulation are rounded so that the full capacity may exercise his functions of management system of civil protection.

It is undisputed that the said authorities shall exercise their management function in which they help their state administrative organs: FACP, Cantonal Administration of Civil Protection, city departments and municipal authorities, civil protection and civil defense staffs and services or papers of civil protection in legal entities.

Control system structure of civil protection allows independent operation of each level of government in the Federation of Bosnia and Herzegovina, independently of each other, giving him complete freedom to the field of protection and rescue in their level of organization and planning offices on him the most acceptable and most functional way.

Law on Protection and Rescue are clear and unquestioned authority within the public administration Federation, cantons and municipalities positioned administration and civil protection as the undisputed authority bearing full responsibility for the success of the established system of civil protection.

RUKOVOĐENJE AKCIJAMA ZAŠTITE I SPAŠAVANJA U ODGOVORU NA PRIRODNU ILI DRUGU NESREĆU NA PODRUČJU OPĆINE

(MANAGEMENT IN ACTIONS AND RESCUE PROTECTION IN RESPONSE TO NATURAL OR OTHER DISAISASTERS IN THE MUNICIPALITY)

Mr. sc. Zdenko Tadić

SAŽETAK

Prirodne ili druge nesreće se najčešće događaju neočekivano i ne daju vremena za aktiviranje organiziranih snaga civilne zaštite i pružanje blagovremenog i kvalitetnog odgovora. Navedene nesreće, veoma često, imaju razmjere katastrofe kada dolazi do ozbiljnih poremećaja života u društvenoj zajednici zbog masovnog stradanja ljudi, ogromne materijalne štete, prekida u snabdijevanju i komunikaciji i promjena koje prevazilaze sposobnost pogođene zajednice da se zaštiti i sanira posljedice samo upotrebom vlastitih resursa.

Zbog toga je rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja najvažnija aktivnost u odgovoru na prirodnu ili drugu nesreću.

Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja je gotovo na identičan način uređeno u osnovnim zakonima, koji se bave zaštitom i spašavanjem ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreće, u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine.

I pored toga što je rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja, veoma dobro pojašnjeno navedenim zakonima i pripadajućim propisima, u praksi je prisutno puno improvizacija što značajno umanjuje efikasnost i kvalitetu odgovora na prirodnu ili drugu nesreću kada se dogodi.

Ključne riječi: opasnost, prirodna nesreća, tehničko-tehnološka nesreća, civilna zaštita, sustav zaštite i spašavanja, upravljanje, supsidijarnost, rukovođenje,štabovi civilne zaštite, naredba, mjere zaštite i spašavanja, snage civilne zaštite, sredstva civilne zaštite, procjena ugroženosti.

ABSTRACT

Natural or other disasters often happen unexpectedly and not allowing time for the activation of organized civil protection forces and providing timely and relevant answers. Accidents, very often, have the scale of disaster when it comes to serious disruption of life in the community due to the massive human suffering, enormous damage, interruption in supply and communication and the changes that go beyond the ability of the affected community to protect and mitigate the consequences of only using its own resources.

Therefore, the management in actions to protect and rescue the most important activity in response to natural or other disasters.

The management in actions to protect and rescue the almost identically arranged in the basic laws, which deal with the protection and rescue of people and property from natural and other disasters, the Federation of Bosnia and Herzegovina, the Serbian Republic and the Brcko District of Bosnia and Herzegovina.

And in addition to the management in actions to protect and rescue, very well explained these laws and related regulations, there still exists a lot of improvisation, which significantly reduces the efficiency and quality of responses to a natural or other disaster when it happens.

Keywords: risk, natural disasters, technical and technological disasters, civil defense, protection and rescue, management, subsidiarity, management, civil defense headquarters, command,

protection and rescue, civil defense forces, civil protection resources, assessment of vulnerability.

1. UVOD

Od svoga nastanka, čovjek je bio izložen opasnostima koje su bile prisutne u njegovom prirodnom okruženju.

Širenjem i razvojem ljudske zajednice, uvećavao se broj opasnosti i vjerojatnoća da se dogode nesreće u kojima može doći do stradavanja ljudi i njihovih materijalnih dobara.

Dugo vremena su to bile opasnosti samo od prirodnih nesreća. Tek kada je čovjek počeo kvalitetnije da ovladava prirodom i njenim zakonima, pored prirodnih pojavile su se i druge opasnosti i nesreće. Ubrzani tehnološki razvoj omogućio je nastanak nesreća u kojima može stradati veoma veliki broj ljudi i nastati ogromna materijalna šteta.

Zbog svega navedenoga, proistekla je potreba ljudi da se obučavaju i osposobljavaju da mogu zaštititi sebe i pružiti pomoć drugima ali i obaveza vlasti da izgrade sistem zaštite i spašavanja koji će biti u stanju osigurati zaštitu i spašavanje ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća.

2. NESREČE

Kada govorimo o pojmu nesreće može se koristiti više definicija.

Ovisno od uzroka njihovog nastajanja , broja nastradalih ljudi i visini materijalne štete, nesreće se mogu grupirati ili svrstati u više podjela.

Ono što je zajedničko za sve vrste nesreća, jeste da su to događaji koji su uzrokovani djelovanjem prirodnih sila na koje čovjek ne može uticati ili ih je proizveo svojom nepažnjom, kao i događaji koji su posljedica nepažnje i drugih utjecaja pri obavljanju određenih poslova a koji za posljedicu imaju ugrožavanje zdravlja i sigurnosti ljudi, životinjskog i biljnog svijeta i štetu na materijalnim dobrima i okolišu.

Naravno da ovisno od njihove veličine i posljedica razlikuje se i odgovor koji se poduzima da bi se zaštitili ljudi i njihova imovina.

Nesreće koje za posljedicu imaju pojedinačan ugrožavanja i malu materijalnu štetu uglavnom ne traže organiziran odgovor i uključivanje većih snaga i sredstava zaštite i spašavanja.

Nesreće u kojima je ugrožen veći broj ljudi i koje su proizvele ili mogu proizvesti veću materijalnu štetu traže organiziran i kvalitetan odgovor svih raspoloživih snaga i sredstava zaštite i spašavanja.

Nesreće u kojima je došlo do masovnog ugrožavanja zdravlja ljudi i štete ogromnih razmjera, zbog kojih dolazi do blokade normalnog života i funkcioniranja zajednice i koje prevazilaze sposobnosti pogođene zajednice da pruže kvalitetan odgovor upotrebom vlastitih resursa uže i šire zajednice, imaju status katastrofe i traže opću mobilizaciju svih resursa i pomoć međunarodne zajednice.

Propisima kojima je uređena oblast zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini izvršena je kvalifikacija navedenih nesreća i projektiran sustav zaštite i spašavanja koji treba omogućiti kvalitetan odgovor snaga i sredstava zaštite i spašavanja u zaštiti spašavanju ljudi i materijalnih dobara.

3. SUSTAV ZAŠTITE I SPAŠAVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Postojanje mogućnosti da se neka od nesreća prirodnog ili antropološkog porijekla dogodi, obavezuje strukture izvršne i zakonodavne vlasti društvene zajednice da izgrade odgovarajući sustav zaštite i spašavanja koji će omogućiti kvalitetan odgovor na sve opasnosti koje mogu dovesti do neke od nesreća.

Sustav zaštite i spašavanja treba da osigura zaštitu i spašavanje ljudi, biljnog i životinjskog svijeta, materijalnih, kulturnih, povijesnih i drugih dobara i okoliša od svih vrsta opasnosti i mogućih nesreća. On treba da uredi prava i dužnosti građana, organa vlasti pravnih lica i druga pitanja od značaja za zaštitu i spašavanje.

Navedenim sustavom se moraju urediti sva pitanja vezana za programiranje, planiranje, organiziranje, obučavanje i osposobljavanje, provođenje, nadzor i finansiranje mjera i aktivnosti

zaštite i spašavanja od svih vrsta nesreća s ciljem sprječavanja opasnosti, smanjenje broja nesreća i žrtava, kao i otklanjanje i ublažavanje štetnih djelovanja i posljedica prirodnih i drugih nesreća.

Navedeni sustav je veoma važan dio sustava nacionalne sigurnosti svake države.

U Bosni i Hercegovini je sustav zaštite i spašavanja i civilne zaštite kao njegovog najvažnijeg dijela, organiziran kao veoma važan dio sustava unutarnje sigurnosti.

3.1.Organizacija civilne zaštite Bosne i Hercegovine

Najorganiziraniji dio sustava zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini ipak je u organizaciji civilne zaštite entiteta i Brčko Distrikta BiH. On se razlikuje samo u teritorijalnom ustrojstvu organizacije vlasti.

Organizacija civilne zaštite u Bosni i Hercegovini obuhvata:

- Sektor zaštite i spašavanja u Ministarstvu sigurnosti BiH,
- Federalnu uprava civilne zaštite, Republičku uprava civilne zaštite, Odsjek civilne zaštite,
- kantonalne uprave civilne zaštite, regionalne uprave civilne zaštite,
- općinske službe civilne zaštite,
- ličnu i uzajamnu zaštitu građana,
- mjere zaštite i spašavanja,
- štabove civilne zaštite,
- povjerenike civilne zaštite,
- službe zaštite i spašavanja,
- jedinice civilne zaštite i
- rukovođenje i upotreba snaga i sredstava civilne zaštite.

3.2. Upravljanje sustavom zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini

Dejtonskim mirovnim sporazumom, koji je zaustavio rat i koji je potpisan 21.novembra 1995.godine, Bosna i Hercegovina je podijeljena na dva entiteta: Federaciju Bosne i Hercegovine i

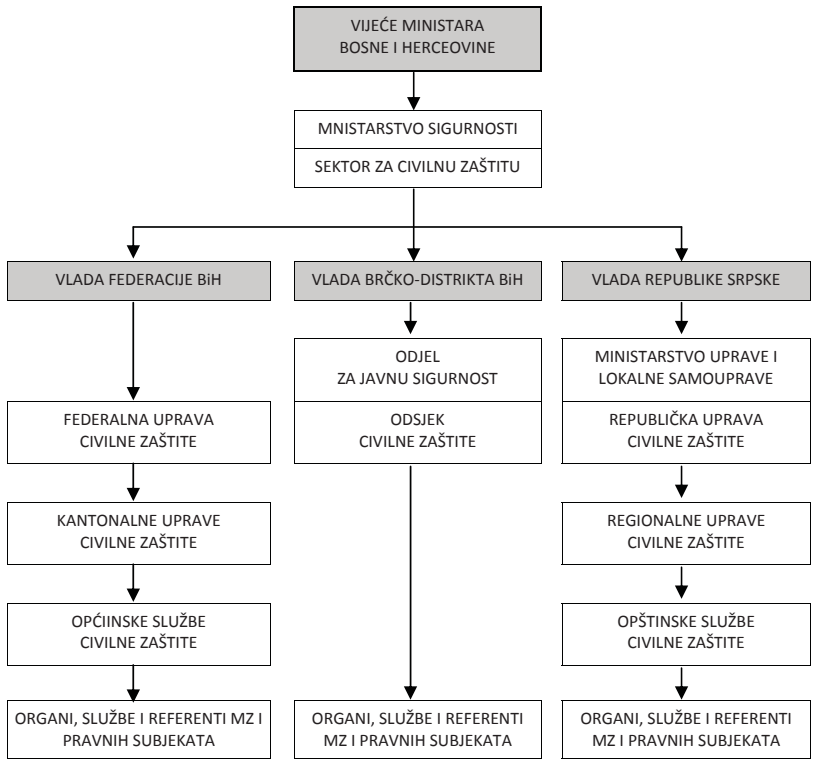

Shema 1 - Upravljanje zaštitom i spašavanjem u Bosni i Hercegovini

Republiku Srpsku i jednu posebnu organizacionu jedinicu Brčko-Distrikt Bosne i Hercegovine.

Temelj sustava zaštite i spašavanja, u sva tri novoformirana dijela Bosne i Hercegovine, bio je preslikan iz ranijih propisa iz bivše države u kojima su suštinu činile "mjere zaštite i spašavanja".

Upravljanje civilnom zaštitom i sustavom zaštite i spašavanja bilo je i ostalo u nadležnosti organa izvršne vlasti entiteta i distrikta.

Donošenjem Zakona o ministarstvima i drugim tijelima uprave u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", Broj: 05/03 i 42/03) formirano je Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine a u okviru njega Odsjek civilne zaštite koji je kasnije prerastao u Sektor zaštite i spašavanja. To su bili temelji upravljanja sustavom zaštite i spašavanja na državnoj arazini.

Okvirnim zakonom, upravljanje sistemom zaštite i spašavanja na državnoj razini svedeno je na koordinirajuću poziciju najviših državnih organa u odnosu na entitete i distrikt, kroz načelo supsidijarnosti.

"Supsidijarnost je načelo donošenja odluka i njihovog provođenja na najnižoj mogućoj razini. Lokalni nositelji odgovora na nesreću trebaju biti kamen temeljac za odgovor bilo kojeg obima." (Okvirni zakon, član 2. tačka 11)

Po načelu supsidijarnosti upravljanje sistemom zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini se realizira u entitetima i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. To znači da su na svim razinama nositelji upravljanja vlade entiteta i Brčko Distrikta, vlade kantona, regionalnih i gradskih zajednica i općinski načelnici.

3.3. Zakonsko uređenje sustava zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini

Sustav zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini uređen je kroz više zakona.

Na razini Bosne i Hercegovine donesen je Okvirni zakon.

U Federaciji Bosne i Hercegovine donesen je Zakon o zaštiti spašavanju u Republici Srpskoj Zakon o civilnoj zaštiti a u Brčko Distriktu je u proceduri donošenje odgovarajućeg propisa a dok se on ne donese u primjeni su prijeratni propisi iz te oblasti.

Pored navedenih zakona na razini entiteta doneseni su i drugi zakoni i propisi koji se bave u određenim dijelovima aktivnostima i mjerama zaštite i spašavanja. To su Zakon o zaštiti od požara i vatrogastvu ("Službeni novine Federacije BiH", broj: 54/09)(u daljem tekstu: Zakon o zaštiti od požara) u Federaciji Bosne i Hercegovine i Zakon o zaštiti od požara (" Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 16/95, 16/02,02/05 i 01/08)(u daljem tekstu: Zakon o zaštiti od požara RS) u Republici Srpskoj.

Pored navedenih zakona u Federaciji Bosne i Hercegovine su doneseni ili su u postupku donošenja kantonalni zakoni o zaštiti i spašavanju i zakoni o zaštiti od požara i na razini općina odgovarajuće odluke koje uređuju navedene oblasti. Također su kroz neke druge zakonske propise na razini države i u entitetima uređeni neke od oblasti koje se tiču pitanja pojedinačne i grupne zaštite uposlenika u poduzećima kao i ljudi i njihove imovine u cjelini.

Navedeni zakoni pripadajući propisi uredili su sustav zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini, koji ima za cilj blagovremeno i kvalitetno odgovoriti na opasnosti koje mogu dovesti do prirodne ili neke druge nesreće, osigurati efikasan odgovor snaga i sredstava civilne zaštite za vrijeme trajanja nesreće i pružiti odgovarajuću pomoć u otklanjanju posljedica navedene nesreće.

4. RUKOVOĐENJE AKCIJAMA ZAŠTITE I SPAŠAVANJA U FEDERACIJI BIH

Prirodne ili druge nesreće se najčešće događaju neočekivano i ne daju vremena za aktiviranje organiziranih snaga civilne zaštite i pružanje blagovremenog i kvalitetnog odgovora.

Zbog toga je pored preventivne funkcije u realizaciji utvrđenih ciljeva programom razvoja, zaštite i spašavanja, organiziranje i obuka snaga civilne zaštite i opremljenost potrebnim sredstvima zaštite i spašavanja, operativna funkcija štabova civilne zaštite koja se provodi kroz rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja, najvažnija aktivnost u odgovoru na prirodnu ili neku

drugu nesreću koja se dogodila na nekom području.

4.1. Aktiviranje štabova civilne zaštite

Zakonom o zaštiti i spašavanju i Pravilnikom o načinu rada i funkcioniranja štabova i povjerenika civilne zaštite ("Službene novione Federacije BiH", broj:77/06 i 5/07)(u daljem tekstu: Pravilnik o štabovima i povjerenicima), je detaljno obradio pitanja pitanje rukovođenja akcijama zaštite i i spašavanja i upotrebe snaga i sredstava civilne zaštite na zaštiti i spašavanju ugroženih ljudi i materijalnih dobara.

Odredbama navedenog zakona propisano je da se operativna funkcija štabova može ostvariti u četiri slučaja:

1) kada zaprijeti objektivna opasnost za nastanak neke nesreće koja može ugroziti život i materijalna dobra na određenom prostoru,
2) kada je proglašeno stanje prirodne ili druge nesreće na području u nadležnosti štaba,
3) za vrijeme vježbi kojima štab rukovodi i
4) za vrijeme ratnog stanja.

Prvi slučaj aktiviranja štabova civilne zaštite se koristi kada na određenom području nastane opasnost-stanje da se dogodi prirodna ili druga nesreća i kada nije moguće čekati provođenje procedure i proglašenja stanja prirodne ili druge nesreće. U takvim situacijama organi uprave civilne zaštite u općini, kantonu i Federaciji aktiviraju nadležne štabove civilne zaštite.

U takvim slučajevima štabovi civilne zaštite provode preventivne aktivnosti čiji je cilj sprečavanje nastanka prirodne ili druge nesreće ili ublažavanje njenog djelovanja.

Na osnovu rezultata provedenih aktivnosti štab civilne zaštite procjenjuje situaciju i na osnovu toga:

1) prati dalje provođenje preventivnih aktivnosti, poduzima odgovarajuće mjere i kada procijeni da je opasnost otklonjena i da ne može doći do nastanka prirodne ili druge nesreće prestaje sa radom dalje vođenje dogovorenih a nezavršenih aktivnosti prepušta nadležnom organu civilne zaštite i
2) predlaže nadležnom organu vlasti da donese odluku o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće nakon čega nadležni štab civilne zaštite u skladu sa navedenom odlukom koja je donesena, nastavlja rukovoditi akcijama zaštite i spašavanja i provoditi svoju zakonom utvrđenu ulogu.

Aktiviranje štaba civilne zaštite u ovom slučaju, po pravilu traje najduže tri dana, u kojem roku nadležni organ vlasti treba da donese odluku o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće ili odluku da taj štab nastavi svoj rad dok se ne otklone opasnosti koje mogu dovesti do nastanka prirodne ili druge nesreće što se u odluci konkretno određuje.

Drugi slučaj aktiviranja štaba civilne zaštite se događa kada nadležni organ proglasi da je na određenom području nastala prirodna ili druga nesreća.

Poslije donošenja odluke o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće, nadležni štab civilne zaštite provodi operativnu funkciju - rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja.

To je najvažnija funkcija štaba civilne zaštite koja podrazumijeva:

"Pod rukovođenjem akcijama zaštite i spašavanja podrazumijeva se ovlaštenje štaba CZ da u fazi spašavanja i u fazi otklanjanja posljedica:

1) odlučuje o upotrebi i angažiranju svih snaga i sredstava civilne zaštite, kao i ljudstva i sredstava organa uprave i upravnih organizacija, pravnih lica i drugih institucija i građana i njihovih sredstava, na zadacima zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara koji su ugroženi ili nastradali od (uslijed) djelovanja prirodne ili druge nesreće na području koje je pogođeno tom nesrećom;
2) da u toku faze spašavanja i faze otklanjanja posljedica neprekidno vrši usmjeravanje i raspoređivanje snaga i sredstava na područja na kojima je njihovo angažiranje potrebno i određuje

mjere i aktivnosti koje treba poduzimati;

3) da usmjerava i koordinira ukupne aktivnosti na spašavanju ljudi i materijalnih dobara i otklanjanju posljedica na području pogođenom prirodnom ili drugom nesrećom.

Rukovođenje iz stava 1. ovog člana mora biti brzo i efikasno sa ciljem da se snage i sredstva civilne zaštite i druge snage i sredstva u što kraćem roku angažiraju na zadacima zaštite i spašavanja života ljudi i materijalnih dobara na područjima koja su pogođena prirodnom ili drugom nesrećom i na kojima je angažiranje snaga i sredstava neophodno. Na taj način štab CZ, rukovođenje ostvaruje cijelo vrijeme trajanja faze spašavanja i faze otklanjanja posljedica.

U okviru rukovođenja akcijama zaštite i spašavanja iz stava 2. ovog člana, štab CZ određuje zadatke angažiranim snagama civilne zaštite i drugim snagama koje trebaju poduzimati u spašavanju ljudi, a koje zadatke treba da provode na zaštiti materijalnih dobara i stalno prati i kontrolira izvršenje danih zadataka i prema potrebi, poduzima druge mjere koje će osigurati izvršenje naređenih zadataka."(Pravilnik o štabovima i povjerenicima, 2007 : član 15)

Pored dva navedena slučaja kada se aktivira štab civilne zaštite, predviđeno je aktiviranje štaba kada on rukovodi vježbama civilne zaštite.

Takve vježbe imaju za cilj obučavanje, provjeru obučenosti i osposobljavanja štaba civilne zaštite za rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u stvarnim situacijama kada zaprijeti ili nastane prirodna ili neka druga nesreća.

Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja za vrijeme ratnog stanja je četvrti slučaj vršenja operativne funkcije štabova civilne zaštite.

Obavljanje te funkcije u ekstremnim uvjetima ratne nesreće je najvažnija ali i najopasnija funkcija štaba civilne zaštite.

Štab civilne zaštite se aktivira kada nadležni organ vlasti proglasi nastanak ratnog stanja. U Bosni i Hercegovini za proglašenje ratnog stanja je nadležna Parlamentarna skupština BiH na prijedlog Predsjedništva BiH. Aktivirani štabovi neprekidno funkcioniraju dok nadležni organ vlasti ne proglasi da je prestalo ratno stanje.

Pored navedena četiri slučaja aktiviranja štabova civilne zaštite u praksi je prisutan i peti slučaj koji još uvijek nije ugrađen u propise iz oblasti zaštite i spašavanja.

To se događa kada viši organ vlasti donese odluku o proglašenju stanja prirodne ili neke druge nesreće i kada se aktivira odgovarajući štab civilne zaštite da rukovodi akcijama zaštite i spašavanja.

Aktiviranje štabova civilne zaštite u navedenim situacijama, podrazumijeva održavanje sjednica štaba, upoznavanje sa odlukom o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće nadređenog organa vlasti i procjenu stanja i mogućnosti da se nesreća prenese ili dogodi na području koje je u nadležnosti štaba.

Ovisno od navedene odluke i procijenjene situacije štab civilne zaštite može postupiti na sljedeći način:

1) predložiti nadležnom organu vlasti da donese odluku o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće, ako procjeni da su razmjere opasnosti i nesreća koja se dogodila, direktna prijetnja ljudima i materijalnim dobrima na području koje je u nadležnosti štaba,

2) ostati u aktivnom stanju i pratiti situaciju i pripremati se za upotrebu snaga i sredstava zaštite i spašavanja za potrebe zaštite i spašavanja od moguće nesreće i za pružanje pomoći na područjima na kojima se dogodila nesreća, prema naredbama nadležnog štaba i

3) zadužiti rukovodioca organa uprave civilne zaštite da u skladu sa svojim zakonom uređenim nadležnostima prati situaciju, poduzima potrebne aktivnosti i po potrebi ponovo aktivira štab civilne zaštite.

Aktiviranje štabova civilne zaštite na navedeni način, pokazuje organiziranost, jedinstvo i spremnost sustava zaštite i spašavanja u Federaciji BiH da pruži kvalitetan odgovor u zaštiti i

spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća na cijelom teritoriju Federacije BiH.

Radi ostvarivanja operativne funkcije u navedenih peti slučajeva vrši se aktiviranje štaba civilne zaštite.

„Aktiviranje štaba civilne zaštite vrši se tako što se komandant, načelnik i svi članovi štaba civilne zaštite pozivaju da odmah dođu na mjesto koje je određeno za njihov rad i da počnu obavljati svoju funkciju rukovođenja svim akcijama zaštite i spašavanja na ugroženom području za koje su osnovani.

Aktiviranje štaba civilne zaštite, u sva četiri navedena slučaja, vrši se, po pravilu, na zahtjev načelnika štaba, a može i na zahtjev komandanta dok svaki član štaba može dati inicijativu kada u oblasti za koju je član nadležan dođe do pojave opasnosti koja može dovesti do nastanka određene prirodne ili druge nesreće ili je već nastala ta nesreća, pa se cijeni da je situacija takva da je funkcioniranje štaba neophodno.“ (Pravilnik o štabovima i povjerenicima, 2007 : član 17. stav 2. i 3)

Zakonom o zaštiti i spašavanju je predviđeno da aktiviranje štabova civilne zaštite u navedenim slučajevima vrše nadležne uprave civilne zaštite, odnosno službe civilne zaštite općine, ovisno od područja koje je ugroženo.

Zbog specifičnosti uloge i situacije u kojoj su aktivirani u daljoj analizi i primjeni sustava zaštite i spašavanja u Federaciji BiH, nećemo se baviti slučajevima aktiviranja štaba civilne zaštite za vrijeme vježbi i za vrijeme ratnog stanja. Detaljno ćemo se baviti s ostala dva slučaja, kada zaprijeti neposredna opasnost ili pojava koja može dovesti do nastanka prirodne ili druge nesreće ili je već nastala prirodna ili druga nesreća, pa je nadležni organ vlasti proglasio stanje te nesreće.

Tako je navedenim Pravilnikom o štabovima i povjerenicima propisano da se:

" Aktiviranje štaba civilne zaštite se vrši radi razmatranja nastale situacije i odlučivanja o slijedećim pitanjima:

1) utvrđivanje procjene o postojanju uslova da se nadležnom organu vlasti općine, kantona i Federacije predloži donošenje odluke o proglašenju nastanka prirodne ili druge nesreće,

2) odlučivanje o poduzimanju odgovarajućih mjera zaštite i spašavanja iz svoje nadležnosti u cilju:

- sprečavanja nastanka pojave ili opasnosti koja može dovesti do prirodne ili druge nesreće,
- sprečavanja širenja pojave ili opasnosti ili ublažavanja njenog djelovanja,
- spašavanja ugroženih ljudi i materijalnih dobara u toku djelovanja prirodne ili druge nesreće.

U svakoj situaciji iz stava 1. ovog člana, obavezno se vrši aktiviranje općinskog štaba civilne zaštite, a kantonalni štab se aktivira kada se procijeni da je stanje na ugroženom području općine takvo da je potrebna pomoć kantona ili drugih općina ili kada općinski štab zatraži pomoć kantonalnog štaba ili kada je prirodnom ili drugom nesrećom ugroženo područje dvije ili više općina na području kantona.

Polazište za predlaganje donošenja odluke o proglašenju nastanka prirodne ili druge nesreće u općini, predstavlja procjena općinskog štaba civilne zaštite da nadležne općinske službe i drugi organi općinske uprave nisu u mogućnosti samostalno, u okviru svojih redovnih nadležnosti, spriječiti nastanak prirodne ili druge nesreće niti ublažiti njeno djelovanje, odnosno nisu u mogućnosti efikasno izvršiti spašavanje ugroženih ljudi i materijalnih dobara niti otkloniti nastale posljedice."(Pravilnik o štabovima i povjerenicima, 2007 : član 18. stav 2. ,3 i 4)

4.2. Odluka o proglašenju i prestanku stanja prirodne ili neke druge nesreće

U slučajevima kada poduzete aktivnosti i mjere zaštite i spašavanja, od strane rukovodioca organa civilne zaštite i štaba civilne zaštite, nisu dale rezultat ili kada je iznenada došlo do pojave prirodne ili neke druge nesreće nadležni organ vlasti ili na prijedlog štaba civilne zaštite donosi odluku o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće.

U propisima je ostavljena mogućnost da navedeni organi vlasti mogu donijeti navedenu

odluku i na prijedlog načelnika štaba, kada štab nije u mogućnosti da se hitno sastane, a radi se o nesreći koja je iznenada nastala i izazvala velike posljedice po ljude i materijalna dobra, kao što je zemljotres i slično, uz obavezu načelnika štaba da na prvoj narednoj sjednici upozna štab o predloženoj odluci.

Kantonalnim zakonima i općinskim odlukama o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća, koji su u međuvremenu doneseni u Federaciji BiH, vlade kantona i općinski načelnici su imenovani kao organi vlasti koji donose odluku o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće.

Uobičajena je praksa da odluku pripremaju organi uprave civilne zaštite.

U rukovođenju akcijama zaštite i spašavanja štabovi civilne zaštite poduzimaju one aktivnosti i mjere zaštite i spašavanja za koje su ovlašteni Zakonom o zaštiti i spašavanju, Zakonom o zaštiti od požara, drugim zakonima i propisima, općim aktima i planom zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća.

Za pravilno i efikasno rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja štab mora imati na raspolaganju blagovremene i tačne informacije sa terena.

Poznato je pravilo u zaštiti i spašavanju da:

"Oni koji vladaju blagovremenim i tačnim informacijama bave se prevencijom a oni koji to nemaju, prebrojavanjem žrtava i utvrđivanjem štete."

U sistemu zaštite i spašavanja u Federaciji BiH za stalno prikupljanje podataka o svim vrstama pojava i opasnosti koje mogu dovesti do prirodne ili druge nesreće, obradu tih podataka i njihovu distribuciju nadležnim organima vlasti i pravnim licima a posebno za potrebe organa civilne zaštite i štabova civilne zaštite, formirani su operativni centri civilne zaštite.

Organi uprave civilne zaštite su dužni da za vrijeme aktiviranog štaba civilne zaštite osiguravaju rad operativnog centra civilne zaštite tokom cijelog dana.

Kada nadležni organ vlasti donese Odluku o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće, aktivirani štab civilne zaštite je ovlašten da donosi naredbe i naređuje za:

1) upotrebu snaga i sredstava zaštite i spašavanja,

2) provođenje mjera zaštite i spašavanja koje mogu doprinijeti sprečavanju nastanka opasnosti ili nesreće ili ublažavanju njenog djelovanja i

3) poduzimanje mjera, postupaka i zadataka koji su u funkciji zaštite, spašavanja i zbrinjavanja ljudi i materijalnih dobara koji su ugroženi opasnošću, odnosno nesrećom.

Polazište za predlaganje donošenja odluke o proglašenju nastanka prirodne ili druge nesreće u općini, predstavlja procjena općinskog štaba CZ da nadležne općinske službe i drugi organi općinske uprave nisu u mogućnosti samostalno, u okviru svojih redovnih nadležnosti, spriječiti nastanak prirodne ili druge nesreće niti ublažiti njeno djelovanje, odnosno nisu u mogućnosti efikasno izvršiti spašavanje ugroženih ljudi i materijalnih dobara niti otkloniti nastale posljedice."(Pravilnik o štabovima i povjerenicima, 2007 : član 18. stav 2. ,3 i 4)

4.3. Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja

Zakon o zaštiti i spašavanju je kroz organizaciju civilne zaštite i organizirane snaga civilne zaštite, utvrdio nadležnosti i rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja na sljedećim nivoima:

1) rukovođenje u pravnom licu

2) rukovođenje u organu uprave,

3) rukovođenje na općini,

4) rukovođenje na kantonu i

5) rukovođenje u Federaciji BiH.

Kada se na području općine, kantona ili Federacije BiH, proglasi stanje prirodne ili druge nesreće, tada su štabovi pravnih lica, rukovodioci pravnih lica i organa uprave dužni provoditi naredbe nadležnog štaba civilne zaštite koji rukovodi akcijama zaštite i spašavanja na općini, kantonu odnosno Federaciji BiH.

Zbog specifičnosti statusa Koordinacionog tijela BiH, na razini države Bosne i Hercegovine nije planirano jedinstveno rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja kada se dogode

prirodne ili druge nesreće koje su zahvatile područje jednog ili oba entiteta odnosno Brčko Distrikta BiH.

U slučaju da rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja od strane nadležnih štabova civilne zaštite općine, kantona i Federacije ne da očekivani rezultat podnosi se zahtjev za pomoć Koordinacionom tijelu BiH, koje preuzima koordinaciju akcija zaštite i spašavanja na razini Bosne i Hercegovine preko traženja međunarodne pomoći sve dok se ne neutralizira djelovanje nesreće koja se dogodila.

4.3.1. Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u pravnom licu

Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u pravnom licu se može vršiti na dva načina:

1) rukovođenje od strane štaba civilne zaštite pravnog lica ili

2) rukovođenje od strane rukovodioca ili drugog organa određenog aktom pravnog lica putem povjerenika civilne zaštite.

4.3.1.1. Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u pravnom licu u kojem je formiran štab civilne zaštite

Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u pravnim licima u kojima je formiran štab civilne zaštite vrši se od strane navedenog štaba u objektima i poslovnim prostorijama koje pripadaju pravnom licu, te na području na kojem pravno lice vrši svoju redovnu djelatnost.

Prilikom rukovođenja akcijama zaštite i spašavanja štab pravnog lica, u skladu sa planom zaštite i spašavanja i planom zaštite od požara, koristi jedinice i službe zaštite i spašavanja koje je pravno lice formiralo za potrebe vlastite zaštite. Navedene snage i sredstva zaštite i spašavanja se koriste prvenstveno na zadacima zaštite i spašavanja uposlenika i materijalnih dobara pravnog lica, a mogu se upotrijebiti i za izvršavanje zadataka i izvan pravnog lica, o čemu odlučuje nadležni štab civilne zaštite koji rukovodi akcijama zaštite i spašavanja na određenom području.

4.3.1.2. Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u pravnom licu u kojem nije formiran štab civilne zaštite

U pravnim licima u kojima kroz procjenu ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća, plan zaštite i spašavanja i plan zaštite od požara nije utvrđeno postojanje potrebe za formiranje štaba civilne zaštite pravnog lica, rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja, kada se dogodi prirodna ili druga nesreća obavlja rukovodilac putem povjerenika civilne zaštite

Povjerenici civilne zaštite obavljaju poslove iz svoje nadležnosti, pod neposrednim nadzorom, uputama i naredbama rukovodioca pravnog lica ili drugog ovlaštenog organa pravnog lica, ali su dužni postupiti i po naredbama nadležnog štaba civilne zaštite koji na ugroženom području rukovodi akcijama zaštite i spašavanja.

4.3.2. Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u organu uprave

Zakon o zaštiti i spašavanju je propisao u Članu 111. da, rukovođenje u akcijama zaštite i spašavanja u organima uprave i drugim tijelima vlasti obavljaju rukovodioci organa uprave, odnosno drugog organa vlasti, putem povjerenika civilne zaštite.

Vidjeli smo da je jedan od najvažnijih elemenata organizacije civilne zaštite predstavljaju organi civilne zaštite koji imaju status federalnog, kantonalnog i općinskih organa uprave. Pored njihove ulogu u sistemu zaštite i spašavanja, izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i spašavanju koje su učinjene 2010. godine oni su dobili ovlaštenja i obavezu da u određenim situacijama direktno rukovode akcijama zaštite i spašavanja.

Zbog toga se može govoriti o rukovođenju akcijama zaštite i spašavanja u:

1) organima uprave civilne zaštite i
2) organima uprave i drugim tijelima vlasti.

4.3.2.1. Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u organima uprave civilne zaštite

Zakonom o zaštiti i spašavanju jasno je utvrđeno da upravne, stručne i druge poslove iz

oblasti zaštite i spašavanja obavljaju Federalna uprava civilne zaštite, kantonalne uprave civilne zaštite i općinske službe civilne zaštite svako u okviru područja svoje nadležnosti.

Također je utvrđeno da rukovodioci navedenih organa uprave po funkciji obavljaju poslove načelnika štabova civilne zaštite iz svoje nadležnosti i da jedan broj državnih službenika navedenih organa može i treba biti imenovan za članove navedenih štabova. Utvrđena je obaveza navedenih organa civilne zaštite da obavljaju poslove stručne službe za navedene štabove i komisije za procjenu šteta.

Zbog tako jasno utvrđene i precizirane uloge u organizacije civilne zaštite i sistemu zaštite i spašavanja, do 2010. godine nije bilo potrebe da se u okviru navedenih organa obavlja rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja.

Navedenim izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i spašavanju u nadležnost rukovodioca organa civilne zaštite data su ovlaštenja da:

"Kada zaprijeti neposredna opasnost od nastanka prirodne ili druge nesreće, a cijeni se da nije potrebno vršiti aktiviranje štaba civilne zaštite, u tom slučaju rukovodilac organa civilne zaštite općine, grada, kantona i Federacije, može narediti angažiranje određenih jedinica civilne zaštite ili službi zaštite i spašavanja i drugih operativnih snaga zaštite i spašavanja koje je osnovala općina, grad, kanton ili Federacija, radi poduzimanja mjera i aktivnosti na sprečavanju nastanka nesreće, odnosno ublažavanja njenog djelovanja i rukovode tim akcijama, što se vrši u skladu sa planom zaštite i spašavanje općine, grada, kantona i Federacije. Angažiranje tih snaga može se vršiti sve do momenta dok se ne završe predviđene aktivnosti, odnosno dok se ne izvrši aktiviranje štaba civilne zaštite, na način predviđen u stavu 2. ovog člana."(Zakon o zaštiti i spašavanju, 2007 : član 134. stav 1)

Odredbama navedenog člana dano je ovlaštenje rukovodiocu organa civilne zaštite da u navedenoj situaciji može narediti angažiranje snaga i sredstava civilne zaštite i u skladu sa planom zaštite i spašavanja, rukovoditi akcijama zaštite i spašavanja.

Navedeno ovlaštenje se odnosi na vrijeme do prestanka nastale opasnosti odnosno prenošenja nadležnosti na štab civilne zaštite ako se opasnost nije uklonila.

4.3.2.2. Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u organima uprave i drugim tijelima vlasti

Vidjeli smo da je Zakon o zaštiti i spašavanju propisao da rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u organima uprave i drugim tijelima vlasti obavljaju rukovodioci putem povjerenika civilne zaštite.

To podrazumijeva da:

„Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja, rukovodioci organa uprave, ostvaruju u odnosu na zaštitu i spašavanje državnih službenika i namještenika, službene dokumentacije, opreme i drugih sredstava rada u objektima i prostorijama koje koriste organi uprave za svoj rad.“ (Pravilnik o radu štabova i povjerenika, 2007 : član 42. stav 2)

Operativnu funkciju rukovođenja akcijama zaštite i spašavanja rukovodilac organa uprave može ostvariti u četiri slučaja:

1) kada zaprijeti neposredna opasnost za nastanak prirodne ili druge nesreće koja može da ugrozi život i zdravlje ljudi i materijalnih dobara i kada je aktiviran nadležni štab civilne zaštite ali još nije proglašeno stanje prirodne ili druge nesreće,

2) kada nadležni organ proglasi da je na određenom području nastala prirodna ili druga nesreća,

3) za vrijeme ratnog stanja i

4) za vrijeme vježbi civilne zaštite.

Pored navedenih slučajeva, u kojima nadležni štab civilne zaštite rukovodi akcijama zaštite i spašavanja predviđen je i slučaj samostalnog djelovanja u organima uprave:

"Organi uprave i drugi organi, ustanove, službe za upravu i pravna lica mogu samostalno, u svim situacijama kada postoji opasnost od nastanka prirodne ili druge nesreće, koja može ugroziti

njihovo ljudstvo i materijalna dobra ili kada je nastala ta nesreća, angažirati snage i sredstva zaštite i spašavanja, iz stava 2. ovog člana, koje su oni formirali za potrebe vlastite zaštite."(Zakon o zaštiti i spašavanju, 2007 : član 138. stav 3)

Kada nadležni organ vlasti proglasi nastanak prirodne ili druge nesreće na području n a kojem se nalaze objekti u kojima su smješteni organi uprave i drugih tijela vlasti, rukovodilac organa uprave odmah aktivira povjerenika civilne zaštite i naređuje mu da počne vršiti poslove iz svoje nadležnosti:

„2) u fazi spašavanja ugroženih ljudi i materijalnih dobara tokom djelovanja prirodne ili druge nesreće kada poduzimaju operativne mjere zaštite i spašavanja kojima se vrši spašavanje ugroženih ljudi i materijalnih dobara (operativne mjere).

3) u fazi saniranja posljedica koje su nastale od prirodne ili druge nesreće kada poduzima mjere i aktivnosti kojima se vrši otklanjanje i saniranje nastalih posljedica (sanacione mjere).“ (Pravilnik o štabovima i povjerenicima, 2007 : član 49. tačka 2) i 3)

Propisan je i način obavljanja poslova povjerenika civilne zaštite:

„Poslove iz svoje nadležnosti, povjerenici civilne zaštite vrše pod neposrednim nadzorom rukovodioca organa uprave i postupaju prema njegovim uputama i naredbama, s tim što su dužni postupiti i po naredbama štaba civilne zaštite općine, kantona ili Federacije koji na ugroženom području rukovodi akcijama zaštite i spašavanja.“(Pravilnik o štabovima i povjerenicima, 2007 : član 43. stav 2)

Zakonom o zaštiti i spašavanju je predviđena i mogućnost upotrebe jedinica i povjerenika civilne zaštite i izvan navedenih organa:

" Jedinice i povjerenici civilne zaštite, koji su osnovani u organima uprave i drugim organima, ustanovama, službama za upravu i pravnim licima upotrebljavaju se, u skladu sa planovima zaštite i spašavanja, prvenstveno na zadacima zaštite ljudi i materijalnih dobara tih organa, ustanova i pravnih lica, a mogu se upotrijebiti i za izvršavanje zadataka i izvan tih organa, ustanova i pravnih lica, o čemu odlučuje nadležni štab civilne zaštite koji rukovodi akcijama zaštite i spašavanja na određenom području."."(Zakon o zaštiti i spašavanju, 2007 : član 138. stav 2)

Naredbu o upotrebi snaga i sredstava organa uprave donose rukovodioci tih organa za potrebe organa, odnosno općinski načelnici za potrebe službi za upravu.

4.3.3. Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja na općini

Dosadašnja primjena zakonskih propisa kojima je uspostavljen sistem zaštite i spašavanja u Federaciji BiH, pokazala je da je najvažniji dio toga sistema onaj koji se organizira i provodi na općinskoj razini. Zbog toga se od strane kantonalne i Federalne uprave civilne zaštite, izgradnji sistema zaštite i spašavanja od izvršne i zakonodavne vlasti općine mora posvetiti posebna pažnja.

Vidjeli smo da je taj sistem osmišljen tako da prije aktiviranja općinskog štaba civilne zaštite, postoji mogućnost odgovora na opasnost koja može dovesti do nastanka prirodne ili druge nesreće:

1) u pravnom licu, od strane štaba pravnog lica ako je formiran, ili od rukovodioca pravnog lica i povjerenika civilne zaštite pravnog lica,

2) u organu uprave,od strane rukovodioca organa i povjerenika civilne zaštite pravnog lica i

3) na općini, od strane rukovodioca općinske službe civilne zaštite sa snagama i sredstvima civilne zaštite.

Kada navedeni odgovori ne daju očekivani rezultat i ako opasnost nastavi da prijeti ljudima i materijalnim dobrima, aktivira se općinski štab civilne zaštite.

Odgovor na prirodnu ili drugu nesreću, koja se dogodila na općini, kroz rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja je najvažnija funkcija općinskog štaba civilne zaštite. Organiziran i brz odgovor, na prirodnu ili drugu nesreću, koja je zahvatila dio ili cijelo područje općine, sa snagama i sredstvima civilne zaštite, organa uprave i pravnih lica je najvažnija funkcija i samog sistema zaštite i spašavanja.

Ako se aktiviranjem navedenih snaga i sredstava zaštite i spašavanja na općini, kvalitetno

zaštite ljudi i materijalna dobra onda nije ni potrebno vršiti aktiviranje kantonalnog i Federalnog štaba civilne zaštite.

Zakon o zaštiti i spašavanju u članu 108. je propisao najvažnije poslove koji su u nadležnosti općinskog štaba civilne zaštite u odgovoru na prirodnu ili neku drugu nesreću kroz:

1) upotrebu snaga i sredstava civilne zaštite na zaštiti i spašavanju ugroženih i nastradalih ljudi i materijalnih dobara na ugroženom području,

2) izdavanje naredbi za provođenje odgovarajućih mjera zaštite i spašavanja i određivanje snaga i sredstava koji su zaduženi za njihovo provođenje,

3) rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja svih učesnika angažiranih na zaštiti i spašavanju na području u nadležnosti štaba i

4) rješavanje svih pitanja koja se pojave u akcijama zaštite i spašavanja, a vezana su za upotrebu snaga i sredstava, provođenje mjera zaštite i spašavanja i samozaštitu građana.

Na Shemi 2, prikazana je rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja na području općine.

Iz navedene sheme se može vidjeti da je općinski štab civilne zaštite na čelu svih snaga i sredstava zaštite i spašavanja na općini.

Te snage su :

1) službe zaštite i spašavanja,
2) jedinice civilne zaštite opće namjene,
3) jedinice civilne zaštite specijalizirane namjene,
4) štabovi civilne zaštite mjesnih zajednica,
5) povjerenici civilne zaštite općine,
6) rukovodioci organa uprave:
- jedinice civilne zaštite organa uprave i
- povjerenici civilne zaštite organa uprave.
7)rukovodioci pravnih lica :

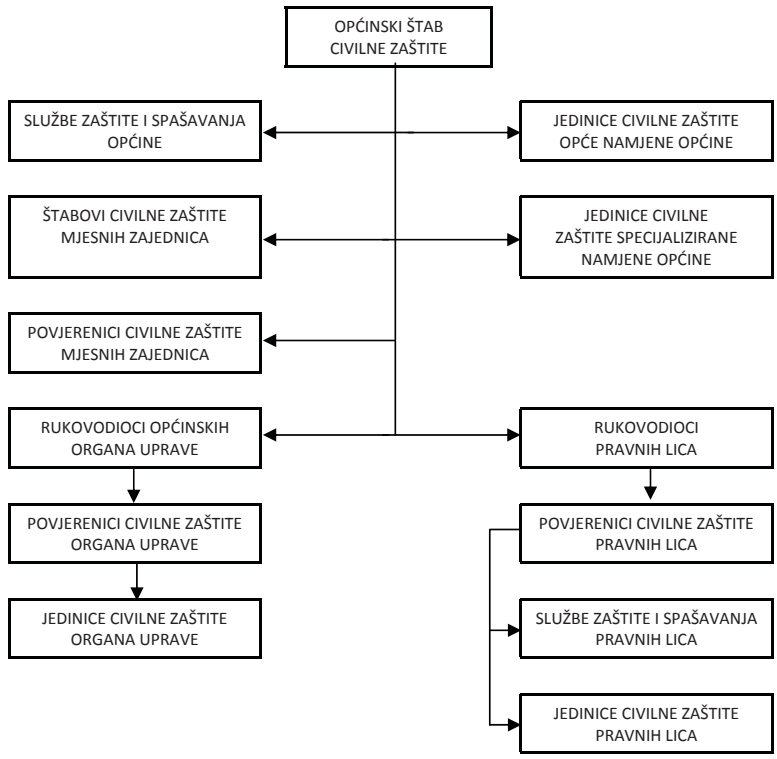

Shema 2 - Rukovođenje akcijama zaštite i spašavana na području općine

- službe zaštite i spašavanja pravnog lica,
- jedinice civilne zaštite pravnog lica,
- povjerenici civilne zaštite pravnog lica.

8) štabovi civilne zaštite pravnih lica.

Sredstva zaštite i spašavanja općine predstavljaju oprema i materijalno – tehnička sredstva organiziranih snaga civilne zaštite na području općine, kao i redovna budžetska sredstva općine namijenjena za zaštitu i spašavanje kao i posebna naknada, naknada za skloništa i naknada za zaštitu od požara i vatrogastvo sa kojima raspolaže općinski štab civilne zaštite.

4.3.3.1. Rukovođenje prije donošenja odluke

Da bi smo razumjeli način na koji se rukovodi akcijama zaštite i spašavanja od strane općinskog štaba civilne zaštite, od nastanka opasnosti do kvalitetnog odgovora ili potrebe pomoći

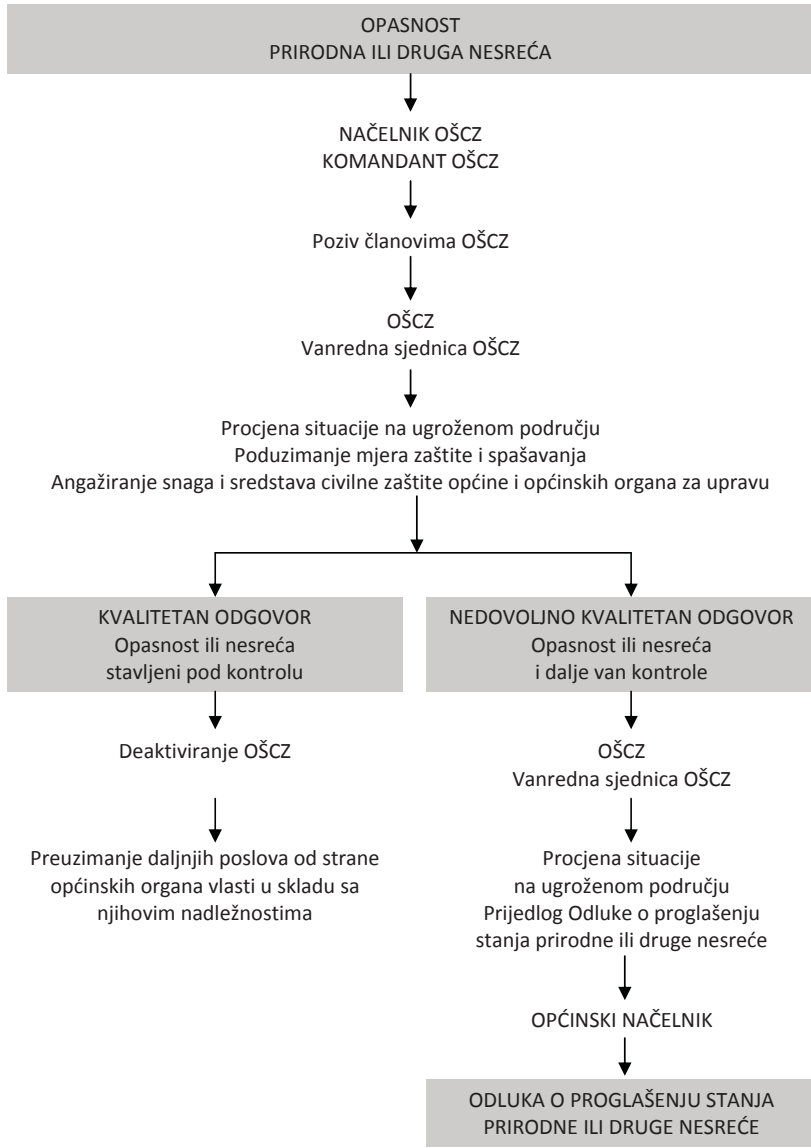

Shema 3 - Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja do donošenja odluke o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće na općini.

da se napravi takav odgovor iskoristit ćemo dijagramski prikaz aktivnosti i njihovih nositelja.

Na Shemi 3 je prikazan način rukovođenja i aktivnosti koje je potrebno poduzeti da bi se opasnost koja može dovesti do prirodne ili druge nesreće uklonila ili ako se u tome ne uspije proglasilo stanje prirodne ili druge nesreće.

Nakon što se od strane pravnih lica, organa uprave i rukovodioca općinske službe civilne zaštite nije uspjela ukloniti opasnost koja može dovesti do nastanka prirodne ili druge nesreće ili se nesreća već dogodila, aktivira se općinski štab civilne zaštite da rukovodi akcijama zaštite i spašavanja.

Aktiviranje štaba se vrši na poziv načelnika ili komandanta štaba na taj način što se uputi poziv svim članovima štaba i održi vanredna sjednica.

Na sjednici se na osnovu informacije o opasnosti i aktivnostima koje su vođene ili u nesreći koja se dogodila, koju podnosi rukovodilac općinske službe civilne zaštite, vrši procjena situacije i na osnovu općinskog plana zaštite i spašavanja poduzimaju predviđene mjere zaštite i spašavanja.

Dogovorene mjere zaštite i spašavanja u ovoj fazi se provode sa općinskim službama zaštite i spašavanja, jedinicama civilne zaštite opće i specijalizirane namjene, štabovima civilne zaštite mjesnih zajednica, povjerenicima civilne zaštite općine i snagama i sredstvima zaštite i spašavanja općinskih organa za upravu.

Provođenje navedenih mjera zaštite i spašavanja u odgovoru na opasnost ili nesreću se može završiti na dva načina:

1) Kvalitetan odgovor

U slučaju kvalitetnog odgovora navedenih snaga i sredstava kojim je opasnost ili nesreća uspješno stavljena pod kontrolu prestaje angažman općinskog štaba civilne zaštite i daljnje aktivnosti se prepuštaju nadležnim općinskim organima vlasti da ih rješavaju kroz svoju redovnu aktivnost.

2) Nedovoljno kvalitetan odgovor

U slučaju da poduzete mjere zaštite i spašavanja nisu dale očekivani rezultat i da je i dalje prisutna prijetnja po ljude i materijalna dobra, zakazuje se vanredna sjednica i ponovno aktiviranje općinskog štaba civilne zaštite.

Na sjednici se na osnovu informacije o stanju u oblasti zaštite i spašavanja i mjerama zaštite i spašavanja koje su vođene na općini, vrši nova procjena situacije, priprema prijedlog odluke o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće.

U slučaju da je načelnik općine i komandant općinskog štaba civilne zaštite on potpisuje odnosno donosi takvu odluku u skladu sa članom 32. Pravilnika o štabovima i povjerenicima.

U slučaju da općinski načelnik nije komandant općinskog štaba civilne zaštite on se poziva na sjednicu štaba, upoznaje se sa situacijom i potpisuje odnosno donosi navedenu odluku.

4.3.3.2. Rukovođenje poslije donošenja odluke

Nakon donošenja Odluke o proglašenju stanja nesreće, može se reći da nastupa druga faza rukovođenja akcijama zaštite i spašavanja od strane općinskog štaba civilne zaštite. Odlukom se općinski štab civilne zaštite zadužuje da rukovodi akcijama zaštite i spašavanja na ugroženom području i raspolaže svim raspoloživim snagama i sredstvima zaštite i spašavanja i drugim sredstvima zaštite i spašavanja i drugim sredstvima utvrđenim prema članu 32. Pravilnika o štabovima i povjerenicima.

Da bi se lakše razumjelo rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja od strane općinskog štaba civilne zaštite u drugoj fazi, iskoristit ćemo dijagramski prikaz aktivnosti i njihovih nositelja.

Na Shemi 4 je prikazan način rukovođenja akcijama zaštite i spašavanja, od strane općinskog štaba civilne zaštite, nakon donošenja odluke o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće na području općine.

Nakon donošenja navedene odluke općinski štab se okuplja na zato predviđenom mjestu i

nastavlja sa neprekidnim radom sve dok se ne donese odluka o prestanku stanja prirodne ili druge nesreće na općini. Navedeni neprekidni rad je u praksi, ovisno od razmjera nesreće i ugroženosti ljudi i materijalnih dobara, uglavnom improvizira što nije dobro.

Prostorija koja je predviđena za okupljanje i rad općinskog štaba civilne zaštite treba biti u neposrednoj blizini općinskog operativnog centra civilne zaštite koji se aktivira ako već nije u prvoj fazi stavljen z funkciju, tokom cijelog dana. Neprekidni rad štaba podrazumijeva da su komandant, načelnik i svi članovi štaba, uz isplanirano vrijeme odsustva zbog neophodnog odmora, cijelo vrijeme u aktivnoj funkciji u komandnoj sobi i provođenju zadataka na terenu.

To podrazumijeva i to da su komandant ili načelnik štaba uvijek prisutni i da u svakom trenutku dana sa dovoljnim brojem članova mogu vršiti kvalitetnu analizu stanja, procjenu situacije i donošenje naredbi, odnosno da štab svih 24 sata na dan može kvalitetno i kompetentno ostvarivati svoju funkciju i rukovoditi akcijama zaštite i spašavanja na području općine.

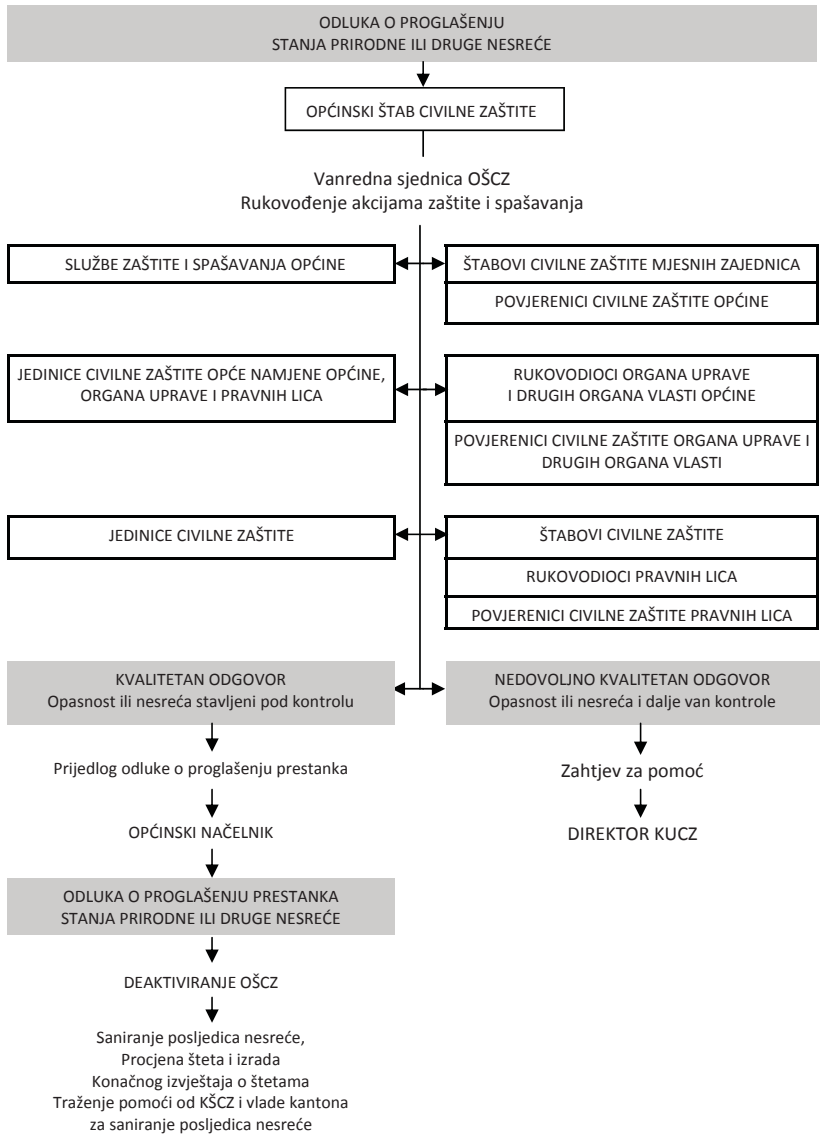

Shema 4 - Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja nakon donošenja odluke o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće na općini.

Propisima je uređeno da su u općinskom štabu civilne zaštite, općinski načelnik ili predsjedavajući općinskog vijeća kao komandant štaba, rukovodilac općinske službe civilne zaštite kao načelnik štaba a da su članovi štaba sekretar općinske organizacije crvenog križa, pomoćnici načelnika – rukovodioci općinskih službi za upravu, direktor doma zdravlja, načelnik policijske uprave, direktor veterinarske stanice, direktor komunalnog poduzeća, predstavnici pravnih lica od posebnog značaja i službenici općinske službe civilne zaštite .

Navedeni sastav omogućava donošenje najboljih rješenja, njihovu provedbu i efikasno i kvalitetno rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja na općini.

Općinski štab civilne zaštite svoju funkciju rukovođenja akcijama zaštite i spašavanja od prirodne ili druge nesreće, ostvaruje kroz provođenje sljedećih aktivnosti:

1) upoznavanje sa odlukom o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće na području općine,

2) aktiviranje općinskog operativnog centra da radi tokom cijelog dana mobiliziranjem ranije obučenih i osposobljenih referenata za osmatranje i uzbunjivanje,

3) aktiviranje štabova civilne zajednica mjesnih zajednica i općinskih povjerenika civilne zaštite da obavljaju svoju Zakonom o zaštiti i spašavanju utvrđenu funkciju dostave informacija, provođenje naredbi općinskog štaba civilne zaštite i rukovođenja akcijama zaštite i spašavanja na području za koje su zaduženi odnosno imenovani kao povjerenici civilne zaštite.

4) detaljno upoznavanje sa stanjem na ugroženom području na osnovu raspoloživih informacija u općinskom operativnom centru i općinskoj službi civilne zaštite, direktnim obilaskom ugroženog područja i iz drugih izvora i na osnovu toga procjena nastale nesreće i mogućim posljedicama po ljude i materijalna dobra na ugroženom području, kao i procjena mjera zaštite i spašavanja koje je potrebno poduzeti kao i snaga i sredstava zaštite i spašavanja koji će ih provesti i obaviti funkciju zaštite i spašavanja ugroženih ljudi i materijalnih na području koje je zahvaćeno prirodnom ili nekom drugom nesrećom,

5) upoznavanje sa općinskom procjenom ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća i općinskim planom zaštite i spašavanja, od strane rukovodioca općinske službe civilne zaštite i odabir snaga i sredstava civilne zaštite, organa uprave i pravnih lica koji će biti angažirani u odgovoru na nastalu nesreću,

6) donošenje naredbi o upotrebi snaga i sredstava civilne zaštite za provođenje mjera zaštite i spašavanja na ugroženom području,

7) donošenje naredbi o upotrebi snaga i sredstava organa uprave i pravnih lica u skladu sa članom 30. Pravilnika o štabovima i povjerenicima i određivanje članova štaba koji će pratiti i osigurati provođenje naredbi,

8) donošenje naredbi o poduzimanju mjera, postupaka i zadataka koji su u funkciji zaštite i spašavanja i zbrinjavanja ljudi i materijalnih dobara koji su ugroženi djelovanjem nesreće,

9) na osnovu preliminarnog izvještaja o štetama, koji je uradila općinska komisija za procjenu šteta priprema zahtjeva za pomoć za hitne intervencije koje općinski načelnik upućuje putem kantonalne uprave civilne zaštite kantonalnoj komisiji za procjenu šteta i direktoru kantonalne uprave civilne zaštite, za dodjelu pomoći iz sredstava posebne naknade kojima raspolaže kantonalni štab civilne zaštite i redovnih budžetskih sredstava sa kojima raspolaže vlada kantona,

10) analiza i kontrola izvršavanja naredbi od snaga i sredstava civilne zaštite, snaga i sredstava organa uprave pravnih lica i građana i poduzimanje aktivnosti i mjera zaštite i spašavanja od svih učesnika u akcijama zaštite i spašavanja,

11) Kontinuirano praćenje stanja na ugroženom području i obrada informacija koje se dobivaju sa ugroženog područja a odnose se na izvršavanje naredbi i propisanih mjera zaštite i spašavanja i druga događanja na području zahvaćenom nesrećom i donošenje novih naredbi i mjera zaštite i spašavanja u cilju kvalitetnijeg odgovora na nesreću koja se dogodila.

12) ostvarivanje suradnje sa kantonalnom i Federalnom upravom civilne zaštite u traženju i pružanju pomoći u akcijama zaštite i spašavanja koje se vode,

13) izrada informacija i izvještaja o stanju na ugroženom području, rezultatima angažiranih

snaga i sredstava, mjerama koje se poduzimaju i koje se trebaju poduzeti, za organ vlasti koji je proglasio stanje prirodne ili druge nesreće i nadređeni štab civilne zaštite,

14) kontinuirana suradnja sa medijima i davanje informacija o prirodnoj nesreći koja se dogodila, mjerama zaštite i spašavanja i akcijama koje se vode sa snagama i sredstvima zaštite i spašavanja, posljedicama po ljude i materijalna dobra putem press konferencija, saopćenja, izjava, gostovanja u emisijama, obavještenja, preporuka, uputa i drugih vidova komunikacija sa građanima odnosno javnosti,

15) priprema prijedloga odluke o prestanku stanja nesreće koja se dogodila i dostavljanje iste organu vlasti koji je donio odluku o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće i

16) razmatranje i davanje mišljenja na Konačni izvještaj o procjeni štete, koji je uradila općinska komisija za procjenu šteta, prije upućivanja na usvajanje od strane općinskog vijeća koje na osnovu visine procijenjene štete donosi odluku o potrebi i traženju pomoći od viših razina vlasti.

Provođenje navedenih aktivnosti od strane općinskog štaba civilne zaštite može završiti na dva načina:

1) Kvalitetan odgovor

U slučaju kada rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja, kroz provođenje aktivnosti od 1) do 16), osigura kvalitetan odgovor navedenih snaga i sredstava zaštite i spašavanja prestaje angažman općinskog štaba civilne zaštite i daljnje aktivnosti se prepuštaju nadležnim općinskim organima vlasti da ih rješavaju kroz svoju redovnu djelatnost.

2) Nedovoljno kvalitetan odgovor

U slučaju da angažirane snage i sredstva i poduzete mjere zaštite i spašavanja nisu dali očekivani rezultat i da je i dalje prisutna prijetnja po ljude i materijalna dobra upućuje se zahtjev za pomoć direktoru kantonalne uprave civilne zaštite.

U zahtjevu se detaljno obrazlažu angažirane snage i sredstva, poduzete mjere zaštite i spašavanja, efekti poduzetih aktivnosti, posljedice nesreće po ljude i materijalna dobra i vrste pomoći koja se traži.

Zahtjev se razmatra i donosi na sjednici općinskog štaba civilne zaštite a podnosi ga općinski načelnik.

Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja na razini kantona i Federacije BiH, obavljaju nadležni štabovi civilne zaštite na sličan način kao i na općini.

Rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu, vrše nadležni štabovi civilne zaštite na sličan način kao i u Federaciji BiH, sa razlikama u dijelu drugačijeg uređenja razine vlasti.

5. ZAKLJUČAK

U Bosni i Hercegovini je projektiran sustav zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća. To je učinjeno kroz Okvirni zakon, u Bosni i Hercegovini, Zakon o zaštiti i spašavanju i Zakon o zaštiti od požara, u Federaciji Bosne i Hercegovine i Zakon o civilnoj zaštiti i Zakon o zaštiti od požara RS, u Republici Srpskoj.

Navedeni sustav treba da osigura kvalitetan odgovor na sve vrste prirodnih, tehničko-tehnoloških i drugih nesreća, koje se mogu dogoditi na području Bosne i Hercegovine, odnosno lokalne zajednice kao mjestu prvog odgovora snaga i sredstava zaštite i spašavanja na prirodnu ili drugu nesreću.

Trenutno stanje implementiranosti projektiranog sustava zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini, na svim razinama teritorijalno-administrativnog ustroja vlasti, je na veoma niskoj razini i ne osigurava kvalitetan odgovor u rukovođenju akcijama zaštite i spašavanja kada se dogodi prirodna ili neka druga nesreća.

Da bi se pružio kvalitetan odgovor u zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća, potrebno je:

1) donijeti Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća Bosne i Hercegovine, koji će zamijeniti postojeći Okvirni zakon i umjesto koordinacije omogućiti rukovođenje akcijama zaštite i spašavanja,

2) izvršiti izradu optimalne organizacije kantonalnih uprava civilne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine i općinskih i gradskih službi civilne zaštite u oba entiteta i Brčko Distriktu, u skladu sa procjenama ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća i donesenim propisima,

3) izvršiti kadrovsku popunu u skladu sa usvojenom optimalnom organizacijom civilne zaštite,

4) izvršiti detaljnu analizu postojećih procjena ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća i na osnovu toga izvršiti formiranje službi zaštite i spašavanja, jedinica civilne zaštite, odnosno imenovanje povjerenika civilne zaštite,

5) izvršiti inoviranje i donošenje procjena ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća, planova zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća i planova zaštite od požara,

6) izvršiti nabavku sredstava i kvalitetno opremanje snaga civilne zaštite s posebnim prioritetom općina i gradova jer se na toj razini provodi najvažniji dio odgovora na prirodnu ili drugu nesreću,

7) provoditi kontinuiranu obuku i osposobljavanje snaga civilne zaštite i pravnih lica za pružanje kvalitetnog odgovora u slučaju nastanka prirodne ili druge nesreće i

8) provoditi kontinuiranu obuku i osposobljavanje građana za pružanje lične i uzajamne zaštite.

Na osnovu provedenog istraživanja i analize može se zaključiti da je izgradnja suvremenog sustava zaštite i spašavanja je, zbog stanja u kojem se trenutno nalazi, jedan od najvećih izazova lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini u dvadesetprvom stoljeću.

5.CONCLUSION

In Bosnia and Herzegovina has been designed system of protection and rescue of people and property from natural and other disasters. This is done through a framework law in Bosnia and Herzegovina, the Law on Protection and Rescue and Law on Fire Protection, in the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Law on Civil Protection and the Law on Fire Protection RS, the Serbian Republic.

This system should ensure a quality response to all types of natural, technological and other disasters that can happen in Bosnia and Herzegovina, and the local community as the site of the first response forces and resources protection and rescue, or other natural disaster.

Implementation of International projected current state system of protection and rescue in Bosnia and Herzegovina at all levels of the territorial-administrative structure of government is at a very low level and does not provide quality response to management in actions to protect and rescue when a natural or other disasters occurs .

On the basis of research and analysis, it can be concluded that the construction of a modern system of protection and rescue, due to the situation in which you are currently located, one of the biggest challenges of local communities in Bosnia and Herzegovina in the twenty first century.

LITERATURA

1. Abazović D.Mirsad, Državna bezbijednost, Uvod i temeljn i pojmovi, FKN Sarajevo, 2002.
2. Ćamil Huseinbašić, Civilna zaštita, “Alden Print“ Sarajevo, 1999.
3. Ćamil Huseinbašić, Rječnik civilne zaštite, FUCZ, Sarajevo, 2004.
4. Ćamil Huseinbašić, Rukovođenje i upravljanje u katastrofama, "Sejtarija“ Sarajevo, 2006.
5. Ćamil Huseinbašić,Civilna zaštita u sistemu sigurnosti,"FPN"

Pregledni rad UDK 341.231.14"20"

Ph.D.Cand. Mujo Hadžić

"Institucionalni mehanizmi zaštite ljudskih prava nakon međunarodnih sigurnosnih prijetnji 21.vijeka"

Problem istraživanja

Jedno od centralnih pitanja koje se nameće prilikom istraživanja izazova 21 vijeka u kontekstu prava jeste ono u kojoj mjeri se pravo prilagođava okolnostima koje su proizvod globalizacijskih procesa? Potom, u kojoj mjeri je pravo osjetljivo za osobenosti društvenog, političkog,sigurnosnog, kulturnog i akademskog imperijalizma te sa kojom dinamikom se može razvijati i unaprijeđivati kako bi se pomjerilo izvan restriktivnog vidokruga ograničenog međama šture birokratske uštogljenosti te se otvorilo ka strukovnoj evoluciji sa kapacitetima prepoznavanja pertinentnih asimetrija općeg i pojedinačnog prava ali i globalnog i lokalnog?

Namjera ovog rada je istražiti i konzistentno utvrditi bitne značajke koje mogu dovesti do zloupotrebe prava kroz nametnute globalizacijske sigurnosne trendove koji u prvi plan stavljaju političke stavove o prijetnjama integritetu nacionalne sigurnosti a čije odluke i akcije često nemaju utemeljenja u uspostavljenom međunarodnom pravnom sistemu.

Iz takve problematike i problema istraživanja determinira se i predmet istraživanja: Istražit će se konkretno konzekvence globalizacijskih sigurnosnih trendova na institucionalne mehanizme zaštite ljudskih prava sa fokusom na slobodu izražavanja kao rezultat međunarodnih sigurnosnih prijetnji.

Iz složenosti problema i predmeta istraživanja postavljene su sljedeće radne hipoteze:

„Uspostavljeni mehanizmi zaštite ljudskih prava se često zanemaruju zbog sve prisutnije pojave međunarodnog terorizma i time povezanog pitanja nacionalne sigurnosti čime se često ljudska prava stavljaju van fokusa"[1].

i

„Nova vrsta ratova poput etničkih, ideoloških, vjerskih ili onih koji koriste kombinaciju ranije navedenih vrsta sukoba kao paravan za ostvarivanje kriminalnih interesa i pristup resursima, propraćena izvještavanjima modernih medija koji u naše dnevne boravke donose izvještaje direktno sa linije sukoba umanjila je nivo senzibiliteta prosječnog građanina prema opštim moralnim vrijednostima poput očuvanja ljudskih života te time smanjila uticaj elektorata na odluke političkih elita".[2]

Brojni argumenti podupiru postavljenu temeljne hipoteze, a navode se samo oni najvažniji:

- *Strukturne promjene sigurnosnog sistema ograničava jedino elektronski prodor transnacionalnog medijskog sistema čime se sloboda izražavanja*

[1] The World of Parliaments, Issue No.6, May 2002, IPU
[2] Annual Report 2002, Reporters without Borders

rasprostranjuje van nacionalnih granica i poprima dimenzije koje geografski definisani pravni sistemi ne mogu pratiti.

- *Učestalost tzv. preventivnih humanitarnih intervencija postaje modus operandi za smjele elite koje drže čitave državne sisteme pod vlastitom kontrolom bez osvrta na osnovna ljudska prava.*
- *Neupitna je činjenica da postojeći pravni sistemi i institucionalni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava ne mogu razriješiti kompleksne izazove između potrebe za poštivanjem ljudskih prava i potrebe za većom sigurnosti kao odgovor ugroženih država prijetnjama terorističkih skupina.*

1. Pravno stanovište slobode izražavanja

Ovo podglavlje zagovara stav da je sloboda izražavanja regulisana kroz razne međunarodne sporazume i dokumenta dobar osnov sudjelovanje građana u demokratskim procesima u njihovim društvima. Kako bi se shvatila srž ideje o slobodi izražavanja mora se prvo razumjeti filozofija slobode izražavanja. Da li je sloboda izražavanja pravno regulisana na način da je ograničavana i da joj su stvoreni preduvjeti za njeno korištenje ili je to sredstvo za očuvanje mentalnog zdravlja društva i privid očuvanja demokratskih vrijednosti u zajednicama u kojima u biti o svim značajnim društvenim odlukama odlučuju ne građani nego elite? Mill nam u svom djelu "O slobodi" nudi vlastiti odgovor:

> "Prvo: mišljenje koje je predmet potiskivanja od strane vlasti je moguće istinito. Oni koji žele da potiskuju takvo mišljenje naravno opovrgavaju postojanje istine, ali oni ne odlučuju o tome da li se radi o istini ili ne. Oni nemaju ovlasti da daju odgovore ispred ljudskog roda niti da oduzmu pravo bilo kojoj drugoj osobi da sudjeluju u prosudbi. Odbiti da se neko mišljenje posluša samo zato što se smatra pogrešnim je u biti isto pretpostavljati da je njihova sigurnost u biti absolutna sigurnost. Sve utišavanje rasprave je pretpostavka nepogrešivosti."[3]

Dalje, prema Hegelu: "Pravo je bilo koje bitovanje (Dasein), koje počiva na slobodnoj volji."[4] Stoga, kako bi se slobodna volja mogla izražavati, pravo na izražavanje ne bi smjelo biti potiskivano nego upavo suprotno.

Postoji nekoliko međunarodnih sporazuma koji reguliraju i bave se pitanjem slobode izražavanja kao ljudskog prava. Međutim najznačajnije je svakako Opšta/Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima koju su jednoglasno usvojili Generalna skupština UN-a dalekog 10.decembra 1948.godine. U tadašnjim vremenima, njezin pravni značaj bio je bitniji od prvotne ideje, na Deklaraciju se naime gledalo kao na izjavu o principima.[5]

Ukoliko želimo izdvojiti najbitnije odredbe Deklaracije počet ćemo sa članom 19.koji proglašava pravo na slobodu izražavanja:

"Svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja; to pravo uključuje slobodu zadržavanja mišljenja bez uplitanja i slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice."6

Pravo na mirno okupljanje i udruživanje proglašeno je u članu 20:

"1. Svi imaju pravo na mirno okupljanje i udruživanje.

---

[3] Mill, John Stuart. *On Liberty*. Middlesex: Penguin, 1974.

[4] Knox T. M. trans. and notes. *Hegel's Philosophy of Right*. Oxford: Oxford University Press, 1967

[5] International Center Against Censorship. T*he Article XIX Freedom of Expression Manual*. London: ICP, 1993, Chap.2.1.pg 8

[6] United Nations. "Universal Declaration of Human Rights, Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948". 08.09.2006 http://www.un.org/Overview/rights.html

2. Niko se ne smije prisiljavati na pripadnost nekom udruženju ."[7]

Ne mogu postojati slobode bez odgovornosti, što regulišu odredbe koje jasno definiraju restrikcije a sadržane su u članu 29. koji nalaže:

> "1. Svatko ima obveze prema zajednici u kojoj je moguć slobodan i cjelovit razvoj njegove osobnosti.
> 2. U korištenju svojih prava i sloboda svatko može biti podvrgnut samo onim ograničenjima koja su utvrnena zakonom, isključivo radi osiguranja potrebnog priznanja i poštovanja prava i sloboda drugih te radi ispunjenja pravednih zahtjeva morala, javnog reda i općeg blagostanja u demokratskom društvu.
> 3. Ta se prava i slobode ni u kojem slučaju ne smiju koristiti protivno ciljevima i načelima Ujedinjenih naroda.."[8]

Uzmemo li u obzir das u principi UN-a bili blagonakloni slobodi izražavanja onda paragrafi sadržani u članu 29. šalju jasnu i jaku poruku kako narodima ali tako i njihovim vladama. Stoga i ne čudi činjenica da je upravo Generalna skupština UN-a na svojoj prvoj sjednici usvojila zaključak "Sloboda informisanja je fundamentalno ljudsko pravo…..te temelj za sva prava na kojima će insistirati UN."[9]

Pored Deklaracije, postoje i druga relevantna dokumenta koja regulišu pravne aspekte slobode izražavanja na nacionalnom odnosno transnacionalnom nivou. Drugo po značaju dakle jeste dokumenat koji je sačinen od strana Vijeća evrope (*izvorno na engleskom jeziku*: Council of Europe, skraćenica "CoE"), Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda poznatija kao Evropska konvencija o ljudskim pravima (*izvorno na engleskom jeziku:* Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms / European Convention on Human Rights, skraćenia "ECHR") a koja je usvojena 1950 godine da bi na snagu stupila tri godine kasnije. Od interesa za ovu problematiku je svakako član 10 gore pomenute konvencije:

> "… Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvaća dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprečavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprečavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti.."[10]

Iako postoje ograničenja sukladno gore pomenutom članku, državama nije prepušteno da same daju ocjene o kvaliteti ili popularnosti neke informacije te da je sukladno vlastitom nahođenju cenzuriraju. Jedan od ne tako davnih slučajeva u nama susjednoj državi Republici Hrvatskoj gdje je prilikom rasrpave o javnom televizijskom emiteru u Saboru, tačnije

---

[7] see footnote No.36
[8] see footnote No.36
[9] International Center Against Censorship. *The Article XIX Freedom of Expression Manual*. London: ICP, 1993, G.A. Resolution 59 (1), 14 December 1946
[10] COE. „Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms". 09.09.2006 http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/046.htm
Heading added according to the provision of Protocol No.11 (ETS No.155)

prilikom vršenja pritiska na direktora tog emitera da osudi rad novinara Denisa Latina zbog navodne neprofesionalnosti odnosno zbog navodnog urušavanja ugleda države zbog priloga o ratnim zločinima, nepotizmu odnosno organizovanom kriminalu u svom političkom magazinu, politička elita probala da javno vrši cenzuru.[11] Denis Latin je potom dobio zlatnu plaketu Internacionalne lige humanista za njegov profesionalan radi i istaživačko novinarstvo.[12]

Stoga, samo citiranjem odredbe "protivno interesima nacionalne sigurnosti"[13] političari nisu u mogućnosti spriječiti građane da uživaju svoje slobode na izražavanje. Ovo je više puta potvrđeno u praktičnim slučajevima pa čak i u postkomunističkim državama poput Mađarske i to presudom Mađarskog ustavnog suda:
"Sloboda izražavanja mišljenja i ideja, uključujući slobodu izražavanja nepopularnih i nekonvencionalnih mišljenja, je temeljni uvjet za postojanjem istinsku vitalnog društva koje je sposobno da se razvija i ispravlja svoje greške."[14]

Bitna je činjenica da su ranije pomenuti međunarodni pravni dokumenti koji se bave regulisanjem temeljnih ljudskih prava i sloboda obuhvatili slobodu izražavanja i to Univerzalna povelja o ljudskim pravima UN-a na način da se ta sloboda ne smije ometati dok je Evropska konvencija o ljudskim pravima otišla korak dalje te pominje da se pravo na mišljenje te dobivanje neovisnih informacija i ideja ne smije ometati od strane javnih vlasti.[15]

Stoga se nameće zaključak, pravni dokumenti koji reguliraju oblast slobode izražavanja a to i čine *de jure*. Čak i u funkcionalnim demokracijskim društvima, građani su bili primorani da se izbore za svoja prava i to na različitim nivoima vlasti pa čak iznosivši svoje slučajeve pred državnim i međunarodnim sudovima.[16]

Nakon određenog vremena koje je bilo neophodno da se stvori sudska praksa, poštivanje ranije pomenutih fundamentalnih dokumenata o ljudskim pravima postajalo je mnogo prisutnije. Dakle, pored postojanja slobodne volje kao preduvjeta za uživanjem ljudskog prava, slobode izražavanja, pored de jure mehanizama neophodna je i građanska kuraža da se među prvima zahtjeva određeno pravo.

2. Sloboda izražavanja i globalizacija

U doba globalizacije, mnoge zemlje u tranziciji (transformacija društva iz totalitarnih režima u demokratsko društvo) usvajaju demokratske pravne standarde (međunarodne povelje, sporazume i konvencije koje reguliraju ljudska prava, prava rada, individualne slobode) u svoje pravne sustave vrlo brzo, bez uzimanja vremena za procjenu potrebnih priprema u smislu uspostave alata za provedbu takvih "liberalnih" propisa, mehanizama za nadzor nad provedbenim tijelima i transparentnost njihovog rada. [17]
David Held gore pomenuto posmatra na isti način:

---

[11] Partnership for Social Development. "Attack on Freedom of Speech". 07.09.2006 http://www.psd.hr/textovi/mediji/attack%20on%20freedom.htm

[12] Medien Southeastern Europe. „Press Release Wien 16 October 2002".Media Price Awarded to Croatian Journalist. 08.09.2006. www.br-online.de/br-intern/suedosteuropa/texte/SEEMO021016.htm

[13] European Training and Research Center for Human Rights and Democracy Graz. "Freedom of Expression and Freedom of the Media Manual". 06.09.2006 http://www.etcgraz.at/cms/uploads/media/15_FreedomofExpressionandFreedomoftheMedia.pdf

[14] Constitutional Court, AB Hatarozat, No. 30/1992 (26th of May) para.III.2.1. Article 19. Global Campaign for Free Expression. Hungarian Court. 09.09.2006 http://www.article19.org/pdfs/publications/1993-handbook.pdf

[15] Human and Constitutional Rights Documents. "European Convention on Human Rights". 08.09.2006 http://www.hrcr.org/docs/Eur_Convention/euroconv3.html

[16] International Center Against Censorship. The Article XIX Press Law and Practice, A Comparative Study of Press Freedom in European and Other Democracies. London: ICP, 1994

[17] International Labour Conference, " Report of Resolutions Committee", 86th Session, 1998. 09.09.2006 http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb271/gb-7.htm

> "…Određeni oblik vlasti koji je od interesa za teoriju globalizacije karakteriziran je hijerarhijom i neravnopravnošću. Hijerarhija podrazumijeva asimetrični pristup globalnim mrežama i infrastrukturi, dok se neravnopravnost odnosi na asimetriči pristup asimetričnih učinaka takvih mreža na život šansi i dobrobit naroda, klasa, etničke skupine i spola."[18]

Budući da zemlje prihvaćaju razne međunarodne ugovore kako bi imale pristup određenim međunarodnim tijelima, njima bi trebali biti ponuđena / uvedena reformska mjera, koji bi ima pomogla u provedbi novih propisa, uključujući upostavu nadzora reformi njihovog pravnog sustava (kao što je to slučaj s velikim brojem zemalja kandidata za EU).[19]

U režimskim sistemima poput onih u Aziji ili arapskim državama, Africi i državama Južne Amerike jedan od sistema manipulacije masama (pored niskih obrazovnih standarda, ograničenih sloboda kretanja i dr.) jeste upravo ograničeno pravo na slobodu izražavanja.[20]

Međutim, ovdje se ne radi o klasičnom problemu "Istoka" ili "Zapada" budući da postoje zloupotrebe ograničenja na svim stranama. Dok se jedni pravdaju da upotreba intereneta treba biti ograničena samo na određene stranice pod motom zaštite morala drugi ograničavaju slobodu izražavanja pod motom zaštite nacionalne sigurnosti. Sjetimo se ne tako davnih protesta na Wall Streetu i kampanja korištenja sile protiv prosvjednika ili sukoba okupljenih na Tahrir trgu u Kairu. Rezulatati i modus operandi bili su slični sa istim učinkom, ograničena sloboda izražavanja misli, stava i ideje.

Naime, zloupotrebom ograničenja slobode izražavanja dobiva se mogućnost prekida ili tačnije rečeno odgađanja slobode misli te time ukida prostor da se mediji hrane određenom pričom. Vrlo često, dobiveno vrijeme se koristi kako bi Vlade mogle plasirati svoju verziju istine ili da pripreme teren da se drugačije verzije određenog dešavanja percipiraju kao lucidne, zlonamjerne, rušilačke odnosno da im se ukine prostor za simpatije mase. Izvještaj Vijeća za zaštitu novinara, obajvljen 13.decembra 2005.godine u New Yorku pominje:
"Već sedam godina uzastopno Kina je vodeća zemlja kada se radi o bespravnom hapšenju i zatvaranju novinara sa trenutnih 32 novinara u pritvoru. Njih 15 ili polovica svih pritvorenih su novinari koji rade na novim medijima, dakle novinari internet portala.."[21]

Budući da sloboda izražavanja u vrijeme globalizacije podrazumijeva korištenje platforme modernih komunikacijskih kanala dakle internet, kao revolucionarni način da se informacije rapidno dobiju ali i sa lakoćom podijele, treba uložiti posebne napore da se ovi kanali drže slobodnim i pristupačnim za sve zainteresovane. [22]

3. Sloboda izražavanja – Stub demokracije

Demokracija kako je percipiramo, prema vrijednostima Evrope, znači prvobitno uživanje slobode izražavanja kao jednog od preduvjeta za zdravo društvo, čuvara zajedničkih vrijednosti te individualnog prava građanina da utiče na procese koji ga se tiču i koji oblikuju njegov način života. U aktuelnim političkim previranjima, demokracija je poprimila kosmopolitanski pečat postajući tako transnacionalna ideja i vrijednost koja ne priznaje granice i prepreke kao što je to bio slučaj kao na primjer kod tada zatvorenog Nelsona Mandele ili pada zida u Berlinu.

---

[18] Held, David. et al. eds. *Re-imagining Political Community.* Stanford: Stanford University Press,1998
[19] International Crisis Group "Early Warning System Report 2001" Sarajevo 2001. 08.09.2006 http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1242&l=1

[21] Human Rights Watch. Special Reports from Around the World "China, Cube, Two African Nations-Top Jailors of Journalists" New York , 13 December 2005. 09.09.2006 http://hrw.org/reports/2005/mena1105/6.htm
[22] Collin, Simon: *E-Marketing*; John Wiley; Chichester, 2000

Sa interesom zaštite demokracije, pravo na slobodu izražavanja postaje vitalno pravo koje je u ulozi psa čuvara (izvorno na engleskom jeziku: "watch-dog")[23] nad demokratskim okvirima određene države. Budući da se mediji danas bave poslom podizanja i usmjeravanja interesa javnosti, u idelnom svijetu, radi sudjelovanja u procesima kreiranja i donošenja odluka, ovo ne bi imalo smisla ukoliko sloboda izražavanja ne postoji. Zato postaje jasno zašto određene režimske vlade, novinare drže pritvorenima bez suđenja, upravo ne zbog toga šta su učinili nego šta su u mogućnosti učiniti.[24] Ne tako divan slučaj država iz regiona dokaz je da slobodni mediji igraju veoma značajnu ulogu u stvaranju kritične mase koja je krucijalna za svako društvo koje teži funkcionalnom demokratskom sistemu. Bez postojanja te kritične mase, vlasti bi mogle činiti šta žele a da nikada ne pomisle da će nekada morati podnijeti izvještaj javnosti ili čak snositi odgovornost pred građanima za učinjeno.[25]

Javne rasprave o raznim pitanjima u demokratskom društvu više i nemaju smisla osim ako se ne odvijaju na lokalnom nivou. One, pored glasanja naravno, ostaju najbolji način da građani iznesu svoje mišljenje o stvarima koje ih se tiču. U društvima, gdje se javne rasprave ne održavaju, osim ukoliko su izrežirane od države za državu, ne možemo govoriti o postojanju demokracije. Ovi procesi se prepliću jedni sa drugima i itekako utiču jedni na druge. Sloboda izražavanja danas, postaje pitanjem digitalno pismenih, obrazovanih ljudi koji su svjesni značaja pristupa informacijama i slobode izražavanja te koji su po mogućnosti aktivni u javnom životu u zajednicama iz kojih dolaze te koji javno kritikuju loše ili odluke koje vlasti donose na način koji nije transparentan. Poželjno je kada ti ljudi to čine i prije nego što se takve odluke donesu.

Zaključak:

Budući da smo vremenski svjedoci treće generacije ljudskih prava, može se sa pravom ocijeniti da je sloboda izražavanja srazmjerno dobro definisana i zaštićena međunarodnim sporazumima i konvencijama. Dodatno, ukoliko se ta sloboda izražavanja i aktivno koristi time se demokratski principi jačaju i razvijaju a u društvu se dobiva osjećaj držanja volana u rukama odnosno "nadziranja stražara nad državom" – državne vlasti, uz vjernog psa čuvara - medije.[26]

Namjera ovog rada istražiti i konzistentno utvrditi bitne značajke koje mogu dovesti do zloupotrebe prava kroz nametnute globalizacijske sigurnosne trendove koji u prvi plan stavljaju političke stavove o prijetnjama integritetu nacionalne sigurnosti a čije odluke i akcije često nemaju utemeljenja u uspostavljenom međunarodnom pravnom sistemu, je zadovoljena.

Utvrđeni predmet istraživanja tačnije konzekvence globalizacijskih sigurnosnih trendova na institucionalne mehanizme zaštite ljudskih prava sa fokusom na slobodu izražavanja kao rezultat međunarodnih sigurnosnih prijetnji je dokazan kao evidentan.

---

[23] EU Network of Independent Experts on Fundamental Rights. "Synthesis Report, Conclusions and Recommendations on the Situation of Fundamental Rights in the European Union and its Member States in 2004, 15th of April 2005. Reference CFR-CDF.Conclusions.2005.en".109. *European Commission Justice website.* 27.08.2006 http://ec.europa.eu/justice_home/cfr_cdf/doc/report_eu_2005_en.pdf

[24] Committee to Protect Journalist. In Prison. CPJ website. 06.08. 2006 http://www.cpj.org/cases04/cases04_TOC.html

[25] US Government. "Principles of Democracy. A Free Press". 18.08. 2006 http://usinfo.state.gov/products/pubs/principles/

[26] EU Network of Independent Experts on Fundamental Rights. "Synthesis Report, Conclusions and Recommendations on the Situation of Fundamental Rights in the European Union and its Member States in 2004, 15th of April 2005. Reference CFR-CDF.Conclusions.2005.en". *European Commission Justice website.* 27.08.2006 http://ec.europa.eu/justice_home/cfr_cdf/doc/report_eu_2005_en.pdf

Sa druge strane, evidentno je da *de jure* regulisanje određenih prava i sloboda građana ne doprinosi demokratskom razvoju po inerciji.[27] U društvima sa ukorijenjenom korupcijom koja se bazira na skoro "incestoidnim vezama pojedinaca u kriminalnim krugovima" a koji se nalaze u različitim sferama društva, zastrašivanje svih koji su svjesni značaja slobode izražavanja je na snazi. Upravo zbog toga je neophodno uspostaviti operativne mehanizme koji će osigurati bezuvjetno sprovođenje temeljnih ljudskih prava i sloboda poput funkcionalne zakonodavne vlasti, reformi u obrazovnom sistemu sa posebnim osvrtom na demokraciju i ljudska prava u svim nivoima obrazovanja kao preduvjeta da građani prekinu začarani krug apatije te počnu koristiti zagarantovana prava.

Bibliografija:

Knjige:

Baldersheim, Harald, et al. *Local Democracy and the Processes of Transformation in East-Central Europe*. Colorado: Westview Press, 1996

Baines, Paul, Egan, John and Jefkins Frank. *Public Relations: Contemporary Issues and Techniques.* Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2004

Barthelmes, Juergen and Ekkehard, Sander. *Erst die Freunde, dann die Medien. Medien als Begleiter in Pubertät und Adoleszenz. Medienerfahrungen von Jugendlichen.* München: Band 2. Verlag Deutsches Jugendinstitut, 2001

Bauer, Thomas A. *Medienpädagogik. Einführung und Grundlegung*.: *Theorie-Diskussion: Der Kommunikationssinn*. Wien – Köln – Graz: Böhlau, 1979

Bauer, Helmut. *Sloboda medija i javno mjenje: Medijska politika u Saveznoj Republici Njemačkoj*. Berlin: Pan Liber, 1997

Bernays, L.Edward. *Propaganda*. New York: Liveright Publishing Corporation, 1928

Bernays, L. Edward. ed. *The Engineering of Consent.* Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1955

Bernays, L. Edward. *Crystallising Public Opinion.* New York: Liveright Publishing Corporation, 1961

Bondebjerg, Ib and Golding, Peter. Eds. *European Culture and the Media.* Bristol: Intellect, 2004

Buric, Ahmed and Davis, Alan. *Regional Media in Conflict: The Media War and Peace in Bosnia and Herzegovina.* London: Institute for War and Peace, 2001

Carlsson, Ulla and Cecilia von Feilitzen. *Promote or Protect? Perspectives on Media Literacy and Media Regulations*. Göteborg: Göteborg University , NORDICOM, 2004

[27] Stability Pact for South-Eastern Europe. Media Task Force. "Media Legislation". 05.09.2006 http://www.stabilitypact.org/media/041001-medialegislation.pdf

Chandler, David. *Bosnia: Faking Democracy After Dayton*. Chippenham: Pluto Press, 2000

Charles H. Levine, et al. eds. *Public Administration: Chalenges, Choices, Consequences*. London: Scott, Foresman and Company, 1990

Collin, Simon. *E-Marketing*. Chichester: John Wiley, 2000

Corcoran, Farrel and Preston, Paschal. *Democracy and Communication in the New Europe: Change and Continuity in East and West*. Cresskill: Hampton Press, Inc. and International Association for Mass Communication Research, 1995

Dimitrijević, Nenad and Kovacs, Petra.eds. *Managing Hatred and Distrust: The Prognosis for Post-Conflict Settlement in Multhiethnic Communities in the Former Yougoslavia*. Budapest: Open Society Institute, 2004

Dimitrijević, Nenad.ed. *Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yougoslavia*. Budapest: Open Society Institute, 2000

Erjavec, Karmen. *Media Representation of the Discrimination against Roma in Eastern Europe-The Case of Slovenia*. London: Discourse & Society, Vol.12, SAGE Publications, 2001

Fink-Hafner, Danica. *Organized Interests in the Policy-making Process in Slovenia*. Journal of European Public Policy. Volume 5, No.2, 1998,

Gregorčić, Marta, Lesjak – Tušek, Petra and Pajnik, Mojca. *Immigrants, Who Are You? Research on Immigrants in Slovenia*. Ljubljana: Peace Institute , 2001

Gripstrud, Jostein. ed. *Media and Knowledge: The Role of Television*. Bergen: Departement of Media Studies, The Unveristy of Bergen, 1996

Gross, Peter. *Mass Media in Revolution and National Development: The Romanian Laboratory*. Iowa: Iowa State University Press, 1996

Grunig E. James. ed. *Excellence in Public Relations and Communications Management*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1992

Grunig, E. James and Hunt,T. Todd. *Managing Public Relation*s. London: Holt, Rinehart and Winston, 1984

Harris M. Edward. *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006

Held, David. *Democracy and Globalization*. Global Governance. Vol. 3, No.3, 1997
Held, David. et al. eds. *Re-imagining Political Community.* Stanford: Stanford University Press,1998

Herbst, Susan. *Numbered Voices: How Opinion Polling Has Shaped American Politics*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1993

Herbst, Susan. *Reading Public Opinion: How Political Actors View the Democratic Process*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1998

Hrvatin B. Sandra and Milosavljević, Marko. *Media Policy in Slovenia in the 1990s: Regulation, privatization,concentration and comercialization of the media*. Ljubljana: Peace Institute, 2001

Janigro, Nicole. *L'Esposione delle Nazioni:Il caso Jugoslavo*. Milan: Feltrinelli,1993

Karlsen, Faltin *and* Syvertsen, Trine. *Media Regulation and Parents: Attitudes to Content Regulation of Audiovisual Media.* Oslo: Statens filmtilsyn, 2004

Knox T. M. trans. and notes. *Hegel's Philosophy of Right*. Oxford: Oxford University Press, 1967

Kuzmanić, Tonči and Truger, Mario.eds. *Yugoslavia War*. Ljubljana: Ljubljana Peace Institute and Austrian Schlaning Study Centre for Peace and Conflict Resolution Schlaining, 1993

Kuzmanić, Tonči. *Hate Speech in Slovenia*. Ljubljana: Open Society Institute, 1999

Kuzmanić, Tonči and Pajnik, Mojca. eds. *Nation States and Xenophobias: In the Ruins of the Former Yugoslavia*. Ljubljana: Peace Institute, 2005

Lichtenberg, Judith. *Democracy and the Mass Media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990

Linklater, Andrew. *The Transformation of Political Community: Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era*. Cambridge: Polity Press, 1998

Lövheim, Mia. *Intersecting Identities: Young People, Religion, and Interaction on the Internet.* Uppsala: Uppsala universitet, 2004

Lukić, Reneo and Lynch, Allen. *Europe from the Balkans to the Urals: The Dissintegration of Yougoslavia and the Soviet Union.* Ofxord: Oxford University Press, 1996

Maor, Moshe and Lane, Jan-Erik. *Comparative Public Administration, Volume I*; Hants and Vermont: Ashgate Publishing Company Limited, 1999

Macdonald, Bruce David. *Balkan holocaust? Serbian and Croatian victim-centered propaganda and the war in Yugoslavia.* Manchester and New York: Manchester University Press, 2002,

Meznaric, Silva. *Gender as an Ethno-marker: Rape, War, and Identity Politics in the Former Yugoslavia*" in Moghadam, M.Valentine: *Identity Politics and Women: Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective*. Boulder: Westview Press, 1994

Mill, John Stuart. *On Liberty*. Middlesex: Penguin, 1974.

Milohnic, Aldo. *The European Gate-Keepers: Migration and Asylum Polices in Eastern Europe*. Ljubljana: Peace Institute, 2001

Minear, Larry, Colin Scott and Thomas G. Weiss. *The News Media, Civil War and Humanitarian Action*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc., 1996

Nagle, John D. and Alison Mahr. *Democracy and Democratization.* London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications, 1999

Ramet, P. Sabrina. *Balkan Babel: The Disegration of Yougoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*. Colorado: Westview Press, 2002

Ramet, P. Sabrina. *Balkan Babel*. Colorado: Westview Press, 1996

Roberts S. Alasdair. *Spin Control and Freedom of Information: Lessons for the United Kingdom from Canada*. Oxford and Malden: Blackwell Publishing Ltd., 2005

Robinson, Gertrude Joch. *Tito's Maverick Media: The Politics of Mass Communications in Yougoslavia*. Illinois: University of Illinois Press, 1977

Pajnik, Mojca. ed. *Xenophobia and Post-Socialism*. Ljubljana: Peace Institute, 2002

Paul-Hasse, Ingrid, Dorothee Schnatmeyer and Claudia Wegner. *Information, Emotion, Sensation. Wenn im Fernsehen die Grenzen zerfliessen. Reihe Schriften zur Medienpaedagogik. Band 30.* Bielefeld: AJZ – Druck & Verlag, 2000

Pavlić, Možina Simona.et al. eds. *Facts about Slovenia 2006, 9th edition*. Ljubljana: Government of Slovenia, Public Relations and Media Office, 2006

Peruško-Čulek, Zrinjka. *Demokracija i mediji*. Zagreb: Barbat, 1999

Puhovski, Žarko. *Hate Speech*. from Skopljanac Brunner, Nena. et al. eds. *Media and War*. Belgrade and Zagreb: Agency Argument.Center for Transition and Civil Society Research, 2000

Pupovac, Milorad. *Politička komunikacija: Prolegomena teoriji političke komunikacije*. Zagreb: Kritika Kultura Komunikacija IP August Cesarec, 1990

Purcell, Darren. *The Slovenian State on the Internet.* Ljubljana: Open Society Institute Slovenia, 1999

Sell, Louis. *Slobodan Milosevic and Destruction of Yugoslavia.* Durham and London: Duke University Press, 2002

Statistični Urad Republike Slovenije. *Slovenija v številkah*; Ljubljana: Republika Slovenija, Statični Urad, 1998

Stiglmayer, Alexandra. ed. *Mass Rape: The War against Women in Bosnia-Herzegovina;* Lincoln: University of Nebraska Press, 1994

Thompson, Mark. *A Paper House: The Ending of Yugoslavia.* London: Hutchinson Radius, 1992,

Thompson, Mark. *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina.* Luton: University of Luton Press, 1999

Thomas, Robert. *Serbia under Milosevic: Politics in 1990s*. London: C.Hurst & Co.Publishers, 1999

Velikonja, Mitja. *Eurosis- A Critique of the New Eurocentrism*. Ljubljana: Peace Institute, 2005

Vodinelić, Vladimir. *Srpska strana pravnog savladavanja prošlosti*. Belgrade: Centar za unaprjedjivanje pravnih studija i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002

Pravni izvori:

International Center Against Censorship. T*he Article XIX Freedom of Expression Manual*. London: ICP, 1993

International Center Against Censorship. *The Article XIX Press Law and Practice, A Comparative Study of Press Freedom in European and Other Democracies*. London: ICP, 1994

Službeni list Republike Srbije: *Ustav Republike Srbije* (The Constitution of the Republic of Serbia); Službeni list RS, 1/90, Beograd, 1990

Službeni list Savezne Republike Jugoslavije: *Ustav Savezne Republike Jugoslavije* (The Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia); Službeni list 2/92, Beograd, 1992

Službeni list Savezne Republike Jugoslavije, Code on Public Information System, "Službeni list SFRJ", broj 84/90 , "Službeni list SRJ", broj 11/93, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96, Službeni list SRJ, Beograd , 1996

Službeni list Savezne Republike Jugoslavije, Law on importing and distribution of international means of mass communication and international information activities in Yugoslavia, "Službeni list SFRJ", broj 39/74 i 74/87 i "Službeni list SRJ", broj 24/94 i 28/96, Službeni list SRJ, Beograd , 1996

Internet istraživanje:

Accenture Consulting International. "Leadership in Customer Service: Building the Trust. Global Report 2006 on Governmet Customer Service". *Accenture website.*11.09.2006. http://www.accenture.com/Global/Services/By_Industry/Government/R_and_I/BuildingtheTrustES.htm

All Experts. “Zeljko Raznatovic -Arkan”. *Encyclopedia.* All Experts website. 05.09.2006 http://experts.about.com/e/z/ze/Zeljko_Raznatovic.htm

Article 19. Global Campaign for Free Expression. Hungarian Court. 09.09.2006 http://www.article19.org/pdfs/publications/1993-handbook.pdf

Association of Independent Electronic Media and International Research and Exchanges Board. “Overview of Media Legislation in the South Eastern Europe from November 2003 to October 2005”. ANEM website. 05.09.2006
http://www.anem.org.yu/download/LegalMonitoringReport.pdf

Author: SG/C/3. European Union. “Bulletin of the European Union EU 3-2006, Enlargement 5-12, 1.25.5. Council conclusions on the western Balkans”. Update: 21-09-2006. 06.09.2006
http://europa.eu/bulletin/en/200603/p125005.htm

Balis, V. Christina. "*De-Mystifing the Serbian Horse".* The Johns Hopkins University Press, SAIS Review, 2000. John Hopkins University website.12.09.2006
http://muse.jhu.edu/journals/sais_review/v020/20.1balis.html

BBC." Obituary: Slobodan Milosevic". *BBC website.* Last Updated: Saturday, 11 March 2006, 12:50 GMT. 08.09.2006
http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/655616.stm

Božović, Ratko. "*Dominacija medijske kulture".* Društvo književnika Vojvodine. Zlatna greda broj 32. Novi Sad, 2004, DKV website,06.09.2006
http://www.dkv.org.yu/zgr/032/rbozovic.htm

B 92 Independent Radio, Belgrade Serbia. “Jedinica III”. 25 September 2006. 01.10. 2006
http://www.b92.net/info/emisije/istrazuje.php

Central Europe Review, the fortnighlty journal of Central and Easteuropean politics, soceity and culture. "News from Slovenia, since 3rd of March 2001". Brian J.Pozun volume 3, No.10, 12th of March 2001. CER website. 23.08.2006
http://www.ce-review.org/news/slovenianews_index.html

Central Investigative Agency. ”The CIA, World Factbook, Serbia, Economy”. Last update 11.07. 2006. 28.08.2006 http://sportsforum.ws/sd/factbook/geos/sr.html#Econ

City of Athens.” In Athens, General Information”. CA official website. 06.09.2006
http://www.cityofathens.gr/portal/site/AthensPortalEN/menuitem.b45c8f7eebda0c8bc6e061462d4a76e3/?vgnextoid=c5ab1bfa88658010VgnVCM100000d2a4673eRCRD

COE. „Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”. 09.09.2006 http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/046.htm

Committee to Protect Journalist. In Prison. CPJ website. 06.08. 2006
http://www.cpj.org/cases04/cases04_TOC.html

Commissioner for Access to Public Information. "Information Commissioner Act". Editor in-chief Manja Cizej. 24.08.2006 http://www.ip-rs.si/index.php?id=519
Elmer, Paul. MCB University Press. ″Beyond professionalism: a government relations model″. International Journal Corporate Communications.vol. 5, No. 4, 2000. *EMERALD Insight website.* 27.08.2006
http://www.emeraldinsight.com/Insight/ViewContentServlet?Filename=Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/1680050403.pdf

Erjavec, Karmen. Media Centar Sarajevo. "Odgoj za Medije, od koncepta do skolske prakse". *Media Centar Sarajevo website.* 27.08.2006. http://www.media.ba/mediacentar/dsp_page.cfm?pageid=771&contentid=819&specialsection=FULL_TEXT,

European Union. "Audiovisual and Media, Culture, Slovenia- Adoption of the Community Acquis". *Media Slovenia.* EU website. 24.08.2006 http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/e20110.htm

EU Network of Independent Experts on Fundamental Rights. "Synthesis Report, Conclusions and Recommendations on the Situation of Fundamental Rights in the European Union and its Member States in 2004, 15th of April 2005. Reference CFR-CDF.Conclusions.2005.en". *European Commission Justice website.* 27.08.2006 http://ec.europa.eu/justice_home/cfr_cdf/doc/report_eu_2005_en.pdf

European Journalism Center. "European Media Landscape, Greece". EJC website. 06.09.2006 http://www.ejc.nl/jr/emland/greece.html

European Training and Research Center for Human Rights and Democracy Graz. "Freedom of Expression and Freedom of the Media Manual". 06.09.2006 http://www.etcgraz.at/cms/uploads/media/15_FreedomofExpressionandFreedomoftheMedia.pdf

Human and Constitutional Rights Documents. "European Convention on Human Rights". 08.09.2006 http://www.hrcr.org/docs/Eur_Convention/euroconv3.html

Human Rights Watch. Special Reports from Around the World "China, Cube, Two African Nations-Top Jailors of Journalists" New York , 13 December 2005. 09.09.2006 http://hrw.org/reports/2005/mena1105/6.htm

ICTY . "Report to the President: Death of Slobodan Milosevic". Milosevic Case. Judge Kevin Parker Vice-President. May 2006. *ICTY website.* 29.08.2006 http://www.un.org/icty/milosevic/parkerreport.pdf ,

International Helsinki Federation for Human Rights. "Annual Report Slovenia 2002 (Events of 2001)". IHFHR website. 24.08.2006 http://www.ihf-hr.org/documents/doc_summary.php?sec_id=3&d_id=560

International Monetary Fund. "About the IMF - London Club". IMF website. 27.08.2006 http://www.imf.org/external/np/exr/facts/groups.htm

International Labour Conference, " Report of Resolutions Committee", 86th Session, 1998. 09.09.2006 http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb271/gb-7.htm

International Crisis Group. "Early Warning System Report 2001" 2001. 08.09.2006 http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1242&l=1

Judah, Tim. "The Serbs: The Sweet and Rotten Smell of History". Daedalus 186, no. 3, London, 1997, pp. 38-99. *Find Articles website.* 22.08. 2006 http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qa3671/is_199707/ai_n8771400/pg_1

Koene C. Daphne. “Media Self-Regulation in the Netherlands: The Netherlands Press Council”. OSCE – HDIM 2006. OSCE website. 04.09.2006 http://www.osce.org/documents/rfm/2006/10/20856_en.pdf

Kosovo and Metohija Information Service. "History of the Serbian Orthodox Church". KMIS website. 22.08. 2006 http://www.kosovo.net/socheng.html

Kramberg, Taja. Sabina Mihelj and Drago B. Rotar. *Representation of the Nation and of the Other in The Slovenian Periodical Press Before and After 1991: Engagements and Implications*; Quality Press in Southeast Europe, publications 2004; Southeast European Media Center website. 11.09.2006 http://soemz.euv-frankfurt-o.de/media-see/qpress/articles/pdf/kramberger_rotar_mihelj.pdf

Medien Southeastern Europe. „Press Release Wien 16 October 2002“.Media Price Awarded to Croatian Journalist. 08.09.2006. www.br-online.de/br-intern/suedosteuropa/texte/SEEMO021016.htm

Official website of Serbian Government. "General Information". Government of Republic of Serbia. 11.09. 2006 http://www.srbija.sr.gov.yu/pages/article.php?id=36

Open Society Institute. „EU Monitoring and Advocacy Program“. OSI website. funded by Sorosh Foundations Network. Slovenia Country Report: Television Across Europe, Regulation, Policy and Independence. 06.09.2006 http://www.eumap.org/topics/media/television_europe/national/slovenia/media_slove1.pdf

Open Society Institute. “EU Monitoring and Advocacy Program“. OSI website. funded by Sorosh Foundations Network. Press Releas., 06.09.2006 http://www.eumap.org/topics/media/television_europe/pressrelease/slovenia/englishpr.pdf

Open Society Institute. „EU Monitoring and Advocacy Program“. OSI website. funded by Sorosh Foundations Network. Serbia Country Report: Television Across Europe, Regulation, Policy and Independence. 06.09.2006 http://www.eumap.org/reports/2005/media/serbia/

Paris Club. “Serbia and Montenegro Debt Treatment 16th of November 2001”. Paris Klub website. 27.08.2006 http://www.clubdeparis.org/en/countries/countries.php?IDENTIFIANT=395&POSITION=0&CONTINENT_ID=&TYPE_TRT=&ANNEE=2001&INDICE_DET=&PAY_ISO_ID=YU

Partnership for Social Development. “Attack on Freedom of Speech”. 07.09.2006 http://www.psd.hr/textovi/mediji/attack%20on%20freedom.htm

Radio Television of Slovenia. „Organization“.RTV Slo website. 07.09.2006. http://www.rtvslo.si/modload.php?&c_mod=static&c_menu=1048034034

Radio Netherlands. “Media Dossiers, Serbia Factlife, TV and Radio Stations in Serbia Under Party Control by Dragan Stankovic, 17th of November, 2000, RNW”. 05.09.2006 http://www.radionetherlands.nl/features/media/dossiers/factfile.html

Radosavljevic, Vlada. Media Online 2004. “Media in Serbia Following Shift in Government: New National Awakening”. Media Online website. 06.09.2006 http://archiv2.medienhilfe.ch/News/2004/SER/MOL9881.pdf#search=%22radosavljevic%20media%20online%20new%20national%20awakening%20%22

Republika Srbija. „Republicki zavod za statistiku, Stanovnistvo“. RZS website. 06.09.2006 http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/popis.htm

Stability Pact. "Media Task Force". Stabillity Pact for South Eastern Europe website. 20.08.2006. http://www.stabilitypact.org/media/default.asp

Statistical Office of the Republic of Slovenia. "National Statistics". 22.08.2006 http://www.stat.si/eng/tema_splosno.asp

SEEMO. “Selected SEEMO Protest Letters and Press Freedom Reactions 2001 – 2005, Serbia July 2001”. South East Europe Media Organization website.04.09. 2006 http://www.seemo.org/seemo_protests_and_press_freedom.htm

SRDF. “Slovenian Broadcasting Council”. SRDF website. 08.09. 2006 http://www.sigov.si/srd/eng/index.html

Stability Pact for South-Eastern Europe. Media Task Force. “Media Legislation”. 05.09.2006 http://www.stabilitypact.org/media/041001-medialegislation.pdf

Telekom Srbija. “Profile - Shareholders”. TS website. 27.08. 2006 http://www.telekom.yu/telekomeng/PROFIL/Akcionari.aspx

The Council of Europe. Conference *“*The media in a democratic society: reconciling freedom of expression with the protection of human rights. Luxembourg – 30 September – 1st Oct. 2002, Speech by Maud de Boer-Buquicchio, Council of Europe Deputy Secretary General”. Press Release COE Spokesperson and Press Division. 06.09.2006 http://www.coe.int/T/e/com/files/events/2002-09-Media/CP463a(02).asp#TopOfPage

The International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia. “Case Number IT-99-37, Indictment, Superior Authority”. UNICTY website. 05.09.2006 http://www.un.org/icty/indictment/english/mil-ii990524e.htm

The Royal Town Planing Institute. News in 'Planning - Issue 1355, February 11, 2000. “Is it an art? Is it a science? No - it's public relations!”. 14.08.2006. http://www.rtpi.org.uk/resources/news-in-planning/2000/q1/1355/135502.html

United Nations. “Universal Declaration of Human Rights, Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948”. 08.09.2006 http://www.un.org/Overview/rights.html

USAID Bosnia and Herzegovina. “Assessment of USAID Media Assistance in Bosnia and Herzegovina, Bureau for Policy Coordination, September 2003“. 07.09.2006 , http://pdf.dec.org/pdf_docs/PNACR756.pdf#search=%22usaid%20media%20reforms%20bosnia%22

US Government. “Principles of Democracy. A Free Press”. 18.08. 2006 http://usinfo.state.gov/products/pubs/principles/

World Health Organization. „Pen is as mighty as surgeon's scalpel: Improving Health Communication Impact". Nuffield Trust. WHO website. 07.09.2006
http://euro.who.int/document/e68240.pdf#search=%22presswise%20proposal%201998%22

" Institutional Mechanism of Human Rights Protection after the International Security Threats in 21st Century"

Abstract:

"*There is an undoubted tension between the exercise of basic freedoms and the need for grater security in the face of terrorism but the whole point of any antiterrorism campaign must be the security of our freedoms*."[28]
This paper argued that the freedom of expression, regulated through different international law documents is a good foundation for citizen's participation in democratic processes in their societies. In order to understand the idea of the freedom of expression, one must understand its philosophy.

Simply by quoting the clause "against national security" politicians are still not in the positions to prevent someone from exercise his/her right to freedom of expression. This is proven many times in the practice, even in post-communist countries such as Hungary, by a ruling of Hungarian Constitutional Court:
"*Freedom to express ideas and opinions, including freedom to express unpopular or unconventional ideas, is the fundamental condition for the existence of a truly vital society which is capable of self-improvement*."

The important fact, is that the aforementioned documents, (mainly the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights clearly) stipulate that the right to freedom of expression means as well right to hold opinions without interference, in the case of Universal Declaration clearly defined whilst the European Convention sees this as a right to "[…]hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority[…]".

To conclude, the legal documents regulating the freedom of expression are regulating those freedoms *de jure.* Even in well established and fully functional democratic societies, individuals had argued for their rights at the beginning, on all levels of the societies, even presenting their cases in front of national and international courts. After certain time, a legal practice has been established, that led to a higher respect to those fundamental documents, mentioned in this paper. Henceforth, besides the freewill that is prerequisite for holding a right, there needs to be a sufficient amount of individual courage to be among the first in claiming his/her rights. Quis custodiet ipsos custodes?

Justizia and the people!

Conclusion:

The aim of this paper was to explore the interdependent relation between the International Law, the institutional mechanisms of governments and democracies' in post-

[28] Koitsiro Matsuura, UNESCO Director – General , The World of Parliament, issue No.6, May 2002, IPU

conflict divided societies with focus on protecting the core human rights after the challenges of the 21st century. The general analysis of concept legal view to the freedom of expression concept, offered theoretical explanations and practical examples of how governments use the tools and segments of international law in order to inform the citizens and maintain the culture of dialogue.

The role of media, as mean of a link, a bridge, between the governments and citizens in democratic societies was elaborated in attempt to state that democratic scrutiny over governments cannot be carried out without media.[29] Moreover, the media as a tool to assist the construction of public opinion has even more than just a general role to conduct scrutiny on corruption and economic crime, through investigative journalism. The role of human rights watchdog is gradually becoming one of the tasks of the contemporary media, since the "CNN factor" of media reporting live from battle field was introduced. Media must find a balance in agenda setting, so that grave human rights violations do not throw a shadow on economic, social and cultural rights.[30]

Since absolute freedoms might violate other rights, I touched upon restrictions that must be in accordance to the democratic principles and subject of public scrutiny, clearly separated from executive branch of the state.[31] In attempt to demonstrate the significance of the role of governments to conduct communications management, and offer liable information, transparency and support to citizens in transition to the central question, is Justizia blind, the answer is NO!

[29] Peruško-Čulek, Zrinjka; *Demokracija i mediji*; Barbat; Zagreb, 1999

[30] European Training and Research Center for Human Rights and Democracy Graz, *Freedom of Expression and Freedom of the Media Manual*, ETC Graz website, http://www.etc-graz.at/cms/uploads/media/15_FreedomofExpressionandFreedomoftheMedia.pdf

[31] Human and Constitutional Rights Documents, European Convention on Human Rights, HRC website, http://www.hrcr.org/docs/Eur_Convention/euroconv3.html

EUROPEAN UNIVERSITY
OF BRCKO DISTRICT OF BIH

STATEMENT OF ORIGINALITY

With this statement I hereby declare that this submission is my own work and that, to the best of my knowledge, it contains no other sources or resources than the ones mentioned and acknowledged.

The sources used have been stated in accordance with the rules and regulations applied. I have indicated all quotes, citations and references that were literally taken in full, or parts of them from publications, i.e. books, journals, academic articles both published and unpublished, as well as web sources, news papers, reports, etc.

I also declare that the intellectual content of this thesis is the product of my own work, even though I may have received assistance from others on style, presentation and language expression.

I have submitted a master thesis with similar content at the European Regional Master's Program in course of my master studies.

Name	Place	Date
Mujo Hadzic	Brcko	19.01.2013

Stručni rad UDK 502/504:349.6(497.6)(094.5)

Samir Agić

„Bosna i Hercegovina kroz pravnu prizmu Evropske unije u oblasti zaštite i spašavanja od katastrofa“

Apstrakt:

Evidentnost i naučno-stručna dokazanost globalnih klimatskih kretanja i negativnih promjena iskazanih između ostalog i kroz svakodnevno dešavanje nesreća sa ljudskim žrtvama i velikim materijalnim štetama doprinijele su ubrzanom razvoju društvene svijesti o potrebi zaštite ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i antropogenih nesreća. Savremeno društvo je od strane sociologa Entoni Gidensa (Anthony Giddens) i Urliha Beka (Urlih Back) odavno prepoznato kao „društvo rizika“. U 21 vijeku Urlih Back ponovo govori o novim, opasnijim rizicima, kakve su katastrofe čiji su uzrok globalne klimatske promjene. „Što više savremena zajednica osporava postojeće rizike, oni lakše mogu postati realnost.“ Beck rizike u globalnoj zajednici, prepoznaje kao rezultat „ljudskog neznanja“ i nepoznavanja savremenih opasnosti koje su rezultat napretka savremenih tehnologija u različitim oblastima. Intenzivan tehnološki razvoj je život stanovništva na planeti Zemlji učinio rizičnim, a svakodnevna pojava različitih prirodnih i antropogenih nesreća je evidentan dokaz ove tvrdnje. Kroz Istoriju civilizacije prepoznata potreba za spriječavanjem posljedica katastrofa različitog porijekla zahtijevala je, i zahtijeva institucionalan odgovor na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou.

Statistički podaci potvrđuju da su prirodne katastrofe u 2012. godini izazvale gubitke od 160 milijardi dolara a u njima je živote izgubilo 9.500 ljudi. U 2011. godini dogodilo se 367 prirodnih katastrofa, uzrokovavši štetu od nezapamćenih 364,8 milijardi dolara, 234 milijarde dolara više nego u 2010. Ukupno 33.825 ljudi je izgubilo život, a oko 210,7 miliona ljudi je direktno osetilo posljedice katastrofa u 2011. godini. Ukupan broj od 155 država zabilježile su barem jednu prirodnu katastrofu, a u evropskim državama se dogodilo 18 katastrofa, što je najmanji broj katastrofa još od 1985. godine.

Podaci koji su naprijed navedeni odnose se na činjenicu ugrožavanja bezbjednosti stanovništva na svakom hijerarhijskom nivou, radi čega je generisana potreba za usvajanjem i uspostavom mehanizama za redukciju rizika – od kreiranja i uspostavljanja funkcionalne legislativne osnove, preko aktivnosti na prevenciji nastanka rizične, opasne situacije, do ublažavanja i saniranja posljedica hazarda koji se mogu pojaviti, a koji izazivaju manje ili veće štete na materijalnim i kulturnim dobrima, u životnoj sredini, i/ili ugrožavaju život i zdravlje stanovništva na teritoriji na kojoj se katastrofa dogodila.

Uspostavljanje pravnih premisa i razvoj legislativnog segmenta kako na globalnom i evropskom –tako i na lokalnom nivou svake od zemalja su aktivnosti od krucijalnog značaja za razvoj svakog društvenog sistema zbog čega se ovoj oblasti posvećuje izuzetna važnost, posebno u okviru institucija globalnog i evroskog nivoa te u svim razvijenim zemljama. Sistem društvenih vrijednosti utemeljen na pravilno uspostavljenim pravnim normama svakako doprinosi povećanju stepena bezbjednosti i sigurnosti građana.

Segment zaštite i spašavanja ljudi od nesreća prirodnog i antropogenog porijekla, je dio ukupnog bezbjednosnog sistema koji je prepoznat kao izuzetno ozbiljan problem od strane najviših organa Ujedinjenih nacija i Evropske unije te je u tom smislu, od strane ovih međunarodnih subjekata uspostavljen kvalitetan sistem zasnovan na nizu formalno pravnih

dokumenata, izuzetno široko postavljenih i međusobno kompatibilinih, upravo iz razloga da bi se omogućilo svakoj od zemalja članica ovih sistema da može izgrađivati kvalitetan legislativni okvir usklađen sa vlastitim untrašnjim društveno-političkim i ekonomskim sistemom.
Bosna i Hercegovina kao složena, decentralizovana zemlja, sa višeslojnom unutrašnjom strukturom ima izgrađene legislativne kapacitete iz ove oblasti, sa evidentnim slabostima koje rezultuju nedovoljno kvalitetnom pripremom i odgovorom na prirodne i antropogene hazarde. Jedan od značajnih problema vezan je i za činjenicu da nadležne institucije svih nivoa organizovanja društva još uvijek nisu uspjele pronaći efikasan način za usklađivanje postojeće legislative po vertikalnoj i horizontalnoj liniji. Činjenica da je Bosna i Hercegovina ostala jedina država na prostoru Zapadnog Balkana koja nema status zemlje kandidata za članstvo u Evropskoj uniji uveliko otežava kako legislativni, tako i funkcionalni razvoj ove, po bezbjednost građana, izuzetno značajne oblasti.

The challenges of the twenty-first century - Bosnia and Herzegovina seen through the prism of European Union law in the field of disaster protection and rescue"

Apstract:

Evidence for and scientific and technical proof of global climate movement and negative changes seen, among other things, through daily accidents that take away human lives and cause huge material damage, contributed to the rapid development of social awareness about the need to protect people and property from natural and anthropogenic disasters. Long time ago, modern society was recognized as "risk society" by sociologists Anthony Giddens and Urlih Beck. In the 21 century Urlih Back again talked about new, more dangerous risks, such as disasters which are caused by global climate change. "The more modern society denies the existing risks, the more easily they can become a reality." Beck recognizes risks in the global community, as the result of "human ignorance" and lack of knowledge about modern risks resulting from the advancement of modern technologies in various fields. Intensive technological development made the life of the population of the planet Earth risky; and daily occurrence of various natural and anthropogenic disasters is the evident proof of this statement. Throughout the history, the need for preventing diverse disasters' consequences was recognized; it required and still requires an institutional response at the local, regional and global level.

Statistical data confirm that natural disasters in 2012 caused losses in 160 billion dollars and took the lives of 9500 people. In 2011 alone, there were 367 natural disasters, causing unprecedented damage of 364.8 billion dollars, 234 billion dollars more than in 2010. Total of 33,825 people lost their lives, and about 210.7 million people directly felt the impact of disasters in 2011. A total of 155 countries had at least one natural disaster, and in European countries there were 18 disasters, which is the lowest number of disasters since 1985.

The data listed above refers to endangering the safety of the population at each level of hierarchy. Therefore, a need for the adoption and establishment of mechanisms for risk reduction was generated – starting with creating and establishing a functional legislative basis, through activities on the prevention of risky and dangerous situations, to mitigation and rehabilitation of the consequences of hazards that may occur causing minor or major damage to the material goods and cultural resources, the environment, and / or endanger the life and health of population on territory where disaster occurred.

Establishment of legal basis and development of legislation at the Global and European level, as well as at the local level of each country, these are the activities of crucial importance for the development of any social system. This is the reason why special attention is devoted to this area, especially in the framework of Global and European Institutions, and by all developed countries. The system of social values based on proper legal standards established, undoubtedly increases the safety and security of citizens.

The segment of protection and rescue of people from natural and anthropogenic disasters is part of an overall safety system that is recognized as a very serious problem by the highest Bodies of the United Nations and the European Union. In this sense, these international entities established high quality system based on a series of formal legal documents, extremely broadly set and mutually compatible, precisely for the reason to enable each member state of the system to build high quality legislative framework harmonized with their own internal socio-political and economic system.
Bosnia and Herzegovina as a complex, decentralized country, with multi-layered internal structure developed legislative capacities in this area, with evident weaknesses that result in insufficient quality of preparation and response to natural and anthropogenic hazards. One of the important problems is related to the fact that the relevant institutions at all levels of social organization are still not able to find an efficient way to harmonize existing legislation vertically and horizontally. The fact that Bosnia and Herzegovina has remained the only country in the Western Balkans, which does not have the status of a candidate country for membership in the European Union, greatly hinders the legislative and the functional development of this area, the area that is extremely important for the security of the citizens.

Kategorijalno pojmovni sistem

U ovom naučnom radu obrađeni su različiti koncepti i prikazana sveukupnost odnosa u različitim okvirima uz korištenje jedinstvenih definicija od kojih su najvažnije :

1. Evropska unija

Evropska unija je jedinstvena međuvladina nadnacionalna ekonomsko-politička i monetarna zajednica evropskih država nastala kao rezultat procesa saradnje i integracija koji je formalnopravno utemljen 1951. godine stvaranjem Evropske zajednice za ugalj i čelik (EZUČ), a idejno zametnut još u 18. stoljeću, odmah nakon proglašenja nezavisnosti Sjedinjenih Američkih Država, 1776. godine.[1]

2. Acquis communautaire
Acquis communautaire predstavlja zajedničku baštinu (nasleđe, tekovina) Evropske unije, a obuhvata sve važeće ugovore i pravne akte EU koji su izvedeni iz njih. Prihvatanje Acquis communautaire-a i danas predstavlja jedan od glavnih uslova za prijem novih članica.

3. Komunitarno pravo
Komunitarno pravo ili pravo evropskih zajednica je pravo koje je nastalo u okvirima tri Zajednice: Evropske zajednice za ugalj i čelik, Evropske ekonomske zajednice i Euroatoma.

[1] Centar za podršku i promociju evropskih integracija (CePPEI), http://ceppei.ba/

Subjekti komunitarnog prava su države članice EZ, organi tj. institucije EZ, kao i fizička i pravna lica koja imaju državljanstvo, odnosno sedište u nekoj od država članica[2].

4. Katastrofa

Ozbiljan poremećaj funkcionisanja jedne zajednice ili društva koji podrazumeva ljudske žrtve, materijalne, ekonomske ili ekološke gubitke i uticaje na životnu sredinu, koji prevazilaze mogućnosti ugrožene zajednice ili društva da se zaštiti uz pomoć sopstvenih resursa. Svaka prirodna nepogoda, požar, tehničko-tehnološka nesreća, hemijska, biološka, nuklearna i radiološka kontaminacija, posljedica nastala ratnim razaranjem i terorizmom, epidemija, epizootija i epifitotija, koje veličinom ili intenzitetom ozbiljno ugrožavaju zdravlje i ljudske živote ili izazivaju štetu na imovini veće vrijednosti i životnoj sredini, a čiji nastanak nije moguće spriječiti ili posljedice otkloniti redovnim djelovanjem državnih organa i organa opštine na čijem području je događaj nastao. Ozbiljan poremećaj funkcionisanja, drugim riječima posljedice katastrofe određene su stepenom povredljivosti društva na hazarde. Ta povredljivost nije prirodnog karaktera, već je to ljudska dimenzija katastrofe koja je rezultat brojnih ekonomskih, socijalnih, kulturnih, institucionalnih, političkih i čak psiholoških faktora, koji određuju živote ljudi i oblikuju okruženje, sredinu u kojoj oni žive.

5. Rizik od katastrofa

Potencijalni gubici u smislu ljudskih života, zdravlja, izvora prihoda, imovine i usluga, koje bi mogla pretrpeti određena zajednica ili društvo u određenom budućem vremenskom periodu.

6. Upravljanje rizicima od katastrofa

Sistematski proces korišćenja administrativnih uputstava, organizacije i operativnih veština i kapaciteta u cilju sprovođenja strategija, politika i poboljšanja kapaciteta za postupanje, kako bi se smanjili nepovoljni uticaji opasnosti i mogućih katastrofa[3].

7. Kriza,

Lat. crisis, od grč. krísis rasprava; prosuđivanje; odluka: 1. stanje nestabilnosti u ekonomskim, društvenim, političkim ili međunarodnim odnosima. 2. odlučujući trenutak, posle kojeg dolazi do preokreta, prekretnica. Definitorni elementi krize su: ugroženost važnih vrijednosti nekog socijalnog sistema, nesigurnost u vezi prirode i veličine događaja i neophodnost hitrog kritičnog odlučivanja u uslovima neizvjesnosti.

U savremenoj socijalnoj teoriji pod krizom se misli na:

- proces odlučivanja u nekom vremenskom tjesnacu,
- krize su procesi kojima se dovodi u pitanje struktura nekog sistema i ugrožava njegova samobitnost,
- kriza je objektivna sila, koja nekom subjektu oduzima dio suverenosti koji mu normalno pripada. Pod krizom se podrazumijeva preokret nekog sudbonosnog procesa. Stanje krize ima oblik dezintegracije društvenih procesa.[4]

---

[2] Definicije 2 i 3: Vodič kroz pridruživanje Evropskoj uniji, ISAC fond - Centar za međunarodne i bezbednosne poslove; Beograd, 2007, strana 15.

[3] Definicije 3-6, Izvor: UNISDR Terminologija iz 2009. Godine, Redukcija rizika od katastrofa, Objavljeno u okviru Međunarodne strategije Ujedinjenih nacija za redukcija rizika od katastrofa (UNISDR), Ženeva, Švajcarska, maj 2009. Engleska terminologija, i prevodi na arapski, kineski, francuski, ruski i španski dostupni su na vebsajtu UNISDR-a:www.unisdr.org/publications i na sajt: PreventionWeb: www.preventionweb.net, pregledano i prevedeno tokom februara 2010.

8. Vanredna situacija

Jednostavna definicija vanrednih situacija je da su to sve one situacije koje dovode ili mogu da dovedu do ljudskih i materijalnih gubitaka. Nadalje su date neke formalne definicije vanrednih situacija preuzete iz postojeće literature:

• Svaka neplanirana situacija koja može: da izazove smrt ili značajne povrede zaposlenih, korisnika ili šire populacije; da zatvori posao ili prekine operaciju; da bitno ošteti materijalna i prirodna dobra; ili da zapreti finansijskom stanju ili ugledu preduzeća;

• Narušavanje normalnog života i rada ljudi u objektu ili na određenoj teritoriji izazvano havarijom, elementarnim ili ekološkim udesima, epidemijama i sl., a koje dovodi ili može da dovede do ljudskih ili materijalnih gubitaka;

• Stanje pri kome se narušavaju normalni uslovi života i rada ljudi u objektu, na određenoj teritoriji ili akvatoriji, ugrožava njihov život i zdravlje, nanosi šteta imovini i ugrožava životna sredina. [5]

Pravni okvir Evropske unije

Države članice Evropske unije (EU) formalno-pravno su uspostavile zajedničke institucije kojima su prenijele dio svojeg suvereniteta, kako bi se odluke o pojedinim pitanjima od zajedničkog interesa mogle donositi na evropskom nivou.

Tri su glavne institucije EU: Vijeće Evropske unije, Evropska komisija i Evropski parlament. Ove institucije međusobno usko surađuju i čine tzv. institucionalni trougao koji je osnova djelovanja Unije.

Vijeće Evropske unije

Vijeće Evropske unije ili poznatije kao Vijeće ministara EU je najviše zakonodavno tijelo u sistemu odlučivanja i predstavlja „glas" država članica Evropske unije.

Ovo Vijeće ima šest ključnih odgovornosti: donošenje zakona EU, usklađivanje ekonomskih i društvenih politika zemalja članica, sklapanje međunarodnih sporazuma, odobravanje budžeta EU, definirsanje i implementacija zajedničke vanjske i sigurnosne politike, te koordinacija saradnje među državnim sudovima i policijskim snagama po pitanju kriminala. Kao zakonodavno tijelo EU, ono odlučuje samostalno ili u suradnji s Evropskim parlamentom. O važnim pitanjima potrebna je jednoglasna odluka, dok u je u ostalim, redovnim, slučajevima za donošenje odluke postrebna kvalifikovana većina, tj. minimalni broj glasova koji iznosi 75% ukupnog broja glasova.

Evropska komisija

Evropska komisija predstavlja i štiti interese Zajednice i ima ulogu izvršne vlasti. Komisija predlaže zakone Parlamentu u Vijeću Evropske unije, provodi politiku i i izvršava budžet EU, u saradnji sa Sudom pravde vrši implementaciju zakona EU, te zastupa EU u međunarodnim okvirima. Ima 27 članova nazvanih komesarima/ povjerenicima, koji dolaze iz država članica i zajedno djeluju kao jedinstveno tijelo.

Komisija zamišljena kao tijelo koje predstavlja interese građana Evropske unije, nezavisno od država članica, tako da povjerenici ne mogu primati „upute" vlade države članice koja ih je izabrala.

---

[4] Vidjeti u: Ljubomir Tadić, Politikološki leksikon, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Beograd, 1996, godine, str. 108-110.

[5] Архипова, Н. И., Кульба, В. В., Управление в чрезвичайных ситуациях, РГУ, Москва, 1998.

Evropski parlament

Evropski parlament je predstavničko tijelo građana EU čije članove biraju direktno građani zemalja EU svakih pet godina na osnovu opšteg prava glasa. Zajedno s Vijećem Evropske unije (koji se često u literaturi tretira kao Vijećem ministara EU) čini zakonodavnu vlast Evropske unije. Parlament predstavlja skupština od 785 zastupnika koji štite interese svih građana država članica EU-a, koji djeluje kao branilac evropskih interesa i građanskih prava građana Unije, koji mogu putem peticija tražiti od Parlamenta da istraži povredu njihovih prava ili nepravilnosti u radu Unije. U tu svrhu pri Parlamentu djeluje evropski pravobranilac (eng.European Ombudsman). Raspodjela zastupničkih mjesta u Parlamentu po državama članicama zavisi od broja stanovnika države članice, tako da zemlje s više stanovnika biraju više zastupnika od manjih zemalja. Međutim, određeno je da taj broj, bez obzira na to koliko je neka članica mala, ne može biti manji od šest. [6]

Zaštita i spašavanje od katastrofa u Evropskoj uniji

U Europskoj uniji pojam zaštite i spašavanja od katastrofa u sveukupnosti odnosa se definiše pojmom civilna zaštita (eng. Civil Protection) i odnosi se na zaštitu prvenstveno ljudi, ali i okoliša i imovine (uključujući kulturnu baštinu), u slučajevima velikih katastrofa, tj. prirodnih, tehnoloških, radioloških ili akcidenata po okoliš unutar i izvan Zajednice.

Dva glavna propisa regulišu pitanja civilne zaštite u Evropskoj uniji: Odluka Vijeća o osnivanju Mehanizma Zajednice za civilnu zaštitu (2007/779/EC), i Odluka Vijeća kojom se osniva Finansijski instrument za civilnu zaštitu (2007/162/EC, Euratom).

Ovim odlukama su inaugurisani izuzetno značajni pravni dokumenti u ovoj oblasti: Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu i Finansijski instrument za civilnu zaštitu. Oni zajedno pokrivaju tri glavna aspekata upravljanja u katastrofama - prevencija, spremnost i odgovor. Mehanizam definiše odgovor i specifične pripremne postupke, dok finansijski instrument omogućava finansijsku osnovu za operativne radnje u sva tri navedena područja. Komplementarnost ovih dokumenata ogleda se i u činjenici da Finansijski instrument za CZ definiše finansiranje Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu.

Budući da su obje odluke Vijeća usvojene u 2007, trenutni okvir se može smatrati relativno novim.

Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu

U Mehanizmu Zajednice učestvuje ukupno 32 države (27 država članica EU, 3 države članice Evropskog ekonomskog područja - Island, Lihtenštajn i Norveška te Makedonija i Hrvatska).

Ovaj program ima za cilj olakšati unutrašnju koordinaciju i međudržavnu saradnju u intervencijama pomoći sistemima civilne zaštite u hitnim slučajevima. Ovakve se intervencije preduzimaju u situacijama kada zemlja pogođena katastrofom nije u potpunosti spremna za adekvatnu reakciju, najčešće jer nema dovoljno dostupnih resursa. Udruživanjem kapaciteta civilne zaštite iz zemalja koje sudjeluju u ovom programu, Mehanizam Zajednice može osigurati bolju zaštitu, prvenstveno ljudi, ali isto tako i prirodnog i kulturnog okoliša i imovine.

[6] Izvor podataka o institucijama Evropske unije: http://ceppei.ba, pregledano 10.02.2012. godine

Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu razvio je cijeli niz instrumenata i aktivnosti koji mogu poboljšati spremnost i efikasnost odgovora na tehničke i prirodne katastrofe na nivou EU kao što su:

- **Centar za monitoring i informisanje** (eng. *Monitoring and Information Centre* - MIC[7]), koji je dostupan i sposoban reagovati 24 sata dnevno i raditi za države članice i Evropsku komisiju u svrhe predviđene Mehanizmom. Poseban kvalitet predstavlja činjenica da MIC prestavlja glavno operativno mjesto za prikupljanje zahtijeva za pomoć Evropske unije koje dostavljaju zemlja koje nisu članice Unije;
- **Zajednički sistem za komunikaciju i informisanje u slučaju katastrofa** (eng. Common *Emergency Communication and Information System* - CECIS)[8] s ciljem uspostave komunikacije i podjele informacija između MIC-a i kontaktnih točaka u državama članicama;
- **EU program razmjene stručnjaka civilne zaštite** koordinira njemačka Savezna agencija za tehničku pomoć (THW), a njime upravlja Evropska komisija. Ovaj Program razmjene pomaže stručnjacima u području civilne zaštite širom Evrope kroz razmjenu znanja i iskustva. U okviru ovog programa, vrši se razmjena stručnjaka između institucija nadležnih za civilnu zaštitu i srodnih institucije drugih država na period do dvije nedjelje a cilj mu je obuhvatiti što veći broj učesnika sa ciljem razmijene znanja i iskustvava i poboljšanja kvaliteta sistemskih rješenja u ovoj oblasti;
- **Kursevi i treninzi;** cilj programa obuke je ojačati i olakšati saradnju u intervencijama pomoći civilne zaštite. Do danas je na održanim kursevima i treninzima učestvovalo oko 1000 stručnjaka iz gotovo svih država članica Mehanizma.

Finansijski instument za civilnu zaštitu

Glavna uloga Finansijskog instrumenta za civilnu zaštitu je olakšanje saradnje u intervencijama civilne zaštite u slučajevima vanrednih situacija. Instrument finansijski podržava napore zemalja članica usmjerene na zaštitu ljudi, okoliša i imovine, uključujući kulturnu baštinu, u slučajevima prirodnih ili antropogenih katastrofa, terorističkih aktivnosti te tehnoloških, radioloških ili ekoloških nesreća. S obzirom na značaj finansiranja u ukupnom razvoju, može e potvrditi da Finansijski instrument pospješuje jačanje saradnje između država članica u području civilne zaštite.

Ostali pravosnažni pravni akti EU u oblasti zaštite i spašavanja od katastrofa

Ukupnim procesom jačanja sigurnosnog sistema Evropske unije sve tri navedene institucije imaju svoja prava i obaveze u rješavanju pitanja civilne zaštite i djelovanja u slučaju katastrofa. Zbog toga je donesen veliki broj odluka kojim se uspostavlja i/ili unaprijeđuje ovaj sistem na području Unije a koje predstavljaju obavezu i smjernice za djelovanje i za sve zemalje koje imaju namjeru postati punopravnim članom Unije.

Zbog ograničenog prostora u ovom radu će biti prezentirana samo osnovna i najznačajnija formalno pravna dokumenta u ovoj oblasti u cilju sagledavanja obaveza i potrebnih aktivnosti na usklađivanju pravnih propisa Bosne i Hercegovine (kao i svih zemalja sa prostora zapadnog Balkana) koje imaju namjeru aplicirati za članstvo u Evropskoj uniji.

Odluke

[7] http://ec.europa.eu/ pregledano 10.02.2012. godine
[8] http://ec.europa.eu; pregledano 10.02.2012. godine

19.12.1997. Odluka Vijeća kojom se utvrđuje program djelovanja Zajednice u oblasti civilne zaštite
09.12.1999. Odluka Vijeća kojom se utvrđuje program djelovanja Zajednice u oblasti civilne zaštite (2000-2004)

Odluka Vijeća (2001792/EC, Euratom) o uspostavi Mehanizma Zajednice kako bi se olakšala intenzivna saradnja u intervencijama civilne zaštite 23.10.2001.
Mehanizam je namijenjen za pomoć i bolju zaštitu, prvenstveno ljudi, ali i okoliša i imovine, uključujući kulturnu baštinu u slučaju velikih nesreća, tj. prirodnih, tehnoloških, radioloških ili ekoloških nesreća koje se događaju unutar ili izvan Zajednice, uključujući i zagađenje mora. Radi osiguranja interventnog odgovora u slučaju velikih nesreća, zemlje članice trebaju identifikovati interventne timove koji mogu biti dostupni u veoma kratkom roku, odabrati eksperte koji mogu biti uključeni u timove, te osigurati opšte informacije o timovima, resursima i medicinskim resursima koji mogu biti stavljeni na raspolaganje za pružanje pomoći u okvirima Unije i izvan njega.

Odluka Komisije 2004/277/EC kojom se utvrđuju pravila za provedbu Odluke Vijeća 2001/792/EC Euratom o uspostavi Mehanizma zajednice za uspostavljanje pojačane saradnje u intervencijama civilne zaštite 29.12.2003.

prema odluci, EU MIC bi trebao biti uspostavljen i biti dostupan 24 sata dnevno, te moći odmah reagirati kako bi se njime mogle služiti države članice Mehanizma. CECIS sistem treba uspostaviti kako bi se omogućila komunikacija i razmjena informacija između centra i imenovane kontakt tačke. Odlukom se utvrđuju i ocjenjivanje i/ili koordinacija timova, uključujući kriterije za odabir stručnjaka, uspostavljanje programa obuke i intervencije u i van Zajednice.

Odluka Vijeća o uspostavi Finansijskog instrumenta za civilnu zaštitu (2007/162/EC, Euratom) 05.03.2007.

navodi da je potrebno uspostaviti Finansijski instrument civilne zaštite po kojem se može dati finansijska pomoć u cilju poboljšanja efikasnosti u odgovoru na krizne situacije, posebno u kontekstu Odluke 2001/792/EZ, Euratom, koja podrazumijeva jačanje preventivnih mjera i spremnosti za sve hitne situacije, kao što su prirodne i druge nesreće, teroristički napadi, uključujući hemijske, biološke, radiološke i nuklearne prijetnje, tehnološke, radiološke ili ekološke incidente.

Odluka Vijeća 2007/606/EC, Euratom kojom se utvrđuju pravila za provedbu odredbi o prevozu 08.08.2007.

odonosi posebne odredbe za finansiranje korišenja i upotrebe saobraćaja i transportnih sredstava u slučaju velikih nesreća u cilju omogućavanja brzog i efikasnog odgovora;
Odluka Komisije 2010/481/EU Euratom kojim se vrše izmjene i dopune Odluke 2004/277/EC Euratom u vezi s pravilima implementacije Odluke Vijeća 2007/779/EC, Euratom uspostavljanje Mehanizma civilne zaštite Zajednice - 29.07.2010

pokriva glavne karakteristike modula civilne zaštite poput zadataka, sposobnosti, komponenti i vremena implementacije, utvrđivanje stepena samostalnosti i interoperabilnosti;

Zaključci

Zaključci Vijeća o spremnosti za djelovanje kod ABHO incidenata 12.06.2007.
Zaključci podržavaju potrebu provođenja programa obuke, seminara, radionica, pilot-projekta, razmjene osoblja i stručnjaka, podrške korištenja novih tehnologija i informisanja javnosti kako bi se poboljšala spremnost zemalja koje učestvuju u Mehanizmu, sa aspekta ABHO djelovanja na sigurnost građana.

Zaključci Vijeća o jačanju kapaciteta koordinacije MIC-a 12.06.2007.
Zaključkom se naglašava napredak od stvaranja Mehanizma Zajednice za civilnu zaštitu u provedbi aktivnosti MIC-a, i daju preporuke za njegov dalji razvoj kao komunikacijske i informacijske platforme za dobrobit zemalja članica Mehanizma.

Zaključci Vijeća o razvoju i uspostavi sistema za rano upozoravanje u EU 06.12.2007
Zaključak navodi da je Vijeće svojim Zaključkom od 18.07.2005. pozvalo Komisiju na poboljšanje sistema za rano upozoravanje u cjelini. Izdvaja se primarna odgovornost država članica za zaštitu ljudi i imovine na njihovom teritoriju od opasnosti, a posebno za pravovremeno i efikasno pružanje informacija građanima u opasnosti, a ističe se da se sistemi za rano upozoravanje moraju prilagoditi rizicima vezanim za efekte klimatskih promjena i rast broja stanovništva.

Zaključci Vijeća o jačanju kapaciteta Unije u odgovoru na katastrofe prema integrisanom pristupu upravljanja katastrofama 16.06.2008.
U Zaključku se prepoznaje da države članice trebaju osigurati razvoj i angažovanje resursa na dobrovoljnoj osnovi vezano za intervencije u okviru Mehanizma Zajednice za civilnu zaštitu; Smatra se da treba istražiti sve opcije i dodatno poboljšati dostupnost, korištenje i koordinaciju nacionalnih kapaciteta civilnih zaštita kako bi se zadovoljile identifikovane potrebe i kako bi se osiguralo da odgovor na katastrofe bude primjeren i efikasan.

Zaključak Vijeća o psihosocijalnoj podršci 21.05.2010.
U ovom Zaključku Vijeće EU poziva zemlje članice da uključi psihosocijalnu podršku u svim fazama upravljanja u katastrofama, da podrže razvoj otpornosti kod pojedinaca i zajednice, da unaprijeđuju uključivanje specifičnih psihosocijalnih interventnih grupa i eksperata u sisteme odgovora na katastrofe.

Rezolucije

Rezolucija Vijeća o razvoju saradnje Zajednice 13.02.1989
U Rezoluciji se navodi da je potrebno unaprijediti sistem razmjene podataka, a Komisija se poziva da napravi višejezični rječnik s terminologijom civilne zaštite.

Rezolucija Vijeća o poboljšanju međusobne pomoći između država članica u slučaju prirodne ili druge katastrofe 23.11.1990.
Naglašava se važnost potpisanih bilateralnih i multilateralnih sporazuma u oblasti civilne zaštite, a posebno se naglašava važnost poboljšanja međusobne pomoći u slučaju velikih prirodnih ili drugih nesreća.

Rezolucija Vijeća o saradnji Zajednice u oblasti civilne zaštite 23.11.1990.

Zajednica i zemlje članice se pozivaju na razvoj saradnje na polju civilne zaštite s ciljem da dostizanja optimalnog nivoa za suprotstavljanje svim prijetnjama od katastrofa kao i razvoja boljeg osjećaja solidarnosti među građanima EU.

Rezolucija Vijeća o jačanju saradnje u Zajednici na polju civilne zaštite 31.10.1994

Naglašavaju se benefiti proistekli iz vježbi civilne zaštite u organizaciji EU, kao i važnost uspostavljenog sistema razmjene eksperata. Posebno se naglašava napredak u uspostavljanju aranžmana pomoći kroz stvaranje operativnog priručnika, kao i registara resursa koji su dostupni u svakoj državi članici.

*Rezolucija Vijeća o jačanju saradnje na području treninga civilne zaštite 28.01.2002***.**

Poziva Komisiju da podrži inicijative o školama i trening centrima aktivnim na području civilne zaštite u državama članicama. Takođe, razmatra mogućnost finansijske podrške za ovakve inicijative.

Rezolucija Vijeća o jačanju saradnje u Zajednici na istraživanjima na polju civilne zaštite 22.12.2003.

Poziva Komisiju i zemlje članice na unaprijeđenje razvoja istraživačkih projekata u vezi smanjenja prirodnih i tehnoloških rizika kao i na razvoj saradnje između relevantnih aktera u ovom procesu. U tu svrhu data je podrška razvoju istraživačkih instituta i drugih relevantnih subjekte u cilju aktivnosti na jačanju zašte od priodnih i drugih katastrofa.

Rezolucija Parlamenta o elementarnim nepogodama (požari, suše i poplave) – regionalni razvojni aspekti (P6 TA(2006)0223) 18.05.2006.

Smatra da Komisija treba iznijeti prijedloge za nacrt Evropske strategije za borbu protiv prirodnih katastrofa, uključujući sveobuhvatnu prevenciju rizika. Smatra da je u svim državama članicama potrebno sačiniti iscrpan popis sastavljen od lokaliteta koja su najranjivija na požare i suše, ali također navesti raspoloživa sredstva, s osmišljenom preventivnom strategijom.

Rezolucija Evropskog parlamenta o ljetnim katastrofama P6 TA(2007)0362, 04.09.2007.
u ovoj Rezoluciji se podnosi informacija o ljudskim gubicima i materijalnim štetama koje su izazvane požarima u Italiji, Bugarskoj, Grčkoj, Makedoniji, Španjolskoj, Kipru, Hrvatskoj, Ukrajini, Turskoj i Albaniji.

Rezolucija Europske komisije o Lisabonskom ugovoru P6 TA(2008)0055 20.02.2008
Lisabonski ugovor, svojim stupanjem na snagu 1.12.2009. godine, ima namjenu unošenja promjena u vezi sa funkcionisanjem EU u oblasti civilne zaštite u smislu:

- Član 6. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije govori o tome da će "Unija imati nadležnost za provođenje podrške, koordinacije ili komplementarnih aktivnosti".
- Član 176c podrazumijeva da se uobičajeni zakonodavni postupak odnosi na usvajanje zakona o civilnoj zaštiti. To znači uključivanje Evropskog parlamenta u taj dio zakonodavstva, te pojednostavljivanje procesa donošenja odluka u Vijeću.

- Član 176c, također podrazumijeva da će Unija poticati saradnju između država članica kako bi se poboljšala efikasnost sistema za sprječavanje pojave i zaštitu od prirodnih ili katastrofa uzrokovanih ljudskim djelovanjem.

Rezolucija Evropskog parlamenta o Zelenoj knjizi Komisije o prilagođavanju klimatskim promjenama u Evropi – mogućnosti za EU djelovanje P6 TA(2008)0125, 10.04.2008.
Naglašava se važnost snažne povezanosti između prilagođavanja i ublažavanja i nastojanja da se koriste sinergije za ograničavanje posljedica klimatskih promjena, poziva se Komisiju da razmotri kako uravnotežiti napore da se međusobno, u cilju poboljšanja njihove efikasnosti, razvije jasna strategija. Potvrđuje se potreba za daljnjim naučnim modeliranjem i studijama baziranim na pristupu redukcije rizika radi boljeg analiziranja, razumijevanja i predviđanja uticaja klimatskih promjena na ljude i društvo u cjelini. Poziva se Komisiju na koordinaciju i podršku naučne pripreme zajedničke evropske baze podataka o ranjivosti kako bi se mogla izvršiti naučna procjena načina kako društvene grupe i evropska kulturna i nacionalna baština mogu biti pogođeni i kako društvo može reagovati na posljedice klimatskih promjena u budućnosti.

Rezolucija Evropskog parlamenta o ubrzavanju kapaciteta Unije u odgovoru na katastrofe 19.06.2008.
Naglašava se da pristup Komisije prirodnim i drugim katastrofama koje se pojavljuju u EU ili u trećim zemljama treba biti potpuno koherentan i konzistentan s Saopštenjem o evropskom klimatskim promjenama (COM (2008) 0030), podržava prijedlog o ulaganju dodatnih napora u državama članicama koje trebaju smanjiti svoje emisije stakleničkih plinova do 2020 u svjetlu klimatskih promjena kao ključnog faktora u povećanoj učestalosti i ozbiljnosti prirodnih katastrofa.
Ova rezolucija izražava stav parlamenta kojim se smatra se da usklađenost i koordinacija između različitih područja politike i institucija na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i nivou EU treba dovesti do integrisane i vidljive promjene u vezi upravljanje u katastrofama u EU.

U skladu sa navedenim pravnim dokumentima Evropske unije sve zemlje članice kao i zemlje kandidati za članstvo bi trebale izgraditi svoje kapacitete koji će omogućiti kvalitetno funkcionisanje sistema a koji neće biti u suprotnosti sa odlukama, smjernicama ili pravilima EU

Pravni i institucionalni okvir za smanjenje rizika od katastrofa u Bosni i Hercegovini

Državna politika Bosne i Hercegovine (BiH) za oblast smanjenja rizika od katastrofa (eng.Disaster Risk Reduction -DRR) ne postoji kao formalni dokument već se adekvatne politike provode u sklopu uspostavljenog sistema decentralizovane odgovornosti svim nivoima.

Na državnom nivou, pitanja sistema zaštite i spašavanja tretirana su prvenstveno Okvirnim zakonom o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih ili drugih nesreća (u daljnjem tekstu: Zakon o zaštiti i spašavanju Bosne i Hercegovine) („Službeni glasnik BiH“ broj 50/ 08) , koji je donesen u 2008. Zakoni o zaštiti i spašavanju ljudi i imovine od prirodnih i drugih nesreća na nižim nivoima organizacije države (dva entiteta, Brčko Distrikta i kantoni) obezbjeđuju razvoj strateških dokumenata, mada se njihova osnovna vrijednost

ogleda u regulisanju prava i obaveza u domenu operativnog djeolovanja u sistemu zaštite i spašavanja od katastrofa. Na entitetskom nivou ovu oblast najpodrobnije tretiraju Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara Federacije BiH („Službene novine F BiH“ broj 39/03) i Zakon o zaštiti i spašavanju Republike Srpske („Službeni glasnik RS“ 01-346/02).

Državni zakon kao i zakoni o zaštiti i spašavanju u entitetima propisuju i izradu adekvatnih procjena rizika. U formalno-pravnom smislu osnova za izradu dokumenta Procjene rizika Bosne i Hercegovine je Metodologija za procjenu rizika od prirodnih i drugih opasnosti ("Službeni glasnik BiH", broj 86/09)

Republika Srpska je razvila Plan za zaštitu i spašavanje, koji je usvojen 2003 godine, dok je Federacije usvojila je Plan za zaštitu i spašavanje FBiH 2008 godine. Brčko Distrikt nema svoj vlastiti plan.

Specifičnost decentrealizovanog državnog sistema se ogleda i u tome da na državnom nivou ne postoje ministarstva za pojedine krucijalne oblasti koje se bave pitanjima zaštite i spašavanja od katastrofa, već se te oblasti nalaze u nadležnosti entiteta što umnogome otežava kvalitetan razvoj sistema za smanjenje rizika od katastrofa Između ostalog, trenutno na državnom nivou ne postoje zakoni vezani za planiranje razvoja i zaštite okoline kao ni zakon koji bi jasno definisao ulogu hidrometeoroloških službi na državnoj nivou. Isto je situacija i sa zakonima o vodama koji su u entitetskoj nadležnosti i koji usklađeni između Federacije BiH, Republike Srpske i EU Direktive o vodama .

Sistem zaštite i spašavanja od katastrofa kao i sistem odgovora krizne situacije u Bosni i Hercegovini se zasniva na principu supsidijarnosti - od lokalnog prema državnom nivou. U skladu sa ovakvim principom rada, upravljanje rizikom se vrši sa na nekoliko nivoa: na državnom nivou (Bosna i Hercegovina), entitetskom nivou (Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska i Brčko Distrikt), kantonalnom nivou (samo u Federaciji BiH) i na nivou opština. Isključiva nadležnost u međunarodnoj saradnji data je državnim institucijama. Potpisivanje međunarodnih sporazuma se vrši isključivo uz saglasnost i odluku Vijeća ministara i Predsjedništva BiH. Odnosi sa zemljama na bilateralnoj i multilateralnoj osnovi kao i saradnja sa a međunarodnim organizacijama (UN, WMO, EU, itd.) u nadležnosti je državnih institucija dok entiteti mogu uspostavljati međunarodnu saradnju sa institucijama istog nivoa organizovanja u drugim zemljama ili po odobrenju nadležnih državnih institucija.

U sistem DRR najdirektinje su uključene slijedeće institucije:
Na državnom nivou:
- Ministarstvo bezbjednosti BiH – Sektor za zaštitu i spašavanje (SZiS)
- Ministarstvo vanske trgovine i ekonomskih odnosa – Odsjek za zaštitu okoliša
- Ministarstvo civilnih poslova – Sektor za geodetske, geološke i meteorološke poslove

U Federaciji Bosne i Hercegovine:
- Uprava civilne zaštite (FUCZ);
- Federalni hidrometeorološki zavod (FHMZ);
- Agencija za vodno području Jadranskog mora;
- Agencija za vodno područje rijeke Save ;

U Republici Srpskoj:
- Uprava civilne zaštite (RUCZ RS);
- Republički hidrometeorološki zavod Republike Srpske (RHMZ RS);
- Agencija za vode oblasnog riječnog sliva Save ;
- Agencija za vode oblasnog riječnog sliva Trebišnjice - Trebinje.

Zakonska regulativa u oblasti zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovini

Oblast zaštite i spašavanja u Bosni i Hercegovin definisana je prvenstveno Ustavom Bosne i Hercegovine i Okvirnim zakonom o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih ili drugih nesreća u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH, br:50/08.). Zakonska rješenja drugih dijelova sistema društveno političkog uređenja Bosne i Hercegovine takođe, posredno ili neposredno, regulišu ili na neki od modaliteta vezuju teme opšte sigurnost.

Najznačajniji zakone i podzakonska akta koji tretiraju problematiku zaštite i spašavanja od katastrofa su:

- Ustav BiH;
- Zakon o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH broj 5/2003);
- Zakoni o izmjenama i dopunama Zakona o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine (42/03, 26/04, 42/04, 45/06, 88/07, 35/09, 59/09 i 103/09);
- Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih ili drugih nesreća u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH, br:50/08.);
- Pravilnik o organizaciji, uslovima i načinu funkcionisanja Operativno-komunikacijskog centra Bosne i Hercegovine -112 (Službeni glasniku BiH, br.56/09).
- Zakon o komunikacijama (Službeni glasniku BiH, br. 31/03);
- Zakon o civilnoj zaštiti Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske br. 26/2002),
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o civilnoj zaštiti ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj:39/03 I 29/010);
- Zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća (Službene novine Federacije BiH br. 39/03 i 22/06);

Navedeni zakoni doneseni na raznim nivoima unutrašnjeg državnog uređenja Bosne i Hercegovine sadrže osnovne elemente na kojima se zasniva evropsko zakonodavstvo u ovoj oblasti, ali treba imati na umu činjenicu da se u procesu njihovog donošenja propisi Evropske unije nisu predstavljali prioritetan putokaz.

Zaključak:

Napredovanjem Bosne i Hercegovine ka punopravnom članstvu u Evropskoj uniji, a posebno pristupanje Mehanizmu civilne zaštite Evropske unije nakon dobijanja statusa kandidata za članstvo u ovoj organizaciji će zasigurno inicirati razgovore o usklađivanju postojećih propisa u Bosni i Hercegovini sa pravnom stečevinom Evropske unije u ovoj oblasti. Usklađivanje postojeće legislative sa propisima EU doprinijeti ujednačenom i koordiniranom razvoju sistema za redukciju rizika od katastrofa, sistema planiranja te sistema adekvatnog odgovora na katastrofu koji obuhvata formiranje operativnih snaga, njihovo opremanje, obučavanje i efikasnu upotrebu u domaćim i međunarodnim okvirima.

Conclusion:

As Bosnia and Herzegovina advances toward the full membership in the European Union, and in particular towards joining the European Union Civil Protection Mechanism after

obtaining candidate status for the membership, will definitely initiate discussions on the harmonization of existing regulations in Bosnia and Herzegovina with the European Union Acquis in this area. Harmonization of existing legislation with EU regulations will contribute to a balanced and coordinated development of the system for disasters risk reduction, the planning system and the system of adequate disaster response, which includes the formation of task forces, their equipment, training and effective use in domestic and international settings.

Originalni naučni rad UDK 338.124.4:316.334.4

AKTUELNI EKONOMSKI TRENDOVI I SAVREMENI GLOBALNI TOKOVI

Dr Nevenka Nićin[1]
Mr Slobodan Nićin[2]

REZIME

Međusobno prožimanje integracionih procesa na svetskom tržištu povećava efikasnost korišćenja raspoloživih resursa i podstiče porast međunarodne konkurentnosti proizvođača na njemu. Sa druge strane, sve veća ulaganja u istraživanje i razvoj daju prednost razvijenim zemljama u sticanju apsolutnog profita, pre nego što nastane proces difuzije novih tehnologija.

Ključne reči:*globalizacija,preduzeća,timovi,konkurentnost,društvene promene*

ABSTRACT

Intercorrelation of integrational processes in world market increases the efficiency of using available resources and encourages the growth of international competitiveness of producers. On the other side, increasing investments in research and development give the advantage in obtaining apsolute profit to developed countries, before the appearance of process of diffusion of new technologies.

Keywords: *Globalisation, Enterprises, Teams,Competitiveness, Changes of Society*

UVOD

Poslednjih decenija, vizija društva je pod uticajem ogromnih rezultata nauke pretrpela radikalne promene. Najavljena je paradigma bogatstva objktivne realnosti, što nijedna teorija ne može da izrazi. Praktično, to znači da objektivna realnost, a samim tim i društvena realnost, ima multidimenzionalni pluralistički karakter. Savremena nauka je dala dosta činjenica da je nemoguće ostati samo na nužnostima, već je neophodno govoriti o verovatnoći i neizvesnosti. Iole ozbiljna teorijska koncepcija, koja ima naučnu pretenziju, mora da pođe od kompleksnih zakona interakcija, od složene mreže raznovrsnih uslovljavanja i zavisnosti. Jedan od izazova pred kojim se nalaze kreatori pravnog okvira u kome se osnivaju savremeni ekonomski tokovi je i globalizacija i deregulacija finansijsko-tržišnog sistema. Da bi u budućnosti ovaj sistem efikasnije funkcionisao neophodno je merama ekonomske politike stvoriti odgovarajuće pravne pretpostavke.

Matrica automatskog progresa i linearnog razvoja je definitivno srušena, a teza o neograničenom napretku potpuno je poražena. Otvara se potpuno novo sagledavanje, ideja o nelinearnom razvoju, pa i mogućnost degradacije već osvojenih civilizacijskih sadržaja.

[1] Prof. dr Nevenka Nićin, redovni professor na Ekonomskom fakultetu Evropskog univerziteta Brčko district,
[2] Mr Slobodan Nićin, asistent na Fakultetu za poslovno industrijski menadžment Univerziteta Union u Beogradu.

U zamenu za bezgranični rast formirana je svest o granicama rasta, opasnostima od iscrpljivanja izvora energije i sirovina, razaranju ekološke uravnoteženosti i sl.
Aktuelna je svest o novoj evoluciji i mogućnostima progresa koji se ne odvija ssam od sebe i automatski. Napredak civilizacije zahteva:

- formiranje ekološki održivog društva,
- novu humanističku orijentaciju,
- nove kriterijume tehničko-tehnološkog razvoja,
- novi tip proizvodnje i
- novi obrazac potrošnje.

Posmatrano iz tog ugla, nova civilizacija predstavlja istorijsku mogućnost, a ne nužnost. Kako će i da li će se uopšte ta mogućnost pretvarati u stvarnost, pod uticajem je velikog broja faktora. Sam taj proces prate određenosti različite vrste, kao i mogućnosti ljudskog angažovanja i uticaja.
U zamenu za uniformnost sveta, koju danas podstiče tamna strana globalizacije, danas se aktuelizuje pluralistička kultura. Dolazi do izražaja konvergencija, kretanje ka modernim dualnim društvima, sa protivrečnom logikom. "Moderna dualna društva su veoma složeni sistemi koji sadrže mogućnost alternativa i različitih pravaca preobražaja u zavisnosti od glavnih obeležja svog civilizacijskog miljea."[3]

Prelaz iz klasičnog tipa monolitne socijalne formacije ka novom istorijskom tipu pluralističkog društva, sa tendencijom ubrzanog formiranja svetskog društva, predstavlja jednu stranu savremenih civilizacijskih procesa. Sledeću stranu predstavljaju promene u subjektima istorijskog kretanja, odnosno, prelazu od klasnog ka novim društvenim pokretima, koji najavljuju rađanje novog sveta. Ovde se radi o koegzistenciji starih i novih društvenih zbivanja, pomeranju težišta od klasa ka pokretima.

Celokupna istorija društva se tretira kao istorija klasnih borbi, čiji se glavni uzrok nalazi u tzv.bazi društva. Ovakvo gledanje isključuje sve druge oblike društvenih konflikata, kao što su: etnički, rasni, religiozni, generacijski, politički…Međutim, teorija socijalne stratifikacije je opterećena drugim slabostima. Pošto pruža rasparčanu sliku izolovanih društvenih slojeva, ona je skoro obavezno usmerena na integraciju kao reprodukovanje postojećeg sistema.

Izložena teorija klasa i teorija socijalne stratifikacije pružaju određenu, ali i nepotunu sliku realnosti.za razumevanje promena u savremenoj civilizaciji neophodni su novi teorijski prodori. U savremenim uslovima, vladajuća pozicija u društvu se obezbeđuje kako po osnovu vlasništva, tako i po osnovu mogućnosti upravljanja i raspolaganja kulturnim kapitalom i znanjem.[4]

Mreža hijerarhije moći se u savremenoj civilizaciji plete ne samo u nacionalnim, već i u planetarnim okvirima, pa se uzima u obzir i svetska piramida moći. To je, naravno, veoma složen spektar problema nerazumljiv primenom klasičnih teorija.

[3] Miroslav Pečujlić; Ibid. Str. 353.
[4] „Modernu vladajuću klasu ne tvori isključivo uski sloj velikih bogataša, već složene hijerarhije moći koje su i posednici kulturnog kapitala, koji imaju veću autonomiju prema vladajućem poretku. Kulturni kapital, znanje, sposobnost racionalnog upravljanja, pogonska je energija koja može da ih lansira u orbitu nove vladajuće klase, ili, pak, usmeri prema novim srednjim slojevima (tehnostrukturama) i reformističkim pokretima" (Miroslav Pečujlić, Ibid, str. 405).

U mnogim situacijama se danas i ne govori o radničkoj klasi kao takvoj, već o narodu, naciji, građanima, koji predstavlja značajan realni faktor u borbi za slobodniju i solidarniju civilizaciju budućnosti.

Danas, pored tradicionalne radničke klase, na socijalnu scenu stupa i nova radnička klasa, koju čine mlada pokolenja obrazovanih radnika, tehničara, stručnjaka u visokokvalifikovanim radničkim profesijama. Oni su nosioci novih potreba za stvaralačkim radom, autonomijom i subjektivitetom, kao novih univerzalnih vrednosti savremene civilizacije. U manje razvijenim zemljama, radnička klasa tek stupa na scenu svih događanja.

Srednji slojevi društva danas predstavljaju veoma razuđenu socijalnu formaciju. Oni egzistiraju na sitnoj i srednjoj privatnoj svojini, kako u proizvodnim, tako i u uslužnim delatnostima.

Novi srednji slojevi se javljaju u sektorima državnih ili privatno-korporacijskih firmi, kao osoblje u tercijalnim delatnostima i slobodnih profesija…dakle, novi srednji sloj predstavljaju veliki delovi inteligencije. Danas, ovi kadrovi zauzimaju srednje položaje na hijerarhijskoj piramidi upravljanja. Međutim, podložni su unutrašnjoj stratifikaciji.

Inteligenciji, njenoj poziciji i ulozi se u ovom trenutku pristupa iz različitih uglova. Postoje shvatanja po kojima je inteligencija novi srednji sloj, kao i druga, po kojima je nova vladajuća struktura sa ozbiljnom pretenzijom na vlast u društvu.

Društvena uloga inteligencije je izuzetno značajna. U njenom znanju, tehničkoj kompetentnosti I sposobnostima racionalnog upravljanja leži njena moć. Inteligencija je nosilac kritičkog mišljenja zasnovanog na argumentima. Ona pripada različitim socijalnim slojevima, a njeni novi srednji slojevi čine nepresušni izvor novih socijalnih pokreta.

U modernoj civilizaciji nastaje ogromna mreža socijalnih pokreta, kao što su:
- antinuklearni,
- sindikalni,
- etnički pokreti za samostalnost i kulturni identitet,
- pokreti za jezičku autonomiju,
- pokreti za slobodno i kritičko novinarstvo i televiziju,
- pokreti inteligencije za humanističku nauku,
- ekološki pokreti[5]
- pokreti za mir,
- pokreti za alternativnu tehnologiju, humaniju medicinu i psihijatriju,
- feministički pokreti,
- pokreti za pomoć nezaposlenima, stambeno ugroženim i ostarelim licima,
- pokreti potrošača i korisnika usluga…

Današnji socijalni pokreti uglavnom nastaju kao reakcija na retrogradne tendencije savremenih društvenih kretanja. Na socijalnoj sceni veoma često nastupaju sa ciljem promena svakodnevnih nesnošljivih životnih situacija, a ne samo radi promene magistralnih istorijskih tokova društva.

[5] Vidi: Prof.dr Miodrag R.Đorđević, ekološki pokreti-najznačajniji novi socijalni pokreti, Zbornik radova, Naučni skup o zaštiti na radu i medicine rada u železničkom saobraćaju, Vrnjačka Banja, 1992.

Akteri društvenih zbivanja ne mogu više biti samo stihija tržišta, već aktivna samoorganizacija društva. To vodi prema oblikovanju novog političkog pluralizma, tako da političke stranke, iako imaju ključnu ulogu, ne mogu više pretendovati na centralnu poziciju u političkom životu.

1. GLOBALNE PERSPEKTIVE

Danas, politikolozi, ekonomisti i sociolozi govore o ovim procesima koji snažno inteziviraju društveno-ekonomske odnose i međuzavisnost sveta kao o "globalizaciji". Reč je o društvenom fenomenu veoma širokih implikacija. Važno je istaći da se globalizacija pojavljuje i kao fenomen lokalnog karaktera koji utiče na naš svakodnevni život menjajući izgled sveta i način na koji gledamo na svet.

Stalnim usvajanjem globalne perspektive postajemo svesni svoje povezanosti sa ljudima iz drugih društava, ali i mnogih problema koji stoje pred svetom u XXI veku. Globalna perspektiva nam otkriva činjenicu da da sve jače veze sa ostatkom sveta znače da naši postupci imaju posledice po druge, dok svetski problemi utiču na nas same. Sama globalizacija čini skup napredvidivih procesa, tako da ju je veoma teško kontrolisati, što rađa nove rizike, sa posledicama po sve nas.

Globalizacija predstavlja činnjenicu da živimo u jednom svetu, tako da pojedinci, društvene grupe i nacije postaju sve zavisniji jedni od drugih. Globalizacija podrazumeva povezivanje društvenih, političkih, kulturnih i ekonomskih faktora, kao i razvoj informacione i komunikacione tehnologije, čime se povećava brzina i obim interakcija među ljudima na planeti.

U najširem smislu reči, globalizacija je višedimenzionalna. Njene suštinske dimenzije su:
- ekološka (opasnost od destruktivnog načina proizvodnje, koji dovodi u pitanje opstanak planete i civilizacije-zagađenost, klimatski poremećaji, iscrpljivanje sirovina…),
- ekonomska (internacionalizacija kapitala, intenzivno planetarno povezivanje svih oblasti privrednog života, internacionalizacija kapitala…),
- društveno-institucionalna (zamena naturalne patrijarhalno-agrarne civilizacije robnim odnosom i otvorenim građanskim društvom),
- infrastrukturna (brže i svestranije strukturno povezivanje kapitala, robe, usluga, radne snage i informacija na velike udaljenosti),
- politička (kriza međunarodnog pravnog suvereniteta i unutrašnje legitimnosti država, formiranje regionalno-svetskih institucija upravljanja, sve veći uticaj transnacionalnih i nadnacionalnih institucija, kao i univerzalizacija modela zapadne demokratije na svetskoj sceni),
- ideološko-kulturna (ideologija u vidu moćne planetarne industrijske svesti, postala je ključna poluga globalnog poretka moći-masovni mediji, deo kompjuterske industrije, obrazovanje, nauka, umetnost…),
- vojna i geostrateška (smena bipolarne strukture unipolarnom, sa namerom stvaranja fronta neprikosnovene vojne hegemonije dominantnih sila sveta-SAD i NATO).[6]

Dakle, globalizacija, kako povezuje, tako i baca svet u duboke podele i polarizacije. Uočljiva manjina razvijenog sveta danas postaje sve bogatija. Istovremeno, skoro dve milijarde ljudi

[6] Jovica Trkulja, Globalizacija kao potčinjavanje ili šansa (u knjizi: „Vreme globalizacije"), Dom kulture „Studentski grad", Beograd, 2003., str.14.

gladuje, svaki četvrti stanovnik živi od jednog dolara dnevno, a od gladi dnevno umre sto hiljada ljudi. Uz sve to, demografski, socijalni i drugi problemi enormno rastu, što uzrokuje nacionalne, verske, kulturne i političke konflikte.[7]

Poseban značaj za intenziviranje i razvoj globalizacijskih procesa ima protok informacija o ljudima i događajima iz udaljenih krajeva sveta. Tako, globalni mediji svakodnevno donose vesti, slike i informacije u naše domove. Na taj način smo direktno i neprekidno povezani sa svetom i time dovode do preusmeravanja ljudskog razmišljanja sa nivoa nacionalnog na nivo globalnog, tako da mnogi pojedinci postaju svesniji međusobne povezanosti sa drugima. Zahvaljujući protoku raznovrsnih informacija iz svih krajeva sveta, mnogi ljudi formulišu svoj osećaj identiteta.

Poseban značaj za globalizaciju ima delovanje transnacionalnih korporacija. To su kompanije koje proizvode robu i vrše usluge u više zemalja. Najpoznatije od njih su: Koka-kola, Dženeral Motors, Kodak, Micubiši…"Stožeri svetske ekonomije", kako je ove korporacije nazvao Held, čine dve trećine ukupne svetske trgovine. One su akteri širenja novih tehnologija, kao i glavni činioci na međunarodnim finansijskim tržištima u svetu.

"Elektronska ekonomija" je još jedan činilac koji podstiče globalizaciju. Ona omogućuje da se jednim pritiskom tastera kompjutera prenosi novac po celom svetu. Ta sposobnost da se transfer "elektronskog novca" izvrši momentalno, nosi sa sobom velike rizike, jer može da destabilizuje privredu i izazove međunarodne finansijske krize neslućenih razmera.

Posledice globalizacije se osećaju i na privatnom planu, bez obzira što se globalizacija često povezuje sa promenama u okviru velikih sistema. Ona je stalno prisutna i utiče na naš život na različite načine, menjajući prirodu naše svakodnevice. Dakle, globalizacija dovodi do redefinisanja intimnih aspekata naših života.

Danas se u uslovima globalizacije vrši pomeranje ka novom individualizmu, u smislu aktivnog učestvovanja ljudi u izgradnji novog života i definisanju sopstvenog identiteta. Tradicionalni okviri identiteta se potiskuju, a novi obrasci se pojavljuju. Globalizacija primorava ljude da žive na otvoreniji i refleksniji način. To jednostavno znači da je neophodno da se stalno reaguje na ambijent koji se menja, ne samo u smislu prilagođavanja, nego i u smislu njegovog kreiranja u skladu sa novim saznanjima. Ovde treba imati u vidu da jačanje individualizma, nasuprot kolektivizmu, pored pozitivnih ima i negativne strane. Te negativne strane se manifestuju na planu ostvarivanja ljudskih prava. Pojedini teoretičari naglašavaju da je dilema između individualizma i kolektivizma lažna.

Globalizacija podrazumeva nove obrasce rada, izazivajući duboke transformacije u oblasti rada i odnosa prema radu. Rad kao svrsishodna ljudska aktivnost ostaje suštinski deo našeg života. Nekada je bilo uobičajeno da ljudi obavljaju posao ne menjajući radno mesto i zanimanje ceo radni vek, dok je danas sasvim uobičajeno da se promeni više radnih mesta u toku radne karijere, da se stiču nova znanja, veštine i sposobnosti, kao i da se isti primene u različitim radnim i drugim kontekstima. Standardni obrasci punog radnog vremena "…ustupaju mesto fleksibilnim aranžmanima: radu kod kuće uz pomoć informacione tehnologije, deljenju radnog mesta, kratkoročnim konsultantskim projektima, fleksibilnom radnom vreenu itd.".[8]

[7] Dr Miodrag Đorđević; Ibid, str. 335.
[8] Entoni Gidens; Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003., str.68

Moderan proces globalizacije ima vrtoglavo ubrzan ritam, pa ga pojedini teoretičari (Pečujlić i dr.) nazivaju turboglobalizacijom. Taj proces karakteriše sve većijaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Bogatiji se još više bogate, a siromašni postaju još siromašniji. Nejednakost bogaćenja, koja se sa makroplana seli na mikroplan, predstavlja centralni paradoks globalizacije.

Globalizacija stvara razlike i izazove koji prevazilaze nacionalne granice i nalaze se van uticaja postojećih političkih struktura. Među izazovima sa kojima se danas svet suočava, svakako izbija u prvi plan, pored nejednakosti bogaćenja, međunarodni terorizam i metodi borbe protiv njega.

Dakle, globalizaciju čini objektivan planetarni proces sve gušće mreže povezsanosti i međuzavisnosti pojedinih društava, tako da se u stvari radi o stvaranju jedinstvenog "svetskog sistema", koji izrasta na:

- temeljima nove tehnološke revolucije,
- brzom ritmu stvaranja globalne ekonomije,
- talasima kulturno-informatičke revolucije,
- mreži mnogih nadnacionalnih institucija (Savet bezbednosti OUN, G-8, MMF, EU…)

stvarne borbe se ne vode u smislu "za" ili "protiv" globalizacije, već oko njene demokratske i autoritarne paradigme. Mnogi autori se slažu da glpobalizacija predstavlja neminovnost koja ima i pozitivne i negativne strane. Ukoliko se ne nađu adekvatna rešenja, velik broj zemalja sveta može da dovede u položaj gubitnika. Ona kao neminovnost, istovremeno predstavlja i neizvesnost, ali i različite alternative kao realne opcije:

- demokratski i humaniji svetski poredak ili ekološko-tehnološko samouništenje planete,
- nov talas deglobalizacije i regionalnog sukobljavanja,
- ciklične smene svetskog haosa,
- umnožavanje autoritarnih lokalnih režia praćrnih masovnom represijom i sl.

Kada će i koja alternativa biti dominantna-pokazaće vreme.[9]

2. TRENING I EDUKACIJA

Konstantan trening i edukacija je u 21.veku neophodnost jer radnici moraju da "drže korak" i prate konstantan rast baze znanja u njihovim profesijama. Prema američkom nacionalnom centru za vođenje statistike obrazovanja u SAD će u periodu 2000-2010. godine biti potrebno dodatnih učitelja i nastavnika, čiji bi broj trebao da se kreće između 100 000 i 200 000. Takođe, država će ulagati dodatnih 10 milijardi dolara na godišnjem nivou u svrhu raznih obrazovnih programa. „Obrt znanja" mogao bi biti definisan kao vreme kojim se staro (već postojeće) znanje zamenjuje novim, odnosno kao period sticanja novih znanja. „Obrt znanja" veliki je izazov ne samo u okviru profesija vezanim za tehnologiju i ICT, nego i u svim drugim profesijama. Preduslov za brz „obrt znanja" jesu kontinuirani trening, obuka i učenje čitavog života. Znanje jednog inženjera danas ima upotrebnu vrednost samo 5 godina. To bi značilo da znanje koje je student bilo kog tehničkog fakulteta stekao u toku orve godine studiranja već pri kraju perioda studiranja nema visoku upotrebnu vrednost. Brze promene

[9] „Izolacija izvan svetskih tokova, kao što je globalizacija u savremenim uslovima, gubi svaki kredibilitet. Za mnoge male zemlje poput naše, to je izazov da usklade organizaciju i način funkcionisanja prema globalnom okruženju, kako bi se osetili pozitivni efekti globalizacije", Dr Vera Minić, cit.delo, str.386

tržišta rada i tehnologija zahtevaju sve veću potrebu permanentnog treninga zaposlenih. U narednih 10 godina,blizu 10 miliona radnih mesta će se otvoriti u uslužnom sektoru. Većinu programa treninga i edukacije sprovodiće poslodavci koji trening zaposlenih smatraju vrednom investicijom. Škole će kontinuirano vršiti edukaciju dece i odraslih. I u svetu, kao i u Srbiji prisutan je trend veće edukacije odraslih, koji se dodatnom edukacijom pripremaju za nove poslove. Akademski dan će se po procenama Cetron-a i Davies-a produžiti na sedam sati na dnevnom nivou za decu. Odrasli će koristiti mnogo više svog slobodnog vremena za dodatnu edukaciju i pripreme. Jedan od razloga za porast edukacije odraslih jeste jednostavno smanjenje dosade koja se javlja nakon odlaska u penziju. Drugi razlog je potreba da zdrav ii energičan čovek ostane aktivan i po odlasku u penziju. Sve većim uključivanjem Interneta u obrazovni proces rastu i benefiti tog ulaganja u ruralnim sredinama. Siromašne grupe će u sve većoj meri biti u mogućnosti da se edukuju i obučavaju za karijeru u vremenu visokih tehnologija (high-tech). Motorola procenjuje da svaki dolar uložen u trening zaposlenih, rezultir profitom od 30 dolara. I menadžeri, kao i zaposleni moraju shvatiti i prihvatiti koncept permanentnog učenja, koje postaje značajan deo rada na svim organizacionim nivoima.

Veličina osnovnog znanja koja je doktorima, advokatima,inženjerima i ostalim pprofesionalcima neophodna za izuzetnu stručnost u svojoj oblasti uključuje mogućnost „odličan u svim oblastima“. Kako i jedan profesionalac danas bio jedan od najboljih u svojoj oblasti potrebno je ogromno znanje, kao i stalno usavršavanje, tako da je praktično neizvodljivo biti ekspert u više različitih oblasti. trend specijalizacije stvara nove tržišne niše koje mali biznisi mogu zauzeti. Takođe, ovaj trend stvara niz novih poslova. Specijalizovanost u jednom poslu brzo zastareva, ali se još brže pojavljuju nove ekspertize.

3. ADHOKRATIJA-FLEKSIBILNA ORGANIZACIONA STRUKTURA

Adhokratija je svaki oblik organizacije koji prevazilazi birokratske linije, suprotnosti, rešava problem i donosi rezultate (Waterman).

Svaka organizacija egzistira u specifičnom okruženju. Savremene teorije zastupaju stav da organizacionu strukturu treba razvijati u skladu sa trenutnom situacijom. To znači da situacija diktira tip organizacione strukture, koja nikada nije čist tip, nego kombincija postojećih tipova.

Savremene organizacione strukture su fleksibilnije i adaptabilnije i ne isključuju kontrolu i planiranje. One omogućavaju veću kreativnost, inovativnost i participaciju članova organizacije.

Među novijim idejama o organizacionim strukturama, svakako se ističu sledeće organizacione strukture:

- projektne,
- matrične,
- adhokratske,
- organizacione strukture slobodne forme,
- virtuelna organizacija.

Navedene organizacione strukture su uslovno nebirokratske. Posebno je interesantan koncept adhokratske strukture. U novije vreme, sve projektno usmerene organizacione strukture, se jednim imenom zovu-adhokratija. Ovo gledište je nastalo pod uticajem Mintzberga.

Pobornici novih organizacionih formi smatraju da je pre uspostavljanja nove organizacione strukture neophodno sprovesti detaljno istraivanje koje će dati sve informacije o trenutnoj situaciji organizacije i o njenom položaju u okruženju, pre svega na tržištima i u odnosu na konkurenciju. Na osnovu ovih informacija, može se projektovati nova organizaciona struktura.

Kada klasične organizacione sttrukture, zbog svoje ograničenosti, ne mogu da prevaziđu probleme na koje je organizacija naišla, treba primeniti neki od tipova adhokratske organizacione strukture. Adhokratska struktura bi trebalo da obezbedi više kreativnosti i postizanje boljih efekata.

Koncept adhokratije nije nov koncept. Još sredinom 60-ih godina prošlog veka, teoretičar menadžmenta Bennis, ističe važnost adaptivnosti, rešavanja problema i povezivanja specijalista pri rešavanju problema.

Toffler se u svojim analizama bavio brzim tempom promena karakterističnih za savremeni život. Svoje bogato iskustvo je primenio na sadašnje i buduće poslove organizacije i smatra da je tradicionalna birokratija po organizacijama ostatak iz perioda ranije faze razvoja industrije.savremena organizacija mora biti raznovrsna, adaptibilna i fleksibilna da bi preživela u uslovima jake konkurencije na tržištu na kojem su znanje, informacije, komunikacije i tehnologije postale glavni konkurentski faktor…

Razvoj informacione tehnologije omogućio je povezivanje članova organizacije, dok je menadžerima omogućeno da istovremeno kontrolišu više sektora. Situacije u kojima se nalaze organizacije biće veoma raznolike, ne samo od jedne do druge privredne grane, nego i od jednog do drugog vremenskog trenutka, te će se zbog toga morati razviti i odgovarajući oblici organizacione strukture.

Organizacijama će biti potrebna struktura koja je pogodna za mesto koje zauzimaju. Do nedavno je razmišljanje o organizaciji bilo veoma kruto zbog birokratskog pristupa koji nije uspevao da sagleda nove mogućnosti izvan okvira piramidalnog modela…

Kao i svaka nova struktura, i adhokratija se nameće samapo sebi. Na menadžerima je zadatak da motivišu saradnike da probaju sa nebirokratskim modelima. Međutim, do promena će doći samo pod pritiscima konkurencije na tržištu, pa će se fleksibilnija organizaciona struktura sama namentnuti. Toffler zaključuje: Adhokratija se jedino može razvijati evolutivno.

Preporuka menadžerima je da formiraju dvojnu organizacionu strukturu:
- eksternu (klasičnu, strogu i rigidnu) i
- internu (neformalnu, fleksibilnu i inovativnu).

Ova kombinacija bi trebalo da donese uspeh na tržištu i prevaziđe raznovrsne krizne situacije. Eksterna struktura bi bila okvir funkcionisanja, dok bi se u slučaju problema stvarala organizacija u okviru organizacije, tj. ad hok timovi bi prionuli na realizaciju projekta na kreativniji i fleksibilniji način.

Adhokratija, na jednoj strani raskida sa starim normama i stvara novu strukturu organizacije koja se prilagođava trenutnoj situaciji. Na drugoj strani, navika i rutina uljuljkuju ljude i stvaraju im osećaj sigurnosti.

Svaka promena stvara stres i ljudi imaju strah od gubitka posla i novih zadataka. Zato svaka promena nailazi na prepreke u fazi realizacije, što takođe važi i za proces uvođenja adhokratije.

Mnoge organizacije su shvatile značaj timskog rada u razvoju proizvoda i usluga i u realizaciji drugih zadataka, ali predrasude su ostale. Mnoge male organizacije imaju adhokratsku strukturu i smatra se da je ovaj tip organizacije dobar samo za njih, tj.da u većim organizacijama stvara haos i dezorganizovanost. Postoji mišljenje da motivisanost i svesnost ljudi u većim organizacijama nisu na takvomnivou da bi adhokratska struktura mogla uspeti.

Međutim, danas postoje velike organizacije sa uslovno adhokratskom strukturom. To su u većini slučajeva visoko sofisticirane organizacije u kojima rade visokoobrazovani stručnjaci. Ove organizacije najviše primenjuju neku od projektnih organizacionih struktura. One rade na svemirskim, avionskim, elektronskim, informacionim, genetskim, medicinskim i drugim projektima koje naručuju vlada i druge visokokotirane organizacije.

Adhokratska struktura je često zastupljena i kod konsultantskih organizacija za menadžment, marketing, finansije, kao i agencija za pružanje propagandnih i pravnih usluga. Po Helling-u, poznata Japanska automobilska kompanija Honda počiva na adhokratskoj strukturi, a po Peters-u, neke divizije GM-a su se veoma uspešno ogledale u primeni ad hok timova.

Ovakvi tipovi organizacija nisu stvoreni radi rušenja birokratskih okoštalih sistema, nego da bi omogućili organizacijama da formiraju i menjaju timove za određene projekte pri dobijanju novih poslova nakon završetka starih.

U svetu, danas dominiraju funkcionalne i divizione birokratske organizacione strukture. Menadžeri današnjice žele da napuste rutinske poslove i uzmu aktivnu i kreativnu ulogu člana ad hok tima. Njihov osnovni zadatak je da stalno obnavljaju i proširuju svoja znanja i sposobnosti. Adhokratija je idealna za to.

Početkom 80-ih godina prošlog veka ideja ad hok timova postala je sveprisutni element u mnogim velikim kompanijama u kojima je interno okruženje bilo pogodno i čija je kultura bila spremna da prihvati fluidnost adhokratije. Ad hok timovi su veoma uspešno rešavali i najkompleksnije probleme.

Peters i Waterman o ad hok projektnim timovima, koji po njima simbolizuju autonomiju i preduzetništvo, kažu: “Oni su najvidljiviji deo deo adhokratije koji kompaniju održava fluidnom…Ad hok timovi su sasvim jednostavno, osnovnio organizaciono sastavni delovi vrhunskih kompanija…Oni se pojavljuju u strukturi organizacije.”

Ad hok tim je osnova efektivnog funkcionisanja organizacije. U ovom smislu vrhunske američke kompanije liče na japanske. U Japanu su celokupno poslovanje i društvene strukture japanskih kompanija izgrađeni kao glavno odelenje i timovi od 8 do 10 ljudi koji su obično uključeni u to odelenje.

Osnovni sastavni deo organizacije je tim zaposlenih koji u okviru svog prostora ne čekaju naređenja menadžera, već preuzimaju inicijativu…

Naravno, tek smo na početku jednog novog sveta, koji će po svemu sudeći biti okarakterisan pre svega svojom virtualnošću. Buduće organizacije, koje će se rađati i odrastati u virtualnom svetu, verovatno neće previše osećati odsustvo fizičkog i ličnog. Da li je to dobro ili nije, večita je dilema, ili kako to lepše kaže Lihtenberg: "Ne znam hoće li biti bolje ako bude drugačije. No, mora biti drugačije ako treba da bude bolje."

4. ODNOS STRATEGIJE I KONKURENTNOSTI U GLOBALNOJ EKONOMIJI

Pod uticajem promena koje donosi globalno okruženje, menja se karakter i suština konkurencije. Globalna konkurencija, nazvana hiperkonkurencija, donosi nove zahteve i izazove pred preduzeća. Hiperkonkurencija i hiperkonkurentnost predstavljaju novi koncept razumevanja konkurencije, implicirajući radikalnu promenu u načinu funkcionisanja svetske privrede u XXI veku.

Aktuelan je problem adekvatnog strategijskog odgovora na izazove hiperkonkurentskog okruženja. Potreba za liderstvom, inovativnost i otvorenost preduzeća za promene, postaju ključni zahtevi konkurentnosti i opstanka preduzeća, što predstavlja transformaciju preduzeća u učeće organizacije.

Globalna konkurencija se suštinski razlikuje od tradicionalne. Taj bitno drugačiji kvalitet konkurencije i konkurentnosti u vremenu globalne ekonomije označava se izrazom hiperkonkurencija.

Ričard A.Daveni je prvi put upotrebio ovaj izraz, a naglašava da hiperkonkurencija proizilazi iz dinamike strategijskog manevrisanja između globalnih i inovativnih rivala. On smatra da je to stanje rapidno eskalirajuće konkurencije zasnovane na pozicioniranju cena-kvalitet, konkurencije koja kreira novi know-how i obrazuje prednost tzv.prvog pokretača. Iz svega ovog proizilazi da se hiperkonkurencija razvija na četiri različita fronta:

- front odnosa cena-kvalitet,
- front tajminga ili novog znanja,
- front čvrstih uporišta i
- front oslanjanja na duboke džepove.

Konkurentska prednost je samo relativno održiva, sa obzirom da su navedeni frontovi međusobno zamenljivi i da preduzeća mogu naizmenično ili istovremeno da koriste pogodnosti dvaju ili više frontova.

Hiperkonkurencija je proces stalnog i rapidnog međusobnog nadmetanja preduzeća na različitim tržištima, pri čemu preduzeća brzo stiču, ali i brzo gube konkurentsku prednost. Hiperkonkurencija i hiperkonkurentnost predstavljaju ne samo novi koncept razumevanja konkurencije, već izražavaju ekonomsku revoluciju, radikalno menjajući način konkurisanja i poslovanja uopšte.

Hiperkonkurentsko okruženje karakteriše nestabilnost, brzina, obim i nepredvidiva priroda promena. Strategija se sve više ogleda u nalaženju odgovarajućeg specifičnog puta, što mora biti u interakciji sa okruženjem i postavljeno na osnovama kontinuirane inovativnosti. Strategija nalazi rešenje u kreativnom, inovativnom pristupu ekonomskoj realnosti, a ne u statičkom planiranju zasnovanom na tumačenju i ekstrapolaciji prošlih aktivnosti.

Vodeći eksperti teorije i prakse menadžmenta uvažavaju i dalje vrednost strategijskog pristupa upravljanju promenama. M.E.Porter konstatuje da koren problema nesnalaženja današnjih menadžera i sve prisutnije teorije kritikovanja, odbacivanja dugoročnog strateškog pristupa i njegovog zamenjivanja različitim menadžerskim tehnikama i metodama leži u nemogućnosti razlikovanja dva specifična koncepta, i to:

- koncept strategije i
- koncept operativne efektivnosti.

U ekonomiji znanja preduzeća se transformišu u učeće organizacije. Učeća organizacija je izraz koji je prvi upotrebio Piter Sengi, definišući takve organizacije kao one u kojima zaposleni neprestano proširuju svoju sposobnost da stvore rezultate koje zaista žele, u kojima se neguju novi i prošireni modeli mišljenja, u kojima je oslobođena kolektivna težnja i u kojima ljudi neprestano uče kako da uče zajedno. Koncept učeće organizacije podrazumeva permanentno učenje organizacije kako da se unapredi i iskoristi svoje prednosti, a prevaziđe sopstvene slabosti i neuspehe, kako da bude i ostane konkurentna.

5. TENDENCIJE I IMPLIKACIJE NOVE GLOBALNE PARADIGME

Stvaranje ekonomije znanja, kao rezultat nezadržive globalizacije svetske ekonomije, postaje realnost u sve većem broju zemalja. Međutim, porast i dinamika znanja transformišu ne samo ekonomiju nego i temeljne vrednosti društva u celini. Naučni i tehnološki napredak, prisutan kroz čitav 20.vek, doneo je sa sobom brojne blagodeti, ali je i uslovio potrebu za kontinuiranim obrazovanjem i sticanjem novih znanja, na taj način davši doprinos novoj revoluciji. Ova nova revolucija koja je na pomolu predstavlja humanističku revoluciju, iz razloga što ponovo iznalazi snagu i jedinstvenost ljudskog uma i uopšte ljudskih potencijala, postavljajući čoveka na novo mesto i vraćajući mu dostojanstvo. Tako se čovek polako vraća na mesto koje mu je oduvek pripadalo-u samo središte. Ovakvo čovekovo usredištenje predstavlja novu globalnu paradigmu, koja se ogleda u tendencijama i zamasima poletne ekonomije znanja, i koja pored ovoga postavlja nove zahteve i standarde razvoja, kao što su potenciranje značaja intelektualnog kapitala i ekologije, stvaranje inteligentnih preduzeća, sveopšta inovativnost, fleksibilna samoučeća organizacija, kao i kooperativnost nasuprot konkurentnosti.

Svi društveni procesi u istoriji suočavali su se sa različitim načinima prihvatanja i istovremeno bili predmet kritika. Globalizacija kao svobuhvatni društveni proces susreće se takođe sa ovom pojavom. Zapravo, društvene promene uvek u društvu nailaze na odobravanje ili na kritike.

Uzrok ovome je to što svi članovi društva nemaju jednaku sposobnost prihvatanja, kao ni delovanja u različitim promenama koje nastaju kao posledica ovakvih društvenih procesa. Prilikom ovakvih društvenih promena, menja se i celokupna društvena struktura, što znaši da određene društvene grupe u društvu gube izvesne društvene privilegije, i da se najčešće u svakom društvenom procesu stvara nova društvena elita. Nova društvena elita sastoji se od one grupe ljudi koja je imala sposobnost da raspozna prednosti koje donose novi društveni procesi i koja im se prilagodila i iskoristila u svom društvenom razvoju.

Društvene grupe koje nisu spremne ni sposobne prihvatiti nove društvene realnosti u procesima društvenih promena gube svoj status i položaj u društvu. Ovakvo stanje dovodi do diferentnih ocena društvenih promena i procesa. Društvene promene koje su ugrožene novonastalim promenama u društvu nekritički ukazuju na negativne posledice koje te

promene donose. Istovremeno, društvene grupe koje su prepoznale prednosti društvenih promena i iskoristile ih u svom društvenom razvoju najčešće takođe nekritički ukazuju samo na prednosti koje donose novi društveni procesi.

Globalizacija kao društveni proces utiče na celokupnu društvenu, političku i ekonomsku strukturu društva. Najvažniji uticaj globalizacija upravo ostvaruje na ekonomsku strukturu društva. Promene ostvarene u ekonomskoj strukturi društva, deluju kao glavna pokretačka snaga za promene u društvenoj i političkoj strukturi. Svoje ishodište zagovornici i kritičari ekonomskih promena u procesu globalizacije nalaze u dve suprotstavljene ekonomske doktrine koje su obeležile razdoblje privrednog razvoja nakon Drugog svetskog rata. Ove doktrine jesu doktrina socijalnog kapitalizma i neoliberalna ekonomska doktrina.

6. TRENDOVI U MENADŽMENTU

- Svake godine sve veći broj preduzetnika započinje novi biznis;
- Organizacije širom sveta brzo zamenjuju stare komandne i kontrolne modele menadžmenta;
- Velike korporacije će 2013. imati svega nekoliko menadžment nivoa, više nego upola manje nego 1993. i za oko trećinu menadžera manje;
- Zakonske regulative i dalje će menadžerima oduzimati najveći deo vremena i zahtevati najveći deo njihovih napora.

ZAKLJUČAK

Globalizacija predstavlja fenomen čiju ekonomsku dimenziju čini povećanje tokova razmene, kapitala i informacija, kao i ljudi između različitih zemalja. Ovaj proces, iako zaokuplja pažnju naučne i stručne javnosti tek nekoliko godina, započeo je mnogo ranije i napredovao uvek kada je progres u oblasti transporta i komunikacija vodio ka uspostavljanju veza među do tada odvojenim pojedincima i narodima.

Bitne osobenosti ekonomske globalizacije, mogle bi se posmatrati kao:
- snažna integracija finansijskog tržišta,
- ogromna disperzija pojedinih faza proizvodnje finalnih proizvoda,
- povećanje značaja i uticaja multinacionalnih kompanija na svetske ekonomske tokove,
- dezintegracija postsocijalističkih privreda i integracija,
- veće učešće raznih vidova usluga u međunarodnoj razmeni.

Sve ove činjenice ukazuju kako je međunarodni proces globalizacije, baš kao i većina dubokih društvenih procesa u evolucijskom ciklusu naše civilizacije prožet mnogim kontroverzama. Ove kontroverze stvaraju određene rezerve prema tom procesu. Kako bi se izbegle veće društvene konfrontacije, potrebno je savremenu tehnologiju i međunarodni kapital staviti u funkciju globalnog društvenog razvoja. U konkretnom kontekstu ovo znači da se savremena tehnologija i međunarodni kapital moraju učiniti dostupnijim većem broju ljudi i društvenih zajednica, a kao krajnji cilj javio bi se njihov ubrzani razvoj i smanjivanje jaza između bogatih i siromašnih. Ovo na kraju znači da koliko god danas različite bile ocene o globalizaciji, nesumnjivo je upravo ona onaj društveni proces koji jedini može dovesti do

stvaranja globalnog, slobodnog i razvijenog društva naše civilizacije. Ekonomski trendovi i savremeni globalni tokovi u velikoj meri zavisiće od pravne regulative. U tom smislu, države moraju merama ekonomske politike da omogućavaju nesmetane tokove novca i kapitala, ne samo u okvirima nacionalnih ekonomija, već i na međunarodnom planu.

U toku procesa globalizacije javlja se mnoštvo problema, koji čine najveće izazove prilikom usaglašavanja globalizacije sa nacionalnim ekonomskim politikama. Grupa problema kao što je dug, poslovni rizik i ekonomska nestabilnost u uslovima globalizacije putem liberalizovanih svetskih finansijskih tržišta, vrlo brzo može da ugrozi i nacionalne ekonomske sisteme koji su najstabilniji. Ova konstatacija dovodi do zaključka kako je u savremenim ekonomskim uslovima nemoguće osmisliti nacionalnu ekonomsku politiku koja mogla garantovati ekonomsku stabilnost nacionalne ekonomije na duži vremenski period. Primeri i ova dva modela (označenih kao neoliberalni i „Trećeg Puta“) ekonomskog razvoja samo potkrepljuju ove činjenice. Proces globalizacije onemogućuje planiranje dugoročnih nacionalnih ekonomskih politika. Ovaj proces od nacionalnih ekonomija zahteva fleksibilnost, kao i spremnost na prihvatanje globalnih trendova ekonomskog razvoja, što nameće zaključak da uspešnost nacionalnih ekonomija zavisi od njihove sposobnosti prilagođavanja uslovima globalizacije.

LITERATURA

1. Miroslav Pečujlić; Ibid. Str. 353
2. Prof.dr Miodrag R.Đorđević, ekološki pokreti-najznačajniji novi socijalni pokreti, Zbornik radova, Naučni skup o zaštiti na radu i medicine rada u železničkom saobraćaju, Vrnjačka Banja, 1992.
3. Jovica Trkulja, Globalizacija kao potčinjavanje ili šansa (u knjizi: „Vreme globalizacije“), Dom kulture „Studentski grad“, Beograd, 2003., str.14.
4. Dr Miodrag Đorđević; Ibid, str. 335.
5. Entoni Gidens; Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003., str.68
6. Dr Vera Minić, cit.delo, str.386
7. Martinović S., Nićin N., Svet timova, Ulixes, Novi Sad, 1998.
8. Ristić D., Tot V.(2004),Organizacija,Fam, Novi Sad.
9. D Aveni R.A.(1995), Coping with hypercompetition: Utilizing the new 7S s framework”, Academy of Management Executive IX, no.3, str.46
10. Porter M.(1996),What is Strategy, Harvard Business Review.
11. Anderson P.(2000),Renewals, New Left Review.
12. Fontela E.(1998),The era of finance- Proposal for the future, Futures Vol.30, No8, Pergamon, Cambridge
13. Giddens A.(2000), The Third Way and its Critics,Polity Press. Cambridge
14. Grant R. W., Keohane R.O. (2005), Accountability and abuses of power in world politics, American Political Science Review 99 (1): 29–43
15. Gray J.(1998), False Down:The Delusions of Global Capitalism,Granta,London.
16. Hieronymi O. (1998), Agenda for a new monetary reform, Futures Vol.30, No8, Pergamon, Cambridge

Originalni naučni rad UDK 366:336.71(094.5)

Zorka Grandov[1], Radica Jovanović[2], Maja Đokić[3]

Normativni aspekti zaštite potrošača u oblasti bankarskih usluga

Rezime: Evropska unija je obezbedila smernice za stvaranje jedinstvene politike zaštite potrošača. Za zemlje Zapadnog Balkana, pored problema tranzicije, realizacija zaštite potrošača je važan preduslov za stvaranje tržišne privrede okruženje, uspostavljanje efikasnog privredne strukture i usklađivanja tržišnih odnosa. Zaštita potrošača treba da obuhvati državu i njene relevantne institucije, ali i banke koje nude svoje usluge potrošačima. Uslovi bankarskih usluga je jedan primer nedostatka zaštite potrošača. Ugovori koje potrošači (klijenti) zaključuju sa bankom su obično napravljeni u korist banke. Banke uskraćuju važne informacije, relevantne informacije pružaju neblagovremeno, neposredno pre nego što potrošači donese odluku.
Dugoročni postojanje i uspeh banke zavisi od njene sposobnosti da zadovolji potrebe svojih sadašnjih i potencijalnih korisnika, odnosno potrošača. Polje bankarskih usluga je važno za sve potrošače. Bankarske usluge olakšavaju kupovinu, podstiču štednju, investicije i osiguranje rizika. Složenost i visoki rizici mnogih bankarskih usluga, zahtevaju postojanje efikasne zaštite potrošača. Uspostavljanje poverenja potrošača podrazumeva eliminisanje nelojalne i obmanjujuće dela i uspostavljanje ravnoteže između davaoca i korisnika bankarskih usluga.
Oblast zaštite potrošača regulisana zakonima o zaštiti potrošača , kao i posebnim zakonima za zaštitu korisnika bankarskih usluga. Status i napredak u zaštiti potrošača u zemljama Zapadnog Balkana u odnosu na bankarske usluge će biti istražena i predstavljena kroz komparativnu analizu Srbije i drugih zemalja u regionu.
Ključne reči: potrošači, bankarske usluge, informacije, Srbija, Zapadni Balkan.

Normative aspects of consumer protection in the field of banking services

Abstract: The European Union has provided directions for creating a unique consumer protection policy. For the Western Balkan countries in addition to problems of transition, the realization of consumer protection is an important prerequisite for creating a market economy environment, the establishment of an efficient economic structure and alignment of market relations. Consumer protection should include relevant state and its institutions as well as banks that offer their services to consumers. Terms of banking services is one example of the lack of consumer protection. Contracts that consumers (clients) conclude with the bank are usually made in favor of the bank. Banks deny important information, provide relevant information timely, just before consumers decide.

[1] Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, e-mail: zgrandov@hotmail.com

[2] Beogradska poslovna škola, Beograd e-mail: j.radica @gmail.com

[3] Panevropski Univerzitet Apeiron u Banja Luci, e-mail: spin_on@hotmail.com

The long term existence and success of the bank depends on its ability to meet the needs of its current and potential users, i.e. consumers. The field of banking services is important for all consumers. Banking services facilitate the purchase, encourage savings, investment and insurance risks. The complexity and high risks of many banking services, require the existence of an effective consumer protection. Establishing consumer trust assumes the elimination of disloyal and deceptive acts and establishing a balance between the provider and consumer of banking services.
The field of protection of consumers is governed by consumer protection laws, and special laws to protect users of bank services. Status and progress in the protection of the consumer in the Western Balkans in relation to banking services will be explored and presented through a comparative analysis of Serbia and other countries in the region.
Keywords: consumers, banking services, information, Serbia, Western Balkans.

Uvod

Zaštita prava i interesa potrošača u Srbiji, kao i u drugim zemljama Zapadnog Balkana, je jedan od prioriteta u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. U oblasti bankarskih usluga interesi potrošača nisu dovoljno zaštićeni. Najčešći problemi sa kojima se potrošači susreću su neadekvatno informisanje o uslugama koje banke nude i uslovima pod kojima se odobravaju krediti.

Osnovna načela zaštite korisnika finansijskih usluga je: pravo na ravnopravan odnos s davaocem finansijske usluge, pravo na zaštitu od diskriminacije, pravo na informisanje, pravo na određenost ili odredivost ugovorne obaveze, pravo na zaštitu prava i interesa.

Tržište bankarskih usluga u Srbiji i zemljama Zapadnog Balkana u domenu zaštite potrošača je nedovoljno obezbeđeno i potrošači su nedovoljno informisani u pogledu svojih prava kao i obaveza.

1. Zaštita korisnika finansijskih usluga

Iskustvo zemalja Evropske unije po pitanju zaštite potrošača je značajno za zemlje u tranziciji, kao što su zemlje Zapadnog Balkana, gde je zaštita potrošača tek nedavno postala aktuelna. Za zemlje Zapadnog Balkana pored problema tranzicije, ostvarivanje zaštite potrošača je značajan preduslov za izgradnju tržišnog ambijenta privređivanja i uspostavljane efikasne privredne strukture i efikasnije usklađivanje odnosa na tržištu.

U oblasti finansijskih usluga interesi potrošača nisu dovoljno zaštićeni. Normativni uslovi bankarskih usluga su dobar primer nezaštićenosti potrošača i sklapanja nepoštenih i nekorektnih ugovornih uslova [1]. Banke uskraćuju obaveštenja, prikrivaju bitne informacije, daju neblagovremeno, neposredno pre donošenja odluke potrošača. Ugovore koje potrošač (klijent) sklapa sa bankom često su jednostrani i to u korist banke a nepovoljni u pogledu interesa potrošača.

Najčešći problemi sa kojima se potrošači susreću su neadekvatno informisanje o uslugama koje banke nude i uslovima pod kojima se odobravaju krediti. Potrošačima se najčešće ne daje dovoljno potrebnih i tačnih informacija i to ih dovodi u neravnopravni položaj [2]. Informisanje potrošača jedno je od osnovnih prava zaštite potrošača. Informisanje potrošača

postaje danas centralno pitanje normativnog regulisanja u razvijenim zemljama koje se stalno razvija i dopunjuje.

Pitanja nedovoljnog informisanja potrošača su posebano izražena kod potrošačkih kredita. Obaveza informisanja potrošača u vezi sa potrošačkim kreditima je bitan uslov efikasne zaštite potrošača, a odnosi se na blagovremeno pružanje jasnih i razumljivih podataka o ukupnom trošku kredita, efektivnoj kamatnoj stopi i određenim pravima potrošača.

Finansijske usluge moraju se oglašavati na jasan i razumljiv način, a oglašavanje ne može sadržati netačne informacije, odnosno informacije koje mogu stvoriti pogrešnu predstavu o uslovima pod kojima korisnik koristi ove usluge.

Posebno treba istaći da su ugovori u vezi bankarskih usluga tipski, kod kojih je sloboda ugovaranja svedena na minimum. Potrošač nema učešća u formulisanju ugovora i iz tih razloga treba da bude dobro informisan i upoznat sa ugovorom, koji često sadrže klauzule koje su za potrošača nepovoljne.

Oblast bankarskih usluga je važna za sve potrošače. Bankarske usluge olakšavaju kupovinu, podstiču štednju i investicije kao i osiguranje od rizika. Složenost i visoki rizici mnogih bankarskih usluga, inovacije koje se svakodnevno uvode i koje su dugoročnog karaktera, zahtevaju postojanje efikasne zaštite potrošača [3].

Izgradnja poverenja potrošača pretpostavlja eliminaciju obmanjivačkih radnji i uspostavljanje ravnoteže između davaoca bankarskih usluga i potrošača (korisnika). Efikasna zaštita potrošača zavisi od delovanja udruženja potrošača, odnosno nevladinog sektora. Organizacije potrošača su veoma važan nosilac sistema za zaštitu potrošača.

Ugled koje banke uživaju kod potrošača (klijenta) predstavlja jednu od glavnih determinanta konkurentske prednosti, pa se često u skladu sa tim može prihvatiti mišljenje da su potrošači najvrednija imovina banke. Dugoročni opstanak i uspeh banaka zavisi od njene sposobnosti da zadovoljava potrebe svojih sadašnjih i potencijalnih korisnika odnosno potrošača. U tom smislu banke treba da vode računa o imidžu koji uživaju kod svojih potrošača(klijenta), naročito kada je u pitanju poštovanje njihovih prava i interesa. Poštovanje prava potrošača, kao što su pravo na sigurnost, tačnu informisanost, slobodu izbora, obeštećenje i obrazovanje je faktor koji je na globalnom bankarskom tržištu postao od posebnog značaja.

Efikasna zaštita potrošača je potreba kako Srbije tako i regiona a istovremeno i obaveza preuzeta Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju. Uslov za ostvarivanje zaštite potrošača je potpuno usaglašavanje nacionalnog potrošačkog zakonodavstva sa zakonodavstvom Evropske unije i razvoj administrativnih kapaciteta za nadzor nad sprovođenjem propisa u cilju zaštite ekonomskih interesa potrošača. Zaštita potrošača važno je pitanje za sve zemlje u tranziciji za ubrzanje pristupa Evropskoj uniji, jer omogućuje ulazak u zajedničko evropsko tržište u kojem potrošači imaju ključnu ulogu.

2. Prigovori potrošača na rad banaka

Kratka analiza prigovara potrošača na rad finasijskih institucija pokazuje da se ti prigvori najvećim delom odnose na bankarske usluge. To je razumljivo s obzirom na to da potrošači u najvećoj meri koriste bankarske usluge.

U periodu od 1.januara – 31.decembar 2011.godine u Srbiji najveći broj prigovora odnosio se na rad banaka (84,8%), zatim sledi društva za osiguranje (13,3%) i davaoci lizinga (1,6%).(Grafikon 1) [4].

Grafikon 1. Struktura prigovora i preuranjenih prigovora po grupama davalaca finansijskih usluga za 2011.

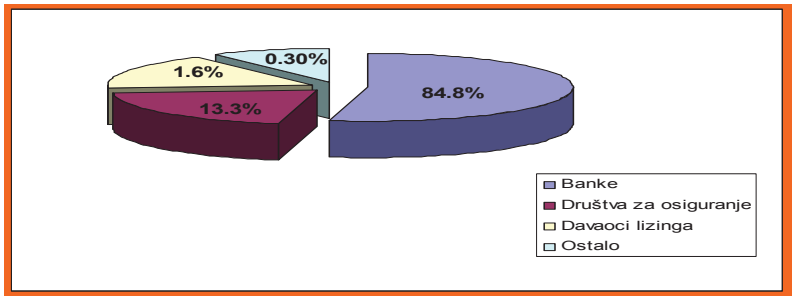

Izvor: http://www.nbs.rs

U navedenom periodu potrošači (klijenti) su uputili 855 prigovora na rad banaka (tabela 1 i grafikon 1) [4].

Tabela 1: Broj prigovora po davaocima finansijskih usluga za 2011.

Davaoci finansijskih usluga	I kvartal	II kvartal	III kvartal	IV kvartal	Ukupno	%
Banke	213	210	199	233	855	**76,2**
Društva za osiguranje	52	56	65	64	237	**21,1**
Davaoci lizinga	8	9	5	5	27	**2,4**
Društvo za upravljanje DPF	0	0	2	0	2	**0,2**
Ostalo	0	0	1	0	1	**0,1**
Ukupno	273	275	272	302	1.122	**100**

Izvor: http://www.nbs.rs

Kumulativni podaci za period 2007.-2011. godina pokazuju prilično ujednačen broj prigovora po godinama i kvartalima. (Grafikon 2.) [4].

Grafikon 2: Prigovor potrošača na rad banaka od 2007-2011.

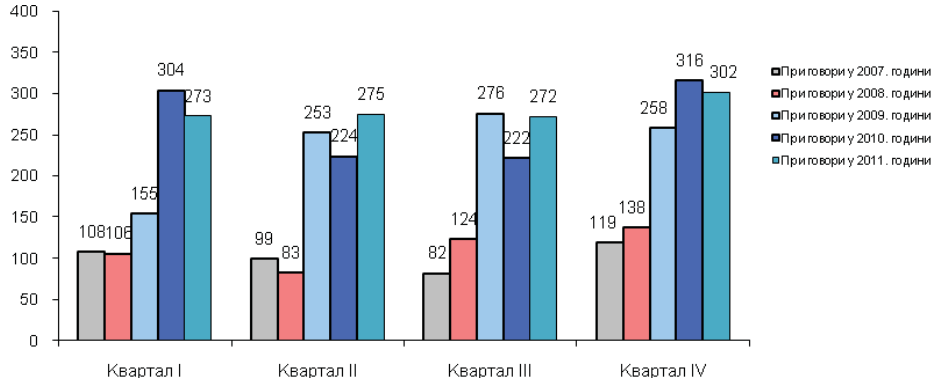

Izvor: http://www.nbs.rs

Najviše prigovora se odnosilo na kredite (53,1%), tekuće račune (20.4%) i platne kartice (17,1%). (Grafikon 3) [4].

Grafikon 3:Prigovori potrošača na bankarske usluge

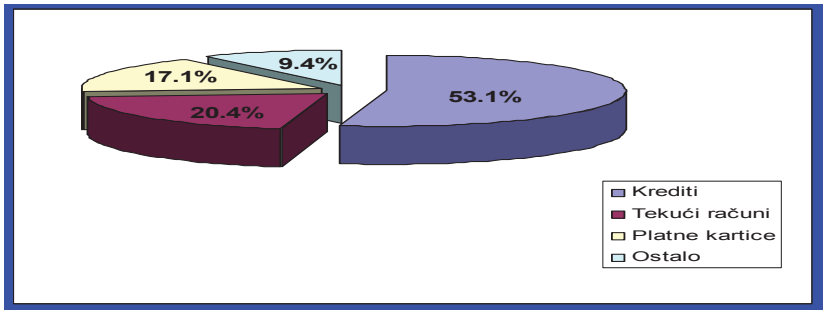

Izvor: http://www.nbs.rs

Potrošači su se najviše žalili na: neobaveštavanje o razlozima promene kamatne stope na kredite; nemogućnost refinansiranja i problem pri prevremenoj otplati kredita; obračun kamate na dug po osnovu kreditne kartice; neobaveštavanje o naknadi i naplaćivanje naknade za održavanje računa i ako računi nisu aktivni.

Udruženja potrošača treba da utiču na razvijanje finansijske pismenosti na lokalnom i regionalnom nivou i obrazovanje potrošača u vezi sa korišćenjem finansijski proizvoda (kredita, lizinga, svih vrsta bankovnih računa, platnih kartica, investicionih i penzionih fondova, svih vrsta osiguranja i ostalih srodnih proizvoda).

3. Komparativna analiza normativne zaštite potrošača Srbije i u drugim zemljama u regionu

Zakon o zaštiti potrošača u Srbiji [5] nije obuhvatio sva pitanja zaštite potrošača, što nije slučaj ni u drugim zemljama regiona, tako da se određene odredbe o zaštiti potrošača nalaze i u drugim zakonskim propisima, kao što je Zakon o zaštiti korisnika finansijskih usluga[6].

Republika Makedonija pored Zakona o zaštiti potrošača [7], donela je Zakon za zaštitu potrošača pri dogovoru za potrošačke kredite [8].

Hrvatska je proteklih nekoliko godina unapredila pravni okvir i pojačala aktivnosti usmerene na kvalitetniju zaštitu korisnika bankarskih usluga. Zakoni koji regulišu bankarski sektor, a imaju značajan uticaj na zaštitu potrošača su: Zakon o kreditnim institucijama i Zakon o potrošačkom kreditiranju [9].

Glavni zakon koji uređuje zaštitu potrošača u Crnoj Gori je Zakon o zaštiti potrošača [10]. Novim zakonom o bankama uvedena je institucija bankarskog ombudsmena, kao nezavisnog lica, koji u vansudskom postupku učestvuje u rešavanju spornih pitanja između potrošača (klijenta) i finansijskih institucija.

Tabela:2

Zaštita potrošača u oblasti bankarskih usluga: komparativna analiza za zemlje Zapadnog Balkana

Aspekti	Hrvatska	Makedonija	Crna Gora	Srbija
ZAKONODAVNI	Zakon o potrošačkom kreditiranju (Proglašen 2009) i Zakon o kreditnim institucijama (Proglašen2009).	Zakon o zaštiti potrošača (Proglašen 2007) i Zakon za zaštitu potrošača pri dogovoru za potrošačke kredite (Proglašen 2007)	Zakon o zaštiti potrošača (Proglašen 2007)	Zakon o zaštiti korisnika finansijskih usluga (Proglašen 2011).
IZVRŠNI **Telo za nadzor**	Direkcija za zaštitu potrošača ***Prednosti*** Područje rada prošireno na aktivnosti informisanja i edukacije ***Nedostaci:*** Zakoni su dobri ali je nedovoljna usklađenost i saradnja među telima za nadzor	Državni inspektorat ***Prednosti:*** Efikasnost u radu i dalje jačanje administrativnog kapaciteta ***Nedostaci*** Nedovoljna usklađenost među telima nadležnim za nadzor	Za oblast finansijskih usluga Centralna banka a za ostalo Tržišna inspekcija ***Prednosti:*** Početak jačanja administrativnog kapaciteta ***Nedostaci:*** Zakon postoji ali se nedovoljno provodi i nema dovoljne usklađenosti saradnja među telima za nadzor	Za oblast bankarskih usluga NBS a za ostala prava Tržišna inspekcija ***Prednosti:*** Napredak u radu i jačanje administrativnog kapaciteta ***Nedostaci:*** Zakon se još uvek ne primenjuje u potpunosti, nedostatak strateškog pristupa.

Vansudsko rešavanje sporova	Centri za mirenje Hrvatske privredne komore	U oblast bankarskih usluga nema a za ostalo Državni tržišni inspektorat	Bankarski ombudsman	NBS
Zastupanje potrošača	Informisanost i obrazovanje potrošača u porastu. Udruženja sve više beleže efikasnost u radu i imaju finansijsku pomoć države.	Srednji nivo poznavanja prava potrošača. Napredak u radu potrošačkih organizacija	Svesnost i obaveštenost potrošača u porastu. Organizacije potrošača rade na informisanju potrošača	Zabeležen je napredak u radu organizacija potrošača. Još nemaju dovoljne kapacitete i stalnu finansijsku podršku što rezultira nedovoljnim uticajem na razvoj potrošačke kulture.

Izvor: Autori

Zaključak

Normativni uređenje zaštite potrošača u oblasti bankarskih usluga je preduslov i prvi korak na putu efikasne zaštite porošača. Na osnovu komparativne analize zaštite u oblasti bankarskih usluga za zemlje Zapadnog Balkana može se zaključiti da je u svim zemljama u vezi sa normativnim uređenjem odmaklo, ali da sad sledi primena tih propisa.

Ugled koje banke uživaju kod potrošača (klijenta) predstavlja jednu od glavnih determinanta konkurentske prednosti, pa se često u skladu sa tim može prihvatiti mišljenje da su potrošači najvrednija imovina banke. U tom smislu banke treba da vode računa o imidžu koji uživaju kod potrošača (klijenta), naročito kada je u pitanju poštovanje njihovih prava i interesa. Bankarske usluge olakšavaju kupovinu, podstiču štednju i investicije kao i osiguranje od rizika. Složenost i visoki rizici mnogih bankarskih usluga, inovacije koje se svakodnevno uvode i koje su dugoročnog karaktera, zahtevaju postojanje efikasne zaštite potrošača.

Efikasna zaštita potrošača je potreba kako Srbije tako i regiona a istovremeno i obaveza preuzeta Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju. Zaštita potrošača važno je pitanje za sve zemlje u tranziciji za ubrzanje pristupa Evropskoj uniji, jer omogućuje ulazak u zajedničko evropsko tržište u kojem potrošači imaju ključnu ulogu.

Literatura

[1] Nacionalni program zaštite potrošača *„Sl.glasnik RS*“, br. 11/07

[2] Grandov Z.,Jovanović R., Đokić M., Banking services and consumer protection in western balkan countries with special emphasis on the experience of Serbia, FTU, XI International conference service sector in terms of changing environment, Ohrid, Macedonia, 2011. ISBN 978-9989-179-94-5 - www.elsevier.com

[3] Udruženje građana „Moj dinar“, Novi Sad

[4] http://www.nbs.rs

[5] Zakon o zaštiti potrošača „*Sl.glasnik RS*“, br.73/10

[6] Zakon o zaštiti korisnika finansijskih usluga „*Sl.glasnik RS“,* br.36/11
[7] Zakon o zaštiti potrošača „*Sl. vesnik RM“,* br. 77/07
[8] Zakon o zaštiti potrošača pri dogovoru za potrošačke kredite *„Sl.vesnikRM“,*br.79/07
[9] „*Narodne novine“,*br. 75/09 i 153/09
[10] *„Sl.list CG“*, br. 26/07

Stručni rad UDK 339.54:061.1(4-672EU)

"CEFTA 2006 U FUNKCIJI INTEGRACIJA U EVROPSKOJ UNIJI"

Prof. dr Vojislav Škrbić[1]
dipl ing. el. Miladin Berić[2]

Apstrakt

Proces integracija država jugostočne Evrope prema Evropskoj uniji odvija se u dužem vremenskom periodu i u više faza. Ovi procesi zahtijevaju sprovođenje određenih kontinuiranih aktivnosti u državama koje su ratifikovale Centralno-evropski sporazumom o vanjskoj trgovini - CEFTA 2006, a koje su u saglasju sa propisima Evropske unije. U kontekstu pomenutih aktivnosti odvija se i proces liberalizacije trgovine i usluga. Sporazum CEFTA pruža mogućnosti povećanih regionalnih integracija i saradnje unutar članica. Istim se između ostalog ukidaju sva količinska ograničenja uvoza i izvoza i mjere jednakog efekta i neće se uvoditi nova ograničenja, te izvozne carine i ostale takse fiskalne prirode. Samo provođenje Sporazuma CEFTA svakako je pospješilo promet roba, usluga i investicija, te umanjilo tehničke i necarinske barijere, ali iste u određenoj mjeri još uvijek postoje pogotovo od strane većih ka manjima. Naglasimo iz dosadašnjeg iskustva da se članstvo u CEFTA pokazalo kao "odskočna daska" za pristup Evropskoj uniji.

Ključne riječi: *CEFTA 2006, zona slobodna trgovina, multilateralni i bileteralni ugovor, zemlje regiona, Evropska unija, tehničke barijere, liberalizacija trgovine i usluga.*

"CEFTA 2006 IN THE FUNCTION OF INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION"

Abstract

The process of integration of the countries of Southeast Europe into the European Union takes place in a longer time period and in more phases. These processes require the implementation of certain continued activities in the countries that have ratified the Central European Free Trade Agreement - CEFTA 2006, and which are in accordance with the regulations of the European Union. In the context of the mentioned activities there is an ongoing process of liberalization of trade and services. CEFTA provides the possibilities of increased regional integrations and cooperation within members. Inter alia, it annihilates all quantity restrictions of import and export as well as measures of the same impact, and no new limitations, export custom duties and other taxes of fiscal nature shall be introduced. The very implementation of CEFTA has certainly improved the traffic of goods, services and investments, weakened technical and non-custom barriers, but these still exist to a certain extent, particularly in the relations between the bigger and the smaller. Let us emphasize from our experience that membership in CELTA has proven to be a "'springboard" for joining the European Union.

Key words: *CEFTA 2006, free trade zone, multilateral and bilateral contract, countries of the region, European Union, technical barriers, liberalization of trade and services.*

[1] Visoka škola Primus Gradiška
[2] Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske

Uvodne napomene

Nakon višegodišnjeg iskustva u liberalizaciji trgovine na području Balkana, stečenog kroz implementaciju bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini, zemlje regiona su krajem 2006. godine odlučile unaprijediti svoju ekonomiju, a posebno trgovinsku saradnju, te zaključiti jedinstveni sporazum o slobodnoj trgovini, poznat kao CEFTA 2006. Ovdje je potrebno naglasiti da je Zona slobodne trgovine na zapadnom Balkanu incirana od strane Evropske unije i to kao jedan od istrumenata za stabilizaciju regiona i podsticanje regionalne saradnje, a u cilju kvalitetne pripreme zemalja regiona za buduće članstvo u EU.

Prvi ugovor o osnivanju CEFTA-e potpisale su 21 decembra 1992. godine u Krakovu u Poljskoj, Poljska, Mađarska i Čehoslovačka. Slovenija se pridružila januara 1996, Rumunija u jula 1997., Bugarska u januaru 1999. god., Hrvatska u decembru 2002. god., Makedonija 2006. godine, a Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Moldavija, Srbija i u ime bivše autonomne pokrajine Kosovo - UNMIK/ Kosovo 2007[3] godine. Zemlje koje su u međuvremenu postale članice Evropske unije po pristupanju Uniji automatski su prestale biti članice CEFTA. Današnje članice CEFTA-a su Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Moldavija, Srbija i UNMIK/Kosovo.

Veoma je značajno na ovom mjestu navesti određene prednosti ili koristi koje je, između ostalog, donio Sporazum, a kao najbitnije možemo navesti sljedeće:

- Uspješna regionalna, a u okviru toga posebno ekonomska, odnosno trgovinska, saradnja kao važan preduslov za približavanje zemalja zapadnog Balkana Evropskoj uniji,
- Sporazum je umnogome olakšao pojednostavljenje ugovornih odnosa,
- Sporazumom su uvedene neke nove oblasti, od kojih je za Bosnu i Hercegovinu posebno značajno ujednačavanje uslova investiranja u regionu, jer je BIH neto primalac investicija,
- Dijagonalna kumulacija porijekla roba[4] koja se primjenjuje među svim članicama CEFTA-e, i
- Poboljšanje mehanizama za rješavanje nastalih sporova uvođenjem sistema unutrašnje arbitraže radi lakšeg uklanjanja tehničkih barijera u trgovini i slično.

1. Hronologija procesa liberaiizacije trgovine u jugoistočnoj Evropi

Može se reći da je ideja o liberalizaciji trgovine u regionu nastala osnivanjem Pakta stabilnosti za jugoistočnu Evropu (Sarajevo 30. 7. 1999.) kada je, među glavne ciljeve Pakta uvršteno i *,,povećanje regionalne integracije i saradnje",* što je u okviru Radnog stola II (ekonomska pitanja) definisano kao *,,promovisanje područja slobodne trgovine, odnosno liberalizacija*

[3] Misija privremene uprave Ujedinjenih naroda na Kosovu, u ime Kosova je potpisala Sporazum u skladu sa Rezolucijom 1244 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija.

[4] Dijagonalna kumulacija porijekla - podrazumijeva učešće najmanje 3 ugovorne strane (države), tj. korišćenje sirovina, poluproizvoda i gotovih proizvoda iz različitih zemalja, pri čemu se te sirovine tretiraju kao domaća komponenta.
PRIMJER: CEFTA omogućava status domaćeg porijekla proizvoda rakiji lozovači koja je nabavljena u Hrvatskoj, a punjena u Bosni i Hercegovini u flaše porijeklom z Srbije. Bosna i Hercegovina može ovakav proizvod, bez naplate carine, slobodno da plasira na tržište CEFTA zemalja, jer su u BiH urađene radnje koje premašuju minimalne. operacije definisane posebnim Protokolom - Aneks 4, koji je sastavni dio CEFTA sporazuma.

trgovine". Već u januaru 2000. godine, na inicijativu Makedonije, formirana je Radna grupa za trgovinu. Ministri zemalja jugoistočne Evrope (Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Rumunije, Hrvatske, Makedonije, tadašnje Jugoslavije - Srbije i Crne Gore i Moldavije) su se polovinom januara 2001. godine, na sastanku u Ženevi, dogovorili da se pristupi pripremama za potpisivanje tzv. Memoranduma o razumijevanju, kojim će se regulisati pitanja liberalizacije trgovine i usluga što bi trebalo da olakša olakšavanja trgovinu među zemljama Regiona. Memorandum je potpisan 27. juna 2001. godine u Briselu. Svojim potpisom potpisnice Memoranduma su se obavezale da će do kraja 2002. godine zaključiti bilateralne ugovore o slobodnoj trgovini, kojima će se za minimalno 90 posto roba omogućiti slobodan protok bez ikakvih carinskih ograničenja. Samo na osnovu ovog Memoranduma u Regionu su zaključena 32 bilateralna ugovora o slobodnoj trgovini.
Nadalje, u okviru aktivnosti Pakta stabilnosti, ministri zemalja zapadnog Balkana su na sastanku održanom u Rimu (13. novembra 2003. godine) usvojili Ministarsku izjavu kojom su tražili od Radne grupe Pakta stabilnosti za liberalizaciju trgovine da preporuči na koji način je najbolje harmonizovati bilateralne ugovore o slobodnoj trgovini, kako bi se poboljšala transparentnost mreže bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini i njena efikasna administracija. Nakon toga, a u cilju povećanja transparentnosti, poštivanja pravila međunarodnog trgovinskog sistema, prvenstveno Svjetske trgovinske organizacije (WTO), produbljivanja uspostavljenih trgovinskih odnosa između zemalja regiona, privlačenja direktnih stranih ulaganja, te na taj način stvaranja uslova za povećanje zaposlenosti, ekonomskog prosperiteta i političke stabilnosti, ministri zemalja Regiona su u Sofiji, 10. juna 2005. godine usvojili Zajedničku izjavu kojom su se zemlje jugoistočne Evrope obavezale da će započeti sa pripremnim radnjama na izradi jedinstvenog ugovora o slobodnoj trgovini. S tim u vezi radnoj grupi Pakta stabilnosti za jugoistočnu Evropu za liberalizaciju i olakčavanje trgovine dat je mandat da osmisli kako zamijeniti postojeću mrežu bilateralnih ugovora sa jednim ugovorom o slobodnoj trgovini za cijeli region zapadnog Balkana, po uzoru na CEFTA-u. Na osnovu toga, u okviru ove Radne grupe vođeni su načelni razgovori o Osnovnim principima i smjernicama zamjene bilateralnih ugovora jedinstvenim ugovorom, kao i pripremi ilustrativnog nacrta teksta budućeg jedinstvenog ugovora o slobodnoj trgovini.

Po okončanju ovog procesa, u Bukureštu su, 6. aprila 2006. godine, premijeri zemalja jugoistočne Evrope usvojili Zajedničku izjavu kojom su, između ostalog, dali nalog nadležnim ministrima da zaključe sporazum, istovremeno osiguravajući pristupanje CEFTA-i za zemlje koje nisu članice i izmjenu postojećeg sporazuma uz saglasnost svih strana. Potrebno je naglasiti da je čitav ovaj proces snažno podržan od strane Evropske komisije. Ovdje se treba prisjetiti da je Evropska perspektiva zemalja zapadnog Balkana ranije naglašena i u Izjavi iz Soluna[5] u junu 2003. godine. Ovo posebno u svjetlu činjenice da je Evropska unija potvrdila namjeru da postepeno uspostavi zonu dijagonalne kumulacije porijekla između EU i zemalja zapadnog Balkana.

U vezi s prednjim Evropska komisija je, takođe, u svom dokumentu od 27.1.2006. godine, pod nazivom *„Zapadni Balkan na putu ka Evropskoj uniji, jačanje stabilnosti i podsticanje napretka",* navela konkretne mjere za jačanje politike Evropske unije prema Zapadnom Balkanu, te podržala što brže zaključenje regionalnog Sporazuma o slobodnoj trgovini, osiguravajući savjetodavnu i tehničku pomoć. Sam Sporazum je potpisan 19.12.2006. godine u Bukureštu, a za Bosnu i Hercegovinu je stupio na snagu 22. novembra 2007. godine („Sluzbeni glasnik BiH", br. 9/07).

[5] Agenda iz Soluna predstavlja skup novih instrumenata u cilju podržavanja procesa reforme u zemljama Zapadnog Balkana i kako bi ih približila Evropskoj uniji.

Razdoblje postupnoga snižavanja carina u trgovini industrijskim proizvodima završilo se 31, decembra 2008. god., a decembra 2010. god. šest država (Albanija, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Moldavija i Srbija) je parafiralo Dodatni protokol[6] koji sadrži nove koncesije u trgovini i poljoprivredno prehrambenoj proizvodnji. Pomenute države su 11. februara 2011. godine potpisale Dodatni protokol Sporazuma i time liberalizovale trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Strane su ukinule sve carine na uvoz, takse jednakog efekta carinama i sve uvozne takse fiskalne prirode u trgovini između njih na sve proizvode, osim onih koji i dalje podliježu bilateralnim koncesijama kao što je navedeno u Aneksu 10 Sporazuma. Dodatni Protokol stupio je na snagu: 13. novembra 2011. godine za Albaniju, Hrvatsku i Makedoniju; 15. decembra 2011. godine za Srbiju; 06. januara 2012. godine za Crnu Goru i 13. januara 2012. godine za Moldaviju. Ovakva značajna liberalizacija trgovine poljoprivrednim proizvodima je važan korak u daljem smanjenju barijera u trgovini i očekuje se da će imati pozitivne efekte povećanjem konkurentnosti regionalnih ekonomija.

2. Sadržaj Sporazuma CEFTA 2006

CEFTA Sporazum je, u poređenju sa do tada postojećim bilateralnim ugovorima, daleko složeniji i sveobuhvatniji. Osim što je u pitanju multilateralni sporazum, on uvodi i neka nova pitanja koja ranije nisu bila tretirana i značajno unapređuje pojedine odredbe za koje se u bilateralnim ugovorima pokazalo da su ili nedovoljno precizne ili su se teško provodile. Nadalje, kompleksnost CEFTA Sporazuma se ogleda, ne samo u njegovom sadržaju, nego i samoj strukturi. Obzirom da se "stara" CEFTA pokazala kao dobra i kvalitetna priprema za EU članstvo njezinih potpisnica, išlo se na to da forma novog sporazuma bude djelimično izmijenjen postojeći sporazuma uz istovremeno omogućavanje pristupa novih članica. Otuda i naziv sporazuma "Sporazum o izmjeni i pristupanju Centralnoevropskom sporazumu o slobodnoj trgovini", popularno CEFTA 2006.

Osnovni Sporazum se sastoji od svega četiri člana i odnosi se na dogovor ugovornih Strana da, prihvatajući Aneks 1 - Sporazum o izmjeni i pristupanju Centralnoevropskom sporazumu o slobodnoj trgovini, dodatno doprinesu razvoju odnosa svake Strane prema Evropskoj uniji i integraciji u multilateralni trgovinski sistem.[7] Potpisnice sporazuma su: Republika Albanija, Bosna i Hercegovina, Republika Bugarska, Republika Hrvatska, Republika Makedonija, Republika Moldova, Republika Crna Gora, Rumunija, Republika Srbija i Misija privremene uprave Ujedinjenih naroda na Kosovu, u ime Kosova, u skladu sa Rezolucijom 1244 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda.

Glavni tekst Sporazuma predstavlja tzv. Aneks 1. On je sastavljen iz sedam Poglavlja i to:

- Poglavlje I - Opšte obaveze koje se odnose na trgovinu svim robama
- Poglavlje II - Industrijski proizvodi
- Pogljavlje III - Poljoprivredni proizvodi
- Poglavlje IV - Tehničke barijere trgovini
- Poglavlje V - Opšte odredbe
- Poglavlje VI - Nova trgovinska pitanja
- Poglavlje VII - Pravila funkcionisanja

[6] Ovdje je svakako potrebno naglasiti da zbog činjenice da je u bilateralnim ugovorima o slobodnoj trgovini, čije su carinske koncesije integrisane u CEFTA sporazum, već ispregovarala visoki stepen liberalizacije u oblasti poljoprivrednih proizvoda, Bosna i Hercegovina nije učestovala u pregovorima o daljoj liberalizaciji ali je kao Strana u CEFTA sporazumu aktivno uključena na realizaciji ovog cilja.

[7] Prema, Komentar na odredbe Sporazuma o izmjeni i pristupanju Centralnoevropskom sporazumu o slobodnoj trgovini, (2007). Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, Sarajevo.

U nastavku ovog rada dati su kratki osvrti na sva pomenuta poglavlja, sa kratkim obrazloženjem i/ili komentarom najinteresantnijih odredaba vezanih za predmetnu temu.

2.1. **Opšte obaveze koje se odnose na trgovinu svim robama**

Prvo poglavlje se odnosi na trgovinu industrijskim i poljoprivrednim robama. Konkretnije, ovdje je utvrđen način klasifikacije roba u trgovini, polazne carine, način zaokruživanja kod snižavanja, ukidanje postojećih i uvođenje novih zabrana količinskih ograničenja (uvoznih i izvoznih) i mjera jednakog efekta, zabrana uvođenja i ukidanje postojećih izvoznih carina, klauzula mirovanja i sl.

Ovdje je bitno je naglasiti da se pitanje polaznih carina moralo definisati iz najmanje dva razloga. S jedne strane CEFTA sporazum je ostao otvoren za pristupanje drugih zainteresiranih strana, pa je morala biti sadržana odredba kojom se uređuje koji je to polazni nivo carina za buduće, pregovorima ugovorene, carinske koncesije. S druge strane u CEFTA Sporazum su prenesene carinske koncesije koje je svaka od Potpisica imala u bilateralnim ugovorima. Već smo naglasili da je u slučaju Bosne i Hercegovine u tom trenutku bila izvršena liberalizacija skoro svih proizvoda sa svim Potpisnicama, pa se stav o polaznim carinama na nju praktično i nije odnosio. Medutim, imajući u vidu obavezu Potpisnica da stupe u pregovore o daljoj liberalizaciji poljoprivrednih proizvoda (onih koje to bilateralno nisu učinile), potrebno je bilo znati koji je polazni nivo snižavanja.

2.2. Obaveze koje se odnose na industrijske robe

U ovom poglavlju su obuhvaćeni proizvodi koji su klasifikovani unutar poglavlja Harmoniziranog sistema naziva i šifarskih oznaka roba (HS) 25 do 97, uz izuzetak proizvoda koji se, prema WTO Sporazumu o poljoprivredi**,** smatraju poljoprivrednim proizvodima.[8] Statistička komisija UN, na svom 27. zasedanju, održanom 1993. godine, preporučila je da sve države prihvate *HS* za prikupljanje i diseminaciju svojih podataka o međunarodnoj trgovini. U svjetlu promjena u tehnologiji ili modelima međunarodne trgovine, *HS* se redovno preispituje i revidira. Određeno opšte pravilo je da se roba grupiše prema stepenu proizvodnje: sirovine, neobrađeni proizvodi, poluobrađeni proizvodi i obrađeni proizvodi. Kao potpisnik Međunarodne konvencije o harmonizovanom sistemu naziva i šifarskih oznaka robe, svaka država dužna je da sve izmjene u HS-u, krajem svake godine ugradi u svoju Carinsku tarifu što se redovno radi i u BiH.

Nadalje, u ovom poglavlju je uređeno ukidanje uvoznih carina, taksi jednakog efekta carinama i uvoznih taksi fiskalne prirode, kao i dinamika njihovog ukidanja. Takođe se navodi da će proizvodi iz Aneksa 2 biti u potpunosti liberalizovani zaključno sa 31. decembom 2008. godine. Pominjanje datuma u ovom slučaju može dovesti u sumnju da su neke zemlje ponovno pregovarale o liberalizaciji industrijskih proizvoda, te da im je na taj način napravljen određeni ustupak. Međutim, u pitanju je sljedeće. Kako su u novi Sporazum prenosene carinske koncesije dogovorene bilateralno, desilo se da par Potpisnica zbog kasnog zaključenja sporazuma, još uvijek je imalo određeni ugovoreni pelazni period za liberalizaciju ograničenog broja industrijskih proizvoda. Stoga je u cilju transparentnosti ali i izbjegavanja svake sumnje da svi industrijski proizvodi moraju biti liberalizovani, ti proizvodi su uneseni u Aneks 2 uz dodatak datuma (31. decembar 2008. godine) kao trenutak kraja ugovorenog pelaznog perioda.

[8] Harmonizovani sistem (HS) prihvaćen je od Savjeta za carinsku saradnju u junu 1983. godine, a Međunarodnom konvencijom o Harmonizovanom sistemu stupio je na snagu 01. januara 1988. godine.

2.3. Poljoprivredni proizvodi

U poglavlju Poljoprivredni proizvodi detaljno se uređeni uslovi trgovine ovom grupom proizvoda i to kroz: obuhvat, uvozne carine, koncesije i poljoprivredne politike, te sanitarne i fitosanitarne mjere. Zanimljivo je napomenuti da se pored standardne klasifikacije po kojoj se poljoprivrednim prozvodima smatraju proizvodi koji su klasifikovani untar HS poglavlja 1 do 24, u poljoprivredne proizvode ubrajaju i neki industrijski proizvodi koji se prema WTO Sporazumu o poljoprivredi smatraju poljoprivrednim proizvodima. Ovi proizvodi su navedeni u Aneksu 1 Konsolidovane verzije CEFTA Sporazuma.

S obzirom na specifičnost poljoprivrednih proizvoda, u ovom poglavlju je uređeno snižavanje ili ukidanje uvoznih carina, taksi jednakog efekta i uvoznih taksi fiskalne prirode na određene proizvode. Imajući u vidu činjenicu da, za razliku od industrijskih proizvoda, poljoprivredni proizvodi nisu bili u potpunosti liberalizirani među Stranama u bilateralnim ugovorima, ovim se poglavljem dalje ostavlja zainteresovanim stranama da razmotre mogućnosti dalje liberalizacije poljoprivrednih proizvoda. U tom smjeru su pokrenute određene inicijative unutar Zajedničkog odbora CEFTA-e. U vezi s prednjim 15.12.2011. godine stupio je na snagu Dodatni protokol Sporazuma o izmjeni i pristupanju Sporazumu o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi za Srbiju koji predviđa da će Strane ukinuti sve carine na uvoz, mjere istog dejstva i sve uvozne dažbine fiskalne prirode u međusobnoj trgovini od dana stupanja na snagu ovog Dodatnog protokola[9], za sve proizvode, osim za proizvode koji su predmet bilateralnih koncesija, kao što je dato u Aneksu 10. ovog dodatnog protokola.
Nadalje ovo poglavlje takođe utvrđuje da Strane neće biti ograničene u provođenju svojih poljoprivrednih politika, ali pod uslovom da ne bude štete za dane koncesije. Pored toga eksplicitno se utvrđuje da će se Strane suzdržati od korištenja izvoznih subvencija, te ukinuti bilo koje postojeće takve subvencije u međusobnoj trgovini. Ovo je vrlo značajno pogotovo u svjetlu činjenice da je baš BiH ponajviše bila izložena primjeni ovakvih subvencija od drugih Strana.
S druge strane u paragrafu poljoprivrednim prozvodi uređena je oblast primjene sanitarnih i fitosanitarnih mjera i propisa. Osnovni cilj navedenog je primjena propisa, mjera i postupaka koji su bazirani na međunarodnim standardima, odnosno, da tamo gdje ne postoji relevantan međunarodni standard, mjere moraju biti bazirane na naučnom pristupu isključivo u cilju zaštite zdravlja ljudi, životinja i biljaka, te zdravstvene ispravnosti proizvoda životinjskog i biljnog porijekla. Pomenute mjere ne smiju biti diskriminatorne niti korištene u cilju neopravdanog ograničavanja i/ili sprečavanja ulaska proizvoda na sopstveno tržište.
Ovdje možemo primjetiti da su provođenjem bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini, otvorena mnoga kontroverzna pitanja u pogledu primjene sanitarnih i fitosanitranih mjera, a naročito u vezi sa očekivanjem poslovne zajednice u BiH koja se bavi proizvodnjom i preradom poljoprivrednih proizvoda. Opšti je zaključak da je u vrijeme stupanja na snagu ovih bilateralnih ugovora, Bosna i Hercegovina imala ozbiljne institucionalne deficijencije, što je

[9] Primjera radi Aneks 3.7 Sporazuma CEFTA 2006 koji je donedavno regulisao uvoz poljoprivrednih proizvoda u Srbiju iz zemalja članica CEFTA (koncesije za poljoprivredne proizvode), zamijenjen je novim Aneksom 10.5 koji čini sastavni dio Dodatnog protokola. Aneksom 10.5 obuhvaćeni su samo oni poljoprivredni proizvodi koji nisu liberalizovani, a uvoze se iz Republike Hrvatske. Nadalje, stupanjem na snagu Dodatnog protokola liberalizuje se u potpunosti preferencijalna trgovina poljoprivrednim proizvodima sa Albanijom i Moldavijom koja je do sada bila predmet izvjesnih koncesija. Sa druge strane navedeno znači i da se dalje liberalizuje preferencijalna trgovina sa Hrvatskom u okviru Sporazuma CEFTA jer se smanjuje broj proizvoda koji čine predmet bilateralnih koncesija u okviru kojih je propisana preferencijalna stopa za 2010. i 2011. godinu kao i još povoljnija carinska stopa u okviru većih količinskih ograničenje (odobrenih kvota).

imalo za rezultat nelojalnu konkurenciju, odnosno da su poljoprivredni proizvođači iz drugih država CEFTA izvozili bez većih smetnji svoje proizvode u BiH, dok je sa druge strane izvoz BiH poljoprivrednih proizvoda bio limitiran ili u potpunosti onemogućen. U vrijeme stupanja na snagu CEFTA sporazuma situacija za BiH poljoprivredne proizvođače je dosta povoljnija jer su u BiH u potpunosti uspostavljene nadležne institucije u ovoj oblasti, i to primjera radi: Kancelarija za veterinarstvo BiH, Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja i Agencija za bezbjednost hrane.

2.4. Tehničke barijere u trgovini

Potrebno je istaći da sporazum CEFTA ne propisuje posebna pravila kada su u pitanju tehničke barijere u trgovini, nego upućuje na primjenu odredbi „WTO Sporazuma o tehničkim barijerama u trgovini"[10], stoga u daljem tekstu ovog rada slijedi kratka interpretacija odredbi ovog međunarodnog multilateralnog sporazuma.
WTO Sporazum o tehničkim barijerama u trgovini propisuje proceduru pripremanja, usvajanja i primjene tehničkih propisa i standarda i proceduru ocjene usklađenosti. U tom pogledu, svaka zemlja[11] je dužna da osigura sljedeće:

- da se za proizvode koji se uvoze primjenjuje tretman koji nije nepovoljniji od onog koji imaju isti ili slični proizvodi domaćeg porijekla. Drugim riječima obavezna je primjena istih tehničkih propisa i standarda i procedura ocjene usklađenosti za domaće i uvozne proizvode (tzv. Nacionalni tretman - NT);
- da se u primjeni tehničkih propisa i standarda ne pravi diskriminacija među uvezenim proizvodima prema njihovom porijeklu (tzv. MFN princip[12]);
- da priprema, usvajanje i primjena tehničkih propisa i procedura ocjene usklađenosti nema za cilj stvaranje nepotrebnih barijera u međunarodnoj trgovini. U tom smislu tehnički propisi moraju biti zasnovani na naučnim dostignućima i ne smiju biti restriktivniji nego što to nalaže potreba zaštite nacionalne sigurnosti, zdravlja i života ljudi, životinja i biljaka i zaštita životne okoline.

Ovaj Sporazum podstiče zemlje da koriste međunarodne standarde. U tom cilju, ukoliko zemlja koristi međunarodne standarde ili sisteme ocjene usklađenosti kao osnovu za pripremu tehničkih propisa, smatra se da takvi propisi ne predstavljaju nepotrebnu prepreku trgovini.
Međutim, ukoliko se neki međunarodni standard smatra neefikasnim ili neodgovarajućim za ostvarenje nekih nacionalnih ciljeva ili ukoliko isti ne postoje, zemlja je slobodna da razvija svoje vlastite standarde i tehničke propise. U tom slučaju zemlja mora osigurati da takvi standardi, propisi ili procedure ocjene usklađenosti nisu restriktivniji nego što je to potrebno za ostvarenje legitimnih ciljeva.

Legitimni ciljevi zbog kojih zemlja može usvojiti tehnički propis uključuju:

- Zahtjeve nacionalne sigurnosti;
- Sprečavanje prakse obmanjivanja;

[10] WTO Sporazum o tehničkim i trgovinskim barijerama nastoji osigurati da zakonske odredbe, standardi, ispitivanja i sertifikacijske procedure svake pojedine države budu usaglašeni tako da ne izazivaju nepotrebne prepreke slobodnoj trgovini.
[11] Zanimljivo je napomenuti da u trenutku ratifikacije Sporazuma, Bosna i Hercegovia, Srbija i Crna Gora nisu bile članice WTO. U međuvremenu je 2012. Godine u WTO primljena Crna Gora
[12] MFN (Most favorite nation) - princip najpovlašćenije nacije koji znači izjednačen pristup tržištu za sve tj. ukoliko se jednoj državi odobre povlastice moraju i svim ostalim državama članicama STO (izuzeti za to su Sporazumi o slobodnoj trgovini, carinske unije i ekonomske integracije, koji moraju da se verifikuju u STO i zbog nefer trgovine – damping, subvencije).

- Zaštitu života i zdravlja ljudi, životinja i biljaka ili zaštitu okoline.

Najkaće, kada su tehničke barijere u pitanju članice CEFTA-e treba da identifikuju i ukinu nepotrebne postojeće tehničke barijere u međusobnoj trgovini. Da bi se to postiglo uspostavljen je Pododbor za pitanja tehničkih i svih drugih necarinskih barijera u trgovini, koji bi trebao nadgledati proces identifikovanja i ukidanja nepotrebnih tehničkih barijera u trgovini. Nadalje, članice CEFTA se obavezuju da neće uvoditi nove nepotrebne tehničke barijere u trgovini, te da će sarađivati, unutar Pododbora za tehničke barijere trgovine i necarinske barijere, na harmonizaciji[13] svojih tehničkih propisa, standarda i obaveznih procedura ocjene usklađenosti sa ciljem ukidanja tehničkih barijera u trgovini.

Pored tehničkih postoje i tzv. necarinske barijere. Necarinske barijere bi se u opštem smislu mogle definisati kao vladine mjere (osim carinskih dažbina) koje ograničavaju uvoz ili imaju sposobnost ograničavanja međunarodne trgovine, čak i ako to u stvarnosti uvijek ne čine. Necarinske barijere uključuju sistem nadzora nad uvozom i različite takse, kao i mjere koje su u međunarodnim razmjerima prepoznate kao ograničavajuće za trgovinu, čak i kada im objektivno ne može biti pripisana namjera ili efekat ograničavanja trgovine. S obzirom na svjetski trend smanjivanja ili ukidanja carinskih dažbina, ove mjere su postale vidljivije prepreke trgovini, a time i fokus kako vlada, tako i poslovnih zajednica skoro svih zemalja svijeta.

Pod pojmom neopravdane necarinske barijere uobičajeno se smatra:
- Primjena tehničkih propisa i standarda suprotno pravilima WTO-a;
- Primjena sanitarnih i fitosanitarnih mjera na diskriminatoran način ili u cilju neopravdanog ograničavanja ili sprečavanja ulaska robe na domaće tržište;
- Provođenje carinskih procedura na način da ograničavaju ili sprečavaju ulazak robe na domaće tržište (npr. zadržavanje vozila, pravila porijekla, carinsko vrednovanje, itd.);
- Procedure izdavanja dozvola (složene dugotrajne procedure, diskriminacija, i sl.);

Ovdje je potrebno reći da tehničke i necarinske barijere i danas, šest godina nakon ratifikacije Sporazuma, predstavljaju osnovnu prepreku izvoznicima iz Bosne i Hercegovine, pogotovo ako se izvoz realizuje u države CEFTA sa kojima BiH ima najveću razmjenu (Hrvatska i Srbija). S tim u vezi postoje dva glavna problema. Prvi i osnovni problem je što većina sertifikacijskih kuća u BiH, koje garantuju usklađenost kvalitete proizvoda sa proizvodima iz zemalja sa kojima Bosna i Hercegovina ima potpisan ugovor o slobodnoj trgovini, nije verifikovana u međunarodnoj sertifikacijskoj kući. Drugi problem je u tome što i Srbija i Hrvatska imaju dodatne propise koji nisu u skladu sa CEFTA ugovorom te na taj način sprečavaju ulazak bh. robe na njihovo tržište. Uzimajući u obzir oba problema često se bh izvoznici nalaze u apsurdnoj situaciji da im je lakše izvesti robu u Evropsku uniju nego u zemlje okruženja. Ovo se dešava iz razloga da su barijere zemalja CEFTA prema bh izboznicima potpuno neopravdane i da predstavljaju otvoreno kršenje ili odredbi CEFTA ili principa slobodne trgovine. Među najčešćim barijerama pomenućemo dve najčešće: predugo zadržavanje robe na graničnim prelazima i nepriznavanje nalaza i sertifikata o ispravnosti i kvalitetu domaćih proizvoda. Ove barijere jedan su od osnovnih uzroka dugogodišnjeg deficita u spoljnotrgovinskoj razmjeni sa Hrvatskom i Srbijom. S druge strane, apsurdno je da bh proizvođači nisu ravnopravni ni na domaćem tržištu, jer sistem u bolji položaj stavlja uvoznike i stranu robu, što je posebno primjetno u velikim trgovinskim lancima. Necarinske

[13] Harmonizacija podstiče države članice sa tehničke propise, standarde i procedure ocjenjivanja usklađenosti usklade sa onima koji su u primjeni u EU.

barijere vezane za postupak carinjenja i odobravanja plasmana najčešće se ogledaju u konstantnom podvrgavanju kontrolama proizvoda istog proizvođača iz BiH, za čije se rješenje čeka posljednji dan propisanog zakonskog roka koji je najčešće 60 dana.
Na ovom mjestu ćemo navesti nekoliko primjera iz prakse. Proizvođači vode iz BiH, primjera radi, ne mogu dobiti dozvolu za izvoz, niti im se priznaju sertifikati izdati u EU. Takođe troškovi veterinarske inspekcije u Bosni i Hercegovini su desetak puta manji nego recimo u Hrvatskoj što izvoznike iz BIH dovodi u izrazito neravnopravan položaj u odnosu na hrvatske izvoznike. S druge strane pri ulasku u Srbiju je poseban problem sa izvozom robe koja ima kratak rok trajanja (npr. kolači). U toj državi postoji pravilo da se prilikom svakog uvoza za svaki tip robe, pored sanitarnih uzoraka (koji se uzimaju u razumnim količinama), uzimaju i uzorci za Tržišnu inspekciju da bi se analizom utvrdilo o kojoj se robi radi. U najboljem slučaju rezultate analiza o sanitarnoj zdravstvenoj ispravnosti robe, te rezultat analize robe o kojoj se robi radi, čekaju se deset dana, a uobičajeno ove analize se čekaju i po mjesec dana čime je izvoz u Srbiju robe sa kratkim rokom trajanja totalno onemogućen. Ponekad se određene barijere lako uvedu, ali se kad se već uvedu teško skidaju. Ponovo ćemo uzeti za primjer Srbiju gdje postoji zabrana uvoza živih goveda, mesa i prerađevina od goveđeg mesa porijeklom iz BiH zbog pojave bolesti, koja je uvedena prije nekoliko godina, a traje i danas iako razlozi za to već dugo ne postoje. Zbog te barijere bh prerađivači mogu izvoziti prerađevine samo ako je porijeklo goveda iz Srbije. Ali ni tu nije kraj problemima pošto postoji i problem dokazivanja porijekla sirovina kod carinskih organa Srbije, što najčešće odvraća izvoznike mesnih prerađevina iz BiH da se uopšte pojave na tržištu Srbije.
Na kraju zaključimo da je BiH je kao aktivan učesnik CEFTA Sporazuma ukinula sve trgovinske barijere, tako da sada BiH ima potpuno otvoreno tržište za uvoznu robu, posebno iz susjednih država. Sada je toliko jeftino i lako uvoziti u BiH da se ne uvoze samo premijumski proizvodi, već i sve druge vrste jeftine robe. Većina razloga za to je u tome što su carinski troškovi i carinjenje toliko niski da nisu puno bitni u konačnoj cijeni robe. Ti troškovi u susjednim državama (pogotovo Hrvatskoj i Srbiji) su veoma visoki što bi BiH morala riješiti na nekakav način, bilo bilateralnim sporazumima, bilo recipročnim mjerama. Najlakše bi bilo da se države CEFTA regiona, da bi prevazišle ove probleme, usaglase oko istog tretmana proizvoda prilikom izvoza, kako u smislu trajanja procedura, tako i u smilu troškova za tržišnu i sanitarnu inspekciju, mikrobiološku analizu i testiranje kvaliteta, jer bi to eliminisalo većinu navedenih barijera koje „velike“ zemlje provode prema „malima“. Zaključimo da će sam ulazak Hrvatske u Evropsku uniju donijeti mnogo novih problema, ali to nije predmet ovog rada.

2.5. Opšte odredbe

Pod opštim odredbama Sporazuma podrazumijevaju se:

- Operativna pravila
- Pravila konkurencije
- Grupna pravila zaštite

Operativna pravila su uredila pitanja pravila o porijeklu robe[14], fiskalnu diskriminaciju, plaćanja, te opšta i sigurnosna izuzeća.
Pravila konkurencije, su uredila pitanja državnih monopola i državnih trgovinskih preduzeća, pravila konkurencije u preduzetništvu i državnu pomoć.

[14] Ova pravila se bazirana na tzv. pan-evropskim pravilima o porijeklu robe koja su se primjenjivala i u bilateralnim sporazumima o slobodnoj trgovini sa zemljama u okruženju.

Grupna pravila zaštite, su uredila pitanja antidampinških mjera, opštih zaštitnih mjera, posebnih zaštitnih mjera, te uslove i procedure po kojima se mjere preduzimaju i poteškoće s platnim bilansom.
Ovdje treba naglasiti da posebnost ugovora o slobodnoj trgovini čine pravila porijekla roba na osnovu kojih se ostvaruje preferencijalni tretman pri uvozu. Ovaj tretman proizvoda pored toga što dovodi do sniženja ili izuzimanja od naplate carine ima za cilj I da oslobodi promet proizvoda od bilo kakvih količinskih ograničenja.
Radi jasnoće treba naglasiti da države potpisnice mogu dogovoriti sticanje preferencijalnog porijekla i na osnovu kumulacije porijekla. Kumulacija porijekla podrazumijeva da u proizvodnji finalnog proizvoda mogu učestvovati i proizvodi s porijeklom iz druge Strane i da se ti materijali tretiraju kao materijali s porijeklom (kao domaći). Ovim se porijeklo stiče na jednostavniji način i pospješuje i liberalizuje međusobna trgovina.
Postoje tri vrste kumulacije porijekla:

- Bilateralna kumulacija
- Dijagonalna kumulacija
- Puna kumulacija

Bilateralna kumulacija omogućava državama koje su je ugovorile da u proizvodnji roba jedna država koriste ulazne materijale porijeklom iz druge države te da na taj način njihova roba stekne njeno porijeklo, pod uslovom da je na robi izvršena bilo koja vrsta obrade ili prerade iznad one koja se smatra nedovoljnom.
Kod *dijagonalna kumulacije* postoji preduslov po kojem je potrebno imati mrežu ugovora o slobodnoj trgovini (najmanje tri zemlje) sa identičnim pravilima porijekla. Prema pravilima dijagonalne kumulacije proizvod stiče porijeklo one zemlje sa područja slobodne trgovine gdje je obavljena posljednja više nego minimalna obrada ili gdje je obradom ostvarena najviša dodana vrijednost. To znači da se u proizvodnji roba sa porijeklom osim svojih mogu kao ulazne sirovine koristiti i proizvodi izrađeni u bilo kojoj zemlji koja je u sistemu slobodne trgovine po ugovorenoj ili odobrenoj dijagonalnoj kumulaciji.
Puna kumulacija znači da se, u zemljama ugovornicama, prerada ili obrada može vršiti na svim materijalima, bilo da imaju ili nemaju porijeklo. Najbolji primjer za punu kumulaciju su zemlje Evropske unije.

2.6. Nova trgovinska pitanja

Nova trgovinska pitanja nisu detaljnije bila obuhvaćena ni u bilateralnim ugovorima ni u ranijem sporazumu koji je postojao prije sporazuma CEFTA 2006. te stoga predstavljaju određenu novinu. Pod novim trgovinskim pitanjima, kad je Sporazum CEFTa 2006 u pitanju, smatraju se; usluge, investicije, javne nabavke i zaštita intelektualnog vlasništva. Važnost usluga je u posljednje vrijeme sve veća je pa tako kod najrazvijenijih zemalja učešće trgovine uslugama[15] u društveno bruto proizvodu preko 60%. Stoga Sporazum daje poseban akcenat na obim i definicije, ciljeve, elektronsku trgovinu i razvojnu klauzulu. Ovdje je potrebno reći da je pitanje izvještavanja o trgovini uslugama bilo i još uvijek jeste u određenom smislu predmet sporenja. Naime, za razliku od robe, usluge su često neopipljive, nevidljive i za njihovu svrsishodnost obično je neophodna istovremena proizvodnja i potrošnja. Stoga je zanimljivo napomenuti da je u samom Sporazumu liberalizacija trgovine uslugama ostavljena za kasnije. Ovo pitanje se otvaralo, i još se danas otvara, tokom brojnih sastanaka raznih

[15] Najčešće se smatra da je definisanje aktivnosti koje se smatraju trgovinom uslugama najbolje dato u Opštem sporazumu o trgovini uslugama (GATS) Svetske trgovinske organizacije. GATS koristi najširi pristup za definisanje trgovine uslugama i razlikuje četiri režima trgovine uslugama, u zavisnosti od lokacije na kojoj se nalazi izvršilac usluge.

pododbora država članica tako da su neke države dogovorile liberalizaciju trgovine uslugama, a neke nisu, pa još uvijek imaju tzv. kvote. S druge strane posljednjih decenija kad su investicije u pitanju trend je da se regulacija investicija u svijetu prihvata kao dio trgovinskih sporazuma, pri čemu trgovina ostaje njihova glavna komponenta. Ekspanzija ovih sporazuma, koji pokušavaju olakšati međunarodnu trgovinu i prekogranično kretanje faktora proizvodnje, smatra se novim fenomenom sa potencijalno dubokim implikacijama na međunarodne trgovinske odnose.

Odredbe o investicijama u CEFTA Sporazumu odnose se I na pravila funkcionisanja, uspostavu Zajedničkog odbora i upravljanje provođenjem Sporazuma, te na Zajedničku izjavu o saradnji i pomoći. Ovdje je potrebno napomenuti da su sva prethodna prava i obaveze prema zaključenim bilateralnim sporazumima o unapređenju i zaštiti investicija proglašena *lex specialis* propisom. To znači da su svi sporazumi zaključeni između Strana, navedeni u Aneksu 6 Sporazuma, važeći, što na primjeru Bosne i Hercegovine znači da se za investicije primjenjuju odredbe sporazuma o unapređenju i zaštiti investicija ugovorene sa Hrvatskom, Crnom Gorom, Makedonijom, Srbijom i sa UNMIK/Kosovom. Za ostale zemlje članice CEFTA 2006 (kada je u pitanju BiH, to je Albanija i Moldavija), važe odredbe sporazuma CEFTA 2006 koje se odnose na investicije ili nacionalni pravni okviri, sve do zaključenja bilateralnih sporazuma o unapređenju i zaštiti investicija, pri čemu se moraju uzeti u obzir opšta izuzeća od Nacionalnog tretmana (NT) i Tretmana najpovlaštenije nacije (MFN tretman), kao i prednosti Razvojne klauzule.
Osvrnimo se na kraju i na važnost zaštite prava intelektualnog vlasništva iz perspektive CEFTA Sporazuma. Tu se javljaju dva ineresa. S jedne strane interes BiH privrede da njihova prava budu adekvatno zaštićena, kako na domaćem, tako i na tržištima Potpisnica, a s druge interes samog regiona da u cilju povećanja privlačnosti za ulaganja (domaća i strana) osigura „cijeli paket“, tj. uredi sve oblasti koje se direktno ili indirektno tiču poslovanja.

2.7. Pravila funkcionisanja

U posljednjem dijelu Sporazuma su uređena pitanja ali i institucionalne strukture potrebne za njegovo funkcionisanje.
Najviše tijelo za praćenje u upravljanju provođenjem Sporazuma je Zajednički odbor koji odlučuje konsenzusom. Članovi Zajedničkog odbora su resorni ministri svih Potpisnica. U sastavu Zajedničkog odbora se nalaze i tri pododbora, i to: Pododbor za poljoprivredu i sanitarne i fitosanitarne mjere, Pododbor za tehničke barijere i necarinske barijere trgovini i Pododbor za carinska pitanja i porijeklo robe.
CEFTA 2006 sporazum je predvidio i mogućnost sporova a samim tim i mogućnost arbitraže. Konkretno, odredbe o arbitraži znače postojanje mehanizma za efikasnije rješavanje sporova među Stranama. Dakle, sporovi koji nastanu u smislu tumačenja ili primjene ugovorenih odredaba mogu, ukoliko se ne riješe direktnim konsultacijama ili unutar Zajedničkog odbora, biti upućeni na arbitražu. Odluke tribunala su konačne i obavezujuće za sve Strane u sporu.

3. Spoljnotrgovinski promet Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA

Osvrnimo se na kraju ovog rada na spoljnotrgovinski promet Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA. Ukupan spoljnotrgovinski promet Bosne i Hercegovine u 2012. godini je iznosio preko 23 milijarde KM (23.122.868.224 KM). Razmjena sa država CEFTA iznosi 7.374.201.610 KM ili 31,89% ukupnog prometa što upućuje na činjenicu da su države CEFTA, nakon država Evropske unije, glavni spoljnotrgovinski partner Bosne i Hercegovine

U skladu s tim dajemo tabelarni i grafički prikaz izvoza, uvoza i ukupnog spoljnotrgovinskog prometa BiH sa ostalim članicama.

Tabela 1. Spoljnotrgovinski promet BiH sa državama CEFTA u 2012. godini (u 000 KM)

	Izvoz	%	Uvoz	%	Ukupan promet	%
Hrvatska	1,260,101	47,66%	2,834,102	59,92%	4,094,202	55,52%
Srbija	747,539	28,27%	1,699,160	35,92%	2,446,699	33,18%
Crna Gora	267,979	10,14%	46,329	0,98%	314,308	4,26%
Makedonija	128,551	4,86%	136,567	2,89%	265,118	3,60%
UNMIK/Kosovo	181,299	6,86%	7,864	0,17%	189,163	2,57%
Albanija	52,275	1,98%	4,363	0,09%	56,638	0,77%
Moldavija	6,280	0,24%	1,793	0,04%	8,073	0,11%
Ukupno	2,644,024	100%	4,730,178	100%	7,374,202	100%

Izvor: Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske

Slika 1. Grafički prikaz tabele 1.

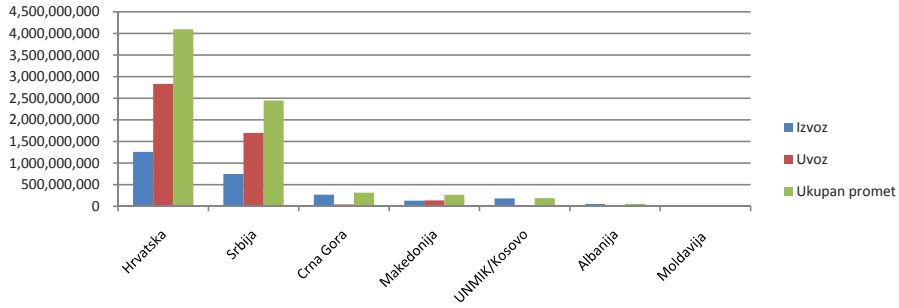

Iz tabelarnog i grafičkog prikaza vidimo da je Hrvatska, kad su države CEFTA, u pitanju glavni partner BiH u spoljnotrgovinskoj razmjeni i to sa čak 55,52%. Vrlo značajno je i učešće Srbije sa 33,18%, a zatim slijede Crna Gora, Makedonija i UNMIK Kosovo (sve tri države ispod 5%). Albanija i Moldavija u razmjeni BIH učestvuju sa prometom manjim od 1% od ukupnog prometa.

U sljedećoj tabeli i grafičkom prikazu dato je komparativno poređenje izvoza iz BiH u države CEFTA u 2012. i 2011. godini.

Tabela 2. Izvoz iz BiH u države CEFTA 2011-2012. (u 000 KM)

IZVOZ				
	2012	2011	2012-2011	Koeficijent rasta
Hrvatska	1,260,101	1,240,359	19,742	1.01
Srbija	747,539	1,039,444	-291,904	0.72
Crna Gora	267,979	325,600	-57,621	0.82
Makedonija	128,551	133,087	-4,536	0.97
UNMIK/Kosovo	181,299	168,589	12,710	1.08
Albanija	52,275	71,745	-19,470	0.73
Moldavija	6,280	2,816	3,464	2.23
BiH CEFTA	2,644,024	2,981,640	-337,616	0.89

Izvor: Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske

Slika 2. Grafički prikaz tabele 2.

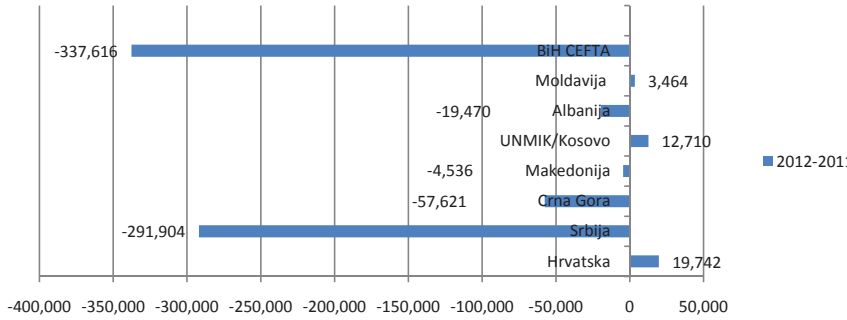

Iz tabele 2 je vidljivo da je izvoz iz BiH u 2012. godini smanjen za preko 337 miliona KM ili za 11.22% u odnosu na 2011. godinu. Ovo je rezultat s jedne strane globalne krize a s druge strane određenih tehničkih i necarinskih barijera koje su bile prisutne tokom 2012. godine pogotovo od strane Srbije prema kojoj je izvoz pao za čak 28%. Potrebno je pomenuti i pad izvozne aktivnosti prema Crnoj Gori koji je iznosio 18%.

Tabela 3. Uvoz u BiH u države CEFTA 2011-2012. (u 000 KM)

UVOZ				
	2012	2011	2012-2011	Koeficijent rasta
Hrvatska	2,834,102	2,721,806	112,295	1.04
Srbija	1,699,160	1,677,772	21,388	1.01
Crna Gora	46,329	53,035	-6,706	0.87
Makedonija	136,567	140,603	-4,035	0.97
UNMIK/Kosovo	7,864	2,858	5,007	2.75
Albanija	4,363	4,370	-8	1.00
Moldavija	1,793	1,563	230	1.15
BiH CEFTA	4,730,178	4,602,007	128,171	1.03

Izvor: Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske

Slika 3. Grafički prikaz tabele 3.

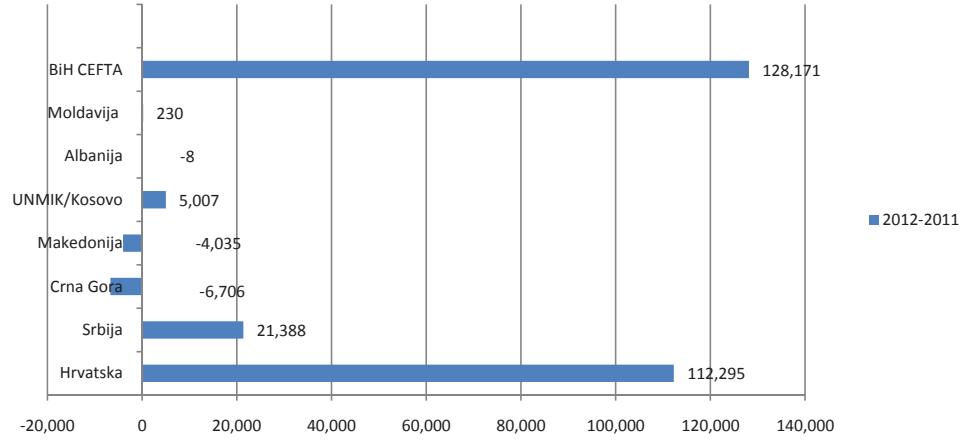

Iz tabele 3. je vidljivo da je uvoz u BiH u 2012. godini porastao za oko 2.78%, odnosno za preko 128 miliona KM. Ovaj porast se maltene isključivo odnosi na robu iz Hrvatske (112

miliona KM), odnosno Srbije (21 milion KM). Bitniji pad uvoza u odnosu na 2011. godinu zabilježen je samo iz Crne Gore i Makedonije.
Na kraju u tabelarnom prikazu dajemo i pokrivenost izvoza uvozom, te deficit, odnosno suficit Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA u 2012. godini.

Tabela 4. Suficit/deficit BiH sa državama CEFTA (u 000 KM)

	Suficit/deficit	I/U
Hrvatska	-1,574,001	44.46%
Srbija	-951,621	43.99%
Crna Gora	221,650	578.43%
Makedonija	-8,017	94.13%
UNMIK/Kosovo	173,435	2305.36%
Albanija	47,912	1198.20%
Moldavija	4,487	350.21%
Ukupno	-2,086,154	55.90%

Izvor: Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske

Slika 4. Grafički prikaz tabele 4.

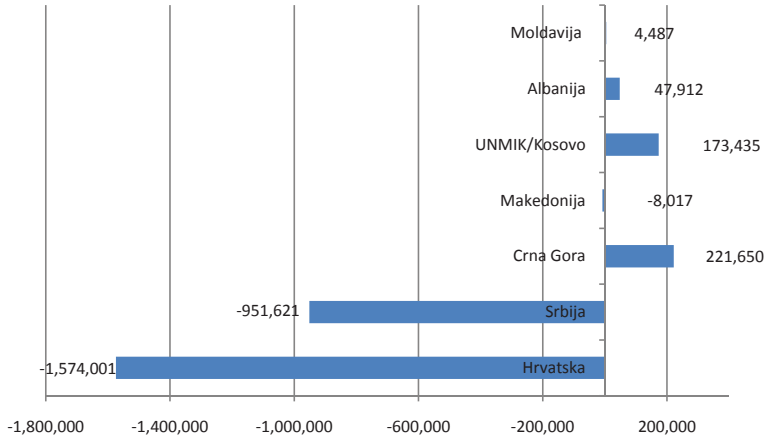

Pokrivenost izvoza uvozom u 2012. godini Bosne i Hercegovine prema državama CEFTA je 55,90%. Najmanja je prema Srbiji i Hrvatskoj 43,99%, odnosno 44,46%.
Ukupan deficit Bosne i Hercegovine u 2012. godinu je iznosio preko 6 milijardi KM (6.203.166.823 KM), a jedna trećina, preciznije 33,65% istog otpada na države CEFTA. Najveći deficit BiH ima sa Hrvatskom (preko 1,5 milijardi KM), zatim slijedi Srbija (951 milion KM) i Makedonija (8 miliona KM). Suficit BiH ima sa Crnom Gorom (221 milion KM), UNMIK Kosovom (173 miliona KM), Albanijom (47 miliona KM) i Moldavijom (4,5 miliona KM).

ZAKLJUČAK

Višegodišnje iskustvo u liberalizaciji trgovine na području Balkana, stečeno kroz implementaciju bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini, bilo je impuls na osnovu kojeg su zemlje regiona krajem 2006. godine odlučile unaprijediti svoju ekonomiju, a posebno trgovinsku saradnju. Rezultat tih stremljenja je jedinstveni sporazum o slobodnoj trgovini, poznat kao CEFTA 2006.

Zona slobodne trgovine zapadnog Balkana regulisana Sporazumom CEFTA 2006, koji je inicirala Evropska unija predstavlja jedan od glavnih instrumenta za privrednu stabilizaciju Regiona i podsticaj regionalne saradnje.

S druge strane Centralnoevropski sporazum o spoljnoj trgovini kroz samu implementaciju predstavlja kvalitetnu pripremu za priključivanje Evropskoj uniji svake pojedinačne potpisnice Sporazuma što je pokazalo i dosadašnje iskustvo.

Primjena samog sporazuma u okviru članica dovela je do više pozitivnih efekata, a kao najbitniji smatra se upješna ekonomska, trgovinska saradnja, odnosno ubrzan protok roba oslobođen raznih dažbina, tehničkih i necarisnskih barijera i sl.

Sporazum CEFTA 2006 je donio nove oblasti od kojih je za BiH posebno značajno ujednačavanje uslova investiranja u regionu pošto je BiH država neto primaoc investicija.

Zemljama članicama omogućena je dijagonalna kumulacija porijekla roba, u čemu Bosna i Hercegovina prepoznaje svoju šansu kako bi smanjila spoljnotrgovinski deficit.

Jedan od nedostataka sporazuma CEFTA je što isti ne propisuje posebna pravila kada su u pitanju tehničke barijere u trgovini nego upućuje na primjenu WTO Sporazuma o tehničkim barijerama. Ovo ima za implikaciju određene teškoće u spoljnotrgovinskom prometu članica, pogotovo Bih prema Hrvatskoj i Srbiji.

Spoljnotrgovinski promet usporavaju i tzv. necarinske barijere koje ograničavaju izvoz, a sve to ima slične efekte kao i trgovinske barijere.

Spoljnotrgovinski promet BiH sa državama CEFTA je zbog objektivnih i subjektivnih razloga u velikom deficitu na koji će svakako još više uticati najvaljen ulazak Hrvatske, kao glavnog spoljnotrgovinskog partnera BiH, u Evropsku uniju.

LITERATURA

Handjiski, B.; Lucas, R.; Martin, P.; Gueri S. S: Evolution of Intra-regional Trade in Southeast Europe: The Role of CEFTA for Enhancing Regional Trade Integration, World Bank, 2010

Kovačević, R.:Tranzicija i trgovinska politika, Institut sa spoljnu trgovinu Beograd, 2005.

Vukmirica, V.; Špirić, N.: Ekonomska integracija Evrope, Ekonomski fakultet Banja Luka, 2005.

Trade Integration, Industry Concetration and FDI Inflows: The Experiance in Central and South Eastern Europe, OECD, 2010

Sporazum o izmjeni i pristupanju Centralnoevropskom sporazumu o slobodnoj trgovini (CEFTA 2006), Ministarstvo vanjske trgovinei ekonomskih odnosa BiH, Sarajevo, 2007.

Komentar na odredbe Sporazuma o izmjeni i pristupanju Centralnoevropskom sporazumu o slobodnoj trgovini (CEFTA 2006), Ministarstvo vanjske trgovinei ekonomskih odnosa BiH, Sarajevo, 2007.

Spoljnotrgovinska razmjena Republike Srpske i Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA u 2012, godini, Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske, Banja Luka, 2013.

Spoljnotrgovinska razmjena Republike Srpske i Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA u 2011, godini, Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske, Banja Luka, 2012.

http://www.komorabih.ba/
http://www.cefta2006.com/
http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mtt/Pages/Default.aspx
http://www.dei.gov.ba/dokumenti/?id=4553
http://www.wto.org/

Pregledni rad UDK 321.011:341.231.14(4)

Mr.sci. Nermin Tursić
nermint_007@hotmail.com

Transformacija suvereniteta: Evropa, od apsolutnog ka ujedinjenom suverenitetu

Transformation of sovereignty: Europe, from the absolute sovereignty to the united

„Evropa je bila stoljećima ideja, nada u mir i razumijevanje. Ova se nada ispunila. Evropsko ujedinjenje nam je omogućilo mir i blagostanje. Mi građani i građanke, smo ujedinjeni u našoj sreći".(Deklaracija povodom 50. godišnjice potpisivanja Rimskih sporazuma)

***Abstrakt**: Problematizirajući tezu o „ograničenju suvereniteta" država unutar međunarodnih organizacija, prije svih Evropske unije, tekst u sublimiranim i kritičkim uvidima predstavlja različite vrste teorijskih i realnih odnosa između država članica i Evropske unije kroz pitanje zaštite nacionalnog suvereniteta. U njih uvrštava i pledoaje za (ne)konvenicijalni i nedovoljno prihvatljiv, primjeren pojam „ograničeni suverenitet" za države članice EU. U kritičkom diskursu, ukazuje se na hendikep upotrebe istog, kao i druge teorijske pristupe koji nasuprot njemu mogu poslužiti inspirativno i orjentirajuće u formi pozitivnog oblika suverenog razumijevanja, ali i preporuke za replikaciju ostatku svijeta evropskog modela „ujedinjenog" a ne „ograničenog" suvereniteta.*

***Ključne riječi:** Nacionalna država, Evropska unija, međunarodne organizacije, suverenitet, suverenost, UN*

***Abstract:** exploring the thesis of "limitation of sovereignty" states within international organizations, primarily the European Union, the subliminal text and critical insights from a different kind of theoretical and real relations between Member States and the European Union through the issue of the protection of national sovereignty. In them incorporates a plea for (not)* conventional *and unacceptable-appropriate the term "limited sovereignty" for EU member states. In the critical discourse, points the use of this handicap, as well as other theoretical approaches that may serve opposite him inspiring and orienting in the form of positive forms of sovereign understanding, and recommendations for replication of the rest of the world, the European model of a "united" and not "limited" sovereignty.*

Keywords: *National States, European Union, international organizations, sovereignty, sovereignty, UN*

Uvod

Od svog nastanka pa do današnjeg dana, pojam suverenitet je postao jedan od najfrekventnijih termina u pravnopolitičkoj teoriji i nauci. Prema Hoffmannu, suverenitet je doktrina države koja ima punu i isključivu ovlast u okviru svojih nadležnosti bez obzira na ograničenja postavljena važećim zakonom. Ovim teorijskim pristupom suverenit predstavlja značenje u kojem država posjeduje unutarašnju nadmoć unutar određenog teritorija i vanjsku neovisnost naspram drugih vanjskih autoriteta. Takvo shvatanje ne predstavlja neku unikatnu formu. Već naprotiv. Ono je često susretljivo u drugim teorijskim pristupima o suverenitetu. Također, i F. H. Hinsli,[1] na sličan način definiše pojam sivereniteta. Smatra da je suverenitet formalna bit države koja jamči red i poredak, sigurnost i predvidivost života u modernoj zajednici, dok u međunarodnom kontekstu nikada ne predstavlja, niti je predstavljao ništa više od zahtjeva za nezavisnošću.[2] Pored ovakvih definicija, pojam suvereniteta spada u red najsloženijih, a po sadržaju i najbogatijih teorijsko-pravnih kategorija. Ipak, ne postoji niti jedan drugi termin koji u nauci izaziva veće kontraverze u svom tumačenju. Različiti pristupi u tumačenju proizveli su i različita teorijska shvatanja. Složenost teorijskih pristupa posebno dolazi do izarazaja u savremenom periodu i novih odnosa između država unutar međunarodne zajednice. Posebna promjena je vidljiva nakon Drugog svjetskog rata i blokovske podjele međunarodne zajednice. Tako je unutar država istočnog bloka došlo do pojave novog termina „ograničeni suverenitet“. Po samom nazivu vidimo da je predstavljao određenu dozu smanjenja kvantiteta, ali i kvaliteta suverene vlasti od strane SSSR-a naspram drugih država članica istočnog lagera. S toga, isti se može okarakterisati kao određena vrsta nametnutosti i tutorstva od strane blokovskog lidera. Kao takav, više se bazirao na temelju straha od vojne moći SSSR-a, nego političkog i ideološkog ubjeđenja i dobrovoljnog sljedbeništva od strane drugih država članica. Nasuprot tome, u zapadnoj Evropi dolazi do nove vrste međuodnosa između država koje su bile spremne da okrenu novu stranicu historije, te rat i nasilje kao sredstvo nacionalne dekonstrukcije zamijene mirom i suradnjom kao novim oblikom političke suradnje. Način njenog ostvarivanja išao je preko dobrovoljne forme ujedinjenja određenih elemenata državnog suvereniteta, koji je rezultirao formiranjem novih vrsta regionalnih organizacija ekonmskog karaktera (Zajednica za ugalj i čelik, Evropska ekonomska zajednica, Evropska zajednica za atomsku energiju, Evropska unija).

[1] Pogledati: F.H.Hinsli, Suverenost, “Filip Višnjić”, Beograd, 2001.

[2]Zbog složenosti, od pojave pa do danas, koncept suvereniteta uspio da se razvije u jedan od najsloženijih pojmova pravnih i političkih nauka kroz mnoge definicije, od kojih su neke totalno kontradiktorne. I pored toga, njihov najčešći zajednički sadržalac jeste taj, da skoro sve suverenitet definišu na jedan od sljedeća dva načina: prvi, odnosi se na vrhovne javne ovlasti koje imaju u pravu i teoriji sposobnost da nametnu svoju vlast u najvišem stadiju, dok se druga odnosi na nosioca legitimnog prava koji je priznat da ima autoritet. Kada se nastoji objasniti nacionalni suverenitet prva definicija je primjenljiva, a ogleda se u pravu na nezavisnost, odnosno slobodu kolektivnog entiteta da djeluju. S druge strane, kada nastojimo objasniti pojam narodnog suvereniteta, koristit ćemo drugopomenutu definiciju koja suverenitet povezuje s pojmovima moći i legitimiteta.“ Nermin Tursić, Suverenitet Bosne i Hercegovine između političke emocije i realnosti, Godišnjak, BZK Preporod, Sarajevo, 2009.

Iste će biti najvećim dijelom predmet ovog rada. Međutim, da bismo shvatili ne samo pomenute procese, nego i sam pojam suvereniteta kao egzistentne osnove jedne države, neophodno je posmatrati kroz prizmu teorijskog objašnjenja i historiskog razvoja ovog „fenomena".

Evolucija suvereniteta i pojava liberalne države

Pod današnjem etimološkom značenju, termin suverenitet je u upotrebi od XVI stoljeća, tačnije od 1576. godine. Artikuliraciju i dijalošku frekvenciju zadobio je preko Jana Bodena i djela „Šest knjiga o Republici".[3] Prema njemu, suverenitet je trebao da predstavlja „ono" što je iznad svega drugog, to što ukida sve drugo, što je apsolutno i jedinstveno i dalje nedjeljivo, superiorno, nadmoćno tj. plentitudo potestatis-najveća moć zapovedanja.[4] Boden suverenost definiše kao „apsolutnu i trajnu vlast"[5] odnosno kao „vrhovnu vlast."[5] Svojim učenjem uspostavlja vladarski suverenitet,[6] prema kom se vrhovni autoritet u državi mora utjeloviti u jednom čovjeku. Samim tim, suvereniteta postaje nedijeljiva i trajna kategorija. To je bio osnov i originalna koncepcija formiranja suverene vlasti u Evropi. Kako vidimo, karakterišu ga dva koncepta, ti to: auctoritas i potestas. Ova dvojnost opisuje odnos između najviše, nedjeljive moći zapovijedanja (plenituda potestas) i vlasti (auctoritas) koje su ujedinjene pod termnim „suverenitet". Osnova učenja je oslikavala potrebu tadašnjeg vremena da se prevaziđu problemi vjerkih ratova, kao i rivalizmi između svjetovne i vjerske vlasti. U tom procesu, svjetovna vlast je zadržala potestas, dok je vjerska auctoritas (koji je reduciran i sveden na moralno pravo vladanja). Tim manevrom vjerski vladari su postali „auctoritas bez potestas", tj. vlast bez moći. Vjerska vlast je putem održavanja autoriteta uspjela da očuva vjerske institucije, ali ne i njihovu raniju snagu upravljanja i odlučivanja, jer se težište ujedinjenja ovih principa prenijelo na svjetovnog vladara. On je sada preko vlasti opravdavao svoj uspjeh i sposobnost za upravljanje, a vlast je determinentno opravdava tu moć. Takvim odnosom, vladar kao nosioc suvereniteta postaje jedini legitimni faktor, koji isključuje svaku moguću vrstu rivalstva u upravljanju državom koja bi dolazila od vjerske strane. Odnosno, proizvodi se stanje u kojem „auctoritas" ne može delegitimizirati „potestas". To je završna ideja u kojoj će svi politički subjekti biti podređeni suverenu, a crkva više neće imati ulogu u političkom životu jedne države. Jačanjem svjetone vlasti i potiskivanjem vjerskog uticaja iz političkog života zajednice, utrt je put ka pojavi apsolutizma u Evropi. Prema Andersonu Benediktu, „vladavina kralja uvjetuje da se sve organizira oko jednog, glavnog centra. Njegov legitimitet nije poticao od naroda, jer se sastoji od podanika, a ne od slobodnih građana. Za razliku od modernog poimanju, suverenost države se poštuje i provodi bezuvjetno, jednako na svakom četvornom centrimetru zakonom pokrivenog područja. Ali po stranom su načinu zamišljene, po kojem su države definirane svojim središtem, granice su

[3] Jan Boden, Šest knjiga o republici, Politička kultura, Zagreb, 2002.
[4] Ibidem, str.122.
[5] Ibidem, str. 33.
[5] Jan Boden, Methodus, str. 102., preuzeto: Suveren i suverenost-Između pojma fikcije i političke emocije, Priredili: Petar Bojanić i Ivan Milenković Službeni glasnik, Beograd, 2009.
[6] Ovakve vrste Bodenovih zamisli o suverenosti nalazile su se u potrebi da se odbrani nezavisnosti francuskih kraljeva od imperiuma njemačkih kraljeva.

bile pozorne i suvereniteti su se neprimjetno pretapali jedni u druge.“[7] S druge strane, koncentracijom vladarske moći, era apsolutističke vladavine nije dozvolila razvoj separatizma, raznorodnosti, niti neki drugi oblik lokalizma. S tim više, uspostavila je jasne državne granice, organizovala birokratsku strukturu, a nadasve, uvela je jedinstven jezik, maternji jezik. Ove aktivnosti prouzročile su slom feudalizma, ali i rađanja novog osjećaja kolektiviteta - nacije.[8] Ovdje je primjetan paradoks, jer je učenje o suverenitetu u najvećoj mjeri proizvelo apsolutizam, a druga koncepcija suverenog učenja je bila osnov njegove propasti. Nadolazeći periodi i nove koncepcije suvereniteta su ranije uspostavljeno pravo vladanja promijenile. Prije svih, mislimo na monteskjeoovu ideju državne suverenosti i njoj suprostavljenu ideju o narodnoj suverenosti, koja se nalazi u rusoovoj opštoj volji.[9] Prihvatanjem ideje da se cijeli narod identificira kao nosioc suvereniteta, potakla je mnogobrojne evropske revolucije u periodu XVIII i XIX stoljeća. Njihov konačni rezultat se mjerio u potkopavanju i nestanaku feudalnog poretka i kraja jedne historijske epohe u razvoju ljudske civilizacije. Vrhunac ove ideje ostvaren je u vremenu francuske buržuarske revolucije i proglasa Nacionane skupštine da „suverenost pripada cijeloj naciji“. Tim činom, po prvi put je uspostavljena kategorija nacionalnog suverenita u kojem su pojedinci, tj. građani postali nosioci suvereniteta. Tako je suverenitet postao nedjeljiva kategorija koja počiva u svakom pojedincu, a u konačnici, svi građani kao totalit predstavljaju suverenu formu.[10] S druge strane, u Engleskoj taj proces se prati od 1688. godine, kada su nove koncepcije suverenosti obuzdale i reducirale moć tadašnjih suverenih vladara. Suverenitet je najvećim dijelom prenesen na Parlament kao zastupničko tijelo, čime nastaje forma parlamentarnog suvereniteta. Njime je razvijena doktrina koja istovremeno govori o vladavini prava („rule of

[7] Benedikt Anderson, Nacija: Zamišljena zajednica, Biblioteka Episteme, Beograd, 1998., str. 28.

[8] Da je identitet i proces identifikacije pratio itekako „kompleksnim“ pristupom govori nam sljedeći primjer: „Nikad se nije znalo jesu li primarni mitski preci francuske Francuzi koji su ušli u galsku zemlju u petom stljeću ili Gali stoljećima ranije. Monarhijska Francuska željela se identificirati sa Francima, a republikanska Francuska sa Galima, premda će galskom jugu nametnuti jezik i kulturu franačkog sjevera.“
Adrijan Hastings, Gradnja nacionaliteta, Baybook, Sarajevo, Rijeka, 2003., str. 152.

[9] Pogledati: Žan Žak Ruso, Društveni ugovor, Filip Višnjić, Begrad, 1993.

[10] Ovdje je potrebno dodatno pojasniti „fenomen suvereniteta i njegovih historijske tenzije između pojavnih oblika (državnog, narodnog i nacionalnog suvereniteta). Državni suverenitet u najjednostavnijem obliku predstavlja atribut nezavisnosti države naspram drugih država, dok nacionalni suvereniret predstavlja pravo naroda na samopredjeljenje i određenje. Ka daljnjem razumijevanju ovih pojmova i njihove diferencije neophodno je istaći, da državni suverenitet naglašava vezu između suverene vlasti i tačno definisanog teritorija-državnog prostora, dok nacionalni suverenitet naglašava vezu između suvereniteta i definisane populacije. Osnovna razlika je u izvoru njihove legitimacije. Tako da, ukoliko akcent državnog suvereniteta preovladava, država preko međunarodno-priznatih granica shvata se kao teritorijalno određena jedinica. Ukoliko nacionalistički naglasak prevladava, međunarodna zajednica će vidjeti državu kao zajednicu koja je direktno vezana za konkretno definisanu populaciju, odnosno kao etnoteritorijalnu kategoriju. Kroz ovaj vid otvara se i pitanje legitimnosti nacionalne države koja se u određenom razdoblju utvrđuje većinom načela koja se izvode iz same prirode države ili pak strukture državnog sistama, dok se legitimacija kod multinacionalnih država izvodi iz intersubjektivnog konsenzusa članova državne zajednice. To ujedno predstavlja i ekvivalent za politički narod jedne države, ne dovodeći tom prilikom u pitanje kulturni i religijski identit različitih etnija kao forme narodnog suvereniteta. Ovakvo shvatanje nije se promijenilo od Tocquevillova postulata do danas. On ističe da je u većini država narod i izvor i nositelj svake legitimne državne moći.“ Dva koncepta suvereniteta se jednostavno prepliću preko naroda kao etničke osnove, država kao pravnog prostora, i ideje suverena.
Nermin Tursić, Suverenitet Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu - Kontraverze tumačenja, Ustavno pravni razvoj Bosne i Hercegovine (1910.-2010.), Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla 2011.

law“) kao metajurdičkoj kategoriji. To je označilo nastanak moderne, liberalne države.[11] U suštini, liberalne revolucije nisu donijele rekonceptualizaciju naravi suverene moći, već samo promjenu izvora moći. Samo je izvršena rekonceptualizacija nosioca suvereniteta, odnosno, transfer suverene vlasti sa vladara na cjelokupan narod (Francuska) ili Parlament (Engleska). Ovaj čin u suštini nije promijenio ideju suverenosti. Ona se i dalje nalazi u namjeni da se osigura mir i sigurnost, kako izvana tako i iznutra jedne države. Pored napisanog treba znati, da koncept suvereniteta nije nastajao samo kao produkt raznih teorijskih rasprava, već se razvijao i kao određena nužnost. Kao konkretan primjer je westfalijiski mir iz 1648. godine, koji je postignut nakon dugogodišnjih vjerskih ratova. Njegova postignuća nisu samo završeni sukobi, već je njime označen nastanak novog modela suvereniteta - „westfalijskog suvereniteta“, koji je ostao dominantan sve do kraja Drugog svjetskog rata. Itekao je i danas prisutan u međunarodnim odnosima, a karakteriše ga odsustvo miješanja drugih država u unutrašnje stvari uspostavljenog i međunarodno priznatog suverenog poredka i ravnopravnost država u sistemu međunarodne zajednice. Samim tim, ovaj koncept suvereniteta, također, implicira sposobnost države da stupa i pregovaran sa drugim državama, potpisiuje i ratificira ugovore u potpunom skladu s vanjskim suverenitetom. Zbog toga Stephen D. Krasner smatra da je „westfalijski suverenitet“ proizveo ovlasti države kao potpunog vanjskog autoriteta. Iako je prvobitna zamisao ugovorne osnove bilo načelo da će podanici jedne države poštovati vjeru svoga vladara (utemeljenoj na principu matrice iz augsburškog mira „cuius regio, eius religio - čija zemlja, njegova i religija“), poslužio je za razvoj novih konotacija. S jedne strane, ovakav vid jedinstva vjere i države rađao je nadu u izbjegavanje vjerskih ratova koji su karakterizirali šesnaesto i sedamnaesto stoljeće. S druge strane, ovim načelom stvorena je predispozicija za nastanak nacionalne države kao posljedice tih istih vjerskih ratova, a time i nove legitimacije. Nažalost, historijsko iskustvo nam pokazuje da se prvobitna namjena nije mogla ispoštovati. Historijski put nacionalnih država kao nasljednica vjerskih država, bio je znatno krvaviji. Kao najveća njena destrukcija ostali su svjetski ratovi u dvadesetom stoljeću koji su odnijeli preko 70 miliona ljudskih života. To je izazvalo poterbu za novom formom saradnje između država starog kontinenta. Ona je morala da odgovori na temeljno pitanje, kako zaustaviti ovakvu vrstu destrukcije i stradalništva koju je izazvala forma organizacije nacionalne države. Odgovor je pronađen u novom obliku suverenog organizovanja, koji proizeo osnivanje regionalnih i međunarodnih organizacija sa nadnacionalnim karakterom.

[11]Jovana Ćirić smatra da je „Nacionalna država je vrsta političke organizacije koja preovlađuje u XIX i XX veku u Evropi i Sjedinjenim Američkim državama i koja predstavlja osnovnu političku jedinicu u međunarodnim odnosima. Demokratska nacionalna država kakva je nastala posle Engleske, Francuske i Američke revolucije je teritorijalna država s precizno određenim granicama i karakteriše je nacionalni suverenitet, koji država sprovodi na sve stanovnike svoje teritorije. Suverenitet je vlast, to jest moć kvalifikovana pravom. Suverenitet je vlast koja pripada državi, javnom i pravnom licu koje drži monopol legitimne sile i pozitivnog prava na celoj svojoj teritoriji i u odnosu na sve stanovnike koji je naseljavaju. Posle liberalnih revolucija država se ne identifikuje više s kraljem nego s nacijom, a državni suverenitet s nacionalnim suverenitetom. Nacionalni suverenitet je suverenitet države, suverenitet nacije inkarnirane u državi. Nacionalni suverenitet je državni suverenitet čiji izvor legitimacije je nacija, državni suverenitet s demokratskom legitimacijom. Suverenitet nacionalne države ima unutrašnji i spoljašnji aspekt.Unutrašnji aspekt suvereniteta nacionalne države je autonomija. Narod kao nacija je autor zakona koji sumu namenjeni. Autodeterminacija povlači odgovornost nacije za svoje odluke.Nacija kao izvor suvereniteta je sredstvo legitimacije vlasti.“
Jovana Ćirić, Suverenitet u savremeno doba, Filozofija i društvo, 1/2008, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2008., str. 192, 193

Ovaj koncept saradnje otvorio je veliki broj pitanja, a sa kojim se često i danas susrećemo. Primjera radi, da li se država nacija zamjenjuje tim novoosnovanim „entitetima“ ili i dalje ostaje neprevaziđena forma političkog organizovanja? Prije iznalaženja odgovora na ovo pitanje, na zaključak ovog podnaslova upućuje nas historijska činjenica, koja govori, da je koncepta suvereniteta u stalnom procesu evolucije. Od šesnaestom do devetnaestog stoljeća u Evropi prevladavala doktrina monarhijskog i unitarnog suvereniteta, dok je druga polovica dvadesetog i početak dvadeset prvog stoljeća, u velikoj mjeri obilježena kategorijom državne međuovisnosti i procesom ujedinjenja suvereniteta na različitim nivoima međunarodnog organizovanja (prije svega regionalnog).

Nacionalni suverenitet i razvoj međunarodnih organizacija

Pored nastanka i razvoja liberalne države koju je karaktrerisao proces demokratizacije, unitarna koncepcija suverenosti ostala je u velikoj mjeri netaknuta, iako je i formalno i stvarno udaljena od monarha. Uspostavljena koncepcija westfalijskog vanjskog suvereniteta uspjela je da ustraje sve do danas. Poenta je u tome, što vladarska samovolja u formi apsolutnog suvereniteta više nije izvodiva u praksi, jer se budućnost država Evrope morala uspostavljati kroz odnose jednih sa drugima na praktičniji način. Ta potreba je razvijala sistemsku nužnost države koja se ogledala u praktičnosti, za razliku od historijske nužnosti koja je i dalje zadržavala karakteristike uspostavljene suverene kompentecije. To je rezultiralo razvojem institucija koje uključuju diplomatske odnose preko kojih se na zakonskim osnovama zastupao interes država. Kao teorijsku preteču ovih odnosa nalazimo kod Hugo-a Grotiusa, koji je početkom sedamnaestog stoljeća, tražio da se sastavi Levijatan „sa udicom za ribu“ u kojoj će preko zadovoljenja interesa država doći do prihvatanja vladavine prava. Mogućnost za realizaciju ovakve ideje Emanuel Kant je vidio u stvaranju slobodnog saveza država kao jednog od način da se prevaziđe stanja rata i uspostavi stanje prava i mira. Jasno je da su ovakvi projekti dodatnto poslužili kao inspiracija za udruživanje država u savremenom dobu. Uspostavljena ideja mira i vladavine prava prema kojoj su sve države jednake i ravnopravne unutar međunarodne organizacije, mogla se realizovati kada su Evropska zemlje iscprljene ratom tražile rješenja za nove odnose. Našle su ga u prijedlogu američkog predsjednika Woodrov Wilsona u uspostavi institucije multilnacionalnog karaktera, tj. osnivanjem Lige naroda.[12] Nažalost, odbijanjem američkog Kongresa da Sjedinjene Američke Države postanu punopravnim članom organizacije i kasnijim napuštanjem nekoliko najagresivnijih svjetskih država, pokazale su se slabosti ovakve vrste međudržavnog organizovanja. Organizacija nije uspjela da održi esencijalni temelj, temelj svjetkog mira. Tako je Drugi svjetski rat potvrdi mit kojeg je ranije uspostavila nacija država. Umjesto njene prvobitne zamisli u kojoj je trebao da omogući svim članovima zajednice da ostvare svoje maksimalne kapacitete, on je evropski kontinent pretvorio u najveću klaonicu svjetske historije između 1939 i 1945. godine. Zbog takvog iskustva, često se susreće literatura u kojoj autori smatraju da je ovaj čin državu naciju delegitimizirao kao izvor autoriteta. Te, da je ona anahron i zastario oblik političkog organizovanja zbog svih

[12] Osnovno načelo odlučivanja u ovoj organizaciji definisano je preko člana 15. kovenant, koji je zahtijevao konsensuz, odnosno, jednoglasanost prilikom donošenja svake odluke.

historijskih zbivanja i tehnoloških promjena koje su ih pratile. Zasnovane ili ne, nastale teorije i realna situacija bitno su uticale na proces osnivanje organizacije Ujedinjenih naroda. Kao i kod ranije Lige naroda, inicijativa je bila inspirisana idejom mira, sigurnosti, vladavine prava i novog oblika suverenog udruživanja. Kao osnov i potvrda namjere, poslužilo je usvajanje Povelje UN-a. Ista počinje riječima: „MI, NARODI UJEDINJENIH NARODA, ODLUČNI da spasimo buduće naraštaje od užasa rata,...da ponovno potvrdimo vjeru u temeljna prava čovjeka,...ravnopravnost velikih i malih naroda, da stvorimo uvjete potrebne za održavanje pravde i poštovanje obveza, koje proistječu iz ugovora i ostalih izvora Međunarodnog prava." Dok člana1. Povelje definiše potrebu za održavanjem Međunarodnog mira i sigurnosti i u tu svrhu i poduzimanje djelotvorne kolektivne mjere radi sprečavanja i otklanjanja prijetnja miru, i poštovanje načela ravnopravnosti i samoodređenja naroda. U Članu 2. Povelje stoji da: „Organizacija se temelji na načelu suverene jednakosti svih svojih Članova."[13] Kroz sadržaj Povelje, jasno se definišu tri kategorije, i to:

- pravo pojedinca,
- načela ravnopravnosti i samoodređenja naroda kao kolektiviteta, te
- suverenu jednakost svih država članica međunarodne zajednice (kojom se štiti državni suverenitet i teritirjalni integritet).

Potvrđenim uspjehom u osnivanju UN, i potrebom za rekonstrukcijom privrede i infrastrukutre u porušenoj Evropi, došlo je do osnivanje novih međunarodnih i regionalnih organizacija, kao što su Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, Zajednica za ugalj i čelik - preteča današnje Evropske unije. Pomenute organizacije otklonile su načelo jednogalasnosti koje je važilo u Ligi naroda, jer je uvijek moglo da bude predmetom usporenja, pa i same paralize u funkcionisanju pomenutih institucija. Kao zamjena, uvedeno je načela ponderisanja glasova prilikom donošenja odluka. Takva praksa je primijenjena i unutar same organizacije UN-a, a koristi se prilikom glasanja nestalnih članica Vijeća sigurnosti. Ovakva praksa poslužila je za nova teorijska promišljanja kad je u pitanju forma nacionalnog i državnog suvereniteta. Kao i ranije, i ovdje su česti opračni teorijski pristupi. Kreću se od zagovornika o ograničenom suverenitetu, ujedinjenom suverenitetu, zagovornika klasičnih teorija nacionalnog suvereniteta, pa do onih koji smatraju da je došao kraj suverenitetu kakav samo do sada poznavali. Prvopomenuti, svoje stavove arumentiraju preko zastupanja monističkih teorija, teorije čistog prava i učenja Hansa Kelzena,[14] o nadređenosti višeg pravnog poredka nižem. Tj. viši pravni poredak ograničava niži. Vođeni tom logikom, (pored međunarodnog „institucijalnog nadporedka") dodatno uporište za svoje stavove iznalaze u „supramatiji" Povelje UN-a i međunarodnih akata u odnosu na pravni suverenitet država članica UN-a, bez obzira što se ona nadovezuje na isti. Prihvatanje njenog sadržaja uslov je za članstvo u organizaciji, a to dodatno znači, prihvatanje i sprovođenje obavezujućih odluka Skupštine i Vijeća sigurnosti, na koje sem stalnih država članica Vijeća, ostale nemaju pravo veta. Smatraju, da je takvom praksom nastala forma međunarodnog upravljanja, jer su države delegirale određene suverene ovlasti na institucije UN-a. Tim činom su proizvedene ovlasti međunarodnog legalnog djelovanja u područjima kao što su

[13] Povelja Ujedinjenih nacija,dostupno na: http://www.dadalos.org/uno_bih/un-charta.htm

[14] Pogledati: Hans Kelzen, Problem suverenosti i teorija međunarodnog javnog prava, Službeni glasnik, Beograd, 2003.

humanitarne intervencije i pokušaj uspostave legalnog međunarodnog vojnog djejstva.[15] Prema tim autorima, ovaj koncept dodatno otvara mogućnost za podrivanje državne suverenosti u pogledu zabrane miješanja u unutrašnje stvari jedne države. To bi mogao biti primjer transformacije, odnosno, prenosa ovlasti državne moći-nižeg, na nadnacionalna tijela kao višeg poredka. Za primjer drugopomenutih zagovornika možemo uzeti učenja Antonia(e) Chayesa, i teorije o „novom suverenitetu"[16]. Prema istoj, „novi suverenitet" je sposobnost državnog djelovanja u okviru međunarodnog sistema kao jedinog legalnog načina, u kome države mogu da ostvare i izraze svoj suverenitet kroz sudjelovanje u raznim sistemima, a time paralelno regulišu red međunarodnog poredka. Na taj način države preko ovog vida suverenog udruživanja djeluje učinkovito u okviru međunarodne zajednice. Poenta se nalazi u tome, da prihvatanje međunarodnih normi, pravila, i prakse nije nužno znak slabosti. Već, naprotiv. To je znak državne snage, samopouzdanja i sofisticiranosti o tome kako postići sigurnost i blagostanje za svoje građane u globaliziranom svijetu. Pod uslovima opsežne i intenzivne međuovisnosti, formalno suverenitet postaje manje teritorijalno definirana barijera od pregovaranja i resursa. Na kraju smata, da sposobnost jedne države za vlastitu učinkovitost djelovanja zavisi od njene veze sa drugim državama. Pored međunarodnog sistema, ovaj koncept je posebno primjetan u Evropskoj uniji. Dok je ubjeđenje Richard(a) Falk(a), da danas nailazimo na sve više rašireno uvjerenje kako karta svijeta sastavljena od suverenih država više ne pruža korisnu koncepciju po kojoj se svijet kao cjelina predstavlja. Nasuprot ovakvim stavovima, imamo još uvijek prisutan aspekt klasične teorije, koji suverenu moć poistovjećuje sa apsolutnom vlasti.[17] Ovdje se suverena moć posmatra kao neograničena moć. Ovakav pristup može dijelom posmatrati državu kao subjekt koji ima sva prava, ali ne i dužnosti. Sa teorijskog pristupa javlja se paradoks između pomenutih teorijska koncepta. Dok se prvopomenuti bazira na suprematiji međunarodnih normi, „klasična teorija suvereniteta" tvrdi da država drži apsolutnu vlast i neograničenu moć. To ujedno znači da ona ne može biti ničim limitirana, te da vlade i dalje ostvaruju

[15]Danas postoji tijelo (komisija) UN-a, pod nazivom „Međunarodna komisija za intervenciju i državni suverenitet" (ICISS) kao povjerenstvo ad hoc sudionika, koji su u toku 2001. godine, radili na popularizaciji koncepta humanitarne intervencije i obnavljanja demokratije pod nazivom "Odgovornost za zaštitu." Komisija je osnovana od strane Garetha Evansa i Mohameda Sahnouna pod vodstvom kanadske vlade i sastojala se od članova koji su dolazili iz Opšte skupštine UN. Svrha odbora je bila pronaći odgovor na pitanje koje postavio Generalni sekretar UN-a, Kofi Annan, a koje glasi: „Ako je humanitarna intervencija doista neprihvatljiva kao napad na državni suverenitet, kako bismo trebali reagirati na Ruandu i Srebrenicu - za bruto i sistemsko kršenja ljudskih prava koje utječu na svaki propis, na naše zajedničko "biti čovjek"? Istovremeno su druga tela koja se bave aspektima bezbednosti pokušala da nadju objašnjenje razloga koji se navode za međunarodne intervencije protiv suverenih država, koncept kojim se ugrožava opća bezbijednost i sigurnost građana koji mogu postati žrtve političkog nasilja ili vojne agresije. Izveštaj se bazira na dva ključna principa, koji predstavljaju revoluciju u posmatranju odnosa suvereniteta, ljudske bezbijednosti i temeljnih ljudskih prava. Prema istoj, državni suverenitet implicira odgovornost zaštite koja se nalazi u državi. S druge strane, kada stanovništvo trpi ozbiljnu štetu koja nastaje kao rezultat unutrašnjih sukoba, pobune, represije ili propadanja države i kada je ta država nevoljna ili nije u stanju da zaustavi nasilje, uspostavljeni princip neintervencije, prepušta mjesto međunarodnoj odgovornosti da zaštiti. Na taj način je princip „Obaveza da se obezbedi zaštita, responsibility to protect – R2P" u najvećoj mjeri poslužio kao legalni osnov za međunarodnu intervenciju u Libiji marta 2011. godine.
Međunarodna komisija za intervenciju i državni suverenitet, 2001, "Odgovornosti za zaštitu", IDRC, Ottawa. Tekst Izvještaja na engleskom jeziku dostupan na: http://www.iciss.ca/

[16] Pogledati: Abram Chayes, Antonia Handler Chayes, The New Sovereignty: compliance with international regulatory agreements, Harvard University Press, 1998.

[17] Istoj zloupotrbeljena pozicija vlasti omogućava i zlostavljanje vlastitih građana (npr. Sirija i drugi slični primjeri).

konačni autoritet unutar svojih granica i da su države slobodne od stranih uplitanja u njihove unutrašnje stvari, i kao takve u dovoljnoj mjeri surađuju kroz međunarodni sistem. Na ovaj način, vladavinu prava kao ograničavajućeg faktora, logički je nemoguće sprovesti u apsolutno suverenim državama, jer je apsolutna vlast ujedno predstavljana kao neograničena moć. U ovoj osnovi, ideje suvereniteta i vladavina prava su i teorijski i logički teško spojive. Kao jedan od posljednjih primjera teorijskog razmatranja ovog rada, je učenje, koje smatra da je međunarodni poredak izrastao na etatističkoj osnovi. Jer su dugim nizom godina predmetom međunarodnog prava bile samo suverene države, koje su posjedovale snagu i sposobnost u ostvarivanju istog. Time su ujedno dobile status primarnih subjekata međunarodnog prava. Ovi procesi su jasno razdvojili subjektivitet države i subjektivitet međunarodnih organizacija. To stanje se nije proijenilo niti danas. Samo suverene države raspolažu izvornom vlašću, dok međunarodne organizacije posjeduju obim prava kojeg države na njih prenesu. Pored toga, samo su države teritorjalne organizacije sa vlastitim narodom kao izvorom suvereniteta čiji se subjektivitet automatizmom podrazumijeva, što se ne može reći za međunarodne organizacije koje subjektivitet ostavruju i dokazuju putem ugovorne osnove. Državni suverenitet ostaje temeljni princip u današnjem međunarodnom poredku. Ovakva teorijska koncepcija isključuje „ograničenje“ suvereniteta i zamjnjuje za suverenu ravnopravnost i saradnju. Jednostavno, nešto što nije supstitucijalno i što proizilazi iz volje suverenih država, ne može biti predmet koji tu istu volju ograničava. Već obrnuto. Suverene države određuju dijapazon djelovanja, te institucijalnu snagu i kapacitiranost međunarodnih organizacija. Takve se kritike se oslanjaju na uvjerenje da je državni suverenitet nedjeljiva kategorija i ne može biti prenesena na institucije međunarodnog karaktera. Međutim, sva zbivanja koja su pratila historijski razvoj međunarodne zajednice nakon 1945. godine, pokazale su mnoge slabosti savremenog međudržavnog organizovanja. Veliki broj ratova koji su praćeni stradanjem civilnog stnovništva, etničkim čišenjem, genocidom, desio se na kraju dvadesetog stoljeća. Takav primjer je „agresija“ na suverenu i međunarodno priznatu državu, Republiku Bosnu i Hecegovinu. Nemogućnost sprečavanja i brzog djelovanja međunarodne zajednice na ovakve i slične destruktivne pojave, baca sumnju u efikasnost međunarodnih institucija. Iz ovoga proizilazi veliki broj pitanja na koja se traži odgovor. Npr., kako razviti institucije sposobne da rješavanju stvarne probleme našeg svijeta? Da li bi veća efikasnost zahtijevala rekonceptualizaciju suverene vlasti i dodatno ujedinjenje državnog suvereniteta? Može li suverenost pomoći u prepoznavanju i rješavanju praktičnih savremenih probleme u svijetu međuovisnosti, kojeg karateriše pluralitet moći? Je li to dovoljan razlog zbog kojeg bi se države dodatno odrekle dijela suverene kompentecije koju tako ljubomorno čuvaju i nastoje da je i dalje održe? Ovo nas navodi da dodatno ispitamo pojam suvereniteta i analiziramo vrijednost iznesene kritike. Jesu li navedeni koncepcijski problemi premostivi? Može li model Evropske unije poslužiti kao paradigma daljnjem međunarodnom organizovanju, s obzirom, da su primjetni određeni pokušaji replikacije istog.[18] Osim toga, jedini je primjer koji nas uči na koji se način može zamijeni dinamika smrtonosnog natjecanja nacionalnih država i pretvoriti vojno i političko rivalstvo u pozitivnu međuovisnost i saradnju između suverenih država. Danas, Evropska unija predstavlja jedini poznati historijski primjer koji je putem vlastite recepture uspio da slobodnu trgovinu

[18] Slučajevi: Mercosur, Aseana, NAFTA-e, i posljednji zahtjevi jače integracije kod predstavnika Arapske lige

nametne kao zamjenu za nacionalnu netrpeljivost. Pored toga, jedini je entitet koji sa teorijskog aspekta objedinjuje suprostavljene i zadovoljava navedene forme suvereniteta. Članstvom, države zadržaju kvalitaitvnu formu suverenog odlučivanja, dok se smanjuje kvantitativna forma prenosom moći na zajedničke institucije u procesu stvaranja zajedničkih politika potrebnih za upravljanje evropskom zajednicom. Time je postignuto stanje u kojem državni suverenitet umanjuje raniju kvantitativnu nadmoć, i povećava direktan uticaj u ostvarenju zajedničkog interesa. Mada je taj proces sproveden u duhu demokratskih načela, mnogi autori smatraju da takav prenos nema snagu potpunog legitimiteta, jer u najvećoj mjeri služi interesima uspostavljene nadnacionalne elite. Takve rasprave Evropsku uniju prate od samog osnivanja. Iako je u svojoj osnovi demokratski entitet, paradoksalno je, što su njeni temeljni problemi upravo vezani za pojam demokratskog deficita koji proizilazi kao osnov zajednice koja i dalje predstavlja „zajednicu suverenih država."

Evropska unija i granice nacionalnog suvereniteta

U nastojanju razumijevanja nacionalnog suvereniteta država članica Evropske unije, trebamo krenuti od činjenice, da ona prije svega predstavlja asocijaciju suverenih država sa različitom ustavnom, demokratskom i političkom tradicijom. Različita politička struktura država članica može dodatno da pomogne u procesu razumijevanja evropskih integracija i zadržavanja suverene kompentecije država članica. Tako u Evropskoj uniji od dvadeset sedam država članica, njih sedam su monarhije (Belgija, Danska, Nizozemska, Španija, Švedska, Norveška i Ujedinjeno Kraljevstvo), jedno vojvodstvo (Luksemburg), dok su ostale republikanskog uređenja, sa primjetnim dodatnim razlikama. Iako su sve višestranačkog karaktera, razlikuju se po jednodomnim (Bugarska, Malta, Slovačka,...) ili dvodomnim (Češka Republika, Švedska, Njemačka, Slovenija,..) sistemom parlamentarne vlasti. Tu je svakako i razlika između etabliranih polupredsjedničkih sistema vlasti (Francuska, Austrija, Portugal,...) i država sa tradicionalnim sistemom kabineta (Ujedinjeno Kraljevstvo). Pored toga, unutar same Evropske unije, države članice su proizvele druge kategorije „jedinstva" između sebe. Tako, tri članice Evropske unije, Danska, Finska i Švedska, pripadaju nordijskoj uniji, dok Belgija, Luksemburg i Nizozemska zajedno čine Beneluks. I pored svih navedenih razlika između država, članstva u drugim asocijacijama, zajednički proces evropskih integracija uspio je promijeniti tradicionalni oblik državnog suvereniteta. Također, treba imati na umu da je ova organizacija pedesetih godina dvadesetog stoljeća uticala da Njemačka povrati svoj državni suverenitet i međunarodni subjektivitet. Isti je bio institucionalno ograničen ugovorom iz Pariza 1954. godine. Njime je definisana zabrana razvoja nuklearnog, biohemijskog oružja, dok su ograničene vojne snage stavljene pod komandu NATO-a. I pored toga, uzrastajućom ekonomskom moći i političkom pragmatičnošću, Njemačka je uspjela da se nametne kao lider evropskih integracija. Preko njih je postala zemlja koja igra važnu ulogu u Evropi i svijetu. Ništa manje nije zanemariv uticaj evropskih integracija na procese demokratizacije drugih država članica. Ovdje imamo u vidu Grčku, Španiju, Portugal, kao države sa diktatorskim sistemima, ali ne smijemo zaboraviti niti raniju fašističku Italiju i ponovo nacističku Njemačku. Ovakvi primjeri nas uče da evropski model udruživanja pokazuje jednu nevjerovatnu fleksibilnost. Da se preko forme ujedinjenog suvereniteta postižu izraziti dometi međudržavnog organiziranja. Njime se mijenjaju ranija

shvatanja apsolutnog suvereniteta, te se prihavataju određene gradacije suvereniteta, ali nikao u formi „sve ili ništa“. Mada je i takva mogućnost ostavljena preko sadržaja Ugovora iz Lisabona. Njime je definisano da svaka država članica ima pravnu mogućnost dobrovoljnog istupanja iz Evropske unije, preko tzv. izlazne klauzule. Ona u biti predstavlja pravni institut koji svakoj državi članici omogućuje, da u određenom trenutku preko poštivanja važećih pravnih propisa napusti Evropsku uniju i na taj način povrati svoj „potpuni“ suverenitet. I pored toga, Evropska unija predstavlja model u kojem povratak nacionalnog suvereniteta ne bi trebao biti kratkoročni ili dugoročni cilj bilo koje države članice.[19] Ovakvi primjeri (pogledati Footnote) nas uče da kategorija udruženog suvereniteta nije savršen oblik. Kako ranije tako i sada pokazuje mnoge nedostatke.To ne bi trebalo da nas iznenađuje, ako imamo u vidu da je proizašao iz sistemske nužnosti dražava članica. Nasto je kao produkt ekonomskih procesa, koji su poslužili kao temelj za raspravu o zajedničkim političkim odlukama. Na takvim osnovama (početkom pedesetih godina prošlog stoljeća) pokušala se sa izgradnjom političke i odbrambene zajednice. Prema mnogim autorima koji se bave evropskim integracijam, taj duh je primjetan i danas. Došao je do izražaja 1992. godine, kada je Zajednica prerasla u Uniju. Skoro da je vrhunac doživio februara 2002. godine, kada je forimirana Konvencija o budućnosti Evrope , posebno tijelo Evropske unije sa zadatkom da sastavi tekst Ugovora o ustavu Evrope. [20] Upravo su tada mnogi pomislili da bi uspostava ustavnopravnog poredka Evropske unije paralelno značila i njena transformacija u državu, čime bi države članice promijenile svoj status. Od suverenih država prešele bi u kategoriju federalnih jedinica. Mada se u sadržaju „Ustava Evrope“[21] takav odnos nigdje eksplicitno ne definiše, pokrenuta je lavina teorijskih rasprava na temu erozije ili abdikcije nacionalnog suvereniteta. Njegovim neusvajanjem nije se smirila. Usvajanjem Ugovora iz Lisabona samo je zadobila nove konotacije. Jer, prema izvještaju „Evropskog odbora za nadzor britanskog

[19]Mada trenutno imamo i kontraverzan primjer u kojem se našla Velika Britanija preko procesa „povratka“ nadležnosti koje je prenijela na evropske institucije. Mimo toga, tu je i obećanje premijera Davida Camerona o referendumu o ostanku Velike Britanije unutar Evropske unije, koji bi se trebao održati u periodu od narednih pet godina. tačnije između 2017. i 2018. godine. U svom nastupu na BBC-u 06.01.2013. godine, istakao je: Velika Britaniija ima pravo preispitati svoje odnose s Europom....izlazak iz Europske unije za zemlju ne bi bio dobar, ali promjene koje se događaju zbog eura mijenjaju prirodu odnosa.“ Plan o povratku oko 130 prenesenih nadležnosti sa evropskih institucija na nacionalnu razinu, objavljen je u listu Guardian, Dostupnao na: Guardian | www.ft.com

Tu je još jedan primjer. Tako, holandski premijer Mark Rutte, smatra, da bi Evropska unija trebala provesti reviziju svojih ovlasti i neke možda vratiti državama članicama. U prvom svom intervjuustranim novinarima stupanja na dužnost njegove nove koalicijske vlade centra, Mark Rutte je kazao da Holandija želi „više Evrope“ kada je riječ o nametanju proračunbske discipline državama članicama i rješavanju finansijskih problema u Evropi, ali ne i u drugim područjima. Ipak nije želio reći nakoja to područja misli, ne želeći prejeducirati raspravu. Pogledati: The Financial Times, dostupno na: http://www.ft.com/intl/reports

[20]Nakon usvajanja Ustava Evrope, počeo je proces ratifikacije u državama članicama. Određene države usvajanje su vršile putem parlamentarne procedure, dok je jedan broj putem referenduma. Upravoje ta preksa zapečatila sudbinu ustavnom aktu. Ustav je odbijen na referendumima u Francuskoj i Holandiji, dok je pitanje pravnog karaktera Evropske unije ostalo i dalje otvoreno. Početkom prošle godine javile su se jače inicijative od strane predstavnika država članica, kao i od strane predstanika Evropske unije o ponovnom pokretanju rasprave o usvajanju Ustav Erope. Tako da još uvijek postoje zagovornici ideje o donošenju Ustava, kao temeljnog akta Evropske unije kojim bi se zamijenili svi dosadašnji ugovori. Ova inicijativa ponovo aktuelizira pitanje hoće li Evropska unija postati država. Sa pravnog stanovišta, državnost Evropske unije veoma je sporna kroz sadržaj ustava. Jer, Evropskoj uniji kao državi kroz sadržaj Ustava, nisu dodijeljeni konstitutivnih elementi koji bi je pretvorili u političku institucija suverenog karaktera.

Za više podataka pogledati: Nermin Tursić, Ugovorno i ustavo uređenje Europske unije, ESSEG Osijek, 2012.

[21]Ustav Europe, priredio Milutin Janjević, Službeni glasnik, Beograd, 2005.

parlamentarnog tijela, (...) Lisabonski ugovor ne posjeduje samo dvije od 440 izvornih ustavnih odredbi."[22] Ugovor iz Lisabona mijenja određene institucijalne kapacitete. U najkraćem, povećava relativnu moć Evropskog parlamenta kroz procese poboljšanja demokratske odgovornosti, budžetskih pitanja i „saodlučivanja". U isto vrijeme daje nacionalnim parlamentima veći stepen nadležnosti u procesu osporavanja nacrta evropskih zakona, te dopušta mogućnost novih zakonskih prijedloga na temelju inicijative građana. Od 2014. godine, samnjuje se broj članova Komisije za 1/3 uz načelo rotacije, uvodi se Predjednik evropskog vijeća sa trajanjem mandata od trideset mjeseci i Visoki predstavnik za vanjsku i sigurnosnu politiku.[23] Ove promjene potiču nove rasparave o nacionalnom suverenitetu. Dok jedni autori tvrde da se on sadžajem ugovora dodatno ojačava, imamo onih koji su ubjeđenja da institucijalne novine Evropskoj uniji dodatno daju federalnu osobenost. Jer se države članice u procesima evropskih integracija više ne drže tradicionalnih suverenih prerogativa, kao što je pravna supremacija, nacionalne valute, kontrola tržišta, trgovina, ne postojanje državnog protekcionizma i sl. *Sada pogled iz drugog ugla.* Kada bi smo i prihvatili ove navode, Evropskoj uniji ne možemo prepisati federalni karakter. U istinu, mogli bi je okarakterisati kao ekonomsku ili komercijalnu federaciju, ali nikako politički savez sa ozbiljnim federalnim osnovama. Prije svega to ne dozvojava gledište o nepostojanju jedinstvene vanjske politike, odbrane, poreza, organa represije, legitimne primjene državne prinude, itd. Takve nadležnosti su karakteristika za suverenu državu. Naprotiv, sa gledišta vanjske politike i zajedničke odbrane, ne možemo je okarakterisati niti kao konfederaciju koju kroz međunarodno pravo upravo karakteriše vanjska politika i odbrana. S druge strane, ugovorno definisani pojam „Zajednička vanjska i sigurnosna politika" i poteškoće sa kojim susretala (problem jugoslovenske federacije, iračka kriza, priznanje Kosova) pokazuje nam koliko je utemaljena na ozbiljan osnovama. Ova kratka analiza, pokazuje nam da Evropska unija nije konfederacija, a još manje federacija. Ona je u svojoj osnovi prvenstveno ekonomska, komercijalna unija, a nikako politička unija, koja može da „ograničava suverenitet svojim federalnim jedinicama." Naime, postoji samo šest glavnih područja u kojima Evropska unija ima isključivu nadležnost, a to su carine, konkurencija, trgovina, unutarnje tržište, a za one zemlje članice koje mu pripadaju, jedinstvena valuta, kamatna stopa i kursevi.[24] Dalje, Evropska unija nema neku vrstu evropske vlade kao centralne vlasti koja bi ima nadležnost nad svim financijskim sredstvima i time omogućila djelotvornu vlast nad sastavnim jedinicama. Također, kako smo naveli, ne posjeduje ovlasti oporezivanja, dok samo 1,24% BDP država članica čini budžet Evropske unije. Ne posjeduje predsjednika kao šefa države, niti predsjednika vlade. Zbog toga države članice ostaju glavni fokus demokratske odgovornosti. Kad je u pitanju institucijalna kapacitiranost Evropske unije i tu

[22] „Tako prema njima, novi ugovor sadrži sve glavne elemente koji su prepakirani u cvjetnom anražmanu". Ibidem., str. 168.

[23] Za više podataka pogledati: Reformski ugovor EU iz Lisabona, priredio, Milutin Janjević, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

[24] „Unija ima isključivu nadležnost u sledećim oblastima: carinske unije, utvrđivanje konkurencije koja je potrebna za funkcionisanje unutrašnjeg tržišta, monetarna politika za države članice čija je valuta euro, očuvanjemorskih bioloških resursa u moru u okviru zajedničke politike u olasti ribarstva, zajedničke trgovinske politike, Unija je isključivo nadležna da zaključuje međunarodne ugovore kad je to predviđeno zakonodavnim aktom Unije..." Član 2 B, Reformski ugovor iz Lisabona, pomenuto djelo. str. 50.

pokazuje slabost. Bez obzira na česte teme o nadzaposlenosti evropskog aparata (birokraciji), statistika ukazuje na sasvim drugačije podatke. Institucionalna sposobnost Evropske unije sa 27 država članica i 7 ugovorno definisanih institucija, pokazuje se na sljedćei način: najveća institucija je Evropska komisija, koja nadgleda birokrativni aparat Evropske unije. Trenutno zapošljava više od 25.537 stalnih i 480 privremenih uposlenika. Sljedeća najveća institucija, je Evropski parlament, koji predstavlja evropske narode i građane. Ima više od 5.000 stalnih i 930 privremenih uposlenika. Vijeće Evropske unije, koje predstavlja države članice i u svom sastavu sadrži barem jednog nacionalnog ministra, ima više od 3.460 stalnih 30 do 40 privremenih uposlenika. Evropski sud pravde, koji tumači prava unije i pruža relevantna mišljenja državi članici, nacionalnim sudovima i tribunalima, broji 1.450 stalnih i 430 privremenih uposlenika. Ukupna zaposlenost Evropske unije je oko 37.000 uposlenih, dok sam grad Pariz broji više 56.000 uposlenika.[25] I pored svega navedenog, možemo reći da su države članice u Evropskoj uniji zamijenile klasični za ujedinjeni suverenitet. U tome su uspjele, tako što su svojevoljno proizele entitet koji ne zahtijeva velika odricanja državnog suvereniteta u ključnim elementima. Međutim, u pitanjima kao što su trgovina, carine, zajednička valuta,...Evropska unija će energično brani zajedničke ekonomske interese u cilju ojačavanja ekonomske moći svojih država članica. To se nedvojbeno potvrdilo na djelu. Visok nivo međuovisnosti država članica Evropske unije daje poticaj za ujedinjenje vlastitog suvereniteta u interesu više održive saradnje, ojačanja pravne države i povećanja ekonomskog blagostanja.

Zaključak

Suverenitet se nalazi u svakoj državi preko zaštićenog, samodovoljanog izvora političke moći iz kojeg su izvedene sve specifične političke ovlasti. Odnosno, preko svoje historijske funkcije, država uživa suverenitet i moć kao stvar prava unutar svih područja vlasti. Naravno, osim onih koje nisu u nadležnosti države ili nisu ustavno definisane kao takve. Ako suverenitet posmatrano na ovaj način, i potrudimo se da izbjegnemo teorijske zamke koje pojam suvereniteta i suverenosti, vladanja i onih nad kojima se vlada, dovodi u kauzalni odnos, a time i formira shvatanja „*nadporedka*“ i „*podporetka*“, te posmatramo države članice u jednoj linearnoj ravani, a suverenitet shvatimo kao faktu u održavanju državne egzistentnosti i historijskog identiteta unutar državnih zajednica, doći ćemo do potpuno drugačijih zaključaka. U tom slučaju, države članice ćemo posmatrat kao ravnopravne, jednake i suverene aktere, čijom voljom dolazi do ujedinjenja određenih suverenih kompentecija, preko kojih nastaje i asocijacija država pod nazivom Evropska unija. Ovakav princip je preko Evropske unije prekrio gotovo cijeli kontinent samostalnih suverenih država koje koordiniraju ekonomske akcije. U određenim elemetima nisu se ustručavale da uplove u polje političkog, preko donošenja i sprovođenja zajedničkih političkih odluka. U dodatnom objašnjenju ovih prožimanja ekonomskog i političkog, poslužit ću se hoffmannovim razumijevanjem, koja argumente oslanja na realne pretpostavke o ulozi države unutar Evropske unije. Argumentirano zastupa stavove, da nacionalne vlade država članica u procesu evropskih integracija, prije svega, vode se kroz nastojanja da zaštitite i promovišu

[25] Podaci prema "Les agenti des collectivités locales", izdanje 1996., Ministère de l'Interieur

„nacionalni interes“. Zbog toga, još dugo vremena neće se proces evropskih integracija proširiti na područja „visoke politike“, poput nacionalne sigurnosti i obrane, jer samo države članice posjeduju pravni suverenitet i politički legitimitet. U tom pogledu, snaga nadnacionalnih institucija porasla je samo iz ubjeđenja država članica da je to u njihovom nacionalnom interesu.[26] Slično je stava i Paul Taylor. On smatra, da nijedena država članstvom u Evropskoj uniji nije oslabila svoju suverenu kapacitiranost. Vać naprotiv. „Većina se evropskih država priključila Evropskoj uniji da bi ojačale kao države, a ne da se izgube u nekom entitetu.“ Dok je Evropska unija, „(...)isključila i svaku mogućnost promene radnog karaktera nacionalne države i zadržala njihov tradicionalni oblik.“[27] Ovakva vrsta argumentacije, ukazuje nam na fleksibilnost modela Evropske unije. Naime, Evropa kao kolijevka apsolutnog suvereniteta, transformisala se u model ujedinjenog (a ne ograničenog) suvereniteta preko posebnog oblika državne međusaradnje, uz zadržavanje prepoznatljive forme nacionalnog suvereniteta. Kad je u pitanju pogled u budućnost, za očekivati je od strane država članica da se i dalje zalažu za konsenzus o osjetljivim političkim pitanjima na koja se obično gleda kao očuvanje nacionalnog interesa i nacionalnog suvereniteta. Ovakvi primjeri nas uče, da još uvijek ne postoji kriza suverene države, te da ja nacionalna država još uvijek neprevaziđeni oblik državnog organizovanja unutar sistema međunarodne zajednice i Evropska unije.

[26] Za više podataka pogledati: Rachel Wang, The Fate of the European Union, Global Politics, Dostupno na: http://www.globalpolitics.co.uk/Archive/The%20Fate%20of%20the%20EU.htm
[27] Pol Tejlor, Kraj evropske integracije, IP Albatros plus, JP Službeni glasnik, Beograd, 2010., str. 25.

Korištena literatura i izvori:

1. „Les agenti des collectivités locales“, izdanje 1996., Ministère de l'Interieur
2. Anderson, Benedikt, Nacija: Zamišljena zajednica, Biblioteka Episteme, Beograd, 1998.
3. Chayes, Abram, Antonia Handler Chayes, The New Sovereignty: compliance with international regulatory agreements, Harvard University Press, 1998.
4. Deklaracija povodom 50. godišnjice potpisivanja Rimskih sporazuma, http://www.delhrv.ec.europa.eu/
5. F.H.Hinsli, Suverenost, “Filip Višnjić”, Beograd, 2001.
6. Guardian | www.ft.com
7. Hastings, Adrijan ,Gradnja nacionaliteta, Baybook, Sarajevo, Rijeka, 2003.
8. Jovana Ćirić, Suverenitet u savremeno doba, Filozofija i društvo, 1/2008, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2008.
9. Međunarodna komisija za intervenciju i državni suverenitet, 2001, "Odgovornosti za zaštitu", IDRC, Ottawa, (tekst Izvještaja na engleskom jeziku dostupan na: http://www.iciss.ca/)
10. Povelja Ujedinjenih nacija, http://www.dadalos.org/uno_bih/un-charta.htm
11. Reformski ugovor EU iz Lisabona, priredio, Milutin Janjević, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
12. Suveren i suverenost-Između pojma fikcije i političke emocije, Priredili: Petar Bojanić i Ivan Milenković Službeni glasnik, Beograd, 2009.
13. Tejlor, Pol, Kraj evropske integracije, IP Albatros plus, JP Službeni glasnik, Beograd, 2010.
14. The Financial Times, http://www.ft.com/intl/reports
15. Tursić, Nermin, Suverenitet Bosne i Hercegovine između političke emocije i realnosti, Godišnjak, BZK Preporod, Sarajevo, 2009.
16. Tursić, Nermin, Suverenitet Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu - Kontraverze tumačenja, Ustavno pravni razvoj Bosne i Hercegovine (1910.-2010.), Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla 2011.
17. Tursić, Nermin, Ugovorno i ustavo uređenje Europske unije, ESSEG Osijek, 2012.
18. Ustav Europe, priredio Milutin Janjević, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
19. Wang, Rachel, The Fate of the European Union, Global Politics, Dostupno na: http://www.globalpolitics.co.uk/Archive/The%20Fate%20of%20the%20EU.htm
20. Žan Žak Ruso, Društveni ugovor, Filip Višnjić, Begrad, 1993.

Stručni rad UDK 502.131.1(497.6)

PERSPEKTIVE ODRŽIVOG RAZVOJA U BIH

Mr. sci. Adis Puška

Sažetak:

Ideja o održivom razvoju u današnjem smislu riječi počinje da se koristi osamdesetih godina u Svjetskoj strategiji zaštite prirode, koju je usvojila Međunarodna unija zaštite prirode (IUCN) i u Izvještaju svjetske komisije UN za životnu sredinu i razvoj pod nazivom „Naša zajednička budućnost“ objavljenog 1987. godine.

Ovo predstavlja polaznu osnova za proučavanje i ugradnju održivog razvoja u svim porama života. Svjetska javnost sve se više od 1987. godine okreće održivom razvoju i naglašava važnost toga. U prilog te činjenice dovoljno je spomenuti: RIO, RIO+5, RIO+10, RIO+20, Agendu 21 i niz drugih kako konferencija kao i dokumenata koje su upriličene na svjetskom nivou.

Bosna i Hercegovina kao potpisnik ovih izvještaja se obavezala da implementira održivi razvoj i on treba da predstavlja osnov za razvoj kako privrede tako i društva u 21 vijeku.

Ključne riječi: održivi razvoj, zelena ekonomija, zeleno preduzetništvo.

Summary

The idea of sustainable development in the modern sense of the word began to be used in the eighties in the World of Nature Protection Strategy, adopted by the International Union for Conservation of Nature (IUCN) and the Report of the World Commission on Environment and Development entitled "Our Common Future", published in the 1987th year.

This represents the basis for the study and installation of sustainable development in all the pores of life. Since 1987 the world public gives more significance to the sustainable development and emphasizes the importance of it. In support of this fact it is enough to mention: RIO, RIO +5, +10 RIO, RIO +20, Agenda 21 and a series of other conferences as well as documents that are conducted at the global level.

Bosnia and Herzegovina, as a signatory to these reports is committed to implement sustainable development and it should represent the basis for the development of both economy and society in the 21st century.

Keywords: sustainable development, green economy, green entrepreneurship.

UVOD

Jedan od osnovnih koncepata ekonomike prirodnih resursa i životne sredine jeste koncept održivosti, ili održivog razvoja. U literaturi se mogu pronaći razni koncepti održivog razvoja. Međutim, treba naglasiti da danas pripada centralno mesto u razmatranju drugoročne

perspektive opstanka i napretka čovječanstva održivom razvoju. Održivost, ili održivi razvoj, se javlja kako kao suštinski preduslov, tako i kao krajnji cilj efikasne organizacije brojnih ljudskih aktivnosti na Zemlji.

Pojam održivog razvoja ili potrajnosti prvi puta se spominje u njemačkom šumarstvu i povezan je s imenima H. C. von Carlowitza (1713.) i L. Hartiga (1804.). On govori o trajnom očuvanju šumskog fonda tako da ga i sljedeće generacije mogu koristiti. (Jambrović, 2011: 15.) Promovisanje održivog razvoja predstavlja radikalan zaokret u koncepciji zaštite životne sredine i kao takav javlja se osamdesetih godina dvadesetog veka. Za osnovnu ideju ima što čvršće povezivanje ekonomskog rasta i razvoja i problema životne sredine. (Obradović, et al., 2007: 108.)

Generalno gledajući, najpoznatija i najprihvaćenija definicija održivog razvoja datira još iz 1987. godine. Tada je u izvješću pod nazivom "Our common future" (Naša zajednička budućnost), poznatijem pod nazivom „Brundtland izvješće"[1] objavljena definicija održivog razvoja koja je ostala vodećom do danas: "razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, a istodobno ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe." (Antić, 2007: 11.)

Navedena definicija održivog razvoja jeste opšte prihvaćena, ali ona ne kazuje mnogo. Zbog toga je poznati naučnik i istraživač Fritjof Capra (Kapra) predložio sljedeću operacionalizaciju:

„Ključ za funkcionionalnu definiciju ekološkog razvoja je shvatanje da ne moramo nanovo izmisliti ljudsku zajednicu, već da je moramo organizirati ugledajući se na prirodne ekosisteme, a to su održive zajednice biljaka, životinja i mikroorganizama. Kako smo vidjeli, najvažnija karakteristika zemaljskog budžeta je njegova stalna sposobnost da održava život. Zbog toga bi održiva ljudska zajednica trebalo da bude organizirana tako da njen način života, njene ekonomske i fizikalne strukture i tehnologije ne smetaju stalnoj sposobnosti prirode da se održava, već da joj u tome pomognu. Održive zajednice svoj način života razvijaju u stalnoj interakciji sa drugim ljudskim i neljudskim živim sistemima. To ne znači da "održivi razvoj" negira promjenu odnosa i stvari. To nikako nije statično stanje, već dinamičan proces koevolucije."(www.dadalos.org)

Za održivi razvoj možemo reći da je to skladan odnos ekologije i privrede, kako bi se prirodno bogatstvo naše planete sačuvalo i za buduće naraštaje. Ono predstavlja generalno usmerenje gdje se balansirajući socijalne, ekonomske i faktore zaštite životne sredine teži da se stvori bolji svijet.

Savremeni svet je već uveliko suočen sa potrebom globalne, zajedničke, odgovornosti za razvoj u skladu sa potrebama ljudi i prirode, a na osnovu mogućnosti koje se pružaju, radi očuvanja planete Zemlje i njene predaje budućim generacijama na prihvatljiv način. Postoje jaki moralni razlozi da današnja generacija ostavi potomstvu u nasleđe ništa manje šansi za razvoj, nego što ih ona ima sada. Ovo rezonovanje je zasnovano na fundamentalnom principu moralne pravde, kojim se ističe podjednako pravo svakog čoveka na najšire osnovne slobode, koje ne protivureče slobodi drugih. (odrzivirazvoj.org)

Problemi savremenog doba postaju sve važniji. Kako bi se ovi problemi prevazišli, svaki pojedinac mora da uloži napor. Uloga privatnog poslovnog sektora je naročito važna, jer upravo ovaj sektor nudi inovacije, investicije i stručnost. Sarađujući sa organima vlasti,

[1] Norveški premijer Gro Harlem Brundtland je 1987. god. je u okviru izvještaja pod nazivom "Naša zajednička budućnost", poznat kao Brundtlandov izvještaj, dao definisiju održivog razvoja.

nevladinim organizacijama i lokalnim zajednicama, poslovni sektor može pomoći u prevazilaženju izazova sa kojima se svi suočavamo.

1. SMJERNICE ZA PRIMJENU ODRŽIVOG RAZVOJA

Jedno od velikih dostignuća Konferencije UN o životnoj sredini i razvoju bilo je da su države prvi put morale da prihvate mišljenje da se ekološki problemi ne mogu rešiti bez ispitivanja njihovih uzroka u kontekstu globalnih ekonomskih politika i čovekovih aktivnosti. Kao što je navedeno, pokazatelji održivosti treba da podstaknu šire i jedinstvenije odlučivanje. Svakako da svi problemi kako ekološki, tako i socijalni se mogu rešiti jedino ako su opšte prihvaćeni od stanovnika kako u državi, tako i na nivou lokalne zajednice. (Lješević, et al., 2010: 161.)

Hronološki gledano značaj održivog razvoja je tako ovako. U Otavi (Kanada) je održana 1986. godine Konferencija Ujedinjenih nacija posvećena održivom razvoju na kojoj su istaknuti uslovi za afirmaciju održivog razvoja, integracija očuvanja i razvitka, zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba, jačanje jednakosti i socijalne pravde, omogućavanje društvenog samoodređenja i kulturne različitosti pojedinih država, kao i održavanje ekološkog integriteta. Potom je Svjetska komisija za životnu sredinu i razvoj 1987. godine podnijela izvještaj koje se naziva Naša budućnost. Nakon toga u Frankfurtu na Majni (Njemačka) je održan sastanak ministara za životnu sredinu i zdravlje koje su donijeli Europsku povelju o životnoj sredini i zdravlju. Dalji korak je bio skup koji je održan u Riju de Ženejru (Brazil) 1992. godine a koji je zamišljen da promijeni sudbinu planete Zemlje u 21. vijeku.

Načela održivog razvoja bila su osnova za dnevni red Samita o Zemlji u Riju, gdje je donesena „Agenda 21“, dokument koji sadrži mjere za „globalno partnerstvo za održivi razvoj“. Ovaj temeljni dokument na 900 stranica obuhvaća velik broj ekoloških i razvojnih problema u 40 poglavlja i postavlja mnogobrojna pitanja o okolišu i razvoju, a namjera mu je bila dati strategiju za provedbu održivog razvoja u cijelom svijetu. Osnovna značajka „Agende 21“ je da se ne ograničava na tradicionalnu agendu očuvanja okoliša, nego posvećuje veliku pozornost političkim, ekonomskim i financijskim vidovima održivog razvoja. (Jambrović, 2011: 17.)

Poslije ovoga skupa je održan skup Rio+5, 1997., gdje je Generalna skupština je, rezolucijom S/19-2, usvojila Program za dalju implementaciju Agende 21. Ovom rezolucijom identifikovani su rokovi za naredni opširan pregled i procjenu progresa na implementaciji obaveza iz UNCED-a. 2002, na desetogodišnjicu Samita o Zemlji iz Ria i 30-ta godišnjicu Stokholmske konferencije o čovjekovoj okolini, 2002. godine je održan Svjetski samit o održivom razvoju Rio+10 u Johanesburgu (Južna Afrička Republika). Cilj skupa je bio da se napravi 10-to godišnji pregled aktivnosti vezano za UNCED proces na nivou samita, te da se osvježi globalna podrška održivom razvoju. Samit je usvojio dva glavna dokumenta: Johanesburški plan implementacije (JPOI) i Johanesburšku deklaraciju o održivom razvoju.

U Johanesburški plan implementacije je dizajniran kao okvir za djelovanje kako bi se implementirale izvorne odluke UNCED-a i uključuje poglavlja, kao što su: Iskorjenjavanje siromaštva, proizvodnja i potrošnja, prirodni resursi, zdravlje, male ostrvske nerazvijene zemlje poglavlje Afrika, druge regionalne inicijative, značaj implementacije te institucionalni okvir. Johanesburška deklaracija o održivom razvoju naglasila je put održivog razvoja od UNCED-a do WSSD, a označava izazove, izražava posvećenost održivom razvoju, navodi značaj multilateralizma uz naglašenu potrebu za implementacijom obaveza iz Rio de Janeira. (Izvještaj Bosne i Hercegovine za UN Konferenciju o održivom razvoju, (UNCSD), 2012: 4.)

2012 godine je održan samit Rio+20 u Riju de Ženejru (Brazil) koji je utvrdio smjernice za daljnju borbu s pošastima što su zahvatile planet: siromaštvom, gladi, klimatskim promjenama, širenjem pustinja i crpljenjem prirodnih bogatstava. Najvažnija odluka samita je postavljanje ciljeva održivog razvoja za sve zemlje svijeta.

Paralelno sa ovim aktivnostima tekla su i aktivnosti Europske unije. „Europska Unija se već prilikom procesa ujedinjavanja jasno opredijelila za održivi razvoj kao osnovnu odrednicu razvoja Unije i svih država članica. Pri tome su jasno određeni i osnovni principi tog razvoja koji ujedno predstavljaju i osnovne smjernice za razvojne politike svih članica Unije. Ovi principi pobliže su pojašnjeni u Strategiji održivog razvoja (OR) EU iz 2001. te revidirani u novoj Strategiji koja je objavljena u lipnju 2006.“ (Matešić, 2008: 405.)

Komisija EU je 2002. godine usvojila globalno partnerstvo za održivi razvoj, koji mu je dao vanjsku dimenziju. U svrhu promicanja održivog razvoja javni je sektor dužan ograničiti štetne utjecaje prometa i rizika po zdravlje, poboljšati upravljanje prirodnim resursima, posebno njihovu konzumaciju, i boriti se protiv socijalne isključenosti i siromaštva u Europi i ostatku svijeta. Mora također poduzeti i mjere protiv klimatskih promjena te ograničiti njihove posljedice. (www.safu.hr)

Razvojni principi EU temelje se na osnovnim odrednicama održivog razvoja, a to je ravnoteža gospodarskog i društvenog rasta uz brigu o svim aspektima okoliša s posebnim naglaskom na štednji resursa i zaštiti klime. Ti principi su: promocija i zaštita ljudskih prava, međugeneracijska solidarnost, razvoj demokratskog društva, uključenost građanstva u donošenje odluka, razvoj socijalnog dijaloga, društveno odgovornog poslovanja i javno-privatnog partnerstva s ciljem jačanja suradnje i prihvaćanja odgovornosti u postizanju održive proizvodnje i potrošnje, koherentnost nacionalnih, regionalnih i lokalnih politika kao i integracija principa održivosti u sektorske politike, te korištenje principa najboljih raspoloživih tehnika, principa predostrožnosti i principa zagađivač plaća. Obveza je svih zemalja članica EU da temeljem ove Strategije donesu nacionalne Strategije održivog razvoja koje će biti temelj prevođenja ovih principa u razvojne strategije i politike svih zemalja članica. (Matešić, 2008: 405-406.)

Za Evropsku Uniju je ključni razvojni strateški dokument „Europa 2020“, čiji je cilj transformirati ekonomiju EU u takvu koja je:

- Bazirana na znanju;
- Resursno efikasna i nisko-karbonska; te
- Sposobna za održive odgovore na izazove, s kojima će se na svjetskom tržištu EU suočavati do 2050.

Strategijom se nastoje uspostaviti i usmjeriti međuzavisni prioriteti za „pametan i održiv rast“, u koji će svi građani zemalja EU biti uključeni. EU je suočena sa vlastitim izazovima, ali je naše uvjerenje da će kao cjelina i kao svaka zemlja članica, pa i kandidat ili potencijalni kandidat (kao što je to BiH), kroz proces njihovog prevazilaženja i rješavanja, izaći mnogo jača u odnosu na ranije stanje, kao i u odnosu na druge regije i zemlje u svijetu. (Izvještaj Bosne i Hercegovine za UN Konferenciju o održivom razvoju, (UNCSD), 2012: 5)

Članstvo u EU podrazumeva obaveze zemlje/kandidata u oblasti privredne i socijalne kohezije, na osnovama održivog razvoja i regionalne saradnje, kao strateškog okvira integralnog razvoja. (Zeković, 2004: 114.) Zbog toga je potrebno da se Bosna i Hercegovina ozbiljno pozabavi pitanjem održivog razvoja kako bi se približila i na taj način članstvom u Europsku uniju.

2. DOSADAŠNJA PROMJENA ODRŽIVOG RAZVOJA U BIH

U Bosni i Hercegovini ne postoje zasebni zakoni o održivom razvoju na kantonalnim, entitetskim, ni na državnom nivou. Održivi razvoj uvršten je u postojeće zakone o poljoprivredi, šumarstvu, vodoprivredi, energetici, regionalnom razvoju te zaštiti prirodne okoline. Što se tiče implentacije održivog razvoja u Bosni i Hercegovini potrebno je spomenuti Strategiju razvoja Bosne i Hercegovine gdje se u četvrtom strateškom cilju obrađuje upravo Održivi razvoj.

Održivi razvoj kao jedan od ciljeva Razvojne strategije Bosne i Hercegovine odnosi se na razvoj okoliša i okolišne infrastrukture i obnovljivog izvora energije, transportne infrastrukture i telekomunikacija, te razvoj poljoprivrede i ruralnih područja sa ciljem diverzifikacije ekonomskih aktivnosti, a posebno povećanja samo snabdijevanje BiH zdravom hranom. Razvojna strategija je definirala prioriteti i mjere u pospješivanja održivog razvoja za tri su glavne oblasti:

- Poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvoj;
- Ekologija i razvoj energetskih potencijala:
- Transport i komunikacije.

U okviru poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja definisano je četiri prioriteta i to:

- Prioritet 1: Uspostavljanje funkcionalnog institucionalnog kapaciteta za poljoprivredu i ruralni razvoj
- Prioritet 2: Poboljšanje konkurentnosti u proizvodnji, preradi i trgovini uz podizanje nivoa kvaliteta i sigurnosti domaćih proizvoda
- Prioritet 3: Očuvanje prirode i racionalno gazdovanje prirodnim resursima
- Prioritet 4: Poboljšanje uslova života i diverzifikacije prihoda ruralne zaposlenosti

U okviru ekologija i razvoj energetskih potencijala postavljeni su sljedeći prioriteti:

- Prioritet 1: Korištenje obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa za osiguravanje održivog razvoja
- Prioritet 2: Razviti koncepciju mjerenja održivosti razvoja i razvoja okolinske infrastrukture
- Prioritet 3: Osigurati jače integrisanje politika zaštite okoliša politikama ostalih sektora
- Prioritet 4: Podsticati razvoj energetskog sektora
- Prioritet 5: Podsticati razvoj svih obnovljivih izvora energije

U okviru transport i komunikacije su postavljeni sljedeći prioriteti:

- Prioritet 1: Zadovoljenje i povećanje mobilnosti roba i ljudi, te doprinos ukupnom održivom društvenom i ekonomskom razvoju
- Prioritet 2: Optimalan razvoj svih vidova transporta i pružanje najboljeg nivoa usluga pri najnižim troškovima
- Prioritet 3: Interna usaglašenost u oblasti transporta te harmonizacija s EU standardima i propisima uključujući aspekte sigurnosti i zaštite okoliša
- Prioritet 4: Povećati spremnost za informaciono-komunikaciono umrežavanje i razvoj informacionog društva

Potrebno je spomenuti da su neki od gradova donijeli svoju strategiju održivog razvoja što predstavljaju svijetli primjeri pri institucionalnim doprinosu održivog razvoja u BiH, takvi primjeri su grad Goražde i Trnovo, gdje je napravljena Strategija održivog razvoja za period 2012-2016 godine. Potrebno je spomenuti i Fondaciju za održivi razvoj koja je 2001. godine osnovala „Vlada Federacije Bosne i Hercegovine radi implementacije više različitih projekata obnove, razvoja i tranzicije koji su u funkciji podrške održivom razvoju Federacije i Bosne i Hercegovine u cjelini.“ (www.odraz.ba)

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je 2002. godine usvojilo novu institucionalnu i organizacijsku strukturu za upravljanje okolišnim pitanjima i koordinaciju primjene međunarodnih okolišnih sporazuma, koje je ratificirala BiH. Od tada je poduzet niz aktivnosti kako bi se obveze preuzete potpisivanjem konvencija okolišnog karaktera provele. Ovaj proces, ipak, nije dovoljno brz i efektivan, a cijeni se da je glavni razlog tome, pored nepostojanja harmonizacije institucionalnog i pravnog okvira na polju okoliša, i nedostatak kapaciteta. Potreba za jačanjem kapaciteta prepoznata je u mnogim zemljama, koje su uvidjele da je za održiv razvoj potrebno poduzeti određene aktivnosti, posebno kada je u pitanju stanje okoliša i primjena konvencija i drugih međunarodnih sporazuma kojima su preuzete određene obveze, a zbog manjka kapaciteta one nisu ispunjene ili su ispunjene u veoma smanjenom obujmu. Zbog toga je u prosincu 2010. godine pokrenut petnaestomjesečni proces Samostalne procjene državnih kapaciteta Bosne i Hercegovine kako bi se na primjeren način osigurala identifikacija prepreka u primjeni multilateralnih okolišnih sporazuma. Rezultat provedbe ovog procesa je dokument koji sadrži stanje i trenutnu raspoloživost kapaciteta, te pregled potreba za dodatnim kapacitetima po svakom tematskom području, konvenciji, potrebe s pregledom prioriteta u izgradnji kapaciteta, ograničenjima i prilikama za izgradnju kapaciteta, kao i Plan aktivnosti – Akcijski plan za uspostavu potrebnih kapaciteta. (Izvještaj Bosne i Hercegovine za UN Konferenciju o održivom razvoju, (UNCSD), 2012: 10.)

Održivi razvoj u Bosni i Hercegovini je doživio bitan napredak jer se neka pogranična područje uspostavile saradnju sa pograničnim dijelovima zemalja susjeda te su planirani projekti prekogranične saradnje. Ovdje će se spomenuti par projekata i to:

"Una - Jedinstveni resurs održivog razvoja" je projekat prekogranične saradnje, u kome su zemlje partneri Bosna i Hercegovina i Hrvatska. Nosilac projekta je opština Kozarska Dubica, a partneri opština Kostajnica i lokalna turistička organizacija, dok je na hrvatskoj strani nosilac projekta grad Hrvatska Kostajnica, a partneri opština Hrvatska Dubica i turistička zajednica Hrvatske Kostajnice. Ovaj projekat ima za cilj da poboljša konkurentnost lokalne turističke privrede kroz stvaranje zajedničke BiH - Hrvatska turističke ponude u donjem toku rijeke Une kroz valorizaciju prirodne baštine, zajednički, na principima odrzivog razvoja. (www.una-jedinstveniresurs.com)

Projekat “Zajednička akcija za "ozelenjavanje" industrije” finansira Evropska unija a implementira ga Centar za okolišno održivi razvoj (COOR) iz Sarajeva na području Federacije Bosne i Hercegovine, u trajanju od 18 mjeseci (decembar 2010. – juni 2012.). Opšti cilj projekta je podsticanje partnerstva između vladinog i nevladinog sektora sa ciljem efektivne implementacije EU Direktive o integralnoj prevenciji i kontroli zagađivanja (IPPC) u BiH. (www.icva-bh.org)

Ovdje već spomenuta COOR takođe implementira još i projekte: IPA257637, IPA BIH-CG, IPA226307, Eko škola - Grad Sarajevo, SAVA NAVIGO. Ovo i drugi projektu predstavljaju primjeri implementacije institucionalizovanog održivog razvoja u Bosni i Hercegovini, naravno svakim danom je sve više i više ovakvi projekata što predstavlja značajan pomak u održivom razvoju u BiH.

Proces priključenja Bosna i Hercegovine Europskoj Uniji jedan je od glavnih pokretača provedbe koncepta održivog razvoja preko harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa EU acquis, s obzirom da se zakonodavstvo EU smatra jednim od najprogresivnijih, koje nastoji dostići ciljeve zaštite okoliša i prirodnih resursa, razvoja ekonomije temeljene na znanju, te socijalne uključenosti. Napori koji su učinjeni da bi se provele reforme u sektoru okoliša u Bosni i Hercegovini potaknuti su upravo mogućim članstvom u EU, odnosno usvajanjem i preuzimanje pravne stečevine EU. Set od šest temeljnih okolišnih zakona koji se odnose na zaštitu okoliša, zaštitu zraka, upravljanje i zaštitu voda, upravljanje otpadom, zaštitu prirode i fond za zaštitu okoliša usvojen je u razdoblju od 2002. do 2004. godine u entitetima i Distriktu Brčko. (Izvještaj Bosne i Hercegovine za UN Konferenciju o održivom razvoju, (UNCSD), 2012: 8)

Prilikom ugradnje održivog razvoja u privredu dolazi do problema što nije još u glavama privrednika shvaćena problematika održivog razvoja i njegova implementacija u sve pore rada jedne kompanije. Pomak u tome je što je prilikom postavljanja ISO standarda povjećuje se pažnja ISO 14001 standardu koji je zadužen upravo za sistem za upravljanje okolišom, te EMAS standrardu.

Sustav upravljanja zaštitom okoliša je sustav kojim organizacije poboljšavaju svoje karakteristike minimiziranjem štetnog utjecaja na okoliš. Ostvaruje se kontrolom aspekata okoliša negativno utječu na okoliš. Razlikujemo dva sustava upravljanja zaštitom okoliša: EMAS i ISO 14000 (Kondić, Piškor, 2010: 114.)

EMAS (Eco-Management and Audit Scheme) predstavlja sistem eko-menadžmenta i šeme provere i uspostavljen je EU regulativom br. 1836. iz 1993. godine, kao dobrovoljna šema koja omogućava da kompanije verifikuju svoj sistem upravljanja zaštitom životne sredine prema zahtevima regulative. Ovaj program je dostupan svim kompanijama od 1995, ali u početku je bio ograničen samo na kompanije u industrijskom sektoru. Od 2001.godine. EMAS program je dostupan u svim privrednim sektorima uključujući javne i privatne kompanije. (www.kombeg.org.rs)

Zahtjevi standarda ISO 14001 se sastoje iz sljedećih cjelina: izjava o okolinskoj politici, planiranje, implementacija, provjera i korektivne mjere, te preispitivanje od strane rukovodstva. Standard ISO 14001 je alat koji se može primijeniti na organizaciju i aktivnost bilo kojeg tipa i veličine. (Bečić, 2009: 530.)

Međutim, ovaj standard je sistem za upravljanje okolišom ali ni on ne podržava u potpunosti održivi razvoj već pokušava da u redovno poslovanje svake kompanije ugradi sistem upravljanjem okološom. Ovo predstavlja pomak na ugradnji sistema održivog razvoja u sve pore živote svakoga čovjeka.

Općenito, u usporedbi s europskim zemljama uočena su izvjesna područja na kojima se BiH susreće s jačim izazovima, koji neminovno utječu i na održivu proizvodnju i potrošnju:

- Nestabilne i nedostajuće institucije
- Nerazvijena infrastruktura, naročito transportna
- Nedovoljna ulaganja u istraživanje i razvoj
- Obrazovni sistem neprilagođen potrebama tržišta i visoka nezaposlenost
- Započinjanje biznisa sporo, skupo i komplikovano
- Neracionalno korištenje energije i
- Nizak nivo nacionalne štednje.

Ova i druga ključna pitanja, na kojima Bosna i Hercegovina mora intenzivno raditi... Zbog toga Bosna i Hercegovina treba poduzeti odgovarajuće korake i utvrditi mjere kojim bi se proces održivog razvoja unaprijedio i okrenuo u pravcu zelene ekonomije, što je tendencija na globalnom planu. (Izvještaj Bosne i Hercegovine za UN Konferenciju o održivom razvoju, (UNCSD), 2012: 13.)

3. PERSPEKTIVE PRIMJENE ODRŽIVOG RAZVOJA

Iz prethodnog teksta se moglo vidjeti da se sve više pažnje posvećuje pojmu održivog razvoja i njegove implementacije u praksi. Ono na čemu se zalažu institucije BiH i koji su naveli u Izvještaj Bosne i Hercegovine za UN Konferenciju o održivom razvoju (UNCSD) jeste da se posveti pažnja:

- Razvoju zelene ekonomije
- Voda, hrana i energija kao faktoru održivog razvoja
- Razvoj zelenog preduzetništva u planinskim područjima.

Zelena ekonomija se definiše kao ona koja emituje malo ugljenika, efikasno koristi prirodne resurse i koja je socijalno inkluzivna. Zelena ekonomija stvara velike šanse za održivi razvoj, što podrazumijeva povećanje dohotka, smanjenje siromaštva i unapređenje kvaliteta života. Zelena ekonomija, posebno obnovljiva energija je od ključnog značaja i za smanjenje siromaštva, posebno značajnog problema zemalja u razvoju. (Bilten, 2012: 47)

Neki od pokazatelja koliko je važna zelena ekonomija su sljedeći:

- Kina: do 2015 investiraće 468 milijardi dolara u "ozelenjavanje" ključnih ekonomskih sektora (duplo više nego za predhodnih pet godina)
- Barbados: Nacionalni strateški plan Barbadosa uvrstio je zelenu ekonomiju kao jedan od šest naconalnih prioriteta do 2025. godine.
- Južnoafrička Republika: Započet proces izrade Nacionalnog plana zelene ekonomije
- Indonezija: Nacionalna strategija razvoja Indonezije kao jedan od ciljeva ima "zelenu Indoneziju" do 2025.
- Brazil: Brazilska država Sao Paolo usvojila je plan za zelenu ekonomiju sa konkretnim ciljevima i indikatorima... (www.znrfak.ni.ac.rs)

Ciljevi Zelene ekonomije su ekološka održivost, ravnopravnost i socijalna pravda, kao i oslanjanje na lokalne i regionalne ekonomije putem ohrabrivanja (podsticaja) istinskog smisla zajednice. Eko-razvoj mora biti zasnovan na demokratiji, transparentnosti, rodnoj ravnopravnosti i pravu svih ljudi da se iskažu i aktivno učestvuju u procesima donošenja odluka. (Zelena ideja: 17)

Zelena ekonomija" može se postići samo ako je podržava „zeleno društvo". Postizanje održivog razvoja poziva na uspostavljanje politike koja omogućava da se uzimaju u obzir ne samo ekonomska stanovišta, nego i naučna, socijalna, obrazovna stanovišta koja uzimaju u obzir vodu i zaštitu okoliša. Time će se podupirati "zelena društva" koja promiču kulturu održivosti, zajedno s promjenom ponašanja i načina života, što će dovesti do održive potrošnje i proizvodnje. (Bilten, 2012: 47)

Bosna i Hercegovina prvenstveno mora donijeti Strategije koje će se prvenstveno pozabaviti održivim razvojem i zelenom ekonomijom. Kao što smo vidjeti mnoge zemlje su

počele veoma aktivno da se bave ovim pitanjima i ulaže se mnogo sredstava u realizaciju ciljeva održivog razvoja. Potrebno je u postojeće zakonske regulative osnažiti sa donošenjem Zakona o održivom razvoju.

Osim donošenja zakonskih regulativa koje će regulisati pitanje održivog razvoja potrebno je ugraditi u sve sfere života svijest o „zelenom društvu". To praktično znači da je potrebna jača edukacija svih građana u BiH, i jačanju svijesti o nama jedinoj planeti koju imamo, Zemlji. Samo na taj način ćemo ostvariti značajne pomake u razvoju društva a i same zemlje BiH. I zbog toga je potrebno da Institucije Bosne i Hercegovine aktivnije uzmu ulogu u jačanju svijesti o održivom razvoju.

Politika usmjerena prema zelenoj ekonomiji u kontekstu smanjenja siromaštva i održivog razvoja važnija za BiH nego za prosječnu zemlju Evropske unije. Korist od reformi i investicija u ovu oblast bila bi veća nego u razvijenim zemljama, dok je cijena koja se plaća zbog kašnjenja u reformama izuzetno velika. (Upravljanje energetskim sektorom i siromaštvo u Bosni i Hercegovini, 2011: 10)

Jedan od ključnih svjetskih izazova u budućnost bit će ujednačena dostupnost vode, hrane i energije... Već sada na više načina prelazimo količinski resurse planeta, no dostupnost svježe vode imat će najveći utjecaj na sigurnost hrane i energetsku sigurnost milijarda ljudi... Intenzitet potrošnje vode u proizvodnji mnogih usjeva također je u porastu, usprkos nestajućim podzemnim rezervama i klimatskim promjenama. Rješavanje jednadžbe vode, energije i hrane za svijet mora biti globalni prioritet. (croatia.panda.org)

Iz ovih i sličnih izjava može se vidjeti značaj koje imaju, voda, energija i hrana u svijetu. Kakva je situacija kod nas što se tiče vode dovoljno govori sljedeća izjava: „Rijeke i obale u RS su u katastrofalnom stanju. Otpadne vode, ali i smeće koje bacaju nesavjesni građani svakodnevno narušavaju ekološku sliku...Voda je suštinski važna za život, ona je hrana i energija, rekoše u Inspektoratu RS, a prethodno nam tek usput napomenuše da se fekalne vode iz gradova i naselja ne prečišćavaju, već se kroz kanalizacione otvore direktno ispuštaju u vodotoke." (www.nezavisne.com)

Važnost tome dodaju i Institucije BiH i kažu: Održivo korištenje voda, kao vjerovatno najznačajnijeg prirodnog obnovljivog resursa koji ima BiH, trebalo bi biti vrhunsko prioritetni i integrativni cilj za razvoj, odnosno izlazak iz siromaštva i održivi razvoj. (Izvještaj Bosne i Hercegovine za UN Konferenciju o održivom razvoju, (UNCSD), 2012: 17.)

Svima nam je poznato na prirodna bogatstva koja BiH ima, voda, flora, klima itd. Upravo to treba biti pokretač razvoja BiH kako na putu prema svjetskim integracijama tako i sam pokretač privrednog razvoja u BiH.

Sam razvoj zelenog biznisa prolazi kroz transformacije i evoluira u skladu sa svetskim događajima. Vrlo mali procenat ljudi – možda svega 5% procenata smatra životnu sredinu svojim prioritetom prilikom donošenja odluka u kupovini. Trenutna tranzicija zelenog biznisa jeste da dopre do ostalih 95% ljudi. To podrazumeva povezivanje proizvođača ekoloških proizvoda sa mnogo većim grupama ljudi kako bi mogli da efektivno da prenesu svoju poruku; da razviju rešenja koja će potrošači moći da primene u svom svakodnevnom životu i da proizvodi budu prodavani po razumnim i konkuretnim cenama – da bi imalo smisla za ljude koji žive od prosečnih plata. Informacija je ključ kako bi zeleni biznis postao primarni model poslovanja. I ovo je bitno iz nekoliko razloga. Nekada ljudi imaju predrasude i pogrešno su informasani o pojedinim proizvodima i uslugama. Zaista, „ozelenjavanje" jeste prevashodno podizanje svesti, pri čemu je najbitnije osluškivati potrebe klijenata i

zaposlenih, i iznova raditi na njenom obogaćivanju. Ozelenjavanje je lako i jednostavno, kada uključuje niz podobnih akcija, umesto nepododne „istine“. (www.ekoposlovanje.rs)

Zeleno predzetništvo integrirano u sistem održivog razvoja predstavlja jedini pravi pokretač BiH i kao takvom se mora posvetiti velika pažnja i iskoristi potencijale sa kojima raspolaže BiH. Priliku u obnovljivim izvorima energije - vodi, vjetru, suncu i biomasi. Povezivanje malih hidroelektrana, vjetroelektrana i elektrana na sunce, kao i pumpno-reverzibilnih hidroelektrana u jedinstvene sisteme, otvara i niz drugih šansi za razvoj zelenog poduzetništva. Tu se onda otvaraju mogućnosti i za razvoj organske poljoprivrede i ribnjičarstva, pčelarstva i skupljanja šumskih plodova, zimskog i seoskog turizma i turizma u prirodi, te svih ostalih vidova zdravstvene rehabilitacije i organizovanog odmora.

ZAKLJUČAK

Sve veći pritisci i težnje Bosne i Hercegovine prema svjetskim integracijama, sa sobom povlače problem održivog razvoja. Održivi razvoj je jedan od osnovnih koncepata zaštite životne sredine, ali ne samo zaštite nego i načina privređivanja u okviru jedne zemlje.

Mnoge zemlje su shvatile u kakvoj se situaciji nalazi naša planeta i zbog toga je od 1987. godine se posebna pažnja pridaje održivom razvoju u obliku u kakvom ga mi sada poznajemo. Doprinos tome je izvještaj pod nazivom Naša zajednička budućnost gdje je definisan održivi razvoj. Nakon ovoga su uslijedili samit o Zemlji u Riju de Ženejru gdje je donesen dokumenat Agenda 21. Bosna i Hercegovina je na skupu RIO+10 je potpisala ovaj izvještaj te tako preuzela na sebe odgovornost za implementaciju održivog razvoja u BiH.

Aktivnosti koje je BiH preduzela su definisan nacrt razvoje strategijom BiH gdje se kao četvrti strateški cilj upravo spominje održivi razvoj. U skladu sa nacrtom neki od gradova odnosno opština su donijeli svoju strategiju održivog razvoja.

Ono na čemu BiH mora težiti su:

- Razvoj zelene ekonomije;
- Voda, hrana i energija kao faktor održivog razvoja, i
- Razvoj zelenog preduzetništva.

Upravo ove navedene oblasti su perspektive u načinu na koji bi se moglo u BiH primjeniti koncept održivog razvoja, a primjenjujući taj koncept BiH će se približiti članstvu u EU jer je upravo EU od svake svoje članice zahtjevao da razvije svoju strategiju održivog razvoja.

Na kraju treba još jednom pomenuti da BiH nema donesen Zakon o održivom razvoju već je održivi razvoj implementirao u neke od postojećih zakona. Zbog toga je za BiH od izuzetne važnosti jeste donošenje Zakona o održivom razvoju te Strategije o održivom razvoju.

LITERATURA

Knjige, stručni radovi i izvještaji:

- Antić, D. (2007) Paradigmatski aspekti problematike okoliša i odgoj za okoliš i održivi razvoj, Metodički ogledi, 14 (2), 9–23;
- Bečić, K. (2009) Razvoj algoritma za određivanje emisionih plafona za kisele i stakleničke gasove u BiH primjenom principa relevantnih standarda serije ISO 14000, 6. Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem „KVALITET 2009“, Neum, B&H, 529-534;

- Bilten (2012) Federalni hidrometeorološki zavod, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine; urednik: Hodžić S., Sarajevo;
- Jambrović, F. (2011) Održivi razvoj u obrazovanju, Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu, 2. (1)., 14-27;
- Kondić, V., Piškor M. (2010) Sustav upravljanja zaštitom okoliša prema normi ISO 14001 i razvoj metodologije za njenu implementaciju, Tehnički glasnik, 4 (1-2), 111-118;
- Lješević, M., Mihajlović, B., & Čučulović, R. (2010). Strateški programi održivog razvoja lokalnih zajednica. Glasnik Srpskog geografskog društva, 90(4), 159-173.
- Matešić, M. (2008) Strategija održivog razvoja: krovni razvojni dokument RH, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 17 (4), 405-410;
- Obradović, M., Stanković, D., Obradović, S. (2007) Sklad ekologije i održivog razvoja, Šumarstvo 59 (1-2), 107-115;
- Projekt pripreme Bosne i Hercegovine za sudjelovanje na UN Konferenciji o održivom razvoju Rio+20, Izvještaj Bosne i Hercegovine za UN Konferenciju o održivom razvoju (UNCSD), Sarajevo 2012.
- Zeković, S. (2004) Strateški okviri EU za održivi razvoj industrije i mogućnosti našeg usklađivanja, Ekonomski anali, No.163, 113-139;
- Zelena ideja (2008) Zeleni način razmišljanja i delovanja, Beograd: Green Lab;

Internet izvori:

- Blog: Ekološki odgovornim poslovanjem do profita, Zeleno preduzetništvo: istine i zablude dostupno na: http://www.ekoposlovanje.rs/blog/?x=cat:3 (Posjećeno 17.1.2013)
- ICVA, Zajednička akcija za „ozelenjavanje industrije, dostupno na:
- http://www.icva-bh.org/bos/projects.wbsp (Posjećeno: 16.1.2013.)
- Milutinović, S., Zelena ekonomija, dostupno na:
- http://www.znrfak.ni.ac.rs/SRB/10-Studije/10-06-UKS/PREDMETI/26-POLITIKA%20ZASTITE%20ZIVOTNE%20SREDINE/PDF/Politika%20zastite%20zivotne%20sredine%20-%20XI%20cas%20prezentacija.pdf (Posjećeno 17.1.2013)
- Nezavisne novine, Voda hrana i energija, dostupno na:
- http://www.nezavisne.com/komentari/nezavisnistav/Voda-hrana-i-energija-152834.html (Posjećeno 17.1.2013)
- Odraz, Fondancija za održivi razvoj, o nama, dostupno na:
- www.odraz.ba/AboutUsONama.aspx (Posjećeno: 16.1.2013.)
- Održive navike za održivi razvoj, Strategija održivog razvoja Republike Srbije, dostupno na: odrzivirazvoj.org/2011/04/02/strategija-odrzivog-razvoja-republike-srbije/, (Posjećeno: 18.1.2013.)
- Održivi razvoj, Osnovni kurs 1. Dostupno na:
- www.dadalos.org/nachhaltigkeit_bih/grundkurs_1.htm (Posjećeno: 15.1.2013.)
- Središnja agencija za financiranje i ugovaranje, Rječnik, održivi razvoj, dostupno na: www.safu.hr/hr/rjecnik/pregled/487/odrzivi-razvoj?lang=hr (Posjećeno: 18.1.2013.)
- Una river, O projektu, dostupno na: www.una-jedinstveniresurs.com (Posjećeno: 16.1.2013.)
- WWF, Ujednačena dostupnost vode, hrane i energije najveći je globalni izazov, dostupno na: http://croatia.panda.org/?201506/Ujednaena-dostupnost-vode-hrane-i-energije-najvei-je-globalni-izazov (Posjećeno 17.1.2013)

Stručni rad UDK 336.71:[005.52:005.334

Slavoljub Štrbo

Bankarski poslovi sa posebnim osvrtom na obezbeđenje kredita

U V O D

1. Definicija banke

Banke su finansijske institucije, ili finansijska preduzeća koja se bave novčanim prometom tj. bave se prikupljanjem slobodnih finansijskih sredstava, vrše njihovu koncentraciju i alokaciju kroz odobravanje kredita uz odredjenu kamatu.
U definicijama ekonomsko-pravnog karaktera banke se definišu kao preduzeće koje profesionalno, u vidu zanimanja, uzima i daje kredite radi ostvarivanja dobiti koja se sastoji iz kamatnih razlika, pri čemu posreduje u platnom prometu, i pruža usluge u poslovima sa hartijama od vrednosti.Banka u različitim oblicima preuzima tudji novac koji dalje pozajmljuje trećim licima radi ostvarivanja dobiti koja se sastoji u razlici izmedju aktivnih i pasivnih kamata pri čemu ni krug davalaca ni krug primalaca kredita nije ograničen.

2. Kratak istorijat bankarstva

Početak bankarstva vezuje se za Srednji vek na području severne Italije, iako pojedine elemente bankarstva možemo naći i u antičkoj Grčkoj i Rimu, kada je banka bila važna u funkciji menjačnica novca, posredovanja i čuvanja novca, a te poslove su ustvari obavljali hramovi uz zaštitu vladara. Slične poslove su obavljali sumerski sveštenici 3000 god.p.n.e., kao i vavilonski sveštenici.Vavilonci su poznavali poslove deponovanja novca,menjačke poslove, posudjivanje novca uz kamatu i vršenja isplata na račun komitenta.U početku su stari bankari samo čuvali tudji novac bez prava da ga upotrebe, da bi nakon što su shvatili da njihovi deponenti duže vreme ne troše svoj novac, oni su počeli da daju od tog novca zajam uz kamatu, dok su istovremeno i svojim deponentima plaćali odredjenu kamatu za ekonomsku upotrebu njihovih depozita.Tako su se razvili prvi bankarski poslovi i posrednička uloga banke.

Razvojem trgovine u XVI i XVII veku i snažnim industrijskim razvojem, otkrivanjem i razvojem novih država i razvojem medjunarodne trgovine stvaraju se osnove za ***institucionalno*** organizovanje komercijalnog bankarstva u svetu. Osnove savremenog bankarstva su velike banke akcionarskog tipa koje posluju na osnovu sopstvenih i pozajmljenih sredstava.

Banke se, pored tradicionalnih poslova primanja depozita, davanja kredita i platnog prometa, sve više bave i drugim finansijskim poslovima, a sa razvojem finansijskog tržišta u XX veku postaju njihov najznačajniji učesnik. U XX veku dolazi do razvoja investicionog bankarstva, a globalizacijom i liberalizacijom svetske privrede i do razvoja medjunarodnog bankarstva.

Svetsko bankarstvo u finansijski razvijenim zemljama je prošlo kroz tri etape svog razvoja.

1. Period konzervativno-uslužnog bankarstva (60-tih godina XIX – 60-tih godina XX veka)
2. Period industrijsko-proizvodnog (savremenog) bankarstva (60-tih godina XX – 90-tih godina XX veka)
3. Period planetarnog bankarstva (90-tih godina XX veka – danas).

3. Vrste bankarskih poslova

(1) Prema bilansnom kriterijumu – svi bankarski poslovi se grupišu na

a) **Aktivni** bankarski poslovi
b) **Pasivni** bankarski poslovi
c) **Neutralni** bankarski poslovi
d) **Sopstveni** bankarski poslovi

(2) Prema funkcionalnom kriterijumu – svi bankarski poslovi se grupišu na:

a) **Poslovi koncentracije i mobilizacije sredstava**
b) **Kreditni poslovi**
c) **Komisioni bankarski poslovi i**
d) **Sopstveni (vlastiti) bankarski poslovi**

(3) Prema vremenskom kriterijumu – svi bankarski poslovi se grupišu na:

a) **Kratkoročni** bankarski poslovi
b) **Srednjoročni** bankarski poslovi
c) **Dugoročni** bankarski poslovi

4. Pojam i značaj aktivnih bankarskih poslova

Aktivni bankarski poslovi ili kreditni poslovi su svi oni bankarski poslovi u kojima se banka pojavljuje kao kreditor tj. gde banka pozajmljuje novac – daje kredit – ili preuzima neku pravnu obavezu za svoga klijenta odnosno banka istupa kao poverilac, kratko i jednostavno se nazivaju poslovi plasmana. U svojoj suštini radi se o ulaganju sopstvenih i tudjih sredstava u odgovarajuće plasmane koji su ujedno najvažniji izvori prihoda svake banke kao privrednog subjekta. Aktivni poslovi odredjuju delokrug banke kao privrednog subjekta i njeno mesto u privredi i kreditnom sistemu.Banka bez aktivnih poslova ne bi se uopšte mogla nazvati tim imenom. Mnoga zakonodavstva da bi sprečila zloupotrebu ovog pojma i naziv rezervisao samo za ona preduzeća kod kojih je zaista reč o primanju novčanih sredstava i na osnovu njih odobravanju kredita, odnosno njihovom plasmanu.

a) Kratkoročni aktivni bankarski poslovi

- eskontni kredit
- lombardni kredit
- akceptni kredit
- rombusni kredit
- kontokorentni kredit
- avalni kredit
- vinkulacioni kredit
- faktoring
- kratkoročne hartije od vrednosti

b) Srednjoročni aktivni bankarski poslovi

- potrošački kredit
- gradjevinski kredit

c) Dugoročni aktivni bankarski poslovi

- hipotekarni kredit
- investicioni kredit
- konzorcijalni kredit
- stambeni kredit
- forfetiranje
- portfolio investicije

Kratkoročni aktivni bankarski poslovi

Eskontni kredit je vrlo stari kreditni posao.Eskontni kredit se odobrava na podlozi nekog budućeg potraživanja.Budući da se potraživanje kupuje pre svoga dospeća, kreditni iznos je manji od nominalne vrednosti za kamate, troškove i provizije.Najčešća podloga (pokriće) za odobravanje ovog kredita je menica.

Lombardni kredit je takodje vrlo stari kreditni posao. Ime je dobio po italijanskoj pokrajini (Lombardiji) gde je i nastao. Osnov ovog kreditnog posla je zaloga realnih pokretnih stvari. Najčešće je to zlato, nakit,umetničke kolekcije, vrednosni papiri i druga pokretna dobra. Lombardne kredite odobravaju banke, ali i specijalizovane institucije (npr. Zalagaonice).

Akceptni kredit predstavlja specifični kratkoročni kreditni posao. Za razliku od ostalih kredita kod ovoga oblika izuzetno dolazi do isplate kreditnog iznosa budući da banka (u ovom kreditnom poslu) svome komitentu akceptira menicu.Tim postupkom banka postaje glavni dužnik – **trasat** te se obavezuje isplatiti menični iznos ukoliko to ne učini njen izdavalac – **trasant** odnosno tražilac kredita. Na taj način dodatno se povećava sigurnost naplate meničnog iznosa.

Rombusni kredit je kratkoročni bankarski posao a to je kredit koji se odobrava na osnovu robnih dokumenata (teretnica, polisa osiguranja i drugo).Ovaj kredit je važan za trgovačku razmenu i u suštini je akceptni kredit koji banka odobrava uvozniku robe na osnovu robnih dokumenata. Poreklo naziva je francuska reč ***rambourser*** što znači isplatiti.

Kontokorentni kredit je kredit koji banka odobrava u korist tekućeg računa komitenta. Sredstva odobrenoga kredita komitent može koristiti za promet i plaćanje, odnosno izdavati naloge za plaćanje iznad vlastitih sredstava na računu. Komitent može koristiti kredit u manjem iznosu od ugovorenoga. Kamatu plaća samo na iskorišćeni deo a proviziju na ukupno ugovoreni kredit.

Avalni kredit je kratkoročni bankarski kredit kojim banka daje **aval** (jemstvo) na menične obaveze svog komitenta do ugovorenog iznosa avalnog kredita.

Vinkulacioni kredit je vrsta kredita koji odobrava banka na bazi prethodne obaveze komitenta da doznači tovarni list, na osnovu koga se potpuno ili delimično raspolaže vrednošću robe. Na oswnovu ovog kredita trgovina na veliko ne mora čekati na naplatu robe od krajnjeg kupca, već dobija sredstva kojim raspolaže.

Faktoring poslovi predstavljaju oblik kratkoročnog plasmana, gde banka otkupljuje kratkoročna potraživanja koja poverilac ima prema nekom trećem licu. Time banka preuzima rizik naplate potraživanja.

Kratkoročne hartije od vrednosti su oblik investicionog ulaganja kojim banka stiče kamatonosne i likvidnosne istrumente, što je u funkciji profitabilnosti i likvidnosti banaka. Radi se o kratkoročnim državnim obveznicaman koje su izuzetno sigurne i transferibilne u svakom trenutku i na svim finansijskim tržištima.

Srednjoročni aktivni bankarski poslovi

Potrošački kredit je kredit namenjen pojedincima, najčešće bez ili sa niskim kolateralom, za lične, porodične odnosno kućanske svrhe. Ovaj kredit ima veliko privredno značenje jer omogućava potrošnju stanovništva iznad njihove mogućnosti te tako rezultira u povećanju domaće potražnje.Potrošački krediti se odobravaju za tačno definisanu svrhu i to ih čini namenskim kreditima.Uobičajeno dospeće potrošačkih kredita je dve do pet godina.

Gradjevinski kredit – ovim kreditom se finansiraju projekti gradnje stambenih i poslovnih objekata namenjenih isključivo daljoj prodaji na tržištu.Kredit se pušta u tečaj sukcesivno u tranšama prema gradjevinskim situacijama overenim od strane stručnog nadzornog organa, prema fakturama dobavljača u svrhu investicije, na račun korisnika kredita.

Dugoročni aktivni bankarski poslovi

Hipotekarni kredit je posebna vrsta dugoročnog kredita što ga banke i druge specijalizirane finansijske ustanove odobravaju gradjanima i preduzećima na osnovu vrednosti u nekretninama.Vraćanje kredita osigurano je realnim pokrićem dužnika stambenim ili poslovnim prostorom, zemljištem i privrednim zgradama,skladištima i sl. Banka vraćanje kredita osigurava tzv.***intabulacijom-***pravnim postupkom uknjižbe osiguranja potraživanja nad dužnikovim nekretninama. Sigurnost vraćanja kredita nije u dužnikovom bonitetu već u vrednosti nekretnine.

Kredit se odobrava u visini 50-70% od tržišne ili procenjene vrednosti nekretnine, što kreditoru osigurava da će, ako dužnik ne izvršava uredno svoje kreditne obaveze, moći iz prodaje vrednosti nekretnine naplatiti svoje potraživanje.Rokovi vraćanja kredita su od 10 do 30 godina. Moguće je uspostaviti i više hipoteka na istoj nekretnini pod uslovom da su pravno uredjeni redosled i prioriteti kreditora.Izuzetno se ovi krediti odobravaju i na osnovu pokretnih sredstava velike vrednosti kao što su brodovi ili avioni. Zbog jednostavne logike ovi krediti su u svetu u širokoj primeni.Radi se o najstarijem kreditu jer ga je poznati ***Hamurabijev zakonik*** ozakonio još 2000 godina p.n.e.

Investicioni kredit je redovno vezan za izradu investicionih projekata u kojima se planira struktura finansiranja.Ova vrsta kredita se najčešće odobrava pravnim licima, privrednim subjektima, preduzećima, društvima u privredi, ali se mogu odobravati i pravnim subjektima u vanprivredi.Isti se izuzetno mogu dati i privatnim fizičkim licima, preduzetnicima kad se radi o unapredjenju odredjenih delatnosti.

Prilikom odobravanja kredita, banka će zahtevati od investitora da pruži dokaze o svojoj solventnosti i likvidnosti, da pruži dokaze o svojim sredstvima za učešće u investiciji i sl.Uz zahtev za dobijanje investicionog kredita, bančin klijent mora da podnese i osnovnu dokumentaciju iz koje treba da se vide rezultati koji će se postići sa ulaganjem kreditnih sredstava.Radi sigurnosti svog plasmana banka vodi računa o kreditnoj sposobnosti klijenta uz obezbedjenje garancija za urednu otplatu kredita.

Kod investicionih kredita, kamata može biti ***redovna*** (koja se obračunava od trenutka korišćenja kredita pa sve do njegovog vraćanja) i ***inerkalarna*** (koja se obračunava od trenutka zaključenja ugovora o kreditu pa do početka vraćanja kredita).

Konzorcijalni kredit je kredit koji se koristi za finansiranje velikih poslova.Postoje skupi investicioni projekti koje pojedinačno banke bi teško mogle da finansiraju te se banke udružuju u konzorcijum kako bi finansirale odredjeni investicioni projekat.Banke učesnice u konzorcijumu mogu osnovati banku kćer preko koje će kreditirati odredjeni posao zbog koga je i došlo do formiranja zajedničke "konzorcijalne banke".

Stambeni krediti su krediti kojima se finansira kupovina, izgradnja, dogradnja ili uredjenje nekretnine, obično sa odredjenim anuitetima u vremenu otplate. Zajmodavac (banka) daje zajmoprimcu stambeni kredit, ali za uzvrat traži različite instrumente obezbedjenja kao npr. Založno pravo na imovinu, polise osiguranja, jamce itd.Stambeni krediti se mogu koristiti i kao instrument ekonomske politike te se često kamatne stope na stambene kredite subvencioniraju kako bi se podstakla gradjevinska delatnost u zemlji.Tipično dospeće za stambene kredite je od 20 – 30 godina.

Forfetiranje se smatra kao posebna vrsta eskonta, prenosi se uz dogovorenu cenu potraživanja sa dosadašnjeg imaoca (obično izvoznika) na ***forfetera*** (banku ili specijalizovanu finansijsku instituciju), uz odricanje prava forfetera na povratni (regresni) zahtev, u slučaju da potraživanje o dospelosti ne bude plaćeno od strane dužnika (uvoznika ili njegovog garanta). Ovo odricanje od regresnog prava forfetera smatra se i osnovnom karakteristikom forfetiranja u odnosu na eskont, jer se na taj način prenosilac potraživanja oslobadja od svakog rizika u vezi sa naplatom potraživanja i odgovara samo za pravno postojanje potraživanja.Banka (forferter) preuzima rizik naplate potraživanja: u pitanju su potraživanja velike vrednosti, vezane za izvoz opreme, izgradnju objekata i izvodjenje investicionih radova u inostranstvu i na domaćem tržištu.

Prenos potraživanja (obično veće vrednosti i sa rokovima dospeća od 6 meseci do 5-7 godina) u medjunarodnoj praksi najčešće se ostvaruje putem sopstvene menace koju izdaje uvoznik i avalira njegova banka, pošto se stavlja klauzula "bez protesta", "bez obaveza", "bez regresa" i sl. od strane izvoznika koji uz naknadu ustupa potraživanje, ovog puta kao ***remitenta*** – prvog ***indonsanta***, dopušteno u svim pravima.Svoje pravo u pogledu naplate potraživanja za isporučenu robu ili usluge izvoznik može da prenese i putem **dokumentarnog akreditiva,** ako je ovakav način plaćanja predvidjen.
Neki teoretičari ovu vrstu bankarskog posla svrstavaju u srednjoročne aktivne poslove pošto se najčešće dospeće kreće do 5 godina.

Portfolio investicije prestavljaju ulaganja u vlasničke ili dužničke hartije od vrednosti.Portfolio investicije podrazumevaju ulaganje slobodnog kapitala u kupovinu hartija od vrednosti od strane nerezidenta, bez namere da se time utiče na poslovnu politiku preduzeća. Ulaganja mogu biti u vidu vlasničkih HoV (akcije) ili dužničkih hartija od vrednosti (obveznice), pa tako i dohodak u vidu dividendi i kamata. Ovo je indirektni oblik investiranja, gde se domaći kapital premešta u inostranstvo, pri čemu investitor nema prava da organizuje i kontroliše upotrebu kapitala. Za portfolio investicije se najčešće odlučuju institucionalizovani investitori kao što su penzioni fondovi, fondovi PiO itd.Investiranje se vrši na dugi rok, ali bez preteranog rizika, kako bi što bolje očuvali i uvećali svoj kapital.

5. Pojam i značaj pasivnih bankarskih poslova

Pasivni bankarski poslovi su poslovi mobilizacije i koncentracije finansijskih sredstava.Na ove poslove banka isplaćuje pasivnu kamatnu stopu. Tako mobilisana sredstva, banka, plasira finansijski deficitarnim sektorima u vidu kredita, na koje naplaćuje aktivnu kamatnu stopu. Znači pasivni bankarski poslovi su poslovi gde je banka dužnik u odnosu na svog klijenta.
Pasivni bankarski poslovi se prema ročnosti mogu podeliti:

a) Dugoročne i
b) Kratkoročne

a) Dugoročni pasivni bankarski poslovi su poslovi čiji je rok dospeća duži od godinu dana. Tu spadaju:

- Emisija hartija od vrednosti (akcija i dugoročnih obveznica)
- Prikupljanje oročenih i ograničenih depozita
- Emisija založnica
- Uzeti dugoročni krediti drugih banaka
- Prikupljanje fondova i dugoročnih sredstava preduzeća i javnih institucija

b) Kratkoročni pasivni bankarski poslovi su poslovi čiji je rok dospeća obaveza do jedne godine.Tu spadaju:

- A vista depoziti pravnih i fizičkih lica
- Oročeni depoziti pravnih i fizičkih lica do godinu dana
- Relombardni poslovi
- Reeskontni poslovi
- Uzeti kratkoročni krediti drugih banaka
- Emisija kratkoročnih vrednosnih papira

Dugoročni pasivni bankarski poslovi

Emisija HoV (akcija i dugoročnih obveznica).Akcije predstavljaju dugoročne hartije od vrednosti kojima se potvrdjuje da je njihov imalac uneo odgovarajući ulog u osnovni kapital akcionarskog društva, kao i da ima odredjena prava u tom društvu.Akcije treba da imaocu osiguraju trajan prihod u vidu dividende. One prestavljaju hartije od vrednosti koje se izdaju u velikom broju, po nekoliko hiljada primeraka i imaju promenljiv prihod, jer se dividenda isplaćuje u zavisnosti od visine čiste dobiti akcionarskog društva (redovne ili obične akcije).Akcionari vlasnici redovnih (običnih) akcija imaju odredjena prava:

- pravo na upravljanje pošto snose rizik poslovanja
- pravo na dividendu – tj. deo ostvarene dobiti
- pravo na isplatu likvidacione mase (ukoliko preostane sredstava a srazmerno nominalnoj vrednosti akcija).

Akcionarsko društvo može emitovati i **prioritetne akcije** koje donose prinos u visini fiksne dividende koja je unapred ugovorena za razliku od redovnih koja zavisi od visine ostvarenog neto dobitka.Vlasnici prioritetnih akcija imaju prednost pri isplati dividendi i prvenstvo pri isplati likvidacione mase, ali ne i u odnosu na potraživanja vlasnika obveznica.

Obveznica je hartija od vrednosti kojom se njen izdavalac (emitent) obavezuje da će licu koje je naznačeno na njoj ili donosiocu iste (u zavisnosti da li se radi o obveznici na ime ili na donosioca) isplati iznos koji je naveden na njoj (nominalna vrednost obveznice) i plati kamatu za odredjeni vremenski period.

Obveznica je instrument duga kojim se izdavalac obavezuje da u roku dospeća plati investitoru pozajmljeni iznos sa pripadajućom kamatom.

Obveznica je svedočanstvo o dugu, koriste se za finansiranje različitih ekonomskih poduhvata. Izdavalac obveznice može biti država, jedinica lokalne samouprave i korporacije.

Prikupljanje oročenih i ograničenih depozita je dugoročni pasivni bankarski posao.Oročen depozit predstavlja novčana sredstva na posebnim depozitnim računima banaka čije se upotrebe deponent odriče na odredjeno dogovoreno vreme. Sredstva oročenih depozita ne mogu se koristiti za svakodnevna plaćanja. Depoziti na odredjeno vreme koriste se tek istekom tog vremena. Ročni depozit može se razročiti samo u retkim, ugovorom predvidjenim prilikama. U slučaju razročavanja obračunava se niža kamatna stopa od one predvidjene za oročeni deposit, koja je inače viša nego na druge vrste depozita. Visina kamatne stope na oročene depozite raste uporedo s dužinom roka oročavanja depozita.

Ograničeni depozit je vrsta depozita u domaćem bankarstvu a to je depozit koji se ukamaćuje i kod kojeg se transferi s računa mogu vršiti samo kad nastupe unapred utvrdjeni uslovi; npr. Privredni subjekti obavezni su da na posebnim računima kod banke drže odredjeni propisani iznos novčanih sredstava rezervi a koja mogu koristiti samo za pokriće gubitaka, samo u slučaju nelikvidnosti i sl.

Emisija založnica je dugoročni pasivni bankarski posao. Hipotekarna založnica je obveznica obezbedjena hipotekom. Ove obveznice emituju banke radi refinansiranja hipotekarnih kredita.Najčešće hipotekarne založnice emituju hipotekarne banke kako bi na taj način obezbedile sredstva potrebna za kreditiranje.

Dugoročni krediti drugih banaka su dugoročni pasivni bankarski poslovi. To su krediti koje uzima banka korisnik kredita od banke koja raspolaže slobodnim dugoročnim sredstvima uz odgovarajuće obezbedjenje.

Prikuplanje fondova i dugoročnih sredstava preduzeća i javnih institucija je takodje dugoročni pasivni bankarski posao koji se svodi na poslovanje sa raznim Fondovima, preduzećima i javnim institucijama i uzimanje od istih dugoročna sredstva za povećanje izvora banke odnosno povećanje mogućnosti za dugoročno kreditiranje klijenata banke.

Kratkoročni pasivni bankarski poslovi

A vista deposit je italijanski izraz koji označava svaku novčanu obavezu plativu po vidjenju, tj. na zahtev deponenta. Obaveze a vista nepovoljna su obaveza za dužnika (banku) jer mora u svakom momentu biti spreman za ispunjenje obaveze, to jest na isplatu bez odgode.

Oročeni depozit do jedne godine su kratkoročni pasivni bankarski poslovi. Mogu biti depoziti od pravnih i depoziti od fizičkih lica . Kao i svi depoziti mogu biti u domaćoj i stranoj valuti.

Relombardni poslovi su kratkoročni pasivni bankarski poslovi gde se obično jedna banka, kod centralne banke ili druge banke, zadužuje i na taj način povećava svoj kreditni potencijal.Ovaj bankarski posao ne povećava novčanu masu budući da dolazi samo do drugačije alokacije novca (kapitala).

Reeskontni poslovi kao i relombardni poslovi su kratkoročni pasivni bankarski poslovi i uglavnom se banka zadužuje kod centralne banke vršeći reeskont HoV koji su eskontovani kod nje kako bi povećala svoju kreditnu sposobnost.

Kratkoročni krediti drugih banaka su poslovi koji se odnose na uzimanje kratkoročnih kredita na medjubankarskom tržištu od centralne ili neke druge poslovne banke.

Emisija kratkoročnih vrednosnih papira je pasivni kratkoročni bankarski posao i odnosi se na emisiju blagajničkih zapisa, emisiju sertifikata o depozitu. Država može da emituje državne zapise a preduzeća mogu da emituju komercijalne zapise. Hartije koje emituje banka i rok dospeća im je do jedne godine su kratkoročni pasivni bankarski poslovi i služe banci koja ih je emitovala za povećanje likvidnosti i povećanje kratkoročnog kreditnog potencijala banke.

6. Neutralni bankarski poslovi

Neutralni bankarski poslovi su ona vrsta bankarskih poslova u kojima se banka ne javlja ni kao dužnik ni kao poverilac.Banka obavljajući ove poslove ne ostvaruje ni aktivnu ni pasivnu kamatu, već za obavljeni posao naplaćuje proviziju. U razvijenim tržišnim ekonomijama postoji rastući trend uslužnih poslova koje nude banke. Globalizacija ekonomskih i finansijskih odnosa, kao i proces deregulacije na nacionalnom nivou, stvaraju ambijent za razvoj tradicionalnih ali i nastanak novih neutralnih bankarskih poslova.Banka uvek ovu vrstu poslova obavlja u tudje ime i za tudji račun ili u svoje ime a za tudji račun.

Uobičajena podela neutralnih bankarskih poslova je:

a) Posrednički bankarski poslovi
- poslovi platnog prometa u zemlji
- poslovi platnog prometa sa inostranstvom
- inkaso poslovi
- bankarske garancije

b) Komisioni bankarski poslovi
- poslovi emisije HoV
- devizno-valutni poslovi
- saveti, informacije i konsalting
- depo poslovi
- lizing poslovi i
- poslovi osiguranja

Posrednički bankarski poslovi

Poslovi platnog prometa u zemlji podrazumevaju sva plaćanja koja se vrše izmedju pravnih i fizičkih lica, a plaćanje se definiše kao prenos novčanih sredstava sa jednog, fizičkog ili pravnog lica, na drugo da bi se izvršila likvidacija dužničko-poverilačkog odnosa.

Poslovi platnog prometa sa inostranstvom podrazumeva sve oblike plaćanja van teritorije jedne države. Predmet medjunarodnog platnog prometa su transferi finansijskih sredstava iz jedne zemlje u drugu po raznim osnovama (plaćanje za izvršeni uvoz, naplata za izvršeni izvoz i sl.).

Inkaso poslovi (poslovi naplata i isplata) su bankarski poslovi koji se sastoje u naplati potraživanja bančinog komitenta, posredstvom banke, koje on ima prema svom dužniku ili isplate za komitenta prema njegovim poveriocima.

Bankarska garancija je takav bankarski posao kod koga banka garant obezbedjuje korisnika garancije od mogućnosti neizvršenja preuzetih obaveza navedenih u ugovoru – bankarskoj garanciji.

Komisioni bankarski poslovi

Za razliku od posredničkih, komisioni poslovi su oni poslovi koje banka obavlja u svoje ime, a za tudji račun. Banke obavljaju pomenute poslove iz razloga što komitenti ne poseduju potrebno iskustvo i adekvatne kadrove da bi iste sami obavili. U tom smislu javlja se mnoštvo usluga koje banke mogu ponuditi svojim klijentima.

Poslovi emisije HoV su namenjeni pravnim licima i obuhvataju niz aktivnosti u pojedinim fazama emisije hartija od vrednosti i to od pripremanja odluke o emisiji hartija od vrednosti do upisa emitovanih hartija od vrednosti u Centralni registar HoV.

Devizno-valutni poslovi su komisioni neutralni bankarski poslovi koji obuhvataju:
- otvaranje i vodjenje deviznog računa
- uplate na devizni račun / štednu knjižicu u efektivi
- prilivi iz inostranstva – loro doznake
- plaćanja prema inostranstvu – nostro doznake

- menjački poslovi
- inkaso novčanica koje se povlače iz opticaja
- loro čekovi
- nostro čekovi

Saveti, informacije i konsalting usluge su komisioni neutralni bankarski poslovi koje banka obavlja kako bi pomogla svojim klijentima iz različitih oblasti npr. Knjigovodstva, likvidacije, izrada biznis planova, osnivanju preduzeća, kreiranju raznih tipova ugovora i sl. Za svoje usluge banka naplaćuje proviziju.

Depo poslovi su neutralni ili uslužni bankarski poslovi.Komitenti poslovnih banaka (deponenti) mogu da ostave (deponuju) svoje vredne predmete u posebno za to odredjenom prostoru banke (depou), a poslovna banka (depozitar) im garantuje da će te vrednosti čuvati i da će ih na njihov zahtev vratiti u nepromenjenom stanju. Deponenti mogu ostaviti svoje vrednosti kod depozitara samo posle potpisivanja ugovora u kome se regulišu njihova medjusobna prava i obaveze.

Zavisno od načina predaje i čuvanja vrednosti depoi se dele na ***otvorene*** i ***zatvorene.***

Izdavanje sefova je zaseban vid depo poslova. U ovim sefovima komitenti mogu da čuvaju svoje vrednosti.

Lizing poslovi su neutralni komisioni poslovi gde banka svom klijentu pomaže u posredovanju izmedju lizing kompanije (davaoca lizinga) i korisnika lizinga – klijenta (primaoca lizinga).

Poslovi osiguranja kao komisioni neutralni bankarski poslovi obavljaju se za komitente i osiguravajuće kuće preko ovlašćenih lica koja mogu obavljati poslove osiguranja.

7. Sopstveni bankarski poslovi

Sopstveni bankarski poslovi su poslovi po sopstvenoj inicijativi i za sopstveni račun: učešće, ortakluk i arbitraža – kada banka kupuje i prodaje devize ili hartije od vrednosti. Obavljajući sopstvene bankarske poslove banka se pojavljuje u ulozi trgovca, ortaka, špekulanta, ona u takvim slučajevima obavlja te poslove u svoje ime i za svoj račun.

8. Obezbeđenje kredita

Banke uvek traže nekakvu garanciju da će im kredit biti vraćen, to jest, neki od instrumenata obezbedjenja.

Instrumenti obezbedjenja kredita mogu biti:

- depozit
- menica
- jemstvo (žiranti)
- hipoteka
- zaloga i

- osiguranje

Depozit se smatra dovoljnom garancijom ukuliko u potpunosti pokriva iznos kredita (takva mogućnost je vezana za gotovinske kredite). U stvari, za ovakve kredite traži se depozit koji je nešto veći od iznosa pozajmice (101-105%).U nekim kreditnim slučajevima se kombinovano obezbedjuje kredit te tada depozit može biti obezbedjenje koje pokriva od 10 – 30% kredita.

Menica je najčešće sredstvo obezbedjenja. To je hartija od vrednosti koju može da izda svako ko je poslovno sposoban, popunjavanjem odgovarajućeg obrasca.Menica je prenosiva, što znači da se njome može trgovati, pa se kao poverilac može pojaviti neko s kim niste ni poslovali.

Ako se dug ne plati u roku, banka na osnovu menace može da se naplati s računa izdavaoca menace. Ukoliko na računu nema dovoljno novca, banka obaveštava centralnu banku koja blokira sve račune kod svih banaka i sprovodi prinudnu naplatu.Banka na osnovu menace može od suda da traži prinudnu naplatu iz celokupne imovine izdavaoca menace.

Banka može i uglavnom traži da joj korisnik kredita podnese više menica kao obezbedjenje jednog kredita.

Jemstvo (žiranti) se koriste za obezbedjenje kredita i to jedan ili više. Jemac (žirant) je osoba od koje će se banka pokušati naplatiti ako korisnik kredita ne može po dospeću da ga plati.Ta osoba, u principu, treba da zadovoljava uslove za dobijanje kredita i mora da preda banci svoju menicu.

Hipoteka se traži kao sredstvo obezbedjenja kredita veće vrednosti. Za stambene kredite hipoteka nad nekom nekretninom je obavezna, a ovo sredstvo obezbedjenja se traži i za druge vrste kredita veće vrednosti.

Hipoteka je pravo onoga na čije ime glasi, u ovom slučaju banke, da ukoliko korisnik kredita ne vrati dug na vreme, traži od suda da se nekretnina na koju se hipoteka odnosi proda ili sama organizuje prodaju, i od tog novca naplati dug i pripadajuće troškove. Hipoteka se beleži u katastru.

Za stambene kredite, hipoteka se može staviti na nekretninu koja se kupuje ili gradi, ili na neku drugu nekretninu odgovarajuće vrednosti (vrednost nekretnine pre odobravanja kredita procenjuje ovlašćeni procenitelj koga odredi banka, a njegove usluge plaća klijent).

Za gotovinske kredite, banke traže da vrednost nekretnine bude nešto veća od iznosa pozajmice.

Zaloga je sredstvo obezbedjenja, a ono što je za nekretninu hipoteka, za pokretnu stvar je zaloga.Ona se traži pri podizanju kredita za kupovinu automobile, kamiona ili nekih vrednijih mašina.Predmet zaloge se najčešće ne može prodati (otudjiti) do potpune otplate kredita.Zaloga se obično kombinuje sa osiguranjem predmeta zaloge.

Osiguranje kao sredstvo obezbedjenja kredita obično se koristi kao kombinacija sa nekim drugim sredstvom obezbedjenja.To može biti kod zaloge – kasko osiguranje vozila (predmeta zaloge); kod hipoteke – osiguranje nekretnine koja se kupuje sredstvima kredita; kao i neka od formi osiguranja samog kredita (za slučaj nezaposlenosti, bolesti, invaliditeta itd.).

Do danas je o bankarskim poslovima napisano mnogo. Gotovo je nemoguće pročitati u toku čovelovog veka sve ono što je na ovu temu napisano, što nam govori da se radi o dinamičnoj, značajnoj i uvek aktuelnoj oblasti. Bankarstvo kao teorija prati i analizira bankarske poslove i kao osnovni deo finansija daje najbolja rešenja za ostvarenje stabilnog privrednog razvoja.

Ovaj rad je namenjen studentima ekonomskih usmerenja i pruža neposrednu pomoć u razumevanju pojma bankarskog poslovanja, vrsta bankarskih poslova sa kratkim objašnjenjima za lakše razumevanje i kratkim pregledom obezbedjenja bankarskih kredita.

L i t e r a t u r a

- *Finansijski menadž ment……..prof.dr Nenad M. Vunjak*
- *Bankarsko poslovanje……..prof.dr Ivo Županović*
- *Finansijski manadžment ……dr Dragoslav Jerinić*
- *Bankarsko poslovanje i platni promet…..dr Aleksandar Živkivic*

Originalni naučni rad UDK 331.105.44:[364+614

Prof. dr. sc. Rudika Gmajnić
Medicinski fakultet Osijek
Evropski univerzitet Brčko, dekan zdravstvenih studija

Organiziranje zdravstvenih radnika - komore i sindikati

Sažetak

Zdravstveni radnici sa završenim sveučilišnim diplomskim studijem, prvostupnici, te zdravstveni radnici srednje stručne spreme koji obavljaju zdravstvenu djelatnost, obavezno se učlanjuju u komore. Komora obavlja stručni nadzor nad radom, osiguravajući obavljanje zdravstvenog rada u odgovarajućem obimu, kakvoći i vrsti zdravstvenih usluga te ostvarivanje prava pacijenata. Stručni nadzor provodi se sukladno općem aktu koji donosi Skupština komore uz suglasnost ministra nadležnog za zdravstvo, a naročito na temelju dostavljenih pisanih i potpisanih pritužbi građana, zahtjeva dostavljenih od strane ministra nadležnog za zdravstvo i tijela državne uprave, stalnih i povremenih kontrola rada zdravstvenih radnika. Komora je samostalna strukovna organizacija sa svojstvom pravne osobe i javnim ovlastima, a naročito brine o provođenju etičkih kodeksa kojima su utvrđena osnovna načela profesionalnog ponašanja, odnos prema pacijentu, suradnja s timom zdravstvene njege, poštivanje profesionalne tajne, trajno usavršavanje, poštivanje ugleda staleža, zaštita pacijenta od rizika, osiguranje od odgovornosti, način rješavanja etičkih pitanja i odnosi prema drugim medicinskim radnicima.

Radnici imaju pravo, bez bilo kakve razlike, po svojem slobodnom izboru, utemeljiti sindikat te se u njega učlaniti, uz uvjete koji mogu biti propisani samo statutom ili pravilima toga sindikata. Sindikat posreduje izmedu svojih članova i poslodavaca ili drugih partnera, vodi pregovore u korist svojih članova te sudjeluje kod sklapanja kolektivnih ugovora, sporazuma i društvenih dogovora te donošenja općih i pojedinačnih akata. Poslodavci imaju pravo, bez bilo kakve razlike, po svojem slobodnom izboru, utemeljiti udrugu poslodavaca te se u nju učlaniti, uz uvjete koji mogu biti propisani samo statutom ili pravilima te udruge. Poslodavci i njihove udruge ne smiju imati nadzor nad utemeljenjem i djelovanjem sindikata odnosno njihovih udruga, niti u cilju ostvarenja takvoga nadzora smiju financirati ili na drugi način podupirati sindikate, odnosno njihove udruge. Zabrana nadzora nad drugom stranom primjenjuje se i na odnos sindikata, odnosno njihovih udruga prema poslodavcima i njihovim udrugama.

Ključne riječi: organiziranju u zdravstvu, komore,sindikati

Organisation of health care professional – Chambers and syndicates

Summary

Health care professionals with university graduate study, graduates and health workers with secondary school education who preform health care service, are obligated to join a Chamber. The Chamber preforms professional supervision of work, ensuring the preformance of health work in suitable quantity, quality and type of health services and the implementation of patients' rights. Professional supervision is conducted according to general legal act adopted by Chamber assembly with the consent of minister of health, especially on the basis of submitted written and signed citizen complaint, requests submitted by minister of health and state administration body, permanent and temporary work controls of health care professionals. The Chamber is independent professional organisation with status of legal entity and public authorities, particulary concerned of ethical codex implementation which determines basic principles of professional conduct, relationship with patients, collaboration with health care team, respect of proffesional secret, continous education, respect for the reputation of class, patient protection from risk, liability insurance, way of dealing with ethical issues and relationships towards other medical workers.
Workers have right to form a syndicate, without any distinction, by their own free choice, and to join it, with conditions that can be assigned only with statute or norms of that syndicate. The syndicate mediates between their members and employers or other partners, negotiates in favor of their members and participates in assembly of collective contracts, agreements and social conventions and in adoption of general and independent acts. Employers have right to form an employers association, without any distinction, by their own free choice, and to join it, with conditions that can be assigned only with statute or norms of that association. Employers and their associations must not have control over the establishment and activity of syndicates or their associations, nor to obtain such control may they finance or otherwise support syndicates or their associations. Prohibition of the control of other side is applied to the relation of syndicate and their associations with employers and their associations.

Keywords: organisation of health care, Chambers, syndicate

Komore

Liječnička komora, stomatološka komora, ljekarnička komora, komora medicinskih biokemičara, komora medicinskih sestara, komora primalja, komora fizioterapeuta i ostale komore u zdravstvu strukovne su organizacije zdravstvenih radnika. Zdravstveni radnici za završenim sveučilišnim diplomskim studijem, prvostupnici te zdravstveni radnici srednje stručne spreme koji obavljaju zdravstvenu djelatnost obavezno se učlanjuju u komore.

Komore su samostalne strukovne organizacije sa svojstvom pravne osobe i javnim ovlastima. Komora obavlja sljedeće javne ovlasti:

- vodi registar zdravstvenih radnika,
- daje, obnavlja i oduzima odobrenja za samostalan rad,
- provodi stručni nadzor nad radom zdravstvenih radnika.

Komore se osnovaju sukladno odredbama Zakona o specifičnoj zdravstvenoj grani i Zakona o zdravstvenoj zaštiti. Glavni cilj komore je zaštita pacijenata i građana kroz osiguranje kvalitetne, odgovorne i etične zdravstvene njege. Komora također štiti registrirane

zdravstvene radnike osiguravajući im trajno usavršavanje kako bi održavali stečena znanja i vještine te usvajali nova.

Etičkim kodeksom utvrđena su osnovna načela profesionalnog ponašanja, odnos prema pacijentu, suradnja s timom zdravstvene njege, poštivanje profesionalne tajne, trajno usavršavanje, poštivanje ugleda staleža, zaštita pacijenta od rizika, osiguranje od odgovornosti, način rješavanja etičkih pitanja i odnosi prema drugim medicinskim radnicima.

Materijalno-pravno profesionalna liječnička tajna je obaveza za pripadnika zdravstvene djelatnosti (uključujući oblik putem kojeg se obavlja ta djelatnost, njezinih članova ili poslovnih partnera. članova tijela, zaposlenika i svih osoba koje povremeno obavljaju poslove za zdravstvene ustanove), šutjeti o svim činjenicama i vrijednosnim sudovima koji se odnose na bolesnike i pacijente, a o kojima su u poslovnom odnosu stekli određena saznanja.

Neke od najvažnijih ovlasti Komore su:

1. Odobrenje za samostalan rad

Komora izdaje odobrenje za samostalan rad nakon položenoga stručnog ispita i upisa u Registar članova Komore. Odluku o obliku i izgledu odobrenja za samostalan rad donosi Vijeće Komore.

Vrste odobrenja za samostalan rad su:

- odobrenje za samostalan rad u provođenju planirane zdravstvene zaštite sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem
- odobrenje za samostalan rad za radnike koji su stekli temeljnu naobrazbu i završili program dodatnog usavršavanja za provođenje specifičnih postupaka iz područja zdravstvene zaštite
- odobrenje za samostalan rad za radnike koji su završili studij sestrinstva
- odobrenje za samostalan rad liječnicima koji su završili dodiplomsko obrazovanje

2. Obnavljanje odobrenja za samostalan rad

Član Komore dužan je podnijeti zahtjev Komori za izdavanje produženja odobrenja za samostalan rad najkasnije tri mjeseca prije isteka roka od šest godina od dobivanja odobrenja za samostalan rad. Uz zahtjev treba priložiti dokaze o ispunjavanju uvjeta za produženje odobrenja za samostalan rad, a u skladu s odredbama Pravilnika o sadržaju, rokovima i postupku stručnog usavršavanja i provjere stručnosti.

3. Oduzimanje odobrenja za samostalan rad

Komora može privremeno ili trajno oduzeti odobrenje za samostalan rad. Odobrenje za samostalan rad se privremeno oduzima na vrijeme do godinu dana, odnosno dok traju razlozi na temelju kojih je odobrenje za samostalan rad oduzeto.

Odobrenje za samostalan rad se oduzima privremeno:

- ako zdravstveni radnik nije uspješno prošao provjeru znanja ili nije pristupio provjeri znanja

- ako je odlukom Suda Komore upućen na dodatno stručno usavršavanje

- ako se utvrdi da zdravstveni radnik svojim radom ugrožava zdravlje i život bolesnika i to dok traju te okolnosti

- ako je zdravstvenom radniku odlukom Suda Komore, pravomoćnom odlukom redovnog suda ili odlukom drugog tijela privremeno zabranjeno obavljanje poslova

- ako zdravstveni radnik obavlja poslove zdravstvene zaštite protivno važećim propisima

- ako se utvrdi da zdravstveni radnik iz drugih razloga ne ispunjava uvjete za obavljanje djelatnosti zdravstvene zaštite

Odobrenje za samostalan rad se oduzima trajno:

– ako je odlukom Suda Komore, pravomoćnom sudskom odlukom ili odlukom drugog tijela trajno zabranjeno obavljanje djelatnosti zdravstvene zaštite.

4. Prava zdravstvenih radnika

Prava proizlaze iz stručnog zvanja i ona su sljedeća:

- pravo na standard stručnog rada

- pravo na stručno usavršavanje

- pravo na stručnu pomoć i stručne savjete drugih zdravstvenih radnika

- pravo na odgovarajuću nagradu za rad

- pravo na zaštitu u obavljanju poziva

- pravo na materijalno obeštećenje u slučaju tjelesnih ili duševnih povreda ili smrti zadobivenih tijekom profesionalne aktivnosti

- pravo na etičko ponašanje poslodavaca

- pravo na priziv savjesti ako time ne dovodi u opasnost život pacijenta

- pravo odbiti daljnju uslugu pacijentu koji se svjesno ponaša nedolično, uvredljivo ili prijeteći osim ako pacijentu prijeti opasnost za život

- pravo na etičko ponašanje kolega

- pravo na znanstveno istraživački rad

- pravo na zaštitu od ugrožavanja ugleda i dostojanstva

5. Odgovornosti zdravstvenih radnika

Odgovorni su ako:

- prekrše odredbe Zakona o specifičnoj grani
- prekrše Etički kodeks
- obavljaju nestručno zdravstvenu djelatnost
- svojim ponašanjem prema pacijentu, drugim radnicima ili trećim osobama ugroze ugled zvanja
- ne ispunjavaju Statutom ili drugim općim aktom određene članske obveze prema Komori
- počine kazneno djelo koje ih čini nedostojnom za obavljanje djelatnosti te budu pravomoćnom sudskom presudom osuđeni za to kazneno djelo

6. Etička pitanja vezana uz organiziranje komorskih djelatnosti

Biomedicinska etika razvila se kao posebna znanstvena disciplina koja se bavi tom problematikom, jer se svi zdravstveni radnici susreću s nizom etičkih pitanja u svojoj praksi. Konkretizacija problema s kojima se susreću u svojoj neposrednoj praksi u donošenju etičkih odluka, kao što su etički problemi u njezi umirućih bolesnika, odnos prema štrajku, stavovi u odnosu na eutanaziju i ublažavanje boli, rješavanje zahtjeva Jehovinih svjedoka, odnos prema suradnicima na poslu, etička pitanja u komuniciranju i empatija kao metoda komuniciranja. Uz navedena, u praksi se javljaju i etička pitanja vezana za presađivanje dijelova ljudskog tijela, samoubojstvo, AIDS, kloniranje i druga.

Stoljećima su se obaveze i vrline zdravstvenih radnika, koje se spominju u kodeksima i znanstvenim zapisima o etici, promatrale po najprije kroz profesionalnu predanost zaštite pacijenta od bolesti, ozljeda i pružanju medicinske njege, što spada u obvezu neškodljivosti i dobročinstva. Međutim, neka načela upozoravaju na važne dijelove moralnosti, koji su se u profesionalnoj etici tradicionalno zanemarivali – na načelo autonomnosti i pravednost. Tako u kliničkom radu sve važniju ulogu zauzima skrb za pacijenta, što se temelji na autonomiji. U medicini i medicinskoj praksi kao eminentnoj humanoj djelatnosti u segmentu kliničke prakse događaju se profesionalni, društveni, svjetonazorski, vrijednosni, religiozni, vjerski, psihološki odnosi između liječnika i pacijenta. Za dobru primjenu biomedicinske etike u praktičnom radu potrebne su osobne karakteristike i profesionalne vještine zdravstvenih djelatnika. Beauchamp i Childress (2001) smatraju da se može ostvariti bolja etičnost u praktičnom radu pomoću vrlina kao što su samilost, sposobnost prosuđivanja, pronicavost, mjerodavnost, savjesnost i integritet. Bez takvih osobina zdravstveni djelatnik nema moralno usmjerenje za stvaranje etičkih odluka, odnosno za etičko ponašanje. Takve sposobnosti teško je naučiti, tako da se često ne navode direktno kao predmet u profesionalnom obrazovanju.

Svaki pojedinac je moralni subjekt i kao takav mora imati moralna prava. Svatko je sposoban steći objektivno moralno stajalište upravo zato što polje etike obuhvaća pitanja o svim vrstama politike koja su u društvenome životu poželjna. Reflektirana moralnost postoji kako bi tankoćutno analizirala obrasce vrlina i poroka što se pojavljuju u trenutku kad ponašanje pojedinca dotiče prava drugih. Zato je reflektirana (misaono revidirana) moralnost

intimno zaokupljena prosudbom i karaktera i ciljeva djelovanja. Premda polje etike proizlazi iz mudrosti mnogih generacija, vrlina je uvijek individualno postignuće pa zbog toga uvijek podrazumijeva postojanje slobode moralnoga subjekta.

Mnogi različiti razlozi utječu i na karakter i na ponašanje - pritom upravo moralni razlozi postaju ekskluzivnima zato što proizlaze iz obojega: i iz vrlina, i iz principa djelovanja. U situacijama kad dva ili više moralnih razloga međusobno stoje u sukobu, od osobe se očekuje da ponekad primijeni jednu vrstu moralnosti umjesto druge.

Nemoralno djelovanje redoviti se odnosi na to da činimo zlo onima o kojima se ne brinemo dovoljno, odnosno brinemo se toliko da bismo zadovoljili sebe i one o kojima se želimo brinuti. Nemoralno je zapravo ne brinuti se o onima o kojima bi se trebali brinuti.

Moralnost je ljudska prepoznatljivost svakog čovjeka, a moralnost se stječe i usvaja dobrim odgojem u obitelji, u školi, u vjerskoj zajednici pa možda i u preodgoju u odgojnim ustanovama, zatvorima i sl.

Sve navedeno izuzetno je teško zakonski regulirati i „smjestiti u akte i paragrafe". Nemoguće je numerirati etička ponašanja i zato je uloga Komore u ovom segmentu najosjetljivija. Pogotovo zato što zajednica od zdravstvenih radnika traži poštivanje najstrožih etičkih načela, i kada su zdravstveni radnici u pitanju etički prekršaji se promatraju i doživljavaju s posebnom pažnjom.

Sindikati

Radnici imaju pravo, bez bilo kakve razlike, po svojem slobodnom izboru, utemeljiti sindikat te se u njega učlaniti, uz uvjete koji mogu biti propisani statutom ili pravilima toga sindikata.

Poslodavci imaju pravo, bez bilo kakve razlike, po svojem slobodnom izboru, utemeljiti udrugu poslodavaca te se u nju učlaniti, uz uvjete koji mogu biti propisani statutom ili pravilima te udruge.

Sindikat može utemeljiti najmanje deset punoljetnih i poslovno sposobnih fizičkih osoba.

Udrugu poslodavaca mogu utemeljiti najmanje tri pravne osobe ili punoljetne i poslovno sposobne fizičke osobe. One mogu utemeljiti svoje saveze ili druge oblike udruživanja u kojima se njihovi interesi povezuju na višoj razini (udruge više razine). Udruge više razine uživaju sva prava i slobode zajamčene udrugama. Udruge i udruge više razine imaju pravo slobodno se udruživati i surađivati s međunarodnim organizacijama utemeljenima radi promicanja istih prava i interesa.

Poslodavci i njihove udruge ne smiju imati nadzor nad utemeljenjem i djelovanjem sindikata odnosno njihovih udruga više razine, niti u cilju ostvarenja takvoga nadzora smiju financirati ili na drugi način podupirati sindikate, odnosno njihove udruge više razine. Zabrana nadzora nad drugom stranom primjenjuje se i na odnos sindikata, odnosno njihovih udruga više razine prema poslodavcima i njihovim udrugama.

Određenje i područje djelovanja

Strukovni sindikat je samostalna, dobrovoljna, interesna organizacija, koja štiti, osigurava i unaprjeđuje prava i interesezdravstvenih radnika određene grane djelatnosti.

Sindikat je upisan u Registar udruga koji se vodi u ministarstvu nadležnom za rad i ima svojstva pravne osobe.

Sindikat vodi Registar podružnica, na temelju kojeg izdaje Potvrdu o upisu podružnice u Registar i o ovlastima podružnice u pravnom prometu te Potvrdu sindikalnom povjereniku o ovlastima za zastupanje podružnice.

Osnovni ciljevi i zadaci

Osnovni ciljevi i zadaci Sindikata u ostvarivanju interesa i djelovanja jesu:

- kolektivno pregovaranje i zaključivanje kolektivnih ugovora

- iniciranje i sudjelovanje u donošenju procjena o realnoj cijeni rada
- zaštita prava iz radnog odnosa
- rad na poboljšavanju opcih uvjeta profesionalnog života i rada
- zaštita profesionalnih prava i obveze struke
- rad na ostvarivanju prava na pogodnosti u svezi otežanih i po zdravlje štetnih uvjeta rada
- zastupanje pravnih interesa zaposlenih
- ostvarivanje medusobne solidarnosti
- pružanje i druge pomoći u pitanju zaštite pojedinca, njegovih prava, imovine, života te materijalne i socijalne sigurnostizdravstvenih radnika, kao i njihovih obitelji
- stalno i pravovremeno izvještavanje svojih članova o postignutim rezultatima rada Sindikata
- zaštita svih sindikalnih i socijalnih prava.

Način ostvarivanja prava

Ciljeve i zadatke Sindikat ostvaruje zastupajući svoje članove pred poslodavcem, odnosno pred svim institucijama koje rješavaju pitanja prava zaposlenih.

Sindikat posreduje izmedu svojih članova i poslodavaca ili drugih partnera, vodi pregovore u korist svojih članova te sudjeluje kod sklapanja kolektivnih ugovora, sporazuma i društvenih dogovora te donošenja općih i pojedinačnih akata.

Članstvo

Članstvo u Sindikatu je dobrovoljno. Članom Sindikata može postati svaki zdravstveni radnik koji ima najmanje temeljnu naobrazbu za zdravstveno zanimanje sukladno Zakonu. Članovi Sindikata mogu biti i umirovljenici koji u organizaciji i programu rada nalaze svoj interes i prihvaćaju obaveze članstva.

Prava i obaveze članstva

Prava i obaveze članovi ostvaruju na razini podružnica i na razini Sindikata.

1. Prava članstva jesu:

- interesno zastupanje u kolektivnom pregovaranju

- sudjelovanje u radu i odlučivanju o svim bitnim pitanjima

- birati i biti biran u tijela Sindikata

- biti informiran o radu Sindikata

- pravo na sindikalno obrazovanje i osposobljavanje za sindikalni rad

- uživati pogodnosti koje pruža Sindikat (zastupanje, zaštita, pravna pomoć i materijalno - socijalna potpora).

2. Obaveze članstva jesu:

- poštivanje Statuta i drugih akata Sindikata

- redovito plaćanje članarine

- sudjelovanje u radu Sindikata na svim razinama

- izvršavanje odluke Sindikata.

3. Prestanak članstva

Članstvo u Sindikatu prestaje dobrovoljnim istupanjem iz Sindikata o čemu je član koji istupa, uz povrat članske iskaznice, dužan sindikalnom povjereniku dati pisanu izjavu o istupanju

Članstvo u Sindikatu prestaje automatski (brisanjem clana) protekom šest mjeseci u kojima nije ispunjena obveza plaćanja članarine

Članstvo u Sindikatu prestaje isključenjem člana zbog kršenja odredbi Statuta, nepoštivanja obveza članstva i djelovanjem koje šteti ugledu Sindikata

Odluku o isključenju člana donosi izvršni odbor podružnice. Prije postupka isključenja, članu se daje rok od 8 dana za očitovanje nakon kojeg se donosi Odluka. Isključeni član na odluku podružnice ima pravo žalbe u roku 15 dana koju upućuje Predsjedništvu Sindikata.

Odluka Predsjedništva Sindikata jest konačna

Prestankom članstva u Sindikatu prestaju sva međusobna prava i obveze člana i Sindikata koja su bila zasnovana na članstvu, u skladu sa Statutom.

4. Mirovanje obaveza

Privremeno nezaposlenim članovima, privremeno odsutnim iz zemlje, članovima na odsluženju vojnog roka, na dugom bolovanju ili porodnom dopustu, članstvo ne prestaje. Prava ne prestaju, samo im miruju obveze te su oslobođeni od plaćanja članarine u tom razdoblju. Prava ne prestaju ni onim članovima kojima je nastupio prestanak ugovora o radu, ako se u svezi toga vodi radni spor u kojem ga zastupa Sindikat.

5. Metode zaštite

Ostvarivanje svojih ciljeva, a napose zaštite materijalnih i socijalnih interesa članstva, Sindikat provodi sljedećim metodama:

- zastupanjem članstva pri kolektivnom i pojedinačnom pregovaranju

- informativnom aktivnošću

- zauzimanjem kod nadležnih

- pravnim savjetima i zaštitom iz domene radnog prava

- novčanom potporom na temelju solidarnosti

- ostalim metodama

Štrajk i radni sporovi

Ukoliko se iscrpe sve raspoložive metode sindikalne borbe za postizanje bitnih ciljeva i zadataka, Sindikat može koristiti pravo na štrajk. Štrajk organizira Podružnica, regionalne cjeline ili Sindikat na državnoj razini. Odluku o stupanju članstva u štrajk donosi članstvo referendumom. Štrajkaški odbor bira nadležno organizacijsko tijelo. Štrajkaški odbor rukovodi štrajkom od njegovog proglašenja do odluke o prekidu. O svom radu i postignutim rezultatima štrajkaški odbor podnosi izvješće najvišem organu Sindikata koji je donio odluku o stupanju u štrajk.

Sindikati ili njihove udruge više razine imaju pravo pozvati na štrajk i provesti ga sa

svrhom zaštite i promicanja gospodarskih i socijalnih interesa svojih članova ili zbog plaće, odnosno naknade plaće ako nisu isplaćene protekom roka od 30 dana od dana dospijeća. Štrajk se mora najaviti poslodavcu, odnosno udruzi poslodavaca protiv koje je usmjeren, a štrajk solidarnosti poslodavcu kod kojeg se taj štrajk organizira. Štrajk se ne smije započeti prije okončanja postupka mirenja kada je takav postupak predviđen Zakonom o radu, odnosno prije provođenja drugog postupka mirnog rješavanja spora o kojem su se stranke sporazumjele. Štrajk solidarnosti se smije započeti bez provedbe postupka mirenja, ali ne prije isteka dva dana od dana početka štrajka u čiju se potporu organizira.U pismu kojim se najavljuje štrajk moraju se naznačiti razlozi za štrajk, mjesto, dan i vrijeme početka štrajka.

U slučaju spora o sklapanju, izmjeni ili obnovi kolektivnog ugovora ili drugoga sličnoga spora koji može dovesti do štrajka ili drugog oblika industrijske akcije te neisplate plaće odnosno naknade plaće, ako stranke spora nisu dogovorile neki drugi način njegovoga mirnog rješavanja, mora se provesti postupak mirenja propisan Zakonom o radu. Mirenje provodi osoba koju stranke u sporu izaberu s liste koju utvrđuje Gospodarsko-socijalno vijeće ili koju sporazumno odredi (miritelj).

Na prijedlog poslodavca, sindikat i poslodavac sporazumno izrađuju i donose pravila o proizvodno održavajućim i nužnim poslovima koji se ne smiju prekidati za vrijeme štrajka ili isključenja s rada. Pravila sadrže osobito odredbe o poslovima i broju radnika koji na njima moraju raditi za vrijeme štrajka ili isključenja s rada, a s ciljem omogućivanja obnavljanja rada neposredno nakon završetka štrajka (proizvodno održavajući poslovi), odnosno s ciljem obavljanja poslova koji su prijeko potrebni radi sprječavanja ugrožavanja života, osobne sigurnosti ili zdravlja pučanstva (nužni poslovi). Određivanjem poslova ne smije se onemogućiti ili bitno ograničiti pravo na štrajk. U zdravstvenoj djelatnosti ova su pravila naroito važna da se ne ugrozi prižanje kontinuirane zdravstvene zaštite stanovništvu.

Obično razvijeniji pravni sustavi unaprijed posebnim propisima uređuju prestanak štrajka u određenim okolnostima i iz određenih razloga. Ako se dobrovoljno ne prestane štrajkati, na štrajkaše se primjenjuje institut javne radne obveze (ili radne obveze, radne mobilizacije). Takvo rješenje predviđa nacionalno zakonodavstvo mnogih zemalja pod uvjetom da se štrajkom dovodi u opasnost funkcioniranje nacionalnog gospodarstva, ugrožava zdravlje ljudi i sigurnost države, zatim da se štrajkom ograničava funkcioniranje nužnih javnih službi, ograničavaju ustavom zajamčena prava čovjeka i sl.

Organiziranje ili sudjelovanje u štrajku organiziranom u skladu s odredbama zakona, kolektivnog ugovora i pravilima sindikata, ne predstavlja povredu ugovora o radu. Radnik ne smije biti stavljen u nepovoljniji položaj od drugih radnika zbog organiziranja ili sudjelovanja u štrajku, organiziranom u skladu s odredbama zakona, kolektivnog ugovora i pravilima sindikata. Radniku se može otkazati samo ako je organizirao ili sudjelovao u štrajku koji nije organiziran u skladu sa zakonom, kolektivnim ugovorom ili pravilima sindikata ili ako za vrijeme štrajka počini neku drugu tešku povredu ugovora o radu. Radnik ne smije ni na koji način biti prisiljen sudjelovati u štrajku. Radniku koji je sudjelovao u štrajku, plaća i dodaci na plaću, osim doplatka na djecu, mogu se smanjiti razmjerno vremenu sudjelovanja u štrajku.

Sindikati imaju pravo organizirati štrajk solidarnosti s drugim sindikatima uz najavu prema odredbama Kolektivnog ugovora za djelatnost zdravstva i zdravstvenog osiguranja. Štrajkom se ne smiju ugroziti prava na život, zdravlje i osobna sigurnost.

Štrajk u zdravstvenim ustanovama hitne medicinske pomoći, službama hitne medicinske

pomoći zdravstvenih ustanova i epidemiološkim službama zavoda za javno zdravstvo nije dopušten. Za zdravstvene djelatnosti zdravstvenih ustanova, osim navedenih, ministarstvo nadležno za zdravstvo, uz prethodno mišljenje Sindikata, u roku tri dana od najave štrajka određuje prijeko potrebne poslove koji se moraju neprekidno obavljati radi sprječavanja ugrožavanja života ili nastanka invalidnosti bolesnika. Ako Sindikat ne prihvaća ovu odluku ministarstva nadležnog za zdravstvo, može podnijeti pritužbu posebnoj arbitraži u roku 48 sati od primitka odluke. U slučaju da ministarstvo nadležno za zdravstvo ne odredi prijeko potrebne poslove, Sindikat će samostalno utvrditi prijeko potrebne poslove koji se moraju neprekidno obavljati za vrijeme trajanja štrajka.

Financiranje Sindikata

Sve razine upravljanja i njihova tijela u Sindikatu dužna su voditi financijsko poslovanje. Sindikat je dužan poslovati u skladu s načelima: u dobroj vjeri, pažnjom dobrog domaćina, načelu javnosti, ažurnosti, preciznosti i urednosti.

Sindikat se financira sredstvima iz:

- članarine

- poklona

- od djelatnosti i akcija koje provodi

- od dobiti stručne međunarodne razmjene

- od drugih prihoda u skladu sa zakonom

Literatura:

1. Zakon o kvaliteti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi – NN 124/2011.
2. 2 .Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju – NN 150/2008.; 94/2009.; 153/2009.; 71/2010.; 139/2010.; 49/2011.; 22/2012.; 57/2012.; 123/2012.
3. Bosnić, Petar: «Hrvatsko međunarodno privatno pravo – Obrazloženje i komentar Zakona – Knjiga I.», Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 1999.
4. Radišić, Jakov: «Profesionalna odgovornost medicinskih poslenika», Institut društvenih nauka u Beogradu, Centar za pravna i politikološka istraživanja, Beograd, 1986.
5. Zakon o liječništvu – NN 121/2003.; 117/2008.
6. Budak, Antun i suradnici: «Obiteljska medicina», Gandalf, Zagreb, 2000.
7. Zakon o sestrinstvu – NN 121/2003.; 117/2008.; 57/2011.

8. Zakon o zaštiti prava pacijenata – NN 169/2004.; 37/2008.
9. Gmajnić, Rudika; Franjić, Siniša: Socijalno i zdravstveno zakonodavstvo, Osijek, 2012.
10. Gmajnić, Rudika; Ilakovac, Vesna; Franjić, Siniša: Medicina i zdravstveno pravo, Osijek, 2012.
11. Aramini, Michele: «Uvod u bioetiku», Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
12. Lazakidou, Athina A., Siassiakos, Konstantinos M.: «Handbook of Research On Distributed Medical Informatics And E-Health»; IGI Global; Hershey, New York; 2009.
13. Štifanić, Mirko; Bošković, Zvonko: „Prava pacijenata“, Adamić, Rijeka, 2007.
14. Gosić, Nada: „Znanstveno-nastavna konceptualizacija predmeta Medicinska etika na Medicinskom fakultetu u Rijeci“, Društvena istraživanja, God. 5. (1996.), br. 3-4 (23-24), str. 751. – 762.
15. „Principles of biomedical ethics“ iz 2001. u izdanju Oxford University Pressa
16. Žitinski, Maja: „Bioetički kontekst sukobljenih prava“, Socijalna ekologija, Vol. 15 (2006), No. 3.
17. Žitinski - Šoljić, Maja: „Pravednost kao vrhunac moralnosti“, Obnovljeni život, (52) 5 (1997).
18. Romštajn, Ivan: „Sudionici u prometu i njihova sigurnost u suodnosu etike (morala) i prava“, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet u Osijeku, Osijek, Požega, 2001
19. Ravnić, Anton: «Osnove radnog prava – Domaćeg, usporednog i međunarodnog», Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet, Zagreb, 2004.
20. Šeparović, Zvonimir: „Granice rizika“, Informator, Zagreb, 1998., str. 45.
21. Kovačić, Luka (ur.): «Organizacija i upravljanje u zdravstvenoj zaštiti», Medicinska naklada, Zagreb, 2003.
22. Krapac, Davor: „Kompjuterski kriminalitet“, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1992.
23. Kurtović, Anita; Tomašević, Goran: „Osnove kaznenog prava i postupka“, Pravni fakultet Split, Split, 2002.
24. Markulin, Helena; Petrak, Jelka: «Medicina utemeljena na znanstvenim dokazima: Stavovi zdravstvenog osoblja jedne kliničke bolnice», Liječnički vjesnik, Zagreb, 2010.; Godište 132.
25. Matulić, Tonči: „Jednakost i nediskriminacija: Vrijednosna polazišta u suzbijanju diskriminacije“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu, 59, (1) 7-31 (2009)
26. Matulić, Tonči: «Identitet, profesija i etika sestrinstva», Bogoslovska smotra 77 (2007.), br. 3
27. Frković, Aleksandra: «Bioetički ogledi o kvaliteti života. Pitanje distanazije i eutanazije., Socijalna ekologija, Zagreb, Vol. 16 (2007), No. 2 -3
28. Gosić, Nada: „Znanstveno-nastavna konceptualizacija predmeta Medicinska etika na Medicinskom fakultetu u Rijeci“, Društvena istraživanja, God. 5. (1996.), br. 3-4
29. Gotovac, Viktor: „Pristup socijalnim pravima u fleksibiliziranom radnom odnosu: kako postići socijalna prava?“, Revija za socijalnu politiku, Zagreb, 2004.
30. Grmek, Mirko Dražen; Budak, Antun: «Uvod u medicinu» (Treće, preuređeno i dopunjeno izdanje), Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996.
31. Horvat, Ana: „Novi standardi hrvatskoga i europskoga antidiskriminacijskog zakonodavstva“, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 58, (6), 2008.

Kratko ili prethodno saopštenje UDK 174:796-057.87

Prof. dr Branimir Mikić, Zdravstveni fakultet, Evropski univerzitet Brčko, Brčko,BiH.
Prof. dr. Alija Biberović, Fakultet za tjelesni odgoj i sport, Univerzitet u Tuzli, Tuzla, BiH
Mr.sc Gordan Radić, Fakultet za menadžment resursa, Sveučilište „Hercegovina“ Mostar, BiH
Mr. Vladimir Mijatović, Nezavisni istraživač, Zvornik, BiH

ETIČKI KODEKS I PROFESIJA

Sažetak:

Sport kao složeni fenomen savremenog svijeta je podložan svojevrsnom filozofsko-kritičkom praćenju, preispitivanju i sučeljavanju sa određenim aksiološkim i etičkim postavkama. Etika, kao praktična filozofija, u stalnim je suštinskim vezama i relacijama sa drugim relevantnim praktičnim djelatnostima (ekonomijom, pravom, politikom. sportom. ltd.). Jer svako ljudsko djelovanje, ukrajnjoj je liniji, etički posredovano.Tako društvena etika, sa njenim dijelom poslovne etike, predstavlja vrhovni i fundamentalni kriterijum za uređivanje poslovno-pravnih odnosa u raznim sferama života. Pravila poslovnog morala proističu iz univerzalno prihvaćenih etičko-pravnih načela,koja predstavljaju, najviši kriterijum za uređivanje privredno-pravnih odnosa, a to su: načelo savjesnosti i poštenja (bona fides); načelo pravičnosti (aequitas), načelo neprouzrokovanja štete drugom (neminem leadere), i dr.
Pošto pravo ne može u potpunosti pokriti sve sfere ljudskog življenja (ono je uvijek uže od morala), u razinim profesijama, etici se poklanja značajna pažnja, donose i prihvataju etički kodeksi. Oni predstavljaju skup moralnih normi i vrijednosti kojih treba da se pridržavaju svi članovi datih organizacija. Kodeks ponašanja bi trebale imati sve profesije.

Ključne riječi: etika, etički kodeks, pravo, profesija, sport.

THE ETHICS CODEX AND PROFESSY

Summary:

Sport as the complex fenomen of modern world,is the effect with different philosophy-critical looking of some questioning and get it with some aksionical and ethics opinions.Ethics as a partical philosophy is in the constant and vital connection and relations with other relevant partical fields(economy,law,politics,sport...)Because every human action is ethically mediated in its basis.Therefore social ethics with it is part bussines ethics,represent supreme and fundamental criterium for the arrangement of bussines and legal relations in various walks of life.The rules of bussines morals original from universally accepted ethics and legal principles,wich represent the highest criterium for the arrangment of economic and legal relations,and they are:the principle of conscience and honour(bona fieds).principle of justice (aequitas),principle of not causing harm to others ,...
Because the law can not in all cover every sphere of human life (that is at all the smaller from the moral), and in different proffesies the ethics is get very significant character and get a lot of etichs codex. That present group of moral norms and knowledge and importants which must done all members of different organisations. The codex of behaviour would had all proffesies.

Key words: Ethics, ethical codex, proffesy, behaviour, sport

1.Uvodne naznake

Sport kao složeni fenomen savremenog svijeta je podložan svojevrsnom filozofsko-kritičkom praćenju, preispitivanju i sučeljavanju sa određenim aksiološkim i etičkim postavkama.
Teorija i empirijska praksa sporta polaze od toga , da je sport jedan od značajnih faktora u formiranju i oblikovanju socijalnog ambijenta. Svjedoci smo također, da posljednjih decenija sport postaje nezaobilazni činilac ekonomskog ambijenta. Dakle sport nije više kao ranije, samo jedan od oblika društvene nadogradnje. Ipak svijetska nauka stoji na staništu da se principi sportskog menadžmenta ne moraju tretirati indentično kao kod profitnih organizacija(prema Radoš, 2002). Tu postoji odsustvo klasične proizvodnje i prodaje. Proizvodnja se u sportu ogleda u nematerijalnim kategorijama, ali koja se marketinškim akcijama može materijalizovati. Drugim riječima, ona se ne može izjednačavati sa materijalnom proizvodnjom ili klasičnim preduzećem. Ta specijalna priroda sporta priznata je i od strane lidera 27 zemalja Evropske unije, na sjednici u Lisabonu, gdje je kazano da se radno zakonovodstvo neće primjenjivati na sportiste i da će međunarodne sportske federacije i dalje samostalno uređivati odnose u ovoj oblasti. Za ovakvo stanovište Međunarodni olimpijski komitet se borio punih dvanaest godina, pokazujući da sport nije samo još jedna ekonomska aktivnost. Lisabonski dogovor ukida prijetnju otvaranja sportskog tržišta na principima slobodnog protoka roba, kapitala i radne snage, čime bi se ukunula i ograničenja u smislu broja stranaca, koji mogu da igraju u nekom od klubova (ovo je posebno važno za sportske igre, naročito fudbal). Time se uspostavlja zaštita od „malignog“ i sveprisutnog uticaja novca. Drugim riječima sport se nesmije tretirati kao puka ekonomska aktivnost.
Iz predhodno, kazanog, može se zaključiti da savremeni sport (Nešić, 2007), podrazumjeva, odnosno nosi u sebi egzistenciju novih međusobnih odnosa aktera sportske djelatnosti, koje treba kontinuirano pratiti i adekvatno vrijednovati. Stvaranje novih ljudskih vrijednosti putem sporta, podrazumjeva da se one prvenstveno mogu realizovati kroz sportski rezultat, dakle kroz sportski proces, ali i da se tako novostvorene vrijednosti mogu materijalno valorizovati. Međutim, ovakve tendencije mogu, savremeni sport dovesti u opasnost narušavanja ravnoteže između sportskog procesa(djelatnosti i aktivnosti) i valorizacije novostvorenih vrijednosti. Ako se bilo koja strana pretjerano favorizuje, dolazi do nesklada koji može ići na štetu samog sporta. Najkraće rečeno, nije dobro ako sport ostane upleten u mrežu svoje samodovoljnosti, niti pak, da se naglašavanjem materijalne valorizacije on dovede u sferu“gladijatorstva“ i cirkuskih predstava u sportskoj areni.

2.Pristup etičkoj dimenziji sporta

Etika kao filozofsko-sociološka disciplina koja se bavi znanstvenim ispitivanjem morala, je prije svega neophodna brojnim subjektima , pa i ekspertima koji izučavaju fenomen sporta. Ona je po svojoj prirodi u stalnim i suštinskom vezama i relacijama sa drugim relevantnim, praktičnim djelatnostima kao što su: pravo, ekonomija, politika, sport i sl. Jer svako ljudsko djelovanje je, u krajnjoj liniji etički posredovano. Moralno djelovanje obuhvata sve međuljudske odnose (porodični život, političke postupke, kulturno ponašanje i stvaranje, poslovno ponašanje, sportske aktivnosti itd.). Pošto pravo nemože u potpunosti pokriti sve sfere ljudskog življenja (ono je ipak uže od morala), u raznim profesijama se etici poklanja značajna pažnja i donose i prihvataju etički kodeksi (medicina, novinarstvo, sport, poslovno-privredne djelatnosti). Oni predstavljaju skup moralnih normi i vrijednosti kojih bi trebalo da se pridržavaju svi članovi datih organizacija. To, dakle pokazuje da etika i dalje ostaje

nezaobilazan faktor u regulisanju međuljudskih odnosa. Čak i slučajevima gdje je pravo fundamentalni regulator tih odnosa, ono se prevashodno odnosi na legalitet, a moral na legtimitet. Etičari se spore i oko pitanja da li je čovjek po prirodi biće , koje u prvi plan stavlja egoizam, sebičnost i samoljublje, predpostavljajući lične interese svim drugim interesima (individualizam), ali je i biće koje teži dobru drugih, pa i na uštrb vlastite sreće (alturizam). (Radoš, 2003; 29-30). Ipak pored svih ovih sučeljavanja i dilema generalno je prihvaćeno stanovište da moral predstavlja sistem normi (dužnosti i vrlina) iza kojih stoji javno mnjenje i čovjekova savjest. Moralna svijest je svijest o onome što čovjeku treba da čini da bi bio čovjek. Kršenje moralnih normi izaziva spoljašnje sankcije (preziranje, odbacivanje), ili unutrašnje sankcije (osjećaj krivnje i griža savjesti). Moralne sankcije (posebno unutrašnje suočavanje samog sa sobom), često su mnogo uspješnije od pravnih sankcija. Kategorija moralne dužnosti zasnovana na savjesti, kao zakonu upisanom u ljudska srca, predstavlja owsnovu morala, kojoj pojedini filozofi nalaze utemeljenje u samom čovjeku ili prirodi, dok bogoslovsko stanovište, njenu zasnovanost nalazi u bogu.

3. Etički kodeks i poslovni bonton

Porjeklo etičkih kodeksa možemo naći još kod najstarijih civilizacija. U V veku p.n.e. nastala je Hipokratova zakletva, na čijim se osnovama zasnivaju svi kasniji medicinski kodeksi i deklaracije. U doba stare Grčke početak ljekarske zakletve glasio je: „ Kunem se Apolonom, ljekarom Asklepijem, Higijejom i Panekejom i svim bogovima i božicama, zvaću ih za svjedoke da ću se po svojim silama i svojom savješću držati ove zakletve i ove obaveze“.
U starom Rimu, pored etičkih, postojale su i jasne pravne norme, kojima je regulisana ljekarska profesija. Etički kodeksi najozbiljniji su prethodnik pozivnih etika (etika poziva) u koje spada i poslovna etika. Mnogi smatraju da kodeksi datiraju od Nirnberskog vojnog suda 1945. godine, kao svojevrsno uputstvo za njegove sudije i tužilastvo. Mnogo kasnije, Kadberijeva komisija za korporacijsko upravljanje u Velikoj Britaniji 1992. godine, preporučila je svim kompanijama da imaju etički kodeks, objavljen eksterno i interno. Neke strukovne organizacije sa pretenzijom da prerastu u profesionalne, među njima i Američka marketinška asocijacija, donose etičke kodekse u deontološkoj tradiciji, kao vodiće za svoje članstvo. Jedan od najdetaljnijih je National Association of Social Work, u SAD.

Etički kodeks netreba poistovjećivati bontonom kao mjerom dobrog ukusa i ljepog ponašanja pojedinaca u internoj ili eksternoj komunikaciji. Poslovnim bontonom najčešće se regulišu pravila ponašanja na formalnim i neformalnim poslovnim sastancima, na poslovnim druženjima, izlascima, u društvenom životu i sl. U literaturi se obično navode zlatna pravila dobrih poslovnih manira sažeta u riječi IMPULS, kako je prikazano u sledećoj tabeli (', Tadić i saradnici, 2009).

I zgled	Pokušajte da u svom izgledu uvijek istaknete ono najbolje.
Maniri	Nemojte se nikad ponašati sebično.
Poštenje	Ponašajte se iskreno i pošteno.
Uvažavanje	Posmatrajte sebe očima drugih.
Ličnost	Iskažite svoje kavalitete.
Stil i takt	Razmislite prije nego što nešto kažete.

Poslovni bonton sugeriše vrste i načine kontakata licem u lice (na primjer prvi poslovni sastanak, način i stil razgovora prilikom konkurisanja za posao, kontakte između podređenih i

nadređenih, kolega, kupaca i dobavljača, kako razgovarati ako dođe do konflikta, kako postovati diskreciju, informisati kolege, kako izgrađivati poslovni odnos).
Poslovnim bontonom takođe se savetuje kako na najbolji način obavljati poslovnu komunikaciju, telefonske kontakte, kako se ponašati prema drugim poslovnim ljudima iz svoje i drugih zemalja, uvažavajuci kulturne, običajne, jezičke, etničke, religiozne razlike; kako bi trebalo da se ponaša firma prema firmi, na primjer, poštujte hijerarhiju, budite lojalni prema vašoj firmi, hvalite vašu firmu, ponašajte se časno, naučite da gubite, poštujte zajednički interes i sl.).
Opšti cilj poslovnog bontona su dobri poslovni maniri, koji doprinose uspješnom poslovanju, dugoročnom održavanju stabilnih poslovnih veza, vlastitom razvoju, većem zadovoljstvu radom i sl.
Kodekse ponašanja bi trebale imati sve profesije. Specifični moralni zahtjevi vezani za osobenosti različitih zanimanja, bez obzira na njihovu univerzalnost, u raznim oblastima aktivnosti javljaju se u specificnom obliku. U svakoj leže jednaki zahtjevi radnog i poslovnog morala, ali postoje neki posebni zahtjevi vezani za specifičnost određene profesije. Svi ti zahtjevi su vezani za profesionalnu čast i poštenje, a sadržaj propisa svake profesionalne etike određen je opštim principima moralnosti, kao što su humanost, časno ispunjavanje svojih obaveza i dužnosti, dostojanstvo, odnos prema radu, stav prema vlastitom poslu. Iz ovoga se mote zaključiti da svaka profesija, manje ili više odgovorna, od začetaka prvih civilizacija pa sve do danas, ima neku vrstu svog etičkog kodeksa i da, pored svih pojedinosti koje ih razlikuju jedne od drugth, u osnovi im je dosta toga zajedničko.
Etičkim kodeksom se definišu vrijednosti i na njima zasnovano ponašanje, uspostavlja viši moralni nivo u preduzećima i radnim organizacijama, te ponašanja koja se od zaposlenih očekuju ili ona koja se neće tolerisati. Time se utvrđuju norme i uvjerenja organizacije, a preko toga se utvrđuje namjera da se podstakne poželjan model razmišljanja.
Potrebno je razlikovati etičke kodekse od etičkih pravila. Etička pravila uključuju i zahtjeve da se ponaša na određeni način i ne odnose se samo na predloge, očekivanja, zahtjeve ili molbe da se pojedinci ili radni kolektiv na određjeni način ponašaju. U tom smislu, etička pravila imaju sistem prinude, preko kojeg definišu ono što se mora uraditi, metodama zakonskih propisa. S druge strane, etičkim kodeksima želimo podići moralni nivo kod zaposlenih. Veliki broj kompanija i organizacija ima razvijene etičke kodekse, rade na tome i preduzimaju akcije u cilju preciznog definisanja svojih etičkih kodeksa. Na taj način možemo reći da etika postaje institucionalizovana.

4.Zaključak

Brojni naučnici su ukazali na potrebu definisanja univerzalnih moralnih normi i pravila poslovnog i profesionalnog ponašanja, onih moralnih normi i etičkih pravila koje će sve zemlje i organizacije obavezivati da se po njima ponašaju. To je posebno značajno u uslovima globalnog povezivanja svijeta, u kome su izrazene velike razlike u ekonomskom, kulturološkom, informacionom, političkom, ekološkom, religioznom i moralnom smislu. Naravno, to suprotnosti i različitosti odražavaju se i na oblast poslovanja, pa samim tim i na poslovnu etiku.
Odnosi koji vladaju u sportskoj djelatnosti postavljaju prod menadžmentske strukture važan zadatak preuzimanja odgovornosti za funkrionisanje svih procesa u sportskim oranizaciiama. To se prvenstveno odnosi na njenu stabilnost i poziciju a ukruženju. sportske rezultate, poslovne rezultate. radnu efikasnost i sl. S obzirum na izraženi društveni i komunikacijski karakter sporta, problemi poštivanja tradicionalnih etičkih normi predstavljaju jedno od ključnih pitanja njegovog daljnjeg razvoja.

Sve ove aktivnost istovremeno podrazumjevaju uspostavljanje istinske mjere (ravnoteže) između savremenih razvojnih potreba sporta i i potvrđenih etičkih vrijednosti.
Puki interes oličen u novcu i izraženoj pohlepi za ostvarivanjem sportskih ciljeva po svaku cijenu mora biti uvjek pod budnim okom etike i etičkog procjenjivanja i vrjednovanja postojećih tendencija u sportu.
Dakle sam sportski biznis, koji se na izvjestan način manifestuje i putem sportskog menadžmenta, nužno mora da predpostavlja postojanje moralne pozadine, kako se nebi pretvorio u sljepu trku za profitom, gdje sport gubi svoju ljudsku i humanu dimenziju.

5.Literatura

1. Bjelica, S.(1973). Odnosi među ljudima i radni moral. Medicinski radnik, 1-2 (1973), Savez zdravsfvenih radnika Srbije, Beograd.
2. Bjelica, S.(1974). Formiranje i ponašanje grope. Zbornik radova, Savez zdravstvenih radnika Srbije, Beograd,
3. Nešić. M. (2007). Paradigma savremenog menadzmenta a sportu. Novi Sad:TimsActa, ((2007)-1:49-56
4. Nešić. M. (2007). Sport i menadžment. Novi Sad:Tims.
5. Radoš. J.(2002). Filozofija sa etikom. Sombor. Učiteljski fakultet.
6. Radoš. J. (2004). Filozofija relegije. Bačka Palanka.Logos.
7. Radoš, J. (2005): Filozotja sporta. Sombor:Učiteljski fakultet.
8. Radoš, J. (2009): Etika i sportski moral.Beograd, Međunarodna konferencija „Menadžment u sportu“. Univerzitet „Braća Karić“.
9. Tadić,O. Malenković, N.(2011). Etički kodeksi u biznisu.Podgorica, Sport Mont; br.32,32 i 33; 580-584.

Korespodencija:

Prof. dr Branimir Mikić, Zdravstveni fakultet, Evropski univerzitet Brčko, Brčko,BiH.
branotuzla@gmail.com

Pregledni rad UDK 618.33:577.2.088

Autori: Milenko Kolarski[1], Zoran Petrović[2], Aleksandar Krstić[3], Slavko Nikić[4]

GENETSKO SAVETOVALIŠTE I PRENATALNA DIJAGNOSTIKA HROMOZOMSKIH ABERACIJA PLODA - KOST BENEFIT ANALIZA I ETIČKI PRINCIPI (REZULTATI OSMO GODIŠNJEG RADA BOLNICE BRČKO DISTRIKTA)

GENETICS COUSELING AND PRENATAL DIAGNOSIS ANEUPLOIDY - COST BENEPHIT ANALYSSES AND ETNICS PRINCIPES THE BRCKO DISTRICT HOSPITAL AND ETCHNICS PRINCIPIES (EIGHT YEARS WORK RESULTS)

SUMMARY CONCLUSION

Primum non nocere

Genetic Counseling and Prenatal Diagnostics started before eight years in Department at the Gynecology and Obstetrics of the Brcko District Hospital and first time in Bosnia and Hercegovina has begun, in the Brcko District prenatal diagnostics and prevention of birth of children with hereditary diseases and congenital malformations.Highly specialized medical institutions aimed at a better genetic health, including compliance with relevant ethical principles. Four bioethical principles were applied: work for the benefit of all; do not harm; personal autonomy principle; the principle of personal authonomy. .The principles and rules mentioned above were applied in the course of six years and five months on 1616 pregnant women at the Genetic Counseling and Prenatal Diagnostics of Gynecology Department of District of Brcko Hospital. In all pregnant women, according to known rules, the indicated invasive prenatal diagnostics and genetic analysis of the fetus from the samples of amniotic fluid or fetal blood. In total, **51** fetuses with chromosomal disorder have been found, which is **2.25%.** That emphasizes that the selection most of all this pregnant women (**2032**) who conducted genetic testing (prenatal ultrasound screening and biochemical foetal markers screening first trimestre 11 – 14 gw and second trimestre 14-22 gw) of fetal karyotype was normaly findings .(1980). Considering that of all indicated analysis at **51** we detected a pathological finding, **0,0025%** which is considered an extremely high percentage on global scale, especially if we take into consideration that most of the pregnant woman who had pathological findings were send to genetic testing of the fetus as the ultrasound examinations during pregnancy or fetal biochemical markers indicated the existence of an increased risk of fetal chromosomal or congenital anomalies. Trere were **25 (11.13%)** autosomal numerical aberrations, **9 (0.44%)**numerical abnormalities of X and Y chromosomes and **17 (0.8%)** structural chromosomal anomalies. Of 51 pregnant women of three ethnic groups (Serbian, Bosnian and Croatian), within the District and beyond in Bosnia and Herzegovina all decide

[1] Institut za zdravstvenu zaštitu dece i omladine Vojvodine , u Novom Sadu, Srbija
[2] Ginekološko-akuašersko odeljenje Bolnice Distrikta Brčko
[3] Akademija medicinskih nauka SLD
[4] Ginekološko-akušersko odeljenje Bolnice Distrikta Brčko

to remove the diseased fetus, except for one. A pregnant woman has had four years of primary education (not completed even elementary school). Althou the genetic couseling was conducted, she decided to bare a fetus with Down syndrome (we stress, not religious, but personal reasons were involved - because she likes children, although she allready had four, healthy children at home).
This decision of pregnant women to give birth to a child with Down syndrome can be associated with low educational level of pregnant women and important role of social environmental factors that exist in the region from which the pregnant woman came to genetic testing. However, far greater significance has a large number of pregnant women of all age groups, social economic and educational status that are addressed and responded to the genetic testing. Of all 2032 women that in the previous six-year period were addressed to the genetic consultation and most of them responded to the genetic testing, upon receiving the pathological karyotype All Parents, exept one , decided to terminate(abrupt) this pregnancy before 24th weeks of gestation. pregnancy. It should be emphasized the importance of cost - benephit analysis which is particularly expressed in the prenatal diagnosis of concidering huge savings that are realized by detecting and preventing the birth of a sick baby.
CONCLUSION We emphasze the most importance ultrasound and biochemical skreening douring 11 gw to 22 gw pregnaty in daunded babies of Downs syndrome and mayi hromosomal and congenital anomales. We introudused all etnics principes and cost benefphit analisses douring pregnaty. Goal prenatal screening aneuploidi during first and second trimestre pregnency it was and cost benefit analises. Rule of screening non invazive prenatal skreening Downs syndrome had most importante before parents decided abaut prenatal citogenetic analises. Savings are significant not only for the country but also for individuals (parents, family) through the material and social aspect and the necessity to speak in favor of prenatal diagnosis (non invasive methods in the selection of pregnant women by calculating the individual risk of each pregnancy) and the importance of genetic counseling and genetic testing to detect fetal anomalies aply not only to the territory of Brcko District but beyond**.**

Key words Prenatal diagnostic, cost – benephit analisses, Departman of obstetrics and gynecology Brcko District hospital

SAŽETAK - ZAKLJUČAK

S početkom rada Genetskog savetovališta i prenatalne dijagnostike na Ginekološko-akušerskom odeljenja Bolnice Distrikta Brčko otpočeta je prenatalna dijagnostika i prevencija radanja dete s naslednim bolestima i kongenitalnim malformacijama. Visokospecijalizovane zdravstvene usluge koje imaju za cilj što bolje genetsko zdravlje uključuju i poštovanje adgovarajučih etičkih principa, sa posebnim osvrtom na značaj kost benefit analize, koja je pogotovo značajna za države sakod kojih su izdvajanja za lečenje manja od visokorazvijenih te se posebna pažnja poklanja prevenciji kao temelju zdravstvene zaštite stanovništva Odloku o davanju informacije poroditi, o dobijenom rezultatau analize kariotipa ploda, iz uzoraka dobijenih prenatalnim invazivnim intrvencijama/ ranom amniocentezom, kordocentezom ili placentecentezom) ne donosi konsultant već odgovarajuči etički kamitet; koji se formira u okviru matične ustanove ili Zdravstvene institucije višeg ranga, a sastoji se obično iz članova više specijelnosti .Nnovoprimenjeni obrazac ispitivanja može da se primem i kod drugih članova porodice, a ne samo trudnice, samo uz pismena odobrenje ispitanika; a invazivne procedure prenatalne dijagnostike vrše se uz saglasnost trudnice nakon pismenoh davanja pristanka na njih uz posznavanje mogućih komplikacija koje se mogu javiti nakon njihovog izvođenja ili tokom same intrvencije..

Etički principi principi i pravila primenjeni su tokom šest godina i pet meseci na 2032 trudnica, u genetskom savetovalištu Bolnice Brčko Distrikta.. Prilikom postavljanja indikacija za invazivne metode prenatalne dijagnostike(izračunat individualni visok rizik postojanja Daunovog sindroma ploda) sa prenatalnom dijagnostikom na ginekološkom odelenju bolnice Brčko Distrikta. Kod svih trudnicaje, prema poznatim pravilima, indikovana prenatalna invazivna dijagnostika i genetskaa analiza kariotipa ploda iz uzoraka plodove vode ili krvi ploda. Nađeno je 51 plodova sa hromozomskim poremećajem, što iznosi 2,,25% - 0,025%.Naglašavamo, da je selekcija trudnica vršena između ostalog i na osnovu životne dobi trudnica, te su one kojima je rađeno genetsko ispitivanje kariotipa ploda, bil životma dobi preko 35 godina (52%) i ostalih a posebno naglašavamo one kod kojih je izračunat individualni rrizik postojanja Daunovog sindroma ploda ili drugih aneuploidija, za svaku trudnicu, nakon urađenih ultrazvučnih i biohemijskih skrininga, od 11 do 22 nedelje trudnoće. Visoki kriterijumi, u postavljanju indikacija za prenatalnu analizu kariotipa ploda i invazivne intrvencije, koji su primenjivani prilikom selekcija trudnica (na četrdeset indikovanih prenatalnih analiza, otkriven jedan patološki nalaz kariotipa ploda) , samo potvrđuju izuzetnu stručnost tima lekara, koji je vršio selekciju trudnica kojima je urađena genetska analiza kariotipa ploda. Ultrazvučni pregled ploda i procenat ultrazvučno otkrivenih fetalnih markera kao i pravilna primena i analiza rezultata fetalnih biohemijskih markera su ukazivali na povećan rizik postojanja hromozomopatije ploda ili kongenitalne anomalije**.**Od ukupnog analiziranih uzoraka 2032 , bilo je 51 plod sa otkrivenim hromozomskim aberacijama i urađenih 2032 amniocenteza i kordocenteza prenatalnih analiza, 2,55 % bilo je: Autozomnih numeričkih aberacija bilo 25 (11,3%) , numeričkih polnih anomalija 9 (0,44%), a strukturnih hromozomskih anomalija 17 (0,8%). Od svih trudnica pedeset i jedne , triju etničkih grupa (srpske, bošnjačke i hrvatske), s teritorije Distrikta i šire Bosne i Hercegovine – sve su odločile da uklone obolele plodove, osim jedne. trudnica je imala četiri razreda osnovne škole obrazovanje (nije završila ni osnovnu školu). Ona se i pored genetskog saveta o genetskom zdravlju ploda odlučila da rodi plod sa Daunovim sindromom.. Ova odluka trudnice da rodi dete sa Daunovim sindromom se može povezati sa niskim nivom obrazovanja trudnice i još uvek značajniom ulogom socijalnog faktora sredine koji postoji na prostorima sa kojih su trudnice dolazile na genetsko ispitivanje. Ipak, daleko veći značaj ima veliki broj trrudnica.svih starosnih dobi, socijalno ekonomskiog i obrazovnog statusa, kao i vere koje su upućivane a odazvale se na genetsko ispitivanje ploda. Sve one 1616 koje su u proteklom šestogodišnjmeg periodu a upućivane su na genetsku konsultaciju su se odazvale i sve su uradile prenatalno genetsko ispitivanje ploda. Po dobijanju nalaza kariotipa ukoliko je bio patološki, odlučivale su da prekinu trudnoću nakon genetske konsultacije i odobrenja etićke komisije formirane na nivou bolnice.

ZAKLJUČAK Naglašavamo znacaj ultrazvučnih pregleda trudnica u periodu 11 do 22 nedelje trudnoće koji se zasniva na primeni etičkih principa i kost benefit analize.Kost benefit analiz je pogotovo izražena u primeni neinvazivnih metora prenatalne dijagnostiike (ultrazvučni pregled trudnica i skrining fetalnih biohemijskih markera u selekciji trudnica kojima će biti predložena prenatalna analiza kariotipa ploda), obzirom da je njihova cena i do deset puta manja od gemetskiih analiza kariotipa ploda iz uzoraka plodove vode , fetalne krvi, posteljice ili krvi već rođene bebe ukoliko se plod sa hromozomskom aberacijom nije otkrin prenatalno kada ipak ima najveću cenu ne samo u novcu već i sa socio - medicinskog aspekta. Uštede koje se ostvaruju otkrivanjem i sprečavanjem rađanja bolesnog potomstva su značajne ne samo za državu već i pojedince (roditelje, porodicu) ne samo kroz materijalni već i socijalni aspekt, a govore u prilog neophodnosti prenatalne dijagnostike (ne invazivnih metoda u selekciji trudnica izračunavanjem individualnog rizika svake trudnice), tako i značaja genetskog savetovališta i genetskog ispitivanja ploda u otkrivanju bolesnog potomstva..

Ključne reči Prenatalna dijagnostika , cost – benefit analiza , odelenje akušerstva i ginekologije opšte bolnice Brčko distrikta

UVOD

Engleski lekar Thomas Langdon Daun je 1866. godine zapazio i opisao zajedničke karakteristike pacijenata sa trizomijom 21 para hromozoma, kao što su nedostatak elasticiteta kože koji daje utisak viška kože na telu i pljosnato lice sa malim nosem i pomenute karakteristike objavio u literaturi (1).Valentin i saradnici su 1968. godine su prvi prenatalno otkrili trizomiju 21 hromozoma iz uzorka plodove vode i od tada je moguće uraditi prenatalno otkrivanje Daunovog sindroma (DS) kod trudnica ranom amniocentezom (2,). Daunov sindrom je najčešća numerička hromozomska aberacija u živo rođene novorođenčadi sa incidencom od približno 1 : 800. Incidenca Daunovog sindroma u Vojvodini 1 : 734 (1,22 %o), a prevalenca 1: 3200 po podatcima iz 1971 godine (Krstić Magistarski rad , Beograd 1971) (3,4). Daunov sindrom predstavlja jedan od vodećih uzroka mentalne retardacije (Thomson, Mchmes,Willard.1991)(5). Oko 9% ukupnog broja trudnica su starosti 35 godina i starije a rađaju oko 25 % dece sa Daunovim sindromom.

Ultrazvučni pregled trudnica u prvom trimestru trudnoće, od 11 do $^{13+6}$ nedelje, se smatra obaveznim vidom prenatalne zaštite trudnica. Sve trudnice mlađe od 35 godina, ali i starije životne dobi bi trebalo da urade prenatalni neinvazivni skrining Daunovog sindroma, ultrazvučnim merenjem debljine nuhalne translucencije ploda i skriningom dva biohemijska fetalna markera iz seruma trudnica. Tako bi se svim trudnicama izračunao individualni rizik postojanja Daunovog sindoma ploda i izvršila selekcija onih trudnica kojima će se uraditi analiza kariotipa ploda iz uzoraka plodove vode ili fetalne krvi. Najznačajniji ultrazvučni markeri u predikciji Daunovog siindroma u prvom trimestru trudnoće su nuhalna translucencija i nosna kost ploda.

Nuhalna translucencija (NT) je ultrazvučni prikaz supkutane nakupine tečnosti iza fetalnog vrata i ultrazvučni je marker prvog trimestra trudnoće (11-13^{+6}) u predikciji Daunovog sindroma, urođenih srčanih mana ili genetskih sindroma ploda.Rizik hromozomopatija ploda povećava se njenim zadebljanjem iznad graničnih, referentnih vrednosti za gestacijsku starost (ima senzitivnost i do 75% u predikciji Daunovog sindroma, a ako je izmerena nuhalna translucencija 4 mm senzitivnost je oko 33%). Učestalost Daunovog sindoma i ostalih hromozomopatija, urođenih srčanih mana i genetskih sindroma ploda je veća ukoliko je izmereno zadebljanje nuhalne translucencije ploda veće od graničnih, referentnih vrednosti za gestacijsku starost (Snijders 1998). Kod trizomija 21,18,13 je slično i iznosi iznad 2,5 mm dok je kod Turnerovog sindroma 8 mm, iznad medijane izmerene za dužinu ploda (CRL) teme-trtica ploda (7,9,10,11,12).

Nosna kost ploda Ultrazvučna vizualizacija aplazije nosne kosti ploda zbog svoje velike senzitivnosti (oko 65%) tokom prvog i drugog trimestra trudnoće u predikciji Daunovog sindroma(13,14) se smatra važnim ultrazvučnim markerom .

Biohemijski fetalni markeri se analiziraju skrining testovima iz seruma trudnice. Poboljšavaju senzitivnost prenatalnih ultrazvučnih pregleda u predikciji Daunovog sindroma. Njihove koncentracije mogu varirati tokom prvog i drugog trimestra trudnoće. Zavise od gestacijske starosti, ekstremne gojaznosti trudnice, sastojaka duvanskog dima, šećerne bolesti i drugih hroničnih bolesti trudnice. Dokazano je da kod Daunovog sindroma ploda i ostalih hromozomopatija često dolazi do velikih oscilacija njihovih koncentracija u serumu trudnice. Biohemijski fetalni markeri čiji skrining se radi u prvom trimestru trudnoće sa ciljem prenatalnog otkrivanja Daunov sindrom ploda su **slobodni – beta horionski gonadotropin (free -beta hCG)** i **placentni plazma protein (PAPPA).** U kombinaciji sa životnom dobi

trudnice i ultrazvučnim nalazom (debljina nuhalne translucencije) ploda poboljšavaju senzitivnost prenatalnog skrininga Daunovog sindroma i do 90% (15). Skrining biohemijskih fetalnih markera drugog trimestra u prenatalnom otkrivanju Daunovog sindroma su **alfa feto protein (AFP), horionski gonadotropin (HCG) i estriol(u ES**), senzitivnost oko 60 %. (19). AFP je onkomarker koji se nalazi u serumu i ima značaj i u dijagnostici tumora, a ne samo u prenatalnoj dijagnostivci. Jedan je od biohemijskih fetalnih markera u prenatalnom skriningu Daunovog sindroma ploda ali i oštećenja neuralne cevi,moždanog stabla, trbušnog zida ploda u drugom trimestru trudnoće (16,17).

Duktus venozus je jedinstveni šant koji usmerava dobro oksigenisanu krv iz umbilikalne vene u koronarnu i cerebralnu cirkulaciju, preko protoka kroz foramen ovale u levu pretkomoru. Dopplerskom analizom cirkulacije krvi kroz duktus venozus može se poboljšati senzitivnost prenatalnih skrining testova u predikciji Daunovog sindroma ploda i urođenih srčanih mana. Protok krvi kroz duktus venosus ima karakterističan oblik talasa velike brzine tokom ventrikularne sistole (S - talas) i dijastole (D-talas) i pozitivan protok tokom atrijalne kontrakcije (a–talas). U periodu od 11 do 13^{+6}, patološki protok krvi kroz duktus venozus ploda povezan je sa pojavom hromozomopatija (Daunovim sindromom) 80%, anomalijama srca i lošim ishodom trudnoće (Matiaa et all 1998,Borrell et al 2003). U drugom trimestru trudnoće postojanje patološkog protoka krvi kroz duktus venozus povezuje se sa većom učestalošću urođenih srčanih mana ploda. Kod Daunovog sindroma urođene srčane mane se javljaju češće nego kod zdrave dece (oko polovina dece sa Daunovim sindromom ima neku od urođenih srčanih mana). Zato se očekuje da će ultrazvučno dijagnostikovan Dopplerski patološki protok krvi kroz duktus venozus u drugom trimestru trudnoće (ne postojanje a talasa) ukazivati na učestalije postojanje urođenih srčanih mana ploda ali i Daunovog sindroma ploda. Dopplerski pregled duktusa venozusa se ne smatra rutinskim i standardnim ultrazvučnim pregledom ploda. Zbog svoje složenosti koristiti se u cilju re-evaluacije izračunavanja rizika kod trudnica sa graničnim rezultatima prenatalnog skrininga Daunovog sindoma u prvom trimestru trudnoće ili kod ekspertnog ultrazvučnog pregleda u drugom trimestru trudnoće u cilju prenatalnog otkrivanja urođenih srčanih mana ploda.

U drugom trimestru trudnoće debljina vratne brazde (nabora) ima najveću dokazanu senzitivnost u predikciji Daunovog sindroma (od 30% do 40 %). Kombinacijom dva ultrazvučna markera koji se smatraju standardnim u prenatalnoj dijagnostici Daunovog sindroma (debljine vratne brazde, dužine butne kosti) u drugom trimestru trudnoće sa aplazijom nosne kosti ploda i postojanjem patološkog protoka krvi kroz duktus venozus (nepostojanjem a talasa) trebalo bi da poboljša dijagnostičku vrednost postojećih prenatalnih skrining testova u predikciji Daunovog sindroma.

Pitanje spontane intrauterine smrti ploda kod fetusa sa Daunovim sindromom i drugim hromozomopatijama je jedan od razloga koji daju prednost ultrazvučnom i biohemijskom skriningu drugog trimestra trudnoće. Prenatalni neinvazivni skrining u drugom trimestru trudnoće od 14 do 22 nedelje trudnoće se predlaže jer je fetalna smrtnost između 16 nedelje i termina porođaja oko 20%.

Vratni nabor ploda je najznačajniji ultrazvučni marker drugog trimestra trudnoće u predikciji Daunovog sindroma i predstavlja ga debljina kože ploda u predelu nuhalne regije. Meri se ultrazvučnim pregledom od 14 do 22 nedelje trudnoće. Metodologiju merenja debljine vratne brazde i njenu kliničku primenu u predikciji trizomije 21 hromozoma uvela BR Benacerraf sa saradnicma 1985 godine. Rezultate studije iz 1985 godine, o koincidenciji prenatalno otkrivenih trizomija 21 hromozoma i ultrazvučno izmerenoj debljini vratnog nabora (6mm i veće) od 14 – 21 nedelje trudnoće, publikovala je u literaturi 1987. Dokazala je značaj debljine vratnog nabora ploda kao ultrazvučnog markera Daunovog sindroma drugog trimestra sa visokom senzitivnošću u predikciji daunovog sindroma (oko 37%, lažno –pozitivnih 1,2%, LR 31) (23, 24). Nuhalno zadebljanje veće od 5mm od 14-18 nedelje

trudnoće i veće od 6mm od 19-24 je viđeno u 45% Daunovog sindroma, sa samo 1% normalnih nalaza (Statemrnt dr R.Haarold Holbrook MD). Po podacima Benacerraf BR iz 1991, ukoliko se debljina vratne brazde meri od 16 nedelje trudnoće a izmerena debljuna je 6 mm ili veća senzitivnost je oko 69% u predikciji Daunovog sindroma. Granddjean po svovoj studiji iz 1995 govori o izuzetno maloj senzoitivnosti u predikciji Daunovog sindroma merenjem vratne brazde ako je njena debljina 6 mm (oko 3,8%). Drugi autori su objavili studije o merenju debljine vratne brazde i pre 14 nedelje trudnoće pri čemu su se dobijeni rezultati dijametralno razlikovali. Ukoliko je debljina bila 3mm ili veća senzitivnost je bila 1,5% po (Rodek1995), 18% (Nicolaides 1994) a 45 % (Salvensen 1995).Ultrazvučnim pregledom ploda od 14 do 22 nedelje trudnoće može se izmeriti debljina vratnog zadebljanja**.**

Dužina butne kosti i dužina nadlaktice ploda su značajni ultrazvučni markeri u predikciji Daunovog sindroma u drugom trimestru trudnoće. Kombinacija dužine butne kosti i debljine vratnog nabora ploda u drugom trimestru trudnoće povećava senzitivnost prenatalnog otkrivanja Daunovog sindroma na oko 6o%. Ukoliko se ultrazvučnim pregledom trudnice dijagnostikuje kraća butna kost ploda i sa biparijetalnim prečnikom glavice ploda njihov odnos bude manji od 0,84 (predikcija trizomije 21 para hromozoma je 1/294), skraćenje se smatra značajnim i može povećati senzitivnost prenatalnih skrininga u predikciji Daunovog sindroma.

Aplazija nosne kosti je ultrazvučni marker i drugog trimestra trudnoće u predikciji Daunovog sindroma. ,

Hipertelorisam ultrazvučni marker drugog trimestra trudnoće ali ne dovoljno analiziran u predikciji Daunovog sindroma i drugih genskih i hromozomskih aberacija ploda

Ukoliko se ne invazivnim testovima u prvom ili drugom trimestru trudnoće prenatalnog skrininga Daunovog sindroma proceni da je individualni rizik postojanja Daunovog sindroma ploda kod trudnice veći od graničnog za koji se smatra da je ispod 1:1000, treba uraditi analizu kariotipa ploda. Predlažu se invazivne metode prenatalne dijagnostike rana amniocenteza (RAC) ili kordocenteza (CCS) kako bi se isključilo postojanje Daunovog sindroma ploda ili drugih hromozomskih aberacija.

Od ostalih ultrazvučnih markera drugog trimestra karakterističnih za Daunov sindrom ploda navodima značaj broja prstiju na šaci, razmak između palca i prstiju stopala, položaj palca i ostalih prstiju šake, mali prst na šaci, aplaziuja srednje falange malog prsta, postojanje talipesa koji mogu sa većom ili manjom senzitivnošću ukazivati na postojanje Daunovog sindroma (26, 27, 28, 29). Ultrazvučno dijagnostikovano hiperehogeno crevo ploda, hiperehogenog fokusa u levoj srčanoj komori, pielektazija ploda i ostalih ultrazvučnih markera tokom ultrazvučnog pregleda ploda od 14 do 22 nedelje trudnoće mogu ukazati na postojanje Daunov sindrom ploda (19,20,21). Ultrazvučni markeri značajni u predikciji trizomije 21 para hromozoma su i duodenalna atrezija,ezofagealna atrezija koji se ultrazvučno mogu otkriti tek nakon dvedesete nedelje trudnoće što govori o značaju ultrazvučnog pregleda od 14 do 22 nedelje (30,31).Drugi manje značajni su i ciste plexusa horioideusa čiji značaj nije dokazan kao ultrazvučni marker za Daunov sindrom (32, 33). Ventrikulomegalija može postojati kod Daunovog sindroma ali i kod drugih hromozomopatija (trizomija 13 para, trizomije 18 para hromozoma i triploidija). Ukoliko se prenatalnim ultrazvučnim pregledom srca ploda dijagnostikuje postojanje Hiperhhogenog fokusa može ukazivati na postojanje srčane mane ploda ali i na postojanje Daunovog sindroma te je potrebno uraditi analizu kariotipa ploda i fetalnu ehokardiografiju (34, 35**).** Suženje fronto-talamične distance koje se ultrazvučno može videti prilikom pregleda glavice ploda, usled smanjene razvijenosti frontalnog režnja, kod dece sa Daunovim sinromom, je značajan ultrazvučni marker u predikciji aficiranih plodova (36, 37). Ultrazvučnim pregledom karlice ploda i prenatalno otkrivenh Daunovih sindroma uočena je korelacija i njen značaj kao ultrazvučnog markera u predikciji Daunovog sindroma (38, 39, 40, 41).

Multifaktorska regresivna logistička analiza, je statistička metoda, koja se može upotrebiti u poboljšanju vrednosti dijagnostičkih skrining testova u predikciji Daunovog sindroma (25,45).

U predikciji Daunovog sindroma drugog trimestra trudnicama se predlaže biohemijski skrining fetalnih markera drugog trimestra takozvani Tripl test (AFP,HCG,ESTРИОЛ) i ultrazvučni pregled sa naglašenom evaluacijom dužine ekstremiteta ,butne kosti ili nadlaktice, i vratnog nabora ploda po metodologiji koju je postavila B.Benaceraf još davne 1987 godine..Mnoge prenatalne dijagnosti;ke neinva

zivne skrining metode su sa manje ili više uspeha pokušavale da postojeći skrining druggo trimestra poboljš[aju u cilju veće senzitivnosti kako bi se broj intrvencija invazivnih zbog mogućih komplikacijua) o,5% sveo na minimum a da zadrze i povećaju broj otkrivenih plodova sa Daunovim sindromom ili drugim hromozomskim aberacijama ili kongeitalnim anomalijama. I pored značajnih pomaka u predikciji detaljnom ultrazvučnim pregledi nisu uspeli da zadovolje sve zahteve relevantnih faktora te se u u poslednjih desetak godina pristupilo ultrazvučnom skriningu u predciji Daunovog sindroma od 11 do 13*6 nedelje trudnoće po metodologiji K.Nikolaidesa koja je u mnogome poboljšala senzitivnost prenatalne dijagnostike.

Smatra se da će u narednim decenijama ako ne i godinama trudnice moći da analizom mojedinih komponenti iz krvi bez uzimanja uzoraka ploda ,odnosno bez primene invazivnih metoda prenatalne dijagnostike, moći da izvrše ne samo selekciju onih sa većim rizikom postojanja hromozomske aberacije ploda već i da iusključe njeno postojanje. Međutim broj hromozomskih i genskih anomalija ploda je velik i svakim danom se otkriva neka teratogena supstanca koja potencijalno može dovesti do hromozomskih aberacija ili genskih mutacija ploda u periodu embriogeneze ali i preinplantacionom periodu.Pogotovo se to odnosi na mnoge herbicide i pesticide kojima se štiti južno voće prilikom transporta iz zemalja afrike i latinske amerike kako se ne bi pokravilo ili doravkom u hladnjačama kako bi izbeglo druga oštećenja .Zato i kada budemo uspeli da preveniramo jedno zlo drugo će nam kicati pred vratima, tako da je polje za preventivno delovanje još dugo biti široko i na nama je da udruženikm snagama , multidisciplinarno pokušamo da ssprečimo rađanje dece ne samo sa hromozomski aberacijama i genskim putacijama već i kongenitalnim anomalijama usled delovanja mnogih teratogenim faktora i genski modifikovane hrane koja je sve više zastuplejna u našem jelovniku.

Cilj Promocija genetskog zdravlja i prevencija rađanja dece sa naslednim boletima i kongenitalnim malformacijama u Brčko Distriktu primenom neinvazivnih metoda prenatalne dijagnostike u selekciji trudnica kojima je neophorno uraditi prenatalno genetsko ispitivanje ploda.

Indikacije za prenatalnu dijagnostiku su: bile: uzrast trudnice (iznad 35 i ispod 20 godina), životna dob partnera (iznad 40 godina); hereditarno opterećenje, nasledna bolest u porodici; plod ili rođeno dete s kongenitalnim malformacijama u prethodnim trudnoćama ili rodbini, mentalna retardacija u porodici; dete sa srčanom manom, blizanačke trudnoče; habitualni pobačaji- spontani,:nalaz kariotipa kod roditelja, trudnoće nakon vešztačke oplodnje inseminacijom ili in vitro fertilizacijom; izloženost trudnice i ploda u periodu organogeneze teratogenima faktorima (infekcije, medikamenti, zračenje ili ostal potencijalni terazogeni, konsangvinite, Ultrazvućni nalaz ploda i rezultati biohemijskih analiza fetelnih markera dobijenih prenatalnim skriningom Daunovog sindroma i ostalih hromozomskih aberacija ploda i kongenitalnih malformacija, od 11 do 22 nedelje trudnoće.

Materijal i metod rada. Trudnice, odnosno bračni parovi Distrikta Brčko, Tuzlanskog kantona i šine iz Bosne i Hercegovine, koji su se javili u Genetsko savetovalište Ginekološkog odeljenja Bolnice u Brčkom radi genetske informacije, tretirani su uzimajući u obzir etičke principe i 17 pravila koja se odnose na trudnice i njihove porodice. Urađena je

detaljna anamneza (76 pitanja), rodoslovlje, detaljan ultrazvučni pregled trudnica sa skriningom od 11 do 13^{+6} gw (nedelje trudnoće) na Daunov sindrom i ultrazvučnim genetskim rnarkerima ploda u drugom trimestru trudnoće od 14 do 22 gw (nedelje trudnoće), analize kariotipa ploda ou horionskih čupica te placentocenteze od 14 gw,punkcije plodove vode (14-20 gw) i fetalne krvi (17-23 gw trudnoće), a i kasnije uz obaveznu ultrazvočnu kontrolu ploda. U slučajevima gde je postojala jedna od indikacija za genetsko ispitivanje ploda, ili je uzračunat individualni rizik trudnice da plod možda ima neku kongenitalnu anomaliju ili hromozomsku aberaciju povećan (veći od 1 : 1000) predlagane su metode prenatalne invazivne dijagnostike (rana amniocenteza ili kordocenteza). Ukoliko je bilo potrebno u cilju prenatalne dijagnostike i ispitivanja genetskog zdravlja ploda uraden je kariotip periferne krvi trudnica i članova porodice, prvenstveno oba supružnika. Na dobijenom uzorku krvi i plodove vode urađena su citogenetska analiza hromozoma plodove vode (amniocita) ili limfo¬cita fetalne ili periferne krvi u cilju otkrivanja patološkog kariotipa ploda. Dalje se sprovodilo ultrazvučno akušersko praćenje trudnoce redovnim kontrolama trudnice i praćenjem rasta i razvoja ploda. gde uključujemo i najsavremenije metode ultrazvučne dijagnostike, i pregled ploda kolor doppler 4D (skrining i dijagnostika kongenitalnih anomalija) i fetalnu ehokardiografiju u drugim centrima koji su imali mogućnosti za nju), da bi se pratila trudnoća i otkrile kongenitalne anomalije ploda ili hromozomske aberacije. Tamo gde postoji indikacija i etička opravdanost, na zahtev trudnice zasedao je etički komitet dozvoljavajući prekid trudnoće do 24 gw(nedelje trudnoće) do kada zakon dozbvoljava iz medicinsko eugeničkih razloga. Trudnoće koje su bile preko 24 gw a otkrivena je hromozomska aberacija ploda ili kongenitalna anomalija su upućivane u veće medicinske centre gde prekidane uz saglasnost etičkog komiteta i roditelja (jedna) Razlog za kasni prekid trudnoće je bio isključivo nemar trudnice, koje se javila na genetsko ispitivanje nakon 26 nedelje trudnoće i kada je otkri ven patološki nalaz nije se odazvala da ga preuzme iako je bila informisana da se radi o plodu koji nije genetski zdrav.

Rezultati. U periodu od 29. 11. 2003. do 31. 12 2012. savetovane su 2032 trudnice kojima je uradena prenatalna dij agnostika. Nadeno je 51 plodova s hromozomskim poremećajem, što iznosi 0,025 %. Autozomnih numeričkih aberacija bilo je 25 (11,1%), numeričkih polnih anomalija 9 (0,44%), a struktturnih hromozomskihanomalija je bilo 17 (0,8%). Prenatalno je utvrden i jedan slučaj Palister-Killian sindroma, jedinstven u regionu zapadnog Balkana, po mnogo čemu specifičan u poređenju sa sličnim slučajevima u literaturi. Nadev je kod trudnice starosti 25 godim (u literaturi se opisuje samo kod trudnica iznad 38 godina), sa zaostajanjem u rastu ploda od 3 nedelje, što je jedinstven slučaj kod istih sindroma opisanih u literaturi.

Kordocenteza (uzimanje fetalne krvi) je uradena u 160 kod 13 trudnica su otkrivene hromozomske aberacije ploda trudnica i nadeno je 13 hromozomskih aberacija ili 11 %.Aberacije su: Sy Edwards - 3; Sy Down - 1; Sy. Kiinefelter - l ; Triplo X 1 i dva mozaika 46 xy/47, xxy (60:40) i 47,XX+14(2)/46,XX(48) te jedna triploidija 69,XXX tipa Diginy. Periferna krv je ispitivana u 124 poslata pacijenta i nadeno je 9 patoloških karotipova ili 7,25%. Downov sindrom - 7, Klinefelterov sindrom -.1, jedna translokacija: 46,xx, t (11;22) (g25:g13),. Od 40 plodova koji su otkriveni prenatalnim genetskim ispitivanjem analizom kariotipa iz uzoraka plodne vode ili iz krvi ploda 39 je uklonjeno posle dobljene informacije, a uz izrazito saglasnost trudnice, dok je jedna trudnica odlučila da ne prekida trudnoću i rodi bebu sa Daunovim ssindrom, na šta ima zakonsko pravo Utvrdeno je da su trudnice pre začeča imale 1,4 polna od¬nosa nedeljno. Zasiupljenost trudnica iz Distrikta Brčko, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine u početku je bila ravnomerna, da bi se kasnije izmenila u korist Distrikta Brčko, pogotovo u zadnje dve i po godine , od 2008 godine te njihova zastpljenost preko 95%.

Diskusija. U poredenju sa Centrom za medicinsko genetiku Dečje klinike u Novom Sadu, učestalost hromozomopatija je znamo veča (1,67% prema 0,0025% u Brčkom), pri čemu se u

oba slučaja radi o velikim populacijama (12 210 prema 2032 . Posebno je velika razlika u strukturnim anomalijama (0,39% prema 9,80%), što bi moglo da ukazuje na štetne činioce životne sredine koji dovode do oštečenja genotipova. Broj polnih odnosa u proseku je nizak i nije dovoljan ni da bi se obezbedila prosta reprodukcija, što govori o promenjenim životnim uslovima i to je delom uzrok smanjenog obnavljanja stanovništva.Takođe naglašavamo značaj prenatalnih ne invazivnih metoda dijagnostike u otkrivanju i selekciji trudnica mlađih od 35 godina a starijih od 19 godina u selekciji trudnica kojima se radila genetska analiza ploda jer je izračunat individualni rizik postojanja kongenitalnih anamalija ploda ili hromozomskih aberacija ploda(posebno Daunovog sindroma(bio poevećan(veći od 1 : 1000). Primenom savremenih metoda prenatalne ne invazivne dijagnostike, ultrazvučnim pregledima trudnica od 11 do 13*6 gw i od 14 do 22 gw, i analizom fetalnih biohemijski markera iz krvi trudnice primenom skrining testova . U prvom trimestru trudnoće merenjem debljine NT (nuhalne translucencije) ploda i skriningom fetalnih biohemijskih markera (Free beta hCG i PAPPA) primenom PRISKA standardizovane kompjuterske metode izračunat je individualni rizik postojanja ploda sa Daunovim sindromom ili nekom drugom aneuploidijom, i predlagano je genetsko ispitivanje ploda. Uz postojanje rizika od komplikacija koje predložene invazivne prenatalnre metode dijagnostike imaju (ranu amniocentezu , placentocentocentezu ili kordocentezu) a neophodne su kako bi se dobio uzorak ploda neophodan za analizu kariotipa ploda, trudnice su obavezno davale saglasnost pre negogo se pristupilo njihovoj primeni. Biohemijski fetalni markeri , čije se koncentracije ispituju u drugom trimesru trudnoće (tripl testom AFP,HCG iuEstriola) su od značaja u izračunavanju idividualnog rizika trudnica u proceni postojanja ploda sa Daunovim sindromom ili nekom drugom hromozomopatijem ili kongenitalnom anomalijom.Ultrazvučni pregled trudnice u otkrivanju Daunovog sindroma ploda u drugom trimestru u poslednje vreme se čini nešto zapostavljen iako to nije istina, obzirom na veliki broj ultrazvučnih markera koji se mogu tek u drugom trimestru trudnoće vizualizovati i ukazatii na mogućnost hromozomskog patološkog nalaza kariotipa ploda ili neke kongenitalne anomalije. Treba naglasiti značaj zadebljine vratnog nabora ploda i dužine butne kosti koji imaju veliku senzitivnost (oko 40%) u predikciji Daunovog sindroma. Ultrazvučni pregled trudnice od 14 do 22 gw može ukazati na postojanje Daunovog sindroma ploda i inicirati prenatalno genetsko ispitivanje analizom kariotipa od 14 do 22 nedelje trudnoće, iz plodove vode ili krvi ploda. Tako bi se do 22 nedelje trudnoće izvršila selekcija trudnica i izdvojile trudnice sa većim rizikom da nose plod sa patološkim kariotipom ili nekom kongenitalnom anomalijom. Trudnice mogu nakon dobijenog saveta o genetskom zdravlju ploda (nalaz kariotipa ploda) da odluče da li će trudnoću prekidati (na šta su se u Novom Sadu sve odlučile u slučaju otkrivenog patološkog nalaza kariotipa ploda) ili da zadrže plod i rode genetski bolesno dete (na šta se i pored saznanja da nosi plod sa Daunovim sindromom) , odlučila SAMO JEDNA TRUDNICA i to u Brčko Distriktu, iz LIČNIH razloga.

Vizija budućnosti. DNK (dezoksiribonukleinska kiselina je nasledna supstancija) sadrži informaciju o „kompletnom sadržaju" i funkciji ljudskog tela (telo–um–duh i duša). Genetika nam pomaže da definišemo, odnosno razumemo rađanje, starenje i smrt. Ona nam ukazuje na rešenja kako postići dugovečan život. Dosadašnji napredak savremene nauke, sa poslednjim uspesima genske terapije Leberove amauroze, teške nasledne, recesivne, infantilne distrofije koja zahvata štapiće i čepiće retine i dovodi do slepila. Otpočeto je lečenje subretinalnom injekcijom rekombinantne DNK vezane za adenovirus, što dovodi do proizvodnje specifičng 65-kDa proteina koji je odgovoran za normalan vid. Prvi rezultati su ohrabrujući (Bainbridge, 2008). Ovo nam pruža nadu da se u bliskoj budućnosti može očekivati značajan napredak genske terapije. Drugi uspeh nauke je činjenica da se mogu dobiti multipotentne ćelije iz vitalnog dela kože, te više nije potrebno koristiti embrionalne ćelije, embrionalne germinalne ćelije ili druge izvore matičnih ćelija. Milioni ljudi sa: kardiovaskularnim

bolestima, autoimunim bolestima, dijabetesom, osteoporozom, malignitetima, Alchajmerovom i Parkinsonovom bolešću, kao i sa kongenitalnim malformacijama, kataraktom… – očekuju izlečenje primenom metode matičnih ćelija.. Nazire se i mogućnost da se od matičnih ćelija mogu dobiti jajne ćelije i spermatozoidi. To će omogućiti velike promene u reprodukciji. Sve ovo zahteva odgovarajuće promene u medicinskoj etici (Jonas H, 1990).(46)

Zaključci Rađanje željenog i zdravog potomstva je neotiđivo pravo roditelja koje im garentuje povelja Ujedinjenih Nacija.Učestalost hromozomopatija dobijenih prenatalnom dijagnostikom je visoka (2.2,5 %) u bolnici Brčko Distrikta u prethodnom osmogodišnjem periodu.Uzroke tome treba istraživati , ali povećanje broja strukturnih anomalija u otkrivenim hromozomopatij ukazuje na sredinske činioce, odnosno na opravdanu sumnju na teratogeni uticaj faktora spoljne sredine kako prekoncepcijski tako i u toku perioda embriogeneze.Tokom proteklog perioda u radu genetskog savetovališta i prilikom primene metoda prenatalne invazivne dijagostike primenjeni su savremeni etički principi u tretmanu porodica s otkrivenim hromozomopatijama ploda a posebno prilikom izvođenja intrvencija (informativni pristanak trudnice, roditelja ili staratelja) Trudnica je bila upoznata pre izvođenja prenatalne intrvencije o komplikavcijama koje mogu nastati prilikom ili nakon njenog izvođena a manje su od (kod rane amniocenteze 0,3%, placentocenteze 0,5%ili kordocemnteze 1%). Kriterijumi i indikacije za metode prenatalne invazivne dijagnostike su bili veoma visoki što se objašnjava dobrom obučenošću tima lekara koji je učestvovao u selekciji trudnica u prenatalnom otkrivanju hromozomskih aberacija ploda i kongenitalnih malformacija. Odnos urađenih intrvencija i otkrivenih patoloških nalaza kariotipa ploda je bio (1 : 40). Smatra se zadovoljavajućim čak i jedan otkriven patološki nalaz kariotipa ploda na osamdeset urađenih prenatalnih analiza. Primena skrining metoda ultrazvučnihg pregleda i biohemijskog skrininga fetalnih markera trudnica u prvom i drugom trimestru je bila najyaslužnija za tako visok procenatc otkrivanja hromozomskih aberacija ploda a, a primena etičkih principa za zanemarljiv procenat komplikacija ispod o,5% uzimajuću u obtir i plodove sa patološkim nalazom kariotipa kod kojih je inače viši.. Kost benefit analiza se zasniva na adekvatnoj primeni ne invazivnih metoda prenatalne dijagnostikie, ultrazvučnim pregledom trudnica tokom prvog i drugog trimestra trudnoće i analize fetalnih biohemijskih markera, čija cena je i do deset puta manja od cene invazivnih metoda prenatalne dijagnostike i prenatalne analize kariotpa ploda iz uzoraka plodove vode i fetalne krvi. Do skora se smatralo da se troškovi koji država ima ukoliko se rodi dete sa hromozomopatijom ztipa Daunovog sundroma li nekom drugom mogu meriti stotinama hiljda dolara,što u svakom slučaju zavisi od stepena mentalne retardacije deteta, koju svi imaju u manjem ili većem stepenu, tako i tipa kongenitalne anomalije koju srećemo kod takve dece u velikom procentu. Međutim ne mogu se uštede gledati samo kroz prizmu materijalnih, šta je sa onim koje ima zajednica, pojedinci, roditelji, najbliža rodbina,braća,sestre koje svakako ne može zaobići briga o bolesnom detetu pre ili kasnije.Zato naglašavamo značaj prenatalne dijagnostike, ne inavzivne u pravilnoj proceni i izračunavanju rizika koji trudnica ima od postojanja ploda sa hromozomopatijom ili nekom kongenitalnom anomalijom, tako i invazivnih metoda i prenatalnih analiza kariotipa ploda iz uzoraka plodove vode , tkiva posteljice ili krvi ploda. Mali broj polnih odnosa , kao jedan od obeležja savremenog sveta i vremena u kome živimo, utiče sa sniženu reprodukciju.Genetsko savetovalište, prenatalna dijagnostika i primenjeni etički principi su neophodnost savremenog družzva i njegove odgovarajuće zdravstvene zaštite.Uvođenjem molekularne genetike, genomomike, farmakogenomike i proteinomike zhtevaće menjanje i ušavršavanje medicinske etike i prenatalnoj dijagnostici mnogih genskih bolesti (Jonas H,1990)

Ključne reči Prenatalna dijgnostika, kost benefit analiza, Brčko Distrikt

Literatura

1. Johan Langdon Haydon Down, Zapažanja o etičkoj klasifikaciji idiota Clinical Lectures and Reports. London Hospital 1866 ; 3 :259-262
2. Valentin C, Schutta EJ, Kehaty T.Prenatal diagnosis of Down syndrome. Lancet 1968 ; 5 : 220-232
3. Adams M,Erikson J, Layde P, Qaklez G. Downs syndrome recent trends in the United States. JAMA 1981; 246 :758-760.(Abstrakt)
4. Krstić A. Epidemiologija i klinička slika sindroma Langdon - Down na teritoriji Komune Novi Sad sa nekim genetskim aspektima (magistarski rad). Beograd Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu ,Zavod za mentalno zdravlje 1971.
5. Thomson M, McInnes R, Willard H, Thomson and Thomson genetics in medicine 5th ed. Philadelphia , Pa : Saunders, 1991.
6. Popić Paljić F, Krstić A. Genetsko savetovanje. Novi Sad. Novi Sad : Medicinski fakultet Univerziteta u Novom Sadu ; 1995.
7.Kranz D,Larsen J,Buchanan P,Macri J. First trimester Dowen syndrome screening : freebeta (hCG) and PaPP-A. Am J Obstetrics Gynecologi 1995; 172:19.
8. Matias A, Gomes C, Flack N, Montenegro N,Nicolaides KH. Screening for chromosomal abnormalites at 11 – 14 weeks: tho role of ductus venosus blood flow. ltrasound Obstet Gy necol 1998;2:380-4.
9. Nicolaides KH, Azar G, Byrne D, Mansur C,Marks K. Fetal nuchal translucency: Ultrasound screening for chromosomal defects in first trimester of pregnancy. BMJ 1992;304:867-889.
10. Snijders RPJ, Pandya P, Nicolaides KH.First trimestar foetal nuchal translucency. In : Snijders RPJ,Nicolaides KH. Ultrasound Markers for Foetal Hromosomal Defect.Parthenon Publischining Group;1996.p.122-149.
11. Nicolaides KH. Nuchal translucency and other first – trimester sonografic markers of chromosomal abnormalities. AM JObstetric Gynecolog 2004; 191:45-67.
12. Souka AP, von Kaissenberg CS, Hyeet JA, Sonek JD, Nicolaides KH. Increase nuchal translucency with normal karyotipe. AmJ Obstet Gynecol 2005; 192:1005-1021.
13. Cicero S, Longo D,Rembouscos G, SacchiniC, Nicolaides KH. Absent nasal bone at 11-14 weeks of gestation and chromosomal defect. Ultrasound Obstetric Gznecolog 2003;22:31-35.
14. Nuchal translucency / Combined Test – Oscar.Nuchal translucenct csan and Nasal Bone scan:11-13 weeks (First trimester).Available at:
http://www. diagnosticultrasound.org.uk/nuchal_translucency.htm.
15. Prisca . The prenatal screening program. Available at:
www.tipolog.de/distrib/manuals/prisca 35/english/ Kurzhb35.pdf.
16. Hoogendoorn M, Hamburg- van Reenen HH, AFP patterns in maternal serum. Lancent 1977 1323 32
17.Merkacz IR,Nitowsky HM,Macri JN,Johnson WE. An assotiacion between low maternal serum alpha-fetoprotein and fetal chromosomal abnormalites. Am JObstetric Gynecol 1984; 148:886/94.
18. Bogart et al 1987; Wald and Cuckle ,1988. Elevated second – trimester maternal serum hCG in patients...Aveailable from:www.cgmh.org.tw

19. Benacerraf BR, Barss VA, Laboda LA. A sonografic sign for for the detection in the second trimester of the foetus with Downs syndrome. Am J Obstet Gynecol 1985;51:1078.
20. Benacerraf BR, Gelman R, Frigoletto FD. Sonographic identification of second – trimester fetuses with Down syndrome. N Engl J Med 1987;317:1371.
21. Bromley B, Lieberman E, Shipp TD, Benacerraf BR. Fetal nasal bone lenght: a marker for Down syndrome in the second- trimester.. J Ultrasound Med 2002;21:1387-1394.
22. Cicero S, Sonek JD, Mckenna DS, Cromm CS, Johnson L, nicolaides KH. Nasal bone hypoplasia in trisomy 21 at 15-22 weeks gestetio. Ultrasound Obstetric Gynecol 2003;21:15-18.
23. Benecerraf BR. Use of .sonographic markers to determinate the risk of Down syndrome in second – trimestrer fetuses (editorial).Radiology 1996;201:616-620.(Medline).
24. Benacerraf BR, Frigoletto F, Laboda I. Sonographic diagnosis of Down syndrome in the second trimester. Am J Obstet Gynecol 1985; 153:49-52.(Medline)
25. Kolarski M. Ultrazvučno otkrivanje Daunovog sindroma u ranoj trudnoći(magistarski rad). Novi Sad. Medicinski fakulultet Univerziteta u Novom Sadu;2004.
26. FitzSimmons J, Droste S, Shepard T, Pascoe- mason J, Chinn A, Mack L. Long-bone growth in fetuses with down syndrome. Am J Obstet Gynecol 1989; 161:1174-1177.(Medline)
27. Rotmennsch S, Luo JS, Liberati M, Belaanger K, Hobbbins JC. Fetal humeral lenght to defect Down syndrome. Am JObstetric Gynecol 1992; 166: 1330-1334.(Medline)Mahony
28. Nyberg DA, Resta RG, Hickok DE, Hollenbach KA, Luthy DA, Mahony .BS.Femur lenght shortening in the detection of Down syndrome is prenatal screening feasible?. Am J Obstet Gynecol 1990;162:1247-1252.(Medline)
29. Nyberg DA,Resta RG, Luthy DA, Hickok DE, Williams MA.Humerus and femur lenght shortening in the detection of Down syndrome. Am J Obstetric Gynecolog 1993; 168:534-538.(Medline)
30.Benacerraf BR, Mandell J, Estroff J, Harlow B, Frigoletto F. Fetal pyelectasis a possible associacion with Down syndrome. Obstetric Gynecolog 1990; 76:58-60.(Medline)
31. Nyberg DA, Dubinsky T, Resta RG, Mahony BS, Hickok DE, Luthy DA. Ehogenic foetal bowel during the second trimester: clinical importance. Radiology 1993; 188:527-531.(Abstract / free full text)
32. Yoder PR, Sabbagha RE, Gross SJ, Zelop CM.The second – trimester fetus with isolated choroid plexus cysts : ameta-analisis of isk of trisimies 18 and 21. Obstetric Gynecol 1999;93:869-872.(Medline)
33.Bromley B, Lieberman R, Benacerraf BR. Choroid plexus cysts:not associated with Down syndrome.Obstetric Gynecol 1996; 8:232-235.(Medline)
34. Vintzileos AM, Campbell WA, TRodis JF, Guzman ER, Smulian JC, McLean DA.Second – trimester ultrasound (US)markers for the detection of trisomt -21:which markers are best?(abstract).J Ultrasound Med 1997; 16(3S):66.
35. Bromley B, Lieberman E, Laboda I, Benacerraf BR.Echogenic intracardiac focuc a sonographic sign for fetal Down syndrome.Obstetric Gynecolog 1995; 86:998-1001.(Medline).
36.Sepulveda W, Cullen S, Nicolaides KH,Hollingsworth J,Fisk NM.Echogenic foci in the fetal heart:a marker of chromosomal abnomality.Br J Obstetric Gynecoplogv 1995;102:490-492.(Medline)
37. Winter TC, Reichman JA, Luna JA, et al. Frontal lobeshorening in seconde-trimester fetuses with trisomy 21:usefulnrss as a UY marker. Radiology 1998;207:215-222.(Abstract/free full text)

38. Balado-Singh R, Wyse I, Door M, Copel J, OConnor T, Hobbins J.Fetuses with Down syndrome have disproportiionately shortened frontal lobe dimensions on ultrasonographic examination. Am J Obstetric Gynecol 1992;167:1009-1014.(Medline)
39. Bork MD,Egan JF, Cusick W, Borgida AF, Campbell WA,Rodis JF. Iliac wing angle as a marker for trisome- 21 in second trimester. Obstetric Gynecolog 1997;89:734-737.(Medline)
40. Kliewer M, Hertzberg B, Freed KS, et al.Dysmorphologic features of the fetal pelvis in Down syndrome prenatal sonographic depiction and diagnostic implatantions of the iliac angle.Radiology 1996;201:681-684.(Abstract/Free Full Text)
41. Zook PD, Winter TC, Nyberg DA. CT measurement of pelvic iliac angle as a marker for Down syndrome in second trimester fetuses. Radiology 1999; 211:447- 451.(Abstract / Free-Full Text)
42. Nyberg DA, Luthy DA, Williams MA, Winter TC.Genetic sonogram: compjuterized assesment of risk for Down syndrome based on obstetric US findings during the second trimetsrer(abstract)Radiology 1996;201(P):160.
43. Dewore G.R. and Romero. Genetic Sonogrsphy:An Option for Women of Advanced maternal Age with negative Triple – marker maternal serum screening results.J .Ultrasound Med.,Novembar 1, 2003;22(11): 1191-1199.(Abstract)(Full Rext)(PDF)
44 Bromley B, Lieberman T, Shipp D, Benacerraf BR. The genetic sonogram: A metod of risk assessmrnt for Down syndrome in the second-trimestar.J.Ultrasound Med .,October 1, 2002 ; 21(10):1087-1096.(Abstrakt)(Full Text)(PDF)
45, Petz B. Osnovi statističke analize – metoda multiple logističke regresije. Naučna knjiga Beograd 1967
46.Krstić ,A, Kolarski,M.,Petrović,Z., Nikić,S.,.E.tički aspekti genetskog svjetovanja i prenatalne dijagnostike u bolnici Distrikta Brčko,. Integrativna bioetika i interkulturalnost ,Zbornik radova Drugog međunarodnog bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini Sarajevo 23-24 svrbanj 2008 (185-194)

Kratko ili prethodno saopštenje UDK 615.21.099-053.6(497.6MOSTAR)

Dr. sc Izudin Tanović, Zdravstveni fakultet, Evropski univerzitet Brčko, BiH
Dr. sc Jasna Ćurić-Bogdanović, Filozofski fakultet, Univerzitet Istočno Sarajevo
Mr. sc Senad Međedović, Regonalni medicinski centar „Dr. Safet Mujić“ - Mostar
Mr. sc Anela Musa Fakultet za menadžment resursa, Sveučilište/ Univerzitet „ Hercegovina“ Mostar

KONZUMACIJA PSIHOAKTIVNIH SUBSTANCI OD STRANE UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA NA PODRUČJU GRADA MOSTARA

Sažetak:

Nedozvoljene psihoaktivne supstance (droge), uključuju širok spektar psihoaktivnih tvari koje su, zbog svog potencijalnog štetnog djelovanja, zakonski stavljene pod kontrolu. Ove psihoaktivne tvari povećavaju rizik od trovanja, ovisnosti, psihoza, samoubistava, smrtnosti i kriminala. Preciznih podataka o broju uživlaca psihoaktivnih supstanci (narkotika) nema ili se isti prikupljaju parcijalnoi nažalost još uvjek tretiraju kao tabu tema među mladima. Da bi se uopšte bilo koji problem mogao riješiti, neophodno je prikupiti kvalitetne informacije o istom. Podaci u ovom istraživanju, dobijeni su pojedinačnim istraživanjima po srednjim školama na području grada Mostara, u saradnji s Zavodom za Javno zdravstvo HNK/HNŽ, a istraživanjem je obuhvaćem period od zadnje dvije godine. Cilj istražvanja je bio da se utvrdi trend ovisničkog ponašanja o psihoaktivnim sustancama, putem metoda anonimne ankete (po modelu ESPAD istraživanja). Rezultati koji su dobijeni u ovom istraživanju govore da se radi o jednom trendu rasta upotrebe i stavljanja u promet nedozvoljenih psihoaktivnih supstanci.

Ključne riječi: psihoaktivne supstance, zakonska regulativa, konzumiranje, promet, mladi.

***Summary*:**

USING THE PSYCHOACTIVE SUBSTANCES FROM THE SIDE OF PUPILS THE HIGH SCHOOL ON THE PLACES CITY MOSTAR

Summary:

Illegal psychoactive substance (drugs) including large spectar psychoactive materies which are, becauce of them potencial adverse action from the law put under the control. This psychoactive substances high the risck from the poisoning, druging, psychosis, suicides, dads, and criminal. The rights informations about the number of addicteds of psychoactive substances also narcotics do not have but same are collected parcialbut most of people treating them as the tabu themebetween the teenagers and adolescents. If we want solute any problem it is necessary to collect very quality informations about this. Informations at this exam is get it with parcial and individual exploration at the high school in the Mostar in corporation with

Institute for public health HNK/HNŽ and in exploration we use last two years. The target of this exploration was to confirm trend of addicted behaviour on psychoactive substances throw the way of anonime ankets (from the model ESPAD exploration). The results which are got in this reasrche show that is working about one trend of growth using and puting in way illegal psychoactive substances.

Key words: psychoactive substances, law regulation, using, traffic-the way of using, teenagers and adolescents (young people).

Uvod

BiH zemlja koja je preživjela rat, pored tranzicijskih problema, problema sa granicama i graničnim prelazima sa susjednim državama suočena je u kratkom vremenskom periodu i sa naglim porastom zloupotrebe psihoaktivnih supstanci posebno među mladima.

Povećana potražnja i zloupotreba psihoaktivnih tvari ubrzala je doprinjela je da se ova oblasti po pitanju proizvodnje, puštanja u promet i konzumacije psihoaktivnih tvari stavi u zakonske okvire, što je i urađeno 2006. godine (Sl.gl. br.8). Ovaj zakon donesen je radi sprovođenja Jedinstvene konvencije o opojnim drogama iz 1961, dopunjene i izmijenjene Protokolom iz 1972. o izmjenama i dopunama Jedinstvene konvencije o opojnim drogama iz 1961, Konvencije o psihotropnim supstancama iz 1971. i Konvencije Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci iz 1998. (u daljnjem tekstu: međunarodne konvencije o kontroli opojnih droga), sa ciljem sprečavanja i suzbijanja zloupotrebe opojnih droga, a posebno nedozvoljene proizvodnje i nedozvoljenog prometa opojnih droga, psihotropnih supstanci i biljaka iz kojih se može dobiti opojna droga, te supstanci koje se mogu upotrijebiti za proizvodnju opojnih droga ili psihotropnih supstanci (prekursora).
Međutim iako postoji zakonska regulativa ove oblasti, indirektni pokazatelji kao što su: broj onih koji se liječe zbog ovisnosti o psihoaktivnim supstancama, broj onih koji umiru zbog predoziranja, broj sudskih tužbi zbog prometa i zaplijene količine droge, sporadična istraživanja (anketiranjem) među mladima govore da se broj mladih koji zloupotrebljavaju psihoaktivnu supstancu uvećava iz godine u godinu. Preciznih podataka o broju uživlaca narkotika nema i podaci sa kojima raspolažu autori ovog rada, dobijeni su kroz pojedinačna istraživanja u saradnji sa Zavodom za Javno zdravstvo HNK/HNŽ, u protekle dvije godine. Uz primarnu prevenciju narkomanije preventivno se vrše istraživanja trenda ovisničkog ponašanja o drogama mladih u osnovnim i srednjim školama na području grada Mostara, sa ciljem predupređenja, odnosno zaustavljanja ekspazije konzumacije psihoaktivnih tvari kod adolescentske ali i ostalih populacija, i njihovim usmjeravanjem u zdrav način življenja.

Metod istraživanja

Dosadašnje „ pojedinačne„ aktivnosti na polju zakonske regulative upotrebe i stavljanja u promet psihoaktivnih tvari, edukacije i implementacije programa iz oblasti promocija zdravlja i prevencije bolesti ovisnosti, nisu dale očekivane rezultate što potvrđuju i izvještaji policijskih organa koji govore o velikom broj uživalaca raznih vrsta opojnih sredstava na našim prostorima. Takvo stanje potvrđuju i rezultati istraživanja o stavovima i navikama konzumiranja psihoaktivnih tvari po modelu ESPAD istraživanja među učenicima srednjih škola, u periodu od 2011 / 2012 g.

Temeljni cilj ESPAD metode (European School Survey on Alcohol and Other Drugs) istraživanja, jste prikupljanje standardiziranih, međunarodno usporedivih podataka o pušenju duhana, pijenju alkohola i uporabi psihoaktivnih droga među učenicima starijih razreda osnovne škole i učenicima srednjih škola u europskim zemljama, kao i sagledavanje faktora koji utječu na ta ponašanja istih. Zbog obimnosti istraživačkog materijala, u ovom radu, dati su samo osnovni pokazatelji upotrebe psihoaktivnih tvari i stavova i mišljenja ispitanika o psihoaktivnim tvarima. Ukupno je obrađeno 3200 ispitanika, uzrasta od 16 do 18 godina, učenika srednjih škola na području grada Mostara. Rezultati su sljedeći:

- U 2011. godini marihuanu je probalo pušiti - 11 % ispitanika ili njih 352, a u 2012 godini, 13 % ili 416 ispitanika, što je za 2% više u odnosu na 2011 godinu.

- Sedative je koristilo 20 % ili 640 ispitanika u 2011 godini, a u 2012 godini 23 % ili 736 ispitanika, što je čak za 3 % više u odnosu na 2011 godinu.

- Inhalante je koristilo 5 % ispitanika ili 160 ispitanika u 2011 godini, a u 2012 godini 8 % ispitanika ili 256 ispitanika štoje za 3 % više u odnosu na 2011. godinu (tabela 1.; grafikon 1.).

Tabela br.1. Rezultati istraživanja konzumacije psihoaktivnih tvari u 2011/2012. godini u okviru istraživanog uzorka ispitanika

Psihoaktivne substance	*Ukupan broj ispitanika*	*2011. godina*		*2012. godina*	
		Broj konzum.	*%*	*Broj konzum.*	*%*
Koristilo kanabis-marihuanu uopšte u životu	*3200*	176	11	199	13
Koristilo sedative bez konsultacija sa ljekarom	*3200*	640	20	736	23
Koristilo inhalante uopšte u životu	*3200*	160	5	256	8
UKUPNO	*1600*	976	36	1191	44

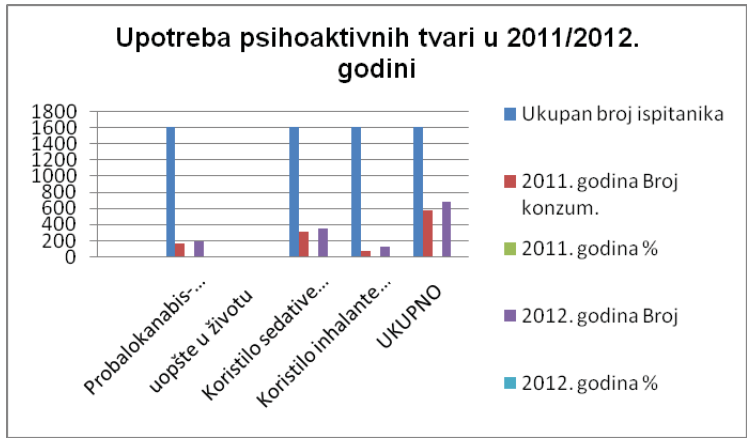

Grafikon 1. Grafički prikaz rezultati istraživanja konzumacije psihoaktivnih tvari u 2011/2012. godini u okviru istraživanog uzorka ispitanika

Pored uspješnih akcija od strane policije na prekidanju lanaca trgovine narkoticima, otkrivanju proizvođača i privođenju i kažnjavanju rasturača droge, ipak zabrinjava podatak, naših istraživanja provedenih među učenicima srednjih škola, da 87 % ili 2784 učenika izjavljuje da nabaviti drogu nije problem i da se mladima nudi na „svakom koraku„. Također prema podacima policijskih i sudskih organa vlasti, od ukupnog broja ispitanika koji su bili obuhvaćeni ovom anketom, njih 214 ili 6,68 %, je registrovano i zakonski sankcionisano.
Posebno zabrinjava činjenica da je 38 % ispitanika izjavilo da je u dobi od 16-18 godina, probalo neke od psihoaktivnih sredstava a 18 % je probalo jedanput da puše džoint-travu (marihuanu) *(tabela br.2; grafikon 2.).*

Tabela br.1. Istraživanja o navikama konzumiranja i izgrađivanja vlastitih stavova o drogama (2012 g.)

Anketna pitanja	Ukupan broj ispitanika	Rezultat odgovora na anketna pitanja	%
Nabaviti drogu nije problem	3200	2784	87
U dobi od 16-18 godina, probalo neke od psihoaktivnih sredstava	3200	1216	38
Probalo jedanput da puše džoint-travu	3200	576	18
Zakonski sankcionisan	3200	214	6,68

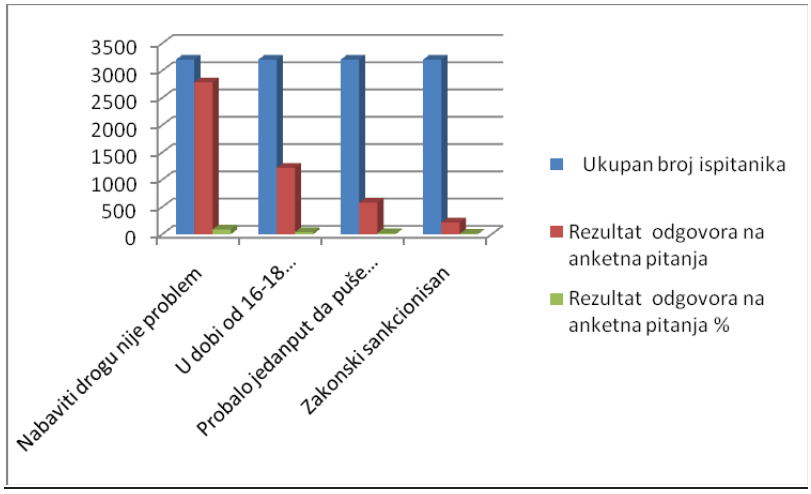

Grafikon 2. Istraživanja o navikama konzumiranja i izgrađivanja vlastitih stavova o drogama (2012 g.)

Preventivni principi kod zlouptrebe psihoaktivnih tvari, zasnivaju se na tačnim informacijama, znanju i kontinuiranoj edukaciji, a u cilju suzbijanja: faktora rizika i ojačavanja zaštitnih faktora. Otuđenost porodice, zloupotreba i pojačana konzumacija alkohola i droga od strane roditelja, mentalna oboljenja u porodici, zlostavljanje, razbijena ili razdvojena porodica, nedostatak i/ili neadekvatna komunikacija između roditelja i djece, pritisak vršnjaka, dostupnost psihoaktivnih supstanci, nesigurnost, agresivnost, uznemirenost, povučenost, depresivnost, usamljenost, napetost, manjak samokontrole, manjak samopouzdanja, siromaštvo, neki su od trenutno najčešćih faktora rizika koji pobuđuju želju mladih za eksperimentiranjem ili da postaju ovisnici o različitim psihoaktivnim tvarima.

Kvaliteni programi za prevenciju i rano otkrivanje zloupotrbe droga su usmjereni na jačanje zaštitnih faktora baziranih na uspostavljanju bolje komunikacije između djece i roditelja, uključivanje roditelja u živote djece, edukacija i informiranost djece i roditelja o drogama, postizanje boljih rezultata u školskim aktivnostima, povezanost mladih sa socijalnim institucijama, prihvatanje konvencionalnih normi o upotrebi droga i sl..

Zaključak

Uvažavajući rezultate ovog, kao i brojnih drugih istraživanja na ovu i sličnu problematiku upotrebe ili bolje reći zloupotrebe korištenja psihoaktivnih tvari, neophodno je da se hitno izradi i implementira jedinstveni program borbe protiv upotrebenarkomanije; utvrditi jasne ciljeve i indikatore rezultata; nadgledati uspjeh i periodično evaluirati dostignute ciljeve.
Ojačati saradnju sa zdravstvenim službama na primarnoj razini zdravstvene zaštite, posebno školske medicine, centara za prevenciju ovisnosti, centara za socijalnu zaštitu, policijom i drugim nositeljima aktivnosi u zajednici. Razvijati programe prevencije, ranog otkrivanja i pomoći ovisnicima u odgojno-obrazovnom sistemu, lokalnoj zajednici, te razvijati programe kontrole i suzbijanja droga na svim mjestima na kojima se mladi druže i zabavljaju.
Kontinuirano i djelotvorno poduzimanje svih na zakonu zasnovanih mjera i aktivnosti usmjerenih na smanjenju ponude, odnosno suzbijanja proizvodnje i trgovine opojnim drogama, sprečavanje trgovanja i korištenja tvari koje se mogu upotrijebiti za proizvodnju opojnih droga, otkrivanje pranja novca te oduzimanje novca stečenog ilegalnom trgovinom opojnim drogama.
Provesti jaču i dugotrajniju medijsku kampanju koja će imati za cilj, edukaciju djece i omladine o štetnosti konzumiranja psihoaktivnih tvari(opojnih droga), i upoznai javnost o mjerama koje policija provodi kako bi spriječila, reducirala i ublažila štete koje nastaju za pojedince i društvo u cjelini, a vezane su za zloupotrebu konzumiranja psihoaktivnih tvari.

Literatura

1. Currie C, Roberts C, Morgan A, Smith R, Setterboulte W, Samdal O, Rassmussen VB (2004). Young people's health in context (HBSC2001/002). WHO, Copenhagen.

2. Dabo J, Jureša V, Morović-Cavenago N, Jonjić A, Stojanović D.(2000). Mladi i reproduktivno zdravlje. U: Knjiga sažetaka: 2. Simpozij spolno prenosivim bolestima s međunarodnim sudjelovanjem, Dubrovnik, 2000:41.
3. Dabo J, Malović Bolf M, Salamon Benić K, Janković S.(2007). Sveobuhvatni pristup zaštiti reproduktivnog zdravlja mladih. U: Knjiga sažetaka: 9. Simpozij o spolno prenosivim bolestima i urogenitalnim infekcijama, Opatija, 2007.:71.
4. Hibell B, Anderson B, Ahlstrom S, Balakireva O, Bjarnason T, Kokkevi A, Morgan M. (1999). The ESPAD Report. The Swedish
5. Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Council of Europe, Pompidou Group, Stockholm 2000.
6. Kuzman, M., J. Mimica, V. Mardešić, K. Mušković, K. Kožul,(2002). Rizična ponašanja u vezi s HIV- infekcijom u osobito ugroženih skupina mladih. In: Proceedings. (4. Simpozij o spolno prenosivim bolestima, Dubrovnik,).

Korespodencija:
Dr.sc Izudin Tanovic, docent
Izudin.tanovic@unmo.ba
/ +387 / 064 448 40 56/

Pregledni rad UDK 614.253.83:342.726

Doc. Dr. sc. Sanda Pribić, specijalist obiteljske medicine, Medicinski fakultet u Osijeku

ZAŠTITA PRAVA PACIJENATA

Sažetak

U modernim zdravstvenim sustavima pacijenti postaju partneri u svim fazama zdravstvene djelatnosti. Uloga pacijenata treba biti najveća u prevenciji i sprečavanju bolesti, ali trebaju biti uključeni i u procese liječenja i rehabilitacije. Pacijenti su kao bolesne osobe često u podređenom položaju, ovisni o odlukama struke i u strahu za ishod procedura. Zato je potrebno da se precizno definiraju modeli zaštite prava pacijenata. Zdravstveni sustav je onoliko stabilan i transparentan koliko su osigurana prava pacijenata. Zaštita prava pacijenata mora se provoditi na načelima humanosti, dostupnosti, pravednosti i pravne zaštite. U tu svrhu obavezno se moraju formirati neovisna tijela koja će nadzirati procese zaštite pacijenata, ali treba poticati i razvoj civilnih, nevladinih i neprofitnih asocijacija koje značajno pridonose kvaliteti i mogućnostima pojedinaca da ostvare deklarirana prava.
Ključne riječi: prava pacijenata, civilna društva

Protection of patients' rights

Summary

In modern health systems patients become partners in all phases od health activity. Patients' role should be highest in prevention of disease, but they should also be involved in processes of therapy and rehabilitation. As a sick persons, patients are often in inferior position, depending on decisions of profession and fearing for procedure outcome. That is why it's necessary to precisely define models of protection of patients' rights. Health system is as stable and transparent as the patients' rights are insured. Protection of patients' rights must be conducted in principles of humanity, accessibility, justness and legal protection. For this purpose independent bodies must be formed, that will oversee the processes of patients' protection, but it should also be encouraged the development of civil, nongovernmental and nonprofit associations that significantly contribute to quality and opportunities of patients to achieve declared rights.

Keywords: patients' rights, civil society

Uvod

Pacijentom se smatra svaka osoba, bolesna ili zdrava, koja zatraži ili kojoj se pruža određena mjera ili usluga u cilju očuvanja i unaprjeđenja zdravlja, sprječavanja bolesti, liječenja ili zdravstvene njege i rehabilitacije [1]. Svakom se pacijentu hrvatskim zdravstvenim zakonodavstvom jamči opće i jednako pravo na kvalitetnu i kontinuiranu zdravstvenu zaštitu primjerenu njegovom zdravstvenom stanju, sukladno općeprihvaćenim stručnim standardima i etičkim načelima, u najboljem interesu pacijenta uz poštivanje njegovih osobnih stavova.

Bolest koja zahtijeva poduže liječenje, a također i program hospitalizacije, u bolesnoj

osobi stvara jaki osjećaj nesnalaženja zbog obustave sfere njezinih interesa. Uobičajeni ritam njezinih obveza biva prekinut i javlja se strah od budućnosti. U ovome smislu bolničko liječenje može postati dodatni faktor pogoršanja tjeskobe i depersonalizacije.

Zaštita prava pacijenata treba se provoditi na načelima humanosti i dostupnosti. Načelo humanosti ostvaruje se: osiguravanjem poštivanja pacijenta kao ljudskog bića, osiguravanjem prava na fizički i mentalni integritet pacijenta, zaštitom osobnosti pacijenta uključujući poštivanje njegove privatnosti, svjetonazora te moralnih i vjerskih uvjerenja. Načelo dostupnosti zaštite prava pacijenata podrazumijeva jednaku mogućnost zaštite prava svih pacijenata na određenom području.

Pacijent ima pravo dobiti obavijesti na način koji mu je razumljiv s obzirom na dob, obrazovanje i mentalne sposobnosti. Pacijenti s invaliditetom imaju pravo dobiti obavijesti u njima pristupačnom obliku. Tijekom pružanja zdravstvene zaštite, nakon svakog pregleda i zahvata, pacijent ima pravo na obaviještenost o uspjehu, odnosno, neuspjehu i rezultatu pregleda ili zahvata kao i o razlozima za eventualnu različitost tih rezultata od očekivanih. Pravo na obaviještenost ima i pacijent s umanjenom sposobnošću rasuđivanja, u skladu s dobi, odnosno s fizičkim, mentalnim i psihičkim stanjem.

Pravo na obaviještenost predstavlja sastavni dio liječenja i jača ulogu pacijenta u postupku liječenja, koji tako prestaje biti objektom liječenja i postaje svjesnim i odgovornim subjektom. Pravo na obavještavanje temelji se, dakle, na činjenici da bolesnik nije (više) samo objekt liječenja, nego je istovremeno i (ugovorni) partner u komunikaciji liječnik – pacijent. Informiranost pacijenta jedan je od preduvjeta za potpuno povjerenje između liječnika i pacijenta.

Rasprava

Obavještavanje pacijenata sve je osjetljiviji dio liječničke djelatnosti. Stoga je potrebno utvrditi načela obavještavanja, a liječnik mora znati odrediti kada je pacijent spreman primiti odgovarajuću obavijest te kada dolazi u obzir mogućnost liječničkog sugeriranja. Međutim, liječnici ne bi trebali osporavati ograničenja dužnosti obavještavanja kada su liječnička uvjerenja u suprotnosti s uvjerenjem pacijenta.

Prava pacijenata mogu se razvrstati u više kategorija:

1. Pravo na suodlučivanje

Obuhvaća pravo pacijenta na obaviještenost i pravo na prihvaćanje ili odbijanje pojedinoga dijagnostičkog, odnosno terapijskog postupka. Pacijentovo pravo na suodlučivanje može se iznimno ograničiti samo kada je to opravdano njegovim zdravstvenim stanjem u slučajevima i na način posebno određenim Zakonom o zaštiti prava pacijenata.

2. Pravo na obaviještenost

Pacijent ima pravo na potpunu obaviještenost o: svome zdravstvenom stanju, uključujući medicinsku procjenu rezultata i ishoda određenoga dijagnostičkog ili terapijskog postupka, preporučenim pregledima i zahvatima te planiranim datumima za njihovo obavljanje, mogućim prednostima i rizicima obavljanja ili neobavljanja preporučenih pregleda i zahvata, svome pravu na odlučivanje o preporučenim pregledima ili zahvatima, mogućim zamjenama za preporučene postupke, tijeku postupaka prilikom pružanja zdravstvene zaštite, daljnjem tijeku pružanja zdravstvene zaštite, preporučenom načinu

života, pravima iz zdravstvenoga osiguranja i postupcima za ostvarivanje tih prava.

3. Odbijanje primitka obavijesti

Pacijent ima pravo pisanom i potpisanom izjavom odbiti primitak obavijesti o prirodi svoga zdravstvenoga stanja i očekivanom ishodu predloženih i/ili poduzetih medicinskih postupaka i mjera.

Pacijent s punom poslovnom sposobnošću ne može se odreći prava na obaviještenost u slučajevima u kojima mora biti svjestan prirode svoje bolesti, kako ne bi ugrozio zdravlje drugih. Pacijent s punom poslovnom sposobnošću ima pravo u pisanom obliku ili na bilo koji drugi vjerodostojan način odrediti osobu koja će umjesto njega biti obaviještena. Pacijent ima pravo biti obaviješten čak i u slučajevima kad njegov pristanak nije uvjet započinjanja terapije (u hitnim slučajevima).

4. Pravo na prihvaćanje ili odbijanje dijagnostičkog, odnosno terapijskog postupka

Pacijent ima pravo prihvatiti ili odbiti pojedini dijagnostički, odnosno terapijski postupak, osim u slučaju neodgodive medicinske intervencije čije bi nepoduzimanje ugrozilo život i zdravlje pacijenta ili izazvalo trajna oštećenja njegovoga zdravlja. Prihvaćanje pojedinoga dijagnostičkog ili terapijskog postupka pacijent izražava potpisivanjem suglasnosti. Obrazac suglasnosti te obrazac izjave o odbijanju pojedinoga dijagnostičkog, odnosno terapijskog postupka pravilnikom propisuje ministar nadležan za zdravstvo.

Slijepa osoba, gluha osoba koja ne zna čitati, nijema osoba koja ne zna pisati i gluhoslijepa osoba, prihvaća pojedini dijagnostički, odnosno terapijski postupak izjavom u obliku javnobilježničkog akta ili pred dva svjedoka iskazanom izjavom o imenovanju poslovno sposobne osobe koja će u njeno ime prihvaćati ili odbijati pojedini takav postupak.

5. Zaštita pacijenta koji nije sposoban dati pristanak

Za pacijenta koji nije pri svijesti, za pacijenta s težom duševnom smetnjom te za poslovno nesposobnog ili maloljetnog pacijenta, osim u slučaju neodgodive medicinske intervencije, suglasnost iz članka 16. stavka 2. Zakona o zaštiti prava pacijenata potpisuje zakonski zastupnik, odnosno skrbnik pacijenta. U interesu pacijenta, skrbnik može povući suglasnost u bilo koje vrijeme potpisivanjem izjave o odbijanju pojedinoga dijagnostičkog, odnosno terapijskog postupka. Ukoliko su interesi pacijenata i njihovih zakonskih zastupnika, odnosno skrbnika suprotstavljeni, zdravstveni radnik je dužan odmah o tome obavijestiti nadležni centar za socijalnu skrb.

6. Zaštita pacijenta nad kojim se obavlja znanstveno istraživanje

Za znanstveno istraživanje nad pacijentom i uključivanje pacijenta u medicinsku nastavu nužan je izričiti pristanak obaviještenog pacijenta. Pristanak obaviještenog pacijenta je pisana, datirana i od pacijenta potpisana suglasnost za sudjelovanje u određenom znanstvenom istraživanju ili medicinskoj nastavi dana na temelju preciznih i na razumljiv način dokumentiranih obavijesti o prirodi, važnosti, posljedicama i rizicima ispitivanja. Za poslovno nesposobnog ili maloljetnog pacijenta, pristanak daje njegov zakonski zastupnik ili skrbnik. Pacijent, odnosno njegov zakonski zastupnik, odnosno skrbnik u interesu pacijenta suglasnost može povući u bilo koje vrijeme.

7. Znanstvena istraživanja nad pacijentom

Mogu se poduzeti ako su ispunjeni svi sljedeći uvjeti: - nema zamjene usporedive učinkovitosti za istraživanje na ljudima, - rizici kojima se izlaže pacijent nisu nerazmjerni mogućim koristima od istraživanja, - istraživanje je odobrilo nadležno etičko povjerenstvo sukladno posebnome zakonu, nakon nezavisnog ispitivanja njegove znanstvene vrijednosti, važnosti cilja istraživanja i ocjene njegove etičke prihvatljivosti, - pacijenti na kojima se provode istraživanja moraju biti upoznati o svojim pravima i zaštiti svojih prava sukladno zakonu, - pribavljen je pristanak obaviještenog pacijenta.

8. Zahvati na ljudskom genomu

Zahvat usmjeren na promjenu ljudskoga genoma može se poduzeti samo za preventivne, dijagnostičke ili terapijske svrhe pod uvjetom da cilj promjene nije uvođenje bilo kakvih preinaka u genomu potomka pacijenta. Testovi koji ukazuju na genetske bolesti ili služe za identifikaciju pacijenta, kao nositelja gena odgovornog za bolest ili za otkrivanje genetske dispozicije ili podložnosti na bolest, mogu se obavljati samo u zdravstvene svrhe ili radi znanstvenog istraživanja vezanog uz zdravstvene svrhe i uz odgovarajuće genetsko savjetovanje.

9. Pravo na pristup medicinskoj dokumentaciji

Pacijent ima pravo na pristup cjelokupnoj medicinskoj dokumentaciji koja se odnosi na dijagnostiku i liječenje njegove bolesti. Pacijent ima pravo o svome trošku zahtijevati presliku medicinske dokumentacije. Medicinska dokumentacija koja se uručuje pacijentu po završenom liječničkom pregledu, odnosno po završenom liječenju propisuje se posebnim zakonom kojim se uređuju vrste i sadržaj te način vođenja, čuvanja, prikupljanja i raspolaganja medicinskom dokumentacijom.

U slučaju smrti pacijenta, ako to pacijent nije za života izrijekom zabranio, pravo na uvid u medicinsku dokumentaciju ima bračni drug pacijenta, izvanbračni drug, punoljetno dijete, roditelj, punoljetni brat ili sestra te zakonski zastupnik, odnosno skrbnik pacijenta. Te osobe imaju pravo o svom trošku zahtijevati presliku medicinske dokumentacije. Protivljenje uvidu u medicinsku dokumentaciju pacijent daje pisanom izjavom solemniziranom od javnog bilježnika.

10. Pravo na povjerljivost

Pacijent ima pravo na povjerljivost podataka koji se odnose na stanje njegova zdravlja sukladno propisima o čuvanju profesionalne tajne i zaštiti osobnih podataka. Pacijent ima pravo dati usmenu ili pisanu izjavu o osobama koje mogu biti obaviještene o njegovu prijmu u stacionarnu zdravstvenu ustanovu kao i o njegovom zdravstvenom stanju. Pacijent može imenovati i osobe kojima zabranjuje davanje tih podataka.

11. Pravo na održavanje osobnih kontakata

Tijekom boravka u stacionarnoj zdravstvenoj ustanovi pacijent ima pravo primanja posjetitelja sukladno kućnom redu zdravstvene ustanove te pravo zabraniti posjete određenoj osobi ili osobama.

12. Pravo na samovoljno napuštanje zdravstvene ustanove

Pacijent ima pravo samovoljno napustiti stacionarnu zdravstvenu ustanovu, osim u slučajevima propisanim posebnim zakonom, u slučajevima kada bi to štetilo njegovome zdravlju i zdravlju ili sigurnosti drugih osoba. O namjeri napuštanja ustanove pacijent mora dati pisanu izjavu ili usmenu izjavu pred dva istovremeno nazočna svjedoka koji potpisuju izjavu o namjeri pacijenta da napusti ustanovu. Pisana izjava prilaže se u medicinsku dokumentaciju pacijenta. Podatak o samovoljnom napuštanju zdravstvene ustanove bez najave nadležan zdravstveni radnik obvezan je upisati u medicinsku dokumentaciju pacijenta. Ako to nalaže zdravstveno stanje pacijenta, nadležan zdravstveni radnik o napuštanju zdravstvene ustanove bez najave obvezan je obavijestiti osobu iz članka 25. stavka 2. Zakona o zaštiti prava pacijenata, a nadležna tijela u slučajevima određenim posebnim propisima. Ako je pacijent nesposoban za rasuđivanje, odnosno maloljetan nadležan zdravstveni radnik obvezan je obavijestiti njegova zakonskog zastupnika, odnosno skrbnika.

13. Pravo na privatnost

Pri pregledu, odnosno liječenju, a naročito prilikom pružanja osobne njege pacijent ima pravo na uvjete koji osiguravaju privatnost.

14. Pravo na naknadu štete

Pacijent ima pravo na naknadu štete sukladno općim propisima obveznoga prava, u slučaju dokazanih posljedica prouzrokovanih neadekvatnim tretmanom.

Povjerenstva za zaštitu prava pacijenata

U cilju ostvarivanja i promicanja prava pacijenata u svakoj jedinici područne (regionalne) samouprave osniva se Povjerenstvo za zaštitu prava pacijenata. Povjerenstvo djeluje pri upravnom tijelu jedinice područne (regionalne) samouprave nadležnom za poslove zdravstva. Sredstva za naknade za rad članova Povjerenstva osigurava jedinica područne (regionalne) samouprave.

Povjerenstvo obavlja sljedeće poslove:

– prati primjenu propisa na području jedinice područne (regionalne) samouprave koji se odnose na zaštitu prava i interesa pacijenata

– prati povrede pojedinačnih prava pacijenata na području jedinice područne (regionalne) samouprave

– predlaže poduzimanje mjera za zaštitu i promicanje prava pacijenata na području jedinice područne (regionalne) samouprave

– bez odgađanja obavještava Povjerenstvo za zaštitu i promicanje prava pacijenata ministarstva nadležnog za zdravstvo o slučajevima težih povreda prava pacijenata koje mogu ugroziti život ili zdravlje pacijenata

– podnosi skupštini jedinice područne (regionalne) samouprave i ministarstvu nadležnom za zdravstvo godišnje izvješće o svom radu

– obavještava javnost o povredama prava pacijenata

– obavlja druge poslove određene Zakonom o zaštiti prava pacijenata

Pacijent koji smatra da mu je povrijeđeno pravo utvrđeno Zakonom o zaštiti prava pacijenata, ima pravo usmeno ili pisanim putem, sukladno Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, izjaviti pritužbu ravnatelju zdravstvene ustanove, upravi ili osobi ovlaštenoj za vođenje poslova trgovačkog društva koje obavlja zdravstvenu djelatnost, odnosno privatnom zdravstvenom radniku. Ako ravnatelj zdravstvene ustanove, uprava ili osoba ovlaštena za vođenje poslova trgovačkog društva koje obavlja zdravstvenu djelatnost, odnosno privatni zdravstveni radnik ne obavijesti pacijenta u roku od osam dana od dana izjavljene pritužbe o mjerama poduzetim povodom pritužbe ili ako nije zadovoljan poduzetim mjerama pacijent ima pravo podnijeti pritužbu Povjerenstvu. Za pacijenta koji nije pri svijesti, za pacijenta koji nije sposoban za rasuđivanje te za maloljetnog pacijenta pritužbu ima pravo podnijeti bračni drug pacijenta, izvanbračni drug, punoljetno dijete, roditelj, punoljetni brat ili sestra te zakonski zastupnik, odnosno skrbnik pacijenta.

U obavljanju poslova iz svoga djelokruga Povjerenstvo je ovlašteno upozoravati, predlagati i davati preporuke. Povjerenstvo je ovlašteno nadležnim tijelima državne uprave, tijelima lokalne i područne (regionalne) samouprave, pravnim i fizičkim osobama predlagati poduzimanje mjera za sprječavanje štetnih djelovanja koja ugrožavaju prava i interese pacijenata i zahtijevati izvješća o poduzetim mjerama. Povjerenstvo će obavijestiti podnositelja pritužbe o poduzetim aktivnostima poduzetim povodom njegove pritužbe bez odgađanja, a najkasnije u roku od 15 dana.

U ostvarivanju društvene skrbi za zaštitu prava pacijenata, u okviru prava i obveza države na području zdravstvene zaštite, ministar osniva i imenuje Povjerenstvo za zaštitu i promicanje prava pacijenata ministarstva nadležnog za zdravstvo. Povjerenstvo za zaštitu i promicanje prava pacijenata ministarstva obavlja sljedeće poslove:

– prati provedbu ostvarivanja prava pacijenata sukladno Zakonu o zaštiti prava pacijenata

– raspravlja o izvješćima povjerenstava jedinica područne (regionalne) samouprave

– daje mišljenja, preporuke i prijedloge nadležnim tijelima o utvrđenom stanju na području djelokruga rada povjerenstava jedinica područne (regionalne) samouprave

– predlaže poduzimanje mjera za izgradnju cjelovitog sustava zaštite i promicanja prava pacijenata

– surađuje s domaćim i međunarodnim tijelima i organizacijama na području zaštite i promicanja prava pacijenata

Članovi Povjerenstva za zaštitu i promicanje prava pacijenata ministarstva nadležnog za zdravstvo u svome radu obvezni su postupati tako da ne ugroze dužnost čuvanja službene, odnosno profesionalne tajne.

Literatura:
1. Zakon o zaštiti prava pacijenata – NN 169/2004.; 37/2008.
2. Aramini, Michele: «Uvod u bioetiku», Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 117.
3. Čizmić, Jozo: „Pravo pacijenata na obaviještenost s posebnim osvrtom na zaštitu tajnosti podataka o zdravstvenom stanju pacijenta“, Rad je izvorno objavljen u Zborniku radova Pravnog fakulteta u Rijeci, a preuzet je s http://hrcak.srce.hr
4 .Carmi, Amnon, urednik; Turković, Ksenija; Roksandić Vidlička, Sunčana, urednice hrvatskog izdanja: «Informirani pristanak», Unit of UNESCO Chair Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009., str. 6.
5. Štifanić, Mirko: «Ljudska prava u medicini – Društveno-humanistički aspekti», Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka, 1995., str. 20.
6. Crnić, Ivica: „Odgovornost liječnika za štetu“, Organizator, Zagreb, 2009., str. 33.

Originalni naučni rad UDK 615.46:616.314-089.27

Autori: dr Dragan Tančić, dr Radmila Pejin

Primena metodologije u stomatologiji

The application of the methodology in dentistry

Abstract

Nauka, naučna saznanja, metodologija i naučni metod su bitan činilac u stomatologij. Primena metodologije u stomatologiji po sadržaju i obuhvatu odnosi se na sferu logičkog, epistemološkog, kao i metodsko- tehničkog. Posebno je značajno shvatanje i razumevanje kategorija i pojmova nauka, predmet nauke, naučni metod i metodologija, definisanje, hipoteze u stomatologiji.

Ključne reči: nauka, predmet nauke, metod nauke, metodologija, naučni metod, stomatologija, definisanje, hipoteze.

Abstract

Science, scientific knowledge, methodology and the scientific method is a significant factor in dentistry. The application of the methodology in dentistry in content and coverage refers to the sphere of logical, epistemological and methodical-technical. Especially important is comprehension and understanding of concepts and categories of science, the subject of science, the scientific method and methodology, definitions and hypotheses in dentistry.

Keywords: science, the subject of science, scientific method, methodology, scientific method, dentistry, definition, hypothesis.

Uvod

U generalnom smislu, nauke i podela nauka; shvatanja pojmova: naučna istraživanja, metodologija nauka i naučnih disciplina; naučni metod, metode naučnih istraživanja, se na različite načine tumače i definišu. U tom kontekstu, možemo istaći stav, da medicinske nauke prema naučnim oblastima, možemo generalno uzev, podeliti na medicinu, stomatologiju, farmaciju, veterinu, mada ne isključujemo i druge pristupe. Podelu nauka, možemo izvršiti i prema metodama koje se primenjuju, i to na eksperimentalne i neeksperimentalne, kao i na druge načine, a što je određeno pre svega paradigmatskim pristupom i pripadnošću određenim teorijsko- metodološkim pravcima.

Definisanje nauke, naučnog metoda u opštoj metodologiji i metodologiji stomatologije

U postojećem naučnom fondu, društvenih, prirodnih, medicinskih i drugih nauka, u upotrebi su termini i pojmovi metod, naučni metod, metod istraživanja, metode naučnog saznanja, i dr. Njihova upotreba u navedenim naukama i naučnim disciplinama, ukazuje nam na nepostojanje opšte saglasnosti kod shvatanja njihovog sadržaja i značenja. Međutim, bez obzira na različita shvatanja sadržaja, strukture i značenja napred navedenih termina i pojmova, smatramo da su svi oni u osnovi bitno određeni shvatanjem pojma nauke, te iz tih razloga smatramo da je nužno, u što kraćim crtama odrediti pojam nauke, imajući u vidu

karakteristike i ograničen prostor u ovom naučnom radu. Grčki termin za nauku „logos" ima značenje: „reč, govor, istina, red, razum, učenje, dokaz, aksiom". Latinski termin „science" znači: znanje, poznavanje, veština, a najviše se koristi u smislu nauka i bliže se odnosi na prirodne nauke. U širem smislu, smatramo da je nauka, sinonim za znanje,a u užem, da je nauka specifična vrsta svesne društvene delatnosti, radi utvrđivanje objektivne istine odnosno utvrđivanje, opisivanje i objašnjavanje prirodnih, društvenih i medicinskih pojava, otkrivanje zakona i određenih zakonitosti. Radomir Lukić definiše nauku kao „najistinitiju duhovnu tvorevinu, kojom se otkriva stvarnost onakva kakva je“ odnosno kao „uopštavanje iskustva, bilo svakodnevnog, običnog iskustva masa ljudi, bilo posebnog specifičnog iskustva naučnih radnika,“[1]Koen i Nejgel pod naukom smatraju „znanje koje je opšte i sistematično, tj. ono u čijim se okvirima svi specifični stavovi dedukuju iz malog broja opštih principa.“[2]

Različita shvatanja u postojećem naučnom fondu su prisutna i kod shvatanja predmeta nauke. Po nekim autorima, predmet nauke su određene pojave, stvari i procesi, a po drugima, problemi u vezi sa određenim pojavama, stvarima i procesima. Ne ulazeći u razmatranja navedenog problema, zbog ograničenog prostora u ovom radu, možemo istaći kao generalni stav, da u svakoj nauci, odredbe njenog predmeta su u funkciji teorijskih i praktičnih saznanja o jednom određenom području stvarnosti.

Naučna shvatanja naučnog istraživanja, tehnika i instrumenata u opštoj metodologiji i **metodologiji stomatologije**

Za metametodologiju nauka, metodologije posebnih nauka i naučnih disciplina, kao i metodologiju stomatologije, veoma je značajno definisanje pojma „naučno istraživanje“ koje se ni u kom slučaju ne može poistovećivati sa pojmovima istraživanje, ispitivanje[3], i sl. a što je u određenoj meri prisutno i u samoj naučnoj teoriji i praksi. Svako naučno istraživanje mora se ostvarivati po principu daljih i dubljih saznanja.

Naučno istraživanje je složen i svrsishodan proces, u kom su objedinjene umne, psihičke i fizičke delatnosti. Značajna komponenta naučnog istraživanja jeste mišljenje, koje ima strogo određena svojstva, kao što su logičnost, kritičnost, postepenost, naučnu osnovanost, predmetnost. Pored misaonih delatnosti u svakom naučnom istraživanju su zastupljene i intelektualne, manuelne, kombinovane, stvaralačke, rutinske, tehničke i organizacione delatnosti. Postojeći naučni fond pruža nam mnoštvo definicija i klasifikacija naučnih istraživanja, prema raznovrsnim kriterijumima. Tako, prema M.Vuloviću, D. Beloici i saradnicima, epidemiološka istraživanja se dele na: deskriptivne studije, analitičke studije, u odnosu na vreme posmatranja na kratkoročne (studije preseka) i dugoročne (longitudinalne). Studije preseka i dugoročne studije po svom karakteru mogu da budu deskriptivne ili analitičke.[4]

Radi izbegavanja zabluda i nenaučnih pristupa, kako u metodologiji nauka, tako i u metodologiji stomatologije, neophodno je definisati i pojam tehnike i instrumenata. Pod tehnikom istraživanja shvatamo celovitu, svrsishodnu, funkcionalnu celinu instrumenata,

[1] Radomir Lukić , Osnovi sociologije, Beograd, 1975, str. 258.
[2] Koen Moris i Nejgel Ernest, Uvod u logiku i naučni metod, Beograd, 1979, str. 213.
[3] Ne retko se u postojećem naučnom fondu, naučno istraživanje, terminološki ali i pojmovno poistovećivalo sa ispitivanjem, pr čemu su neki autori izostavljali naziv „naučno“ iz razloga jer je „naučno“ teško odredivo. Ovakvi pristupi u metodologiji nauka, uvodili su, i sada, zabune i zablude, jer je nesporno da je ispitivanje samo jedan od načina prikupljanja podataka a odredba „naučno“ se mora istaći u definisanju iz više razloga, a pre svega iz činjenice da se u nauci i metodologiji nijednom naučnom istraživanju ne pristupa proizvoljno već planski, sistemski, organizovano, ciljno, uvažavajući opšte i osnovne kriterijume pri pristupanju naučnom istraživanju određene pojave, procesa, problema.
[4]M. Vulović, D. Beloica, M. Gajić, R. Stevanović, M. D. Ivanović, M.R. Carević. Z.R. Vulićević, D. Lj. Marković. Dečja stomatologija, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Draslar Partner, Beograd, 2005, str.348.

kako naučnih, tako i tehničkih, i postupaka, koji se koriste u prikupljanju podataka. U tom kontekstu, na primer, u okviru ispitivanja kao načina prikupljanja podataka, koriste se tehnike: intervju, anketa i test.

Instrumente shvatamo kao sredstva koja se koriste u prikupljanju podataka. Neka od njih su naučna, druga tehnička. Tako na primer, u korišćenju ankete instrument je anketni upitnik, koji nam služi za za postavljanje pitanja i kao obrazac za evidentiranje odgovora. Istovremeno se može koristiti i skala za merenje intenziteta. Pod postupcima shvatamo ponašanje istraživača u rukovanju i korišćenju instrumenata.

Neki autori ističu i da postoji bitna razlika i između metoda i tehnike ispitivanja, ali kad se postavi pitanje u čemu se ta razlika manifestuje, često dolazi do nedovoljno jasnih ili različitih objašnjenja. Kac, Festinger, Grinvud, Kenig, i dr., smatraju da je naučna metoda jedinstvena i ista u svim naukama i da razlike postoje samo u tehničkim postupcima koje treba prilagoditi različitim predmetima proučavanja. S druge strane, Dirkem, Gurvič, Kivilije, Grane i drugi, insistiraju na specifičnosti (sociološke) metode, koja bi se sa svojim pravilima razlikovala ne samo od tehnike sociološkog ispitivanja nego i od metoda drugih nauka. Nesporno je da se u samoj praksi ova razlikovanja često ne prave. Često se govori o metodi posmatranja, metodi intervjua, metodi merenja stavova, a čas o tehnici posmatranja, tehnici intervjua, tehnici merenja stavova, itd. Suština ovakvih shvatanja je nerazlikovanje i metoda i tehnika odnosno odsustvo osnovnih znanja iz sfere metodologije nauka i naučnih disciplina.

Problemi naučnog definisanja naučnog metoda u opštoj metodologiji i **metodologiji stomatologije**

U metodologiji nauka, metodologiji stomatologije je nesporno, da je naučni metod bitan činilac svake nauke, naučne discipline, teorije i naučnoistraživačke delatnosti. Teorijsko - metodološka shvatanja o metodu su jedan od bitnih elemenata osnovnog pojma neke nauke i imaju, usled toga, pored istraživačko- operativnog i konstitutivni značaj za nauku. Iz tih razloga nije retka pojava da u nekoj nauci postoji više naučnih metoda i različita shvatanja o najpodesnijem načinu organizovanja naučne delatnosti, koja proizilaze iz različitih opštih teorijskih stanovišta, različite prirode problema. Naučni metod isključuje sve načine koji nemaju karakteristike naučnosti i naučne osnovanosti. Karl Poper ističe da je metod nauke metod smelih i domišljatih pretpostavki i oštrih njihovog opovrgavanja. Smela pretpostavka je teorija sa velikim sadržajem - većim od sadašnjih teorija, koje će, prema nekim nadanjima, biti njome prevaziđene. Poper ističe da naučni metod nije put koji vodi uspehu u nauci i da on nije način opravdanja naučnih rezultata nauke, već da naučni rezultati mogu da budu samo kritikovani i proveravani.[5]Nejgel smatra da „primena naučnog metoda je stalna kritika argumenata u svetlosti oprobanih kriterijuma za procenjivanje pouzdanosti metoda kojima se dobijaju podaci, i u svetlosti kriterijuma za vrednovanje dokazne snage svedočanstva na kome su zaključci zasnovani“.[6]Prema Bogdanu Šešiću, metoda je „ukupnost planskih postupaka koji čine put, način istraživanja, proveravanja i dokazivanja naučne istine.“[7]

U metodologiju nauka, u osnovi, postoji saglasnost, da naučni metod ima tri bitna činioca:

- Prvi segment ili logički deo, sačinjen je od osnovnih pravila logičkog i istinitog mišljenja koja su jedinstvena za sve nauke. Metodologija, koja se bavi izučavanjem naučnih metoda, nastoji odgovoriti kako se može naučno saznati,
- Drugi segment, epistemološki deo, naučni metod je nužni, sastavni deo svake teorije. Sve teorije, imaju svoj predmet istraživanja u koje spadaju prirodne, društvene, medicinske, stomatološke i druge pojave i procesi. Teorije koje se odnose na neku od

[5] Popper, K., Objective Knowledge, An Evolutionary Approach, 1974. str.81.
[6] Nejgel, E., Struktura nauke, Nolit, Beograd, 1974, str .10, 11.
[7] Bogdan Šešić, Osnovi metodologije društvenih nauka,Naučna knjiga, Beograd, 1978, str.1.

navedenih vrsta pojava, imaju izgrađen poseban pojmovni aparat , simboliku i terminologiju. Isti termini u različitim teorijama imaju različita pojmovna značenja.

- Treći segment, metodsko - tehnički deo, sadrži metode i tehnike (instrumente i postupke) kojima se stiču naučna saznanja.

Možemo istaći kao opšti stav, koji važi za sve metodologije nauka i naučnih disciplina, kao i za metodologiju stomatologije, da sve naučne metode možemo klasifikovati po osnovu različitih kriterijuma. Najviše su zastupljeni kriterijumi klasifikacije po osnovu opštosti i osnovanosti metoda, upotrebljivosti, pripadnosti predmeta istraživanja i metoda određenim naukama, naučnim disciplinama, po kriterijumu prikupljanja, sređivanja i obrade podataka, po kriterijumu zaključivanja o prikupljenim podacima, po kriterijumima nastanka- izvođenja teorija, i po drugim kriterijumima.

Tako, Bogdan Šešić klasifikuje naučne metode i metodske postupke na: A) Posebne naučne metode i naučne postupke; B) Opšte naučne metode i C) Osnovne opšte metode društvenih nauka. Posebne naučne metode i naučni postupci su: (1) Analitičko - sintetička metoda; (2) Metode apstrakcije i konkretizacije; (3) Metode generalizacije i specijalizacije; (4) Metode klasifikacije; (5) Metode indukcije; (6) Dedukcija kao metoda saznanja. Glavne opšte naučne metode su: (1) Statistička metoda; 2) Metoda modeliranja; (3) Analitičko-deduktivna metoda. S druge strane, može se konstatovati, da je u postojećem naučnom fondu prisutan i nedostatak klasifikacije naučnih metoda.

U naučnom fondu jedan broj autora ne navodi istorijski metod kao opštenaučnu metodu, što shvatamo kao ozbiljan naučni problem i propust u naci i metodologiji nauka i naučnih disciplina. To uočavamo i kod navedene klasifikacije Bogdana Šešića. Naučni značaj istorijskog metoda u nauci i metodologiji nauka, pored mnogih drugih, istakao je veći broj autora, od kojih ćemo istaći samo njih nekoliko, koje je naveo dr Dragan Tančić u monografiji „Osnove istorijskog metoda“.[8]

Nadežda Pavlovna Francuzova je pokušala da odredi bitna svojstva istorijskog metoda na bazi analize brojnih radova u svetskoj, a posebno u sovjetskoj istoriografskoj, kao i filozofksoj literaturi. U svojim tezama o istorijskom metodu, nezavisno, da li se primenjuje u prirodnim i društvenim naukama, istorijski metod proizilazi iz istorizma; istorijski metod predstavlja posebnu etapu istorijskog saznanja; etapa predstavlja u daljem izlaganju Francuzove prelaz od analiziranih "predstava prošlosti" ka mogućnosti primene znanja o savremenim procenama ka teorijskoj rekonstrukciji prošlosti; primenom takvih znanja ka interpretaciji istorijskih dokumenata proizilazi rekonstrukcija posebnih istorijskih događaja i obrazuju se istorijska fakta; na kraju se registruje proces razvoja izučavanja novog objekta u celini, izdvajaju se osnovne etape razvoja i pokazuju se zakoni funkcionisanja svake etape, njihovih smena i tendencije daljeg razvoja. Francuzova je protiv svih filozofskih, istorijskih pravaca koji ne prihvataju tezu da se razvitak društva razmatra kao objektivni prirodni proces. I najzad, ona smatra da socijalni čovek nastupa kao objekat i subjekat istorije. A objektivni zakoni realizuju se preko njegove delatnosti .Ona naglašava da se pri rekonstrukciji događaja prošlosti u društvenoj stvarnosti, vrlo važnu ulogu imaju istraživanja "motiva, pobuda, dejstva konkretne ličnosti uticaj socijalne sredine kako na osobenost delatnosti, tako i na njen odjek u istorijskim dokumentima.[9] Na osnovu izučavanja sovjetskog filozofa Rakitova, Francuzova zaključuje da istorijski metod sa osloncem na statistički metod verovatnoće može dostići stepen društvenog predviđanja, prognoziranja, jer statistika teži ustanovljenju zakonitosti u izučavanju materije.

[8]Dr Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Leposavića, Beograd, 2012.

[9]Nadežda Pavlovna Francuzova, Istoričeskii metod v naučnom poznanii, Moskva, 1972, str.42, 43, Prema, Dr Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Leposavića, Beograd, 2012, str.75.

Guligij, daje etape istorijskih istraživanja, etape istorijskog metoda. Po njemu, istoričar pristupa prikupljanju izvora, svih rezultata ljudske delatnosti u prošlosti; zatim proverava istinitost izvora; na bazi interpretacije izvora rezultiraju istorijska fakta, trijažom izvora - "izborom važnih fakata" dolazi se do zakona određenih svojstvenosti za razvoj društva; razmatra se pređeni put istorijskog razvoja društva " u svim njegovim krivudanjima, uz sve svoje mnogostrukosti i neponovljivosti događaja; šeme istorijskog procesa služe kao osnova rekonstrukcije za izradu "celovite slike prošlosti".[10]

Prema Francuzovoj[11], Potkoritov pod istorijskim metodom smatra "strukturno, organizaciono, istorijski metod predstavlja sistem misaonih operacija, blagodareći kojima se dolazi do rezultata. U sistemu svoga saznajnog dejstva on, istorijski metod sjedinjuje elemente "komparacije, hipoteza, logičkog uopštavanja i dedukcije".

Poznati francuski autor Madeleine Grawitz[12] daje posebno mesto istorijskom metodu i to kao jednom od teorijsko-metodoloških pristupa u istraživanjima koja su usmerena na naučno objašnjenje društvenih pojava, a što se vidi i iz redosleda tih metoda:

1) Komparativni metod,
2) Istorijski metod,
3) Genetički metod,
4) Funkcionalni metod,
5) Strukturalistički metod,
6) Sistemska analiza,
7) Dijalektički metod.

Klaus von Bajme[13] takođe naglašava poseban značaj istorijsko- genetičkom metodu, a što se može konstatovati po redosledu „metodoloških postavki politološko znanstvenih istraživanja":

1) istorijsko- genetska,
2) institucionalna,
3) bihevioristička,
4) funkcionalno- strukturalna,
5) komparativna.

Primena istorijskog metoda, metode hronologije, istorijske analize i istorijske sinteze se uočava i u okviru stomatologije, što, pored ostalog, uočavamo kod lečenja zuba u XV veku pre nove ere u Egiptu. Dunning navodi „Prvi istorijski izvori o lećenju zuba vode poreklo iz starog Egipta, oko 1500 godina pre nove ere. Arapski izvori iz IX veka p.n.e. ukazuju na postojanje oboljenja zuba i na značaj higijene zuba.Oni su koristili komad drveta u funkciji današnje četkice za zube".[14]Po nekim autorima Kinezi su u vreme Tang dinastije (618-907 god. n.e.) koristili svinjske čekinje za četkice za zube, kao što se i danas koriste. U srednjem veku poznato je nekoliko istorijskih izvora koji su govorili o lečenju zuba. Među njima su : Hodoški zbornik 1396. (Codex miscelaneus scriptus 1396. monastero Chrodos muzej, Prag); Hilandarski medicinski zbornik br. 517. (XV –XVI, vek, Biblioteka manastira Hilandar); Dečanski vračebnik (XVII vek, biblioteka manastira Dečani). U XX veku došlo je do

[10]A. V. Guligij, Filozofski problemi istorijske nauke (Citirano po N.P. Francuzovoj) str. 166 i dalje., Prema, Dr Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Leposavića, Beograd, 2012, str.75,76.

[11] Navedeno delo Francuzove, str.167., Prema, Dr Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Leposavića, Beograd, 2012, str.76.

[12]Videti zbornik radova: „Comparative Research Methods" edited by Donald P. Warvwick & Samuel Osherson, Prentice- Hall, Inc., Englewood Clifss, N.Y., 1973., Prema, Dr Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Leposavića, Beograd, 2012, str.76.

[13]Klaus von Bayme, Suvremene političke teorije, Zagreb, 1974, str. 85-88., Prema, Dr Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Leposavića, Beograd, 2012, str.

[14]Prema, Dunning J.M. Principles of dental public health, Harward university press, 1986.

organizovanja stomatološke zaštite većih društvenih grupa, naroda i nacija u mnogim državama. Tako je među prvima Engleska 1948. uvela socijalno osiguranje, kojim su bile obuhvaćena nega i oboljenja zuba. U SFRJ su bili organizovani preventivni programi stomatološke zaštite, koji su krajem devedesetih godina prošlog veka, u bivšim republikama bili dobrim delom napušteni. Primena istorijskog metoda, istorijske analize, istorijske sinteze, istorijske komparacije su i dve eksperimentalne studije iz pedesetih godina XX veka na pacovima, gde se došlo do zaključka o povezanosti karijesa , bakterija i šećera. Jedna grupa pacova, obeskličenih, hranjena je sa velikim količinama šećera, a kontrolnoj grupi, davani su pored šećera i određeni mikoroorganizmi. Pacovi, obeskličeni, hranjeni samo sa šećerom nisu imali karijes, a ovi drugi, u kombinaciji hrane: šećera i mikororganizama, imali su karijes. U drugoj eksperimentalnoj studiji, pacovi hranjeni sa šećerom preko gasrtične sonde, takođe nisu pokazivali karijes, za razliku od pacova kod kojih su šećeri imali kontakt sa zubima. Navedeni primeri su dovoljan razlog, imajući u vidu i svojstva ovog rada i ograničen prostor, za opravdanost isticanja istorijskog metoda kao optenaučnog metoda u nauci, metodologiji i stomatologiji.

U udžbeniku „Osnovi metodologije naučnog istraživanja u medicini“ nemamo, na primer jasno definisan naučni metod niti klasifikaciju naučnih metoda.[15] Prema Jovanu M. Vojnoviću i saradnicima, sve metode epidemioloških ispitivanja mogu se podeliti u dve grupe, i to na osnovne i pomoćne metode (usko specijalne metode). U osnovne metode spadaju deskriptivna metoda studije tipa posmatranja ili opservacijem analitička metoda i eksperimentalna (eksperimentalne ili interventne). Pomoćne metode, po istim autorima, obuhvataju istorijsko- komparativnu metodu kojom se sadašnja zbivanja upoređuju sa onim u prošlosti ili na drugim područjima, sintetička- celina se uspostavlja od sastavnih delova, induktivna- od poznatog pojedinačnog ka nepoznatom opštem i deduktivna- od poznatog opšteg ka nepoznatom pojedinačnom koji se sadrži u tom opštem. Deskriptivna metoda se ograničava na pedantnu opservaciju i deskripciju pojava iz čega sledi postavljanje hipoteza. Analitički metod se svodi na testiranje postavljene hipoteze, proistekle iz deskriptivnih istraživanja. Ovom metodom se pretežno bolesti nepoznate etiologije u smislu identifikacije uzročnika, dok se kod bolesti poznate etiologije utvrđuju mehanizmi koji su u konkretnom slučaju doveli do oboljenja. U analitičke metode spadaju anamnestičke studije, kohortne studije i studije preseka. Autori navode i longitudinalne studije, pod kojim shvataju istraživanje promena u istraživanoj populaciji tokom vremena, prikupljajući podatke u redovnim intervalima u dužem vremenskom periodu. Eksperimentalna metoda ispituje efekte određene mere ili postupaka eksperimentalnim putem.[16]

Bitna svojstva definisanja u opštoj metodologiji i **metodologiji stomatologije**

Imajući u vidu navedene iskaze, nesporno je, da je bitan činilac metodologije nauka, metodologije stomatologije, naučnog metoda, definisanje pojma i termina. To znači, da je pre svega, neophodno misaono shvatiti predmet naučnog istraživanja pomoću pojmova - sudova kojima se shvata određeni predmet. Definicija znači obuhvata značenje pojma i termina, ona je stav ili sud, iskaz i nominalna je. Svaka definicija ima dva bitna činioca: definiens i definiendum. Kako bi definicija bila valjana ona nužno mora da ispunjava nekoliko bitnih uslova: a) mora da bude iskazana u vidu određene tvrdnje i pozitivna, b) predmetna i sadržajna, c) sveobuhvatna i razvojna, d) akuratna i srazmerna i dijalektična. U postojećem naučnom fondu najčešće su u upotrebi: generalne, posebne, pojedinačne, nominalne i realne definicije, radne, pomoćne, deskriptivne i eksplikativne, operacionalne,

[15] Viktorija Cucić i saradnici, Osnovi metodologije naučnog istraživanja u medicini, Nauka, Beograd, 1996.
[16] Jovan M. Vojinović, i saradnici, Organizovana prevencija u stomatologiji, Medicinski fakultet, Banja Luka, 2011, str.160.

postulativne, analitičke, sintetičke, komparativne, i sl. Primer određenih vrsta definicija su i neke definicije pojma stomatologije. „Svetska zdravstvena organizacija (SZO) definiše stomatologiju kao nauku o umeću prevencije, dijagnoze i lečenja bolesti, povreda i nepravilnosti zuba, vilica i usta“. Internacionalno udruženje stomatologa (PDI) smatra da je stomatologija grana medicine čiji su zadaci očuvanje, poboljšanje i uspostavljanje korektne funkcije i izgleda usne duplje i njenih pojedinih delova, proučavanje simptoma opštih oboljenja u ustima, prevencija i lečenje oboljenja, nepravilnosti i povreda usta i zuba, kao i sanacija obolelih zuba od karijesa ili oštećenih povredama i nadoknada zuba, ukoliko su iz bilo kojih razloga izgubljeni. Dečja stomatologija je deo stomatologije koja proučava fiziološka i patološka zbivanja u ustima i na zubima deteta. Kako se sva fiziološka i patološka stanja u ustima i na zubima odraslih mogu javiti i u dece, dečja stomatologija može se definisati i kao celokupna stomatologija primenjena na deci...Dečja stomatologija obuhvata rad sa decom u uzrastu od rođena do navršene 15. godine, mada je opšteprihvaćeno da službi dečje stomatologije pripada uzrast do navršene 18. godine života. To se može objasniti činjenicom, da se razvitak organa za žvakanje u potpunosti završava oko 18. godine“.[17] „Preventivna stomatologija se definiše kao nauka i umeće prevencije bolesti usta i zuba, obezbeđivanja dugotrajnog oralnog zdravlja i unapređenja kvaliteta života organizovanim naporima zajednice. Preventivna stomatologija je naučna disciplina koja uzima u obzir celokupnu zajednicu kao pacijenta i zainteresovana je za oralno zdravlje svih članova zajednice. Preventivna stomatologija je usmerena na sprečavanje pojave specifičnih oboljenja usta i zuba (primarna prevencija), ranu dijagnostiku obolenja usta i zub i sprečavanje njihove dalje progresije preventivnim i jednostavnim terapijskim merama (sekundarna prevencija) i funkcionalnu rehabilitaciju organa za žvakanje, terapijskim merama i merama za održavanje postignutih terapiskih efekata (tercijarna prevencija)“.[18]

Primer različitih definicija, su i neke definicije epidemiologije koje proučavaju nastanak i razvoj bolesti vezanih za stomatologiju kao posebnu naučnu disciplinu. Prema Puntariću i Ropacu: „Epidemiologija izučava i pojavu, razvoj, kretanje i suzbijanje masovnih bolesti, akutnih i hroničnih, fizičkih i mentalnih, zaraznih i nezaraznih, kao i stanje zdravlja ljudi u zajednici i celoj populaciji, nezavisno od uzroka (mikroorganizmi, ishrana, socijalni, ekonomski, biološki ili neki drugi faktori)...epidemiologija predstavlja nauka o rasprostranjenosti i uzrocima poremećaja zdravlja, kao i o njihovom sprečavanju i suzbijanju a ne samo ekscesnih situacija kakve su epidemije. Epidemiologija je proučavanje distribucije, determinanti i prevencija stanja vezanih za zdravlje u određenoj populaciji i primena tog proučavanja na kontrolisanje tih bolesti“. Černozubov (1973.) definiše epidemiologiju kao: „Nauka koja se bavi proučavanjem bolesti kao masovne pojave. Predmet epidemiološkog proučavanja je grupa, kolektiv, populacija, odnosno bolest kao masovna pojava“. Prema Andersonu (1976.) epidemiologija se definiše kao nauka koja koristi specifičnu strategiju i metode s ciljem da se identifikuju i izučavaju faktori koji određuju nivo i distibuciju zdravlja i bolesti u zajednici“.[19] Prema M. Vulović, D. Beloica, i drugi- „Epidemiologija je nauka koja proučava uticaj različitih faktora, kao i uslova pod kojima oni utiču na stanje zdravlja ljudi unutar jedne zajednice ili celokupne populacije u cilju održanja zdravlja i suzbijanja nastalih zdravstvenih poremećaja“.[20]

---

[17] D. Beloica, M. Vulović, M. Gajić, R. Stevanović, M. D. Ivanović, M.R. Carević. Z.R. Vulićević, D. Lj. Marković. Dečja stomatologija, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Draslar Partner, Beograd, 2005, str.3.

[18] M. Vulović, D. Beloica, M. Gajić, R. Stevanović, M. D. Ivanović, M.R. Carević. Z.R. Vulićević, D. Lj. Marković. Dečja stomatologija, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Draslar Partner, Beograd, 2005, str.10.

[19] Jovan M. Vojinović, i saradnici, Organizovana prevencija u stomatologiji, Medicinski fakultet, Banja Luka, 2011, str. 159.

[20] M. Vulović, D. Beloica, M. Gajić, R. Stevanović, M. D. Ivanović, M.R. Carević. Z.R. Vulićević, D. Lj. Marković. Dečja stomatologija, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Draslar Partner, Beograd, 2005, str.345.

Iz navedenih definicija očigledno se uočava da neke od njih u manjoj ili većoj meri zadovoljavaju osnovna pravila i kriterijume definisanja, da su neke predmetne, sadržajne, sveobuhvatne, a neke ne, neke su opšte, posebne ili pojedinačne, radne, pomoćne, i sl.

Zaključak

Postojeći naučni fond o primeni metodologije u stomatologiji je veoma oskudan. U osnovi se koriste metodološka saznanja i istraživačka praksa iz opšte metodologije i medicinske medologije, što je, imajući u vidu razvoj stomatologije, nedovoljno. Stoga bi bilo nužno u narednom periodu raditi na oformljavanju posebne naučne discipline pod nazivom „Osnovi metodologije stomatologije“, koja bi bila u skladu sa samim predmetom i metodom stomatologije kao posebne naučne discipline. Time bi se formirala posebna naučna disciplina, koja bi kroz razvijanje logičkog, epistemološkog i metodsko- tehničkog dela, doprinela daljem naučnom razvoju same stomatologije i metodologije stomatologije

Literatura

A. V. Guligij, Filozofski problemi istorijske nauke, prema, Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Leposavića, Beograd, 2012.
Bogdan Šešić, Osnovi metodologije društvenih nauka,Naučna knjiga, Beograd, 1978.
Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Leposavića, Beograd, 2012.
Dunning J.M. Principles of dental public health, Harward university press, 1986.
D. Beloica, M. Vulović, M. Gajić, R. Stevanović, M. D. Ivanović,
Zbornik radova: „Comparative Research Methods“ edited by Klaus von Bayme, Suvremene političke teorije, Zagreb, 1974.
Jovan M. Vojinović, i saradnici, Organizovana prevencija u stomatologiji, Medicinski fakultet, Banja Luka, 2011.
Koen Moris i Nejgel Ernest, Uvod u logiku i naučni metod, Beograd, 1979.
M. Vulović, D. Beloica, M. Gajić, R. Stevanović, M. D. Ivanović, M.R. Carević. Z.R. Vulićević, D. Lj. Marković. Dečja stomatologija, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Draslar Partner, Beograd, 2005.
Nadežda Pavlovna Francuzova, Istoričeskii metod v naučnom poznanii, Moskva, 1972.
Nejgel, E., Struktura nauke, Nolit, Beograd, 1974.
Popper, K., Objective Knowledge, An Evolutionary Approach, 1974.
Radomir Lukić , Osnovi sociologije, Beograd, 1975.
Viktorija Cucić i saradnici, Osnovi metodologije naučnog istraživanja u medicini, Nauka, Beograd, 1996.

Stručni rad UDK 615:[339:343.352(094.5)

PROPISI O LIJEKOVIMA I MEDICINSKIM PROIZVODIMA

Maja Tolušić Levak dr.med,

Medicinski fakultet Osijek

Uvod

Medicina je kroz čitavu povijest ljudskog roda uvijek pronalazila svoje mjesto uz čovjeka. Današnja se medicina smatra modernom znanstvenom disciplinom čija je primarna zadaća liječenje i čuvanje zdravlja ljudi.
Medicinom se naziva grana ljudske djelatnosti kojoj je cilj liječenje i rehabilitacija bolesnih i čuvanje i unapređivanje zdravlja zdravih ljudi [1].
Kako bi zdravstveni djelatnici što kvalitetnije i uspješnije liječili bolesti i osigurali najkvalitetniju moguću skrb za pacijenta potrebni su im lijekovi i medicinska pomagala. Kako u današnjem svijetu ništa nije besplatno pa tako ni zdravlje, potrebni su nam zakoni koji će spriječiti nekritično i neracionalno trošenje sredstava za neadekvatne, ili možda čak i nepotrebne lijekove i medicinske proizvode. Svaki medicinski proizvod, a posebno lijek, osim korisnih svojstava ima i svoje štetne posljedice te se zakonskim okvirima jasno određuje što to neki lijek ili medicinski proizvod čini takvim. Zakon o lijekovima i medicinskim proizvodima također propisuje točno određena pravila pri proizvodnji i distribuciji lijekova i medicinskih proizvoda kako ne bi došlo do manipulacije ni na tome području.

U Republici Hrvatskoj od 2003. je na snazi Zakon o lijekovima i medicinskim proizvodima koji se i danas primjenjuje. 2003. godine osnovana je i Agencija za lijekove i medicinske proizvode kao pravni sljednik Hrvatskog zavoda za kontrolu lijekova i Hrvatskog zavoda za kontrolu imunobioloških preparata, ali s puno širim djelokrugom rada. Jedna od zadaća Agencije za lijekove i medicinske proizvode je i praćenje provedbe zakona o lijekovima i medicinskim pomagalima te što bolja primjena toga zakona u praksi. Osnivač Agencije je Republika Hrvatska. Nadzor nad zakonitošću rada Agencije obavlja Ministarstvo zdravlja.

Na razini ustanova, za praćenje provedbe zakona te kontrole potrošnje i propisivanja lijekova zaduženo je povjerenstvo za lijekove te ustanove I klinički farmakolozi.

ZAKON O LIJEKOVIMA

Lijek jest svaka tvar ili mješavina tvari namijenjena liječenju ili sprječavanju bolesti kod ljudi te svaka tvar ili mješavina tvari koja se može primijeniti na ljudima u svrhu obnavljanja, ispravljanja ili prilagodbe fizioloških funkcija farmakološkim, imunološkim ili metaboličkim djelovanjem ili postavljanja medicinske dijagnoze [2].

Tvar može biti:

[1] Grmek, Mirko Dražen; Budak, Antun: «Uvod u medicinu» (Treće, preuređeno i dopunjeno izdanje), Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996., str. 15.
[2] Zakon o lijekovima – NN 71/2007.; 45/2009.; 124/2011.

1.) ljudskoga podrijetla, npr. ljudska krv i proizvodi iz ljudske krvi.

2.) životinjskog podrijetla, npr. mikroorganizmi, životinje, dijelovi organa, izlučevine životinja, toksini, ekstrakti, ili proizvodi iz krvi životinja.

3.)biljnog podrijetla, npr. mikroorganizmi, biljke, dijelovi biljaka, izlučine biljaka, ekstrakti biljnih tvari,

4.) kemijski element, prirodna kemijska tvar, ili kemijski proizvod dobiven kemijskom reakcijom.

Ispitivanje lijekova

U svrhu stavljanja gotovog lijeka u promet svakom lijeku mora biti utvrđena kakvoća, djelotvornost i sigurnost primjene. Pod ispitivanjem lijeka podrazumijeva se farmaceutsko, nekliničko i kliničko ispitivanje. Ispitivanja se obavljaju sukladno pravilnicima koje donosi ministar nadležan za zdravstvo.
Kliničko ispitivanje lijeka može se obavljati samo uz informirani pristanak osobe na kojoj se ispitivanje obavlja. Kliničko ispitivanje lijeka na djeci može se obavljati samo ako ispitivanje kod odraslih osoba ne može pružiti odgovarajuće rezultate. U iznimnim slučajevima, za osobu koja nije pri svijesti, s težom duševnom smetnjom, za poslovno nesposobnu osobu ili maloljetnu osobu, informirani pristanak daje zakonski zastupnik, odnosno skrbnik osobe. Kliničko ispitivanje ne smije se obavljati ako je moguća opasnost primjene lijeka veća od zdravstvene opravdanosti ispitivanja lijeka, o čemu ocjenu donosi ministar ndležan za zdravstvo. Kliničko ispitivanje ne smije se obavljati na zatvorenicima te na osobama kod kojih bi prisila mogla utjecati na davanje pristanka za sudjelovanje u kliničkom ispitivanju.
Nekliničko ispitivanje provodi se u skladu s pravilnikom o dobroj laboratorijskoj praksi koji donosi ministar nadležan za zdravstvo.
Davanjem odobrenja za stavljanje gotovog lijeka u promet dovršava se postupak utvrđivanja kakvoće, djelotvornosti i sigurnosti primjene gotovog lijeka.

Proizvodnja lijekova

Pravne osobe sa sjedištem u Republici Hrvatskoj mogu proizvoditi lijekove samo na temelju i u skladu s proizvodnom dozvolom. Proizvodnu dozvolu daje ili uskraćuje rješenjem Agencija za lijekove i medicinske proizvode. Proizvodna dozvola potrebna je za cjelovit postupak ili pojedine dijelove proizvodnje lijeka. Proizvodna dozvola daje se za proizvodni pogon ili pogone u kojima će se obavljati proizvodnja za farmaceutski oblik i određeni lijek ili skupinu lijekova. Izradba magistralnog i galenskog pripravka ne smatra se proizvodnjom u smislu Zakona o lijekovima. Proizvodna dozvola daje se na rok od pet godina.

Označavanje i uputa o lijeku

Gotov lijek na vanjskom pakovanju, odnosno, ako nema vanjskoga pakovanja, na unutarnjem pakovanju mora sadržavati sljedeće podatke:

1. naziv gotovog lijeka s jačinom i farmaceutskim oblikom, i ako je primjenjivo, podatak je li lijek namijenjen dojenčadi, djeci ili odraslima; kada lijek sadrži do tri djelatne tvari navodi se njegovo međunarodno nezaštićeno ime (INN), ili ako ono ne postoji, uobičajeno ime.
2. kvalitativni i kvantitativni sastav djelatnih tvari, navedenih prema njihovim uobičajenim imenima, izražen po jediničnoj dozi ili ovisno o obliku primjene po danom volumenu ili težini.

3. farmaceutski oblik i sadržaj po težini, volumenu ili broju doza lijeka.
4. popis pomoćnih tvari koje imaju poznato djelovanje ili učinak i ako se radi o lijeku koji se primjenjuje u obliku injekcije, topikalno ili o lijeku za oči. Sve pomoćne tvari moraju biti navedene.
5. način primjene te ako je potrebno put primjene lijeka; treba biti ostavljen prostor za naznaku o propisanoj dozi.
6. posebno upozorenje da lijek treba čuvati izvan dohvata i pogleda djece.
7. posebna upozorenja, ako je potrebno.
8. jasno naznačen istek roka valjanosti (mjesec i godina).
9. posebne mjere čuvanja, ako je potrebno.
10. posebne mjere za uklanjanje neiskorištenog lijeka ili ostataka lijeka, kada je potrebno, s uputom o prikladnom sustavu prikupljanja koji se primjenjuje.
11. ime i adresa nositelja odobrenja za stavljanje lijeka u promet.
12. klasu rješenja o odobrenju za stavljanje gotovog lijeka u promet.
13. broj serije.
14. kod lijekova koji se izdaju bez recepta potrebno je navesti uputu za uporabu lijeka.
Podaci navedeni na vanjskom i unutarnjem pakovanju lijeka moraju biti lako čitljivi, razumljivi i neizbrisivi te na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu. Naziv gotovog lijeka mora se na pakovanju navesti i na Brailleovom pismu.

Klasifikacija lijekova

Način izdavanja lijeka odredit će se rješenjem o odobrenju za stavljanje gotovog lijeka u promet. S obzirom na način izdavanja lijekovi se razvrstavaju na:

1. lijekove koji se izdaju na recept,

2. lijekove koji se izdaju bez recepta.

Pobliža mjerila za razvrstavanje lijekova pravilnikom propisuje ministar nadležan za zdravstvo.

Lijekovi se izdaju samo na liječnički recept ako bi mogli predstavljati opasnost, bilo izravno ili neizravno, čak i kada se primjenjuju pravilno, a koriste se bez nadzora liječnika, ili se često i u velikim razmjerima primjenjuju nepravilno te bi tako mogli predstavljati izravnu ili neizravnu opasnost za zdravlje ljudi, ili sadrže tvari ili njihove pripravke čije je djelovanje i/ili nuspojave potrebno dodatno istražiti ili, ih obično propisuje liječnik za parenteralnu primjenu.

Lijekovi na koje se ne odnose ova mjerila, mogu se izdavati bez liječničkog recepta.

Ministar nadležan za zdravstvo će pravilnikom pobliže odrediti propisivanje i izdavanje lijekova na recept.

Promet lijekova

U Republici Hrvatskoj može biti u prometu samo onaj gotov lijek koji ima odobrenje za stavljanje u promet. Sve pravne i fizičke osobe te državna tijela koji na bilo koji način dolaze u posjed lijekova moraju osigurati njihov prijevoz, smještaj i čuvanje u skladu s propisanim uvjetima, kako ne bi došlo do promjene kakvoće i zlouporabe lijeka. Djelatnost uvoza i izvoza gotovih lijekova obavljaju veleprodaje lijekova i uvoznici lijekova. Uvoz i izvoz gotovih lijekova obavljaju pravne osobe koje imaju dozvolu Agencije za lijekove i

medicinske proizvode za obavljanje djelatnosti prometa na veliko lijekova ili uvoza i izvoza lijekova. Agencija može izvanredno odobriti uvoz gotovoga lijeka za koji nije dano odobrenje za stavljanje u promet u Republici Hrvatskoj uz uvjet da se radi o hitnoj medicinski opravdanoj potrebi, kao i u sljedećim slučajevima: za istraživačke svrhe, za klinička ispitivanja, za farmaceutska ispitivanja, za neklinička ispitivanja, za slučaj elementarnih nepogoda ili drugih izvanrednih stanja, za nužne slučajeve pojedinačnog liječenja gotovim lijekom koji je propisao doktor medicine ili doktor stomatologije koji provodi liječenje. Sve pravne osobe koje obavljaju promet na veliko lijekovima te pravne ili fizičke osobe koje obavljaju promet na malo lijekovima obvezne su najmanje jednom godišnje dostaviti Agenciji podatke o prometu lijekovima.

Farmakovigilancija jest skup aktivnosti vezanih uz otkrivanje, procjenu, razumijevanje, prevenciju i postupanje u slučaju nuspojava lijekova kao i novih saznanja o škodljivosti primjene lijekova. Zdravstveni radnik koji dolazi u doticaj s korisnikom lijeka te proizvođač lijeka, odnosno nositelj odobrenja za stavljanje lijeka u promet, obvezni su o nuspojavama lijeka, osobito o ozbiljnim i neočekivanim, pisano izvijestiti Agenciju za lijekove i medicinske proizvode, a u slučaju cjepiva i Hrvatski zavod za javno zdravstvo. Ozbiljne i neočekivane nuspojave zdravstveni radnik je obvezan prijaviti u što kraćem roku.

ZAKON O MEDICINSKIM PROIZVODIMA

Medicinski proizvod jest instrument, naprava, uređaj, program, materijal ili drugi proizvod za humanu uporabu koji svoju osnovnu namjenu ne postiže na temelju farmakoloških, imunoloških ili metaboličkih svojstava i koji se upotrebljava samostalno ili u kombinaciji s programskom podrškom neophodnom za njegovu pravilnu uporabu.[3]

Medicinski proizvod namijenjen je:

1.) dijagnosticiranju, sprečavanju, praćenju, liječenju i ublažavanju bolesti.

2.) dijagnosticiranju, praćenju, liječenju, kontroli, ublažavanju ili otklanjanju tjelesnog oštećenja ili nedostatka.

3.) ispitivanju, otklanjanju, ili nadomještanju, ili preinaci anatomskih ili fizioloških funkcija organizma.

4.) kontroli začeća.

Odredbe Zakona o medicinskim proizvodima primjenjuju se na medicinske proizvode namijenjene primjeni lijeka. Ako medicinski proizvod sadrži lijek i s njime čini cjelinu pa je namijenjen isključivo uporabi u danoj kombinaciji te ga nije moguće ponovno upotrijebiti, na taj se proizvod primjenjuju odredbe Zakona o lijekovima. Ako medicinski proizvod uključuje lijek koji se može upotrijebiti i odvojeno i koji pridonosi djelovanju medicinskog proizvoda, na taj medicinski proizvod primjenjuju se odredbe Zakona o medicinskim proizvodima, a na lijek se primjenjuju odredbe Zakona o lijekovima i pravilnika donesenih na temelju tog Zakona. Odredbe Zakona o medicinskim proizvodima primjenjuju se na »in vitro« dijagnostičke medicinske proizvode izrađene od tkiva, stanica ili drugih tvari ljudskog podrijetla.

[3] Zakon o medicinskim proizvodima – NN 67/2008.; 124/2011.

Odredbe Zakona o medicinskim proizvodima ne primjenjuju se na lijekove, kozmetičke proizvode, ljudsku krv, proizvode od krvi, plazmu i na krvne stanice ljudskoga podrijetla te na proizvode koji sadrže, u trenutku njihovog stavljanja u promet, takve proizvode od krvi, plazme ili krvnih stanica, transplantate, tkiva ili stanice ljudskog podrijetla i proizvode koji ih uključuju kao svoj sastavni dio, transplantate, tkiva ili stanice životinjskog podrijetla, osim ako je medicinski proizvod proizveden ili izrađen od neživih životinjskih tkiva ili proizvoda koji je izrađen od neživoga životinjskog tkiva, »in vitro« dijagnostičke medicinske proizvode koji se izrađuju i koriste u zdravstvenoj ustanovi, odnosno upotrebljavaju u prostorijama u neposrednoj blizini te ustanove tako da ih se ne prenosi u drugi poslovni subjekt, osobnu zaštitnu opremu i sredstava u skladu s posebnim propisima.
Glavna namjena proizvoda određuje je li neki proizvod medicinski proizvod ili nije.
Uklanjanje, prikupljanje i korištenje tkiva, stanica i tvari ljudskog podrijetla uređuje se u skladu s etikom, prema načelima koja se odnose na primjenu biologije i medicine navedenim u Konvenciji Vijeća Europe o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine, kao i prema posebnim propisima.

Zahtjevi za medicinske proizvode

Medicinski proizvodi mogu se staviti u promet samo ako ne ugrožavaju zdravlje i sigurnost pacijenata, korisnika i drugih osoba te ako su propisno proizvedeni, postavljeni, održavani i upotrebljavani u skladu s njihovom namjenom. Medicinski proizvodi moraju odgovarati bitnim zahtjevima vodeći računa o predviđenoj namjeni medicinskog proizvoda. Medicinski proizvodi koji su izvor ionizirajućeg zračenja moraju ispunjavati i uvjete utvrđene propisima o zaštiti od ionizirajućeg zračenja. Ako je medicinski proizvod prema posebnom propisu ujedno i stroj mora udovoljavati i bitnim zahtjevima Zakona o medicinskim proizvodima. Bitni zahtjevi za medicinske proizvode koje će pravilnikom pobliže propisati ministar nadležan za zdravstvo, primjenjuju se za osiguranje sigurnosti i učinkovitosti medicinskih proizvoda.

Uputa za uporabu medicinskog proizvoda mora biti na hrvatskom jeziku, čitljiva i korisniku razumljiva. Uputa mora sadržavati datum izdavanja, odnosno datum izmjene. Ako je uputa prevedena na hrvatski jezik, sadržaj prijevoda mora biti jednak izvornim uputama za uporabu. Za medicinski proizvod namijenjen isključivo za uporabu pri obavljanju djelatnosti upisane u sudski ili poslovni registar, uputa za uporabu može biti i u elektroničkom obliku te mora biti napisana na jeziku razumljivom za korisnika. Uvjete i način izrade i korištenja upute za uporabu u elektroničkom obliku pravilnikom propisuje ministar nadležan za zdravstvo.

Medicinski proizvodi su medicinski proizvodi podrijetlom od goveđih, kozjih i ovčjih vrsta, kao i od jelena, losa, nerca i mačke. Kolagen, želatina i loj koji se koriste za izradu medicinskih proizvoda moraju minimalno udovoljiti uvjetima za ljudsku uporabu sukladno posebnom propisu. Ove odredbe ne primjenjuju se na medicinske proizvode koji nisu namijenjeni da budu u kontaktu s ljudskim tijelom ili koji su namijenjeni da dođu u kontakt isključivo s čistom i neoštećenom kožom.

Vigilancija

Zdravstveni radnik, veleprodaja, proizvođač ili nositelj upisa medicinskog proizvoda u očevidnik medicinskih proizvoda obvezni su pisano obavijestiti Agenciju za lijekove i medicinske proizvode:

1. O svakoj neispravnosti ili izmjeni karakteristika ili izvedbi medicinskog proizvoda, kao i o neodgovarajućem označavanju ili uputi o uporabi, a što bi moglo uzrokovati smrt ili ozbiljno pogoršanje zdravstvenog stanja pacijenta ili korisnika.
2. O svakom tehničkom ili medicinskom uzroku koji se odnosi na karakteristike ili izvedbu medicinskog proizvoda, iz navedenih razloga, što bi imalo za posljedicu povlačenje navedenoga medicinskog proizvoda od strane proizvođača.

Možemo primjetiti kako su propisi o lijekovima i medicinskim proizvodima u zakonu Republike Hrvatske vrlo detaljni i dobro razrađeni, ali ne smijemo zaboraviti kako je rad u praksi nešto sasvim drugačije te kako je svaki pacijent različit. Dva bolesnika koja boluju od iste bolesti imati će drugačije simptome i različito će reagirati na isti lijek. Prema tome, smatram kako je potrebna stalna suradnja između liječnika koji propisuje lijekove, kao subjektivnog promatrača kojemu je glavni cilj boljitak pacijenta, proizvođača koji taj lijek proizvodi i prodaje , kao objektivnog promatrača kojemu su pacijenti brojevi , a glavni cilj zarada, te Agencije za lijekove i medicinske proizvode kao nepristrane strane koja će kontrolirati odnos liječnika i proizvođača. Tek u takvoj suradnji dobiti ćemo najbolju njegu i skrb za pacijente, što je nama liječnicima i najvažnije.

LITERATURA:

1. Bošnjak, Zvonko: „Medicina i pravo“, Pergamena, Zagreb, 2007
2. Crnić, Ivica: „Odgovornost liječnika za štetu“, Organizator, Zagreb, 2009.
3. Gmajnić, Rudika; Franjić, Siniša: “Socijalno i zdravstveno zakonodavstvo”, Osijek 2012
4. Gmajnić, Rudika; Ilakovac, Vesna; Franjić, Siniša: “Medicina I zdravstveno pravo” Osijek, 2012
5. Grmek, Mirko Dražen; Budak, Antun: «Uvod u medicinu» (Treće, preuređeno i dopunjeno izdanje), Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1996.
6. Radišić, Jakov: «Profesionalna odgovornost medicinskih poslenika», Institut društvenih nauka u Beogradu, Centar za pravna i politikološka istraživanja, Beograd, 1986.
7. www.almp.hr
8. Zakon o krvi i krvnim pripravcima – NN 79/2006.; 124/2011
9. Zakon o kvaliteti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi – NN 124/2011
10. Zakon o liječništvu – NN 121/2003.; 117/2008.
11. Zakon o lijekovima – NN 71/2007.; 45/2009.; 124/2011
12. Zakon o ljekarništvu – NN 121/2003.; 142/2006.; 117/2008
13. Zakon o medicinskim proizvodima – NN 67/2008.; 124/2011

Stručni rad UDK 616.31-085.847.8

Miroslav Sikora, dr. dent. med, spec. oralne patologije,Medicinski fakultet Osijek

Privatna praksa u dentalnoj medicini

Sažetak

Prema klasičnim sociologijskim teorijama stomatologija zauzima status razvijene profesije tj. ispunjava sve uvjete. Dentalna medicina je (primarno) profesija i (sekundarno) biznis – sva sredstva maksimiziranja profita, čak i kada su legalna, ne smatraju se etičnima. Tako je oglašavanje sve do nedavno smatrano neprofesionalnim tj. neprikladnim za prodaju zdravstvenih usluga kao potrošnih tržišnih dobara. Stomatologija se, uz ginekologiju, kao privatna djelatnost razvila i prije nego što je u Hrvatskoj zaživjela tržišna ekonomija. Zadnjih godine su se brojne polemike vodile oko oglašavanja u dentalnoj medicini, tj oko zabrane istog.

Ključne riječi: dentalna medicina,privatna praksa

Private practice in dental medicine
Abstract

According to classical sociological theories, stomatology has the status and fulfils all requirements for being a developed profession. Dental medicine is (primarily) a profession and (secondarily) a business – all profit-maximizing measures, even when they are legal, are not considered ethical. That is why, until only recently, advertising used to be considered unprofessional and unfit for selling medical services as consumer goods. Stomatology, together with gynaecology, was developed in Croatia as a private business even before market economy was fully established. There has been much debating in recent years about advertising in dental medicine, i.e. about banning it.

Keyworda: . dental medicine, private practice

Prema klasičnim sociologijskim teorijama stomatologija zauzima status razvijene profesije tj. ispunjava sve sljedeće uvjete: (a) temelji se na sistematiziranoj teoriji koja se usvaja kroz sustav formalnog obrazovanja, (b) klijenti prihvaćaju njezinu kompetentnost, nadležnost i autoritet, (c) država i društvo prihvaćaju taj autoritet i ozakonjuju ga, (d) stomatologija ima etički kodeks kojim se određuju odnosi pripadnika profesije s kolegama, klijentima i državom te (e) stvara i njeguje specifičnu profesionalnu kulturu koja se stječe kroz proces profesionalnog razvoja i socijalizacije, a o kojoj brigu vode profesionalne stomatološke udruge . Welie ukazuje na ključni značaj doslovnog porijekla riječi profesija - "javno očitovanje", "javna izjava" - kojom se član profesije i kolektivna profesija obvezuju na zaštitu dobrobiti klijenta i prioritet javnosti u odnosu na vlastiti, osobito financijski interes. Socijalna

povijest stomatologije, kao uostalom i medicine, svjedoči kako što za svakog stomatologa-poduzetnika znači svakodnevni susret sa sukobom dvaju etičkih načela: na jednoj je strani etika "interes pacijenta prije i iznad svega", a na drugoj darvinistička maksima koja vrijedi za sva slobodna tržišta i tržišno natjecanje: "samo će najsposobniji preživjeti".
Dentalna medicina je (primarno) profesija i (sekundarno) biznis – sva sredstva maksimiziranja profita, čak i kada su legalna, ne smatraju se etičnima. Tako je oglašavanje sve do nedavno smatrano neprofesionalnim tj. neprikladnim za prodaju zdravstvenih usluga kao potrošnih tržišnih dobara. Društvene, kulturne i pravne okolnosti su se u mnogim zemljama toliko promijenile da je oglašavanje dopušteno i FDI u načelima etike za stomatološku profesiju više ne spominje to područje prepuštajući ga pojedinačnim nacionalnim regulacijama.

U Republici Hrvatskoj Hrvatska komora dentalne medicine je strukovna udruga koja obavlja sljedeće javne ovlasti:

1. vodi registar doktora dentalne medicine u Republici Hrvatskoj;

2. vodi registar dentalnih tehničara;

3. vodi registar dentalnih asistenata;

4. daje, obnavlja i oduzima odobrenja za samostalan rad doktora dentalne medicine;

5. daje, obnavlja i oduzima odobrenja za samostalan rad dentalnih tehničara i dozvola za rad dentalnih asistenata;

6. obavlja stručni nadzor nad radom doktora dentalne medicine (u dentalnim ordinacijama, grupnoj praksi, zdravstvenim ustanovama i drugim pravnim osobama koje obavljaju djelatnost dentalne medicine);

7. obavlja stručni nadzor nad radom dentalnih tehničara i dentalnih asistenata;

8. određuje najnižu cijenu rada doktora dentalne medicine izvan mreže javne zdravstvene službe;

9. određuje najnižu cijenu rada dentalnog tehničara.

Dentalna medicina je jedina zdravstvena profesija u kojoj, za razliku od liječnika i medicinskih sestara, nema manjka ponude. Stomatologija je istodobno jedina medicinska djelatnost u kojoj dominira privatna praksa i većinu troškova plaćaju sami pacijenti. Štoviše, u zubarstvu vrlo se rijetko mogu čuti pritužbe na kvalitetu usluga i korupciju, što pokazuje da tržišni mehanizam može efikasno djelovati i na području nekih zdravstvenih usluga, te da veće oslanjanje na tržište može smanjiti i možda čak ukloniti neuspjeh države u zdravstvu.

Stomatologija se, uz ginekologiju, kao privatna djelatnost razvila i prije nego što je u Hrvatskoj zaživjela tržišna ekonomija, a izmjenama zakona i uvođenjem novih oblika vlasništva do danas je došlo do toga da postoje čak četiri vrste stomatološke prakse - čisti privatnici, privatnici izvan prostora domova zdravlja, ali s ugovorom s Hrvatskim zavodom za zdravstveno osiguranje, zakupci domova zdravlja te djelatnici u javnim službama (domovima zdravlja, bolnicama, poliklinikama, klinikama, fakultetima ili u vojsci). Prema

registru Hrvatske stomatološke komore u našoj zemlji ima oko 4500 aktivnih stomatologa, od čega 85 posto općih stomatologa i 15 posto specijalista. Po statusu zaposlenja 7 posto su zaposlenici u javnoj ili državnoj službi, 10% zaposlenici kod privatnika, a 73% ima privatnu praksu. Pritom čistu privatnu praksu bez ugovora s HZZO-om ima 24% stomatologa, dok su ostali zakupci ili privatnici s ugovorom. U primarnoj zdravstvenoj zaštiti ugovor s HZZO-om imaju 904 ordinacija, od čega njih samo 14% (268) kao zaposlenici domova zdravlja, dok su 63% zakupci prostora domova zdravlja, a 23% privatnici u vlastitom prostoru s ugovorom s HZZO-om. Zubari koji rade u domovima zdravlja imaju prosječno 1744 opredijeljenih osiguranika, dok privatnici imaju prosječno 1992 osiguranika. Zlobnici će kazati da su u domovima zdravlja ostali neradnici, dok se pravi zubari bacaju na tržište jer tamo samo kvaliteta može preživjeti. No situacija ni izdaleka nije crno-bijela, pogotovo ako se uzmu u obzir uvjeti koji vladaju u hrvatskom sustavu zdravstva, odnosno sve teškoće koje proizlaze i iz suradnje s HZZO-om, odnosno ovisnosti o (siromašnom) sustavu. Prednosti doma zdravlja su sigurna fiksna plaća koja ne ovisi o obavljenom poslu niti o broju pacijenata, odnosno glavarini. Jedan od nedostataka je da zaposlenici nemaju mogućnost dodatne zarade, barem ne na legalan način. Prednosti zakupaca i privatnika s ugovorom s HZZO-om su mogućnost legalne dodatne zarade izdavanjem računa za obavljanje privatnih usluga, uz sigurnu glavarinu koja ovisi o broju pacijenata. Konačno, prednost čiste privatne prakse bez ugovora s fondom odabir je pacijenata bolje platežne moći za koje ste sigurni da će vam platiti uslugu, a kvaliteta rada jedini je mamac. Nedostatak je financijska nesigurnost, a svaka naplaćena kuna mora se odraditi, kao uostalom i u svakom poduzetničkom projektu

Velike razlike u načinu i uvjetima obavljanja prakse, sasvim logično, razjedinile su struku u kojoj već godinama jedni druge optužuju da su povlašteni. Izjednačavanje prava i obveza svih stomatologa stoga je prvi zadatak stomatološke komore u kojeg se zaklinje svaki predsjednik, no dosad to nije nikom pošlo za rukom. Dakako, stomatolozi koji nisu zaposlenici domova zdravlja ili zakupci u njihovim prostorima u prednosti su pred stomatolozima koji praksu obavljaju u prostoru izvan doma zdravlja jer u startu nisu morali ulaziti u kredite da bi opremili ordinaciju. To je glavna zamjerka koju stomatolozi u vlastitom prostoru predbacuju zakupcima u domovima zdravlja i stomatolozima u javnim službama. Privatna praksa stvara veću odgovornost za skrb o pacijentu jer nezadovoljni pacijent uvijek može potražiti konkurenciju odnoseći sa sobom i iznos svoje glavarine ili (kod čistog privatnika) smanjuje prihod ordinacije.

Prosječna plaća ugovornog stomatologa u domu zdravlja u Hrvatskoj je u rasponu od šest do devet tisuća kuna mjesečno, ovisno o godinama radnoga staža. To je više nego kod stomatologa u javnom sektoru u Mađarskoj, Slovačkoj, Rumunjskoj, Poljskoj, Litvi, Letoniji (Latviji) i Češkoj, no znatno manja nego u ostalim razvijenim europskim državama. Prema podatcima Komore, stomatolozi u javnim službama u Njemačkoj zarađuju oko 30 tisuća kuna, u Sloveniji od sedam do dvanaest tisuća, a u Švicarskoj mogu dosegnuti mjesečnu plaću od čak stotinjak tisuća kuna.

Koliko je poslovanje u dentalnoj medicini sve više zahtjevno pokazuje i ovaj pregled svih zakonskih i podzakonskih akta u zdravstvu, na koje doktor dentalne medicine mora obratiti pozornost.

- Zakon o zaštiti osobnih podataka (NN 106/12)
- Zakon o fiskalizaciji u prometu gotovinom
- Pravilnik o fiskalizaciji u prometu gotovinom
- Zakon o poticanju razvoja malog gospodarstva

- Zakon o stomatološkoj djelatnosti (NN 121/03)
- Zakon o dopunama Zakona o stomatološkoj djelatnosti (NN 117/08)
- Zakon o rokovima ispunjenja novčanih obveza (NN125/11)
- Plan zdravstvene zaštite Republike Hrvatske (86/2012)
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o stomatološkoj djelatnosti (NN 120/09)
- Pravilnik o minimalnim uvjetima u pogledu prostora... (NN 61/11)
- KOLEKTIVNI UGOVOR ZA DJELATNOST ZDRAVSTVA I ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA
- Zakon o zaštiti prava pacijenata (NN 169/04)
- Nacionalna strategija razvitka zdravstva 2006-2011 (NN 72/06)
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti (NN 150/08, 71/10, 12/12)
- Uredba o izmjenama i dopunama Zakona o zdravstvenoj zaštiti (NN 155/09)
- pojašnjenje
- Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju (NN 150/08, 94/09, 153/09, 71/10)
- Zakon o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju (NN 85/06)
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju (NN 150/08)
- Zakon o zdravstvenom osiguranju zašitite zdravlja na radu (NN 85/06)
- Zakon o predmetima opće uporabe (NN 85/06)
- Zakon o krvi i krvnim pripravcima (NN 79/06)
- Zakon o kvaliteti zdravstvene zaštite (NN /107/07)
- Pravilnik o specijalističkom usavršavanju doktora stomatologije (115/07)
- Pravilnik o stalnim sudskim vještacima (NN 88/08, 8/09, 126/11)
- Zakon o djelatnostima u zdravstvu (NN 87/09)
- Pravilnik o načinu vođenja, čuvanja, prikupljanja i raspolaganja medicinskom dokumentacijom pacijenata u Centralnom informacijskom sustavu zdravstva Republike Hrvatske (NN 82/10)
- Pravilnik o načinu vođenja osobnog zdravstvenog kartona u elektroničkom obliku (NN 82/10)
- Pravilnik o ortopedskim i drugim pomagalima (NN 7/12,), (NN14/12), (NN 23/12), (NN 25/12), (NN 45/12), (NN 69/12), (NN 85/12)
- Pravilnik o mjerilima za određivanje cijena ortopedskih i drugih pomagala (Narodne novine br. 138/2009 i 29/12)
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o obveznom zdravstvenom osiguranju (NN 139/2010)
- Zakon o prestanku važenja Zakona o zdravstvenom osiguranju zaštite zdravlja na radu(NN 139/2010)
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zdravstvenoj zaštiti (NN 139/2010)
- Uredba o izmjeni i dopuni Zakona o zdravstvenoj zaštiti (NN 154/2011)

- Odluka o minimalnim financijskim standardima za decentralizirane funkcije za zdravstvene ustanove u 2011. godini (NN 29/11)
- Pravilnik o akreditacijskim standardima za bolničke zdravstvene ustanove (NN 31/11)
- Pravilnik o uvjetima i načinu obavljanja mjera za sprečavanje i suzbijanje bolničkih infekcija (NN 85/2012)
- Zakon o kvaliteti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi (NN124/11)
- Pravilnik o mjerilima za priznavanje naziva primarijus doktorima dentalne medicine (NN 124/11, 28/2012)
- Zakon o zabrani i sprječavanju obavljanja neregistrirane djelatnosti (NN 61/2011)
- Mreža javne zdravstvene službe (NN 98/09, 14/10, 81/10, 64/11, 141/11)

Zadnjih godine su se brojne polemike vodile oko oglašavanja u dentalnoj medicini, tj oko zabrane istog. Odredbama Pravilnika o načinu oglašavanja doktora dentalne medicine određuje se način oglašavanja doktora stomatologije koji obavlja stomatološku djelatnost u privatnoj odnosno grupnoj praksi, zdravstvenoj ustanovi ili trgovačkom društvu. Oglašavanje je u principu ograničeno samo na iznimne situacije poput otvaranja ili preseljenja ordinacije, te je bilo mnogo polemika oko toga je li treba dopustiti oglašavanje bez ograničenja. Također kao nedefinirano područje preostaje Internet i svi oblici oglašavanja na njemu.

Literatura:

1. Stomatologija između profesije i biznisa, Knjiga izlaganja na X. proljetnom bioetičkom simpoziju HLZ, Zagreb 2010.
2. EU Manual of dental practice, version 4.1, 2009.
3. CED Code of ethics for Dentist in the EU. Annex: Code of Ethics for Dentists for Electronic Commerce in the EU; 2002; revised 2009.
4. www.hkdm.hr

Stručni rad UDK 614.253.84:616-052

PROFESIONALNA TAJNA U ZDRAVSTVU

Ivana Samardžić, dr.med.

Medicinski fakultet Osijek

„Što po svojem poslu budem saznao ili vidio, pa i inače, u saobraćaju s ljudima, koliko se ne bude javno smjelo znati, prešutjet ću i zadržati tajnu.“

Hipokratova zakletva

SAŽETAK

Medicina je grana ljudske djelatnosti kojoj je cilj liječenje i rehabilitacija bolesnih i čuvanje i unapređivanje zdravlja zdravih ljudi. Nositelji iste su zdravstveni radnici i pacijenti, koji ostvaruju svojevrsni partnerski odnos, u kojem pojedini od navedenih ima svoja prava i obveze.Svakom se pacijentu hrvatskim zdravstvenim zakonodavstvom jamči opće i jednako pravo na kvalitetnu i kontinuiranu zdravstvenu zaštitu primjerenu njegovom zdravstvenom stanju, sukladno općeprihvaćenim stručnim standardima i etičkim načelima, u najboljem interesu pacijenta uz poštivanje njegovih osobnih stavova. Zdravstvene radnici su osobe koje imaju obrazovanje zdravstvenog usmjerenja i neposredno u vidu zanimanja pružaju zdravstvenu zaštitu stanovništvu uz obvezno poštovanje moralnih i etičkih načela zdravstvene struke. Sve što zdravstveni radnici učine ili propuste, može se odraziti na život i zdravlje njihovih pacijenata. Stoga je njima, više nego ostalima, suđeno da u svome svakidašnjem radu dolaze u formalni sukob s pravom i moralom, da se izlažu opasnosti od odgovornosti, a u prvom redu stoji obaveza čuvanja profesionalne tajne. Na čuvanje profesionalne tajne obvezni su i drugi radnici u zdravstvu koji za nju saznaju u obavljanju svojih dužnosti, zatim studenti i učenici škola zdravstvenog usmjerenja, te sve druge osobe koje u obavljanju svojih dužnosti dođu do podataka o zdravstvenom stanju pacijenta.Povreda čuvanja profesionalne tajne teža je povreda obveze iz radnog odnosa, te njenim kršenjem zdravstveni radnik podliježe kaznenom i disciplinskom postupku.

Ključne riječi: profesionalna tajna, zdravstvo

SUMMARY

Medicine is a branch of human activity aimed at the treatment and rehabilitation of the sick, and the health promotion of the healthy people.Both patients and health care workers are the holders of the health care system, resulting in a kind of partnership, in which each of them has their own rights and obligations.Every patient in Croatia has an universal and equal right to a sustained high quality health care appropriate to his or her health condition, according to

generally accepted professional standards and ethical principles which are in the patient's best interest, with the respect to their personal attitudes.Health care workers are the people of medical education, who provide health care directly to the community with due respect to the moral and ethical principles of the medical profession.Everything that health workers do or fail to do may affect the life and the health of their patients.Therefore, it is preordained to them, more so than to others, to face conflicts with the formal law and morality on daily basis, to run the risk of liability, while being obliged to professional secrecy.Other health care professionals and every person who comes across the patient's medical dana while working are also obliged to uphold professional secrecy, as are medical care pupils and the students of medicine.The violation of professional secrecy is a major violation of employment obligations, and by its violation a health care worker is liable to both criminal charges and discipline proceedings.

Key words: professional secrecy, health care

Uvod

Sama bit medicinskog poziva je povezanost i bliska suradnja te partnerski odnos zdravstvenog radnika, u prvom redu liječnika, ali i drugih zdravstvenih radnika i pacijenta. Medicina je grana ljudske djelatnosti kojoj je cilj liječenje i rehabilitacija bolesnih i čuvanje i unapređivanje zdravlja zdravih ljudi. Pacijentom se smatra svaka osoba, bolesna ili zdrava, koja zatraži ili kojoj se pruža određena mjera ili usluga u cilju očuvanja i unaprjeđenja zdravlja, sprječavanja bolesti, liječenja ili zdravstvene njege i rehabilitacije. Svakom se pacijentu hrvatskim zdravstvenim zakonodavstvom jamči opće i jednako pravo na kvalitetnu i kontinuiranu zdravstvenu zaštitu primjerenu njegovom zdravstvenom stanju, sukladno općeprihvaćenim stručnim standardima i etičkim načelima, u najboljem interesu pacijenta uz poštivanje njegovih osobnih stavova. S druge strane, sve što medicinski radnici učine ili propuste, može se odraziti na život i zdravlje njihovih pacijenata. Stoga je njima, više nego ostalima, suđeno da u svome svakidašnjem radu dolaze u formalni sukob s pravom i moralom, da se izlažu opasnosti od odgovornosti, a u prvom redu stoji obaveza čuvanja profesionalne tajne.Taj rizik medicinskog zanimanja praktično se nameće iz dana u dan, na svakom koraku te je time još nužnije da budemo osviješteni tom obvezom, kao i drugim obvezama zdravstvenih radnika. Oni koji se bave medicinom, mogu snositi moralnu i pravnu odgovornost za svoj rad.

Rasprava

Na početku, definirati ćemo zdravstvene radnike – to su osobe koje imaju obrazovanje zdravstvenog usmjerenja i neposredno u vidu zanimanja pružaju zdravstvenu zaštitu stanovništvu uz obvezno poštovanje moralnih i etičkih načela zdravstvene struke. Zdravstveni radnici obrazuju se na medicinskom, stomatološkom ili farmaceutsko-biokemijskom fakultetu te drugom visokom učilištu zdravstvenog usmjerenja kao i u srednjim školama zdravstvenog usmjerenja. Obveza je zdravstvenih radnika da pri pružanju zdravstvene zaštite postupaju prema pravilima zdravstvene struke, na način da svojim postupcima ne ugroze život i zdravlje ljudi. Zdravstveni radnici dužni su čuvati kao profesionalnu tajnu sve što znaju o zdravstvenom stanju pacijenta. Na čuvanje profesionalne tajne obvezni su i drugi radnici u zdravstvu koji za nju saznaju u obavljanju svojih dužnosti,

te studenti i učenici škola zdravstvenog usmjerenja. Na čuvanje profesionalne tajne obvezne su i sve druge osobe koje u obavljanju svojih dužnosti dođu do podataka o zdravstvenom stanju pacijenta.Povreda čuvanja profesionalne tajne teža je povreda obveze iz radnog odnosa. Na prava i dužnosti zdravstvenih radnika te druga pitanja u vezi s obavljanjem djelatnosti zdravstvenih radnika koja nisu uređena Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, primjenjuju se odredbe posebnih zakona o profesijama u zdravstvu. Kršenjem liječničke tajne zdravstveni radnik podliježe kaznenom i disciplinskom postupku. Liječnik je temeljni i mjerodavni nositelj zdravstvene djelatnosti koju obavlja. Zakonom o liječništvu se uređuje pojam, ustrojstvo i uvjeti za obavljanje liječničkog zvanja te djelovanje liječnika kao temeljnog, samostalnog i odgovornog nositelja zdravstvene djelatnosti koja je od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku i koja osigurava zdravstvenu zaštitu svakom pojedincu i cjelokupnom pučanstvu u Republici Hrvatskoj. Svi postupci medicinske prevencije, dijagnostike i liječenja moraju se planirati i provoditi tako da se očuva ljudsko dostojanstvo, integritet osobe i prava pacijenata, a posebno pravo na informiranost i samostalno odlučivanje. Posebna s time povezana pojava jest sve veća potreba da liječnik čvrsto surađuje s osobama koje nemaju medicinsku kvalifikaciju. To nisu samo stručnjaci čiji doprinos u kliničkoj obradi bolesnika postaje sve važniji, nego i mnogi drugi koji bolesniku mogu ponuditi razne vještine i usluge. U toj suradnji je još naglašenija obveza čuvanja profesionalne tajne, jer radi se o doticaju liječnika sa nemedicinskim strukama, koje možda niti nisu svjesne golemih posljedica kršenja liječničke tajne koje slijede za zdravstvenog radnika i pacijenta.Bolesnik je danas i sam bolje informiran i više zainteresiran za znanost i medicinu nego prije. Glavna uloga liječnika i njegov doprinos bit će njegovo poznavanje kliničkih okolnosti, njegova sposobnost da mjerodavno utječe na bolest, njegovo umijeće da vodi i koordinira rad drugih, čije je sudjelovanje neophodno. Sve što liječnik sazna o pacijentu koji mu se obrati za liječničku pomoć, a u vezi s njegovim zdravstvenim stanjem, mora čuvati kao liječničku tajnu i može je otkriti, ako posebnim zakonom nije drukčije propisano, samo uz odobrenje pacijenta, roditelja ili skrbnika za malodobne osobe, a u slučaju njegove psihičke nesposobnosti ili smrti, uz odobrenje uže obitelji, skrbnika ili zakonskog zastupnika.Liječnik je obvezan podnijeti prijavu policiji ili državnom odvjetništvu kada tijekom obavljanja liječničke djelatnosti posumnja da je smrt ili tjelesna ozljeda osobe nastala nasilnim putem. Liječnik je prijavu obvezan podnijeti i kada posumnja da je malodobnoj ili nemoćnoj osobi zdravstveno stanje ozbiljno ugroženo zapuštanjem ili zlostavljanjem.Hrvatska liječnička komora obavlja stručni nadzor nad radom liječnika, osiguravajući obavljanje liječničkoga zvanja u odgovarajućem obimu, kakvoći i vrsti zdravstvenih usluga te ostvarivanje prava pacijenata. Stručni nadzor provodi se sukladno općem aktu koji donosi Skupština Hrvatske liječničke komore uz suglasnost ministra nadležnog za zdravstvo, a na temelju: dostavljenih pisanih i potpisanih pritužbi građana,zahtjeva dostavljenih od strane ministra nadležnog za zdravstvo i tijela državne uprave,te stalnih i povremenih kontrola rada liječnika. Također, medicinska sestra u provođenju svoje djelatnosti dužna je primjenjivati svoje najbolje stručno znanje, poštujući načela prava pacijenata, etička i stručna načela koja su u funkciji zaštite zdravlja stanovništva i svakog pacijenta osobno. Medicinska sestra je kao profesionalnu tajnu dužna čuvati sve podatke o zdravstvenom stanju pacijenta. Istu obvezu, naravno, ima i doktor dentalne medicine.Profesionalnom tajnom smatraju se svi podaci koje doktor dentalne medicine sazna pri obavljanju svoje struke o pacijentu, njegovim osobnim, obiteljskim i socijalnim prilikama kao i podaci vezani uz otkrivanje i liječenje bolesti. Doktor dentalne medicine obvezan je na čuvanje profesionalne tajne o pacijentu i prema članovima obitelji pacijenta, čak i nakon njegove smrti. Doktor dentalne medicine obvezan je voditi računa o tome da profesionalnu tajnu čuvaju i druge osobe koje rade u njegovoj ordinaciji ili su na bilo koji drugi način saznali podatke o zdravstvenom stanju pacijenta. Pruža li više doktora dentalne medicine

istovremeno, ili jedan nakon drugog, istom pacijentu neki oblik dentalne usluge, obveza čuvanja tajne ne primjenjuje se između doktora dentalne medicine.Iznošenje profesionalne tajne dopušteno je samo uz pristanak pacijenta te u skladu s Kodeksom stomatološke etike i deontologije. Iznošenje profesionalne tajne dopušteno je i u slučaju ako bi se čuvanjem profesionalne tajne ugrozio život i zdravlje drugih ljudi. Odavanjem profesionalne tajne ne smatra se: iznošenje podataka o pacijentu u svrhu znanstvenih istraživanja, predavanja ili publikacija, ne odavajući identitet pacijenta i uz njegov pisani pristanak, davanje podataka za statističku obradu, neodavajući identitet pacijenta, davanje podataka društvu za zdravstveno osiguranje s kojim pacijent ima sklopljen ugovor o osiguranju te davanje podataka istražnoj ili sudbenoj vlasti, ako bi tajenje podataka moglo utjecati na bit istražnog ili sudskog postupka ili naškoditi trećoj osobi. Doktor dentalne medicine obvezan je podnijeti prijavu policiji ili državnom odvjetništvu, kada tijekom obavljanja dentalne medicine posumnja da je smrt ili tjelesna ozljeda osobe nastala nasilnim putem. Doktor dentalne medicine je prijavu obvezan podnijeti i kada posumnja da je malodobnoj ili nemoćnoj osobi zdravstveno stanje ozbiljno ugroženo zapuštanjem ili zlostavljanjem. Prethodno smo, dakle, izdvojili radi primjera samo neke od zdravstvenih radnika , ali treba naglasiti još jednom da naposljetku svaki pojedini zdravstveni radnik ima obvezu čuvanja profesionalne tajne. Gledajući pacijenta,on ima pravo na povjerljivost podataka koji se odnose na stanje njegova zdravlja sukladno propisima o čuvanju profesionalne tajne i zaštiti osobnih podataka. Pacijent ima pravo dati usmenu ili pisanu izjavu o osobama koje mogu biti obaviještene o njegovu prijmu u stacionarnu zdravstvenu ustanovu kao i o njegovom zdravstvenom stanju. Pacijent može imenovati i osobe kojima zabranjuje davanje tih podataka.Također, njegovo pravo jest i pristup cjelokupnoj medicinskoj dokumentaciji koja se odnosi na dijagnostiku i liječenje njegove bolesti. Pacijent ima pravo o svome trošku zahtijevati presliku medicinske dokumentacije. Medicinska dokumentacija koja se uručuje pacijentu po završenom liječničkom pregledu, odnosno po završenom liječenju propisuje se posebnim zakonom kojim se uređuju vrste i sadržaj te način vođenja, čuvanja, prikupljanja i raspolaganja medicinskom dokumentacijom.U slučaju smrti pacijenta, ako to pacijent nije za života izrijekom zabranio, pravo na uvid u medicinsku dokumentaciju ima bračni drug pacijenta, izvanbračni drug, punoljetno dijete, roditelj, punoljetni brat ili sestra te zakonski zastupnik, odnosno skrbnik pacijenta. Te osobe imaju pravo o svom trošku zahtijevati presliku medicinske dokumentacije. Protivljenje uvidu u medicinsku dokumentaciju pacijent daje pisanom izjavom solemniziranom od javnog bilježnika. Ne smijemo zaboraviti niti davatelje krvi – njihovi osobni podaci su povjerljivi i moraju biti zaštićeni od neovlaštenog pristupa. Osobni podaci o davateljima predstavljaju profesionalnu tajnu. Osobni podaci se čuvaju i priopćavaju sukladno posebnim propisima koji uređuju zaštitu profesionalne tajne i zaštitu osobnih podataka. Pružanje zdravstvene zaštite obavljanjem zdravstvene djelatnosti može rezultirati neželjenim posljedicama koje pogađaju ili direktno samog pacijenta ili članove njegove obitelji. Budući da je osnovna svrha odštetnog prava definiranje načina i uvjeta popravljanja odnosno naknađivanja štete od strane štetnika ili druge odgovorne osobe, tako i za štete koje nastanu kao posljedica obavljanja zdravstvene djelatnosti netko mora odgovarati i to primjenom pravila odgovornosti za štetu.Postoji građanska, prekršajna i disciplinska odgovornost u pružanju zdravstvene zaštite.Disciplinska odnosno stegovna odgovornost, posljednja je u nizu odgovornosti koja se nameće kao svojevrsni *conditio sine qua non* u obavljanju zdravstvenih djelatnosti. Disciplinska odgovornost najviše pogađa zdravstvene radnike. Ona prejudicira disciplinske povrede koje se manifestiraju kao najčešće kao nestručno obavljanje profesije ili nepoštivanje i nepridržavanje odredaba strukovnih kodeksa, a ono što je najvažnije, jest činjenica da postupak za navedene povrede pripadnici struke i to pred strukovnom komorom čiji je član zdravstveni radnik kojega se tereti za određenu disciplinsku povredu. Disciplinske povrede su povrede pravila i etike struke pa se kao najveći

problem prilikom provođenja disciplinskih postupaka nameće upravo kompetencija onih koji su ovlašteni provoditi te postupke i izricati disciplinske mjere i kazne. U praksi se zna čuti da pojedinci nisu dovoljno stručni i kompetentni za provedbu takvih postupaka pa postupak ne završi onako kako bi trebao završiti. Zbog toga bi strukovne komore trebale voditi računa o tome da provedbu disciplinskih postupaka povjere iskusnim profesionalcima. Također, osoba može odgovarati za odavanje službene tajne i po Kaznenom zakonu, prema kojemu tko neovlašteno drugome priopći, preda ili na drugi način učini pristupačnim neklasificirane podatke koji su službena tajna, kaznit će se kaznom zatvora do 3 godine. Naposljetku, ne zaboravimo čuvanje podataka.Klasični način čuvanja podataka po arhivima, kartotekama, dosjeima i sl., vezan je uglavnom za fizičku zaštitu prostora u kojem se ti nosioci podataka nalaze. Taj način zaštite podataka star je koliko i povijest njihova prikupljanja, zbog čega nam je pojmovno blizak i poznat. Elektronička obrada donosi sa sobom mnogo novog, što bitno mijenja ili proširuje tradicionalni pojam zaštite podataka. Mogućnost neovlaštenog korištenja, izmjene sadržaja, krađe ili uništenje podataka, poprima novu dimenziju, jer više ne zahtijeva fizički pristup do prostora gdje se oni čuvaju. Iz tih razloga razvijene su brojne i učinkovite metode zaštite podataka, koje sustavu za elektroničku obradu daju veći stupanj pouzdanosti i zaštite podataka nego što su ih imali u klasičnim načinima. Da bismo riješili glavne probleme vezane za zaštitu i sigurnost podataka na računalu, potrebno je uložiti znatan istraživački napor na ispitivanju, testiranju i uvođenju svih mogućnosti koje pruža dana okolina, hardware i software. Ne postoji univerzalno pravilo koje bi jednoznačno propisivalo učinkovite i ekonomične sigurnosne mjere u području EOP-a (EOP – Elektronička obrada podataka). Sigurno je da se opasnosti, kao i težina njihovih posljedica, mijenjaju od slučaja do slučaja i od vremena do vremena, jer se i okolnosti vremenom mijenjaju. S obzirom na veoma mali postotak diverzija u odnosu na sve druge elemente, nije potrebno znatnije razvijati postojeće fizičke i organizacijske mjere zaštite, već pažnju treba posvetiti grješkama i neovlaštenom pristupu podatcima. Istraživanje valja usmjeriti na hardware/software i na komunikacijsku zaštitu, a posebnu pažnju treba posvetiti uspješnosti te zaštite.

Zaključak

Zaštita prava pacijenata u Republici Hrvatskoj provodi se na načelima humanosti i dostupnosti. Pacijent ima pravo na povjerljivost podataka koji se odnose na stanje njegova zdravlja sukladno propisima o čuvanju profesionalne tajne i zaštiti osobnih podataka. Pacijent ima pravo dati usmenu ili pisanu izjavu o osobama koje mogu biti obaviještene o njegovu prijmu u stacionarnu zdravstvenu ustanovu kao i o njegovom zdravstvenom stanju. Pacijent može imenovati i osobe kojima zabranjuje davanje tih podataka.Zdravstveni radnik u svojem pozivu, ipak uvijek mora biti osviješten obveze čuvanja liječničke tajne jer time snosi moralnu i pravnu odgovornost za svoj rad.

LITERATURA:

1. Medicina i zdravstveno pravo, Gmajnić R, Ilakovac V, Franjić S, Osijek 2012.
2. Socijalno i zdravstveno zakonodavstvo, Gmajnić R, Franjić S, Osijek 2012.
3. Wikipedia
4. Zakon o zaštiti prava pacijenata – NN 169/2004.; 37/2008.
5. Zakon o dentalnoj medicini – NN 121/2003.; 117/2008.; 120/2009.
6. Zakon o zdravstvenoj zaštiti - NN 150/2008.; 71/2010.; 139/2010. 22/2011.; 84/2011.; 154/2011.; 12/2012.; 35/2012.; 70/2012.

Stručni rad UDK 616.89-085:316.356.2

PRISILNO LIJEČENJE

Ivana Muha, dr.med., Medicinski fakultet Osijek

SAŽETAK
Prisilno liječenje je vrsta liječenja koja podrazumijeva postupke poduzete bez pristanka pacijenta. Prisilna hospitalizacija je oblik prisilnog liječenja kada se osoba s duševnim smetnjama smješta u psihijatrijsku ustanovu. Prisilna hospitalizacija je nužna kada pojedinac predstavlja opasnost za sebe i za druge ljude u svojoj okolini. Ona je složen psihijatrijski i društveni problem. Povlači sa sobom mnoga etička, medicinska i pravna pitanja. U gotovo svim modernim demokratski uređenim zemljama regulirana je zakonom i temelji se na odluci suda. U Republici Hrvatskoj od 1997. na snazi je Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, a prisilna hospitalizacija regulirana je 22. člankom tog zakona. On kaže da se osoba može smjestiti u psihijatrijsku ustanovu bez vlastitog pristanka ako uslijed svog duševnog stanja jače ugrožava svoje zdravlje ili život ili sigurnost, odnosno zdravlje ili život ili sigurnost drugih ljudi.

KLJUČNE RIJEČI: prisilno liječenje, prisilna hospitalizacija, osobe s duševnim smetnjama

ABSTRACT
Involuntary treatment is a type of medical treatment that means procedures undertaken without a person's assent. Involuntary placement is a kind of involuntary treatment when a person with mental health problem is placed in a psychiatric institution. Involuntary placement is necessary when a person is dangerous for himself and the other people in his environment. It's a multiplex psychiatric and social problem. It implies a many of ethical, medical and legal issues. In almost all modern democratic countries it is regulated by law and based on the court opinion. In Republic of Croatia there is an Act on Mental Health since 1997 and involuntary placement is regulated by Article 22. It said that a person can be placed in a psychiatric institution without his will if his mental disorder represents major risk for his own health or life or safety or for health or life or safety of other people.

KEY WORDS: involuntary treatment, involuntary placement, person with mental health problems

Uvod

Prisilno liječenje je, kao što i sam naziv govori, liječenje koje je poduzeto, a na koje određena osoba nije dala svoj pristanak. Ono se provodi kada je to nužno – kada bi izostanak liječenja doveo do izravnog ugrožavanja zdravlja ili života samog bolesnika ili drugih osoba. U slučaju kada se procijeni takva situacija, a osoba nije u stanju donijeti pravilnu odluku, pokreće se postupak za prisilno liječenje. U gotovo svim okolnostima ono se prvenstveno odnosi na liječenje oboljelih od duševnih poremećaja. Prisilna hospitalizacija je način prisilnog liječenja koje podrazumijeva smještaj osobe u psihijatrijsku ustanovu s ciljem spriječavanja negativnih posljedica na zdravlje i život pojedinca.

Iz same definicije vidljivo je da je prisilno liječnje vrlo složen fenomen budući da se čovjeku oduzima jedno od temeljnih prava - pravo na slobodu i vlastiti izbor. Uz medicinska,

isprepliću se ovdje i etička pitanja, a sami postupak strogo je definiran zakonom. U Republici Hrvatskoj prisilna hospitalizacija regulirana je Zakonom o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, a u mnogim zemljama svijeta tema prisilnog liječenja i hospitalizacije također je uvijek aktualna i problematična upravo zbog mnoštva etičkih i pravnih pitanja koja povlači sa sobom.

Kada je 10. prosinca 1948. usvojena UN-ova Opća deklaracija o ljudskim pravima točno su definirana prava i slobode svakog čovjeka. Svaka moderna država u svom ustavu sadržava odrednice te deklaracije te se posljednjih godina sve jače razvija svijest o ljudskim pravima te ne čudi da se o ovom problemu sve više raspravlja. Donose se posebni zakoni kojima se štite prava osoba s duševnim smetnjama i kojima se točno definira postupak prisilnog liječenja. 1960-ih godina u SAD-u se počela razvijati legislativa koja se bavi ovim pitanjem. Mnoge rezolucije su donešene od strane Svjetske zdravstvene organizacije, Europske unije, Svjetskog psihijatrijskog udruženja... Njima se definiraju prava i slobode osoba s duševnim smetnjama.

1977. godine Svjetsko psihijatrijsko udruženje donijelo je Havajsku deklaraciju u kojoj točka 5. glasi: *Ni jednu proceduru ne treba provesti niti primijeniti liječenje protiv ili nezavisno od osobne volje pacijenta, osim u slučaju kada pacijent zbog mentalne bolesti nije u stanju prosuditi što je u njegovom najboljem interesu i, ako bi bez liječenja mogle nastupiti ozbiljne štete po pacijenta i druge.* Ovdje već vidimo jasnu definiciju kada se može i mora postupiti protivno pacijentovoj volji.

Rasprava

Gotovo sve moderne države imaju zakone koji štite prava ove osjetljive skupine populacije. Tijekom posljednjih desetljeća 20. stoljeća takvi zakoni donešeni su u Engleskoj (1983.), Norveškoj (1988.), Danskoj (1989.), Belgiji, Finskoj, Austriji, Francuskoj (1990.), Izraelu (1991.), Portugalu, Grčkoj, Nizozemskoj, Švedskoj, Njemačkoj (1992.), Rusiji (1993.), Poljskoj (1994.). Članice Europske unije mnogo su radile na sklađivanju navedenih zakona jer su se pravni okviri koji reguliraju prisilno liječenje i hospitalizaciju razlikovali od države do države. U legislativi Europske unije o ovom problemu govori članak 7. Konvencije o zaštiti ljudskih prava i bioetici sastavljene 1997. u Oviedu. Parlament Federacije Bosne i Hercegovine 2001. godine donio je Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama.

U Republici Hrvatskoj Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama donešen je 1997., a na snazi je od 1. siječnja 1998. g. Njime se regulira problem prisilne hospitalizacije psihijatrijskih bolesnika i to člankom 22. Prvi stavak glasi: *(1) Osoba s težim duševnim smetnjama koja uslijed svoje duševne smetnje ozbiljno i izravno ugrožava vlastiti život ili zdravlje ili sigurnost, odnosno život ili zdravlje ili sigurnost drugih osoba može se smjestiti u psihijatrijsku ustanovu bez svog pristanka, po postupku za prisilno zadržavanje i prisilni smještaj propisanim ovim Zakonom. (2) Dijete, maloljetna osoba ili osoba lišena poslovne sposobnosti može se iz razloga navedenih u stavku 1. ovoga članka smjestiti u psihijatrijsku ustanovu i bez pristanka njenoga zakonskog zastupnika po postupku za prisilno zadržavanje ili prisilni smještaj predviđen ovim Zakonom.* Sami postupak prisilnog smještaja osobe iz članka 22. u psihijatrijsku ustanovu i slijed događaja točno se definira ostalim člancima ovog Zakona. Doktor medicine koji nije zaposlen u ustanovi u koju se prima pacijent ispisuje uputnicu za prijem pacijenta, a nakon što ga je osobno pregledao, utvrdio indikacije te ispunio propisani obrazac o obavljenom pregledu i utvrđenom stanju. Obrazac obrazloženja prisilnog smještaja osoba s duševnim smetnjama u psihijatrijskoj ustanovi propisuje ministar zdravlja. U njega se upisuju se osobni podaci pacijenta, mjesto, datum i vrijeme pregelda,

podaci o osobi koja je pozvala liječnika, o osobi koja daje heteroanamnezu, sažetak heteroanamnestičkih i autoanamnestičkih podataka, somatski, neurološki i psihički status, uputna dijagnoza i šifra po MKB te razlozi zbog kojih se prisilni smještaj smatra nužnim. Također, upisuju se ukoliko postoj još dodatne primjedbe te se izjavljuje je li potreno ili ne angažirati ovlaštene osobe Ministarstva unutarnjih poslova. Uz navedeni obrazac daje se uputnica za bolničko liječenje u psihijatrijskoj ustanovi te nalog za sanitetski prijevoz. Navedenu dokumentaciju potrebno je u roku 24h predati na Zavod za hitnu medicinsku pomoć koja potom šalje tim koji izvršava sam proces prisilnog odvođenja pacijenta u ustanovu. Ukoliko osoba s duševnim smetnjama može izravno ugroziti vlastiti ili tuđi život ili zdravlje, a radi se o izrazito žurnim slučajevima ovlaštene osobe Ministarstva unutarnjih poslova takvu osobu mogu dovesti u psihijatrijsku ustanovu bez prethodnog liječničkog pregleda.

Psihijatar koji je primio i zadržao pojedinca protiv njegove volje, mora odmah započeti dijagnostičku obradu te primijeniti terapijske postupke i na temelju rezultata najkasnije u roku od 72 sata utvrditi postoje li razlozi za prislino liječnje. Psihijatrijska ustanova koja je prisilno zadržala osobu s duševnim smetnjama dužna je dostaviti nadležnom županijskom sudu obavijest o prisilnom zadržavanju zajedno s medicinskom dokumentacijom o pregledu osobe s duševnim smetnjama s obrazloženjem razloga za prisilno zadržavanje. Obavijest je potrebno dostaviti odmah, a najkasnije u roku od 12 sati od donošenja odluke o prislinom zadržavanju pacijenta neposredno ili putem elektronskih sredstava komuniciranja. Također, obavijest o prisilnom zadržavanju i liječničku dokumentaciju potrebno je odmah dostaviti i zakonskom zastupniku prisilno zadržane osobe, nadležnom centru za socijalnu skrb i povjerenstvu za zaštitu osoba s duševnim smetnjama. Sudac pojedinac županijskog suda nadležnog prema sjedištu psihijatrijske ustanove u kojoj je osoba s težim duševnim smetnjama zadržana protivno svojoj volji dužan je u roku 72 sata nakon prijema i obavijesti posjetiti prisilno zadržanoga i, ukoliko je moguće, obaviti s njim razgovor. U istom roku sudac donosi odluku i rješenje o nastavku prisilnog zadržavanja. Postupak po kojem sud odlučuje o prisilnom smještaju je izvanparnični postupak i u njemu je javnost isključena. Sudac u istom roku od 72 sata mora imenovati vještaka – psihijatra te zakonskog zastupnika – odvjetnika koji će u raspravi zastupati i štititi interese prisilno zadržanog pojedinca. Dopušteno je da raspravi nazoče i pojedine službene osobe koje se bave liječenjem i zaštitom osoba s duševnim smetnjama, znanstveni i javni radnici, a ukoliko se osoba s duševnim smetnjama tome ne protivi, odnosno ako se tome ne protive njezin zakonski zastupnik ili odvjetnik, može se to dopustiti i njenom bračnom partneru i bliskim srodnicima. Sve osobe koje prisutvuju raspravi dužne su kao tajnu čuvati sve što su čule na raspravi te se upozoravaju na posljedice otkrivanja tajne. Rasprava o prisilnom liječenju se može održati u odgovarajućoj prostoriji psihijatrijske ustanove i po potrebi na raspravi može biti nazočna i osoba s duševnim smetnjama o čijem se prisilnom smještaju vodi rasprava kao i predstavnik terapijskog tima. Ukoliko sudac nakon rasprave donese riješenje o nastavku prislinog zadržavanja, prisilno zadržavanje može trajati najduže 8 dana od trenutka prisilnog zadržavanja. Žalba protiv rješenja ne zadržava izvršenje. Nakon provedenog postupka sud odlučuje rješenjem hoće li prisilno zadržana osoba i dalje ostati u psihijatrijskoj ustanovi ili će se otpustiti. Rješenje se dostavlja prisilno smještenoj osobi, njezinom zakonskom zastupniku, bliskom srodniku sa kojim živi u zajedničkom domaćinstvu, opunomoćniku, nadležnom Centru za socijalnu skrb, povjerenstvu za zaštitu osoba s duševnim smetnjama i psihijatrijskoj ustanovi u kojoj je osoba s duševnim smetnjama prisilno smještena. Prije nego sud donese odluku o prisilnom smještaju ili o otpustu osobe s duševnim smetnjama, dužan pribaviti pisano mišljenje psihijatra – stalnog sudskog vještaka koji nije zaposlen u psihijatrijskoj ustanovi u kojoj se nalazi prisilno zadržana osoba, o tome je li prisilni smještaj prijeko potreban. Ako nakon provedenog postupka, sud utvrdi opravdanim, može odrediti

prislini smještaj zadržane osobe u trajanju do 30 dana. Ako prisilni smještaj bude potreban i nakon isteka 30 dana, provodi se ista procedura, odnosno psihijatrijska ustanova je dužna 7 dana prije isteka tog vremena podnijeti prijedlog sudu o donošenju riješenja o produženju prisilnog smještaja, ali sada sud može odrediti prisilni smještaj u trajanju do 3 mjeseca. Svaki sljedeći nastavak potrebe prisilnog smještaja može trajati i do šest mjeseci.

Kod otpusta prisilno smještene osobe iz psihijatrijske ustanove odluku donosi predstojnik odjela ili psihijatar ovlašten od strane predstojnika. Osoba se otpušta kada prestanu razlozi zbog kojih je prisilni smještaj prvotno i određen. Obavijest o otpustu se bez odgađanja šalje nadležnom sudu.

Zaključak

Prisilno liječenje, odnosno prisilna hospitalizacija kao oblik takvog liječenja, može nastupiti kada postoji realna opasnost da je bolesnik potencijalno opasan za samoga sebe i za svoju okolinu. Tim postupkom osobi s duševnim smetnjama oduzimaju se prava i sloboda koja je temeljno pravo čovjeka. Slobodu pojedincu može oduzeti samo sud i to po strogo propisanim pravilima. Upravo zbog toga prisilna hospitalizacija regulirana je zakonom u gotovo svim modernim zemljama. Iako je kao takva predmet žustrih rasprava diljem svijeta, ona predstavlja za određene bolesnike s težim duševnim smetnjama nužan i vrlo učinkovit način terapije.

LITERATURA:

1. Fatović-Ferenčić,Stela; Tucak, Antun: Medicinska etika. Medicinska naklada. Zagreb, 2011.
2. Gmajnić, Rudika; Franjić, Siniša: Socijalno i zdravstveno zakonodavstvo, Osijek, 2012.
3. Gmajnić, Rudika; Ilakovac, Vesna; Franjić, Siniša: Medicina i zdravstveno pravo, Osijek, 2012.
4. EU Agency for fundamental rights (FRA): Involuntary placement andinvoluntary treatment of persons with mental health problems. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012
5. Potkonjak, Jelena; Karlović, Dalibor: Sociodemografske i medicinske značajke prisilno liječenih psihijatrijskih bolesnika - retrospektivna studija petogodišnjeg iskustva primjene zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama. Acta Clinica Croatica, Vol. 47 No. 3, 2008
6. Hotujac, Ljubomir i sur. : Psihijatrija. Medicinska naklada, Zagreb, 2006.
7. Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama (NN 111/97, 27/98, 128/99 i 79/02)
8. Havajska deklaracija Svjetskog psihijatrijskog društva usvojena 1977. godine na Havajima i potvrđena na Generalnoj Skupštini Svjetskog psihijatrijskog društva u Beču, 1983. godine

Kratko ili prethodno saopštenje UDK 613:316.324.8

Mr.Omer Pinjić, JU Dom zdravlja Jablanica, Jablanica, BiH
Jasmina Tanović, JU Medicinska škola „Mostar"- Mostar, BiH
Biljana Mikić, JU Dječiji vrtić Brčko distrikt
Ejub Zukić, JU Dom zdravlja Gornji Vakuf, Gornji Vakuf ,BiH

ŽIVOTNI STILOVI I ZDRAVLJE

Sažetak:

Analizirajući zdravstveno stanje stanovništva HNK/Ž uočava se visok trend oboljevanja i smrtnosti od hroničnih nezaraznih oboljenja: kardiovaskularna oboljenja, različitih oblika karcinoma, šećerne bolesti, bolesti probavnog trakta, poremećaji mentalnog zdravlja, te bolesti lokomotornog sistema.
Dokazano je da ključnu ulogu u razvoju ovih bolesti ima prisustvo brojnih riziko faktora, povezanih sa lošim životnim navikama. Istraživanja su pokazala da brojni riziko faktori su zajednički za najveći broj nezaraznih oboljenja i takođe je potvrđeno da se usvajanjem zdravih stilova života mogu reducirati i ukloniti. Visok krvni pritisak, povišene vrijednosti šećera u krvi, povišena tjelesna težina, nedostatak fizičke aktivnosti, povišen nivo masnoća u krvi, pušenje, visok unos alkohola, upotreba psihoaktivnih supstanci, stres, životna dob, porodična istorija bolesti, ukoliko su prisutni djeluju višestruko povećavajući rizik od nastanka najvećeg broja oboljenja.
Problem ovog istraživanja jeste upravo utjecaj pojedinih riziko faktora, pušnja i alkohola na zdravstveni status mlađih uzrastnih kategorija (od 1stanovništva HNK/HNŽ-e. Rezultati, dobijeni ovim istraživanjem su poražavajući i konstatovan je trend porasta konzumenata duvana i alkohola među djecom i mladima uzrasta od 10 do 18 godina.

Ključne riječi: zdravlje, stil življenja, riziko faktori, duvan, alkohol

LIFE STYLE AND HEALTH

Summary

The analisin the health population of HNK/HNŽ we view the high trend of diseasing at the chronical anpatogene disease such as: cardiovascular diseases, different kinds of karcinoms, dieabetes, illnes of digestive tracts, problems with mental health, and also of locomotoring system.
It is prove that the key factor in development this diseases had existing the number of risick factors conecting with bad life hobbies. The explorations show that number of risico-factors is relations for the biggest number of anpatogene diseases, and also is confirming that using health styles of life we could reduce dthem and put out off. High blood preassure, high level of cholesterol in blood, smoking, the big weight, necessary for fizical activity, alcochol, using the psychoactive substances, stress, life strature, history of family-anamnesis, if they are present get for much more on number and high the risick from coming the big number of diseases. The problem of this aim is the influence some risico-factors, smoking and alcochol on health status young strature category (population of HNK/HNŽ). The results get with this exploration are very bad and we constanting that trend is the high, especially the users of cigarets, and also alcochol between the childern and young people strature 10-18 years.

Key words: health, life style, rizico-factors, cigarets, alcochol

1. Uvod

Zdravlje i kvalitet života ljudi predstavljaju preduslov razvoja, unapređenja i prosperiteta jedne države. Zdravo stanovništvo je neophodno za postizanje strateških, socijalnih i ekonomskih ciljeva svakog društva i države. Zbog toga svaka država ima svoj interes kada je u pitanju javno zdravlje, a svijest o važnosti javnog zdravlja oslikava se kroz podršku koju je država spremna da pruži za razvoj i unapređenje ove oblasti. Svjetska zdravstvena organizacija (SZO)[1] defininiše zdravlje na slijedeći način: *„ zdravlje nije samo odsustvo bolesti, već psihičko, fizičko i društveno blagostanje“.*

Tokom posljednjih trideset godina SZO-a je debatovala i razvila revidiranu definiciju (1984) koja glasi: *„Zdravlje je obim u kom je pojedinac ili grupa sposobna da, sa jedne strane, shvati aspiracije i zadovoljenje potreba; a sa druge strane, da mjenja ili savladava životnu sredinu“.* Zato s pravom možemo reći da je zdravlje izvor svakodnevnog života, a ne samo predmet življenja, ono predstavlja pozitivan koncept koji ističe društvene i lične potencijale (resurse), kao i psihofizičke sposobnosti.

Analizirajući zdravstveno stanje stanovništva HNK/Ž-e, uočava se visok trend oboljevanja i smrtnosti od hroničnih nezaraznih oboljenja: kardiovaskularna oboljenja, različitih oblika karcinoma, šećerne bolesti, bolesti probavnog trakta, poremećaji mentalnog zdravlja, te bolesti lokomotornog sistema. Dokazano je da ključnu ulogu u razvoju ovih bolesti ima prisustvo brojnih riziko faktora, povezanih sa lošim životnim navikama.

Istraživanja su pokazala da brojni riziko faktori su zajednički za najveći broj nezaraznih oboljenja i takođe je potvrđeno da se usvajanjem zdravih stilova života mogu reducirati i ukloniti. Visok krvni pritisak, povišene vrijednosti šećera u krvi, povišena tjelesna težina, nedostatak fizičke aktivnosti, povišen nivo masnoća u krvi, pušenje, visok unos alkohola, upotreba psihoaktivnih supstanci, stres, životna dob, porodična istorija bolesti, ukoliko su prisutni djeluju višestruko povečavajući rizik od nastanka najvećeg broja oboljenja.

2. Materijal i metode istraživanja

U ovom radu je prikazan dio istraživačkog materijala, koji je dobiven na osnovu istraživanja zastupljenosti upotrebe(konzumacije) duvana i alkohola među stanovništvom HNK/Ž u 2011/2012.godini. Istraživanjem je bilo obuhvaćeno 4000 ispitanika, uzrasta od 18 do 65 godina. Ovo istraživanje je urađeno po modelu ESPAD istraživanja, u saradnji sa Zavodom za javno zdravstvo HNK/Ž- Mostar.

3. Rezultati istraživanja

Analiza zastupljenosti preventabilnih riziko faktora duvan i alkohol), sa prijedlogom mjera redukcije i eliminacije

Istraživanja prisustva riziko faktora među stanovništvom HNK/Ž (2011/2012.godine) koje sprovedeno po modelu ESPAD istraživanja pokazuju da: preko 50 % odraslih su pušači, svaki peti odrasli ima povišen krvni pritisak, 3 % ima šećernu bolest, 55 % povišene vrijednosti tjelesne težine, 16 % povišene masnoće, 60% manjak navika fizčke aktivnosti,

[1] Svjetska zdravstvena organizacija (SZO)[1] (1984) .Definicija zdravlja.

loša socijana i ekonomska situacija, narkomanija, nezaposlenost, siromaštvo, kidanje socijalnih veza.
Podaci pokazuju samo dio realnih faktora koji generiraju nove skupine bolesnika, raste incidenca bolesti i opterećuju zdravstveni budžet. Zbog toga je naš tim istraživača u saradnji s Odjelom za edukaciju i promociju zdravlja Zavoda za javno zdravstvo HNK/Ž, protekle dvije godine intenzivno istraživao životne navike pojedinih populacionih grupa, analizirao životne stilove i načine života i predložio preventivne mjere za njihovu redukciju i eliminaciju.
Zbog obimnosti istraživačkog materijala, u ovom radu, prikazali smo zastupljenost i procentualnerezultate istraživanja po pitanju konzumacije duvana i alkohola kod različitih populacionih grupa (od18 do 65 godina) kod stanovništva u HNK/Ž.

- ***Upotreba duhana***

Pušenje kao riziko faktor je uzročnik karcinoma pluća, ishemijske bolesti srca i krvnih sudova, akutne i hronične infekcije dišnih puteva (bronhitisa i emfizema pluća), akutne i hronične infekcije srednjeg uha, sindrom iznenadne smrti novorođenčeta.
Ne samo zdravstvene već i ekonomske posljedice pušenja su izuzetno velike. Pušenje uzrokuje pad radne sposobnosti, uslovljava oboljenja, invalidnost i prijevremenu smrtnost.
Pušenje duhanskih proizvoda je u direktnoj korelaciji sa povećanim brojem oboljelih a takođe i smrti od kardiovaskularnih oboljenja, oboljenja respiratornog sistema, nekih oblika karcinoma itd. Na našim prostorima cigarete su odgovorne za 30 % svih smrti uzrokovanih malignim oboljenjima, 20 % smrti uzrokovanih koronarnom bolešću i moždanim udarom, kao i 80 % smrti uzrokovanih hroničnim obstruktivnim oboljenjima pluća. Bez obzira na usvojen Zakon o zabrani upotrebe duhanskih prerađevina, („Službene novine„ FbiH, br: 6/98), kao i niza popularnih kampanja protiv pušenja duhanskih proizvoda na našem području, podaci pokazuju, a i naša istraživanja potvrđuju da se i dalje nastavlja trend povećanja procenta pušača posebno u mlađoj skupini i osobama ženskog pola.

Grafikon 1. Istraživanja pušačkih navika mladih (od 10 do 18 g.) na HNK/Ž (211 /2012.)

Rezultati istraživanja pušačkih navika među stanovništvom različitih populacionih grupa (od 18 do 65 godina) pokazju da 55% stanovništva u HNK/Ž su pušači. Više od polovine registrovanih pušača su u grupi teških pušača jer konzumiraju više od 20 cigareta dnevno.
Na osnovu rezultata istraživanja možemo konstatovati da dobna granica onih koji probaju pušiti cigarete je sve niža tako u ispitivanom uzorku imamo 5% desetogodišnjaka pušača, od

11 do 14 godina 14% a od 15 do 18 godina 16%. Sve ovo ukazuje na nedostatak kvalitetnih promotivno-preventivnih programa iz prevencije nikotinizma.

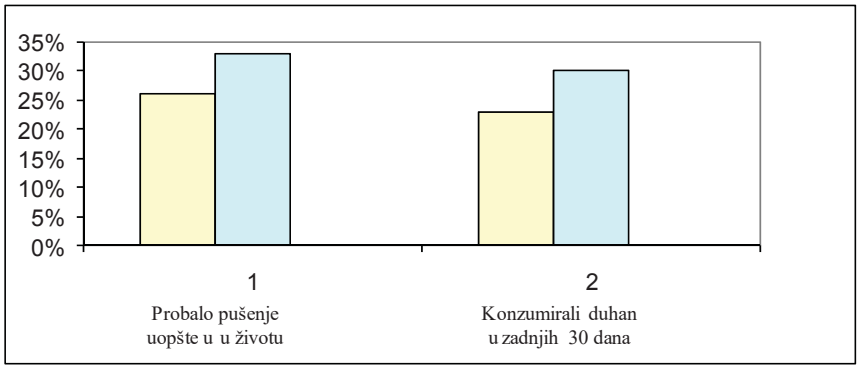

Grafikon 2. Stavovi i navike konzumiranja cigareta među šesnaestogodišnjacima (2011/2012.)

U saradnji s Zavodom za javno zdravstvo HNK/Ž, 2011. i 2012. godine (po ESPAD-omom modelu), izvršeno je istraživanja o stavovima i navikama konzumiranja cigareta među šesnaestogodišnjacima. Rezultati pokazuju da trend pušenja među šesnaestogodišnjacima je u porastu u 2012 godini za 7% u odnosu na 2011 godinu.

Kao glavni razlog ovako visokog trenda pušačkih navika na našim prostorima, autori navode, nepostojanja jedinstvene državne politike i strategije prema proizvodnji i konzumiranju duhanskih proizvoda, postojanje crnog tržišta, laka dostupnost duhanskih proizvoda, mala prodajna cijena, negativne informacije i reklamiranje, nepoštivanje Zakona o kontroli upotrebe duhanskih proizvoda, nedovoljno informisanje i edukacija posebno mladih i radnoaktivnog stanovništva.
Mjere koje treba preduzeti su bazirane na principima intersektorijalne saradnje, usmjeren na reduciranje pušenja kao najvećeg pojedinačnog faktora rizika po zdravlje svih populacionih grupa u HNK/Ž. Moramo slijediti opšti cilj u politici zdravlja: unaprijediti zdravlje stanovništva HNK/Ž i reducirati oboljenja i stanja kao uzroke smrtnosti direktno povezanih sa pušenjem kao glavnim faktorom rizika. U okviru aktivnosti za prevenciju i suzbijanje pušenja, neophodno je raditi na:

- Unapređenju aktuelnog zakonodavstva o kontroli duhana na području HNK/Ž a sve u skladu sa državnim i Evropskim zakonodavstvom. (utvrditi politiku cijena, oporezivanja, zaštite od izloženosti duhanskom dimu, informisanje potošača o štetnosti pušenja, zabrana reklamiranja i sponzoriranja, dugoročni alternativni programi poljoprivrede.
- Definisati i implementirati programe prevencije i odvikavanja od pušenja (kroz intersektorijalnu i multisektorijalnu saradnju provoditi promotivne kampanje i odvikavanje od pušenja zajedno sa vladinim i resornim ministartvima, zdravstvenim ustnovama, obrazovnim ustanovama, NVO organizacijama i udruženjima, pisanim i elektronskim medijima.
- Provoditi istraživanja kao argument za donošenje odluka (stalno provoditi istraživanja o socioekonomskim aspektima proizvodnje) potrošnje duhanskih proizvoda,

istraživati trendove potrošnje u pojedinim populacionim skupinama, kao i istraživanje trendova oboljenja i stanja direktno i indirektno uzrokovanim pušenjem.

❖ ***Upotreba alkohola***

Povećano konzumiranje alkohola direktno je povezano sa različitim psihičkim i fiziološkim poremećjima zdravlja. Konzumiranje alkohola je sigurno odgovorno za povećanje ukupnog opterećenja zbog bolesti, povečavajući rizik od ciroze jetre, pojedinih vrsta raka, povećanog kvnog pritiska, moždanih i srčanih udara i urođenih malformacija. Do sada nisu sistematično obavljana istraživanja navika konzumiranja alkohola u pojedinim populacionim grupama na našem kantonu, međutim povremena istraživanja koje su provodile stručne službe Zavoda za Javno zdravstvo HNK/Ž, jasno pokazuju da trendovi konzumiranja alkohola kod stanovništva u dobnoj skupini od 19 i više godina, pokazuju da gotovo četvrtina odraslog stanovništva konzumira povremeno ili stalno alkohol (24%). Kada su u pitanju mlađe osobe istraživanja (2012 godini) vršena na području HNK/Ž u dobnoj skupini od 12 do 14 godina pokazala su da 49 % učenika je probalo neko od alkoholnih pića, 32 % konzumira alkohol u posebnim prilikama (ekskurzije, rođendani, zabave i sl.), 12 % je doživjelo pijanstvo, a 7 % konzumira alkohol svakodnevno, Alkoholizam je kod 5 % učenika prisutan u porodici, dok 4 % razmišlja da napusti roditeljski dom.

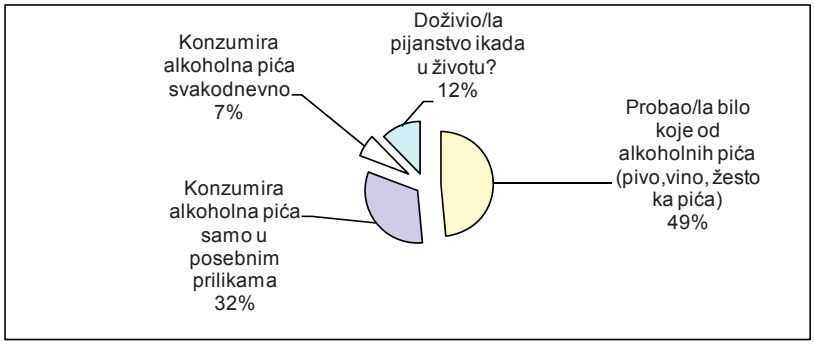

Grafikon 3. Istraživanja o navikama konumiranja alkohola dobi od 12-14 godina na HNK/Ž (2012.)

Da je konzumiranje alkohola među mladima u porastu potvrđuju istraživanja o stavovima i navikama konzumiranja alkohola (po modelu ESPAD istraživanja) među šesnaestogodišnjacima (2011/2012 godina). Trend konzumiranja alkohola u 2012. godini je u znatnom porastu u odnosu na 2011 godinu.

Rezultati istraživanja pokazuju da je:

1. alkohol je probalo u 2012 godini 24 % ispitanika za 13% je veći u odnosu na 2011 godinu.
2. 11 % ispitanika je izjavilo da je doživjelo 20 i više puta pijanstvo u 2012 godini, što je za za 6% više u odnosu na 2011 godinu.

3. Akutno trovanje alkoholom 3 i više puta, u 2012 godini, . imalo je 8 % ispitanika, što predstavlja za 3 % više u odnosu na 2011 godinu.

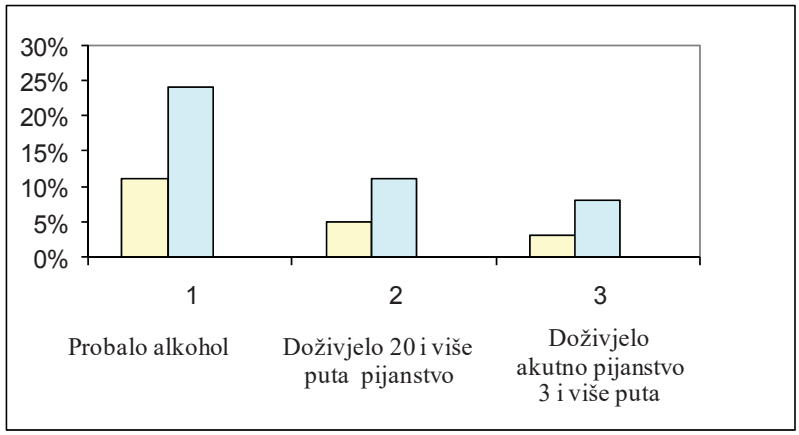

Grafikon 4. Procentualni prikaz navike konzumiranja alkohola među šesnaestogodišnjacima na HNK/Ž(2011/2012 g.)

Većina zdravstvenih problema pojavljuje se udružena sa svakodnevnim konzumiranjem alkohola preko određenog nivoa, a drugi zdravstveni problemi se javljaju kod upotrebe velikih količina alkohola u kratkom vremenu (prekomjerno opijanje), što uzrokuje različite zdravstvene probleme i različite ispade u ponšanju, pa čak do onih sa tragičnim posljedicama. Broj oboljenja uzrokovanih prekomjernim konzumiranjem alkoholom (mentalni poremećaji F10 i bolesti jetre K70) u posljednje dvije godine bilježi trend povećanja na cijelom području HNK/Ž. Stopa mentalnih poremećaja (F10) uzrokovani alkoholom u 2011 godini iznosila je 1,4/1000 stanovnika, da bi u 2012 godini zabilježila porast i penje se do 1,5/1000 stanovnika. Prateći stopu oboljenja jetre uzrokovanih konzumiranjem alkohola (K70), možemo zaključiti da je stopa općeg morbiditeta u opadanju, obzirom da je ista iznosila 1,2/ 1000 stanovnika u 2011 godini, dok u 2012 godini iznosi 0,9/1000 stanovnika, što predstavlja pozitivan trend (tabela 1).

Tabela 1. Primarni i bolnički morbiditet oboljenja vezanih za konzumiranje alkohola za period 2011-2012. godine

Godina	2011		2012	
Oboljenja	Broj prijavljenih	Stopa morbiditeta na 1000 stanovnika	Broj prijavljenih	Stopa morbiditeta na 1000 stanovnika

Mentalni poremećaji ponašanja uzrokovani upotrebom alkohola /F10/	349	1,4	352	1,5
Oboljenja jetre izazvana akoholom /K 70/	184	1,2	215	0,9

Zaključak

Rezultati analize, ugroženosti zdravstvenog stanja stanovništva HNK/Ž-e, u odnosu na istraživane riziko faktore (duvan i alkohol) u periodu 2011-2012 godina, pokazali su da ova dva istraživana riziko faktora unutar stanovništva HNK/Ž, imaju visok trend zastupljenosti naročito među mlađom populacijom, kao i to da znatno utječu na opšti zdravstveni status stanovnika HNK/Ž. Iz rezultata se jasno da zaključiti da društvena zajednica u HNK/Ž, ima tolerantan stav prema nekontolisanom konzumiranju duvana i alkohola.
Prema dobijenim pokazateljima, organizaciju zdravstvene zaštite u HNK/Ž, neophodno je preorijentisati i usmjeriti na spriječavanje i suzbijanje upotrebe alkohola, duvana i drugih riziko faktora, kroz jedan sveobuhvatan program prevencije i promocije zdravlja, u koji će biti uključeno cjelokupno stanovništvo. Neophodno je da se kroz te programe pokuša prije svega adekvatno zdravstveno informisati stanovništvo te na taj način promjeni svijest stanovništva o njihovom zdravlju, odnosno da se pokuša utjecati na promjenu stila življenja, unapredi kvalitet životne i radne sredine, ojača privredni razvoj i poboljšati socijalno-ekonomski status. Da bi se ovaj trend rasta upotrebe duvana i alkohola uopće zaustavio, a potom i sanirao neophodno će biti izraditi i implementirati jedinstveni kantonalni program borbe protiv alkoholizma i pušenja, utvrditi jasne ciljeve i indikatore rezultata; nadgledati uspjeh i periodično evaluirati dostignute ciljeve.
Promocija zdravih stilova življenja kroz kontrolu pristupačnosti duvanu i alkoholnih pića i kroz povećanje cijene alkoholnih proizvoda, kao primjena stroge kontrole ili zabrane direktnog ili indirektnog reklamiranja alkoholnih i duvanskih proizvoda, posebno zabranom formi reklamirnja usmjerenih na mlade ljude, trebalo bi da u kratkom vremenskom intervalu polući jasne i konkretne rezultate u smislu smanjenja broja konzumenata alkohola i duvana.

Literatura:

1. Douglas, M. and Isherwood, B. (1980) The World of Goods, Harmondsworth: Penguin.
2. Georgu. S., Burrows, R.(2001). Lifestyle and Consumer. Nottingham Trent University Culture"
3. Featherstone, M.(2000). Consumer Culture and Postmodernism. Nottingham Trent University
4. Nenadić Šviglin, K. (2010). Alkoholizam. Zagreb. Psihijatrijska bolnica Vrapče.
5. Erceg, M. (2004). Utjecaj pušenja na zdravlje. Zagreb. ZZ R.Hrvatske.

Prof.dr.sc Branimir Mikić, Evropski univerzitet Brčko.
branotuzla@gmail.com.

Stručni rad UDK 611.84:617.741

Emina Begović[1], Munevera Osmić[2], Senad Mehmedinović[3] i Edina Šarić[4]
[1]Filozofski fakultet Univerzitet u Tuzli; [2]Dom zdravlja Tuzla; [3]Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerzitet u Tuzli; [4]Centar za edukaciju Tuzla.

„UČESTALOST DEFEKTNOG VIĐENJA CRVENOG I ZELENOG DIJELA SPEKTRA U UZORKU STANOVNIŠTVA IZ LUKAVCA“

SAŽETAK
Daltonizam je poremećaj prepoznavanja boja kojeg je krajem prvi opisao engleski naučnik John Dalton. On je i sam imao problema u raspoznavanju crvene i zelene boje koje su se njemu činile kao jedna ista boja. To sljepilo za boje po njemu je dobilo ime daltonizam i prilično je rašireno. Često se pojam daltonizma pogrešno poistovjećuje sa pojmom „slijep za boje". Bitna razlika je u tome, što u slučaju osobe sa daltonizmom, svi receptori funkcionišu, dok kod slijepih za boje zeleni ili crveni receptor uopšte ne funkcioniše**.** Poremećaj ne mora biti i ograničavajući faktor u životu, ako se na vrijeme uoči. To potvrđuje i činjenica da su neki slavni likovni umjetnici bili vrlo uspješni unatoč problemu u raspoznavanju boja. Otkrivanje problema rješava i nerazumijevanje i pogrešne percepcije učenika koji se može proglasiti nezainteresiranim za pojedina područja. Potrebno je provjeru, odnosno ispitivanje provesti pri upisu u osnovnu, a zatim u srednju školu, osobito za specifična zanimanja, te pri zapošljavanju osoba za posebna zanimanja kojima je poznavanje boja nužno. U ovom radu smo utvrđivali frekvenciju protan i deutan defekata, odnosno neraspoznavanje crvene i zelene boje u stanovništvu Lukavca. Utvrđeno je da u uzorku populacije iz Lukavca učestalost protan defekta kod muškaraca 1,6%, a kod osoba ženskog spola nije zabilježena. Učestalost deutan defekta kod muškaraca iznosi 5,23%, a kod žena 1%. Takođe je utvrđena veća učestalost defektnog viđenja za boje u ruralnom području kod oba spola.
Ključne riječi: protan defekt, deutan defekt, daltonizam, sljepilo za boje, Ishihara tablice.

UVOD
Informacije iz svijeta do nas dospijevaju putem čula. Najviše informacija primamo putem čula vida (oko 90%). Zbog toga je važno da se mogućnosti koje nam pruža čulo vida maksimalno iskoristi. Zdrave osobe razlikuju oko 2000 boja, a daltonisti znatno manje (1). Nepovoljno utiče na pouzdanost primljenih informacija, što uslovljava i vrijeme reakcije, a sve to bitno utiče na kvalitet života. U svijetu živi oko 8% muškaraca i 0,5% žena koji imaju problem raspoznavanja boja (u Srbiji živi oko 420.000 daltonista, u Hrvatskoj živi 180.000 daltonista, dok u zapadnoj Evropi, SAD i Japanu ukupno 32,6 miliona)(2). Poremećaj razlikovanja boja može biti urođen i stečeni. U većini slučajeva riječ je o genetskoj anomaliji vezanoj za X- hromosom (3). Žene mogu biti nositelji, ali bez pojave simptoma, a muškarci uvijek obolijevaju od te bolesti. U muškaraca je poremećaj 16 puta učestaliji nego u žena što se objašnjava X-spolno vezanim načinom nasljeđivanja. Od ukupnog broja muškaraca sa problemom raspoznavanja boja, njih 75% ne raspoznaje zelenu boju (deutan defekti) i 25% ne raspoznaje crvenu *(*protan defekti). Daltonizam se može pojaviti i kasnije tokom života kao posljedica različitih bolesti vidnog živca ili mrežnjače, te kao posljedica uzimanja nekih lijekova. Ne može se liječiti ni vježbama ni drugim postupcima (2).

U djetinjstvu je daltonizam veliki hendikep, što se u ovoj dobi u velikoj mjeri odražava na uspjeh djeteta kako u učenju, tako i u psihičkom razvoju. Savremeni oblik školovanja, učenja i življenja podrazumijeva normalan kolorni vid. Već u vrtićima postoje različito obojena didaktička pomagala koja olakšavaju usvajanje određenih pojmova i svladavanje vještina, što je otežano u slučaju neraspoznavanja boja. Na crtežima djece predškolskog uzrasta ili djece u nižim razredima osnovne škole, trava će biti crveno obojena,

krov kuće zeleno, što može dovesti do slabe ocjene ili ih izvrgnuti ruglu druge djece (2). Dijete nauči raspoznavanje boja kroz učenje i svakodnevno posmatranje svijeta koji ga okružuje i razne tonove boja pojedinih predmeta. Do tri godine života prepoznavanje boja je još neprecizno, a nakon navršene tri godine može se kod djece ispitati oštrina vida i pomoću posebnih tablica osetljivost za boje. Ali većina u uzrastu od tri godine zna prepoznati osnovne boje, boju predmeta, posebno omiljene igračke. Blagovremenom spoznajom o postojanju nedostatka, osoba se pravilno usmjerava kroz život , te se uči nositi sa nedostatkom i razvijati ostale sposobnosti i vještine (1).

Vrste poremećaja. Prirođeni poremećaji raspoznavanja boja pojavljuju se na oba oka i ne pokazuju progresiju tokom života. Osoba koja raspoznaje sve tri osnovne boje crvenu, zelenu i plavu naziva se *trihromat.* U modernoj medicini poznata su tri tipa daltonizma: *protonopija*– potpuno neraspoznavanje crvene boje, a *protoanomalija* je djelomično neraspoznavanje crvene boje; *deuteranopija*- osoba ne prepoznaje zelenu boju, a *deuteranomalija* predstavlja djelomično neraspoznavanje zelene boje; i *tritanopija*- je neraspoznavanje plave i žute boje (2). Najteži oblik poremećaja kolornog vida je akromatopsija ili *monohromatizam.* Monohromati uopće ne raspoznaju boje, već svijet doživljavaju u sivim tonovima. Uredan kolorni vid nužan je kod pilota, mornara, policajaca, osoba koje su vezane za laboratoriju, promet, tekstilnu industriju, dizajn. Stoga osobe koje ne raspoznaju boje imaju ograničenje u izboru zanimanja.. U saobraćaju daltonisti predstavljaju posebnu opasnost kako za sebe, tako i za okolinu. Učestale su saobraćajne nesreće kojima je uzrok nepravilno uočavanje boja, pa se dešava da osobe daltonisti prelaze preko željezničke pruge, uprkos crvenom svjetlu (2). Stoga je, na primjer, neophodno da svjetla na semaforima budu svugdje u istom rasporedu, te da se po položaju mogu raspoznati, a ne samo po boji.

Osobe koje ne raspoznaju boje ne mogu uočiti da li će neko da pocrveni, ili preblijedi u toku komunikacije. Neće primijetiti na licu djeteta temperaturu, u zubotehnici neće uočiti odstupanja u boji zuba i navlake, neće razlikovati zrelo voće od zelenog, nijanse kozmetičkih preparata, i tako dalje. Čovječije oko, na osnovu svijetlosti i kontrasta između boja, razlikuje, prepoznaje stvari oko nas (3). Razlikovanje kontrasta između nijansi je oslabljeno kod daltonista. Usljed toga mnogi detalji u okolini ostaju neprimijećeni. U poređenju sa osobom koja vidi boje, osoba sa daltonizmom je u nepovoljnom položaju u mnogim situacijama. Tako npr: posebnu teškoću za njih predstavljaju tekstovi štampani u boji, geografske mape, rad u laboratorijama. Prilikom kupovine, tumačenje obojenih natpisa može biti pogrešno. Prilikom bojenja, dekorisanja, odabiranje i usklađivanje boja za njih predstavlja problem.Teško razlikovanje boja dresova, stvara teškoće kod bavljenja sportom, ili praćenja sportskih događaja. Pogrešno tumače informacije sa monitora elektronskih aparata, mobilnih telefona, ekrana i sl.

Rana dijagnoza poremećaja prepoznavanja boja također može spriječiti probleme sa učenjem tokom školskih godina, osobito zato što se većina radnih materijala temelji na prepoznavanju boja. Ukoliko dijete ima poremećaj prepoznavanja boja, nastavnici bi trebali da prilagode nastavni program i način prezentacije gradiva takvim učenicima (4). Boje, pored toga što nam prenose informacije, utiču i na raspoloženje. Na osnovu posmatranja, crvena boja osvježava, zelena smiruje, plava pomaže pri koncentraciji, smeđa boja uspavljuje. Neke kompozicije boja nalazimo skladnima, dok neke smetaju, i smatramo da su disharmonične. Boje imaju i simbolična značenja. U Evropi je crna boja žalosti, bijela znači čistotu, nevinost, žuta je boja zavisti.

Cilj ovog rada bio je utvrditi frekvenciju protan i deutan defekata, u stanovništvu opštine Lukavac (u odnosu na spol i mjesto prebivališta-urbana ili ruralna sredina), te tako dati naučni doprinos u bazu podataka o poremećajima kolornog vida u tuzlanskom kantonu i šire u populacijama bosansko-hercegovačkog stanovništva.

ISPITANICI I METODE ISTRAŽIVANJA

Uzorak. Podaci neophodni za analizu, prikupljeni su testiranjem 1042 ispitanika, od kojih je 440 pripadnika muškog i 602 ženskog spola. Testiranje je provedeno u populaciji Lukavca. Iz urbane zone testirano je 755 ispitanika iz ruralne zone 287 ispitanika.

Metode istraživanja U rutinskim i masovnim istraživanjima (kao što je i ovo istraživanje) sposobnost razlikovanja boja se testira standardizovanim test-tablicama, među kojima najširu primjenu imaju one prema Išihari (Ishihara, 1973) (6). Ovaj sistem obuhvata seriju, (najčešće 24) pseudoizohromatskih tablica u kojima su određeni likovi predstavljeni pomoću kružića različitih boja i njihovih nijansi. Primjer Išihara testa na boju prikazan je na slikama 1., 2., 3., 4., 5. i 6. Diferencijaciju između protan i deutan defekata vršili smo pomoću
test-tablice a koje su prikazane na slikama 5. i 6.

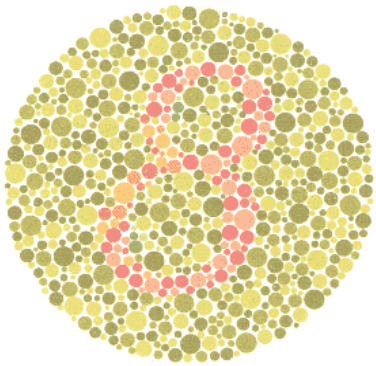

Slika 1. Osoba sa normalnim viđenjem broj 8, a osoba slijepa za crvenu i zelenu boju vidi broj 3.

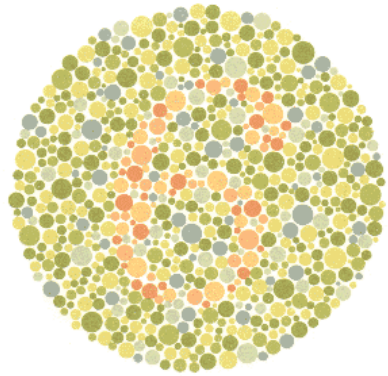

*Slika 2***.** Osoba sa normalnim viđenjem boja vidi broj 6, a osoba slijepa za crvenu i zelenu boju ne može ništa da očita.

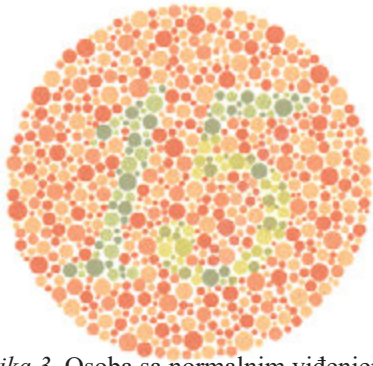

Slika 3. Osoba sa normalnim viđenjem boja
boja vidi broj 15, a osoba slijepa za crvenu i zelenu boju vidi broj 17.

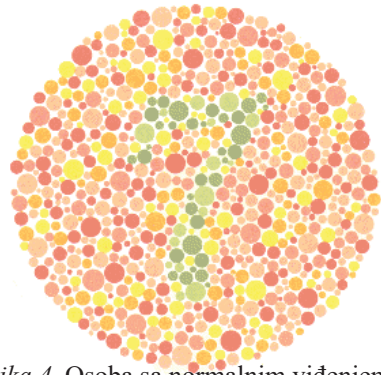

Slika 4. Osoba sa normalnim viđenjem

vidi broj 7, a osoba slijepa za crvenu i zelenu boju ne može ništa da očita.

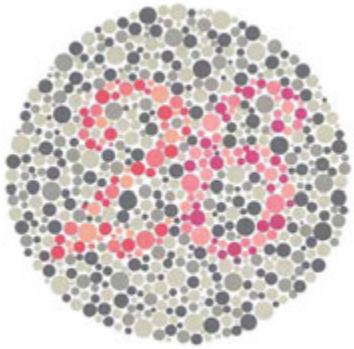

Slika 5. Osoba sa protan defektom vidi broj 6, a ne vidi broj 2. Osoba sa deutan defektom vidi broj 2, a ne vidi broj 6.

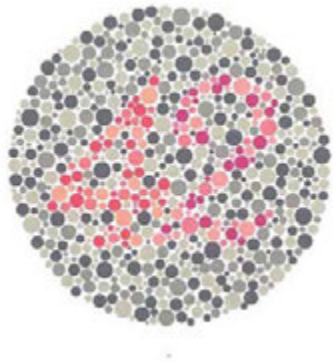

Slika 6. Osoba sa deutan defektom vidi broj 4, a ne vidi broj 2. Osoba sa protan defektom vidi broj 2, a ne vidi broj 4.

Prilikom testiranja moraju se ispuniti osnovna pravila testiranja:

- testiranje se obavlja u prostorijama koje su osvijetljene dnevnim svjetlom. Kada je nužno testiranje pod električnim svjetlom potrebno je napraviti takvo osvjetljenje da što više liči prirodnom;
- Ishihara tablice drže se na udaljenosti 75 cm od ispitivane osobe i moraju biti postavljene da se njihova razina nalazi pod pravim uglom sa vidnom linijon;
-pravilan položaj svake table označen je rednim brojem koji je upisan na podlozi pseudoizohromatske konfiguracije;
-osnovna serija brojeva predstavljena je na tablicama od 1-17 koje se čitaju odmah nakon pauze od tri sekunde;
-ukoliko ispitanik ne može da čita odgovarajuće brojeve nastavlja se sa upotrebom tabli od 18-24 na kojima se odgovarajuće linije prate kistom. Izvlačenje ovih puteva mora se završiti za 10 sekundi (5).

Dobijeni numerički podaci ispitivanog uzorka su statistički analizirani (izračunata je relativna frekvencija prema datom obrascu; značaj konstatovanih razlika u učestalosti protan i deutan defekata među poređenim kategorijama procijenjen je $t_{\%}$ testom prema obrascu:

$$t_{\%} = \frac{p_1 - p_2}{\sqrt{P \cdot Q\left(\frac{1}{N_1} + \frac{1}{N_2}\right)}}; \qquad gdje\ je:\ P = \frac{p_1 \cdot N_1 + p_2 \cdot N_2}{N_1 + N_2}; \qquad Q = 100 - P;$$

p_1 i p_2 - dva poređena procenta
N_1 i N_2 – dva poređena uzorka (Garrett, 1969) (6).

REZULTATI

U tabeli 1. prikazani su osnovni podaci o učestalosti defektnog viđenja crvenog (protodefekti) i zelenog (deuterodefekti) dijela spektra u analiziranom uzorku stanovništva sa područja Lukavca. Utvrđeno je da na području Lukavca od ukupno 1042 ispitanika, 1006 (96,54%) normalno raspoznaje boje, a 36 (3,45%) ispitanika oba spola ne može da raspozna crvenu i zelenu boju.

Tabela 1. Učestalost defektnog viđenja boja u ukupnom uzorku

Spol	**N**	**Normalno viđenje**		**Defektno viđenje**	
		Broj	(%)	Broj	(%)
♂♂	440	410	39,34	30	2,88
♀♀	602	596	57,21	6	0,58
Ukupno:	1042	1006	96,54	36	3,45

U tabeli 2 dati su rezultati koji govore o učestalosti protan i deutan defekata s obzirom na spol .

Protan defect je generalno rjeđi od deutan defekta uopće, pa i na području Lukavca.Tako u ispitivanom području crvenu boju ne raspoznaje 7 (ili 1,6%) od ukupno 440 testiranih muškaraca. Kada je riječ o protan defektima oni nisu zabilježeni kod žena, tj sve testirane žene su dobro uočavale crvenu boju.

Tabela 2. Učestalost ispitanika sa protan i deutan defektom u ukupnom uzorku u odnsu na spol

Kategorije	**Spol**	**N**	**Normalno viđenje**		**Defektno viđenje**			
					Protan (P)		Deutan (D)	
			Broj	(%)	Br.	(%)	Br.	(%)
Ukupan	♂♂	440	410	39,34	7	1,6	23	5,23
uzorak	♀♀	602	596	57,21	0	0	6	1,00
Ukupno:		1042	1006	96,54	7	0,67	29	2,78

Deutan defekti su generalno češći , pa i u populaciji ovog stanovništva. Nemogućnost raspoznavanja zelene boje prisutna je kod 29. ispitanika oba spola (2,78%) u odnosu na ukupni uzorak (N=1042). Ovaj defect je češći kod muškaraca (5,23%) nego kod žena (1%). Veća učestalost protan i deutan defekta kod muškaraca objašnjava se činjenicom da se geni za daltonizam nalaze na X-hromosomu, kojeg ženska djeca dobijaju od oca, a muški od majke (8).

Tabela 3. Učestalost ispitanika sa protan i deutan defektom prema mjestu spolu i prebivalištu

Kategorije	**Spol**	**N**	**Normalno viđenje**		**Defektno viđenje**			
					Protan (P)		**Deutan (D)**	
			Broj	**(%)**	**Br.**	**(%)**	**Br.**	**(%)**
Urbana	♂♂	302	284	28,23	3	1	15	4,97
sredina	♀♀	453	449	44,63	0	0	4	0,88
Ruralna	♂♂	138	126	12,52	4	2,9	8	5,80
sredina	♀♀	149	147	14,61	0	0	2	1,34
Ukupan	♂♂	440	410	39,34	7	1,6	23	5,23
uzorak	♀♀	602	596	57,21	0	0	6	1,00
Ukupno:		1042	1006	96,54	7	0,67	29	2,78

Iz tabele 3. i slike 1. može se uočiti učestalost protan i deutan defekta prema mjestu prebivališta: urbano-ruralno. Najveći broj muškaraca sa deutan defektom zabilježen je u ruralnom (5,8%) dijelu stanovništva, dok je u urbanom području taj procenat nešto manji i iznosi 4,97%. Protan defect je utvrđen kod muškaraca u većem procentu u ruralnoj (2,9%) nego u urbanoj sredini (1%). Žene u selu i u gradu dobro raspoznaju crvenu boju, pa kod njih protan defekti nisu registirani ni na jednom području . Međutim, mali broj žena ima deutan defect i to 1,34% u ruralnoj sredini, a u urbanoj sredini je to 0,88 % (tabela 3 i slika 7).

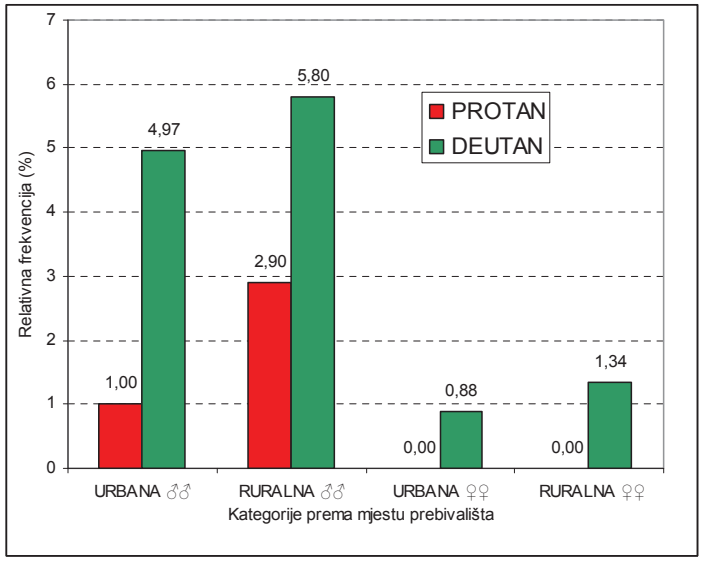

Slika 7. Učestalost protan i deutan defekta u kategorijama urbanog i ruralnog područja

Utvrđeno je da nema statistički značajnih razlika između frekvencija muškaraca iz urbane iz ruralne sredine u pogledu deutan defekata (t-test=0,36; p>0,07; slika 7; tabela 4). Testiranjem žena na protan defekte utvrđeno je takođe da između frekvencija žena sa deutan defektiom iz sela i grada ne postoje statistički značajne razlike (t-test=0,50; p>0,06; slika 7; tabela 4). Između frekvencija muškaraca iz seoske i gradske sredine postoje značajne razlike u pogledu raspoznavanja crvene boje. To znači da su muškarci koji ne raspoznaju crvenu boju značajno više zastupljeni u ruralnoj sredini. (slika 7; tabela 4).

Tabela 4. Vrijednost $t_{(\%)}$ testa za poređene kategorije stanovništva

	Poređene kategorije	Protan defekti		Deutan defekti	
		$t_{(\%)}$-test	**p<0,05**	**$t_{(\%)}$-test**	**p<0,05**
♂♂	URB-RUR	1,46	0,02>p>0,01	0,36	0,08>p>0,07
♀♀	URB-RUR	0	0	0,50	0,07>p>0,06

DISKUSIJA

Komparacija rezultata istraživanja sa podacima lokalnih bosansko-hercegovačkih populacija

Utvrđene učestalosti defektnog viđeja crvane i zelene boje u ispitivanom uzorku iz Lukavca upoređeni su sa odgovarajućim podacima iz literature. U tabeli 5. dati su osnovni podaci o učestalosti protan i deutan defekata u pojedinim lokalnim bosansko-hercegovačkim populacijama (u daljem tekstu bh stanovništvo) (9).

Uzimajući u obzir rezultate analize u uzorku bh stanovništva (tabela 5) gdje se učestalost protan defekata kod osoba muškog spola kreće od 0,48% do 5,23%, možemo konstatovati da se ukupna relativna frekvencija protan defekata u ispitivanoj populaciji muškaraca iz Lukavca, koja iznosi 1,60%, nalazi u okviru varijacija lokalnih bh populacija. Za deutan defekte koji se prema rezultatima analize bh stanovništva muškog spola kreće u rasponu variranja od 0,56% do 6,34%, možemo konstatovati da se ukupna relativna

frekvencija deutan defekata u ispitivanoj populaciji muškaraca iz Lukavca, koja iznos 5,23%, nalazi u okviru varijacija lokalnih bosansko-hercegovačkih populacija.

Tabela 5. Učestalost defektnog viđenja crvenog (P) i zelenog (D) dijela spektra u lokalnim bosansko-hercegovačkim populacijama (9)

Lokalna populacija	**Spol**	**N**	**P%**	**D%**	**$\sum_{P+D}$**
Bosanska Bijela	♂♂	374	1,34	4,28	5,62
(N = 731)	♀♀	357	-	0,28	0,28
Doboj	♂♂	353	1,42	1,98	3,40
(N = 595)	♀♀	242	-	-	-
Hrasnica	♂♂	306	1,31	2,61	3,92
(N = 514)	♀♀	208	-	-	-
Hutovo	♂♂	197	3,55	2,54	6,09
(N = 358)	♀♀	161	-	0,62	0,62
Ilijaš	♂♂	714	1,26	3,64	4,90
(N = 1200)	♀♀	486	0,21	0,21	0,42
Memići	♂♂	307	1,95	1,95	3,90
(N = 478)	♀♀	171	0,59	-	0,59
Miljevina	♂♂	509	2,16	3,14	5,30
(N = 831)	♀♀	322	0,31	0,93	1,24
Modran	♂♂	276	1,45	3,99	5,44
(N = 536)	♀♀	260	-	0,39	0,39
Odžak	♂♂	248	2,42	6,05	8,47
(N = 459)	♀♀	211	2,84	0,47	3,31
Orahova	♂♂	259	1,16	3,86	5,02
(N = 453)	♀♀	194	-	1,55	1,55
Prekaja	♂♂	199	3,52	5,53	9,05
(N = 366)	♀♀	167	0,60	0,60	1,20
Rakitno	♂♂	219	2,28	3,65	5,93
(N = 370)	♀♀	151	-	0,66	0,66
Sarajevo	♂♂	209	0,48	4,79	5,27
(N = 370)	♀♀	161	-	0,62	0,62
Stari Majdan	♂♂	150	2,00	1,33	3,33
(N = 321)	♀♀	171	-	0,59	0,59
Strgačina	♂♂	179	1,12	0,56	1,68
(N = 299)	♀♀	120	-	-	-
Šiprage	♂♂	536	3,17	6,34	9,51
(N = 992)	♀♀	456	0,44	1,54	1,98
Trnovo	♂♂	208	2,86	1,92	4,78
(N = 360)	♀♀	152	-	0,66	0,66
Velika Kladuša	♂♂	327	5,20	4,28	9,48
(N = 653)	♀♀	308	0,32	0,65	0,97
Lukavac	♂♂	**440**	**1,60**	**5,23**	**6,83**
(N = 1042) ovaj rad	♀♀	**602**	**-**	**1,00**	**1,00**

Ukupna učestalost svih kategorija defektnog viđenja crvenog i zelenog dijela spektra (protodefekti+deuterodefekti) u ukupnom uzorku muškog spola iz Lukavca iznosi 6,83 %. Na osnovu rezultata dobijenih za mušku kategoriju konstatujemo da je populacija

Lukavca po ukupnoj učestalosti crvenog+zelenog defekta najbliža populaciji Hutova (6,09%). Protan defekt kod individua ženskog spola nije registrovan uopće što odgovara podatku iz tabele 5 gdje od ukupno 18 ispitivanih opština u 11 opština nije registrovan nijedan protan defect kod žena.

Tabela 6. Učestalost crveno-zelenog sljepila za boje u pojedinim uzorcima svjetske populacije u uzorku osoba muškog spola (9)

Populacija	Veličina uzorka	Učestalost (protan+deutan)	Autor
Arapi	337	10,0	Kalmus (1961)
Britanci	1338	8,8	Calseyde (1935)
Francuzi	1243	8,6	Fransois (1957)
Norvežani	9047	8,0	Wahler (1927)
Nijemci	9863	7,7	Schmidt (1936)
Belgijanci	9540	7,4	Delaet (1935)
Vojvođani	4750	7,4	Stajić (1976)
Poljaci	3260	6,6	Goncerzewicz (1971)
BiH	5570	5,8	Hadžiselimović (1980)
Kinezi	36301	5,0	Chun (1958)
Tibetanci	241	5,0	Tiwari (1969)
Japanci	259000	4,0	Sato (1935)
Eskimi	297	2,5	Skaller (1954)
Meksikanci	571	2,3	Garth (1933)
Aboridžani	4455	1,9	Mann (1956)
Zairanci	929	1,7	Appelman (1953)
Indijanci Navajo	535	1,1	Garth (1933)

U tabeli 6 date su vrijednosti učestalosti obje kategorije defektnog viđenja boja (crvenog + zelenog) kod osoba muškog spola u pojedinim populacijama u svijetu. Po vrijednosti ovih parametara možemo zaključiti da je ukupna učestalost crveno-zelenog sljepila za boje kod muškaraca u populaciji Lukavca (6,83 %) nešto viša u odnosu na ukupnu bosansko-hercegovačku populaciju (5,80%).

Ispitujući protan i deutan defekte na području Tuzle na uzorku od 320 muških i 325 ženskih ispitanika, Hamidović i Terzić (10) su utvrdili da je protan defect kod muškaraca zastupljen sa 1,87%, a deutan sa 7,18% ispitanika. Iz ovoga se može vidjeti da su protan i deutan defecti zajedno više zastupljeni u muškom dijelu stanovništva iz Tuzle, nego iz Lukavca.

Istražujući daltonizam u stanovništvu Srema, Pavlica (11) i saradnici utvrdili su da je prisutna pojava daltonizma samo kod muškog spola. Od ukupno 965 ispitanih osoba 93.26% normalno razlikuje boje. Protan tip zastupljen je u 2,59% slučajeva, a deutan tip 3,21%. Ovi podaci navode na zaključak da je učestalost daltonizma u Lukavcu (6,83%) gotovo jednaka kao i u Sremu (6,80%). Učestalost svih tipova defektnog viđenja crvenog i zelenog dijela spectra (protan i deutan defekti) kod muškaraca iz Podgorice i Nikšića iznosi 4,55% (12).

Učestalost oba defekta kod pripadnika muškog spola iz Lukavca iznosi 6,83% (tabela 6). i najprilližniji je onom koji je utvrđen u Poljskoj (6,6%).

Daltonizam je sve češća pojava kod djece. Tako je napr: na osječkom području sve više djece daltonista, pa je kod 35 % ispitanika utvrđeno kako imaju poteškoće s raspoznavanjem boja (13). Primijećeno je i da prijevremeno rođena djeca imaju veću

učestalost poremećaja kolornog vida. Pravodobnom spoznajom o postojanju nedostatka, osoba se pravilno usmjerava kroz život, uči se nositi s nedostatkom i razvijati ostale sposobnosti i vještine. Problemi vezani uz poremećaj raspoznavanja boja su individualni i ovise o inteligenciji i osobnosti djeteta. Nažalost, poremećaj kolornog vida ne može se liječiti niti ublažiti. Trenutno ne postoji lijek za daltonizam. Ali postoji nekoliko opcija koje bi mogle pomoći da se čovjek bolje snađe u svijetu boja. Većina ljudi se prilagodi poremećaju prepoznavanja boja bez prevelikih muka. Ipak, postoje neke profesije poput grafičkog dizajna i zanimanja u kojima se radi sa električnim žicama u boji, gdje je vrlo važno da se dobro raspoznaju boje. Ako čovjek postane svjestan svog poremećaja prepoznavanja boja u ranijoj dobi, moći ćete odabrati jednu od karijera koja toliko ne ovisi o sposobnosti prepoznavanja cijelog spektra boja (13).

ZAKLJUČCI

Utvrđeno je da na području Lukavca 3,45% ispitanika oba spola ne raspoznaje zeleni i crveni dio sunčevog spectra, dok 96,54% ispitanika prepoznaje zelenu i crvenu boju.
Učestalost oba defekta veća je u selu nego u gradu.
Učestalost defektnog viđenja crvene boje (»protan» defekti) u ukupnom uzorku populacije Lukavca kod muškaraca iznosi 1,60%, a kod osoba ženskog spola nije zabilježena. Učestalost «deutan» defekta kod muškaraca je veća (5,23%) nego kod žena (1,00%).
Učestalost svih tipova defektnog viđenja crvenog i zelenog dijela spektra („protan“ defekti + „deutan“ defekti) u analiziranom uzorku muškaraca iz Lukavca je 6,83%.
Po vrijednosti ovih parametara lukavačka populacija kreće se unu tar raspona varijacije lokalnih bosansko-hercegovačkih populacija, ali i evropskog stanovništva.

LITARATURA

1. Maslać, K. (2010). Daltonizam-sljepoća za boje. Medicina. Medikus kreativni laboratorij. Izvori: http://www.daltonizam.com; http://www euroalba.com.

2. http://hr.wikipedia.org/wiki/Daltonizam
Datum zadnje promjene na ovoj stranici: 19. prosinca 2012.

3. Gayton, A.K. (1996): *Medicinska fiziologija*. Savremena administracija, Medicinska knjiga, Beograd.

4. http://www.optometrija.net/pogreske-oka/ /Datum objave: 14/10/2011.Daltonizam-poremećaj prepoznavanja boja.

5. Hadžiselimović, R. i Lelo, S. (1998): *Bioantropološki praktikum.* Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

6 Ishihara, S. (1973): *Test for Color-Blindness.* Kenehara, Shuppan Co., Ltd.

7. Garett, H.E. (1969): *Elementarna statistika.* Psihološki bilten (specijalno izdanje), Beograd.

8.Hadžiselimović, R. (2001): *Biodiverzitet recentnog čovjeka.* Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

9. Hadžiselimović, R., Berberović, Lj. i Sofradžija, A. (1980): *Populacijska genetika crvenog i zelenog dijela spektra u stanovništvu Bosne i Hercegovine.* Separat iz Godišnjaka Biološkog instituta Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

10. Hamidović,H. i Terzić, R. (2008). Population-genetics of impaired-vision of colors of Tuzlan's population (Bosnia & Herzegovina) Glasnik Antropološkog društva Srbije iss. 43, pp. 100-105.

11.Pavlica, T., Božić-Krstić, V., Rakić, R. i Savić, M. (2001). Osetljivost na feniltiokarbamid (PTC) i daltonizam kod odraslog stanovništva Srema. *Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije*. br. 36, str. 81-86.

12 Tripić, Rajko i Tripić, Milica (2002). Učestalost defektnog viđenja crvenog i zelenog dijela spektra u uzorku stanovnništva iz Podgorice i Nikšića. Natura Montenegrina br. 1, 185-194

13.http:// www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/fset.html
Glas Slavonije 10.05.2006.

Stručni rad UDK 364.324(497.5)

Marija Vrkić, dipl.iur. Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje

MODELI ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

SAŽETAK

Usluge koje se plaćaju preko polica dobrovoljnog osiguranja definirane su i regulirane u smislu zaštite interesa osiguranika i osiguranja kvalitete usluge. Sve zdravstvene usluge pružaju se kroz mješoviti sustav javnih i privatnih ustanova. Javne zdravstvene ustanove prvenstveno su na višim i skupljim oblicima zdravstvene zaštite (bolnice i poliklinički ambulante), dok privatni kapaciteti postoje na razini primarne zdravstvene zaštite, djelomice specijalističko-konzilijarne zdravstvene zaštite i specijalnih bolnica.

Primjenom navedenih modela zdravstvenog osiguranja jamči se kvaliteta i dostupnost zdravstvene zaštite za korisnike. Prostorna dostupnost poboljšat će se i kroz mrežu bolnica i drugih zdravstvenih ustanova, sukladno potrebama stanovništva u pojedinim dijelovima Hrvatske.

Ključne riječi: zdravstveno osiguranje

ABSTRACT

Services paid through voluntary health insurance policies are defined and regulated in terms of protection of policyholders' interests and quality assurance services. All health services are provided through a mixed public-private health care systems. Public health institutions are primarily in the higher and more expensive forms of health care (hospitals and outpatient polyclinics), while private facilities exist at the primary care level, partly specialist health systems and specialty hospitals.

Using the above mentioned models of health insurances ensures the quality and availability of health insurance for beneficiaries. Spatial availability will be enhanced through hospitals network and other healthcare facilities, according to the health needs of the population in some parts of Croatia.

Keywords: health insurance

UVOD

U Republici Hrvatskoj pravo na zdravstvenu zaštitu zajamčeno je Ustavom Republike Hrvatske i jamči se svim građanima. S obzirom da se hrvatski zdravstveni sustav nalazi u permanentnom sustavu promjena posljednjih 20-tak godina, te da su u posljednjih nekoliko godina u zdravstveni sustav implementirane mnogobrojne izmjene postojećih propisa koji uređuju obvezno i dobrovoljno zdravstveno osiguranje ovom prilikom radi boljeg razumijevanja sustava zdravstvenog osiguranja prikazat ćemo zakonsku regulativu dva osnovna modela zdravstvenog osiguranja, i to:

1. obvezno zdravstveno osiguranje
2. dobrovoljno zdravstveno osiguranje

Slobodan pristup zdravstvenoj zaštiti za sve građane je u tradiciji Hrvatske i Europe. To načelo je očuvano i u reformi zdravstva u kojoj je osiguran pristup potrebnim zdravstvenim uslugama za sve građane Hrvatske kroz model obveznog nacionalnog zdravstvenog osiguranja temeljenog na načelima jednakosti, uzajamnosti i solidarnosti. Taj model je prisutan u svim zemljama sa sličnim uređenjem (npr. Kanada, Norveška, Velika Britanija). I u zemljama koje imaju pretežno privatne odnose u zdravstvu, udio koji financira država je pod upravom vlade. Osnovni model osiguranja funkcionira na načelu javnog neprofitnog osiguranja. Pored ovog osnovnog osiguranja koje će pokrivati standardni paket zdravstvenih usluga i programa podržava se i model dobrovoljnog osiguranja. Dobrovoljna osiguranja pokrivat će usluge koje nisu osigurane kroz osnovno osiguranje, kako bi se izbjeglo dupliciranje izdataka.

I. OBVEZNO ZDRAVSTVENO OSIGURANJE

Zakonom o obveznom zdravstvenom osiguranju uređuje se obvezno zdravstveno osiguranje u Republici Hrvatskoj, opseg prava na zdravstvenu zaštitu i druga prava i obveze osoba obvezno osiguranih prema ovom zakonu. Njime se uređuju uvjeti i način financiranja kao i prava i obveze nositelja obveznog zdravstvenog osiguranja, uključujući i prava i obveze ugovornih subjekata nositelja provedbe zdravstvene zaštite.

Obvezno zdravstveno osiguranje provodi Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje (u daljnjem tekstu: Zavod) putem središnje ustrojstvene jedinice Zavoda sa sjedištem u Zagrebu kao i putem područnih ustrojstvenih jedinica osnovanih u županijskim središtima. Ovakav ustroj omogućava osiguranicima dostupnost u ostvarivanju prava obuhvaćenih obveznim zdravstvenim osiguranjem.

U okviru prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja osiguravaju se i prava za slučaj ozljede na radu i profesionalne bolesti koje obuhvaćaju i mjere za provođenje specifične zdravstvene zaštite radnika, te dijagnostičke postupke kod sumnje na profesionalnu bolest.

Na obvezno zdravstveno osiguranje obvezne su se osigurati sve osobe s prebivalištem u Republici Hrvatskoj, te stranci s odobrenim stalnim boravkom u Republici Hrvatskoj. Osiguranim osobama kojima se osiguravaju prava i obveze koje proizlaze iz obveznog zdravstvenog osiguranja smatraju se osiguranici, članovi obitelji osiguranika i druge osigurane osobe obvezno osigurane u određenim okolnostima. Prava i obveze koje pripadaju osiguranim osobama ne mogu se prenositi na druge osobe niti nasljeđivati. Iznimno, nasljeđivati se mogu prava na novčana primanja koja su dospjela za isplatu, a ostala su neisplaćena zbog smrti osigurane osobe.

Prijavom na obvezno zdravstveno osiguranje, promjenom u osiguranju ili odjavom s obveznog zdravstvenog osiguranja stječe se mijenja ili prestaje postojeći status u obveznom zdravstvenom osiguranju. Prijava, promjena, odjava u obveznom zdravstvenom osiguranju podnosi se Zavodu putem područnog ureda u roku od 8 dana od dana nastanka okolnosti na osnovu kojih se stječe, mijenja ili prestaje status u obveznom zdravstvenom osiguranju.
Status osigurane osobe dokazuje se posebnom ispravom- zdravstvenom iskaznicom.Ovisno o tome da li je osiguranik korisnik prava iz obveznog, odnosno dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja isto dokazuje dvjema iskaznicama.

PRAVA IZ OBVEZNOG ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA

Prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja koja pripadaju osiguranicima i osiguranim osobama obuhvaćaju:

1. pravo na zdravstvenu zaštitu i
2. pravo na novčane naknade.

1. Pravo na zdravstvenu zaštitu iz obveznog zdravstvenog osiguranja obuhvaća pravo na:

- primarnu zdravstvenu zaštitu,
- specijalističko-konzilijarnu zdravstvenu zaštitu,
- bolničku zdravstvenu zaštitu,
- pravo na korištenje lijekova koji su utvrđeni osnovnom i dopunskom listom lijekova,
- pravo na dentalno-protetsku pomoć i dentalno-protetske nadomjestke,
- pravo na ortopedska i druga pomagala,
- pravo na zdravstvenu zaštitu u inozemstvu.

Osigurane osobe obvezne su sudjelovati u troškovima zdravstvene zaštite u točno propisanim iznosima dok se samo pojedinim kategorijama osiguranika (npr. djeca do 18. godina života) pružanje zdravstvene zaštite osigurava u cijelosti na teret Zavoda.

2. Pravo na novčane naknade:

Osiguranici u okviru prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja imaju pravo na:

- naknadu plaće za vrijeme privremene nesposobnosti, odnosno spriječenosti za rad zbog korištenja zdravstvene zaštite,
- naknadu troškova prijevoza u svezi s korištenjem zdravstvene zaštite iz obveznog zdravstvenog osiguranja.

Pravo na naknadu plaće zbog privremene nesposobnosti, odnosno spriječenosti za rad radi korištenja zdravstvene zaštite (bolovanje) osiguranik ostvaruje naknadu plaće na teret sredstava obveznog zdravstvenog osiguranja dok izabrani doktor medicine primarne zdravstvene zaštite, odnosno ovlašteni doktor Zavoda ne utvrde da je sposoban za rad ili dok ocjenom nadležnog tijela vještačenja mirovinskog osiguranja kod osiguranika nije utvrđena invalidnost zbog opće nesposobnosti za rad ili profesionalne nesposobnosti za rad.
Osiguranik ima pravo na teret sredstava Zavoda ostvariti pravo na naknadu plaće za vrijeme bolovanja po istoj dijagnozi bolesti u maksimalnom trajanju od tri godine bez prekida.

Pravo na naknadu troškova prijevoza u svezi korištenja zdravstvene zaštite osigurana osoba ostvaruje pravo na naknadu troškova prijevoza ako je radi korištenja zdravstvene zaštite upućena izvan mjesta prebivališta odnosno boravka i to samo u onim slučajevima ako je zdravstvenu zaštitu koristila u ugovornoj zdravstvenoj ustanovi u mjestu koje je udaljeno više od 50 kilometara od mjesta njezina prebivališta, odnosno boravka. Također pravo na naknadu troškova prijevoza ima i jedna osoba određena za pratitelja osigurane osobe ako izabrani doktor primarne zdravstvene zaštite utvrdi potrebu pratnje.
Zavod snosi troškove prijevoza umrle osigurane osobe upućene na liječenje izvan mjesta svog prebivališta, odnosno boravka.

FINANCIRANJE OBVEZNOG ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA

Prihodi obveznog zdravstvenog osiguranja su:

- doprinosi osiguranika,
- doprinosi poslodavaca,
- doprinos za nezaposlene,
- posebni doprinos za korištenje zdravstvene zaštite u inozemstvu,

- prihodi iz državnog proračuna,
- prihodi od sudjelovanja u troškovima zdravstvene zaštite,
- prihodi od dividendi, kamata i drugih prihoda,
- prihodi od posebnog poreza na duhanske prerađevine,
- prihodi od obveznog osiguranja od automobilske odgovornosti.

Izdaci obveznog zdravstvenog osiguranja obuhvaćaju izdatke za:

- zdravstvenu zaštitu,
- naknade plaća zbog bolovanja,
- naknade troškova prijevoza u svezi korištenja zdravstvene zaštite,
- provedbu obveznog zdravstvenog osiguranja,
- ostale izdatke.

Izdaci obveznog zdravstvenog osiguranja u jednoj kalendarskoj godini pokrivaju se prihodima u istoj kalendarskoj godini. S obzirom da Zavod provodi poslove iz obveznog i iz dopunskog zdravstvenog osiguranja formirana su dva posebna poslovna fonda i to fondovi za:

- prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja,
- dopunsko zdravstveno osiguranje sukladno posebnome zakonu.

II. DOBROVOLJNO ZDRAVSTVENO OSIGURANJE

Dobrovoljno zdravstveno osiguranje jest: dopunsko zdravstveno osiguranje, dodatno i privatno zdravstveno osiguranje.
Dopunsko i dodatno zdravstveno osiguranje ugovaraju se kao dugoročna osiguranja a najmanje u trajanju od godine dana. To su neživotna osiguranja sukladno Zakonu o osiguranju.

DOPUNSKO ZDRAVSTVENO OSIGURANJE

Dopunsko zdravstveno osiguranje je osiguranje kojim se osigurava pokriće troškova zdravstvene zaštite iz obveznog zdravstvenog osiguranja.
Dopunsko zdravstveno osiguranje uspostavlja se ugovorom o dopunskom zdravstvenom osiguranju između ugovaratelja osiguranja i osiguravatelja. Osiguravatelj može biti i Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje.

Ugovarateljem dopunskog zdravstvenog osiguranja smatra se osiguranik, odnosno pravna ili fizička osoba koja je za osiguranika sklopila ugovor o dopunskom zdravstvenom osiguranju i koja se obvezala na uplatu premije u osiguranju.
Osiguranikom dopunskog zdravstvenog osiguranja smatra se fizička osoba koja je sklopila ugovor o dopunskom zdravstvenom osiguranju i koja koristi prava utvrđena ugovorom o osiguranju.

Osiguranik može biti samo osoba koja ima utvrđen status osigurane osobe u obveznom zdravstvenom osiguranju. Gubitkom statusa osigurane osobe u obveznom zdravstvenom osiguranju gubi status osiguranika i u dopunskom zdravstvenom osiguranju.

Osiguravatelj određuje premiju za dopunsko zdravstveno osiguranje s obzirom na opsege pokrića iz ugovora o dopunskom zdravstvenom osiguranju. Ukoliko je osiguravatelj Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje cijena premije za dopunsko zdravstveno osiguranje određuje se s obzirom na opseg pokrića iz ugovora, prihodovnog cenzusa osiguranika i statusa osiguranika u obveznom zdravstvenom osiguranju.

Za određene kategorije osiguranika Zavod osigurava sredstva za premiju dopunskog zdravstvenog osiguranja iz državnog proračuna i to za sljedeće kategorije:

1. osigurane osobe s invaliditetom koje imaju 100% oštećenje organizma,
2. osigurane osobe darivatelji dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja,
3. osigurane osobe dobrovoljni davatelji krvi s više od 35 davanja (muškarci), odnosno s više od 25 davanja (žene),
4. osigurane osobe redovni učenici i studenti stariji od 18 godina,
5. osigurane osobe čiji prihod po članu obitelji u prethodnoj kalendarskoj godini ne prelazi određeni cenzus.

DODATNO ZDRAVSTVENO OSIGURANJE

Dodatnim zdravstvenim osiguranjem osigurava se viši standard zdravstvene zaštite u odnosu na standard zdravstvene zaštite iz obveznog zdravstvenog osiguranja, te veći opseg prava u odnosu na prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja. Dodatno zdravstveno osiguranje uspostavlja se ugovorom o dodatnom zdravstvenom osiguranju između ugovaratelja osiguranja i osiguravatelja, odnosno Zavoda. Osiguranikom dodatnog zdravstvenog osiguranja može biti samo osoba koja ima utvrđen status osigurane osobe u obveznom zdravstvenom osiguranju sukladno Zakonu o obveznom zdravstvenom osiguranju.

Ugovorom o dodatnom zdravstvenom osiguranju određuju se zdravstvene ustanove, trgovačka društva koja obavljaju zdravstvenu djelatnost, te privatni zdravstveni radnici kod kojih osiguranik može koristiti prava iz dodatnog zdravstvenog osiguranja.

Zdravstvene ustanove, trgovačka društva koja obavljaju zdravstvenu djelatnost, te privatni zdravstveni radnici sa sklopljenim ugovorom o provođenju zdravstvene zaštite sa Zavodom mogu sklopiti ugovor o dodatnom zdravstvenom osiguranju samo za kapacitete izvan ugovorenih kapaciteta sa Zavodom i za osiguranje većeg opsega prava na zdravstvenu zaštitu u odnosu na prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja kao i za osiguranje višeg standarda zdravstvene zaštite u odnosu na standard zdravstvene zaštite iz obveznog zdravstvenog osiguranja, izvan ugovorenog radnog vremena sa Zavodom.

Osiguravatelj, odnosno Zavod obvezan je podatke o sklopljenim ugovorima sa zdravstvenim ustanovama, trgovačkim društvima koja obavljaju zdravstvenu djelatnost, te privatnim zdravstvenim radnicima kod kojih osiguranik može koristiti prava iz dodatnog zdravstvenog osiguranja obavezan je dostavljati na uvid ministru nadležnom za zdravstvo.
Uvjete i način provođenja dodatnog zdravstvenog osiguranja utvrđuje Pravilnikom ministar nadležan za zdravstvo. Pravila provođenja dopunskog zdravstvenog osiguranja koje provodi Zavod, donosi Upravno vijeće Zavoda.

PRIVATNO ZDRAVSTVENO OSIGURANJE

Privatnim zdravstvenim osiguranjem osigurava se zdravstvena zaštita fizičkim osobama koje borave u Republici Hrvatskoj, a koje se nisu obvezne osigurati sukladno Zakonu o obveznom zdravstvenom osiguranju i Zakonu o obveznoj zdravstvenoj zaštiti stranaca u Republici Hrvatskoj.

Privatno zdravstveno osiguranje uspostavlja se ugovorom o privatnom zdravstvenom osiguranju između ugovaratelja osiguranja i osiguravatelja.
Ugovarateljem privatnog zdravstvenog osiguranja smatra se osiguranik, odnosno fizička ili pravna osoba koja je za osiguranika sklopila ugovor o privatnom zdravstvenom osiguranju i koja se obvezala na uplatu premije osiguranja.

Osiguranikom privatnog zdravstvenog osiguranja smatra se fizička osoba koja je sklopila ili za koju je, na temelju njezine suglasnosti, sklopljen ugovor o privatnom zdravstvenom osiguranju i koja koristi prava utvrđena ugovorom o osiguranju.
Osiguravatelj određuje premiju za privatno zdravstveno osiguranje s obzirom na opseg pokrića iz ugovora o privatnom zdravstvenom osiguranju, te rizik kojem je osiguranik izložen, uzimajući u obzir dob, spol, bonus i malus, tablice smrtnosti i tablice bolesti, te trajanje sklopljenog ugovora o osiguranju.

Osiguravatelj privatnog zdravstvenog osiguranja obvezan je za sve osiguranike osigurati jednaka prava i obveze iz privatnog zdravstvenog osiguranja po pojedinom programu osiguravatelja.

Ugovorom o privatnom zdravstvenom osiguranju određuju se zdravstvene ustanove, trgovačka društva koja obavljaju zdravstvenu djelatnosti i privatni zdravstveni radnici kod kojih osiguranik može koristiti prava iz privatnog zdravstvenog osiguranja.
Zdravstvene ustanove kao i privatni zdravstveni radnici sa sklopljenim ugovorom o provođenju zdravstvene zaštite sa Zavodom mogu sklopiti ugovor o privatnom zdravstvenom osiguranju samo za kapacitete izvan ugovorenih kapaciteta sa Zavodom i izvan ugovorenog radnog vremena sa Zavodom.

Za korištenje kapaciteta izvan ugovorenih kapaciteta Zavoda za provođenje privatnog zdravstvenog osiguranja zdravstvene ustanove odnosno privatni zdravstveni radnici obvezni su ishoditi suglasnost ministra nadležnog za zdravstvo.

ZAKLJUČAK

Usluge koje se plaćaju preko polica dobrovoljnog osiguranja definirane su i regulirane u smislu zaštite interesa osiguranika i osiguranja kvalitete usluge. Sve zdravstvene usluge pružaju se kroz mješoviti sustav javnih i privatnih ustanova. Javne zdravstvene ustanove prvenstveno su na višim i skupljim oblicima zdravstvene zaštite (bolnice i poliklinički ambulante), dok privatni kapaciteti postoje na razini primarne zdravstvene zaštite, djelomice specijalističko-konzilijarne zdravstvene zaštite i specijalnih bolnica.

Primjenom navedenih modela zdravstvenog osiguranja jamči se kvaliteta i dostupnost zdravstvene zaštite za korisnike. Prostorna dostupnost poboljšat će se i kroz mrežu bolnica i drugih zdravstvenih ustanova, sukladno potrebama stanovništva u pojedinim dijelovima Hrvatske.

Stručni rad UDK 61:[343.326:004.738.5

Siniša Franjić, dipl. iur.

* asistent, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku - Elektrotehnički fakultet u Osijeku
* stručni suradnik, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku - Medicinski fakultet u Osijeku

RAČUNALNI KRIMINALITET U ZDRAVSTVU

SAŽETAK:

Moderna informatička tehnologija svojom je pojavom donijela niz društveno neprihvatljivih ponašanja iako je svojim djelovanjem znatno olakšala rad ne samo korisnicima osobnih računala nego i svim društvenim subjektima. Naglasak u ovome radu stavljen je na kaznena djela koja se mogu počiniti uz pomoć ove moderne tehnologije. Posljedice mogu biti nesagledive, posebice one u području zdravstva.

Ključne riječi: *Konvencija o kibernetičkom kriminalu, Kazneni/Krivični zakon, Računalni kriminalitet, Kazneno/Krivično djelo, Internet*

COMPUTER CRIME IN HEALTHCARE

SUMMARY:

Modern information technology has brought with her appearance a number of socially unacceptable behavior even though their actions facilitated the work of not only PC users but also all social subjects. The emphasis in this paper is placed on the offenses that can be committed with the aid of modern technology. The consequences could be incalculable, especially those in the health field.

Keywords: *Convention on Cybercrime, Criminal Law, Computer Criminality, Criminal act, Internet*

1. Uvod

Pojavom interneta tijekom osamdesetih i devedesetih godina XX. stoljeća došlo je do nagle ekspanzije modernih računalnih tehnologija, a tada je u svijetu plasiran niz korisnih informacija u svim životnim sferama. Internet je u nekoliko sekundi spajao ljude s jednoga na drugom kraju svijeta spajao za nekoliko sekundi i ta je činjenica jasno rekla kako se radi o modernoj, revolucionarnoj tehnologiji, koja će svijet učiniti puno boljim mjestom za život. Međutim, vrlo brzo se pojavljuju hakeri, osobe odgovorne za štete nastale nedopuštenim upadima u računala i računalne sustave. Nacionalna zakonodavstva su se isprva pokazala nespremnima za borbu s novom pošasti koju je sa sobom donio internet, a današnja situacija glede rješavanja te problematike je znatno drugačija, prvenstveno zahvaljujući Konvenciji o kibernetičkom kriminalu. Konvencija o kibernetičkom kriminalu (1) i njezin Dodatni

protokol (2) predstavljaju prvi svjetski ozbiljniji pokušaj za borbu protiv računalnog kriminaliteta. To su dokumenti Vijeća Europe, a svaka država koja želi biti članica Europske unije, u svoje nacionalno zakonodavstvo mora ugraditi njihove odredbe. Daljnji naglasci u ovom radu će biti usmjereni upravo na to, odnosno bit će usmjereni na kaznene/krivične zakone država u regiji koje žele postati dijelom europske obitelji. Naglasci neće biti stavljeni posebno na određeni segment društva, u ovom slučaju na zdravstvo, ali će biti stavljeni na konkretna kaznena/krivična djela koja se mogu počiniti u određenom segmentu društva, pa i u zdravstvu.
Kaznena/krivična djela iz ovog područja koja se mogu dogoditi u zdravstvu, opisana su u Konvenciji o kibernetičkom kriminalu, a u Dodatnom protokolu su ona kaznena/krivična djela koja se odnose na rasna i ksenofobična kaznena/krivična djela. Posljedice, posebice one u zdravstvu, koje, ako se dogode, mogu biti nesagledive. Zbog toga se kaznena/krivična djela iz područja računalnog kriminaliteta moraju prijavljivati i adekvatno sankcionirati.

2. Internet

Internet je globalni informacijsko-komunikacijski sustav koji povezuje i spaja mreže pojedinih zemalja i organizacija te tako omogućava korisnicima računala diljem svijeta da putem svojih lokalnih mreža i telefonskih veza komuniciraju, razmjenjuju informacije i koriste druge usluge (3). Razvoj interneta počinje 1969. godine kada je pokrenut projekt Arpanet s ciljem stvaranja pouzdane mreže koja će moći funkcionirati i kada jedan njezin dio nije u funkciji zbog napada ili tehničke neispravnosti (4). U tu svrhu započet je razvoj mrežnog protokola koji bi omogućio da se komunikacija preko mreže automatski preusmjerava mimoilazeći mjesto gdje je problem nastao i tako spriječi dobivanje informacija bez obzira na novonastale probleme. Internet je omogućio razmjenu i dostupnost informacija lakšom nego ikada prije, a vremenom je profilirao pet osnovnih funkcija :

- prikupljanje, pohranjivanje i obradu informacija, jednostavniju i bržu razmjenu podataka i programa
- veliki prostor oglašavanja
- rasprostranjen e-mail
- interaktivna neposredna komunikacija između korisnika, telekonferencija i internet telefonija
- obavljanje najrazličitijih poslovnih aktivnosti

Prvotna namjena interneta nije bila komercijalna niti je bila usmjerena prema onome što danas predstavlja. Nije se usmjeravala dovoljna pozornost prema sigurnosti pa su protokoli bili, uglavnom, usmjereni prema djelotvornosti, fleksibilnosti i otvorenosti sustava.

Razvoj interneta prati rast broja i učestalosti napada. Točan, ali i približan broj napada ne može se utvrditi. Kada su u pitanju veliki informacijski sustavi, tendencija je prešućivanje napada zbog tajnosti podataka ili straha od gubitka korisnika. Današnje procjene kažu da se štete nastale računalnim kriminalitetom nalaze odmah iza šteta nastalih trgovinom drogom i trgovinom oružjem. Razvojem interneta raste i broj potencijalnih počinitelja. Sve veće tehničko znanje i sve sofisticiranija oprema omogućuju stvaranje naprednih softverskih alata namijenjenih lakšem i bržem napadanju. Najčešći razlog tomu jest dostpunost izvornih

kodova programa koji počiniteljima omogućavaju uvid u samu strukturu programa i njegove slabosti koje se mogu iskoristiti. Do napada dolazi usljed:

- neovlaštenog pristupa
- neovlaštenog mijenjanja podataka
- neovlaštenog brisanja podataka
- presnimavanja malicioznih programa (virusa, crva itd.)
- uporabe tuđeg računala za pristup drugom sustavu
- stvaranja uvjeta za nastanak štete na sustavu
- krađe, oštećenja, uništenja hardverske osnovice, medija itd.

Sve ovo bi bilo besmisleno kada se počinitelj ne bi mogao povući, ne ostavljajući nikakve dokaze o svome neovlaštenom pristupu. Anonimnost je jedan od temelja računalnog kriminaliteta i osnovni razlog zašto ga je teško sprječavati i suzbijati. Napadači će nastojati ukloniti podatke o svom pristupu, a u kojoj će im mjeri to biti moguće, ovisit će o njihovim vlastitim sposobnostima, ali i sposobnostima sustava koji je bio meta njihova napada.

3. Računalni kriminalitet

Uz razvoj računalne tehnologije, razvija se, na žalost, i njezina zlouporaba, odnosno zlouporaba podataka i informacija obrađenih suvremenim informacijskim tehnologijama (4). Zlouporaba računala usko je povezana s računalnim kriminalitetom. Masovnost ove pojave poprimila je goleme razmjere, a izravne štete su nesagledive. Masovna uporaba računala u najrazličitijim prilikama, uz sve veće korištenje telekomunikacijske opreme od sve većeg broja korisnika, omogućuje da sve veći broj nestručnih i neovlaštenih osoba (hackera) uzrokuje nesagledive posljedice. Računalni kriminalitet je u stalnom porastu, a zakonodavna regulativa prema računalnim prijestupnicima je vrlo blaga. O tome govore činjenice koje kažu da se otkriva samo 1 % računalnog kriminaliteta; 14 % otkrivenih slučajeva bude prijavljeno nadležnim vlastima; od 2000 slučajeva samo jedan bude izveden pred sud. Zaštita podataka i informacija od neovlaštenog korištenja nije izmišljena samo zbog osiguranja tajnosti podataka, već da se sustav suvremene obrade podataka ne pretvori u svoju suprotnost. Sustav zaštite stalno valja preispitivati i dograđivati jer se neprestano pojavljuju nove metode zaštite, a razvoj informacijske tehnologije omogućuje da se stariji sustavi zaštite učine ranjivim, nedostatnim, pa čak i bezvrijednim.

4. Konvencija o kibernetičkom kriminalu (1) i Dodatni protokol Konvencije o kibernetičkom kriminalu o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću računalnih sustava (2)

Konvencija o kibernetičkom kriminalu se sastoji od četiri poglavlja i to: Pojmovi, Mjere koje treba poduzeti na nacionalnoj razini, Međunarodna suradnja i Završne odredbe.

U prvome poglavlju navedeno je nekoliko osnovnih pojmova vezanih uz Konvenciju.

U drugom poglavlju prvo su opisana Kaznena djela protiv tajnosti, cjelovitosti i dostupnosti računalnih podataka i sustava. U toj se skupini kaznenih djela nalaze:

- Nezakoniti pristup

- Nezakonito presretanje
- Ometanje podataka
- Ometanje sustava
- Zloporaba naprava
- Računalno krivotvorenje
- Računalna prijevara
- Kaznena djela vezana uz dječju pornografiju
- Kaznena djela povrede autorskih i srodnih prava

Nakon opisanih navedenih kaznenih djela, navode se odredbe postupovnoga (procesnog) prava. Nakon ovih odredbi, navode se odredbe o sudbenosti.

U trećem poglavlju navode se opće odredbe o međunarodnoj suradnji te određene posebne odredbe u okviru međunarodne suradnje.

Četvrto poglavlje govori o potpisivanju Konvencije i njezinom stupanju na snagu, primjeni, učincima, otkazu, notifikaciji itd.

Dodatni protokol Konvencije o kibernetičkom kriminalu o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću računalnih sustava također ima četiri poglavlja i to: Zajedničke odredbe, Mjere koje se poduzimaju na nacionalnoj razini, Odnos između Konvencije i ovog Protokola i Završne odredbe. Dodatni protokol Konvencije o kibernetičkom kriminalu odnosi se na progon čina rasne i ksenofobične prirode počinjenih računalnim sustavima.

5. Računalna kaznena/kривična djela u državama u regiji

Za primjer su odabrane tri države i to Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Srbija. S obzirom da navedene države žele postati članice Europske unije, na sebe su preuzele obvezu ugradnje odredbi Konvencije o kibernetičkom kriminalu i njezinog Dodatnog protokola u svoja nacionalna zakonodavstva. Navedene države u regiji adekvatno su u svoja nacionalna zakonodavstva ugradile odredbe Konvencije o kibernetičkom kriminalu i njezinog Dodatnog protokola i to kako slijedi.

5. 1. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (5)

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine u Glavi XXXII. pod nazivom «Krivična djela protiv sustava elektronske obrade podataka» predviđa sljedeća krivična djela:

- Oštećenje računalnih podataka i programa
- Računalno krivotvorenje
- Računalna prijevara
- Ometanje rada sustava i mreže elektronske obrade podataka
- Neovlašćeni pristup zaštićenom sustavu i mreži elektronske obrade podataka
- Računalna sabotaža

5. 2. Krivični zakon Bosne i Hercegovine (6)

Krivični zakon Bosne i Hercegovine u Glavi XXI. pod nazivom «Krivična djela povrede autorskih prava» predviđa sljedeća kaznena djela:

- Zloupotreba autorskih prava
- Nedozvoljeno korištenje autorskih prava
- Nedozvoljeno korištenje prava proizvođača zvučne snimke
- Nedozvoljeno korištenje prava radiodifuzije
- Nedozvoljena distribucija satelitskog signala

5. 3. Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (7)

Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine u Glavi XXXII. pod nazivom «Krivična djela protiv sistema elektroničke obrade podataka» predviđa sljedeća krivična/kaznena djela:

- Oštećenje računarskih podataka i programa
- Računarsko krivotvorenje
- Računarska prevara
- Ometanje rada sistema i mreže elektroničke obrade podataka
- Neovlašteni pristup zaštićenome sistemu i mreži elektroničke obrade podataka
- Računarska sabotaža

5. 4. Krivični zakon Republike Srpske (8)

Krivični zakon Republike Srpske nema posebnu glavu Krivičnog zakona u kojoj su navedena krivična djela iz područja računalnog kriminaliteta, ali predviđa sljedeća krivična djela iz tog područja:

- Neovlašćeno korišćenje ličnih podataka
- Neovlašćeno ulaženje u u zaštićenu kompjutersku bazu podataka
- Upad u kompjuterski sistem
- Izrađivanje i nabavljanje oružja i sredstava namijenjenih za izvršenje krivičnih djela

5. 5. Kazneni zakon Republike Hrvatske (9)

Kazneni zakon Republike Hrvatske u Glavi XXV. pod nazivom «Kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka» predviđa sljedeća kaznena djela:

- Neovlašteni pristup
- Ometanje rada računalnog sustava
- Oštećenje računalnih podataka
- Neovlašteno presretanje računalnih podataka
- Računalno krivotvorenje
- Računalna prijevara
- Zlouporaba naprava
- Teška kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka

5. 6. Krivični zakonik Republike Srbije (10)

Krivični zakonik Republike Srbije u Glavi dvadeset sedmoj pod nazivom «Krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka» predviđa sljedeća krivična djela:

- Oštećenje računarskih podataka i programa
- Računarska sabotaža
- Pravljenje i unošenje računarskih virusa
- Računarska prevara
- Neovlašćeni pristup zaštićenom računaru, računarskoj mreži i elektronskoj obradi podataka
- Sprečavanje i organičavanje pristupa javnoj računarskoj mreži
- Neovlašćeno korišćenje računara ili računarske mreže
- Pravljenje, nabavljanje i davanje drugom sredstava za izvršenje krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka

6. Tamna brojka

Problem tamne brojke jedan je od velikih problema zbog toga što ista onemogućava potpuni uvid u sam problem. Odnosi se na pojam koji se u kriminologiji odnosi na broj realiziranih kažnjivih ponašanja za koja se ne zna zato što nisu otkrivena, a ne zato što počinitelj nije poznat. Drugim riječima, Tamna brojka označava broj počinjenih kažnjivih ponašanja za koja se ne zna i koja prema tome nisu evidentirana u statistici kriminala i delikvencije (11). Osnovni uzroci tome jesu:

- globalni karakter djela koji ne poznaje granice
- teškoće u otkrivanju, gonjenju i dokazivanju (počinitelj ne mora biti na mjestu zločina, ne mora čak ništa ni raditi za vrijeme činjenja kaznenog djela)
- kaznena djela iz područja računalnog kriminaliteta mogu se prikriti na razne načine, a i dokazi se mogu ukloniti
- podaci se nalaze u digitalnom obliku što znači da su podložni mijenjanju i brisanju bez ostavljanja tragova o počinitelju i njegovoj aktivnosti
- počinitelj često raspolaže stručnim znanjem koje omogućava zaobilaženje sigurnosnih mjera
- žrtve ne prijavljuju napade zbog straha od gubitka povjerenja korisnika
- metode i sredstva napada teško je uočiti čak i profesionalcima
- objektivne i subjektivne slabosti (slabosti programa, protokola, sustava, nepažnja i neobrazovanost korisnika itd.)

Sve je popraćeno nezainteresiranošću te neodgovarajućom i nedostatnom reakcijom društva, što je dovelo do nedostatne pravne zaštite na tom području. Zašto je to tako? Prije svega, zato što je moderna informacijska tehnologija dostupna i jednostavna za uporabu. Njezin nagli razvoj i širenje te, u skladu s tim, iznimno velika povezanost mase najrazličitijih informacijskih sustava s najudaljenijim dijelovima svijeta također su elementi koji imaju ozbiljan utjecaj na tamnu brojku. Ništa manji utjecaj na nju ima i način uporabe modernih informacijskih sustava koji se prakticira tako da se sve njezine blagodati mogu konzumirati iz topline vlastitog doma, a objekt računalnog napada može se nalaziti bilo gdje na svijetu. To

bi značilo da su opasnosti koje prijete od računalnog kriminaliteta izuzetno goleme i svakako treba istaknuti da nimalo nisu bezazlene.

7. Zaključak

Računalni kriminalitet je svojevrsni neizbježni aktivni sudionik eksponencijalnog razvoja informacijske, odnosno računalne tehnologije posebice u digitaliziranim elektroničkim mrežama na svim područjima života (4). Razlikuje se od do sada poznatih oblika kriminala zbog toga što su mu najčešći objekt netjelesni digitalizirani podaci, računalo glavno oruđe protupravnog djelovanja ili cilj njegova izvršenja, a nevidljive računalne veze specifično područje djelovanja na daljinu koje je u ranijim razdobljima praktički bilo nezamislivo. Razvojem informacijskog društva, računalni kriminalitet poprima složenije pojavne oblike pa se proširuje i na druga, „tradicionalna" područja kriminala. Računalni kriminalitet danas ne predstavlja jedinstveni fenomen s jasno uočljivim pojavnim oblicima kroz koje se manifestira, određenim profilom počinitelja i načinima na koje se izvršava. To mu daje jednu novu dimenziju, čini ga puno opasnijim, a njegove posljedice štetnijima i dalekosežnijima. Zbog toga mu se moderno društvo mora suprotstavljati svim raspoloživim metodama i sredstvima, među kojima je pravna zaštita svakako jedna od najznačajnijih.

Na žalost, vrlo brzo nakon pojave interneta počinju se javljati različiti oblici njegove zlouporabe. Svijet danas poduzima goleme napore kako bi se pojavnost računalnog kriminaliteta svela na minimum i tu se dolazi do određenih, konkretnih rezultata u smislu njegova suzbijanja. Nacionalna zakonodavstva, iako ponekad preblaga u sankcioniranju, spremno su pristupila involviranju te nove pošasti u svoju kaznenu legislativu. Ovdje svakako treba istaknuti da je, bez obzira na sve pojavne oblike računalnog kriminaliteta, internet čovječanstvu donio mnogo toga dobrog počevši od mnoštva korisnih informacija koje se na njemu nalaze do uspostavljanja veza s najudaljenijim dijelovima svijeta za samo nekoliko sekundi. Unatoč svim pojavnim oblicima računalnog kriminaliteta, danas mnoge države na svijetu usvajaju i realiziraju strategije pristupa internetu iz jednostavnog razloga što internet predstavlja moderno tehnologijsko dostignuće bez kojega se danas jednostavno ne može. Budući da žele biti dijelom europske obitelji, Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Srbija su spremno prihvatile zahtjeve Europske unije za prilagodbu svoga nacionalnog zakonodavstva modernim informacijskim i telekomunikacijskim tehnologijama.

Službena statistika i praksa govore da je u posljednje vrijeme sve veći broj kaznenih djela pri čijem se izvršavanju rabi modrna informacijska tehnologija (4). Moderna informacijska tehnologija je vrlo jednostavna za uporabu, a nije ni skupa, pa su to najvažniji razlozi koji potiču pojedince na bavljenje računalnim kriminalitetom. Jednostavnost i dostupnost s jedne te želja za dokazivanjem i što bržom zaradom s druge strane svakako predstavljaju najsnažnije poticaje, a da počinitelji pri tome uopće ne razmišljaju nanose li takvim svojim postupcima nekakvu štetu drugoj strani. Na sreću, u posljednje se vrijeme isto tako ubrzano razvija i moderna tehnologija otkrivanja takvih kaznenih djela pa počinitelji više nisu sigurni u to da neće biti otkriveni. Kada pak budu otkriveni, pojedinci idu čak toliko daleko da se pravdaju da su ta kaznena djela počinili slučajno ili nesvjesno. Naravno da se i to može dogoditi, ali iskusnim i dobro obučenim policajcima nije moguće podvaljivati.

Ozbiljnija kaznena djela iz područja računalnog kriminaliteta u zdravstvu za sada nisu zabilježena, ali svakako treba imati na umu mogućnost njihova postojanja. Konvencija o kibernetičkom kriminalu s Dodatnim protokolom koji su ugrađeni u nacionalna

zakonodavstva daju dobru podlogu za uspješnu borbu protiv ove modrne pošasti u svim segmentima društva, a ne samo u zdravstvu. Da bi borba protiv nje bila što uspješnija, njezina realizacija mora se postaviti na multidisciplinarnim temeljima što znači da u nju moraju biti uključeni pravnici, informatičari, policajci, sociolozi, ekonomisti i drugi.
LITERATURA:

1. Convention On Cybercrime, www.coe.int
2. Additional Protocol To the Convention On Cybercrime, Concerning the Criminalisation of Act of a Racist And Xenophobic Nature Commited Through Computer Systems, www.coe.int
3. Dragičević, Dražen: „Kompjutorski kriminalitet i informacijski sustavi“, IBS, Zagreb, 2004., str. 28.
4. Šimundić, Slavko; Franjić, Siniša: "Računalni kriminalitet", Sveučilište u Splitu - Pravni fakultet, Split, 2009., str. 21.
5. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine - Službeni glasnik Federacije Bosne i Hercegovine 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10
6. Krivični zakon Bosne i Hercegovine - Službeni glasnik Bosne i Hercegovine 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10
7. Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine - Službeni glasnik Brčko distrikta BiH 10/03, 6/05, 21/10
8. Krivični zakon Republike Srpske - Službeni glasnik RS 49/03
9. Kazneni zakon Republike Hrvatske - Narodne novine 125/211, 144/12
10. Krivični zakonik Republike Srbije - Službeni glasnik RS 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012
11. Horvatić, Željko i suradnici: „Rječnik kaznenog prava“, Masmedia, Zagreb, 2002.